This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

SPRÅK OCH STIL

TIDSKRIFT FÖR NYSVENSK SPRÅKFORSKNING

UTGIFVEN AF

BENGT HESSELMAN OLOF ÖSTERGREN

RUBEN G:SON BERG

FEMTE ÅRGÅNGEN

1905

I DISTRIBUTION HOS
AKTIEBOLAGET LJUS
STOCKHOLM

Philol 588

P Scan 353.2

HARVARD COLLEGE LIBRARY
INGRAHAM FUND
1935

UPPSALA 1905
K. W. APPELBERGS BOKTRYCKERI

INNEHÅLL.

Sid.

Berg, Ruben G:son. Beriktiganden till Evald Ljunggrens "Svenska Akademiens Ordbok" 64
— —. Epiteton ornans hos Vitalis 121
— —. Ur Almquists "Om svenska rim" 169
— —. Stilistiska sträfvanden hos Tranér och Adlerbeth. I. . 205
Hesselman, Bengt. Preteritum af *gråta, låta* (sonare) och utvecklingen af samnordiskt *ē* 101
— —. Om Sjuhundra, skjura m. fl. 197
Meyer, Ernst A. Till striden om dynamiska accentens natur 50
Noreen, Adolf. Vår allra nyaste svenska skolgrammatik. . . 78
Olson, Emil. Några anmärkningar till R. G:son Bergs "Lexikaliska bidrag till finländskan i våra dar" 138
Psilander, Hjalmar. En Beowulföfversättning 95
Rosengren, Erik. Huru d:r Meyer "följer fysikaliska företeelser i deras sammanhang" 234
Östergren, Olof. Inkongruenser af typen 'i sin helhet och sammanhang' 1

Smärre bidrag. 1. Ruben G:son Berg. Finländska anteckningar 99
2. Alfred Stenhagen. Grilljanne 247
3. R. G. B. Kellgrens sapfiska vers 248
4. Otto Sylwan. En svensk strofbildning . . 249
5. R. G. B. Svenskan i Amerika. Tillägg . . 250

RÄTTELSER.

Årgång IV sid. 21 rad 4 ofr. "Den unga världen" *rättas till* "Den nya världen"
„ IV „ 191 „ 18 „ Lionardes *rättas till* Lionardos

Inkongruenser af typen 'i sin helhet och sammanhang'.

Vid genomgåendet af Törneros' Bref och Dagboksanteckningar stötte jag litet emellan på exempel af det slag, hvaraf jag anfört ett i ofvanstående öfverskrift. Till en början undgingo de min uppmärksamhet, det var först, när jag kom till mer frappanta fall, som jag vände min blick åt egenheten i dem. Äfven flere andra personer, som jag frågat, kunde ej (åtminstone ej genast) finna något ovanligt eller ologiskt i mitt typexempel, icke ens sådana, som ägnat sig åt språkstudier. Emellertid har saken observerats t. e. af Andresen, Sprachgebrauch u. Sprachrichtigkeit im Deutschen[8], s. 186 f., af Hermann Paul i Prinzipien[3], s. 293, af Cederschiöld och Olander i Vinkar och råd, s. 55, af Berg, Om den poet. frih. s. 222, af Moberg, Sv. Gram.[2] (1825), för dansknorskan af Falk-Torp, Dansk-norskens Syntax, s. 273, samt af Mikkelsen, Dansk sproglære § 240, anm. 2, för danskan. Någon mer ingående behandling af företeelsen är mig emellertid icke bekant.

Det påfallande i ett exempel som *'det bästa hull och hy'* är naturligen det, att 'det bästa' fastän neutralt till formen äfven hänför sig till *n*-könsordet 'hy', vi få en *inkongruens*. För resonnemangets skull antar jag åtminstone tills vidare, att detta, som först slog mig, är 'det slående', det som afgör, att exemplen falla i ögonen. Ämnet är emellertid rätt omfattande, och det torde bli

bäst att skilja mellan sådana exempel, där de genom gemensam bestämning sammanbundna substantiven ha olika genus och dem, där de ha olika numerus. En särskild afdelning utgöres af de få, där substantiven ha bestämd form. En annan indelningsgrund får man genom att iaktta bestämningarna. Berg, anfördt ställe, liksom äfven Cederschiöld-Olander ha endast fäst sig vid exempel, där bestämningen är ett possessift pronomen och ha blott sådana belägg, där substantiven stå i artikellös form; Moberg skiljer mellan 'possesift Adj.' som bestämning och annat adjektiv; Andresen och Paul ha både numerus- och genusinkongruenser. Bägge framdra exempel såväl med possessiver som med artiklar och adjektiv. Paul har exempel äfven från franskan, italienskan, spanskan och latinet. Falk-Torp ha nästan endast exempel med possessiver, Mikkelsen två med possessiver, ett med adjektiv.

Min framställning kommer att gå ut på att ange den grammatiska utsträckningen af företeelsen, att söka belysa orsakerna till förbindelserna, samt att ge ett eller annat bidrag till deras förekomst och till uppfattningen af dem särskildt under 1800-talet, hvarefter man kan bedöma, huruvida de böra tillåtas eller ej.

Mitt ursprungliga antagande var, att de förekommo i ovanligt hög grad hos Törneros. Men sedermera har jag träffat så pass många exempel äfven från andra håll, att jag måst öfverge detta antagande. Hvad som jag äfvenledes till en början ansåg troligt var, att företeelsen, i den mån den gäller substantiv föregångna af possessiver, var vanligare i början af 1800-talet än nu för tiden, och detta oaktadt jag måste bekänna, att jag ej har stort material samladt från nutiden, och att redan detta lilla dock bibragt mig den föreställningen, att exemplen äfven nu för tiden äro mycket vanligare än man föreställer sig. Materialet från Törneros, Tegnér, Atterbom m. fl.

syntes mig nämligen så pass stort, att det tycktes ge något stöd åt ett dylikt antagande. Vidare sätter sig vår moderna språkkänsla emot en sådan generell regel, som Moberg uppställer, Sv. Gram.[2] sid. 262: 'Om ett possesivt Adj. lämpas till tvenne påföljande Subst:er af olika gener eller nummer, utan att vid begge upprepas, så rättar det sig efter det närmaste Subst:et, t. e. *min* önskan och hopp; *mitt* hus och gård; *mina* hästar och vagn; *vårt* kök och källare. Jag mötte *din* fru och svägerskor; man bör lefva efter *sitt* stånd och inkomster.' Emellertid säger han i det följande, att sådana ellipser nyttjas stundom för korthetens skull: 'men meningen uttryckes dock mera bestämdt, om det för subst:na gemensamma adj:et anföres vid hvartdera af dem; detta är i synnerhet nödigt, när adj:et fordrar eftertryck'.

Berg säger som Moberg, att possessiverna stundom vid koordinerade substantiv brukas så, 'att de sättas i singularis vid det första ock underförstås vid det senare, även om detta skulle ha ett annat genus eller numerus', men hans regel gäller naturligtvis poetiskt språkbruk, och han gör den inskränkningen i Mobergs regel, att 'man möter stundom dylika eksempel även i prosa, ehuru vanligen inte i så stor utsträckning'. Cederschiöld-Olander ogilla sådana exempel som Adlerbeths 'Min heder eller lif'. De anföra ett dylikt såsom 'brist på motsvarighet', såsom ett tankefel hos barn. Äfven Linder 'Regler o. råd' s. 218 har haft sin uppmärksamhet fäst på dem. En af hans regler lyder: 'Attributsbestämningar ~, som höra till två eller flere satsdelar eller satser, måste, när tydligheten eller välljudet fordrar det, upprepas med samma eller något synonymt ord'. Bland exemplen finna vi: '*Förslaget väckte min förvåning och mitt ogillande (icke* ". . . förvåning och ogillande". Deremot: . . . *väckte deras förvåning och ogillande)*'. Emellertid utsträcker han sin regel, som vi se, långt utöfver inkongruensfallen.

Dock ser det här, som så ofta eljest, ut som om material från nutiden ingalunda är så svårt att anträffa, som man utan undersökning är böjd att anta. Ju fler exempel jag funnit på possessivinkongruenser från vår tid, dess mer är jag också benägen att tro att skillnaden i användningen af dem förr och nu är åtminstone mindre än jag själf till en början antog, och mindre än som af de citerade grammatikernas yttranden tycks framgå.

För tyskans vidkommande uppger visserligen H. Paul (Prinzipien[3], s. 308 not 1), troligen stödjande sig på Andresens exempelsamling, att inkongruenserna förr äfven förekommo vid mindre nära förbindelse mellan substantiven, och alltså då voro vanligare, och i dansknorskan påstås samma förhållande vara rådande: 'Ogsaa hvor ordene har forskjelligt kjøn kan i visse udtryk det sidste adjektiv udelades ~. *Dog* undgaaes dette nu mest, medens det tidligere var hyppigt', Falk-Torp a. arb. s. 273, men det oaktadt torde saken, så länge ej tillräckligt med material genomgåtts, äfven i tyskan och dansknorskan få anses oafgjord.

Företeelsens grammatiska utbredning.

Först och främst är det klart, att exempel med genusinkongruens äro de vanligaste, och bland dem träffar man oftast sådana, där possessiv föregår. Jag har i Bergströms upplaga af Törneros' Bref och Dagboksanteckningar (Sthlm 1890—91) iakttagit fyra ställen, där han ändrat den Schröderska 1840-talsupplagans inkongruenser, men ingen af dessa ändringar har träffat possessivexempel, hvaraf jag hos Bergström iakttagit 6 stycken.

Vid possessiverna träffar man oftast inkongruens, då substantiven äro två och stå utan annan bestämning, exemplen uppgå till 24. Hos Moberg höra de tre genusexemplen till denna kategori, och hans regel gäller tyd-

ligen endast dessa fall, ej sådana där jämte substantivet står ett adjektiv. Där förbjuder han inkongruensen, jfr den nedan anförda adjektivregeln.

('ey halda *ord ok louan sina*' Konnunga styrilse och Höfdinga 1634 enl. Ljunggren, Sig o. sin 27), 'Tha jwdas førstodh tolka misgärning wara giordha på *sith folk oc almoga*' Medeltidens Bibelarb. 2, 315 (Ljunggren, a. arb. 29); 'Hwar som ej borgen ställdt ~; hafwe *sitt wad och talan* emot underrättens dom förloradt' Lag 1734 (enl. Ljunggr. 20). '*Ditt hierta och hushållsplan* står mig öppen' S. E. Heurlin 1783, L. Weibull, Thomas Thorilds bref, s. 96; 'af blygd öfver *sin förmätenhet och förhastande*, att' Schröders Törnerosuppl. II. 50 (o. 1825); 'ännu ett par breflappar vänta på *sin början och slut*' Bergströms Törnerosuppl. 109 (1825); '*Min hog och sinne* kunde' ib. 193 (1826); 'Efter något funderande och öfverslag af *sitt visthus och fatabur*' ib. 37 (1824); 'men annars har hvarje sådan liten dikt *sin helhet och sammanhang* inom sig sjelf' Tegnér, Eft. Skr. II. 131 (1830); 'Kan verkligen en symbolisk bok antaga någon annan biblisk öfversättning än Bibeln sjelf, *i sin helhet och sammanhang*' ib. II. 403 (1827); 'hoppas jag af *din vänskap och nit* att' Atterbom 1811, enl. Frunck, a. arb. 342; 'vår ondska och vår flättja och vårt skriande och skrålande och *vår skörlefnad och frosseri*' Runeberg, Kajorna (1827), enl. W. Söderhielms Runebergsmonografi I. 133; 'planer och frågor rörande *vårt lif och verksamhet* dryftas' O. Nordenskiöld, Antarctic s. 241 (1904): 'förbereda en omfattande reform i *vårt lefnadssätt och verksamhet*' ib. s. 390; 'att vår moderna världsåskådning har *sin rot och upphof* i den moderna naturvetenskapen' Sv. Dagbl. S. 2. 1. 1904; 'Landshöfdingen grefve Douglas kommer att, under beviljad tjänstledighet, vara frånvarande från *sin residensstad och län*' Sv. Dagbl. L. 3. 9. 1904.

Moberg har följande exempel:

'min önskan och hopp'; mitt hus och gård; vårt kök och källare;

Berg meddelar mig dessa exempel[1]:

'blef *min hals och bröst* så sårade' Olof Broman (slutet af 1600-talet) enl. K. Barr, s. 9; 'får jag be om *ert namn och adress?*' Hufvudstadsbladet 1904, n:r 250; '*Min heder eller lif* uppå mitt val berodde' Adlerbeth; 'så vidt | som han i kraft utaf *sitt stånd och börd* | kan hålla ord' C. A. Hagbergs Shakspearsöfversättning; 'äfventyra *mitt sinneslugn och frid*' W. Scott, Canongates chrönika, öfv. af Lars Arnell I. XVI; slutligen med possessivet rättadt efter det sista substantivet; 'du, som med *ditt blixt och dunder*' Mörk, Thecla III. 47 (1759).

Sällsyntare är, att det första substantivet har ytterligare adjektivbestämning, som hänför sig till bägge (8 exempel):

'låte them (= ärender) *samma Wårt Ridderskap och Adel*, som the mäst angå, behörligen föredragas' Medd. från Sv. Riksark. II. 234 (skrifvelse från regeringen 1672); 'svenska språket till *sin rätta art och kynne*' Föreskrifter för 1773 års bibelkommission enl. Warburg, Ill. Sv. Litth. II. 516; 'tänker mig pistolen såsom *min sista tillflykt och värn*' Livijn, Frunck, a. arb. 214 (1811); 'äga *sitt enskilda privata skyddshelgon eller husgud*' Atterbom, Minnen 167 (1818); 'ehuru oveldigt jag deri, enligt *min bästa insigt och medvetande*, ämnar gå till vägs' Atterbom 1822, Samlaren XXIV. 20; 'dock bibehålla *sin egen stil och framställningssätt*' v. Brinkman 1825, E. Lewenhaupt, Ur H. Järtas litter. brefv. s. 45; 'enligt *hela sin plan och syfte*' Tegnér, Eft. Skr. II. 411 (1830); 'gifver lifvet *sitt sanna värde och betydelse*' Bergströms Törnerosuppl. s. 584.

[1] Jag har äfven i det följande honom att tacka för meddelandet af åtskilliga inkongruensexempel.

Någon gång har det sista substantivet en speciell bestämning:

'hvars sviter länge fortforo att verka ofördelaktigt på *min mage och öfriga helsotillstånd*' J. U. Ekmarck, Lefnadsbeskrifning, s. LXI, 1823.

Stundom kan hvardera substantivet ha sin särskilda utbildning:

Så i det Kellgrenska, af Berg a. st. framdragna '*Din svaga dygd och täcka brott*'; vidare 'Det hela utgör med *sitt gedigna arbete och konstnärliga komposition* en verklig heder för svensk guldsmedskonst' Sv. Dagbl. L. 31. 8. 1904. s. 5; 'denna lilla bok, som med *sin klara liffulla stil och sakrika innehåll*' Sv. Dagbl. S. 3. 10. 1904; 'Hôtel Patria rekommenderas för *sitt centrala läge och stilla omgifning*' Hufvudstadsbladet 1904, Nr 250.

Eller ock kunna de hafva efterställd bestämning:

'är att anse för *min sängkammare om natten och lektyrställe om dagen*' Gjörwells familjebref, utg. af O. Levertin, s. 47 (1792); 'äfvensom detta rofdjur yttrar *sin fägnad att hafva ätit sig mätt och affectfulla misshag att vara hungrig*' Schröders uppl. af Törneros, II. 4 (1823).

Slutligen har jag funnit 5 exempel, där tre substantiv ha gemensamt possessiv, som naturligtvis rättar sig efter det första, men ej kongruerar med alla:

Så i den bekanta psalmen: 'Styr *vår tunga, håg och öra*, | Till att rätt vår Gudstjenst göra'; 'ett helt tidehvarf i hela sitt blodiga förvirrade skick, med allt *sitt våld och råhet och trolöshet*' Tegnér, E. Skr. II. 158, 'Han var till *hela sin gestalt, ansigte och min*, så lik sig som om' Bergströms Törnerosupplaga s. 224 (1826); 'något individuellt reellt föremål för *sin förtröstan, kärlek och hopp*, Schröders Törnerosuppl. II. 48 (o. 1824); 'ett par arbeten, som gåfvo *mitt hufvud och sinne och phantasie* en ny rigtning' ib. I. 376 (1833).

Vid föregående adjektiv finnas inkongruensexempel, äfven om något possessiv icke föregår, men dylika exempel ha tydligen tidigare väckt mer opposition än de nyss behandlade. Moberg, som i sin possessivregel hade en ovanligt frisinnad ståndpunkt till inkongruensföreteelsen, säger ifråga om adjektiv: 'Om det ena Subst:et är ett m. eller f. och det andra ett n., eller om det ena är sing. och det andra pl., då är Adj:ets upprepande nödigt, för att med tydlighet modifiera dem begge', a. arb. s. 262.

De flesta exemplen äro sådana, där substantiven föregås af 'all'[1].

'Om all *penningejämmer och elände* är ej värdt att tala' Tegnér, Eft. Skr. II. 26 (1817); 'men all glädje, *allt lugn och trefnad* äro försvunna ur mitt ödsliga lif' samma arbete II. 150 (1836); 'Vid sådana tillfällen äro *allt vankelmod och eftergift* dubbelt förderfliga' a. arb. II. 165 (1839); 'tacka dig för *all verklig vänskap och bistånd*, som du senast visade mig i Stockholm' a. arb. I. 23 (1823), 'utom *allt rim och reson*' Bergströms Törnerosupplaga, 203 (1826); 'af hwilket wi beröme oss i *alt elände och bedröfwelse*' Mörk, Thecla II. 173 (o. 1750); samt med upprepning af determinativet, men *icke* af *allt*: "*allt det förtal och den illvilja*, att nu icke tala om det lojala ogillande som kommit dem till del' Sv. Dagbl. L. 2. 10. 1904, s. 6; och med upprepning af ett possessivum: 'Med *all din konst, ditt snille* (du) får ej bröd' Tegnér 1817 (citeradt efter Ordboken, som ej upptar dylik inkongruent användning af 'all', och där ofvanstående exempel är det enda inkongruensexemplet jag där påträffat under artikeln *all*. Antagligen har det kommit med, därför att inkongruensen ej märkts).

[1] Hit höra också några exempel längre fram samt Falk-Torps enda exempel, där vi icke ha att göra med possessiv: 'uden alt Liv og Bevægelse'.

Därpå komma exempel med *någon*:

'icke utan känsla af *någon kraft och värde*' Atterbom 1810, enl. Frunck, Bref rör. Nya Skolans hist. s. 121, 'måste bringas till *något slut och reda*', Tegnér, a. arb. II. 315 (1839); 'Från dig har jag ej vågat hoppas *någon uppmuntran och gensvar* på mitt sista bref' Bergströms Törnerosuppl. s. 492 (1825); 'om de för sin del kunna hafva *någon nytta och nöje* af den nya ordboken' Hjelmqvist, Om begagn. af Svenska Akad. Ordb., s. 35 (1894); 'näppligen *något folck eller nation* lefwa i sådana frihet som lapparna lefwa', O. Graan (1672) Om Lapparna s. 52.

Detta är anmärkningsvärdt, att just pronominella adjektiv synas lättare underkasta sig inkongruensen, och det skall i det följande kommenteras.

Vid öfriga pronominella ord har jag blott funnit få exempel. De anföras här nedan bland spridda adjektiv:

'efter *mycken möda och nattvak*' Atterbom, Minnen, s. 123 (1817); 'der sångens fullkomlighet är af *så mycken vigt och inflytande*' Hæffner i Eleganttidningen, Nr 4; 'Han hade ~ här rönt *så mycken välvilja och tillmötesgående*' Sv. Dagbl. L. 4. 10. 1904, s. 3; 'och får (fastigheten) då ej inköpas af *annat bolag eller förening*' Ups. Nya Tidn. 23. 11. 1904; 'Och skall han öfuer *huart breff eller act* med medelmåtige bokstäffuer schriffue' En 'Ordning' af Axel Oxenstierna 1620 enl. Medd. fr. Sv. Riksark. II. 245; 'Måtte *denna kraft och mod* aldrig öfverge den' J. H. Schröder 1813, enl. Ljunggren, Sv. Vitt. Häfd. IV. 501; 'naturligtvis mot *eget vett och vilja*' Atterbom, Minnen 152 (1818); 'efter *egen lust och infall*' Bergströms Törnerosuppl. s. 157 (1825); 'grundspråkets *egen vikt och eftertryck*' Föreskrifter för 1773 års bibelkommission (enl. Warburg, Ill. Sv. Litth. II. 515); 'och sedan Kellgrens död har ingen svensk man med det allvar och den framgång som din far arbetat för *svenskt*

språk och skaldekonst' Tegnér, Eft. Skr. I. 111 (1817), '*Svenskt språk och rättstafning*' titel på en uppsats af prof. H. Almkvist 1870; 'Den danska folkhögskolans betydelse för *danskt folklif och kultur*' föredrag af fil. kand. Elsa Schück enl. Upsala Nya Tidn. 6. 10. 1904; 'anlägga ett tarmrenseri efter *amerikanskt mönster och måttstock*' Sv. Dagbl. S. 1. 12. 1904; 'i Italien idka studier i *italienskt språk och litteratur*' Sv. Dagbl. S. 20. 11. 1904; 'någon kännedom om nutida *norskt och danskt språk och kulturlif*' A. Noreen, Reformer i modersmålsundervisningen s. 15 (1903); 'språkade af *oemotståndlig drift och kraf* allt hvad som föll henne i hågen' Bergströms Törnerosuppl. s. 452 (1833); 'anledningar till *daglig tvedrägt och gnabb* böra uppstå' ib. 314 (1827); 'i *full sång och språng*' ib. 96 (1825) 'Redan den vildaste vilde är en komplett andlig Herkules; ty han har *tillräcklig kraft och mod* att' ib. 605 (efter 1833); 'då han har *tillräcklig tid och utrymme* att afväga hvart ord' Vitterh. Akad. Handl. V. 72 (1784); 'och deras röfvarnästen med *otroligt* (eller rättare, *troligt*) *besvär och manspillan*, förstörda' Atterbom, Minnen 123 (1817); 'har med *ovanlig klarhet och lif* tillämpat denna byggnadsstil' R. Östberg, Stockholmsarkitekturen 10 (1901); 'efter *slutadt tal och sång* aftågade sällskapet' G. Göthe, J. T. Sergel 197; 'och *månget lustigt infall eller bitande sarkasm* lät han skina upp i det ofta nog så enformiga, trägna knoget' Socialdemokraten 12. 11. 1904; '*hvilket ursprungligt ljud eller ljudförbindelse* se vi reflekterad af de olika språken på följande sätt ~?' T. Torbiörnsson, Jämförande språkforskning s. 45.

Slutligen ha vi ett exempel med bestämd form af adjektivet: 'af hvilken många fingo *det bästa hull och hy*' Bergströms Törnerosuppl. 385 (1828); samt några med tre koordinerade substantiv: 'Jungfrun spelades af Mad. Stich, med *mycken värma, värdighet och behag*' Atterbom, Minnen 1817 (senare genomsedt); 'hvarje dårlig, hvarje

narraktig tanke, uttryck eller företag' Polyfem I. 28, sid. 2; 'men *i all balanz, systém och harmoni* är tvång och inskränkning', Thorild (o. 1782) Samlaren XIX. 106.

Så komma exempel med *obestämd artikel*, och med *'den, det' åtföljdt af relativsats*. De torde mer än de flesta af de förut anförda exemplen falla oss i ögonen. De fyra exempel jag funnit där Bergström ändrat Schröders text höra till denna grupp. På ett ställe har han därjämte ändrat en förment inkongruens med 'en'. Se nedan sid. 27! För öfrigt har jag i Bergströms upplaga blott anträffat ett exempel med 'det' och, om man frånräknar två exempel med 'en viss', som stå närmare adjektivinkongruenserna ofvan, blott ett exempel med obestämd artikel, och detta till på köpet på grund af vissa förhållanden mindre påfallande än de andra. Kanske kunde en genomförd jämförelse mellan Bergström och Schröder härvidlag ge större material; jag har nöjt mig med dessa händelsevis uppsnappade exempel.

Exempel med *den, det:*

'för *det nijt och omwordnat*, som han hadhe' Prot. i Univ. Konsist. i Upsala 1627, i Bihang (I. 287) till Annerstedt, Upps. Univ. hist.; 'skall han niuta *den löhn och underhåldh*, som honom oppå Cantzliestaten är förordnadt' skrifvelse från regeringen 1644, i Medd. från Sv. Riksarkivet II. 233; 'af *den anda och lif*, menniskotanken förmår ingjuta i dem' (= de yttre tingen) Schröders Törnerosuppl. II. 154 (1827); 'der man har att uppbära både kapital och hög ränta på *det tvångslån och brandskattning* lifvet gör' Bergströms Törnerosuppl. 583 (1827); *'Den fred eller vapenstillstånd* som' Tegnér, Eft. Skr. II. 264 (1830); *'den skada och tidsfördrif*, som' Polyfem V. 23, s. 4 (1812).

Vidare ett par exempel från Tegnér och ett från nutiden, där substantiven dessutom ha gemensamt adjek-

tiv, samt ett par moderna, där vi äfvenledes finna ytterligare bestämning:

'för *den verkligt götiska vänskap och biträde* du visat' Eft. Skr. I. 97 (1813); '*den innerliga tillgifvenhet och förtroende*, som förenade de begge Skalderna' Sv. Akad. Handl. IX. 53; 'Och nu slutligen, hvad blef det ekonomiska resultatet af alla de öfverläggningar, uppoffringar, tillmötesgåenden och *all den välvilja och intresse* som ~' Enköpings Tidn. 22. 11. 1904; 'Men *det utomordentliga språksinne och öfverlägsna begåfning för språkforskning* som utmärkte honom' Sv. Dagbl. L. 2. 10. 1904, s. 4; '*det sjudande, brusande lif och företagsamhet*, som', föredragsspråk 1904.

Äfven här träffas några fall, där tre (en gång fyra) substantiv ha gemensam bestämning:

'Ingen bör mista *den anciennetet, rum och ställe*, som han efter matriculen och gammal vana innehafver' citeradt i Sv. Akad. Ordb. (A 1276) från Riddarhusets och Adelns Riksdagsprotokoll, 1723; '*Den credit, gehör och inflytelse*, som' Schröders Törnerosuppl. I. 413 (1838); '*den inskränkthet, barbari och förakt* för hvarje oprivilegierad storhet, som utgjort charakteren af en rättskaffens Svensk poet' Palmblad i Phosphoros II. 45; 'jag är sjuk af *all den flärd, charlataneri, lycksökeri och elände* som råda i denna plågoort' Vitalis i bref 1827 enl. Schück-Warburg, Ill. Sv. Litth. II. 749.

Exempel med *obestämd artikel*:

I denna kategori har jag blott anträffat sex, där artikeln är den enda bestämningen, och af dem ett med tre koordineringslemmar; två af exemplen äro från Tegnér: 'Mitt stora fel i Frithiof var, icke att jag valde ett ämne ur den gamla sagokretsen, men väl att jag därför valde *en ton och behandlingssätt*, som hvarken är gammalt eller nytt' Bref till Leopold (alltså väl tämligen omsorgsfullt skrifvet), Eft. Skr. I. 181 (1825); 'Att *en riksföre-*

ståndare och riksråd dömes så kavaljerement till döden' a. arb. II. 155 (1836); ett från Törneros: 'Stället ligger i en skrymsla mellan Wettern och *en arm eller ben* af Tiveden, hjertans täckt och snyggt' Schröders uppl. I. 308 (1828; Bergström insätter 'ett'); ett från den första riddarhusförordningen (1625?): 'så ock anrätta ther *en schola eller Collegium* för theres ungdom' anfördt efter Sv. Dagbl. S. 20. 11. 1904; ett från en annons i Ups. Nya Tidn. 23. 11. 1904: 'Att efter svettning ingnida huden med *ett tygstycke eller svamp*, fuktadt med utspädt eller outspädt Salubrin'; ett är från Gjörwell: 'visar redan *en känslofullhet, ömhet och deltagande*, som' Gjörwells familjebref, s. 229 (1806). Hit kan kanske ock räknas det af Berg, a. arb. s. 239 från Stagnelius anförda: 'I *en stad och slott* | förbytas nu de lätta vandringstälten'.

Några fler äro exemplen, där ett adjektiv jämte obestämd artikel står som inkongruensbildare:

'kunde ej slå ifrån sig *en viss beundran och intresse* för de prof på storhet, som' Bergströms Törnerosupplaga, s. 599 (1833); 'folkmängden och *ett visst oroligt vimmel och rörelse*' ib. s. 56 (1824); 'Att af sig sjelf finna *en intelligent personlig grund eller upphof* för naturen var omöjligt' Schröders Törnerosupplaga II. 56; '*en Alexandrinsk fortsättning eller efterspel* af Romantiken' ib. II. 190 (1827); 'Schelling sjelf fick *en prydlig mugg eller thékäril* med fat' Atterbom, Minnen 149; 'snappa upp *ett Grekiskt namn eller tittel*' Polyfem I. 29, sid. 2. 'Det blir *ett sådant elände och villervalla* där nere i köket' Anna Wahlenberg, Tolf s. 154 (1893); 'de visa i alla fall *ett visst skönhetssinne och skönhetssträfvan*' talspråk 1904; 'concipera *ett wist sätt och form* til at instituera vngdomen' Konsist. Prot. juni 1647 hos Annerstedt, Bihang I. 385.

Slutligen ha vi ett, som lämnar möjlighet för den uppfattningen, att 'en' blott hör till första ledet, men

som jag dock snarast är böjd att föra tillsammans med dem härofvan:

'Det återstod blott *en stor fråga och häftigt kif* bland herrarne, hvilken skulle köra' Bergströms Törnerosuppl. s. 38 (1824).

Ett trelemmadt hithörande exempel har jag antecknat från Cederborgh, Ungdomstidsfördrif I. 32: *'i ett sådant sorl, fukt och tobaksrökande'*.

Jag kommer nu till exempel på genusinkongruens, där *inkongruenslemmarna ha bestämd form.* Sådana äro sällsynta. Från Törneros har jag två belägg; 'att tills vidare se *den gamla ordningen och skicket* orubbade' Bergström, s. 480 (1838); 'Så länge menniskorna lefde i *det paradisiska lugnet och harmonien* med tingen och deras ursprung' ib. 517 (1826); från Tegnér ett: 'som hans (= Stagnelii) talang blifvit något missledd genom metafysiskt grubbel och *den nu gängse poetiska gulsjukan och sentimentala pjunket*' Eft. Skr. I. 178 (1822); Berg meddelar mig ett från Kjellgren: 'Dels händer, vid en snabb retraite, | At man i brådskan glömmer lätt | *Den ena armen eller benet*' Saml. Skr. II. 153. Från modern tid har jag funnit: 'att det är skillnad på stilen, d. v. s. *den logiska formen och uttryckssättet* i olika författares arbeten' (kanske det förefaller naturligare att här afdela? Dock synes det mig, som det snarast menades 'formen och uttryckssättet för tanken') A. Erdmann, Studiet af germ. språk, s. 32; 'dessa angrepp på *den rådande fariseismen och hyckleriet*' Sthlms Aftonbl. 19. 11. 1904. Intressant är C. J. L. Almquists exempel, där vi ock finna ordgrupppsböjning: 'Och poesien sjelf — ehuru hon ofta tar till föremål Saker i *den realiter bundna Tiden och Rummets* hem' 1822, Samlaren XXIV. 10. Substantiven ha här så nära sammanfattats, att de fått gemensam genitivändelse (upprepning är alltså omöjlig), men ändock ha bestämningarna rättats efter det första. Från Poly-

fem har jag slutligen ett trelemmadt exempel: *'den sig inritande öfverspändheten, obegripligheten och svärmeriet'* Pol. III. 52[3].

Flera äro exemplen på *numerusinkongruens*. Äfven här äro possessivinkongruenserna öfvervägande. Mobergs regel gällde ju också numerus.

Inkongruensbildaren ett possessiv:

'Helsa hjertligast *din fru och barn*' Tegnér, Eft. Skr. II. 77 (1825); (de vågade ej störa henne, då hon satt och arbetade) 'med *sina händer och hufvud*'. Öfv. af Louisa M. Alcotts 'Våra vänner från i fjor'; hit höra ock Mobergs tre exempel: *'mina hästar och vagn'*, 'Jag mötte *din fru och svägerskor*', 'man bör lefva efter *sitt stånd och inkomster*' samt Bergs exempel från Oxenstierna, Saml. Arb. I. 147: 'Gudinnan der tar vänligt mot | Hvar dödlig, som vid thronens fot | För *sina nöjen eller plåga* | Till henne sina böner för', och från Palmblad: 'strax förrycktes *mina sinnen och gestalt*'.

Inkongruensbildaren ett adjektiv + ett possessiv:

'den väldige Beethoven, med *alla sina vildheter och oregelbundenhet i smådetaljer*' Bergströms Törnerosuppl. s. 541 (1827).

Inkongruensbildaren ett possessiv; den ena eller bägge inkongruenslemmarne ytterligare utbildade:

'Dertillmed plågades jag äfven af vittra käringar, med *sin kallbräckta entusiasm och tandlösa komplimenter*' Tegnér II. 141 (1833); 'som sträckte *sina med ett par tre dussin ljus besatta grenar och topp* öfver hennes hufvud' Atterbom, Minnen s. 148 (1818); 'hopletar ur gräsets rosiga bädd | *sin prydnad och små behag*' Bellman; 'jemförelsevis till *vår folkmängd och öfriga tillgångar*' Tegnér, Eft. Skr. II. 173 (1832); *'mina ögon och öfriga helsa'* Atterbom, Minnen s. 644 (1819); 'hos denne gammaldags långe magre man med *sina brinnande ögon och*

fanatiska blick fanns ett visst patos' G. af Geijerstam, Medusas hufvud 49 (enl. Ljunggr. Sig o. sin 51).

Inkongruensbildaren ett annat pronomen, ett adjektiv, obestämd artikel + adjektiv o. s. v.:

'utan *annat anspråk eller syften* än att' Palmblad, Sändebref till de jurnalister 1810 s. 2; 'Att *intet dröjsmål eller ännu svårare stockningar* inträdt i fråga om de diplomatiska förhandlingarna' Sv. Dagbl. S. 1. 11. 1904; 'utan *alla grannlåter och krimskrams*' Sv. Dagbl. L. 16. 11. 1904 ('krimskrams' uppges både i Svenska Akademiens och Lundells ordlista sakna plural., dock gör kanske en viss osäkerhet härom hos åtskilliga personer, att inkongruensen mindre märkes); 'en mans, som till det åtagna arbetet saknar, visst ej god vilja, men *erforderlig kritik och kunskaper*' Livijn 1816 hos Ahnfelt, L. F. Rääf af Småland o. hans litt. umgängeskrets, s. 292;

'Här och där kunde man af *en qvarlemnad finare skjortlapp eller kalsonger* sluta hvar en officer låg' Livijn 1813, ib. 285;

Inkongruenslemmarna tre eller flera:

'om du mins något när *din* Cateches, bibliska Språk och Predikningar' Dalin, Argus I. 41 (1733); 'Hvilka *ännu eländigare egna fraser, stil och sammanställning*' Stjernstolpe i Journal f. Litt. o. Th. 1810, s. 283 (på den tiden var exemplet att fatta som inkongruens blott med afseende på 'hvilka'; *egen* var förr brukligt äfven i sing. i formen *egna*. Man skref allmänt 'hans egna stil', utan att det fattades som *egendomliga*); Malmströms bekanta: 'Hon täljer alla synder, *all lögn och flärd och mord*, | hvarmed hon är se'n tusen år belastad'; 'sitt förträffliga hufvud, *sina lärda förråd och luminösa idéer och äfven goda vilja* att' Bergströms Törnerosuppl. s. 262 (1827); 'emedan jag ej kan få permission af mina latinska kunder, och *inga permissioner, frack, väst, hatt, surtout* & att pre-

sentera mig med i hufvudstaden' Törneros i ett otryckt bref till Nicander 1827.

Inkongruenslemmarna ha bestämd form (jfr ofvan 'den gamla ordningen och skicket' etc.):

'Lägg härtill en från början förtrolig bekantskap med *de gamla nordiska sagorna och poesien*' Tegnér, Eft. Skr. II. 383; 'För att sålunda komma till *det speciella Numret eller Numrorna*, och det svar som dessa ~ innehålla' Schröders Törnerosuppl. I. 412 (1838).

Företeelsens orsaker och fortbildningsmedel[1].

Vid sin regel om exempel som '*mina hästar och vagn*' tillade Moberg: 'Sådana ellipser nyttjas stundom, för korthetens skull; men meningen uttryckes dock mera bestämdt, om det för subst:na gemensamma Adj:et anföres vid hvartdera af dem'. Här antydes den kanske viktigaste psykologiska grunden för företeelsen: *behofvet af uttryckets korthet*, under det gränsen nog är alltför snäft tilltagen genom 'men' etc. De exempel jag ofvan anfört äro hufvudsakligen hämtade från stilområden, där korthetsbehofvet gör sig mer kraftigt gällande än i normalprosan på bekostnad af ett mer petigt, noggrant logiskt uttryckssätt, nämligen brefstil, tidningsstil, poesi. Moberg tar som bekant mer än andra grammatikförfattare hänsyn till talspråk och andra stilsfärer än de som äro den vanliga grammatikerns forskningsobjekt sedan gammalt; däraf förklaras väl hans frisinta regel.

En annan psykologisk grund är *glömskan*. Den gör sig väl mest gällande i det fall, där inkongruenslemmarna äro flere, och särskildt om därvid den sista är

[1] I de följande resonemangen har jag på grund af att en del exempel hittats först sedan uppsatsen färdigskrifvits, ej alltid kunnat ta hänsyn till hela materialet. Dock har, så vidt jag ser, ingen särskild olägenhet häraf uppstått, då de nytillkomna exemplen synas bekräfta de resultat jag kommit till.

bärare af inkongruensen. Åtta af de trelemmade fallen höra till denna grupp. Äfven då substantiven äro på ett eller annat sätt utbildade, spelar glömskan sin roll af inkongruensgrund. Skild från denna är *distraheringen*, som likaledes i flera fall kan föranleda inkongruenser. Dessa bli nämligen mindre märkbara, om uppmärksamheten drages från inkongruensbildaren till exempelvis rimmet i Törneros' ordpar 'i full *sång och språng*', till parentesen i Atterboms: 'Om jag minns rätt, så ha dessa Vender först på 1300-talet blifvit fullkomligt utrotade, och deras röfvarnästen, med *otroligt* (eller rättare, troligt) *besvär och mansspillan* förstörda', till ovanligheten i en sammanställning som 'språkade af oemotståndlig *drift och kraf*', eller genom möjligheten att afdela såsom i 'det återstod blott *en stor fråga och* | *häftigt kif*', så att 'en' synes höra blott till det första substantivet (se närmare nedan!).

Låt oss nu först tänka på ett exempel, där ett possessiv är inkongruensbildare. Vi kunna ju taga mitt rubrikexempel: 'Kan verkligen en symbolisk bok antaga någon annan biblisk öfversättning än Bibeln sjelf, i *sin helhet och sammanhang*'. Här behöfver man blott insätta 'dess' i stället för 'sin', och ingen inkongruens föreligger. Man inser hur nära associerbara dessa två fraser äro med hvarandra. Hvad är naturligare, än att det bekväma uttryckssätt som medgafs vid 'dess' utsträckes till '*sin*'? Jämte fraser med 'dess' inverka naturligen äfven kraftigt sådana med 'hans', 'hennes', 'deras', som ju likaledes växla med 'sin', 'sina'. Särskildt viktig är härvid oklarheten i känslan för bruket af reflexift eller personligt pronomen. Hur vanlig växling mellan *hans, hennes, dess, deras* å ena sidan och *sin* å andra sidan är, kan man klart se hos C. A. Ljunggren, 'Om bruket af sig och sin i svenskan' samt hos S. Silfverbrand, Språk o. Stil I. 109 ff. Alls om alls uppgå också de inkon-

gruensexempel där 'sin', 'sitt', 'sina' förekommer till det ej ringa antalet af 30. Detta synes mig tydligt peka därpå, att den nu afhandlade bildningsfaktorn varit af rätt stor vikt.

Belysande för antagligheten af denna utveckling är ett exempel från Törneros, där de båda upplagornas text differerar. Schröder har nämligen 'den väldige Beethowen, med alla *dess* vildheter och oregelbundenhet i smådetailler', och detta ändras af Bergström, oaktadt inkongruens därigenom inträder, till: 'den väldige Beethowen, med alla *sina* vildheter och oregelbundenhet i smådetaljer'.

Från 'sin' ha naturligtvis de öfriga possessiverna lätteligen påverkats, och denna utgångspunkt förklarar kanske äfven i sin mån den jämförelsevis stora inkongruensfrekvensen vid de pronominella 'all' och 'någon'. För öfrigt tyder ock Mobergs ofta nämnda possessivregel åtminstone på, att ursprunget till en del är att söka i possessiverna.

Därjämte kan man betänka, att possessiverna funktionellt äro likställda med genitiver, vid hvilka det aldrig kan bli fråga om någon inkongruens. Exemplen 'bero af postmästarns nåd och förbarmande' och 'han lät dem bero af sin nåd och förbarmande' stå hvarann rätt nära. Man är van att vid dylik genitivfunktion slippa tänka på genusskillnad, och denna vana kan möjligen i någon mån inverka på resultatet i det sista exemplet. Kanske kan det faktum, att af alla mina språkprof ett 60-tal utgöras af sådana, där ett possessiv är med som inkongruensbildare, ge stöd åt detta antagande. Och af Falk-Torps belägg i deras ofvan anförda notis om inkongruenser äro alla utom ett sådana, där den gemensamma bestämningen är ett possessiv. Jag tillåter mig anföra dem.

Äldre exempel: 'dit sede oc throne'; 'vort rette lius och vey'; 'hør mine ord oc tale'; 'dit Brug og Sæd';

'mit Liv og Salighed'; 'ved sin Virkning og Arbeyde'; 'af vort ganske hug og hierte'; 'sin Maal og Sted'.[1]

Nyare exempel: 'under vor haand og segl'; 'uden mit vidende og vilje'. Dessa sista exempel anför ock Mikkelsen som danska Dansk Sprogl. § 240 anm. 2 och därjämte finner man § 169 ett exempel 'mit Ve og Vel'. För öfrigt har han blott ett exempel till, nämligen med adjektiv: 'gammelt Nag og Misundelse'.

I tyskan, där genitiven ju står efter sitt hufvudord och ingen motsvarighet finnes till växlingen sin ~ hans etc., synas possessivexemplen ej vara vanligare än exempel med artiklar eller adjektiv, *om* Andresens exempellista, a. arb. 186 f., får anses representativ för frekvensen.

Exemplet 'i *sinom tijd och timma*', Gustaf Adolfs skrifter 547 (enl. C. A. Ljunggren a. arb. s. 18) för tanken på en annan orsak till inkongruensbildningar. I detta fall föreligger ej inkongruens, ty visserligen är 'tijd' i fornsvenskan vanligen femininum, men hos Gustaf Adolf är det (enl. E. Tegnér, Om genus i svenskan, s. 146) maskulinum. Emellertid är det tydligt, att under tiden för det fornsvenska kasussystemets upplösning och förenkling, under den formförvirring, som då rådde, en mängd inkongruenser, och detta ej blott kasusinkongruenser, måste förekomma och äfven lämnas obeaktade. Själf har jag i denna lilla uppsats ej tillfälle att närmare inlåta mig på och undersöka dessa förhållanden, men vill, för den händelse möjligen någon annan skulle intresseras för frågan, påpeka ett godt och, som jag tror, gifvande undersökningsområde.

Viktig är en annan faktor. Först dock en reflexion i samband med det föregående. Jämte eller i stället för possessiverna träffade vi ofta adjektiv som inkongruens-

[1] Här har det undfallit Falk-Torp, att ett exempel på numerusinkongruens slunkit med; de tala eljes blott om genusinkongruens.

bildare. Ord, som ibland uppfattats som pronomina, ibland som adjektiv, kunna lätt ha dragit med sig på ett eller annat sätt närstående adjektiv. Tänk t. ex. på att inkongruenserna flere gånger träffas vid 'någon', 'all', 'mycken', 'en viss'. Härifrån kommer väl *en* stöt till begagnandet af inkongruenser vid adjektiv, men den är blott en fortsättande verkan af den första, och torde ej ensam ha kunnat åstadkomma adjektivinkongruenserna.

'Atterboms *rena sinne, grundsatser och vandel*' skrifver Törneros, Bergströms uppl. 115 (1825). Här är ingen inkongruens till finnandes, adjektivet i bestämd form passar lika väl till *n*-kön som *t*-kön[1], lika väl till singularis som till pluralis. För öfrigt finnes ju aldrig genusskillnad i pluralis, och detta torde väl i någon mån försvaga känslan af genusskillnad äfven i singularis, en anmärkning som alltså har gällande kraft äfven vid resonemanget om possessiverna ofvan. Starkare är numeruskänslan, och än starkare definitivkänslan. Numerusinkongruenser har jag iakttagit till ett antal af tillsammans 25, definitivinkongruenserna uppgå blott till 10.

Det är ej blott i exempel som det ofvan från Törneros anförda, som ett adjektiv kan hänföra sig till inkongruensmöjliga förbindelser utan att inkongruens inträder. Vi må erinra oss att åtskilliga adjektiv, nämligen de på *t* med föregående konsonant, de på *tt*, och de på tryckstarkt *-at*, *-et*, *-ut* ha gemensam form för *n*-kön och *t*-kön. (Se t. ex. Brate, Sv. Gram. § 115, Noreen, Vår nyaste lärobok i modersmålet s. 28). Vidare ha vi ju en mycket stor mängd oböjliga adjektiv, där alltså inga som helst inkongruenser äro möjliga. Hit höra ju alla presensparticip, alla komparativer på *-re* och *-are*,

[1] Termerna som bekant föreslagna af E. Tegnér, Genus i svenskan. 'Den'-kön är som motsats till 'det'-kön olämpligt, ty det innefattar ej han-kön och hon-kön.

en ej obetydlig samling öfriga på trycksvagt *-e*, de på trycksvagt *-a* och *-es*, samt åtskilliga enskilda, som dessutom med hvarje dag förökas genom adverbs användning som adjektiver.

Några exempel på sammanställningar med dylika adjektiv vill jag anföra, där inkongruensmöjlighet eljes föreligger:

'Det blifver *lefvande språk och deklamation* i stället för oartikuleradt ljud' Bergströms Törnerosuppl. 280 (1827); 'till *ledigare glam och sång*' ib. 310 (1827), 'utan *vidare omsvep och omsorg*, än att' ib. 269 (1827).

En annan art af uttryck ha likaledes kunnat inverka på utbredningen af adjektivinkongruenser, nämligen förbindelsen af *mycket* eller *litet* + substantiv och liknande, där funktionen stundom är tämligen lätt förblandad med adjektivfunktion; märk särskildt komparativerna och jämför exempel som 'och deras röfvarnästen med *otroligt ~ besvär och manspillan* förstörda'; '*tillräckligt kraft och mod*'.

Ex. '*mycket dam och insekter*' ib. 262 (1827); 'emedan där funnos *för mycket urväder och barrskog och ljunghed* midt uppe i de skönare anläggningarna' ib. 270 (1827); 'med *mera snille och lärdom*' ib. 265 (1827); 'sett och hört mycket *mera fåfänga, flärd, lyx, skryt och högfärd* än här' ib. 315 (1827); 'som hafva *alltför litet samband med eller tillämpning på* det lefvande lifvet omkring dem' Läroverkskom. betänk. 1902, I. 49; man kan ock ställa bredvid hvarandra följande af mig bildade språkprof: 'man insöp *idel dam och ohälsa* [1], 'man insöp *bara dam och ohälsa*', 'man insöp *mycket dam och ohälsa*', 'där åtminstone insöp man icke *något dam och ohälsa*', samt ett exempel som Selma Lagerlöfs: 'Han såg *många*

[1] Jämför följande ställe, hämtadt ur Sv. Dagbl. 2. 10. 1904, s. 7: 'detta hänvisande af kvinnan till *idel det lilla* i lifvet'.

råa ansikten, mycket lumpor, mycken vild lustighet' Drottningar i Kungahälla, s. 232.

På tal om adverbs användning som adjektiv vill jag meddela några, som jag tror, tämligen obeaktade exempel: '*delvis* möbler finnas' Dagen 9. 9 1899; 'fjärran' har blifvit så vanligt att man till och med finner 'en *sagofjärran* och drömaktig poesi' O(scar L(evertin) i Sv. Dagbl. S. 27. 10. 1899; 'med *tämmeligen* lätthet' Sv. Dagbl. S. 1899, N:r 48 A; 'räknar en lärd eller åtminstone *någotdiåt* medlem' Sv. Dagbl. L. 12. 9. 1904, s. 5. Redan hos Tiällman, Gr. Suec. s. 9 (1696) finner man ett exempel: 'denn *fordom* Trädgårdsmästaren, som'.

Egendomliga och till arten skilda från dessa äro följande, där man i stället för att ta till ett annat substantiv, eller i brist på ett dylikt, modifierar dess betydelse genom ett adverb:

'iakttog med *nästan* häpnad' Strindberg, Svenska Öden och Äfv. I. 34; 'fotografi i *nästan* kroppsstorlek' Sv. Dagbl. S. 15. 9. 1899; 'påpekade den *hardt när* omöjlighet' Aftonbladet, Stockh.-uppl. 7. 2. 1900; 'som ett *blott* intryck' Hans Larsson, Viljans frihet s. 20. Hänfördt till första leden af en sammansättning finner man på samma sätt användt ordet 'uteslutande' i E. Hellqvists: 'hällste har jag betraktat som en *uteslutande* talspråksform' Studier i 1600-talets svenska s. 153.

Det är således icke få fall, där inkongruenserna på grund af adjektivens ringa böjlighet eller rent af oböjlighet aldrig komma till stånd, och dessa fall lämna väl en rätt god utgångspunkt för inkongruensbildningar.

Som öfvergångsexempel från föregående kategori kan man kanske anse sådana, där den ena bestämningen kongruerar, den andra icke. Sådana finnas t. ex. vid förbindelse med possessiver. Här kan kanske det kongruerande adjektivet verkat i någon mån meddragande

på inkongruensbildaren. Tänk på följande kombinationer: 'enligt *hela* sin plan och syfte'; 'äga sitt *enskilda privata* skyddshelgon eller husgud'; 'tänker mig pistolen såsom min *sista* tillflykt och värn'; 'gifver lifvet sitt *sanna* värde och betydelse'; 'till *hela* sin gestalt, ansigte och min'; 'det *bästa* hull och hy'; *'nutida* norskt och danskt språk och kulturlif'; *'hvarje* narraktig tanke, uttryck eller företag'; 'den *verkligt götiska* vänskap och biträde du visat'; vidare alla fall, där inkongruenslemmarna ha bestämd form som t. ex. 'den *gamla* ordningen och skicket'; slutligen några där vi ha numerusinkongruens, t. ex. 'Hvilka ännu *eländigare egna* fraser, stil och sammanställning'.

Ett bevis för att dylika kongruensformer verkligen varit af betydelse, ser jag däri, att i följande exempel, där ett adjektiv som passar till det senare substantivet bifogats, inkongruensen blir mindre märkbar:

Ex.: 'min mage och öfriga helsotillstånd'; 'sin fägnad att hafva ätit sig mätt och affectfulla misshag att vara hungrig' (här har kanske ock 'aflägsenheten' spelat en roll); 'allt det förtal och den illvilja'; 'Med all din konst, ditt snille'; 'Men det utomordentliga språksinne och öfverlägsna begåfning för språkforskning, som'; 'vår folkmängd och öfriga tillgångar'; 'sina lärda förråd och luminösa ideer och äfven goda vilja att' (också här får man tänka på aflägsenheten, hvarjämte tillägget af 'äfven' drar uppmärksamheten från inkongruensen).

Exemplen på adjektiv (och några pronominella ord) såsom inkongruensbildare (ensamma eller jämte andra) uppgå till öfver 60, således ej få, om man betänker, att de så litet beaktats, t. o. m. Moberg förbjuder ju alldeles dessa inkongruenser. I ett eller annat fall har väl ett inkongruerande possessiv dragit med sig inkongruens af adjektiv; jag tänker på fall som *'sin egen* stil och framställningssätt'.

All intog som nämnts en särställning bland de pronominella orden. Alls om alls har jag 15 exempel på inkongruenser med *all*. Detta sammanhänger säkerligen äfven med ordets äldre böjning, hvaraf spår ännu finnas i arkaiserande vändningar. Neutrum singularis hade i äldre nysvenska någon gång formen *all*, som ännu förekommer i fraser som '*all* lifvets ve' (där dock *all* kanske snarast hör till 've', som kan ha samma genus som i danskan), Hans Larsson, Tankar o. Meditationer s. 20, och som i Sv. Akad. Ordbok, A 933, exemplifieras från flere håll under 1800-talet, t. ex. Fryxells '*All* Danmarks och Norrges krigsfolk', Tigerschiölds '*All* riksens klenoder', Agrells '*All* lifsens öfverflöd'.

Likaså kunde fordom plur. mask. och fem. ha formen *all*. Så ännu enligt SAOB Bellman (o. 1775) '*All* febrars tyranni', och hos Törneros har jag ock i en dikt funnit ett exempel: '*all* växters vagga' B 396 (1830).

Neutrum pluralis hette ju i fornsvenskan regelbundet *al(l)*, och denna form är (enl. SAOB, A 935) den vanliga i äldre nysvenska. Arkaiserande förekommer det så ännu i vissa fraser, såsom 'all helgon', 'all land', jämte hvilka i SAOB äfven anföres sådana enstaka som C. F. Dahlgrens 'all djur', Fahlcrantz' 'all folks'.

Förekomsten af dessa former kan åtminstone ha gjort inkongruensen mindre märkbar. För öfrigt gäller resonemanget, i hvad det angår neutrum pluralis, äfven possessiverna. Ännu i psalmboken finnas ju exempel på de gamla formerna af dessa. Likaledes ingå härunder orden *någon*, *ingen*, hvilkas gamla neutrumform vi ännu ha kvar t. ex. i uttryck som 'vi finner väl någon råd', 'nu vet jag mig ingen råd', 'ingen tvifvel därom'. Möjligen kunna ännu några pronominella ord eller adjektiv insamlas under samma skjul; om saken haft någon betydelse, beror dock på den omständigheten, huruvida de arkaistiska uttrycken varit flere eller mycket använda.

Äfven växlingen af genus i uttrycken *allt slags, all slags* och liknande ha kanske kunnat ha någon betydelse, då dessa uttryck äro så vanliga.

Påfallande är, att vi finna så många exempel med adjektiv på *-sk*. Detta förhållande frestar till antagandet, att det är neutraländelsens sporadiska försvinnande i talet, eller dess ringa hörbarhet i vissa konsonantförbindelser som gjort, att dessa inkongruenser lättare än andra tålts och halkats förbi. Samma synpunkt kunde man då äfven anlägga vid en del andra adjektiv, där likaledes sandhiförhållanden kunna åstadkomma en akustisk försvagning, öfverhalkning eller ock ett totalt försvinnande af neutraländelsen.

En inkongruerar något hellre tycks det (om man får döma af de få exemplen) i förbindelse med ett adjektiv än ensamt. I sex fall saknas adjektiv, i tio fall finnes det.

I ett af de anförda fallen, Tegnérs 'en riksföreståndare och riksråd' har väl kanske det sista ordets personliga genus spelat in. Oaktadt samma person menas, kunde 'ett' utan fara för misstydning utsatts, då ju verbet följer i singularis. Sporadiskt träffas ord som 'råd' med maskulin bestämning, så t. ex. hos Runius: 'få till man en kunglig råd' och hos Ihre: 'den mycket beläsne och nyligen ~ afledne Etats-Rådet Langebek' (Se E. Tegnér, Om genus i svenskan s. 28, 168). Danskan har som bekant låtit orden *Rigsraad, Kammerraad* bli maskulina.

Beror möjligen eljes sällsyntheten af inkongruenser vid 'en' därpå, att en upprepning af detta ord ej tynger framställningen mycket? Känslan af tyngd, som nära hänger ihop med behofvet af korthet, och är dess negativa sida, spelar, som jag i det följande skall söka närmare visa, en stor roll vid inkongruenserna.

Jag skall nu nämligen angripa ämnet från en annan synpunkt, och vill då betrakta fall af uteslutning eller

upprepning, då kongruens föreligger på grund af bestämningens form eller på grund af substantivens likformighet.

Först vill jag här framdra ett par exempel, där osäkerhet kan yppas, huruvida kongruens föreligger eller icke. Törneros skrifver 'Inför dem, för hvilka min valeur ännu blott består i *mitt namn och nummer*', Schröder 83 (1825). 'Nummer' torde hos Törneros vanligen vara maskulinum, och Dalin upptar ordet i sin Ordbok 1850—53 blott med detta genus, men som det på ett annat ställe i bägge upplagorna står som neutrum, har väl Törneros äfven brukat det så, och det blir naturligast att fatta sammanställningen som kongruerande. Annat är förhållandet med följande exempel, som jag för min del[1] för närvarande skulle fatta som inkongruens: 'såsom under *en paraply och parasoll*' Schröders Törnerosuppl. I. 121 (1825). Enligt Dalins ordbok är 'parasoll' maskulinum, och alltså säkerligen frasen kongruerande. Bergström har däremot tydligen fattat det som inkongruens, stötts af densamma och ändrat till 'såsom under en paraply och *ett* parasoll' s. 132. Här finna vi tydligen än en liten medverkande orsak till inkongruensernas utbredande, osäkerheten af genus hos det (in)kongruensbärande substantivet. Hit kunna äfven räknas exempel med ord, där det grammatiska genus kommer i strid med det sexuella.

I allmänhet taget torde få sägas, att äfven vid kongruens upprepning ingalunda är så vanlig, för att ej säga nödvändig, som af några grammatikors regler tycks framgå. Det öfverdrifvet logiska klarhetsbudet får kanske esomoftast ge vika för behofvet af ett kortare, ett ledigt uttryckssätt. En följd häraf är att ord, hvilkas upprepning mindre tynger stilen, hellre upprepas än sådana, som äro oviga och tunga att handskas med. Ingen skulle väl gärna önska höra adjektiven två gånger i ett exempel som 'gaf likväl *en viss idealisk* ton och färg åt',

[1] Dock vackla ju ännu dessa ords genus.

medan däremot obestämda artikeln i 'en den lifligaste, mest entusiastiske man, som talar med *en* kraft och eld, som hänrycka ännu mer än hans skrifter' lika väl kunnat sättas ut äfven vid det senare substantivet 'eld'.

På ungefär 300 sidor i Törneros har jag lagt märke till *ett 100-tal* fall, där *adjektiv* icke upprepas vid det sista substantivet, men blott få, där det är upprepadt, t. ex. i stilistiskt syfte, *ej för uttryckets klarhets skull* i följande exempel: 'höllo oss öppna grindhål och öppna tiggarehänder tillhanda'. Possessiver, äfvensom hans, hennes, dess, deras har jag iakttagit utsatta blott vid det första substantivet ett fyrtiotal gånger, upprepade blott några få gånger. Emellertid är icke jämförelsen noggrant genomförd, hvarför skillnaden kanske ej blir så stor som det nu ser ut fastän den redan vid ett ytligt betraktande är slående. I mer torr normalprosa äro upprepningarna vanligare och för öfrigt växlar naturligen frekvensen efter olika individer, på samma sätt som användningen af ordpar hos olika författare mycket varierar. Hos Törneros träffas dessa i stor mängd, under det de t. ex. i E. Tegnérs, 'Om genus i svenskan' äro sällsynta. En allmän motvilja mot upprepning utan tvingande skäl finns emellertid tydligtvis för handen och är viktig som grund till inkongruensernas utbredning.

En annan grund kan man finna genom att betrakta en del exempel af samma utseende som följande, hvilket jag ofvan anfört som inkongruens: 'Det återstod blott *en stor fråga och häftigt kif* bland herrarna, hvilken skulle köra'. Jag har frågat ett par språkmän, huru de uppfatta detta exempel, och de ha bägge haft den uppfattningen, att 'en' icke hör tillsammans med 'häftigt kif', och att således exemplet är otadligt på grund af att ingen inkongruens föreligger. För min uppfattning ställer sig saken något annorlunda. Jag tror, att ett vagt minne af 'en' föresväfvar äfven vid 'häftigt kif', att alltså exemp-

let är att hänföra till inkongruenserna, men att dels *möjligheten* att afdela, som kan distrahera från tanke på den grammatiska oöfverensstämmelsen, dels aflägsenheten, som gör att minnet af den obestämda artikelns form är svagt, göra exemplet oanfäktbart, icke stötande.

Dylika exempel äro ej sällsynta; jag vill meddela några, som jag antecknat. Oftast synes dylik tvåtydighet inträda vid adjektiv, blott ett par exempel har jag med possessiv och ett par med artiklar:

'bedref där med *stor framgång och erkännande* språkstudier' E. Wrangel, Samlaren 1898, s. 70; 'en mans, som till det åtagna arbetet saknar, visst ej god vilja, men *erforderlig kritik och kunskaper*' Livijn 1816, Ahnfelt, L. F. Rääf 292 (mina rådfrågare afdela); 'att bakom enigheten döljer sig *allmänt missnöje och hätskhet*' Sv. Dagbl. S. 1. 12. 1904; 'ej blott retorisk (= form), som endast är *vacker hy och hull* — som ock kunna vara förenade med lungsiktighet' Bergströms Törnerosuppl. 499 (o. 1823); 'matrikeln med sin osteologi af namn, årtal och meritlistor fick för hvar och en genom nya bekantskaper *personligt lif och förklaring*' ib. 406 (1831); 'först genom *något eftersinnande och jemförelse* med andra gårdar' ib. 455 (1833); 'en bestämd min af *östgötsk belåtenhet och oberoende*' ib. 162 (1825); 'förr än han själf råkar i *ett komiskt läge och förlägenhet*' ib. 593 (efter 1827); 'Efter *något funderande och öfverslag* af sitt visthus och fatabur' ib. 37 (1824), (min ene rådfrågare afdelar); 'förtroendet till *den menskliga kraftens och förnuftets* sjelfberoende' ib. 600 (1833); 'ehuru de till *sina later och gestalt* tycktes härstamma från de gamla jotar' ib. 379 (1828); 'ett par arbeten, som gåfvo *mitt hufvud och sinne och fantasi* en ny rigtning' ib. 455 (1833); 'Dels händer vid en snabb retraite, | At man i brådskan glömmer lätt | *Den ena armen eller benet*' Kellgren, Saml. Skr. II. 153 (min ene rådfrågare afdelar); '*Individuella vanor och smak* ha alltså

rätt stort spelrum på detta område' E. Tegnér d. y. 'Genus i svenskan' s. 113 (1892).

En del af dessa exempel har jag uppfört bland inkongruenserna, och jag kunde ha dit fört de flesta; jag tror nämligen, att i så godt som alla adjektivet ligger lätt för den läsande äfven vid det andra substantivet. *Möjligheten* att afdela är det väl dock som medverkat till, att man icke iakttagit bruket af inkongruenser vid adjektiv i samma grad som vid possessiver, och förefintligheten af dylika fraser har säkert dragit med sig tolerans af äfven andra exempel, där inkongruensen är fullt tydlig. En god analogi till detta 'vaga minne' af bestämningen erbjuder exemplet: 'Att *intet dröjsmål eller ännu svårare stockningar inträdt*', där negationen naturligtvis vid det andra ledet ligger kvar i medvetandet.

I det sista resonemanget har jag vidrört en sida af saken, som jag hittills lämnat åsido: hvilken betydelse har *inkongruenslemmarnas större eller mindre samhörighet* för inkongruensens inträdande? Denna fråga hör kanske till det svåraste i hela problemet.

Mikkelsen säger i sin 'Dansk Sproglære' s. 450: 'Undertiden underforstaas ogsaa det samme Ord i en anden Form: ~ b) et vedföjet Ord eller tillægsagtigt Ord i et andet Kön, *naar Navneordene betegne omtrent det samme Begreb eller to Begreber, der høre nøje sammen*'[1]. Han anser alltså, att det just är inkongruenslemmarnas inbördes förhållande som är det ensamt konstituerande för inkongruensens inträdande. Den föregående framställningen torde redan vederlagt detta. En annan fråga är emellertid *i hvad mån* sambandet mellan substantiven *medverkat* till inkongruensernas uppkomst och utbredning.

Härvid kan då märkas, att vissa substantivförbindelser af sig själfva verka ovanliga, vare sig författaren afsett detta eller icke. Då så är förhållandet torde en

[1] Kursiveringen af mig.

inkongruens ofta ej verka mer påfallande än sammanställningen ensam, kanske delvis därför att den ovanliga förbindelsen distraherar. Så i exemplet 'af hvilka många fingo *det bästa hull och hy*', som visserligen bägge mina rådfrågare (hvilka jag för bekvämhetens skull vill i det följande benämna E. och R.) ange som stötande, hvarvid dock R. anmärker, att det egentligen är den ovanliga sammanställningen af 'hull' och 'hy', som är det påfallande. Liknande är förhållandet med det af mina rådfrågare gillade exemplet: 'språkade af *oemotståndlig drift och kraf*', där fortfarande samme man distraheras af sammanställningens ovanlighet.

Då E. äfvenledes uppger, att exemplet 'Svenskt språk och rättstafning' stöter något litet, men 'svenskt språk och skaldekonst' alls icke, så antar jag, att det egentligen är sammanställningen, som hans språköra i förra fallet finner ovanligare. Om Atterboms '*mina ögon och öfriga helsa*' som både af E. och R. anses för ett af de mest stötande af alla mina inkongruensprof, till en del har den logiska oöfverensstämmelsen mellan 'ögon' och 'helsa' att tacka härför, är osäkert. Ekmarcks 'hvars sviter länge fortforo att verka ofördelaktigt på *min mage och öfriga* helsotillstånd', som gillas af rådfrågarna, synes väl snarast tyda på att det är numerusskillnaden, som gör det förra exemplet så hårdt.

Men hur går det, om vi för 'helsa' insätta 'helsotillstånd'? Blir ej exemplet då *något* mindre anfäktbart? Särskildt om vi ta det i utförligare sammanhang: 'Om Gud icke tillåter *mina ögon och öfriga helsotillstånd* att förmycket försvagas'. Kan möjligen *rytmen* stundom ha någon inverkan, så att en inkongruensfras som faller väl också stöter mindre? Och detta, att frasen 'faller väl', skulle det kunna ligga däri, att den senare leden har större tidslängd än den förra, eller åtminstone icke mindre?

Härpå synas verkligen en del förhållanden tyda.

— Exempel, där det stötande tydligen ligger på annat håll, t. ex. däri, att obestämd artikel eller determinativ är inkongruensbildare, får man naturligtvis bortse från. — Mycket stötande är t. ex. enligt bägge mina rådfrågare: 'Landshöfdingen grefve Douglas kommer att, under beviljad tjänstledighet, vara frånvarande från *sin residensstad och län*', under det att Runebergs: 'vår ondska och vår flättja och vårt skriande och skrålande och *vår skörlefnad och frosseri*' ej stöter det minsta, utan snarast bör vara så som det är. Stötande är Atterboms 'hoppas jag af *din vänskap och nit* att', likaså 'den väldige Beethowen, med *alla sina vildheter och oregelbundenhet* i smådetaljer'. Skulle man emellertid utelämna 'i smådetaljer' blefve exemplet betydligt mycket hårdare; här synes alltså rytmen haft en viss betydelse, om jag också ej är blind för den kompensation för singularen 'oregelbundenhet', som ligger i den följande pluralen 'smådetaljer', hvilken alltså ger en motsvarighet till pluralen 'vildheter'. Kanske är det något dylikt som föresväfvat min ene rådfrågare, då han uppgaf, att exemplet alls icke stötte honom.

Rytmens betydelse för inkongruenserna framgår väl ock däraf, att poetiska exempel som psalmens 'Styr *vår tunga, håg och öra*' eller Kellgrens 'At man i brådskan glömmer lätt | *Den ena armen eller benet*' icke verka stötande.

Ett af Mikkelsens inkongruensexempel lydde 'uden mit Vidende og Vilje'; han anser antagligen detta tillåtligt och påstår, att orsaken därtill är substantivens nära samhörighet. Men hvad skall man säga härom, när man finner, att det nära motsvarande svenska exemplet 'mot *eget vett och vilja*' är mycket stötande, och att det ej blir bättre, om vi ändra det till 'utan *mitt vett och vilja*'? På samma sätt med den vanliga sammanställningen 'kraft och mod' i J. H. Schröders 'Måtte *denna kraft och mod*

aldrig öfverge den'. Saken är tydligen invecklad. Vi kunna ju tillägga, att frasen 'äfventyra *mitt sinneslugn och frid*' ej stöter märkbart, under det att den väl vanligare sammanställningen '*lugn och frid*' ej tål possessivet framför sig. Dock må medges, att detta sista exempel är en smula försåtligt, jag tror att möjligheten att haka fast *mitt* vid kompositionsledet *sinnes-* gör att inkongruensen lättare tåles. Ännu ett par exempel förtjäna framföras. Mycket stötande är, oaktadt sammanställningens rätt stora vanlighet Georg Göthes 'efter *slutadt tal och sång* aftågade sällskapet', likaså Törneros' '*Min hog och sinne* kunde', och 'ännu ett par breflappar vänta på *sin början och slut*', under det Atterboms 'icke utan känsla af *någon kraft och värde*' äfvenledes stöter något, om ock ej så mycket som de föregående.

Däremot äro en del exempel där vi ha flere inkongruenslemmar eller där substantiven ha attribut ej alls stötande, ja det finns fall, då upprepning ej *kan* ske, och dock äro lederna ingalunda samhöriga, ej heller beteckna de ungefär samma begrepp. I dessa fall spelar väl aflägsenheten och en del andra i det föregående vidrörda förhållanden ensamma rollen af inkongruensanledningar, substantivens samhörighet betyder här ingenting. Jag vill anföra några exempel, som mina rådfrågare anse goda, icke stötande. Ett sådant är: 'är att anse för *min sängkammare* om natten och *lektyrställe* om dagen', vidare '*hvarje dårlig, hvarje narraktig tanke, uttryck eller företag*', 'jag är sjuk af *all den flärd, charlataneri, lycksökeri och elände* som råda i denna plågoort', '*sina lärda förråd och luminösa idéer och äfven goda vilja* att' (här kan man knappast insätta 'sin' framför 'goda vilja'), 'Att *intet dröjsmål eller ännu svårare stockningar* inträdt i fråga om de diplomatiska förhandlingarna' (här är det fullständigt omöjligt att tillfoga något '*inga*' och det anses, att negationen ligger förstucken i 'eller').

Vi se emellertid af detta tydligt, att det ingalunda är nödvändigt, att inkongruenslemmarna utgöras af ett *ordpar*, ja att till och med vid mycket vanliga sådana inkongruensen *kan* bli synnerligen stötande. Låt oss tänka på exemplet 'denna kraft och mod'. När det gäller detta, är man snarast frestad till en jämförelse med Mörks exempel 'du, som med *ditt blixt och dunder*', där ordparet är så sammanväxt, att 'ditt' kommit att rätta sig efter 'dunder', och man frågar sig, om det möjligen skulle vara bättre att säga 'detta kraft och mod'. Emellertid går ej heller detta, det stöter i hög grad, liksom exemplet från Mörk. Förklaringen kan däremot ligga i det förhållandet, att skillnaden mellan den maskulina och neutrala formen *denna* ~ *detta* är så ovanligt stor. Också är det anförda exemplet det enda jag träffat på med 'denna' som inkongruensbildare. I annat sammanhang, med maskulinum af ett adjektiv på *-lig*, där skillnaden mellan maskulinum och neutrum akustiskt till och med stundom kan gå förlorad, är inkongruensen vid 'kraft och mod' alls ej stötande. Törneros skrifver: 'han har *tillräckligt kraft och mod*, att'.

Oantastadt går Törneros' 'i *full sång och språng*' förbi, och likaså för min rådfrågare R. 'utom *allt rim och reson*', under det E. tycker, att det stöter något litet och (i likhet med R.) skulle föredra 'utom *all* rim och reson'. I detta sista fall är det väl, åtminstone historiskt sedt, icke efter 'reson' som 'all' rättar sig, utan vi ha nog att göra med ett gammalt neutrum pluralis. Exemplet '*min hog och sinne*' kan kanske jämföras med det kongruerande 'min kropp och själ'. Det är möjligt, att det här är förekomsten öfverhufvud af ett possessiv som väcker uppmärksamhet, liksom kanske äfven vid exemplen 'Helsa hjertligast *din fru och barn*' (frånräknadt det alltid mer påfallande i numerusinkongruensen) och 'frånvarande från *sin residensstad och län*'. Dock äro natur-

ligtvis de inkongruerande exemplen mer påfallande än det kongruerande.

I tyskan finnas likaledes exempel på, att bestämningen rättat sig efter det sista ordet i ordparet, och Paul framdrar detta (Prinz.[3] s. 307 f.) såsom ett bevis på att ordparet fattas som en enhet[1]. Äfven de vanliga inkongruenserna anser han tyda på detsamma, och han tycks alltså ha samma uppfattning som Mikkelsen i fråga om betydelsen af substantivens samhörighet för inkongruensens tillkomst. I danskan har *ett* dylikt uttryck med bestämningen rättande sig efter det sista ordet i ordparet blifvit fullt fast. Som undantag från sin Hovedregel § 169: 'Et Tillægsord eller et tillægsagtigt Ord retter sig efter det Navneord, hvortill det hører, i Kön og Tal' anger Mikkelsen i sin danska språklära: 'Det hedder *mit Ve og Vel*, skönt Ve er Fælleskön, fordi Vel er Hovedbegrebet'. Det sista tillägget är konstruktion, saken har naturligtvis samma förklaringsgrund som i de motsvarande tyska och svenska exemplen.

Jag anser mig icke ha lyckats bortförklara alla de fall, där inkongruensen stöter, oaktadt sammanställningen utgöres af ett fast ordpar. Men oförnekligt är, att i en del fall, där inkongruenserna tålas, inkongruenslemmarna verkligen bilda ett dylikt. Dock torde man väl knappast alltid kunna säga, att inkongruensen bevisar, att ordparen äro fasta, icke ens om den går opåtaldt förbi. Jag

[1] Dock är det ej sagdt, att vid de fastast förbundna ordparen bestämningarna rätta sig efter den sista leden. Följande exempel från Almquist där dock ordparet fått gruppböjning visar motsatsen: *'den realiter bundna* Tiden och Rummets hem'. Då detta för öfrigt till och med torde föredragas framför *'det realiter bundna* Tiden och Rummets hem', så finner man det kanske också mer antagligt än eljest, att i mitt ofvan debatterade exempel 'äfventyra *mitt sinneslugn och frid*', *mitt* kunnat haka sig fast vid, kunnat apteras efter den neutrala kompositionsformen *sinnes-*, så att detta förklarar, hvarför exemplet stöter mindre än det enkla 'äfventyra *mitt lugn och frid*'.

tänker på ett exempel som: 'men annars har hvarje sådan liten dikt *sin helhet och sammanhang* inom sig sjelf'. Icke synes mig åtminstone orden 'helhet och sammanhang' utgöra ett fast och vanligt ordpar. På samma sätt med Törneros' 'af blygd öfver *sin förmätenhet och förhastande,* att', eller R. Östbergs 'har med *ovanlig klarhet och lif* tillämpat denna byggnadsstil', hvilka bägge exempel mina rådfrågare finna goda. Huruvida i just dessa fall, alltså *occasionellt* taget, substantiven få anses som en enhet, det anser jag ej heller fullt klart. Det beror på hur pass tydligt minnet af bestämningen ligger före vid det sista substantivet.

Paul har ock lagt märke till att fall finnas, då inkongruensen ej kan tas som bevis för substantivens samhörighet, men påstår att detta gäller för *det äldre språket* (Prinz.[3] s. 308 not. 1). I svenskan gäller det som af mina exempel ofvan framgått så väl äldre som yngre språk.

En utförlig undersökning af huru vissa substantivförbindelser äfven vid kongruens förhålla sig till upprepning af bestämningen, kunde kanske ge någon ledning vid bedömandet af ordparens eller substantivförbindelsernas inflytande på inkongruensens inträdande, men en sådan undersökning skulle bli alltför vidlyftig att här kunna vidtagas. Hela denna fråga om bestämningens upprepning eller engånghet (oupprepning) förtjänade för öfrigt behandlas för sig och skulle säkerligen ge goda och fruktbara stilistiska synpunkter.

Jag vill nu anföra några exempel, där det kan synas möjligt, att substantivens samhörighet har något inflytande på inkongruensens omärklighet och därigenom på dess uppträdande och utbredning. Sådana *kunna* vara:

'att vår moderna världsåskådning har *sin rot och upphof* i den moderna naturvetenskapen'; 'språkade af *oemotståndlig drift och kraf*'; 'Han hade ~ här rönt *så*

mycken välvilja och tillmötesgående' (men kan någon rimlig anledning anges till att det närstående 'der sångens fullkomlighet är af *så mycken vigt och inflytande*' stöter något litet? Här är dock ordparet väl fastare än i det förra exemplet); 'om de för sin del kunna hafva *någon nytta och nöje* af den nya ordboken'; 'i *full sång och språng*' (ordförbindelsen väl ej af gammalt fast, men nära förbunden genom rimmet); 'han har *tillräcklig kraft och mod* att'. Frasen 'af den *anda och lif*, menniskotanken förmår ingjuta i dem' slutligen stöter liksom de flesta exempel med 'den' + ordpar, men dock mindre än t. ex. '*den skada och tidsfördrif*, som', eller '*den innerliga tillgifvenhet och förtroende*, som'.

Längre än till dessa resonemanger angående möjligheten af de fasta ordparens inflytande på inkongruenserna anser jag mig för närvarande icke kunna komma.

En annan fråga är, huruvida det har något att betyda, om inkongruensbildaren är *t*-kön eller *n*-kön. Generellt taget kan man icke säga detta. Det finns för många exempel med neutrum först, som dock äro föga, eller någon gång alls icke stötande. Så: 'förbereda en omfattande reform i *vårt lefnadssätt och verksamhet*'; 'Den danska folkhögskolans betydelse för *danskt folklif och kultur*' (stöter ej alls); 'Det blir *ett sådant elände och villervalla* där nere i köket'; 'der man har att uppbära både kapital och hög ränta på *det tvångslån och brandskattning* lifvet gör'; '*svenskt språk och skaldekonst*'; 'i *alt elände och bedröfwelse*'; 'men all glädje, *allt lugn och trefnad* äro försvunna ur mitt ödsliga lif'.

Å andra sidan finnas en hel del fall, där jag icke kan uppge någon direkt orsak till att inkongruenserna verka stötande, och där neutret går först. Särskildt synas exempel med *sitt* (mitt, ditt?) som inkongruensbildare vara obehagliga för vår språkkänsla. Äfven ett exempel, där jämte 'sitt' ett inkongruerande adjektiv till-

kommer, ogillas af mina rådfrågare: 'gifver lifvet *sitt sanna värde och betydelse*'. Någon förklaring hvarför t. ex. 'efter *slutadt tal och sång*', 'får jag be om *ert namn och adress*' stöta, kan jag ej heller finna.

Slutligen kan man fråga sig, om det blir någon skillnad, då *och* är bindeordet, eller då detta utgöres af *eller*. Icke heller något sådant kan jag emellertid med mitt nuvarande material påvisa. Exempel som: 'För att sålunda komma till *det speciella numret eller numren*', 'Och skall han öfver *huart breff eller act* med medelmåtige bokstäffuer schriffue' gå bra, under det andra som: 'Att af sig sjelf finna en intelligent *personlig grund eller upphof*', 'snappa upp *ett Grekiskt namn eller titteł*', '*Den fred eller vapenstillstånd*, som' äro mer eller mindre stötande.

Företeelsens nutida berättigande.

Återstår att se, om några kategorier af inkongruenserna äro att betrakta som häfdvunnet bruk åtminstone i ledigare stil i 1800-talets svenska, d. v. s. om några af mina exempelkategorier genomgående visa sig icke verka stötande, eller åtminstone äro tolerabla.

Den inkongruenskategori, som representeras af mitt rubrikexempel — alltså *possessiv + två outbildade substantiv* — kan icke sägas ha blifvit häfdvunnen, ehuru jag har sju exempel, som icke verka stötande. I en del af de öfriga beror visserligen det stötande på särskilda omständigheter, numerusinkongruens etc., men för ett sådant exempel som '*sin början och slut*' kan jag ej finna dylika. Att dessa inkongruenser kunna utbreda sig, är däremot min tro, och jag inser ej annat än, att språket vinner i ledighet och rikedom på uttryckssätt genom att pronominet icke upprepas, ty däraf följer, att upprepandet kan sparas för särskilda stilistiska ändamål.

Kategorien *adjektiv + två outbildade substantiv* skulle snarare kunna sägas ha fått häfd, ej mindre än 19 exempel af denna art har jag som verka goda, och därtill komma två, som E. gillar, men R. anser stöta något. Bland de stötande finnas emellertid äfven här några, som jag ej kan bortförklara såsom t. ex. 'efter *egen lust och infall*', 'icke utan känsla af *någon kraft och värde*', 'måste bringas till *något slut och reda*'. Dock höra dessa till dem, som stöta rätt litet.

Denna kategori torde lättare än den förra vinna spridning och förtjänar det äfven på grund af den tyngd, en upprepning af mer eller mindre tunghandterliga adjektiv åsamka stilen.

Vi komma så till *en* l. *den + två outbildade substantiv*. Här har jag inget exempel, som af bägge mina rådfrågare gillas. Dock tolererar R. '*det tvångslån och brandskattning* lifvet gör' samt '*Den fred eller vapenstillstånd* som', under det E. tolererar 'af *den anda och lif*, menniskotanken förmår ingjuta i dem'. Kategorien har naturligtvis ej vunnit häfd, och torde äfven höra till dem, som ha svårast att vinna vidare mark.

Vid behandlingen af nästa kategori frånser jag i allmänhet exempel med *en, den*, som alltid synas stöta mera. Denna kategori innefattar *substantiv med fler än en inkongruensbildare eller med ytterligare utbildning*. Kategorien har nog vunnit häfd inom vårt språkbruk. Jag har 15 exempel, som ej stöta, och därtill komma några *en*-inkongruenser, samt definitiv- och numerusinkongruenser, som eljest stöta, men med den ytterligare utbildningen äro antagliga, nämligen:

'Schelling sjelf fick *en prydlig mugg eller thékäril med fat*' ('thékäril' är dock kanske ett så ovanligt ord, att man ej tänker på dess genus, hvilket kanske medverkat); 'Det blir *ett sådant elände och villervalla* där nere i köket'; '*ett visst skönhetssinne och skönhetssträfvan*';

'För att sålunda komma *till det speciella numret eller numren*', 'en från början förtrolig bekantskap med *de gamla nordiska sagorna och poesien*', 'Så länge menniskorna ännu lefde i *det paradisiska lugnet och harmonien med tingen och deras ursprung*'. För R. verka ej heller 'att se *den gamla ordningen och skicket* orubbade', 'Beethoven, med *alla sina vildheter och oregelbundenhet i smådetaljer*' stötande, under det E. är ensam om att finna '*den nu gängse poetiska gulsjukan och sentimentala pjunket*' icke stötande.

Äfven här finnes emellertid ett eller annat exempel, som utan särskild synbar anledning ogillas af mina rådfrågare t. ex. 'gifver lifvet *sitt sanna värde och betydelse*'. Skulle dock kanske i detta exempel frasen 'gifver lifvet sitt sanna värde' vara så fast och afslutad, att hvarje tillägg verkar olämpligt? I så fall skulle inkongruensen ej vara anledning till ogillandet af exemplet. Denna synpunkt kan väl däremot ej göras gällande för 'äga *sitt enskilda privata skyddshelgon eller husgud*', som stöter E., under det R. gillar det, eller för 'Hotel Patria rekommenderas för *sitt centrala läge och stilla omgifning*', hvarmed förhåller sig på samma sätt. Dessa tyckas emellertid bli nära nog de enda undantagen, hvarför regeln synes mig ganska väl befäst.

När det gäller att bestämma inkongruensernas tillvarorätt inom denna kategori, så bör synpunkten af tyngd vid upprepning naturligtvis än mer finna beaktande än ifråga om de enkla adjektivinkongruenserna, och inkongruensen torde också här i många fall vara rent nödvändig. Det skulle väl knappast gå att ändra Tegnérs: 'Lägg härtill en från början förtrolig bekantskap med *de gamla nordiska sagorna och poesien*'.

Här förtjänar ock särskildt nämnas ett fall, då inkongruensen är nödvändig och äfven allmänt erkänd som sådan. Det är vid *eller* efter negerande adjektiv. Lik-

som man vid kongruens blott kan säga t. ex. 'gjorde *ingen fiendtlighet eller snufva*', så kan man vid inkongruens ej upprepa 'inga' eller dylikt i ett exempel som: 'Att *intet dröjsmål eller ännu svårare stockningar* inträdt i fråga om'.

Till sist vänder jag mig till *flerlemmighetskategorien*. Här finna vi 10 exempel som ej stöta någon af mina rådfrågare, däribland ett par med *den*. R. stötes ej af 'ett helt tidehvarf i hela sitt blodiga, förvirrade skick, med *allt sitt våld och råhet och trolöshet*' och ej ens af detta exempel med *en*: 'samt visar redan *en känslofullhet, ömhet och deltagande*, som', E. och flera med honom stötas ej af 'Ingen bör mista *den anciennetet, rum och ställe*, som'. Bland exempel som stöta finna vi endast två *den*-inkongruenser och två numerusinkongruenser. Man kan alltså säga, att äfven i denna kategori inkongruensen är häfdvunnen.

Nödvändig och nyttig är den också här mer än eljest, hur skulle man t. ex. ändra följande exempel: 'den sig inritande öfverspändheten, obegripligheten och svärmeriet' eller 'hvarje dårlig, hvarje narraktig tanke, uttryck eller företag'? Och skulle man lätteligen kunna insätta 'sin' i exemplet 'sitt förträffliga hufvud, sina lärda förråd och luminösa idéer, och äfven *goda vilja* att', ett exempel som jag för öfrigt läste åtskilliga gånger, innan jag ens märkte att här förelåg en inkongruens. Belysande är ock, att den delvisa upprepning, som vi finna i ett exempel från Sv. Dagbl. S. 1. 12. 1904: 'genom vår modstulenhet, overksamhet och vårt klenmod' verkar en smula öfverraskande. Här skulle emellertid ett 'vår' utsatt vid 'overksamhet' förbättra frasen.

Som ett resultat af denna undersökning huru inkongruenserna verka, anser jag mig kunna uppställa följande sats. *Inkongruenserna stöta ej, få alltså anses häfdvunna och värda att uppmuntras* i de fall, *då en upprep-*

ning skulle tynga, eller, *då* hos läsaren likaväl som hos författaren *förbiseende af inkongruensen inträder på grund af aflägsenhet, delvis kongruens* eller *distrahering.*

Andresen intar för tyskan en ståndpunkt, som är stick motsatt min. Han yttrar i sin bok Sprachgebrauch und Sprachrichtigkeit im Deutschen[8], s. 186 (sedan han gillat ouppreprepning då bestämningens form gör att kongruens inträder) följande: 'Sind aber die Formen des Geschlechts und der Zahl ungleich, so müssen nicht bloss der Artikel und das Pron., sondern überhaupt jedes flexionsfähige Wort, Adj. oder Part., wiederholt werden. Die Menge abweichender Beispiele in der deutschen Litteratur dürfen nicht dazu auffordern die Regel als ungültig zu bezeichnen, zumal da der richtige Ausdruck bei den besten Stilisten, wenigstens der jüngern Zeit, nicht bloss daneben, sondern auch häufiger, angetroffen wird. Zwar Luther scheint sich der Wiederholung fast regelmässig nicht überlassen zu haben'.

Nu är emellertid att märka, dels att Andresen mest har exempel af det enklaste slaget 'mit aller Freude und Friede' och dylika, d. v. s. med en inkongruensbildare och två inkongruenslemmar. Dels undrar jag ock, om han tänkt sig, hur exempel som de af honom själf anförda 'seinen Namen, Heimat, Charakter, hiesige, vermutliche Dauer des Aufenthalts', 'an seiner Einrichtung, Sprache, Religion, Wissenschaften, Sitten und Künsten' eller slutligen 'eine andere und fruchtbarere Richtung und Ziel' skulle ta sig ut konstruerade efter hans regel om upprepning. Jag tror knappt han skulle gilla 'seinen Namen, seine Heimat, seinen Charakter, seine hiesige Geschäfte, (seine) vermutliche Dauer des Aufenthalts' eller 'eine andere und fruchtbarere Richtung und ein anderes und fruchtbareres Ziel'.

För öfrigt är anmärkningen 'bei den besten Stilisten' misstänkt och antyder säkerligen, att regeln åtminstone

bör ställas helt olika för andra stilarter än den, som Andresen kan afse med detta sitt uttryck. Luthers språkbruk tyder äfvenledes på att regeln ej är ständigt densamma, utan växlar general- eller möjligen individualstilistiskt.

Härmed har jag fört min undersökning så långt jag med mitt hittillsvarande material trott mig kunna komma. Kanske äro en del slutsatser väl djärfva, då emellanåt beläggen äro ganska få, men jag vill heller icke, att de då skola anses annat än som synpunkter, hvilka kunna vara af nog vikt att beaktas vid en utförligare behandling af den intressanta frågan.

Inkongruenserna ha äfven en särskild betydelse därför att de höra till de krafter, som så småningom medverka till att undergräfva känslan af skillnad mellan detkön och annat kön. Sådana krafter finnas flere, man kan bland annat tänka på konflikten mellan grammatiskt och personligt genus, på förekomsten af dubbelt genus såsom vid en mängd tygnamn, kemikalier o. a., på växlingar i ords vanliga genus som Per Hallströms 'på fälten växer ~ *den rikaste hvete*' Reseboken 128 (kanske föranledt af 'råg, säd, gröda'). Till dessa krafter kunna och räknas de oböjliga adjektiven och grundtalen, med formen alltså lika för alla kön. I pluralis ha vi ju redan sedan lång tid tillbaka utan olägenhet umburit all genusskillnad, och en liknande förenkling för singularis vore naturligen äfvenledes önskvärd. De krafter som verka åt detta håll äro alltså att betrakta som befordrande för språkets enkelhet i uttryckssätt.

Men långt aflägset är naturligen ännu resultatet, och det kan kanske näppeligen komma till stånd förr än genom fonetiska förändringar genusändelserna sammanfalla (såsom faktiskt i vissa förbindelser redan sker med somliga adjektiv, t. ex. de på *-sk*), eller åtminstone starkare analogiska krafter än de som nu kunna påvisas,

sätta sig i rörelse för att besegra neutralformen. Ty att det är denna, som skulle komma att bli den besegrade, därpå synas redan nu en del förhållanden tyda. Så t. ex. påpekar Cederschiöld, Grundtalens lexik. behandl. s. 36 f., huru man likaväl kan säga *'tjugeen* kanonskott' som *'tjugeett* kanonskott', att alltså de sammansatta grundtalen på *-en, -ett* visa tendens att bli oböjliga, eller såsom han i not 2 på sid. 37 yttrar: "Saken kan också uttryckas sålunda: beträffande de sammansatta räkneorden på *-en, -ett* är känslan för genusskillnaden (åtminstone hos många personer och i många förbindelser) förslöad, så att *-en* är på väg att undanträng a *-ett*'.

Åt samma håll pekar kanske ock en iakttagelse, som jag gjort i talspråk (föredragsspråk), och som jag finner bekräftad genom d:r R. G:son Berg, hvilken också ofta säger sig ha iakttagit detsamma. Det är upprepningen af determinativet *den* äfven framför ett neutralt substantiv, som är koordineradt med ett subst. af *n*-genus, alltså i exempel som 'af den vikt och *den anseende* som'. Härförleden iakttog jag två dylika exempel i en bekant föredragshållares framställning (de ändrades icke!). Orsaken kan synas ligga däri, att den föredragande icke ännu har klart för sig, om han skall välja ett ord af *t*-genus eller ett af *n*-genus, och då bekvämt nog upprepar den form som redan ligger till hands såsom nyss använd, alltså ett slag af attraktion. Men härvid är att märka, att jag ej iakttog, att neutret *det* så upprepades. Och än mer talande: äfven vid ett enstaka *t*-könsord använde samme föredragshållare determinativets form *den* (alltså i ett exempel af typen 'af *den anseende*, som'), ett tydligt bevis på *n*-formens öfvervikt öfver *t*-formen. Ett liknande exempel från R. Östbergs Stockholmsarkitekturen: 'bidrager ~ att göra denna byggnad till *en* af de präktigaste hus i Stockholm' (s. 17) har sin *n*-könsartikel från det föregående 'byggnad'. Fullt svarande

mot exemplen med 'den' äro däremot ett par af Berg Arkiv XVII. 95 framdragna attraktioner: '*en* blick och *en* leende' (skrifvet af Berg), '*en* låda i *en* bord' (sagdt af en föreläsare).

Till afslutning blott några ord! Det kan kanske synas, att jag i ofvanstående resonemanger stundom tagit hänsyn till bra obetydliga och föga inflytelserika biorsaker eller småanledningar för att förklara vissa företeelser. Detta har emellertid skett på grund af en öfvervägd metod. Det har synts mig, som språkvetenskapen, liksom för öfrigt äfven andra vetenskaper, alltför ofta och uteslutande efterfrågade *grunden*, *orsaken*, liksom det icke funnes mer än en enda, allt och allena saliggörande förklaring på den mest invecklade företeelse.

Detta förefaller mig vara en felaktig betraktelse af lifvet. På samma sätt som en mäktig flod har många tillflöden, och ej blott en enda källa eller upprinnelse, på samma sätt som världshafvet från skillda håll upptager i sig en mängd olika flöden, och icke nog härmed, dock till sin storlek och sin vattenhöjd ingalunda är beroende endast af dessa, utan äfven exempelvis af afdunstning och regn, af de företeelser som åstadkomma ebb och flod, af förskjutningar eller omhvälfningar i hafsbottnen, på samma sätt förhåller det sig också, och kanske i än eminentare grad, med de företeelser, som ha sin grund i människans svårtydda Psyke. Det gäller alltså, att ständigt fasthålla denna synpunkt, att icke nöja sig med *förklaringsgrunden*, utan söka uppspåra och framfinna alla medverkande orsaker. Min öfvertygelse är också, att åtskilliga häftiga vetenskapliga tvister endast berott därpå att den ena framhäft en medverkande faktor såsom *den enda grunden*, den andre lika ensidigt tuggat på sin älsklingsorsak. I själfva verket kanske sanningen har legat på bägge hållen, med behöriga restriktioner och sammanjämkanden.

Det gäller i språkvetenskapen som i lifvet: Låt oss ej förbise de små bäckarna för den stora källådern[1]!

Enköping hösten 1904.

Olof Östergren.

Efterskrift till inkongruenserna.

Sedan ofvanstående skrefs, har Berg i Nyfil. Sällsk. Förh. publicerat en uppsats om attraktioner, som delvis berör inkongruenser och som därför motiverar en efterskrift. Dessutom har jag senare funnit en del exempel, som förtjäna framdras, dels för att visa hur vanliga in-

[1] Efter afslutandet af denna uppsats har jag gjort bekantskap med Karl Voszlers skarpsinniga och på djärfva och i flera fall helt omstörtande idéer rika bok 'Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft' (Heidelberg 1904). Jag kan ej neka mig nöjet att i detta sammanhang citera hans uttalande s. 18: 'wir müssen sogar mit aller Energie das methodologische Postulat befürworten: dasz man für jeden sprachlichen Wandel auszer der Kapitalursache (som han återför på 'der Sprachgeist', alltså en psykologisk, stilistisk orsak) ein möglichst groszes Heer von bedingten Ursachen, die sich miteinander vertragen, ein Heer von Begleiterscheinungen und sekundären Folgen auftreibe. Erst so gewinnt man einen weiteren und tieferen Einblick in die vielverzweigten Wechselbeziehungen und zugleich in die geistige Einheit des sprachlichen Lebens'. För min del vill jag blott anmärka, att äfven denna 'Kapitalursache' icke torde böra alltför ensidigt drifvas. Hvarför skulle icke äfven ifråga om de djupaste själsliga grunderna samma mångfald vara rådande som i öfriga förhållanden? Eller med andra ord: hvarför skulle man återföra vissa företeelser på blott en enda skarpt afsöndrad sida i den mänskliga eller den nationella intelligensen? Kommer man icke på detta sätt ånyo till en anatomisk dissekering just af den art Voszler bekämpar, denna gång en anatomisering af 'der Sprachgeist'? Min tro är att det ofta kan vara flera skilda behof, som på en gång förefinnas såsom konstituerande ingredienser i en nations språkliga själsläggning, hvilka tillsammans och i förening med 'bedingte Ursachen' åstadkomma en språklig produkt eller en serie språkliga Tatsachen.

kongruensföreteelserna verkligen äro, dels på grund af speciella orsaker.

Berg inför i nyssnämnda uppsats (s. 19, särtryckets paginering) en del beriktiganden till den possessivregel, han gaf i § 130 i sin afhandling 'Om den poetiska friheten'. Han påpekar nu, att ellipserna af arten 'min heder eller lif' äro vanliga äfven i prosa och förekomma ej blott vid pronomen utan äfven vid adjektiv, samt kommer till den, generellt taget, alltför djärfva slutsatsen, att dylika ellipser nog icke böra förbjudas som språkfel (jfr ofvan s. 38 ff.). Han anför ock en del utländska motsvarigheter, af hvilka särskildt de italienska intressera. *Regel* är där nämligen, att ett adjektiv som hör till två substantiv rättar sig efter det närmaste, *men vid olika numerus upprepas adjektivet.* Äfven här verka alltså numerusinkongruenserna mer stötande än de öfriga.

För öfrigt synes framgå af Bergs attraktionsexempel, att t-formerna ungefär lika ofta verka attraherande som n-formerna. Mitt resonemang om n-formernas öfvervikt måste jag därför, *i den mån det hvilar på attraktionsexempel*, tills vidare erkänna vara svagt.

Bland senare funna inkongruensexempel märkas några med possessiver:

'för *sitt löszachtiga liffuerne och ostadughet* skuld' Ol. Petri, Sv. Krönika 89, 'genom sin enkelhet, *sitt allvar och christliga andakt*' Biogr. Lexik. IX. 26 (1843; märk den delvisa upprepningen, som dock ej gör tillfyllest för att aflägsna inkongruensen), 'har din själ *sitt fäste och ankargrund* i' öfvers. från Funcke 1886, 'gjorde allt för *vår beqvämlighet och nöje*' Törneros, otryckt bref till modern 1828.

Vidare med adjektiv:

'hans *egen verksamhet, själslif och personlighet*' O. Levertin, Sv. D. S. 7. 12. 1904, 'hr Karlfeldts *egen person och skaldskap*' Sv. D. S. 21. 12. 1904, 'att sådant

emottages med *allt förtjent bifall och tacksamhet*' Sv. Litteraturtidn. 1823, sp. 21, 'Med hänseende till de i *Swenskt tal, skrift och tryck* ofta ~ förekommande orden och talesätten' Öhrlander & Leffler, Tetraglottlex., förordet, Sthlm 1852 (*t* ohörbart!), 'till *gemensamt umgänge och kosthållning*' Törneros, otr. br. 1828.

Från Törneros har jag ock ytterligare ett par inkongruenser med obestämd artikel:

'Wanäs fästning, som är under arbete, för att blifva *en depot och stamhåll* för riket i nödens stund' otr. br. 1828, 'Fruntimmerna visa *ett ovanligt tålamod och själsstyrka*' otr. br. 1827.

Äfven ett par numerusinkongruenser kan jag tillfoga:

Törneros skrifver till modern 1827 (?): 'med *sina blida ögon och anlete*', i talspråk har jag hört '*Min mor å systrar* bor där' 1904.

Likaså har jag påträffat ännu ett exempel af den sällsynta typen 'det bästa hull och hy':

'Ett korrekt slag kan göras mycket hårdt utan att *det minsta obehag eller ansträngning* kännes' Ny Tidn. f. idrott, julen 1904, s. 28.

Mörcks mycket stötande inkongruens 'ditt blixt och dunder' har en motsvarighet i det nutida talspråkets 'de önskar ja dej åv *allt själ å järta*', som emellertid synes mig vara ganska litet påfallande, ja nästan vedertaget. Här synes verkligen substantivens nära samhörighet vara af betydelse för uttryckets verkan på vår språkkänsla.

Berg gör mig uppmärksam på att 'nit' t. e. i Svensk Litteraturtidning oupphörligt förekommer som n-kön. Exemplet från Atterbom 1811: 'din vänskap och nit' är alltså för dåtiden snarast att fatta som kongruent, och kan likställas med en del andra fall, där genusväxling kan bana väg för inkongruenser. Redan Dalin upptar ordet 'nit' blott som neutrum.

Man kan märka, att äfven vid denna lilla efterskörd possessivexemplen utgöra ganska stor procent.

N. Beckman har i sin Svenska språkl., Sthlm 1904 (som i parentes sagdt såväl ur vetenskaplig som pedagogisk synpunkt är synnerligen förtjänstfull och säkerligen snabbt skall vinna terräng i våra skolor) observerat fraser af den art jag ofvan diskuterat af typen 'en stor fråga och häftigt kif', där det är möjligt att afdela på olika sätt. Dock har han endast tagit hänsyn till *kongruens*-exempel. Från skolgrammatikens ståndpunkt utdömer han dem, hans regel, § 268, lyder: 'Man bör noga tillse, att det är fullt klart, om en satsdel skall tänkas blott, där den står, eller underförstås på något annat ställe.

Fel: Han var deras öfverman i slug statskonst och fältherreskicklighet'.

Onekligt är att det emellanåt kan ha sin betydelse att i dylika exempel eftersträfva full klarhet, men i de flesta fall torde en förväxling vara af ytterst ringa vikt, hvarför regeln synes mig alltför strängt formulerad.

Enköping jan. 1905.

Olof Östergren.

Till striden om dynamiska accentens natur.

D:r Rosengren har hedrat min uppsats "Till frågan om dynamiska accentens natur" med ett genmäle på trettiosju sidor. Om jag skulle svara på *alla* de enskildheter, som d:r R. där har frambragt dels till stöd för sin mening dels mot mina invändningar och åsikter, så skulle svaret få ett omfång, som väl hvarken tidskriftens redaktion eller dess läsare skulle se med glädje. Jag inskränker mig därför till att här behandla några särskilda punkter, som af en eller annan anledning synas mig förtjänta af ett nytt skärskådande.

Jag hade i min första uppsats sökt visa den brist på exakthet och begreppsklarhet, som vidlåder de undersökningar och resonemang, genom hvilka d:r R. tror sig ha bevisat, att den s. k. dynamiska accenten icke kan vara fysisk ljudstyrka eller psykologisk förnimmelseintensitet. D:r R:s nya utförliga framställningar synas mig endast bestyrka, att han är ur stånd att följa fysikaliska företeelser i deras sammanhang.

Volkmann och Vierordt hade vid sina försök angående det mänskliga örats känslighet för ljudstyrkor användt en apparat, där en kula föll ned på en platta från olika höjd. Volkmann antog på grund af teoretiska reflexioner, att fysikaliska intensiteten hos det härvid uppkommande ljudet, d. v. s. lefvande kraften hos ljudsvängningarna, vore proportionell mot lefvande kraften hos den nedslående kulan. Vierordt åter förklarade med

stöd af exakta mätningar, att icke hela den lefvande kraften hos kulan omsattes i ljudsvängningar, utan att det *resulterande ljudets* fysikaliska intensitet vore proportionell mot den enkla hastigheten (d. v. s. kvadratroten ur den lefvande kraften) hos den *nedslående kulan*. D:r R. upplyser oss nu om att meningsdifferensen mellan de nämnda forskarne bestod i olika uppfattning af *begreppet* fysikalisk intensitet eller ljudstyrka. Vierordt skulle enligt honom ha hyllat den åsikten, att ljudets, d. v. s. ljudsvängningarnas, fysikaliska intensitet vore proportionell mot kvadratroten ur lefvande kraften icke hos den nedslående kulan utan hos dessa samma ljudsvängningar! Ett sådant oriktigt återgifvande af andras åsikter talar väl tillräckligt tydligt för oredan i den framställandes egna tankar.

D:r R. hade åt Fechners lag om relationen mellan retning och förnimmelse gifvit den allmänna formen: för en fördubbling af förnimmelsestyrkan fordras en tiodubbling af energien i irritamentet. Jag hade betecknat denna formulering såsom grundfalsk och påpekat, att Fechner själf uttryckligen varnat därför, samt frågat, hvar d:r R. väl hade hittat på denna formulering. D:r R. meddelar nu, att *han tillåtit sig* denna formulering på grund af nyare tolkningar af den Fechnerska lagen, men han nämner inga namn. Jag frågar nu ånyo: kan d:r R. nämna någon annan författare än han själf som har uppfattat och formulerat den Fechnerska lagen på samma sätt?

D:r R. måste väl medgifva att begreppet numeriskt och numerisk jämförelse mellan två saker bör vara klart för hvar och en som vill syssla med och bedöma undersökningar, där mätningar komma i fråga. Att innebörden af detta begrepp icke är klar för d:r R., framgår af hans påstående, att af omöjligheten att numeriskt jämföra förnimmelseintensiteter också följer omöjligheten att särskilja flera grader af förnimmelsestyrka och orimligheten

af all dynamisk accent. D:r R. har sig således icke bekant, att man väl kan säga: det här ljudet är starkare än ett annat och detta återigen starkare än ett tredje, utan att dock med siffror kunna uttrycka förhållandet mellan de tre ljudens respektive styrka?

Men vi vända oss nu till diskussionens kärnpunkt, till betydelsen och räckvidden af d:r R:s experiment med fonografen. I sitt första genmäle till doc. Kallstenius (sid. 37) hade d:r R. ännu kategoriskt förklarat, att dynamiska accenten beror på afståndet till nästa vokal. "Ett säkert medel att vederlägga min åsikt är att visa, att accenten i ett sådant ord som *áttigas* icke flyttar till *i*." Och han hade icke velat veta af kompromisser: "Antingen måste jag hafva rätt alltigenom eller också mina motståndare: tertium non datur". Jag har användt det af honom angifna medlet, jag har visat, att accenten icke i alla ord flyttar vid omvändning, såväl för mig själf som för en svensk från Gefle. Konsekvensen borde vara den, att d:r R. nu förklarade sin åsikt såsom vederlagd, att han tillstode sig ha orätt alltigenom. Men så gör han icke, han griper ändå till det förut omöjliga tertium. Han medger, att för vissa personer dynamiska accenten icke är identisk med kvantitet. En af dessa personer är jag, men till dem höra också alla finländare, "delvis" doc. Kallstenius, doc. Pipping m. fl., d. v. s. i själfva verket alla de, som i denna fråga ha en annan mening än d:r R. själf.

Ytterligare tillökning erhåller nu detta sällskap genom en del danskar, med prof. Jespersen från Köpenhamn i spetsen. Prof. Jespersen har nämligen långt före mig likaledes anställt omvändningsförsök med fonografen och det med en stor mängd personer. I likhet med mig har han funnit, att i de allra flesta fall accenten icke flyttar vid omvändningen. Jag anför ur bref, som jag fick från honom i mars detta år, med hans tillåtelse följande:

"Jeg har selv siden april ifjor experimenteret en del med at vende fonogrammer om og høre dem bagfra. Jeg har bl. a. taget alle Rosengrens exempler igennem, desuden lange lister af stavelser, hvor der efter hans teori skulde finde akcentflytning sted, ligesom jeg også har vendt en del fonogrammer i flere forskellige sprog om — sammenhængende stykker — som ikke var indtalede med dette experiment for øje. Jeg har taget en del forskellige mennesker til vidne, både sprogmænd og andre, i alt vel 30—40 efterhånden, dæriblandt Vilh. Thomsen og Chr. Sarauw. I flere tilfælde har jeg og andre ved første høren troet at høre akcentflytning, men i alle tilfælde er vi ved tilstrækkelig fortrolighed med de ejendommelige fænomener, der kan forvirre, når man hører en lydrække bagfra, komne til det resultat, at det *"stærke tryks" plads er uforandret.* Dette har jeg skrevet et par sider om i min bog "Phonetische grundfragen" kap. VI "Untersuchungsmethoden" . . . Af de af Dem nævnte exempler, hvor De finder akcentforskydning, har jeg allerede prøvet *sorragis* (indtalt af Vilh. Thomsen, af Sarauw og flere gange af mig selv), altid med resultat *sigarrós* uden flytning . . . Jeg har flere gange ladt tilhørere prøve det omvendte fonogram først, hvad der jo gir indtrykket øget beviskraft; flere af dem vidste slet ikke hvad det drejede sig om, kunde altså ikke være partiske."

"Det har været et interessant skuespil, belærende i mere end een henseende, at se Rosengren holde foredrag om sin teori — uden at demonstrere sine forsøg, så at tilhørerne ved filologmødet måtte ta det hele på tro og love; dærnæst offentliggøre sin teori og få ikke ganske få til vidtløftigt at diskutere, hvorpå denne mærkelige akcentflytning beroede. Og så var det hele den samme historie som i Kejserens ny klæder. Jeg havde håbet selv at skulle blive den lille dreng, der først

råbte "Men han har jo ikke noget på!" Nu er De kommet mig i forkøbet . . ."

"Jeg har nu fortsat mine experimenter med omvenden i fonograf, og har gennemgået alle de tilfælde hvor De hører akcentforskydning, dæriblandt også *sór'agis* med meget lukket *o* og langt *r*; men hverken i Vilh. Thomsens eller min udtale kunde nogen af os høre tryk på anden stavelse end den hvor vi fra først af havde lagt det."

"Dærimod oplevede jeg fornylig et tilfælde af forskydning, da jeg gjorde experimentet for en snes herrer og damer. Jeg lod dem først høre en lille estisk (estnisk) fortælling bagfra — sproget var valgt fordi det var alle tilhørerne absolut ubekendt; de fik ikke engang at vide hvad sprog det var. Her hørte vi nu alle tryk på midterste stavelse i *agamlyk*, skønt det var talt som *kylmaga* med tryk på første; i andre ord (*evlat, agajos, ius, saluhil, aluhil, dilbut*) var meningerne delte; nogle (dæriblandt jeg selv) hørte sluttryk, andre tryk på næstsidste. Esteren havde sagt *talve, soojaga, sui, lihulas, lihula, tublid* med tryk på første. Det interessanteste her er *soojaga*, hvor *o* er langt og forskydningen altså fandt sted i ligefrem strid med Rosengrens teori, der i alle tilfælde ikke er til at redde."

Jag kunde här sluta med min opposition och nöja mig med d:r R:s medgifvande, att dynamiska accenten icke är identisk med kvantitet i den mening, han förut hade påstått. Men hvad d:r R. ger med ena handen, tar han med den andra. Dynamiska accenten förblir trots allt ett hjärnspöke hos moderna fonetici, en falsk etikett, som de klistra på en oförstådd företeelse. För alla d:r R:s opponenter, d. v. s. för finländare, för doc. Kallstenius ("delvis"), för mig själf och förmodligen också för alla otrogna danskar, för dem är dynamiska accenten numera identisk med — musikalisk accent.

Men hur har d:r R. kommit till denna nya insikt? Jag hade vid beskrifningen af mina experiment med fonografen sagt till läsarens orientering, att vid lexikaliskt uttal tonen i den dynamiskt betonade stafvelsen först stiger och så sjunker. D:r R. påstår nu (sid. 147), att jag, enligt min egen utsago, fattar denna tonrörelse såsom *väsentlig* för den dynamiskt betonade stafvelsen. Det är då, säger han, lätt begripligt, att jag såsom "dynamiskt betonad" fattar den stafvelse, som vid omvändning utmärkes af denna tonrörelse. Och det är uppenbarligen samma stafvelse som i det ursprungliga ordet, enär denna tonrörelse vid omvändning förblir sig lik. Detta vore nog bra, blott jag verkligen hade sagt, att jag fattar en viss tonrörelse såsom väsentlig för den dynamiskt betonade stafvelsen. Men så är alldeles icke förhållandet. Ordet "väsentlig" är ett fullkomligt godtyckligt tillägg af d:r R., som väl skall tjäna hans polemiska ändamål, men i sak är helt och hållet oberättigadt. Ty såsom väsentlig för en stafvelse kan blott den tonrörelse betecknas, som tillkommer den under alla talets betingelser. Antingen jag uttalar ordet *rabe* med lexikalisk betoning eller frågande eller i påståendesatsen *rabe ist ein zweisilbiges wort*, i alla dessa fall är stafvelsen *ra* dynamiskt betonad, men den musikaliska tonrörelsen är i de tre fallen alldeles olika: i det första fallet stiger tonen under *a* och sjunker så igen, i det andra fallet stiger den kontinuerligt, i det tredje fallet stiger den först och stannar så på den uppnådda höjden. Det är alltså icke sant, att "i d:r M:s tyska de accentuerade stafvelserna alltid erbjuda lika melodisk accent". Och hvad som här gäller för tyskan gäller i hufvudsak också för danskan och nog också för finsk-svenskan.

D:r R. skulle kanske vilja invända, att mina försöksord ju blefvo intalade i fonografen med lexikalisk betoning, att således bara den tonrörelse, som finnes i

den betonade stafvelsen vid lexikaliskt uttal, kommer i fråga vid fonogrammens omvändning. Invändningen skulle vara berättigad, om man gjorde försöket med omvända fonogrammet i förväntan att åter höra ett ord med lexikalisk betoning. Detta var dock icke fallet vid mina försök. Hvad jag gjorde före försöket, var enbart det, att jag fastställde ljudföljden i det omvända fonogrammet. Jag undvek med afsikt att i förväg bilda mig någon som helst föreställning om tonrörelsen i det omvända ordet. Och om en sådan föreställning ändå skulle ha varit verksam — kanske omedvetet — så måste den ha paralyserats genom det första åhörandet af det omvända fonogrammet. Jag har redan i min första uppsats påpekat, att det omvända fonogrammet med hänsyn till tonrörelsen ljuder fullständigt främmande för örat. Helt omöjlig är naturligtvis invändningen gentemot prof. Jespersens försök, vid hvilka försökspersonerna i många fall öfverhufvud icke visste, hvad som hade intalats i apparaten.

D:r R:s påstående, att hvad man i tyskan kallar för dynamisk accent är identiskt med musikalisk accent, skulle föra med sig den konsekvensen, att en följd af stafvelser uttalade på samma tonhöjd skulle uppfattas såsom dynamiskt lika betonade. D:r R. har med svenskar anställt en serie af försök, vid hvilka han uttalade de särskilda stafvelserna af orden *assasas*, *asassas*, *asassassa* på samma tonhöjd, men varierade deras styrka. Vid dessa experiment visade det sig enligt honom, att den långa stafvelsen *ass* uppfattades som accentuerad. Jag har gjort efter dessa försök med några tyskar, en del svenskar och en engelsman, och jag tillåter mig att här återgifva resultaten af dessa försök. Såsom också d:r R. anmärker, finnes en naturlig tendens till att låta tonen stiga på den starkare uttalade stafvelsen. Jag gaf särskildt akt på att detta icke hände vid mina försök.

Steg ändå tonen någon gång, blef försöket utan vidare kasseradt. I de följande tabellerna är den starkare (med dynamisk accent) uttalade stafvelsen i försöksordet betecknad genom fettryck af den resp. vokalen. Siffrorna efter försöksordet angifva den stafvelse, som i hvarje särskildt fall uppfattades af den hörande såsom starkast betonad. Uppfattades två stafvelser i samma ord såsom lika starkt betonade, äro de resp. siffrorna satta inom parentes.

	J. M. från Königsberg (Ostpreussen).	*G. K.* från Heidelberg (Baden).
assasas:	11111111111	113111111111
assasas:	22222222222	22(23)(23)(23)2(23)2222(23)
assasas:	33333333313	3333333333333
asassas:	12111211122	(12)223221121122
asassas:	22222222222	2222222222222
asassas:	(23)3333223333	333333333333
asasassa:	31313111311	11111113111
asasassa:	32232223222	
asasassa:	33333333333	333333333333
asasassa:	43334444444	44(34)444443444
assasasa:		333333333332
	E. T. från Stockholm.	*E. H.* från Falun.
assasas:	(13)311111111111111	11111111111
assasas:	2222(13)111(12)111111	11(13)1(12)111111
assasas:	3333(13)3111(13)31(13)(13)1	31(13)(13)(13)(13)33(13)(13)
asassas:	2222(12)2122222222222	2(12)(12)2222122222
asassas:	2222222222(23)2222222	222222222222
asassas:	33332222233232323333	(23)2(23)(23)(23)3(23)3(23)32
asasassa:	3(1234)313(13)111111311	13333333(13)(13)3
asasassa:	322232322222212	(13)3333333333
asasassa:	(23)3333333333(13)333	33333333333
asasassa:	34443344443(13)43(13)4	343(34)(34)(34)(34)44(34)(34)
	G. S. från Uppsala.	*H. Å.* från Uppsala.
assasas:	11111111313111	111111111111
assasas:	11121111111313	223232232222
assasas:	13313313333333	333333233333
asassas:	21222222212223	212121222112
asassas:	22222222222222	222222222222
asassas:	23223233323223	333333333333

	T. Å. från Uppsala.	*G. F.* från London.
assasas:	11111111111111111	111111111111
assasas:	22233131122233222121	221222222222
assasas:	333333333333333333	333113(13)313333
asassas:	11(12)2111221211212	111111111111
asassas:	221222222222222	222222222222
asassas:	333333233233333333	333333333323

Tabellerna visa, att när dynamiska accenten träffar en lång stafvelse, denna stafvelse också alltid höres såsom betonad, hvilket ju är att vänta. Men de visa också, att för tyskar likasom för engelsmän stafvelsekvantiteten icke är bestämmande för uppfattningen af den s. k. dynamiska accenten. Endast för den händelse den långa stafvelsen föregås af den korta, betonade stafvelsen, synes för ett sydtyskt öra en afgjord tendens föreligga att uppfatta den långa stafvelsen såsom betonad. I alla öfriga fall hördes med stor säkerhet den korta, betonade stafvelsen också såsom betonad. Det skulle bli svårt för d:r R. att förklara detta faktum. Enligt honom skulle man ju vänta, att vid dessa försök åtminstone den största osäkerhet skulle råda på den hörandes sida. Eller kanske d:r R. nu skulle vara hågad medgifva, att i vissa fall också ljudstyrkan i betydelse af fysikalisk intensitet kan vara bestämmande för uppfattningen af den s. k. dynam. accenten? Hvad återstår väl honom annat? Kvantitet och musikalisk accent kunna ej här komma i fråga. Tyvärr står det dock fast för d:r R. såsom ett af de bäst bevisade fakta, att ljudstyrka i den nämnda betydelsen icke kan ligga bakom det, som fonetiken kallar för dynamisk accent.

De anförda försöken visa slutligen, att en betydlig skillnad i reaktionen på försöksorden råder mellan tyska och engelska personer å ena sidan och svenska personer å den andra. På de senares uppfattning af den s. k. dynamiska accenten har i våra försök tydligen stafvelsekvantiteten ett stort inflytande. Men icke går detta in-

flytande så långt, att man kan säga den s. k. dynam. accenten vara för ifrågavarande personer identisk med kvantitet. Tvärtom bevisa reaktionerna på *assasas*, *asassas* hos G. S., *asassas*, *assasas*, *assasas* hos H. Å., *assasas*, *assasas*, *asassas*, *asassas* hos T. Å., *asassas*, *asasassa*, *asasassa* hos E. T., att stafvelsekvantiteten *icke* kan vara identisk med dynam. accent. För öfrigt ber jag få påpeka, att liksom vid försöken med de omvända fonogrammen också resultatet af dessa nya försök i viktiga delar står i rak motsats mot de resultat, som d:r R. säger sig ha erhållit vid sina motsvarande försök.

Till sist skulle jag med några ord vilja bemöta de anmärkningar, som d:r R. har riktat mot min uppfattning af det normala psykiska förloppet vid hörandet af språkljud. Jag hade sagt, att vid den normala språkprocessen minnesbilden af den energimängd, som man själf har använt för att frambringa samma akustiska effekt, är bestämmande för bedömandet af styrkan hos ett hördt språkljud. D:r R. menar, att om detta är det verkliga förloppet, så äro vi offer för en sinnesvilla, då är vårt omdöme en illusion. Nu är det ju i själfva verket likgiltigt, hvilket namn vi tilldela en sak. Vi kunna lugnt kalla ifrågavarande omdöme en illusion och trösta oss med att vårt själslif till en stor del utgöres af sådana "illusioner". För att anföra ett exempel: på en tafla äro två linier tecknade, den ena 2 cm., den andra 4 cm. lång. Vi betrakta linierna med fixeradt öga och afgifva omdömet, att den ena linien är dubbelt så lång som den andra. Enligt d:r R:s terminologi är detta omdöme en synvilla, en illusion. Ty vårt omdöme om liniernas utsträckning grundar sig icke på de specifikt optiska egenskaperna hos det sedda, på dess ljus- och färgvärden, utan bestämmande för detta omdöme är föreställningen om de rörelser, som ögat skulle ha att utföra för att bringa liniens punkter successive in i blickpunkten. Om-

dömet beror således på associationen mellan de rent optiska förnimmelserna och vissa rörelseförnimmelser[1]. Och på liknande sätt som här förhåller det sig med hörsel- och känselsinnet. Då jag hör, att ett ljud kommer från en bestämd riktning, då jag känner, att ett föremål, öfver hvilket jag låter fingerspetsen glida, har en viss bestämd form — allt villor, allt illusioner. Stackars mänsklighet, hvars lif från början till slut rör sig i sådana illusioner!

D:r R. är inte litet stolt öfver att han går strängt logiskt tillväga vid sina utredningar. Han är medveten om att "skall man undersöka föremål och komma till ett oförvilladt omdöme, så måste hvarje sak bedömas för sig och efter sina egna bestämningar, icke efter reflexer från andra ting. Språkljud", säger han, "äro ljud och skola såsom sådana bedömas efter de bestämningar, som äro gifna för örat i hörselförnimmelserna, och icke efter bestämningar, som äro gifna i andra förnimmelser för ett annat sinne." Bara synd att hans logik stapplar fram öfver orden och därvid tappar viktiga delar af saken som ligger bakom ordet. Det är nog sant, språkljud äro ljud, men inte äro de ljud i allmänhet, utan just — språkljud, d. v. s. talade ljud, ljud, för hvilkas begrepp det är väsentligt, att de äro frambragta genom artikulationsorganens verksamhet. Därför böra också för bedömandet af *språk*ljud bestämningar vara väsentliga, som äro gifna i förnimmelserna af ljud*artikulationen*.

D:r R. skall nog vid noggrannare eftertanke medgifva, att en den mest intima association mellan förnimmelsen af språkorganens rörelser och ljudintrycket (samt den föreställningen, hvars symbol ljudet resp. ljudföljden är) är det oundgängliga villkoret, för att en normal språklig process öfverhufvud taget kan äga rum. Detta faktum är ju så allmänt erkändt, att det inte här

[1] Jfr W. Wundt, Grundz. d. Physiol. Psychologie[5], bd. 2, s. 536 ff.

behöfver vidare dryftas. Men konsekvensen af denna för språkprocessen nödvändiga association är, att också vid den psykiska processen, som försiggår, då vi uppfatta ett språkljud och bedöma dess egenskaper, dessa båda faktorer äro verksamma. Därmed är icke sagdt, att de bägge faktorerna alltid äro lika starkt verksamma, utan vårt omdöme om språkljudets egenskap kan bestämmas än mera af den ena, än mera af den andra faktorn. T. ex.: För vårt omdöme om det italienska *a* såsom klarare än det svenska är väl den akustiska effekten bestämmande; när vi däremot säga, att det danska *r* ljuder starkt guttural, så bestämmes omdömet af föreställningen om den för ljudeffektens frambringande nödvändiga artikulationen. Och att för vårt omdöme om den s. k. dynam. betoningen af en stafvelseföljd föreställningen om dess artikulation är bestämmande, att, kort sagdt, dynamiska accenten är identisk med artikulationsenergin, det tror jag också d:r R. skall medgifva, om han "undersöker med medvetna slut" följande redan förut berörda fakta: Om jag uttalar de båda orden *kĭt* och *vāl* i s. k. lexikaliskt tonfall, så att jag har känslan af lika stor energiförbrukning vid båda orden, så hör en annan af samma språkmiljö som jag de båda orden såsom dynamiskt lika starkt betonade. Hvilket moment kan vara det, som för den hörande är lika i *kĭt* och i *vāl*? Ljudkvantiteten kan det icke vara, *ĭ* är mycket kortare än *ā*, och *ĭ* + *t* desslikes betydligt kortare än *ā* + *l*. Ej heller kan det vara tonrörelsen: i *kĭt* börjar tonen ganska högt, stiger så kanske något och blir skarpt afskuren genom *t*-applosionen; i *vāl* börjar tonen djupt, stiger så långsamt, men utan att uppnå samma höjd som *ĭ* i *kĭt* och sjunker sedan långsamt ned till betydligt djup. Ej heller kan den fysikaliska intensiteten representera likhetsmomentet. På grund af de hittills anställda mätningarna kan man betrakta det såsom säkert, att *ĭ* i *kĭt* äger en betydligt

mindre fysikalisk intensitet än *ā* i *vāl*. För öfrigt kommer för den hörandes omdöme fysik. intensiteten såsom sådan alldeles icke i fråga, emedan för hans medvetande endast intensiteten hos den förnimmelse, som motsvarar den fysikaliska retningen, är direkt gifven. Denna psykologiska intensitet står, såsom bekant, icke i enkel proportion till den fysik. intensiteten hos retningen, utan af två toner med lika stor fysik. intensitet men olika tonhöjd fattas den högre tonen såsom starkare. Det skulle alltså i vårt fall icke vara otänkbart, att på grund af den större tonhöjden det fysikaliskt mindre ljudstarka *ĭ* i *kĭt* uppfattas såsom lika starkt som *ā* i *vāl*. Detta vore tänkbart, men att det i själfva verket icke förhåller sig så, framgår af det faktum, att om man med medveten viljeansträngning riktar uppmärksamheten på den akustiska effekten, så framstår den större ljudintensiteten i *vāl* gentemot *kĭt* tydligt för örat.

Men om alla dessa nu uppräknade moment icke kunna vara bestämmande för föreställningen om dynamisk accent, hvad återstår då väl annat än antagandet, att den känslan af lika stor energiförbrukning, som konstituerade den *talandes* omdöme om lika dynam. accent, blir verksam också hos den *hörande*? Förutsättningen härför är, att något slags reproduktion af de artikulationer, som motsvara den hörda ljudföljden, inträder, att den hörande i viss mån säger efter det hörda, hvarvid det naturligtvis ej är nödvändigt, att artikulationerna upprepas med den ursprungliga styrkan, så att de leda till akustiska effekter, ej heller att de blifva medvetna för ifrågavarande person. Detta antagande, att artikulationsföreställningar (motoriska innervationsförnimmelser) kunna medverka vid uppfattningen af språkljud, bringar d:r R. i den grad ur den psykiska jämvikten, att han icke blott öfverskrider gränsen för en höflig polemik (s. sid. 150, r. 3 ff.), utan också hänger sig åt vilda fan-

tasier, som han påstår vara konsekvenser af min hypotes — bådadera saker, som jag här måste afstå från att ingå på. För mig och troligen för hvarje lugnt tänkande människa är möjligheten af artikulationsföreställningars uppträdande hos den hörande en enkel konsekvens af den faktiskt bestående nära associationen mellan dessa och ljudförnimmelserna, hvilken association först möjliggör den normala språkprocessen. Att sådana motoriska innervationer af artikulationsorganen verkligen äga rum vid hörandet och läsandet, ja, vid blotta tänkandet, har på experimentell väg uppvisats. Men att i vårt speciella fall, vid bedömandet af den s. k. dynamiska accenten, verkliga reproduktioner af det hörda anknyta sig till hörselintrycket, fick jag på eklatant sätt konstateradt, då jag anställde mina ofvannämnda försök med *asassas*, *asassas* o. s. v. Så godt som undantagslöst uttalade försökspersonerna i fråga först högt för sig orden och ofta upprepade de dem flera gånger, förr än de afgåfvo det begärda omdömet. De lade således till grund för detta omdöme om den dynamiska accenten icke själfva hörselintrycket, utan läto bestämma sig af förnimmelser, som de hade vid sin egen reproduktion af hvad de hört. Quod erat demonstrandum.

Uppsala, dec. 1904.

Ernst A. Meyer.

Beriktiganden

till Evald Ljunggrens "Svenska Akademiens Ordbok".

Sedan jag till Pedagogisk tidskrift insändt mitt svar på Otto Hoppes uppsats mot mig med anledning af min artikel i Dagens Nyheter den $^{20}/_{12}$ 1903, har en liten skrift med ofvanstående titel sett dagen. Några af hr Ljunggrens däri gjorda påståenden och anmärkningar vill jag närmare skärskåda.

Hr Ljunggren är, som ströskriftens titelblad upplyser om, f. d. fast anställd medlem af ordboksredaktionen. Det är därför naturligt, att han tar arbetet i försvar i de varmaste ordalag, att han upphöjer det med de mest hänförda loford. Häri är inget förvånande. Ordboken är ju en så betydande produktion, den behandlar ett så godt som alldeles obearbetadt fält, den utföres under medverkan af några af våra mest framstående och erkända språkmän och med förhållandevis ganska stora ekonomiska resurser — det råder väl ingen tvifvel om, att den icke är "ett storverk". Helt säkert äro alla språkintresserade ense härom. — Vid utarbetandet af ett par språkliga afhandlingar har jag emellertid vid ett ständigt rådfrågande af SAOB rörande beläggår m. m. i det hittills utkomna af ordboken tyckt mig finna förbiseenden af en sådan art och delvis af en sådan omfattning, att jag betecknat det som "i väsentliga stycken misslyckadt". Jag nödgas vidhålla min mening. Som ordbokens advokat har hr Ljunggren begagnat sig af den något nötta polemiska taktiken att säga: "det finns i ordboken luckor och förbiseenden, större och fler kanske än hr Berg anat", men — så godt som samtliga mina anmärkningar äro naturligtvis absolut förfelade. Förbiseendena äro mest "förmenta" och endast "ett par verkliga" — samtliga af "miskroskopisk" betydelse. Om hr Ljunggren förklarat, att ett så omfattande

arbete som SAOB inte bevisas misslyckadt af bara ett fåtal bristfälligheter, skulle jag ingenting haft att invända. Men hr Ljunggren har i stället påstått och velat ådagalägga, att i hvarenda anmärkt detalj SAOB har den mest lysande rätt, att de ord jag exempelvis anförde som förbigångna bilda en lista, som "ser ungefär ut som dessa ordsamlingar, som pläga inlämnas af ovana excerpister"; af Grimm kallade "dessa slynglar till medarbetare", att anmärkningarna "äro fullständigt gripna ur luften", "barocka" o. s. v. Gent emot sådana uttryck, hvilka af den lundiska kritiken betecknats som en "formens aristokratiska moderation och kyliga ironi" kan jag tyvärr endast ställa några rent sakliga rättelser af diverse oriktigheter i hr Ljunggrens framställning.

Jag skall därför inte uppehålla mig vid mera formella ting, utan lika villigt som skyldigt erkänna, att hr Ljunggren framgångsrikt bekrigat några mindre lyckliga, dunkla eller alltför vida uttryck, som jag använde i tidningsartikeln. Men däremot kan jag icke medge, att jag öfvertygats i sak. Hr Ljunggrens skrift är alltigenom en polemisk uppvisning, men dess kärna är liten och skrumpen i ett skrymmande skal af sofistik.

Redan grundsynpunkten är näppeligen riktig. "Till en början konstaterar jag, att anmärkningarna nästan genomgående gå ut på att ordboken varit för knapphändig", säger hr Ljunggren. Mitt angrepp gällde den enligt min mening oriktiga proportionen emellan olika språkstilars representering i SAOB samt förbiseendet af nyromantikens insats i vår språkliga alstring. Jag har verkligen inte hjärta, att önska bort något af hvad SAOB ger; men kunna modärna och talspråksord inte i rikligare mån tillgodoses utan uppoffring af något annat, då synes mig verkligen 1500- och 1600-talselementet böra inskränkas och det poetiska språkbruket behandlas snäfvare. Fylligare och säkrare kunna vi väl aldrig behandla någon tids språkbruk än vår egen; vore det inte därför mest gifvande att utförligast behandla detta? När hr Ljunggren upplyser om, att "excerpering af löpande tidningsårgångar har, särskildt för att kunna tillgodose just de under utarbetning varande häftena, hufvudsakligen måst verkställas af ordboksredaktionens egna medlemmar", så får man ju en fullkomligt förklarande förklaring af, hvarför denna excerpering synes så pass litet omfattande som den gör. Men åtminstone kan jag inte tro, att detta är tillräckligt för ord-

bokens behof, och säkert har redaktionen medel i sin hand att utvidga denna excerpering, ja, att döma af hr Ljunggrens uttalande på sid. 5 i hans skrift, om att "ännu större uppmärksamhet bör ägnas häråt" (d. v. s. åt talspråket), torde han inte ställa sig afvisande mot önskemål i detta afseende. Och mot de exempel på för studiet af hvardagsspråk lämpliga författare, som han anför på sid. 7, har jag för min del just ingenting att invända; i mitt svar till Otto Hoppe har jag lämnat en liknande lista.

Det är gifvet, att det måste förefalla som en rent abderitisk fordringsfullhet af mig att begära, det Strindberg måtte grundligare excerperas, än hvad som skett, när SAOB enligt hr Ljunggren nu har 1,400 excerpter bara på bokstäfverna H—Ö från Röda rummet ensamt. Men hr Ljunggrens upplysning inbjuder omedelbart till frågan: hur många excerpter funnos från samma bok på A och B? Det är väl med den siffran, som jag skulle slås, och inte med den gifna. Att boken ifråga just inte njutit någon uppmärksamhet för A—Befinna kan lätt visas; förbigångna äro bl. a. *afsides* som substantiv, *afstubba* i öfverförd bem., *ankarklo* som neutrum, *applådställe,* som SAOB anför från Ord och Bild 1893, *askfat,* som SAOB bara känner från lexikon[1], *auskultera ut,* pluralformen *baschliks* m. m. m. m.

Hvad sammansatta ord beträffar, är det ju lika naturligt som tvunget, att SAOB gallrar mängden. Men — såsom jag redan svarat hr Hoppe — när sådana fullkomligt alldagliga och icke tillfälliga bildningar som *affärshemlighet, affärsprincip, affärssynpunkt, arbetardemonstration, arbetarorganisation, arbetarpress* m. fl. saknas, medan SAOB tar opp hundratals ord sådana som *andeläpp* (Wirsén) och *anemonkransad*[2] (Wirsén), då kan jag verkligen inte finna att hr Ljunggren har rätt i sitt påstående: "att man hufvudsakligen" velat begränsa sig till sådant som i högre grad kunnat anses vara *gemensamt* för ett betydande antal bildade svenskar från olika delar af landet". Sid. 25 i sin ströskrift upprepar hr Ljunggren samma påstående: "Nu råkar det emellertid vara just det för hela folket gemensamma språkbruket, riksspråket, som behandlas i ordboken". Frånsedt

[1] enligt Hoppe, i Ped. tidskr. 1904, sid. 160, anför SAOB hellre citat från framstående förf. än från andra källor.

[2] hvarför inte hällre *anemonbekrönt* från Phosphoros I: 39, om en poetisk sammansättning önskades.

den anspråksfulla öfverdriften i dessa hr Ljunggrens yttranden, måste jag beteckna dem som ganska vilseledande i sin syftning. Bara på det lilla stycket Befinnande—Berg har jag räknat 84 enstöringsord som hufvudrubriker. (Af dessa fördela sig för öfrigt 15 på 1500-talet, 41 på 1600-talet, 16 på 1700-talet och 12 på 1800-talet, en proportion, som knappast kan anses lycklig, ifall den skulle vara karaktäristisk för SAOB.) Och hur mycket skulle inte SAOB förminskas, om den verkligen sökte inskränka sig inom de af hr Ljunggren påstådda gränserna? Säger inte Lundell i inledningen till sin ordlista: "Ville man åter upptaga blott sådant, som för alla eller flertalet svenskar eller bildade svenskar är gemensamt, så bleve ordlistan ganska mager." "Hela folket", som hr Ljunggren talar om, måtte efter hans mening vara jordklotets både ordrikaste och fåtaligaste. Jag skulle verkligen sätta stort värde på att en gång få befinna mig i en krets, för hvilken t. ex. orden *axiell*, *axill*, *axiom*, *axiomatisk*, *axiometer*, *axla* (= sätta hjul på en axel), *axling* (= del af ryttarrustning), *axolotl*, *ayrshire*, *azaleavarietet*, *azobensol*, *azoisk*, *azurisk* och *azurit* voro gemensamma — för att bara plocka ett par ord från ett par sidor — därest denna krets vore att finna utanför de lexikografiska fackmännens lilla skara.

Paraduttryck som dessa nu kritiserade ljunggrenska stå naturligtvis bara för klangens skull, och äro naturligtvis inte afsedda att granskas. Det kan ju också vara tämligen likgiltigt, om de visa sig vara ihåliga. Men när hr Ljunggren med anledning af de ord, som jag påpekade såsom saknade, "öfvergår till att granska orden i detalj", åstadkommer han verkligen rätt öfverraskande saker, ytterligare belysande SAOB:s excerperingssätt. Han "eliminerar" som "en påtaglig lapsus" *afbeväpna*. Professor Levertin använder ordet inte bara en gång och bl. a. i "Gustaf III", sid. 121, så någon ungdomsförvillelse är det inte heller. I "Småmynt" har han äfven subst. *afbeväpningsmedel* (sid. 7). — *Abbreviera sig* är hvarken "själfsvåld" eller "skämtsamt" hos Törneros[1] och SAOB tar dessutom opp tillfälliga, skämtsamma bildningar, t. ex. *armmudd* från Thure Sällberg. — Att hr Ljunggren endast känner *afmanna* från ett med citat försedt ställe hos Strindberg tycks ange, att exempelvis "Tryckt

[1] Se numera härom Östergren, Stil. studier i Törneros' språk, sid. 69.

Korrekturnot.

och otryckt" ännu inte excerperats för SAOB, ty där finns det I: 171. Almquists *andinna* användes inte bara i "De dödas sagor", utan äfven t. ex. i Amorina, sid. 9 o. s. v. Anmärkningen om *affesta* nödgar mig till större vidlyftighet. Hr Ljunggren påstår att ordet är slang: "Det var mot slutet af 80-talet inom student- och liknande kretsar rätt vanligt — startadt af Jörgen?" Jag bekänner, att för mig är ordet väsentligen bekant ur litteraturen, framförallt ur tidningarna, där det används med en halft gemytlig, halft högtidlig klang; äldsta citat jag har är från Geijerstams Revy 1885, där det användes af märket Robinson (omtryck i dennes "Realister och idealister", I: 61) utan någon "slang"-karaktär, det jag kunnat märka. Om *anklang* anmärker hr Ljunggren, för att ge sken åt att dess förekomst i Phosphoros 1810 var rent tillfällig: "Ordet tycks också ha förblifvit obemärkt och inte verkat "smittande". Att döma af Sv. Akad:s språkprofssamlingar och Dalins angifvande af ordet (1850) såsom nytt lån beror dess senare användning i svenskan på förnyadt tyskt inflytande." — Den förtjänstfulle Dalin ska vi genast "eliminera"; med "nytt lån" menade han förmodligen ifrån början af 1800-talet (jfr att han äfven kallar *förståsigpåare* nytt; det bildades enligt "Läsning i blandade ämnen" af tidningen Couriren 1798). I fråga om nyromantikens tidehvarf tyckas SAOB:s samlingar verkligen vara så svaga, att saknaden af 'anklang' i dem inte bevisar mycket eller nödgar till teorin om en förnyad inlåning. Eleganttidningen, Polyfem, bref från Atterbom 1811, Svensk litteraturtidning 1813 o. s. v. äro samtliga "smittade" med anklang, jag har likaledes händelsevis citater på ordet från nästan alla år 1814—1828, hvarför det nog är bäst att "eliminera" äfven dubbellånsteorin.

Hvad nu förhållandet mellan nyromantikens produktion och SAOB angår, så är det endast skenbart, som hr Ljunggrens försvar går ut på att SAOB inte förbisett den. Att något bevis på detta inte presteras därigenom att han påpekar några slängcitat, det är ju klart. Faktiskt och praktiskt gör hr Ljunggren i stället ett nytt försök att misskreditera nyromantikernas alstring språkligt och således tillfredsställande förklara förbiseendet.

"Det är visserligen sannt, att i viss mån ett nytt språk framträdde i fosforisternas tidigaste produkter .... Men detta nya språk, som karakteriseras af bl. a. sådana ord som *behölja, belotta, benyttja, bepurpra .... gullgediegna angelhakar, om-*

dunklad, desavoueras ju sedermera af Atterbom själf. Det kan därför tyckas, som om pieteten för fosforisterna snarast bjöde att inte göra allt för mycket affär af de språkliga nyheter i Phosphoros, som blott äro till finnandes där."

Jag tviflar på att ett dylikt försvar vinner proselyter. Hr Ljunggren har ju visat ett visst intresse för ordhistoria; det bör då inte lämna honom kall, att ett så oerhördt stort antal nya ord införas i vårt språk af nyromantikerna, att förmodligen ingen litterär skola hittills riktat svenskan med ett så stort nytt ordstoff. De af hr Ljunggren citerade orden äro ju endast i ringa mån tilltalande, men ensamma karaktärisera de inte det nyromantiska språket bättre, än om man påstod att Tegnérs språk karaktäriserades af *morgonlysning, hvadan* kommer du *från?, kabbalik* (= kalabalik), *tyrannbetämjare* o. s. v. Och äfven om SAOB skulle belasta sig med en del sådana ord som de anförda, så sker ingen orättvisa. SAOB har kostat på sig att ta med t. ex. de enstaka *bebita* (1620), *beblodga* (1666), *bebånga* (1620), *bebårda* (1620), som representanter för 1600-talets "rikspråk"(?), och t. ex. *bepucklad*, bildadt "enst., skämts." af en grefve Wachtmeister i en resebeskrifning 1896 och sedan i en hast antagligen vordet "riksspråk" för "hela folket" trots kamelers relativa sällsynthet — åtminstone i Mellan-Sverige.

Det är emellertid riktigt kärt att ha fått auktoritativt meddelande om att det är af pietet mot Atterbom och hans vänner, som SAOB ägnat deras språk så liten uppmärksamhet. Pietet är en vacker känsla. Men den är inte fullt klädsam, när den blir alltför öfvermäktig. Att pieteten sträckte sig till *angelhakar*, det var nästan rörande. Att SAOB blundade för att äfven i Phosphoros 1811 sid. 13 finns *Asisk* och i Phosphoros 1812 sid. 36 finns *befrejdad* och endast anförde det förra från O. von Dalin och det senare från Björner, det kanske man också bör hålla SAOB räkning för. Men att pieteten äfven gått så långt, att SAOB vill påbörda Biberg, Leopold m. fl. att ha kastat in i Sverige en massa med nya ord, ehuru ansvaret för många af dem i stället bör drabba Hammarsköld och Atterbom, det tycker jag är att gå för långt. Exempelvis dessa lärda ord[1]:

[1] Såväl här som i Pedag. tidskr. har jag af utrymmesskäl måst inskränka mig till att ange endast beläggåret. Men om någon ordforskare skulle önska lära känna ett dylikt tidigt citat, står jag naturligtvis gärna till tjänst med detaljerad hänvisning.

Abrupt	citeras	1843	i stället för	Litt.-Tidn.	1814
Absoluthet	„	1825	„	Lyceum	1810
Accidentell	„	1827	„	Polyfem	1812
Afficiera	„	1827	„	Hammarsköld	1804
Aktualisera	„	1861	„	Polyfem	1812
Aktuell	„	(c.) 1851	„	Litt.-Tidn.	1814
Allmänbegrepp	„	1835	„	Phosphoros	1813
Approximationsvis	„	1820	„	„	1811
Approximativ	„	1836	„	Litt.-Tidn.	1823
Apriorisk	„	(c.) 1820	„	Hammarsköld	1810
Autopsi	„	1829	„	Litt.-Tidn.	1813
Axiomatisk	„	(c.) 1820	„	Phosphoros	1811

Pietéten har vidare strypt ordparen *annihilera*, *annihilation* och *archetyp*, *archetypisk*, hvilka användes så tidt och tätt på den tiden, att förtjänsten af deras utelämnande stegras. *Afsiktlig*, *anakrus*, *charivari* återföras visserligen äldst på nyromantiker, men jag är nog pietetslös att äfven vilja föreslå tidigare nyromantisk källa för t. ex. följande urval, att tillägga till den i Pedag. tidskr. 1904 gifna listan på 30 ord med sammanlagdt öfver 700 års skillnad:

Abderitisk	1810—1822	*Allmängiltig*	1811—1827
Abolition	1823—1844	*Alstringsförmåga*	1813—1838
Adjektiv(is)era	1815—1865	*Amatris*	1829—1856
Aëronaut	1814—1837	*Ambitionsfråga*	1818—1829
Afprägla	1814—1818	*Anakronism*	1808—1833
Afsiktsmässig	1813—1824	*Anakronistisk*	1815—1871
Afskildhet	1823—1842	*Anarkism*	1817—1885(!)
Afskiljelig	1813—c. 1820	*Andebud*	1813—1888
Afskuggning	1810—1873	*Angreppsvis*	1815—1881
Afslöjad	1808—1817	*Anklinga*	1843—1867
Afterromantik	1815—1875(!)	*Anspråkslöshet*	1813—1834
Aftondager	1812—1860	*Antagonistisk*	1816—1860
Agitator	1842—1852	*Antikhet*	1813—1843
Aggregera	1822—1834	*Antikvatyp*	1814—1881 (!)
Agrikultur	1815—1837	*Apatisk*	1813—1835
Akustisk	1809—1817	*Arabeskartad*	1811—1844
Akvarell	1815—1833	*Arbetsentreprenör*	1839—1887 (!)
Allbekant	1813—1843	*Arbetsvecka*	1814—1826
Alldagligen	1810—1843	*Arkaisera*	1815—1841
Alldaglighet	1814—1829	*Arkaism*	1810—1815
Allhärskande	1814—1842	*Arkaistisk*	1813—1825

Arlafödd	1810—1844	*Balklänning*	1810—1818
Arrogant	1815—1822	*Banditroman*	1813—1843
Artighetsbetygelse	1815—1839	*Bastardform*	1825—1876 (!)
Assimilerbar	1823—1843	*Beakta*	1822—1831
Atomisera	1844—1892	*Beboelighet*	1823—1864 (!)
Attributiv	1814—1820	*Bedårning*	1812—1848
*Aurora*röd	1810—1879	*Begripligtvis*	1813—1818
Autobiografi	1814—1819	*Bekantgöra*	1814—1830
Autokratisk	1823—1859	*Berusning*	1812—1818
Azurklar	1813—1824	*Besinning*	1810—1824
Bajonettstöt	1813—1836	*Centralpunkt*	1813—1825
Bakgrund	1811—1819		

Jag behjärtar synnerligen mycket hr Ljunggrens anmärkningar om svårigheten af att få första citatet af ord och att få alla intressanta skrifter excerperade. Men tills motsatsen är ådagalagd, vidhåller jag, att ingen språkligt så betydande alstring till den grad förbisetts af SAOB som just den uppsaliska nyromantikens. Här har jag ju måst inskränka mig till ett enda fält, orddateringen; men redan den gjorda axplockningen där synes mig tillsvidare tillräcklig. Ty — jag upprepar det — mina tillfälligtvis gjorda anteckningar af tidiga beläggställen ådagalägga ju redan de, att för denna period kan äfven en enstaka amatör på lexikografiens område visa opp att SAOB:s datering är absolut missvisande. Skulle förhållandet vara detsamma med alla perioder, så anser jag att SAOB började ges ut för tidigt — hvilket ju äfven ansågs af ett parti inom Svenska akademien — ty orddateringen är ändå en ganska betydelsefull sak.

Det är visserligen sant, att SAOB äfven förbisett ett och annat hos Tegnér (t. ex. *belletrist,* som finns i en före 1807 skrifven dikt) och Geijer (t. ex. *belustigande,* som finns i Sv. akad. handl., del V), men detta är sällsynta undantag i fråga om dem, medan förbiseendena äro vanliga, då det gäller nyromantiken. Detta negligerande sträcker sig naturligtvis äfven vidare än här ofvan antydts, men det är väl en öfverloppsgärning att detaljera anmärkningen. Att *adamit* saknas, fastän *adamitisk* finns, frapperar egentligen därför att adamitisk nu direkt hänförts till adam, ehuru t. ex. abderitisk anses afledt af abderit, ej af Abdera; *afmakt* saknas också, men *afmäktig* tas opp, hvaremot hvarken *antologisk* eller *antropomorfisera* ansetts nog vanligt för att bli omnämndt.

Jag medger att urvalet af främmande ord är kinkigt; men att det verkligen skett efter respektive ords frekvens, det har jag omöjligen kunnat inse.

Ännu en sak rörande SAOB:s förhållande till nyromantiken. SAOB:s redaktion tycks äfven vara ganska okunnig om, att nyromantiken mer än kanske alla andra litterära skolor i vårt land var intresserad af att undersöka språk och stil, hvarför man i deras kritiker ofta finner värdefulla upplysningar om ord och uttryck. Jag har redan tidigare framhållit detta och inskränker mig därför till ett par exempel. På avisa kunde det ha varit skäl att nämna hvad som säges i Svensk litteraturtidning 1816, spalt 338: "det franska ordet *Gasett,* som för Awisa wäl icke gerna anwändes af andra än dem, som till ytterlighet drifwa sin lust att anwända franska termer". *Beakta* är i SAOB belagdt först från Thomander 1831. I Svensk litteraturtidning för 1823, spalt 448 meddelas en liten lista på nya "oswenska och olämpliga ord", hvilka förekommo i "Archiv för Menskolifwets telluriska eller nattsida" (1822) — i förbigående sagdt ett tidigare exempel på ordet arkiv i denna användning än hvad SAOB vet af; ännu tidigare är för öfrigt "Archiv för animal magnetism" 1819 — och bland dem nämnes äfven 'beakta'. Vi torde ha så få bidrag till vår ordhistoria, att dylikt borde omsorgsfullt tillvaratagas. Men kanske har jag orätt härutinnan; kanske det föreslagna förfaringssättet är alldeles oriktigt, ehuru det synes mig vara ett godt medel till nåendet af ett godt mål — men en nuvarande medarbetare i SAOB har offentligt förklarat, att jag är "absolut okunnig om modern lexikografis såväl mål som medel", så jag har en lättbegriplig farhåga för att hugga i sten.

I detta sammanhang vill jag svara på "ett par anmärkningar" mot min "monografi öfver prologen till Phosphoros". Redan medtagandet af dylika förefaller underligt i en skrift med titeln "Svenska Akademiens ordbok" — ännu underligare var visserligen anhanget af kritiken mot Noreen — och det magra innehållet gör saken ännu kuriösare. Hr Ljunggren vill visa "hur föga är att bygga" på min uppsats. Och hvad meddela hans "strödda anmärkningar"? Utom det faktum att verbet *strimma* fallit ut vid en uppräkning, kan jag sannerligen inte finna något, som beriktigar min uppsats. Han meddelar några i och för sig intressanta upplysningar — det är allt. "Det svåraste förbise-

endet" i min uppsats lär ska bestå i att jag betraktat "den svenska poesien som internt utvecklad utan beroende utifrån." Hur detta skall kunna framgå däraf, att jag endast undersökt stilen i 'Prologen' från dess egen, inre sida, det mäktar jag inte fatta. Jag har sökt visa, hvad denna nya stil betydde och jag har sökt visa, hur ny den var i Sverige 1810 — för inget af dessa mål har jag haft behof af att ty till den tyska litteraturen. Med den ringa tid, som stått till mitt förfogande, har jag för öfrigt både med afseende på Tegnér och Atterbom sökt dra mitt strå till den stack, som består af deras reminiscenser från utländska skalder; jag har däri velat ge litteraturhistoriska bidrag. Både i 'Smärre skrifter' I och 'Sv. Vitt. häfder' III har prof. G. H. J. Ljunggren resonerat om Tegnérs "Krigssång för skånska landtvärnet", men på ingendera stället ens omnämnt diktens anklanger från Oehlenschlägers "Kantat den anden april", ett förbiseende, som synes mig genant för en litteraturhistoriker, men som naturligtvis inte tar bort en annars förefintlig, eventuellt riktig analys af diktens[1] innehåll. På liknande sätt förhåller det sig med min stilanalys. "Som nya tyska låneord borde vidare ha antecknats" *bepurpra*, *beglänsa*, *missto*n, säger hr Ljunggren. Det häfte af SAOB, där bepurpra ansatts först 1824 hade inte kommit mig tillhanda, när jag skref uppsatsen, hvarför jag inte visste att ordet ansågs så sent[2], jag ville minnas att jag antecknat det från 1790-talet, men har ej kunnat återfinna citatet; beglänsa är som SAOB framhållit nyttjadt af Elgström 1808, och var således inte anmärkningsvärdt 1810; misston slutligen finns åtminstone redan 1785 (Gjörwells Hist. Bibl. sid. 672) och var således ännu mindre påfallande 1810. (För såvida det inte dött ut genast och lånats in igen af Atterbom; i analogi med anklang?) — Utmanande säger hr Ljunggren vidare: "Mot anförandet [prof. Ljunggrens] af citaten [från Agardh, Elgström, Palmblad och Polyfem] kan ingen invändning göras".

[1] hvilken af honom egendomligt nog inte omnämnes med orden: Tegnér "har sjelf längre fram uttalat domen öfver detta stycke, i det han från början till slut omskrifvit detsamma", såsom det heter om Atterboms Prolog.

[2] annars hade jag i min uppsats säkert anmärkt att äfven detta ord förbisetts i Atterboms Prolog. Hur skall man för öfrigt förklara, att ingen af SAOB:s medarbetare eller excerpister dragit någon misstanke om att dessa nyromantiska alster från 1810 ff. bjödo på så många nyheter?

Jag hade nämligen i min uppsats yttrat att prof. Ljunggren: "siterar Agardh oriktigt på två ställen ock jer vanställt referat av dikten, samt även siterar den oriktigt."

Agardh skref:	Prof. Ljunggren citerar:
"Stjernorna *simma* i *klingande* wågen som glittrande dam." — "Så mycket endast har jag att säga emot honom, nemligen mindre Helleniska termer, och *någon gång litet mer begriplighet. — Detta undantagit är hans Poesi* det skönaste jag någonsin läst. Hans förmåga är aldeles förvånande."	"Stjernorna *klinga* i *simmande* vågen som glittrande dam." — "*Litet mera begriplighet och hans poesi vore* det skönaste jag någonsin läst."

Ändringarna äro visserligen få, men försåtliga. Dock borde jag törhända medge, att för att vara citat af prof. Ljunggren från en nyromantisk författare, är det kanske osedvanligt riktigt. Ty dessa äro understundom rätt fritt behandlade; jag nöjer mig här nedan med två belysande exempel:

"Glädjens dar äro slutade *för mig* och i min lefnad *börjas* en ny period, svartare än den *stormigaste* höstnatt." — "Nu skall jag kanske blifva prest — o! jag ville tända eld på verlden, och när hafvande mödrars jemmerskri uppfylde mina öron, när jag såg små barn under osägelig smärta *vända* och *slänga* sig deruti, när jag hörde hela verldens förbannelser öfver mig, skulle jag storskratta."	"Glädjens dar äro slutade och i min lefnad *börjar* en period, svartare än den *strängaste* höstnatt." — "Nu skall jag kanske blifva prest — o! jag ville tända eld på verlden, och när hafvande mödrars jemmerskri uppfyllde mina öron, när jag såg små barn under osäglig smärta *vändas* och *svänga* sig deruti, när jag hörde hela verldens förbannelser öfver mig, skulle jag storskratta."
Bref af Hammarsköld och Livijn 1803.	Prof. Ljunggren i Smärre skrifter III: 183 och 184.

Efter denna korta digression återgår jag till hr Ljunggrens "anmärkningar". Helt kategoriskt förklarar han — trots Atterbom, Stagnelius, C. A. Kullberg, Otto Lindblad och Geijer — att "För svenska öron "klingar" emellertid inte vågen", hvarför den stackars Atterbom måste ha "tagit detta uttryck .... från den tyska poesien". Att under sådana omständigheter diskutera en stilfråga med hr Ljunggren är ju alldeles hopplöst. En stor skald kunde ju möjligen tänkas ha ett individuellt uttryckssätt och ändå ha både svensk tunga och svenska öron, men det duger tydligen inte i hr Ljunggrens tanke.

Inget af ofvan anförda påståenden i hr Ljunggrens ströskrift skulle emellertid ha afnödgat mig ett svar. Men han djärfs äfven påstå, att den af mig gifna statistiken på citatfrekvens af några kända författare var "i väsentliga stycken missvisande". Man har sagt mig, att denna af en kränkande insinuation åtföljda osanning kräfde svar. Jag har därför räknat samtliga förekommande citater[1] af nedannämnda författare i banden I och II samt i häftena 15, 18, 20, 22 och 24 (d. v. s. till Bemärkansvärd). Som jag gått igenom allt hvad som var kommet mig tillhanda af SAOB dec. 1903, torde mina siffror vara tämligen definitiva. Skulle jag sett förbi något ex. på de öfver 4,000 spalterna, kan någon summa kanske bli förstorad, men många förbiseenden tror jag inte jag begått. Jag anmärker på samma gång att som motvikt mot min statistik anförde äfven hr Ljunggren en sådan, åstadkommen därigenom att han "flyktigt genomgått tre mindre partier", hvarvid han fick följande resultat: Rydberg citerad 38 gånger, Tegnér 18, Atterbom 17, Almquist 11, Wirsén 7, Selma Lagerlöf 5, Hallström 4, Levertin 2. Man måste medge, att partierna valts med smak. Mina siffror voro: Tegnér 102, Rydberg 49, Atterbom 45, Wirsén 38, Snoilsky 25, Stagnelius 22, Geijer 21, Almquist 17, Heidenstam 16, Strindberg 7, Selma Lagerlöf 2, Hallström 0, Levertin 0. Till sina siffror fogade hr Ljunggren underrättelsen, att resultatet "stämmer ungefär med det allmänna intryck af citatfrekvensen" han "fått under ett tioårigt deltagande i ordboksredaktionsarbetet". Af mina fullständiga siffror här nedan följer då bl. a. som ovedersäglig slutsats, att antingen är "ungefär" för hr Ljunggren ett kautschukord, inom hvars betydelsesfär äfven faller betydelsen: absolut inte, eller också är hans förmåga af adekvata intryck beklagligt ringa.

[1] för att undgå missförstånd tillägger jag att jag räknat alla citat som stå efter betydelse-uppgiften, men icke författarbeläggen på olika former strax efter stickordet. I den följande citatlistan visa siffrorna i första kolumnen antalet citat för vederbörande på de 1,000 första sidorna, siffrorna i andra kolumnen hela antalet citat i SAOB:s första band o. s. v. samt siffrorna i femte kolumnen hela antalet citat från nämnda författare på området A—Bemärkansvärd.

Citatlistan presenterar sig på följande sätt:

	sid. 1—1000	—1552	—2552	—B 320	—B 1120
Tegnér	313	525	781	898	1118
Rydberg	245	366	532	655	828
Atterbom	143	280	375	414	539
Leopold	163	236	339	379	500
Geijer	181	228	343	368	443
Runeberg	86	155	216	276	357
Wirsén	64	125	185	218	288
Stagnelius	62	135	157	210	261
G. H. J. Ljunggren	49	83	153	176	234
Almquist	91	111	161	188	220
Snoilsky	39	81	108	139	180
Beskow	47	85	123	132	156
E. H. Tegnér	44	67	114	123	154
Blanche	32	66	81	106	137
Strindberg	18	22	64	94	123
Heidenstam	18	32	61	88	116
Fröding	4	12	23	30	33
Hallström	2	6	11	22	29
Levertin	3	5	15	18	29
Selma Lagerlöf	2	2	8	8	14

Några anmärkningar i anknytning till denna lista förtjäna rum här. Man finner där, att Wirsén — ojämförligt mest citerad af alla lefvande författare — uppmärksammats mer än dubbelt mot Strindberg, professor G. H. J. Ljunggren mer än Almquist, Bernhard von Beskow och Esaias H. Tegnér hvardera mer än Blanche, Leopold mer än Almquist och Stagnelius tillsammans. Och ändå vill man bestrida, att excerperingen blifvit lagd akademiskt och sydsvenskt. — Hr Ljunggren säger vidare: "Värst missvisande äro hos Berg siffrorna för Selma Lagerlöf och Per Hallström. Hallströms hela litterära produktion i bokform torde våra excerperad. — — — — det kunde snarare anmärkas mot ordboken, att den för mycket uppmärksammat Hallström än för litet. Med Selma Lagerlöf är förhållandet i fråga om hennes författarskap och dess tillgodogörande likartadt. Så äfven delvis med Levertin." — Jag uppmanar mina läsare att jämföra detta uttalande med mina siffror. En detalj kan näm-

nas dessutom. Hallströms "Våren" utkom 1898. I det $^{3}/_{12}$ 1901 tryckta ark, där *armhet* står, betecknas ordet som dödt, och det enda citat, som finns, är från Verelius 1681. Den "alltför mycket uppmärksammade" Hallström använder det emellertid i nämnda arbete sidorna 85, 105, 108, 200. Nu frågas, om ordet var mindre märkvärdt hos Hallström än hos Verelius, eller kände SAOB inte till "Våren" 1901? Där finns *banalisera* m. fl. ord, som inte fått komma med i SAOB — de äro väl "slang" kan jag tro, liksom "*bearbeta* samlingar", "bättre mans *barn*", m. fl. idiomatiska uttryck, som saknas i SAOB. Wirséns "större tribut till citatstocken" än Snoilskys beror enligt hr Ljunggren på hans "ojämförligt större produktivitet", medan däremot Strindberg och Almquist skrifvit för mycket för att kunna excerperas i större utsträckning — det är inte godt att räkna ut det mått af produktivitet, som man bör hålla för att bli uppmärksammad af SAOB. Själfva det faktum, att Wirsén, G. H. J. Ljunggren och E. H. Tegnér äro de oftast citerade af nu lefvande svenska författare inom sina resp. områden, bestyrker onekligen hr Ljunggrens utsago om SAOB: "det finns måhända också en smula lokalpatriotism i den".

För närvarande torde detta, jämte mitt svar till Otto Hoppe, vara fullt tillräckligt för att belysa SAOB:s excerpering och dess försvarsadvokaters vapenföring[1]. Vid annat tillfälle finns det måhända anledning för mig att återkomma; ty jag känner mig skyldig att offentligt förklara det forna och nuvarande medarbetare i SAOB genom sina "kritiker" af hvad jag skrifvit icke bibragt mig fruktan för att säga hvad jag anser sant om SAOB.

[1] Sådana hr Ljunggrens misstag som att han kallar t. ex. *afstig* för en 'Almqvistsk ordbildning', ehuru ordet finns redan i den biografiska inledningen till O. von Dalins Poet. arb. (1782), har jag inte brytt mig om att gå in på, då de ju inte ha intresse för frågan om mina anmärkningars giltighet.

Ruben G:son Berg.

Vår allra nyaste svenska skolgrammatik.

N. Beckman, Svensk språklära för den högre elementarundervisningen. Sthlm, Bonnier 1904.

Lektor B:s nya bok bereder läsaren en stor och glad öfverraskning. Man har sedan länge vant sig vid att öppna hvarje nyutkommen svensk grammatik med en suck och lägga bort den — snart nog — med en gäspning, om det nu stannar vid en. Här däremot behöfver man ej läsa mer än ett par sidor för att finna, det man har att göra med en verkligt "rolig" bok i detta epitets bästa betydelse, med ett alster af en beläst, tänkande och omdömesgill författare, med ett arbete som bjuder på mycket nytt och, hvad mer är, på nytt som är — jag skulle tro nästan undantagslöst — riktigt. Det må så godt först som sist oförbehållsamt erkännas och uttalas, att vi i och med lektor B:s språklära fått vår första något sånär — ja kanske i det stora hela — tillfredsställande svenska skolgrammatik, och att den i alla händelser, trots det myckna som helt naturligt fattas för att den skall kunna sägas ha nått idealet, dock betecknar ett stort, obestridligt och afgörande framsteg hänemot det ideala målet.

Säkerligen större än för någon annan af arbetets läsare har den angenäma öfverraskningen varit för undertecknad. Icke såsom skulle jag af förf. ha väntat mig annat än ett i många afseenden godt arbete. Därför borgade ju förf:s föregående verksamhet på samma

eller likartadt område. Men jag skred onekligen till läsningen af hans nya bok iklädd min såvidt möjligt fullständiga kritiska rustning, beredd att — eventuellt i en blifvande recensents skepnad — häfda mina egna åsikter gentemot förf:s rimligtvis rätt motsatta. Lektor B. har nämligen alltid varit synnerligen angelägen om att betona sin "motsättning mot A. Noreen" (s. VII). Redan i skriften "Språkpsykologi och modersmålsundervisning" (1899) heter det: "jag måste förhålla mig mycket skeptisk till vissa af Noreens åsikter" (s. 78), hvilka därefter refereras (visserligen på ett sådant sätt, att jag icke kan vidkännas dem som mina) och kritiseras. I Pedagogisk tidskrift 1903 låter det än mera polemiskt. Man får veta (s. 336), att förf. "sedan mer än fem år tillbaka står i medveten motsats till vissa af de grundåskådningar, som utgöra Noreens utgångspunkter", och (s. 341) att det "ligger för öppen dag, att den [af nämnde Noreen] föreslagna dispositionen [af grammatiken] är pedagogiskt omöjlig"; det talas (s. 340) om "de punkter, där Noreens och min teori för grammatikens behandling principiellt och afgjordt gå i sär"; förf:s "andra, stora divergens med Noreen" är (s. 341) "att han [d. v. s. N.] enligt min [d. v. s. B:s] mening ignorerat de föreställningar, som existera, och som dokumentera sin tillvaro i språklifvet" och hans "anmärkning mot Noreen är, att han [d. v. s. N.] tappat bort dessa språkliga fakta för språkliga abstraktioner" (s. 342). Ja förf. är "öfvertygad, att om Noreen finge vid universitetet mottaga elever som undervisats efter de principer, han förfäktat, då skulle de ha mindre verklig grammatisk kunskap än hans nuvarande elever ha". I Svenska Dagbl. $^{23}/_{3}$ 1903 antydes med lätt hand, att om "en ny lärobok komme fram", så blefve det "visserligen en som prof. Noreen i mycket skulle ogilla". Och när nu ett år därefter verkligen "en ny lärobok" framkommit, så heter det där (s. 272): "Noreen *Vårt*

språk förtjänar alltid att jämföras; grundåskådningen är dock väsentligen olika min".

I sanning, efter allt detta kunde jag väl ej föreställa mig annat än att jag i förf:s bok skulle hafva ett tacksamt fält för min kritik. Men stundom gäckas mänskliga förhoppningar. Jag vet verkligen ej om jag bereder förf. en missräkning eller en tillfredsställelse — det blir kanske snarast blandade känslor — då jag nu möter hans, jag kan väl säga, utmaningar med följande förklaring: att jag, såvidt jag kan finna, icke är i stånd att upptäcka någon enda af de många punkter, hvari han afviker från gängse grammatisk slentrian, i fråga om hvilken jag icke är hans meningsfrände och alltid varit det, alltsedan jag för en 30 år sedan började självständigt tänka öfver hithörande ämnen. Jag tillägger, att allt hvad förf. kritiserat under namn af "Noreens åsikter" icke äro mina åsikter och icke heller, vill jag hoppas, någonsin af mig uttalats. Fastmera skall förf. i hvarje nyutkommande häfte af "Vårt språk" säkerligen vid närmare begrundande af dess innehåll finna, att "Noreens åsikter" i en kanske oanad utsträckning äro just — lektor Beckmans åsikter, om ock dessa senare ännu icke på alla punkter vunnit den grad af medvetenhet och klarhet, att de kunnat inflyta i hans nu utgifna arbete.

Till de loford jag redan inledningsvis skänkt lektor B:s bok äro många andra att lägga. Framställningssättet är genomgående ledigt — i någons tycke kanske stundom för ledigt — och af en mönstergill klarhet, en egenskap som alltid på det lyckligaste sätt utmärker lektor B. såsom läroboksförfattare (mindre såsom polemiker och kritiker). Exemplen äro få, men alltid valda med synnerlig omsorg och förträfflig blick för det karaktäristiskt belysande. Särskildt värdefulla och väl valda äro de jämförelser med tyskt, franskt, engelskt och latinskt

språkbruk, som förf. här och där i förbigående inströr till belysning af en svensk språkföreteelse; bl. a. därför så nyttiga, att de vänja lärjungen vid att reflektera på alltings relativitet äfven i språklifvet och bidraga att utrota tron på den allena saliggörande beskaffenheten af ett visst språks — t. ex. latinets eller tyskans — konstruktionssätt. Definitionerna äro i allmänhet vällyckade, då sådana någon gång förekomma. Principiellt undviker nämligen förf. att prestera definitioner, något som jag upprepade gånger häfdat såsom det enda rätta i en grammatik för nybegynnare (ehuru förf. af obekant anledning tycks misstänka mig för att hysa den rakt motsatta meningen). Korrekturet är i arbetets förra hälft synnerligen välskött, valet af stilsorter genomgående förträffligt, utstyrseln förstklassig, det hela praktiskt anordnadt och öfverallt röjande den rutinerade skolmannen.

Men äfven det bästa arbete äger sina brister, och rättvisan kräfver, att äfven några af förevarande boks här påpekas. Liksom jag anser denna språkläras förnämsta förtjänst bestå i det myckna nya, den bjuder såväl i fråga om detaljer som åskådningssätt och uppställning, så finner jag dess väsentligaste fel vara det, att ändock så mycket af den gamla surdegen bibehållits. Denna anmärkning vill jag dock icke nu urgera, ty det är obilligt att begära, det vår första verkligt reformatoriskt anlagda svenska skolgrammatik skall med ens kunna reformera allt. Rom byggdes icke på en dag, och en fullt nöjaktig lärobok erhålles icke gärna i och genom en första upplaga. Jag hoppas och tror, att det anmärkta felet hör till dem som försvinna med åren, ty lektor Beckman, som icke älskar att ligga på latbänken, kommer tvifvelsutan att i de nya upplagor, hvilka jag lifligt tillönskar hans bok, sörja för, att den nu så lyckligt påbörjade reformationen blir en, som sträcker sig både till hufvud och alla lemmar.

Hvad de enskilda partierna angår, synes mig ljudläran vara väl knappt tilltagen (11 sidor af 278), om jag ock medger, att de få sidorna äro mycket innehållsrika. Framför allt saknar man en sammanställning af de viktigaste prosodiska fakta. I jämförelse med den synnerligen vällyckade ordböjningsläran, i hvilken betydelseläran på lämpligt sätt inarbetats, förefaller ordfogningsläran ("satsläran") matt, och ordbildningsläran har blifvit mycket styfmoderligt behandlad, i ty att visserligen det sammansatta ordets bildning blifvit, om ock blott från rent morfologisk synpunkt (med förbigående af den så intressanta semologiska), behandlad, men däremot det afledda ordet alldeles försummats, så att vi t. ex. fortfarande sakna hvarje för nybegynnare afsedd utredning af de högviktiga typerna *sångerska* : *läsarinna*, *åkare*: *resande*, *öppning*: *yttrande* i sitt förhållande till hvarandra, hvilket jag — såsom jag redan i Pedag. Tidskr. 1898, s. 373 påpekat — anser för en stor brist. Kapitlet "Stilistik" synes mig trots sin respektabla längd (42 sidor) vara skäligen magert, såtillvida som det till sitt hufvudsakliga innehåll utgör en — visserligen i och för sig nyttig — "antibarbarus" eller ett utdrag ur den "normativa" grammatiken (jfr Vårt språk I, 49), men icke en verklig stilistik, d. v. s. redogörelse för de olika stilarterna och deras kraf, som dock torde för skolgrammatiken vara af lika stor vikt (jfr a. st.).

Bland detaljanmärkningar förbigår jag här i allmänhet dem, som jag skulle ha att framställa på den grund att, såsom redan ofvan antydts, förf. ofta ej hunnit lösgöra sig från gammal schablon, och nöjer mig i så fall med att rörande dylika punkter hänvisa till den kritik af det gängse — och sålunda äfven af förf., så långt han är dess anhängare — som jag undan för undan kommer att lämna i Vårt språk. Af öfriga, i allmänhet mindre viktiga, anmärkningar meddelar jag här ett litet urval,

icke för att reducera det beröm jag redan från hufvudsakliga synpunkter ägnat arbetet, utan för att till förf:s ledning vid en blifvande revision af boken lämna upplysning om hvad som förefallit en i sanning välvillig och intresserad läsare tarfva förbättring eller åtminstone retuschering.

S. 3 anm. är missledande. Accentueringen **på** *det* i motsats till *på* **bordet** "b e r o r"[1] icke på vana, utan är en vana som beror på betydelseförhållanden.

S. 5. Att med termerna *klingande* och *klanglösa* ljud beteckna motsättningen *b, d, g, v* : *p, t, k, f* o. d. är mycket olämpligt, dels emedan nämnda uttryck i vanligt språkbruk ha en annan, vidt afvikande betydelse, dels ock emedan förf:s tredje grupp, de *hviskade* ljuden, då falla utom de "klanglösa" ljudens sfär, ehuru de ju odisputabelt sakna "klang".

S. 8 r. 2 nedan talas om munhålans "ställning". Bör heta *form* eller om man så vill *formning*.

S. 9 anm. 3. Att identifiera "lena" och "främre", resp. "hårda" och "bakre" vokaler är alldeles orätt; se numera Vårt språk I, 389.

S. 11 anm. 1 säges omljudet bero på "att den hårda vokalen stod framför *i, j*". Bör vara "att i nästa stafvelse stod ett *i, j*".

S. 18. Definitionen på egennamn är, troligen genom påverkan af Wiwel, för trång, hvilket emellertid skulle kräfva för stort utrymme att här uppvisa.

S. 19 r. 3 antas att vi i t. ex. "våra Karlar" ha pluralis af "egennamnet" *Karl*. Detta med orätt, ty *Karlar* är här plur. af "en (person med namnet) Karl", hvilket icke är ett egennamn, utan ett artnamn. Om verkliga egennamn med plural form, såsom *Dalarna, Alperna, Antillerna, Förenta staterna* yttrar däremot förf. inte ett ord.

[1] Spärrningen nu gjord af mig.

S. 28 r. 8 ff. Att vår språkkänsla "ofta vacklar" i fråga om genus hos sådana ortnamn som *Boden, Adolf Fredrik* och *Klara*, bestrider jag lifligen. Åtminstone har jag aldrig iakttagit annat än neutrum. Har förf. hört talas om någon som bor i *den kalla Boden, den sköne Adolf Fredrik* eller *den trefliga Klara?*

S. 29 r. 6. *Snäsor* brukas icke "endast i pl.". Sg. synes mig vara vanlig och heter *snäsa*, såsom också Sv. Akad:s Ordlista uppger.

S. 29 sista raden uppges *sa'llat*, pl. *salla'ter*. Men ordet heter både *sa'llat* (med pl. *sa'llater* och *salla'ter*), och *salla't* (med pl. *salla'ter*). Utom egen erfarenhet kan jag härvidlag åberopa Lyttkens' och Wulffs uttalsordbok.

S. 30 märk 3 är stiliseradt så, att man kan tro *drama* ha pl. *dramaer*. För resten är *dramer*, såsom också Sv. Ak:s Ordlista riktigt uppger, pl. af *dram*, icke af *drama*. Härför talar ock accentueringen *dra'mer*, men *dràma*.

S. 34 r. 2 nedan och flerest. står *Sverige*. Då förf. ju för öfrigt följer Sv. Ak:s stafning, borde han väl ock följa den — och sina egna sympatier — i fråga om *Sverge*.

S. 37 r. 4 nedan säges — efter Sütterlin — att *apposition* är en "efterställd bestämning". På så sätt få vi *jarl, den store* och *där borta* att vara appositioner i *Birger jarl, Karl den store* och *trädet därborta*, under det att *tillfrisknad* icke får vara det i *tillfrisknad, återtog han sitt arbete*.

S. 38 r. 10 nedan lyder: "*Genitivattribut*, om det står i genitiv utan att förändra sig i kongruens med hufvudordet". Förf. tycks alltså känna till andra ord som stå i genitiv och förändra sig i kongruens.

S. 42 § 37 läses rörande bildningen af adjektivets neutrala form: "Slutar adj. på *-t*, så blir detta stumt. Bör vara: "så tillägges intet nytt *t*".

S. 45 r. 9. Positiven till *bättre* heter ej blott *god*,

utan lika ofta *bra* (en bra karl, en bra bok o. s. v.), såsom ock riktigt anges i Sv. Ak:s Ordlista.

S. 45 r. 9 nedan. Att *partisk* "på grund af[1] sin form icke gärna bildar kompositionsformer" är ett mycket gåtfullt uttalande. Jag kan omöjligen upptäcka några formella hinder för bildande af de hos adj. på *-isk* onekligen sällsynta formerna på *-are* och *-ast*.

S. 59 r. 1 påstår förf. att verbet *göra* är pronominellt "i sådana fall som: 'Läser du?' 'Ja det gör jag'", ty, heter det, "här står *gör* i stället för *läser*". Nej, det gör det inte, utan hvad som står i stället för *läser*, det är *det gör*, och här är det tillvaron af pron. *det* som gör hela uttrycket *det gör* till pronominellt (se Vårt språk V, 67). Ja man kan rent af säga, att *läser* representeras blott af *det*, ty man kan likaväl säga *Ja läser gör jag* som *Ja det gör jag*, men omöjligen *Ja det läser jag*, hvilket visar att *läser* är likvärdigt med *det*, men icke med *gör*.

S. 68 r. 3. Att i *du var mig en baddare* finna en "pleonastisk (öfverflödig) användning af *mig*" är ett onödigt våld på gängse språkbruk. "Pleonastisk" är ej detsamma som "öfverflödig" (jfr Vårt språk V, 88), och *mig* är här hvarken pleonastiskt eller öfverflödigt. Samma oriktiga uppfattning af "pleonastisk" möter s. 156 r. 9.

S. 74 anm. 3. I *han är yngre än sin syster* står icke "*sin* såsom attribut till ett subjekt". Satsens subjekt är ju *han* och *sin* är attribut till *syster*, som är — för att tala latin — "ablativus komparationis", styrd af "prepositionen" *än* (jfr det vulgära "han är yngre än *mäj*" i stället för "än *jag*").

S. 82 r. 4. I *det där var en bra häst, en sådan skulle jag vilja köpa* är *sådan* icke "deiktiskt", utan anaforiskt. Det deiktiska, som förf. trefvar efter, ligger i

[1] Spärrningen nu gjord af mig.

det där, hvarpå *sådan* syftar (och just därigenom är det anaforiskt).

S. 87 § 86, 1 är uppgiften att "ett personord kan väntas som svar på *hvad*, endast om det är predikatsfyllnad" inexakt. Nog kan man på frågan *hvad ser du i tittskåpet?* svara *general Stössel* och på *hvad kommer där på vägen* svara *ett litet barn.*

S. '91 anm. Första radens "alltså" motiveras ej af sammanhanget.

S. 91 § 98, 3. Då man som förf. med fullständig sats menar en sådan, hvars predikat utgöres af en finit verbalform, så är det mer än lofligt tavtologiskt att säga: "Då man har funnit predikatet i en (fullständig) sats, har man alltid funnit ett verb".

S. 92. Den här återuppdykande gammalmodiga uppfattningen af hvad som bör anses som "verbets stam" röjer en hos förf. annars så sällsynt opraktiskhet. Genom att — såsom jag alltid påyrkat — erkänna imperativformen såsom verbalstam vinner man icke blott teoretisk klarhet och reda, utan äfven stora pedagogiska fördelar. Redan ett litet barn kan inse, att stammen i *börja, börja-r, börja-de, börja-t* är *börja* (icke blott *börj*), i *skölj, skölj-a, skölj-er, skölj-de, skölj-t* däremot blott *skölj*. Och hela uppställningen af verbets böjningslära blir betydligt enklare; så t. ex. krympa förf:s regler i § 101 hop från tre till två o. s. v.

S. 93 r. 5. I *jag går ut* är det icke det enkla *går* som är "perfektiviskt", utan sammansättningen *går ut*. Exemplet borde i sin motsättning till *jag går på gatan* lyda *jag går på ögonblicket* eller något dylikt. — Apropå! Ett varmt tack till förf. för att tack vare honom ändtligen de så viktiga kategorierna perfektiva och imperfektiva verb kommit in i skolgrammatiken. Men han har redan fått sin belöning för denna välgärning, ty de många hithörande partierna utgöra kanske bokens allra intres-

santaste och måste erkännas icke blott "ha något att lära studentkandidaten", utan äfven dennes lärare, ja till och med dessas lärare.

S. 103 § 107. Att förf. enligt gammal dålig vana använder termen "presens konjunktiv" för vår optativ, gör mig verkligt ledsen. Jfr Vårt språk V, 114.

S. 103 r. 1 nedan. Exempel på optativens "2:a plur., som har *-en*" torde förf. få mycket svårt att uppleta.

S. 106 anm. 1. *Statt* är icke "= stå", utan *statt upp* och *statt stilla*, de enda uttryck i hvilka formen förekommer, äro = *stå upp* och *stå stilla*, såsom jag redan i Ped. tidskr. 1898, s. 402 påpekat.

S. 112 r. 14 nedan säges konjunktiven äga "tempus". Ja på papperet, t. ex. i en föråldrad grammatisk terminologi, men icke i verkligheten, där konjunktivens natur omöjliggör verklig tempusåtskillnad.

S. 124 r. 10. Infinitiv utan *att* förekommer som subjekt icke blott "i några fall", utan mycket ofta, t. ex. *dansa är det roligaste jag vet, dricka champagne kostar mer än det smakar* o. s. v.

S. 135 anm. 4 andra stycket andra punkten är oklar. Så som jag fattar den, svär den mot det följande illustrerande exemplet.

S. 145 anm. 4 påstås, att "öfverflytta vi *han kommer att bli vald*" till en af ett imperfektum styrd oratio oblikva, så måste vi välja något annat uttryck, än "imperfektum" af samma verb, "snarast *A. trodde, att B. skulle bli vald*". Ingalunda; man kan mycket väl säga *att B. komme att bli vald.*

S. 146 saknas liksom i boken i det hela hvarje antydan om den viktiga intensivbildningen: "han *går och går*, men kommer aldrig fram", "han bara *skriker och skriker*".

S. 147 § 149. "*Blifva* ... har två betydelser". Icke som hjälpverb, och det är det, som enligt öfverskriften

här är fråga om. Samma onöjaktiga uttryckssätt träffas vid redogörelsen för flera af de följande hjälpverberna.

S. 153 § 155 anm. 2. Det är bland hjälpverberna icke blott *skola* och *måste* som kunna direkt "förbindas med adverbial". Detsamma gäller nämligen äfven *vilja*, *vara* och *blifva*, t. ex. *jag vill ut*, *han har varit här*, *han blir borta tre år*.

S. 154 § 158. Att uppföra *måtte* såsom — från nysvensk synpunkt — en böjningsform af *må* synes mig vilseledande.

S. 155 § 158, 2 och 3 synas mig innehålla alldeles detsamma i sak.

S. 156 r. 6 är "detta uttryck" obegripligt. Syftar det på verbet *få* i allmänhet, så är det oriktigt. Att detta verbs presens ibland har futural betydelse, har det gemensamt med en massa andra presentia. Att det icke är själfva *få* som skapar den futurala innebörden i t. ex. *det får du se* framgår däraf, att, om vi insätta det normala futurala hjälpverbet, *komma att*, så försvinner därför ej *få*, t. ex. *det kommer du att få se*.

S. 156 § 159 saknas hvarje antydan om den intressanta, urgamla konstruktionen *jag fick ingenting uträttadt*, *gjordt*, *skrifvet* o. s. v.

S. 162 anm. 2 säges adverbet *stort* sakna komparation. Man säger dock t. ex. att en våning är "*större* tilltagen" än som behöfs, ja att den är den "*störst* tilltagna" man någonsin sett o. d.

S. 169 r. 3—4 nedan äro båda de exempel, som förf. anför på att "rektionen [hvarmed han — såsom mig synes mindre lämpligt — menar ett af en preposition styrdt ord] är första ordet i satsen", omöjliga, enär i båda första ordet utgöres af prepositionen *på*. Sannolikt är "rektionen" skrif- eller tryckfel för "prepositionen", i så fall ett duktigt sådant.

S. 170 r. 11 nedan. Det som här säges om *hvad* gäller endast det relativa, icke det interrogativa *hvad*, såsom också förf. själf sex rader längre ned insett.

S. 172 r. 4—6 nedan. Förf:s exempel på "särskildt satsadverbial" kan jag icke erkänna såsom något sorts satsadverbial. Skall det, som står mellan kommata i *De lärde, i främsta rummet Linné, voro . . .*, icke få vara bestämning till *de lärde*, så ha vi väl ej heller att göra med en sådan, om vi i stället skrifva *bland hvilka i främsta rummet L. må framhållas*; och skall *framför allt* i *Hans framställning är ledig, intressant och framför allt klar* ej få hetas bestämma *klar*, så nödgas vi neka detta äfven rörande bisatsen i *och klar, hvilken sistnämnda egenskap särskildt lyckligt gör sig gällande.* Öfverhufvud är hela begreppet "särskildt satsadverbial" i förf:s framställning (s. 164 f.) oklart och väl i grund och botten misslyckadt; men då en utredning häraf nödvändigtvis skulle bli mycket vidlyftig, förbigår jag den här.

S. 173 r. 6 ff. nedan är det mycket oegentligt att kalla *i, på* o. s. v. för "prepositioner" i t. ex. *ett hus att bo i, något att se på.* Snarare äro *bo i* och *se på* här en sorts sammansättningar, semologiskt likvärdiga med *bebo* och *åse.*

S. 174 r. 9. Att i *en tunna råg* kalla *råg* för "partitiv apposition" till *tunna* (så ock s. 35 r. 8 nedan) synes mig — frånsedt den olyckliga användningen af termen apposition (jfr min anmärkning till s. 34) — förfeladt. Det förefaller mig nämligen uppenbart (och förf. har känt detsamma s. 36 r. 1—2), att *en tunna* numera är bestämning till *råg*, icke tvärtom. Det är nämligen icke fråga om ett visst slags *tunna*, utan om ett visst kvantum råg; jfr *mycket råg, litet råg, tre tunnor råg* o. s. v.

S. 179, 3. Att hänföra *ty* och *för* till de samordnande konjunktionerna, men synonymerna *emedan* och *eftersom* till de underordnande finner jag i likhet med

förf. minst sagdt "egendomligt", men jag kan icke med honom finna det "rättfärdigas af förhållandena i fråga om ord- och satsföljd".

S. 181 § 187 och anm. Att, såsom här sker, erkänna, det enstaka ord kunna "bilda egen sats", är bra inkonsekvent af en förf., som s. 192 § 198 lär, att satser uppstå genom att "vi foga ihop orden", alltså flera ord. Här, om någonsin, hade man verkligen varit så innerligt tacksam för en liten definition på den äfven i förf:s grammatik en så stor roll spelande termen *sats*. Ty hvad förf. egentligen därmed menar, har jag ytterst svårt att få fatt i; än tycks det mig si, än så.

S. 182 r. 1. Att kalla *ja, jo, nej* för interjektioner anser jag vara ytterst olämpligt; jfr Vårt språk V, 92 ff. Det s. 183 r. 1 omnämnda alternativa betraktelsesättet, enligt hvilket *ja, jo, nej* äro adverb, är ändå orimligare. Hvarför kunna de ej helt enkelt få vara hvad de för ett nyktert betraktelsesätt äro: semologiskt sedt pronominella meningar, morfologiskt sedt indeklinabla ord.

S. 185 f. behandlas orden *förled* och *efterled* gång på gång såsom neutra, ehuru simplex *led* ju icke är neutralt annat än i betydelsen 'led i en krigshär'. Se Ordböckerna.

S. 186 r. 1 uppges ordet *hållare* ej förekomma utom i sammansättningar. Detta är ett misstag, ty det är äfven som simplex rätt vanligt i flera betydelser. Också upptas det t. ex. i Sv. Ak:s Ordlista.

S. 190 IV, 1. Sådan pekoral-svenska som *Afstig främre vägen* bör icke i en skolgrammatik anföras som exempel på "skriftspråk", åtminstone icke utan att uttryckligen framhållas som varnande exempel.

S. 190 r. 12 nedan. I *jag kom efter mina kamrater* föreligger ej det sammansatta verbet *komma efter* — som jag öfverhufvud endast känner till från uttrycket *komma*

efter som Arboga öl — utan *efter* — är här naturligtvis preposition, ehuru det har emfatisk motsatsbetoning.

S. 192 f. § 199. Visserligen får jag med nöje konstatera, att förf. här upptagit mina enkom för nybegynnares räkning uppfunna — och tidigast i Dalin-Frykholms öfningsbok i svenska språket 1899 publicerade — populära definitioner på *subjekt*: det man talar om, och *predikat*: det man talar om; men att tillämpningen utfallit så ohjälpligt slentrianmässigt, att man fortfarande får hos förf. liksom hos hans föregångare läsa, det i *den flitiga gossen läser sin läxa* subjektet är *gossen* och predikatet *läser*, det bereder mig verklig sorg. Det måtte väl ändå vara allom tydligt, att det man talar om är *den flitige gossen*, som alltså är subjekt, och att det man talar om är, att han *läser sin läxa*, som alltså är predikat. Här som nästan alltid visar sig för öfrigt, att hvad som är teoretiskt rätt också är det pedagogiskt lämpligaste, något som emellertid utrymmet här icke medger mig att närmare utveckla.

S. 194 r. 8 nedan analyseras *vår store, ädle konung* alldeles oriktigt, i det att alla tre epiteten framställas såsom sidoordnade bestämningar till *konung*. Det rätta är fastmera, att blott *store* och *ädle* äro omedelbara bestämningar, under det att *vår* är en medelbar bestämning till *konung* och omedelbar bestämning till *store, ädle konung*. Att så är förhållandet framgår utom af direkt eftertanke äfven däraf, att blott *store* och *ädle*, men icke *vår* kunna förbindas medelst *och* (jfr *vår och norrmännens gemensamma konung* eller *våra och de engelska sympatierna för Japan*, hvilket är något helt annat än *våra engelska sympatier*). Liknande felanalyser uppträda vid *min äldsta brors* s. 194, *vårt gamla fädernesland* och *danskarnas tryckande välde* s. 195.

S. 195 r. 1—2 nedan heter det: "Det vore noga taget icke oriktigt att låta hjälpverbet ensamt gälla som

predikat". Jo, nog vore det det, och det med besked. Men det vore konsekvent i betraktande af förf:s för öfrigt ådagalagda uppfattning af predikatets natur. Däremot är det en stor inadvertens att s. 194 r. 14 f. säga: "Som predikat räkna vi bäst [! men "noga taget" väl dock oriktigt] *har befriat*".

S. 200 § 211, 1. Att förf. bibehåller den högst vilseledande termen *påståendesats* för alla satser, som "meddela eller berätta något", är ägnadt att högeligen förvåna, då ju förf. annars visat sig äga både vilja och förmåga att tillgodogöra sig den vetenskapliga kritiken och dess resultat. Jfr Vårt språk V, 107.

S. 212 § 224 är ett viktigt fall af inverterad ordföljd uteglömdt, nämligen utropssatser, som innehålla negation, t. ex. *Hur vacker är hon inte!* (men ej *Hur vacker hon är!*). Från mom. 1 finnes ett tredje undantag utom de af förf. nämnda två, ty frågor inledda af *månne* sakna inverterad ordföljd, t. ex. *Månne han är sjuk?*

S. 220 § 230 sättes termen *skriftspråk* i motsättning mot *talspråk* och borde således väl snarast betyda det språk, som utgöres af skrift (d. v. s. är till för ögat) i motsats till det, som utgöres af tal (d. v. s. är till för örat). Men det visar sig flerestädes, att förf. med "skriftspråk" menar den eller de stilarter inom det talade språket, som företrädesvis pläga hedras med att äfven få uppträda i skrift. Denna tvetydighet eller åtminstone missförstånd vållande dunkelhet i terminologien, som förf. ärft från Cederschiölds 'Om svenskan som skriftspråk', bör med första undanrödjas, hvarhelst den uppträder.

S. 240—242 synes mig förf. vid sina exempel på språkfel stundom lida af pedanteri, alla kriarättares som det tycks oundvikliga skötesynd. Så t. ex. kan jag ej med förf. fördöma "felen" § 264, 1 nr 2 och 2 nr 5 samt knappast § 263, I nr 1. De båda under § 263, IV

anförda behöfva ej ändras så som förf. yrkar, utan blott så att i det första *sakna* flyttas före *dina närmaste*, i det andra *veta* före *vi äfven*.

S. 261 r. 4 nedan definieras *period* på ett sätt, som jag ej kan anse lämpligt; jfr Vårt språk V, 62.

Af tryckfel har jag på de första 129 sidorna blott träffat fyra: s. 23, r. 13 n. läs *egennamn*, 86, 3 *de* (står *det*), 92, 14 n. *närvarande*, 109, 9 *getanzt*. Från och med s. 130 bli de rätt talrika: 130, 13 n. *afsvimmad* (står *afsvimnad*, kanske ofrivilligt inslunken dialektform), 133, 13 *lönar sig* (står *lönar*; dialektform?), 134, 15 *Wennerberg*, 3 n. *inverterad*, 143, 5 *perfektparticip*, 146 anm. skall *bruka* kursiveras, 148, 9 *har* (står *var*), 169, 4 n. *första*, 172, 13 *substantiv*, 173, 9 n. *prepositionen*, 180, 8 *adverb* (står *verb*), 205, 6 skall *står* strykas, 216, 2 skall ett komma insättas före *vänligt* eller ock strykas efter *samspråkande*, 234, 8 n. *vetgirig* (står *vettgirig*, dialektform?), 241, 8 *identitet*, 261, 18 n. *oproportionerligt*.

Min lista på anmärkningar kan tyckas lång, och jag skyndar därför att tillägga, det jag skulle kunna lämna en mycket längre meritförteckning, i fall jag ville för arbetet uppgöra en sådan. Men jag underlåter detta, emedan jag anser, att boken bör läsas af hvar och en, som öfverhufvud hyser intresse för ämnet. De många förtjänsterna skola då lätt falla i ögonen och göra sig gällande, emedan de hufvudsakligen bestå i det nya som bjudes; mindre lätt observeras bristerna, hvilka mest utgöras af gammal barlast, som fått medfölja, då förf. ej ännu hunnit skaffa sig något nytt och bättre att sätta i stället.

I sin redan ofvan citerade uppsats i Ped. tidskr. 1903 yttrar lektor B. s. 343: "En anmärkning som af Noreen gjorts mot vår grammatik i skolan är, att den nödvändigtvis skulle vara tråkig". Det har jag aldrig sagt, utan blott att den hittillsvarande skolundervis-

ningen i svensk grammatik nästan genomgående varit tråkig. Ja jag har sagt raka motsatsen till att grammatik skulle nödvändigtvis vara tråkig, såsom ock lektor B. med erkännansvärd opartiskhet själf nämner på ett annat ställe (s. 337) i samma uppsats. Där läses: "Som bekant har prof. Noreen påstått, att grammatik . . . på öfverstadiet skulle bli en rik källa till glädje . . . Det . . . betviflar jag starkt". Försök att döfva dessa tvifvel, lektor B.! Låt lärjungen läsa "Svensk språklära för den högre elementarundervisningen af Natanael Beckman", så skall lektorn få se, att jag har rätt.

Uppsala 1 mars 1905.

Adolf Noreen.

En Beowulföfversättning.

Beowulf, fornengelsk dikt, öfversatt af Erik Björkman. I Världslitteraturen i urval och öfversättning, redigerad af Henrik Schück, serie 2.

Det har funnits en tid, visserligen något aflägsen, men dock ej alldeles ur mannaminne, då öfversättarens värf hade en annan ställning än nu och konsten att på modersmålet tolka ett klassiskt diktverk gällde såsom filologens väsentligaste uppgift. Väl saknade en sådan uppgift den internationella betydelse, som det nutida vetenskapliga arbetet, äfven det rent mekaniska, ofta söker och äger, men för en gången tids filologer var det en naturlig sak att icke äga en uppgift af 'europeisk' räckvidd. Att framför allt ägna sin kraft åt förståelsen af det, som förvärfvat sig rätt att lefva genom tiderna, och åt andra förmedla denna förståelse, kunde och fick ofta för dem vara nog. Mången tolkning, som då föredrogs från katedern, var väl förtjänt af namnet konstverk, ehuru den i likhet med det mesta af den tidens föreläsningar aldrig kom till det tryckta ordets offentlighet. Ty det var då icke någonting oerhördt, att det kunde gifvas en namnlös möda, ett oupptecknadt vetande. I en sådan filologisk gärning, bevarad genom publiciteten eller icke, kunde själfva snillet finna sin lust.

I våra dagar, under trycket af den nya lärdom, som förmedlats till oss från det stora föregångslandet, där den aflöst en äldre riktning för att nu i sin ordning befinnas otillräcklig — midt i mängden af de uppgifter

af skiftande art, som språkvetenskapens senaste utveckling fört med sig, är det ingen lätt sak att vinna den ro och det sinne, som den äldre filologien kräfde. Ej heller står den slags bildning, som af henne förutsattes, den nutida språkmannen med lätthet till buds. Och likväl finnes både behofvet och längtan efter något af det, som en förgången tid ägde, men vår mer och mer börjat sakna, och filologiens och lingvistikens återförening förkunnas med ifver, i den stora trötthetén efter för mycken Werktätigkeit. Det är så med all yrkesskicklighet, äfven den högsta, att där hon länge suttit i högsätet, varder hon på sistone, omärkligen och småningom, detroniserad — af tiden, som då och då ändrar måttstock. Då växa åter krafven på sådana uppgifter, som nyss ansetts lägre och gärna kunnat handhafvas lättvindigt. Och ingen språkvetenskaplig förtjänst är så stor, att den kan fritaga från billiga anspråk i t. o. m. en så ringa ting som en öfversättning. Ty just inför uppgiften att förstå och tolka det, som ligger öfver och bortom nuets alldaglighet, måste filologen uppenbara sig såsom sådan eller komma ohjälpligen till korta.

Den tolkning af tredje och sista afdelningen af det fornengelska kvädet om Beowulf, som föreligger i samlingen Världslitteraturen i urval och öfversättning, kunde kanske synas mindre ägnad att af kritiken offentligen skärskådas. I utgifvarens förord betonas, att konstnärliga anspråk icke få ställas på densamma. 'Den utmärkte skald, som åtog sig detta uppdrag, ryggade efter något arbete tillbaka för svårigheterna, och den framstående engelske filolog, som på utgifvarens enträgna bön slutligen åtog sig det vanskliga uppdraget, frånsäger sig bestämdt alla anspråk på att ha återgifvit den poetiska färgtonen i dikten.' Vi afstå gärna, särskildt med hänsyn till de ogynnsamma omständigheter hvarunder öfversättningen kommit till, från att i detalj framdraga dess

brister, hvartill nog motstycken kunde uppletas äfven i andra öfversättningar, t. o. m. ett och annat i de partier, som upptagits från en äldre Beowulftolkning. Den intresserade må själf i öfversättningen följa diktens hjälte, den tappre krigskungen, från det ögonblick, då hans brinnande borg bereder honom största hjärtekval[1], till det, då hans själ från bröstet begaf sig att söka de heligas härlighet. Det gäller här fastmer en principiell gensaga mot en sådan föreställning, som lätt kunde synas framgå af motsättningen skald och filolog, nämligen att filologen skulle ha fullgjort sin sak som filolog utan att ha uppfattat och återgifvit det poetiska. Trots den bestämdhet, hvarmed öfversättaren frånsäger sig alla poetiska anspråk, torde rätten till en så absolut frånsägelse kunna sättas i fråga. Just den nyeuropeiska lingvistiken i Sverige har att uppvisa en rad filologer som ägt förmåga att poetiskt tolka ett poetiskt innehåll, från Hagberg, Shakespeareöfversättaren, till Wulff, Dante- och Petrarcatolkaren. Så högt kunna naturligtvis anspråken ej i hvarje fall ställas, men det gifves många trappsteg från den poetiska öfversättningen ned till 'mojan'.

I den utveckling, som invigts af C. A. Hagberg och Böttiger samt fortsatts af Th. Hagberg, Edgren, Wulff och andra, är det förvisso icke lätt att uppträda

[1] Sång 33: 'Då blef för Beowulf skräcken förkunnad, Hastigt och som sant var (*snúþe to sóþe*), att hans egen hemvist, Ypperst bland byggnader, förtärdes i eldvågor, Geaternas härskarsäte. Det blef för den ädle Till sorg i barmen, till största hjärtekval (*hygesorga mǽst*); Den vise trodde att han bittert vredgat Genom brott mot Guds lag världarnes herre, Den evige härskaren; hans bröst inom honom svallade Af dystra tankar, såsom ej förr varit hans plägsed (*swá him geþýwe ne wæs*)'. Öfversättningen afser tydligen att vara vers, men har i förordet riktigt uppfattats som prosa. Det må villigt medgifvas, att den gamla sångens episka vändningar och epitheta, såsom t. ex. det hemska skräckvidundret' eller 'skumraskets gamle mordvän' (*eald úhtsceaþa*, sång 32) göra ett hårdnackadt motstånd mot en nyare metriks fordringar.

som' tolkare af den moderna eller medeltida diktningens verk. Men om krafven på filologen ändrats i samma mån som den nyeuropeiska lingvistikens ursprungliga uppgifter aflösts af andra, så är härmed icke sagdt, att lingvistiska förtjänster, om än aldrig så lofvärda, skulle få öfverskyla det litterärt misslyckade, eller att i den nyare filologiens hägn det skulle få trifvas, som i något afseende bär underhaltighetens prägel. Just nu, då den forna disciplinen 'nyeuropeisk lingvistik med modern litteratur', i ett ännu tidigare skede 'modern litteratur med nyare språk', uppdelats i flere särskilda språkdiscipliner, må det vara värdt att minnas, af hvilka män och under hvilket ansvar den ännu odelade vetenskapen en gång uppburits.

Hj. P—r.

Smärre bidrag.

1. *Finländska anteckningar.*

Till de af mig i Språk och Stil III: 123 gifna "Lexikaliska bidrag" har jag att göra följande rättelser, till en del beroende på meddelanden från Finland; särskildt har jag att med tacksamhet nämna lektor K. J. Hagfors' i bref meddelade upplysningar.

Staka anses lika stötande som hara och backa; *dennaste* lär icke vara ovanligt i tal; *bollfluga* lär icke betyda geting, utan en stor, blågrön, metallglänsande fluga; *kut* uppträder äfven hos gottländska författare; *missrekommenderande* är icke ovanligt i tal; *nedarom* torde vara tryckfel för *nedanom*; *ondgöras* torde jämte det som jag tror vanligare ondgöra sig förekomma äfven i Sverige; "jag bryr mig *sju* om" och *ståhej* intygas använda i södra Sverige; *syrpa* är ej enstaka, utan det vanliga uttrycket i Finland. En del andra rättelser äro framställda af Ralf Saxén i uppsatsen "Finländsk svenska" i Finsk tidskrift 1904 (LVI: 313 ff.). Till Saxéns mycket intressanta och beaktansvärda uppsats vill jag här endast påpeka en detalj. *-inge* som afledningsändelse i stället för *ing* finnes stundom ännu in på 1800-talet i svenska skrifter, t. ex. *galninge* i Polyfem 1810. — *Sela* finns som rimord hos Leopold (Talismanen): "hästar, så för sa'l som *sela*". Böjningen af verber på *-era* efter andra konjug. anmärkes såsom en germanism i Sv. Litt. tidn. 1813 sp. 644 vid recensionen af "Buonapartes Hemliga

Bekännelse", Petersburg 1813, där det finns *studerte*, *conscriberte* m. fl. "*wida wägnar* wigtigare" skrifves af Askelöf 1815 i "Lifvet och döden"; *erhindra* förekommer som normalform i Chenons öfversättningsroman "Berget Henneth" (se S. o. S. IV: 238), se t. ex. II: 64, 107, 110, 137, 138, 163, 183; och äfven i tidningen Colportören enligt citat i "Läsning i bl. ämnen" II: 109.

I bibliografiskt intresse antecknar jag vidare, att en innehållsrik anmälan af R. Nordenstrengs ofvan (S. o. S. III: 123) nämnda uppsats, författad af K. J. Hagfors, ingick i Hufvudstadsbladet för $^{30}/_{11}$ 1903.

För den händelse jag skulle komma att någon mer gång sysselsätta mig med finländskt språkbruk — något som nu förefaller mig mycket osannolikt af flera skäl — vill jag här göra en generell påpekning. F. d. professor A. O. Freudenthal har i Finsk tidskrift LVI: 448 bland annat anmärkt mot mig, att i mina Lex. bidr. "nybildningar af särskilda [? ?] författare uppgifvas som finlandismer". Anmärkningen är oriktig och måste bero på något misstag. Jag har icke kallat dem "finlandismer", men väl räknat dem till "finländskan". Ord och ordformer, som citerats från finländsk litteratur, författad af finländare, äro naturligtvis "finländska", vare sig de äro individualismer eller idiotismer. Jag har antecknat hvad som synts mig påfallande och inbjudit till granskning af mina anteckningar för att få utrönt, huruvida resp. ord äro vanliga eller enstaka. Någon ärelystnad att öka "antalet finlandismer" med vare sig 100 eller 1000 nya har jag inte hyst; det är mig verkligen likgiltigt, om de äro flera eller färre; det gäller ju bara att fastställa *hvilka* de äro. Härvid få vi hjälpas åt allt fortfarande, ty "Landsmålsföreningens förteckning" är kvalitativt som kvantitativt endast en ringa ansats, vid hvilken man ej kan bli stående.

R. G. B.

Preteritum af gråta, låta (sonare) och utvecklingen af samnordiskt ē.

Bland de få ord i nysvenska rikssprâket, om hvilkas rätta skrifning och uttal man ännu icke uppnått full enighet, är också preteritum af verbet *gråta*. Enligt Svenska Akademiens sjunde ordlista af år 1900 får detta ord skrifvas — och väl äfven uttalas — såväl *grät* som *gret*. För endast ett fåtal år sedan tyckes också *låta* i betydelsen 'ljuda' haft liknande dubbelformer. I den skolgrammatik, där författaren af denna uppsats inhämtade de första elementen af svensk språkvetenskap — Sundéns 8:de upplaga af 1885 — fanns uppgifvet, att *låta* (sonare), men ej *låta* (sinere) i impf. hette *lät* eller *let*, liksom *gråta* hette *grät* och *gret*. Förändringen synes ha försiggått under tiden mellan Akademiens 5:te och 6:te ordlistor af åren 1883 och 1889. Ty i 5:te ordlistan liksom i alla de föregående står det så: *grät* "eller" *gret* samt *lät* "o." *let*, i den 6:te läses: *grät* "mindre gärna" *gret*, i den 7:de "säll. gret" — och *let* saknas alldeles.

Den vanliga åsikten om uppkomsten af dessa växelformer synes vara, att de närmast återgå på motsvarande fornsvenska växelformer med *e* och *ä*. Enligt Söderwalls ordbok förekomma i fornsvenska litteraturen *gret* och *let* jämte de vanligare *grät* och *lät*. De fornsvenska *ä*-formerna anses ha utgått från äldre former med långt *ē*-ljud, äldre än våra första handskrifter (på runstenar *lit*), motsvarande de normala fornvästnordiska *grét*, *lét*.

gret och *let* åter skulle hänvisa på gamla former med diftongen *æi*, motsvarande de mycket sällsynta fornvästnordiska *greit* och *leit* [1].

Jag skall i det följande framställa några skäl, hvarför jag anser denna uppfattning oriktig eller åtminstone i det hela otillfredsställande och på samma gång söka ge ett bidrag till frågan om samnordiskt *ē* på svenskt språkområde.

För att få en utgångspunkt för frågans bedömande har jag samlat så många uppgifter jag kunnat öfverkomma angående de ifrågavarande verbens uttalsformer i svenska dialekter. Jag har därvid i regel bortsett från formerna af *låta* (sinere), som i allmänhet tack vare sin användning som obetonadt hjälpverb fått en från den normala starktoniga ljudutvecklingen afvikande behandling, och där dessutom analogien spelat in från äldre infinitiv- och presens-former med ursprunglig *ä*-vokal.

Som resultat af undersökningen har framgått, att de nämnda växelformerna på svenskt språkområde i hufvudsak fördela sig så, att uttal med *e*-ljud användes i norra Sverige ned till Mälaren, *ä*-ljud däremot i Götaland och Sydsverige[2], med undantag af de landskap, som gränsa till Norge. Till norra Sverige ansluta sig de östsvenska målen i Finland och Estland. Till Götaland åtminstone större delen af Södermanland samt Närke. I den ojämförligt största delen af dessa dialekter är skillnaden mellan *e*- och *ä*-ljud väl upprätthållen [3].

---

[1] Noreen Aschw. § 114 an. 2, § 544 an. 2, Altisl. Gr. § 166, 2.

[2] Den enda uppgift om *e* i södra Sverige, jag lyckats finna, är från Skåne, där det enligt A. Malm (hos Kock Sv. Lm. X 4 s. 6, 8) i Vemmenhögs härad heter *grēd* 'grät'. Kock förmodar, att detta motsvarar isl. *greit*, men då samma dialekt också har *fē* 'få', är väl ett sådant antagande rätt tvifvelaktigt.

[3] Närmare detaljer nedan. För Dal saknar jag uppgifter. I öfrigt stöder jag mig på bekanta ordböcker och grammatikor, på Sv. Lm. och på i Uppsala befintliga otryckta samlingar. För en del trak-

Det förefaller sannolikt, att skriftspråkets vacklan mellan *e*- och *ä*-former närmast bör sättas i samband med denna dialektiska fördelning. Personer, som velat tala och skrifva "riksspråk", ha i det berörda afseendet rättat sig efter sin hembygds språk.

Jag tror, att denna uppfattning står i öfverensstämmelse med äldre vittnesbörd ur litteratur och grammatikor.

Det fornsvenska skriftspråket var som bekant väsentligen grundadt på Götadialekten. *Ä*-formerna äro också under fornsvensk tid de vanligaste, såsom framgår redan vid en granskning af exempelsamlingarne i Söderwalls ordbok. (Jämför också Rydqvist Sv. Spr. L. I s. 160.) Det kunde förtjäna undersökas, om de handskrifter, där *e*-former förekomma (eller pluraler som *gritu, litu*), också i öfrigt visa spår af uppsvenskt språk. För Cod. Bildstenianus och Jöns Buddes bok är detta af andra skäl antagligt.

I Nya Testamentet af 1526 har jag funnit 5 ggr *grät* (s. 51_{10}, 117^{3}, 122_{12}, 146^{10}, 159_{22} i A. Anderssons ed.), 1 g. *gräto* (s. 97_{19})[1]. På alla dessa ställen är i Bibeln 1541 *ä* ändradt till *ee* l. *e* : *greet, greto*. Detta bör sättas i samband med den renare uppsvenska språkbehandling, som i allmänhet utmärker Bib. i jämförelse med NT., och som framträder t. ex. däri, att 'götiska' former som *bånden* 'banden' (NT. 197^{5}) i Bib. ändrats till *banden*[2]. Den gängse regeln om utvecklingen af *ă* framför *nd*

ter på egna iakttagelser och muntliga uppgifter af studiekamrater. Undersökningen skulle i hög grad ha underlättats, om *grät, lät* fått plats i de typordslistor, som användts vid de sista årens dialektforskningar.

[1] 159_{21} står *greet* liksom i Bib. 1541. Hjälpverbet heter *lät* i både NT. och Bib.: 160_{1} *lät han them see. lät* 'ljöd' står Bib. Es. 38.

[2] Andra exempel: 202_{1} *bånden* : *banden*, 203^{4} *båndom* : *band*, 204_{10} *rodherbånden* : *rodherbanden*, 204_{9} *strândenne*: *strandenne* (jfr äfven 165 *enfållugheet* : *enfalligheet*).

och *mb* (troligen också *ld*)[1] är nämligen oriktig. Vi ha också här att se dialektala differenser: *å* i s. Sverige t. o. m. Närke och delar af Södermanland, *a* norr därom.

Uppländingen Aurivillius konjugerar i sin grammatik 1684: *gråta greet* (U. U. Å. 1884 s. 142). Ångermanländingen Tjällman skrifver *gret* och *let* (Gr. 1696 s. 213). Urban Hjärne Orthografia svecana s. 64 "*leet*, præterit: af *låta* sonare", som bör skrifvas med två *ee* till skilnad från *Let* 'coloratum' (*swartlet*, *rödhlet*) och *Lett* 'levis'. Sahlstedt (stockholmare) menar, att det heter *gret* och *let* (sonare), men vill för *låta* (sinere) häfda *lät* (Gr. 1769 s. 69 och Ordbok 1773). Bellman, som eljest väl skiljer mellan *e*- och *ä*-ljud, rimmar *gret* konsekvent med *förtret* o. dyl.[2]. I Manderströms rimlexikon finna vi 'grät' endast i den rimserie, som har ljudföljden *et*. Däremot *let* och *lät*. Och författaren till 'Afhandling om svenska stafsättet' (Sv. Akad. Handl. I, 1796) uppräknar s. 160 *gret* och *let* bland sådana ord, som uttalas "ömsevis eller åtminstone lika riktigt med *e* som *ä*", men hos hvilka dock "ljudets böjning närmare åt *e* ville märkas hos dem, af hvilka språket vanligen bäst uttalas".

Alla dessa författare voro uppsvenskar och få anses vara influerade af Upplands och hufvudstadens talart. I motsats mot dessa har sydsvensken A. af Botin Svenska språket i tal och skrift[2] 1792 s. 163 endast *grät* och *lät*. Likaså skrifver domprosten i Strängnäs C. Fr. Ljungberg Sv. Språkets redighet (Strängnäs 1756) s. 134 *låter lät* och anmärker i noten "Af många brukas *gråter gret*, *låter let*; dock står *lät* Esa. 38: 14"[3].

[1] Noreen Aschw. Gram. § 129. Dialektiska olikheter som grund för växlingen *a* ~ *å* framför *nd*, *mb* (*ld*) antas af Kock i Fsv. ljudlära s. 402, en åsikt, som han dock sedermera öfvergifvit, se Ark. IX s. 62.

[2] Jfr Wulff Om sv. rim och sv. uttal s. 76.

[3] Enligt N. Beckman Arkiv XI s. 162 var Botin född i S. Möre, Kalmar län. Ljungberg, f. på Ulriksdal 1699, hade från 1704 sitt föräldrahem i Eskilstuna och fick sin skoluppfostran i Strängnäs. Större delen af Södermanland hör till *ä*-området.

I det hela synas uppsvenskarne under 1700-talet varit i majoriteten, åtminstone att döma af de källor, jag kunnat rådfråga. Häraf förklaras Hofs ståndpunkt: Dial. Vestr. s. 60 ogillar han de västgötska *grät, lät* (och *bläs*) för *gret, let, (blåste)*, som det heter 'svethice'.

Liknande var, tyckes det, förhållandet under början af 1800-talet, troligen tack vare Sahlstedts och Svenska Akademiens auktoritet. Först i århundradets senare hälft synas *ä*-talande sydsvenskar på nytt fått öfvertag i fråga om den normgifvande skolsvenskan: Linder (Regler och råd, s. 133 f.), Lyttkens och Wulff, Lundell, författaren till Sv. Akademiens sista ordlista, alla ha varit från Götaland eller södra Sverige och tydligen, omedvetet, häfdat lokala intressen. I vår nyaste svenska skolgrammatik, af västgöten Beckman (Stockholm 1904), heter det endast och allenast *grät, gräto* och *lät, läto* i "nysvenska rikskspråket". Till *ä*-formernas snart fullständiga seger har tydligen bidragit dels den Rydqvistska etymologiprincipen, i det man resonerat sig till, att *ä* vore det rätta enligt härledningen och släktskapen med *låta, gråta* — jag har konstaterat detta resonemang hos en *ä*-språkig östgöte. Dels beror den också på den starka sydsvensk-götiska reaktionen mot det stockholmska sammanfallet af *ä* och *e*: man har, med orätt, sammanfört stockholmarens *gret, let* med hans *lesa, eta* och därför ogillat dem. Så den tydligen sydsvenske (skånske?) språkifraren i Winterbladet 1853 s. 232, som energiskt opponerar mot *fleta* för *fläta*[1] och *gret* för *grät* "m. fl. oriktiga växelljud, som uppkommit i Stockholm, där förmågan att skilja *e*- och *ä*-ljuden tyckes vara förlorad, såsom i annonser och på skyltar dagligen synes af *Bred-gårdar, Wäf-manglar* o. s. v."[2].

[1] Jfr nedan s. 115 r. 4.

[2] Vi ha här ett tidigt intyg om sammanfallet af *ä* och *e* i stockholmska folkspråket. Ett något äldre skulle vi ha i vitsen

Jag tror mig sålunda ha gjort sannolikt, att formerna *grät, lät* å ena sidan och *gret, let* å den andra såväl i nysvenskan som i äldre språkperioder närmast bero på en tudelning i två stora dialektgrupper, vi kunna kalla dem den götiska och den uppsvenska. Men hur är deras uppkomst i dessa att förklara? Hvad *ä*-formerna angår, är väl svaret gifvet. De bero, såsom allmänt antages, på en i äldre fornsv. tid inträdd ljudöfvergång af långt *ē*-ljud > *ä* (utom i ställning framför vokal). Götiskt *grät, lät* motsvarar isl., fornnorskt *grét, lét*, på runstenar *lit* = *lét*, på samma sätt som *knä, trä, fä, tät, slät* motsvara isl. *kné* etc. *E*-formerna åter skulle närmast återgå på äldre former med diftongen *æi*, motsvarande isl. *greit, leit*, om hvilkas uppkomst se Noreen Gesch. der Nord. Spr. § 242, b.

Häremot kan först invändas, att det i så fall är svårt att förstå, hvarför man aldrig funnit diftongiska former af dessa ord i runornas språk. Då man betänker hur ofta pret. *lät* står på våra runstenar (*lit raisa stain*), skulle man vänta, att, om det i yngre tid vanliga *let* återginge på *lait*, man åtminstone någon gång skulle anträffa en sådan ristning. Vidare har man svårt att med denna hypotes förlika de dialektiska förhållandena.

I de dialekter inom *gret*-området, som ha kontraktion af *ei* > *e* (*stein* > *stēn*) är det tydligen möjligt att förstå *grēt* såsom uppkommet af **greit*. Så i Norr-

greve-gräve i C. A. Hagbergs öfversättning af Hamlet 1847: jfr Beckman Sv. versl. s. 79, Wulff Sv. rim och sv. uttal s. 43. Ännu tidigare intyg ha vi kanske hos P. Moberg (Sv. Gr. 1825), som s. 101 noten "såsom ett besynnerligt uttal, som i en eller annan stad eller landsort gifves åt somliga ord, genom vissa bokstafsljuds oriktiga förblandning" anför äfven *lesa, eta*. Ty de öfriga där anförda oriktigheterna äro nästan alla sådana, som förekomma i uppländskan och i äldre tid mycket väl kunnat finnas närmast omkring hufvudstaden eller t. o. m. inom dess område. Däremot ha vi ej att se något intyg härom i Upplandslagens eller Schroderus' skrifningar med *e* för *ä* i vissa fall, såsom förmodats af Noreen och Grip. Jfr nedan s. 114 o. 119

land — utom Jämtland och Västerbotten — i Dalarne och i Uppland. Men om *grēt* i dessa kontraherande mål kommer af en form med *ei*, skulle vi vänta att återfinna detta *ei* i de nära besläktade, närgränsande mål, som ännu bevara skillnaden mellan *ei* och *ē*. Men i dem uppträder i regel *ē*. Så i alla norska mål, försåvidt de äro kända: endast *gret* (*ee*) och *let* (*ee*): se Aasens och Ross' ordböcker och Aasen Gram. s. 205. I de östsvenska målen är *e* likaledes regel: i Gamlakarleby (enl. Hagfors s. 101) *grọt grẹt grọtɨ* och *lọt lẹt lọtɨ* (jfr i samma dialekt *bɨt bæɨt bɨtɨ*), Vörå (Freudenthal s. 45) *grɑ̣t grẹt grɑ̣tɨ, lɑ̣t lẹt lɑ̣tɨ* (jfr *bɨt bæit bɨtɨ*), Närpes s. 109 *gråt grét gråti, låt lét låti* (jfr *gríp greip gripi*), Nyland (Freudenthal s. 72) *gråta grét gråti, låta lét låti*. Men jämte de normala *e*-formerna förekomma här också former med andra vokaler, hvilka emellertid, såvidt jag förstår, samtliga kunna och böra förstås såsom beroende på yngre analogibildning eller ljudlagsenlig utveckling af *ē*. Lätta att förstå äro Pedersöre-Purmo *grọt grọt grọtɨ, lọt lọt lọt* (Vendell Ordl.), eller Runömålets *ferluat* pt. *ferluat*: jfr i vissa sydsvenska dialekter, t. ex. s. Möre, Bleking *gråt* = grät, fsv. *grat*. Kökarsmålets *græɨt, læɨt* (Karsten s. 146) ha uppstått af äldre *grēt, lēt*, liksom *knæɨdɐ* 'knä' < *knē*, *træɨd* 'träd' < *trē*, *tæɨtær* 'tät' < *tēt* (s. 11): jfr Hultman Östsv. Dial. s. 258. Men äfven eljest finnas exempel. Af Freudenthal och Vendell uppgifves för estsvenskan *grét gritu* (kort *i*) blott för Nuckö, men *gräit gritu* för Dagö, *gräit* pl. *gräit* för Gammalsvenskby, Rågö, *grít gritu* för Ormsö (och *gråta* för Wichterpal). Formerna af *låta* heta *lit litu* Nuckö, *läit litu* Dagö, *läit* pl. *läit* Gammalsvenskby, Rågö, Wichterpal. Jag tror, att dessa former naturligast förstås på följande sätt. Som en metodisk regel gäller, här som eljest, att vi om möjligt böra utgå från de i fornspråken och i ålderdomliga dialekter vanligaste, de normala formerna. En sådan föreligger i Nuckömålets *grét*. Det är vidare att observera, att

supinum i alla dialekterna heter *lŏti grŏti* med kort vokal. Vi ha här en tydlig nybildning i enlighet med de starka verbernas normala system. En sådan ser jag också i pluralen *grĭtu*. *grētu* har fått sin vokal förkortad i öfverensstämmelse med det vanliga kvantitetsskiftet[1]. Men de estsvenska målen besitta i regel ej något kort slutet *ĕ*-ljud. Och framför *u* och *i* i följande stafvelse kvarstår i alla östsvenska dialekter ursprungligen kort *ĭ*, fastän det i andra ställningar ofta öfvergår till *e*, *ä* (se Hultman och förf. i Stafvelseförl. och Vokal-kval. I). I vissa östsvenska dialekter (åtminstone Österbotten och Houtskär: se Hultman Östsv. Dial. §§ 11 och 39) har till och med *ä*, ursprungligt sådant eller i senare tid uppkommet af *ă*, öfvergått till *i*, ex. *läsi* > *lisi*, *fari* > *färi* > *firi*. Det är sålunda i full öfverensstämmelse med de östsvenska målens allmänna ljudkaraktär, om vi för estsvenskan konstatera en ny s. k. ljudlag: kort slutet *ĕ* öfvergår till *i* framför *i*, *u* i nästa stafvelse: *grĕtu* > *gritu*. Till denna form har nybildats sg. *gräit* efter typen *bäit bitu*. En annan tänkbar möjlighet vore att utgå från Nuckö *lít*, som kan vara en i relativ svagton uppkommen biform till *lét*, med den i denna ställning sannolikt allmänt svenska förkortningen: *ē* > *i*[2]. På liknande sätt kunna vidare förklaras Nyland *greit* (jämte *grét* enl. Freudenthal s. 72), Pargas *greɪt*, Finnby (enligt Vendells ordlista) *lu̥a̱t[a] leɪt lu̥a̱tɪ* (men *gru̥a̱t[a] grɪe̱t gru̥a̱tɪ*). Vidare Degerforsmålets *lâ̱t leɪt* — med supinum *lɪt̲e*, som uppkommit på samma sätt som motsvarande former på andra sidan Kvarken: *liti* < *lǣtit* < *lǣtit* (se Hultman § 11). Ty i Västerbotten liksom i Österbotten gäller ljudregeln om öfvergång af *æ* > *i* framför följande *i*-ljud[3]. Åtmin-

[1] Denna förkortning kan också betraktas som "ljudlagsenlig".

[2] Jfr Selbu *liʃ* svagtonigt, men *lēt* 'lød' starktonigt (Larsen l. c.).

[3] Ex. Degerfors *dripe* 'dräpit', *it̲e* 'ätit', *hɪ̲ve* 'häfvit' m. fl., Burträsk *liḵɪ* isl. *lekit* m. fl. Lindgrens behandling af dessa former

stone i en del östsvenska mål, t. ex. Pargas, Nyland, kan *ei* i *greit* möjligen också bero på ljudsubstitution från högsvenskt *gret* liksom i *apteik*, *breiv* m. fl., om nämligen *gråta* i dessa dialekter ej är det rent dialektala ordet för begreppet (ersatt af *grina*, *råma*[1], *gränia*?). I dalmålet finnas inga *ei*-former. Vanligast är väl *ē*, men dessutom finnes *ī*, i både sing. och plur. Också här ha vi säkerligen att anta unga analogibildningar på liknande sätt som i östsvenskan. Utgångspunkter kunna ha varit förkortade former af (hjälpverbet) *låta*, t. ex. Orsa *lăta lĭt lĭt lĭti*. För öfrigt bör framhållas, att dalmålets behandling af isl. *é* ej är klar: i Arkiv III s. 19 och Sv. Lm. IV. 1 s. 5 betraktar Noreen *i* som den regelbundna motsvarigheten till isl. *é*, ehuru också *ie* (*e*) förekommer. Kanske är det tvärtom: *ie* (*e*) det normala och *i* en afvikelse under vissa betingelser[2] (bl. a. framför *i*, *u* i ändelsen?). Man kan jämföra, att i vissa delar af Tröndelagen, där också *é* normalt öfvergår till *ie*, i vissa fall i stället ett *i* uppträder, utan att regeln är så lätt att finna, och utan att bearbetaren af dessa mål af former som Selbu *lit't'*, *slit't'*, *tit't'* ansett sig kunna sluta till växelformer i äldre paradigm, som Noreen gjort för dalmålets *tịt*. Se Larsen Trondhj. dial. s. 85, Norvegia 1902 s. 162 och Noreen Aschw. Gr. § 83, 3 a). I gotländskan äro *ē*-formerna vanligast. Säve (De starka verberna s. 15) anför pl. *gritu* såsom biform till *grētu*, men föröfrigt endast *grēt*, *lēt*, *blēs* ('blåste'). I Gutasagan står 1 g. *litu*. Ej heller i gutniskan kan jag finna utvecklingen af samnordiskt *ē* fullt tillfredsställande utredd[2]. Att till förklaring af dalmålets och gutniskans *i*-former

är alldeles förfelad (§ 27 an. 2, § 105, 1). Ljudög. finnes också i Jämtland och en mängd norska mål, liksom den analoga ög. af *a* > *ä*, t. ex. *gälin* galen. Icke samnordiskt "i-omljud", som Noreen antagit, Arkiv I s. 150 ff. Jfr Hultman Östsv. Dial. s. 188 not [4], Larsen, t. ex. Norvegia 1902 s. 185 ff.

[1] Så Vörå: se Freudenthal, ordlista.

[2] Se nedan s. 113 not [1] och s. 115 not [5].

uppkonstruera äldre *ei*-former, som på intetdera hållet äro belagda, är tydligen en utväg, som helst bör undvikas.

Vi finna således, att i de nynordiska dialekter, som ännu bevara det gamla språktillståndet med okontraherade diftonger, formerna med *ei* af *gråta* och *låta* äro dels sällsynta, dels sannolikt bero på yngre, i relativt sen tid verkande språklagar. Jag lägger särskildt vikt på den fullständiga frånvaron af *ei*-former i nynorskan, dalmålet och gutniskan. Redan detta gör det betänkligt att förklara de andra målens och nysvenskans *grēt* och *lēt* ur äldre *greit*, *leit*. En annan instans är, att om *gret*, *let* verkligen uppkommit af *greit*, *leit*, det i så fall finge betraktas som en högst egendomlig tillfällighet, att formerna *grēt*, *lēt* just förekomma i sådana dialekter, i hvilka samnordiskt *ē* ljudlagsenligt kvarstår som *e*-ljud, *grät*, *lät* däremot, där *ē* gifvit *ä*.

Om dalmålet och gutniskan behöfver jag ej yttra mig. Beträffande bohuslänskan märkes, att åtminstone i Sörbygdmålet *ē* tydligen kvarstår som *e*-ljud liksom i angränsande norska dialekter: *fe̱* 'fä' med sammansättningar, *kne̱* 'knä', *tre̱* 'trä' och *gre̱d*, *le̱d*: däremot *sæ* 'säd', *sæda* 'säte', äfven *slæt̄* 'slätt' adj., *stæt̄* s. f. 'stätta' (enl. Nilén).

I det värmländska Fryksdalsmålet heter det *kne̱*, *tre̱*, *le̱rem* 'lierem', *ise̱r* 'isär', *kve̱* 'fålla' (jfr no. *kve* (*ee*)), däremot *fæ* 'fä', enligt Noreen, men enligt Magnusson (Sv. Lm. II. 2) *fe̱* i sammansättningar, t. ex. *fe̱væj*, och i uttrycket *gå mæ fê̱*. Likaså *gre̱t*, *le̱t* och *blę̱s* 'blåste'. *ä* däremot är *æ*: *lê̱s* 'läsa'. Också *slæt̄* adj., *stæt̄* f. 'stätta', *stæt̄* 'sprint' isl. *stéttr*, *tæt̄* adj. 'tät', *spæt̄* 'hackspett'? (jfr nedan s. 111) o. s. v. I Dalbymålet: *kne̱*, *he̱r* 'här' och *blę̱s*, *gre̱t*, *le̱t* (Noreen s. 13 o. 57). I värmländska bergslagsmålet (Kallstenius s. 143) *gre̱t*, *le̱t*, *blę̱s* och *ise̱r*, *fe̱gətə* m. fl. komposita, (*fɵlk-a-*)*fe̱* 1 g., eljest *fæ* som skällsord och *fæhun̄*[1], samt

[1] Det enkla ordet 'fä' har tydligen lefvat ett svagt lif i värmländskan, liksom på andra håll. I Noreens ordlista för Dalmålet saknas det.

knæ̱, træ̱ tydligen tack vare riksspråksinflytande. Likaså *ræṯ, slæṯ*[1].

För de östsvenska målen får jag hänvisa till Hultman De östsv. dial. § 1,71 och 1,45. I dem har *ē* och *ǣ* öfverallt sammanfallit och motsvaras af ett långt *e*-ljud, ofta diftongeradt till *ie* (se §§ 31, 42, 46, 49). Genom högsvenskt inflytande står dock *ä*-ljud för *ē* och *ǣ* i en mängd ord, isynnerhet i dialekterna i ö. Eg. Finland, v. Nyland och n. Österbotten.

Af jämförelsevis största intresset äro de nordsvenska målen, till hvilka uppländskan närmast hör[2].

I olikhet med de östsvenska målen upprätthålla en del af dessa den ursprungliga skillnaden mellan *ē* och *ǣ*[3]. Så dalmålet, Medelpad, Härjedalen, troligen också en del af Jämtland och Hälsingland (Delsbomålet), åtminstone såvidt jag kan döma af mig tillgängliga källor. Exempel äro: dalmål *ɔlɪ̱ạt* 'slät' : *sæ̱ta* 'säte', Medelpad *febovall* : *fåhäv* 'dum', *gjäta* 'valla'[4], Härjedalen *kne̱, tre̱, te̱na* 'tjäna' : *gre̱t* pres. = gråter, *fe̱* 'får', Jämtland: Frösö *lê̱r* 'lära', men Fölinge *tre̱* : *sê̱t* 'säte', *tê̱v* 'stinka', *lê̱r* 'lära', (*ne̱v* 'näbb'), Ström *tre̱* : *lê̱r*, *fa̱he̱v* 'dum, tølperaktig'[5]. För Hälsingland märkes: Delsbo *leọkatt* 'lekatt', *hakkspeọtan* 'hackspettarna[6], Bjuråker *flietta* 'fläta', Söderala, Hambo *reta* pt. *rette* (*upp*) 'resa (upp)'[7]: däremot Delsbo *häf* 'duglig',

[1] I de västra målen är tydligen *ä* ljudlagsenligt vid förkortning framför geminata. I en del nordsv. dial. och uppländska har kanske aldrig någon vokalförkortning i detta fall ägt rum. Den gängse regeln om utvecklingen af förbindelsen lång vokal + lång konsonant anser jag i likhet med Hultman (Östsv. Dial. s. 176 not 1) oriktig.

[2] Jag indelar de svenska målen annorlunda än vanligen sker.

[3] Om skillnaden *ē* : *ei* se s. 107.

[4] Augustin Försök till ordbok, Östersund 1861.

[5] Jessen Notitser etc. (Histor. Tidskrift, Kristiania 1875) s. 14, 21, 32, 36, 38, 43, Lundell Landsmålsalf. s. 94.

[6] Sv. Lm XI. 4 s. 31. Jfr Västerb., Leksand *-spīt*, Uppl. *grǣnspītā* och Värml. *spæṯ. hakspit* äfven hos Buræus Sumlen s. 45.

[7] P. A. Säves handskrifna anteckningar å universitetsbiblioteket.

quäe 'bränd tuggad näfver', *jäta* (*jääta* Sv. Lm. XI. 4 s. 81) 'valla' (enligt Landgren), hvarjämte Delsbo också synes ha *knä*, *trä*, troligen genom högsvenskt inflytande.

Från regeln, att långt *ä* ljudlagsenligt kvarstår i dessa trakter, synes dock böra undantagas det *ä*-ljud, som enligt den mest gängse åsikten uppkommit af samnordiskt *æi* framför *w*, t. ex. i isl. *séfar*, gen. af *siór*[1]. I hela Norrland, öfre Dalarne (förmodligen också södra Dalarne och norra Västmanland) och med all sannolikhet i Uppland motsvaras detta isl. *é* af ett *ē*-ljud som öfverallt är identiskt med motsvarigheten till samnordiskt *ē* (*e̯*, *i̯e̯*, *je̯* o. s. v). Det har t. ex. deltagit i den brytning till *ie*, *jē*, som detta ljud på vissa håll undergått. Snarast har man väl att fatta detta så, att kontraktionsresultatet af diftongen *æi* framför *w* i hela detta område redan från början kommit att sammanfalla med det gamla *ē*-ljudet och skilts från det öppnare, genom *i*-omljud af *ā* uppkomna långa *ä*-ljudet[2]. Exempel: dalmål *fri̯e̯*, *fre̯*, *fri̯*, Gästr. *fre̯*, Hälsl. *fre̯* (t. ex. i Ljusdal, således ej blott i Delsbo, där *e* kan komma af *ö*)[2], Härjedalen och Ångerml. *fre* (Rietz 164 b), Västerbotten *fre̯* (Åström och Rietz); Gästr. *Se* l. *See*, uttaladt *se̯*, by i Ofvansjö socken vid Storsjön, 1403 skrifven *Se* enligt Sv. Dipl., 1541 *See* enligt Nordlander Norrländska samlingar s. 263, Gästr. *Se*, by i Ö-Färnebo vid Fängsjön (enligt Generalstabens karta), 1541 skrifven *See*, Västerb. (Degerfors och Burträsk) *se̯var* rspr. Säfvar[3]; Medelpad (enligt Augustin) *gler* a.

[1] v. Friesen, Hultman, Kock, Noreen. Annorlunda Pipping Neuphil. Mitth. N:r 7/8 1904.

[2] Jfr Åström, Sv. Lm. VI. 6 § 42 an. 2. (Hos Åström läses här i själfva verket grundtanken i den förklaring af den isl. växlingen *siór* ~ *séfar*, som sedan gifvits af v. Friesen, Kock och Hultman).

[3] Hälsingl. *se* 'sjö' (Lenæus, Landgren, Wennberg) numera *še* (Sv. Lm. XI. 4 s. 33), *sne* 'snö', hvilka, så vidt jag vet, endast förekomma i Delsbo, ha däremot efter all sannolikhet utgått ur *sø snø* < *siō*, *sniō*, såsom jag hoppas visa i annat sammanhang.

'leende' (isl. *glǽr*); dalmål *sʃjɨ̯ẹ̯r* 'skata', Västerb. (Degerfors) *ʂî̯r*, (Burträsk) *ʃɨ̯r* id.[1]. För uppländskan kan jag ej anföra exempel ur den nu lefvande dialekten[2], men den nära släktskapen med gästrikskan gör sannolikt, att samma ljudregel där gällt, och äldre skrifningar som *Seby* (Kock Ark. XVII s. 370), eller ristningar på uppländska runstenar som ***Frikir*** (?), ***Sibiun*** (Pipping l. c. s. 10 o. 14), ***sil, silu*** 'själ' (got. *saiwala*, jfr Kock l. c.) få på denna väg en så vidt jag förstår naturlig förklaring.

Fornvästnordiskt *ǣ* < *æi̯* framför *w* skulle således i hela Norrland, för så vidt målen äro kända, motsvaras af *ē*. Men också ett *ǣ* af annat ursprung, uppkommet genom *i*-omljud af *ā*, har i stora delar af det nordsvenska dialektområdet palataliserats till *ē*. Så i Västerbotten, Ångermanland, åtminstone delar af Jämtland (östra och norra?),

---

[1] *ī* i *ʃɨ̯r* förstås enklast som en senare utveckling af *ē* genom stadiet *ie* eller *jē* (jfr *jē* 'lie' m. fl.), beroende på den föregående palatala konsonanten. Exemplet är det enda i sitt slag, med urspr. *ē* efter *k*-ljud, hvarför kontrollexempel saknas. Men det synes föga djärft, om också blott för detta enda fall, att anta en utveckling *ē* > *ī*, således **skjēr* > **skjier* > **sʃjier* > *ʃɨ̯r*, då äfven eljest *k* (*g*) i västerbottniskan haft en palataliserande inverkan på en följande vokal (se Lindgren § 37, an. 1, f.), och liknande företeelser finnas flerestädes i nordsvenska mål. I norra Västerbotten har *ē* äfven i andra ställningar blifvit *i*, t. ex. *knī* (se Widmark Bidr. till Vestb. landskapsmål 1863 s. 11). Och i delar af Tröndelagen, där också *ē* normalt "brutits" till *ie* eller *je*, uppträder stundom i stället ett *i* "ved påvirkning af følgende palatal" (och äfven i andra ställningar), t. ex. *tiʃʃ* 'þétt': se Larsen Trondhj. dial. slægtskapsforhold s. 84 och Norvegia 1902 s. 174 f. En medverkande omständighet kan ha varit ett *u* i ändelsen (jfr ofvan s. 109 och nedan s. 115 not [5]). Det är, så vidt jag vet, endast i Västerbotten, som *skiór skǽr* 'skata' visar *i*-vokal, och att endast för dessa särdialektiska former uppkonstruera särskilda urnordiska utgångsformer, med annan vokal än den vanliga i ett för öfrigt hypotetiskt suffix, synes mig metodiskt föga tilltalande.

[2] Möjligen *Sebende*, by i Söderby-Karl på näset mellan Erken och Brosjön. Hör hit också *Seunda*, nu *Siende*, häradsnamn i s. Västmanland?

och äfven i Lidmålet (i Frostviken och i Norge) och i större delen af Tröndelagen[1]. På vissa håll har t. o. m. ett i yngre tid genom förlängning af kort *ĕ* uppkommet *ē* deltagit i denna utveckling. Skillnaden mellan *ē* och *ē* synes dock här i allmänhet vara upprätthållen, åtminstone, så tillvida som *ē* ofta, men *ē* aldrig (eller sällan) "brutits" till *ie* eller *je*.

En motsvarande behandling af *ä* finna vi också i Gästrikland och Uppland. Här ha urspr. *ē* och *ē* sammanfallit i ett *ē*-ljud, identiskt med det, som i dessa dialekter svarar mot gammalt *ei*. I Uppland och delvis i Gästrikland har *ē* diftongerats till *ie* eller *je*[2], och den så nyuppkomna diftongen har i Uppland delvis sammanfallit med det ursprungliga, genom vanlig samnordisk "brytning" uppkomna *ie* (*iä*), som i uppländskan ofta är fallande diftong[3]. — Mot ljudregeln visa många hithörande ord, genom högsvenskt inflytande, *ä* för *e* (*ie*) både i Gästrikland och Uppland, liksom i de östsvenska målen.

Den uppländska företeelsen *ē* > *ē* måste noga skiljas dels från den allmänt uppländska ljudlagen: *bĭk* > *bäkk* (*bäk*), *lĭva* > *läva* (*lävva*), en relativt gammal öfvergång med fullt säkra exempel från 1600-talet, dels från det stockholmska och stadsspråkliga sammanfallet af vokalerna i *läsa* och i *sten*, som ej tillhör den egentliga uppländskan och förmodligen är tämligen ungt (1800-talet, se ofvan s. 105 not [2]). Dessa ha hittills sammanblandats, t. ex. af Noreen Aschw. Gr. § 105 an., Beckman Arkiv XI s. 172, 219, E. Grip Sv. Lm. XVIII. 4 s. 8 f.

[1] Se Sidenbladh, Åström och Lindgren. För Norge Larsen Trondhj. dial. slægtskapsforh. s. 84, Oversigt over de norske bygdemål s. 87.

[2] Liksom i Älfdalen och i Delsbo ('*ie*' här *eǫ*), där dock *ē* fortfarande är *ä*-ljud.

[3] Liknande i Älfdalen och i norra Västerbotten, troligen äfven i Delsbo. Också *ē* och *iö* (< *io*) ha i uppländskan fått dylik behandling. På grund af sammanfallet kan man i flera upplandsdialekter ej afgöra, om t. ex. *tiena* 'tjäna' återgår på äldre *þiāna* eller *þēna*.

Exempel: Gästr. (Torsåker, Järbo) *e̱ʄʂɪn* 'kådig' : jfr Västerb. *ê̱ʄ*, no. *åka*, gotl. *aka* 'smuts i ull' (Sv. Lm. XII. 1 s. 59); Gästr. *de̱st* l. *dest* 'däst', jfr hos Hof: "sv. *dest*" (Dial. s. 219: se dock Noreen Sv. Et. s. 14); Gästr. *fʅe̱ta* 'fläta' : isl. *flétta* (jfr ofvan s. 99); Gästr. (Hedesunda) *heaʅ* 'häl', n. Uppl. (Börstil, Singön, Häfverö) *(h)ieʅ* (l. *iel*?)[1], Vätö *ēl* (osäkert enligt Schagerström) : jfr no. *hæl* Aas.; n. Uppl. (Tierp, Ö-Löfsta, Hållnäs) *hiel* 'plugg, sprint' : no. *hæl* Aas., fsv. *hæl* l. *hel*; Gästr., (Högbo) *he̱vʅɪ(n)* 'duktig', Uppl. (Skuttunge, enligt A. Erdmann 1874) *hever* (*e* = *ie*) 'högmodig, stolt'[2], Schroderus Jan. ling. (registret) *heeff* 'conspicuus', Aurivillius Gr. svec. s. 110 o. 111 *heef hefware*, s 95 o. 99 *heef*, Bröllopskotter 1692 (se Uppl. Fornm. tidskr. XXI s. 326; språket är troligen från Stockholmstrakten) *Jen öfwerhievan Kar*, Manerä på Bygda 1740 (troligen Uppsalatrakten) *hiefwär*, Hammarby s:n på en runsten L. 424 ***trink hifan***?[3] : jfr Sdml. (Strängnästrakten) *hæ̱vər* 'duktig', fsv. *hæver*; Uppl. (Vätö) *knie* 'knä'[4]; n. Uppl., Vätö *lieka* 'läka' : fsv. *lǣkia*; n. Uppl. *liesa* 'läsa (med lås)'; Schroderus (Grip) *skreekja* 'vociferari' : isl. *skrǽkja*; Gästr. (Ockelbo) *kʅy̱vste̱t* 'stätta' : isl. *stétt*[5]; n. Uppl. (t. ex. Vessland, Ö.-Löfsta) *jöiktieta* 'göktyta' : dal. *ti·e·ta* 'kvittra (om talgmesens läte) af **tétta* l. **þétta* enligt Noreen Arkiv III

[1] Jag ger de uppländska orden i en normaliserad ljudbeteckning: *ie* i n. Uppl. (Tierp, Tolfta, Vessland, Ö.-Löfsta) = *eæ* l. *ea* (sväfvande diftong), motsvarande andra uppl. dialekters *ɪe*, *ea* etc.

[2] Grip Sv. Lm. XVIII. 4 s. 8 uppger *he̱v*, men G:s ljudbeteckning är i fråga om skillnaden mellan *ä* (d. v. s. *a*) och *ie* alldeles otillförlitlig. På grund af etymologisk konstruktion: "*ɪa* alltid = isl. *ei*"!

[3] Jfr Bugge, Runverser s. 146.

[4] *knɪ̣e̱* : "individuellt" enligt Schagerström! Eljest *kne̱*.

[5] Gräsö *kʅy̱vstiṯu*, Vätö *-stɪ̱ta* (l. *ste̱ta*). Jfr nygutn. **stītå*. *i* af *ē* framför *i*, *u* i följande stafvelse (jfr ofvan s. 109)! Eller också: samnord. *ĭ* framför *ht* > *ī* framför *i*, *u*. Hvilketdera, är en smaksak. Konstruktionen urg. **stihtiōn* (Lindgren Sv. Lm. XII. 1 s. 105) är obehöflig.

s. 19 och Åström Sv. Lm. VI. 6 s. 56, no. *teta* (*ee*) l. (i Indherred i Trøndelagen) *tjeta*, *kjeta* (jfr ofvan sid. 113 not [1]), Gamlakarleby *kor̲t̂s̲e̲tar* 'talgmes' (Hagfors s. 24); n. Uppl. *tie*, Gästr. (åtminstone Hedesunda) *ga̲t̲e̲* 'tä', 'väg mellan gärdesgårdar' : jfr *tå* o. d.[1]; n. Uppl. *viesa* 'hväsa': isl. *huǽsa*. Andra, troligen hithörande exempel äro: n. Uppl., Fasterna *frien* 'frän', Bröllopsskrift 1691 *iän frienan Gallt;* n. Uppl. (Ö. Löfsta) *friesa* 'fräsa'; n. Uppl., Vätö *sniev* 'snäf'; Gästr. *ɹle̲pa*, n. Uppl. *ɹliepa* 'släpa', Schroderus *sleepa*, Salberg (Västml.) *slepa*, Manerä på Bygda 1742 *sliepa*[2], Rim-Blåkat 1751 *sliepar*; Uppl. *sniesa*' snäsa', Schroderus och Aurivillius (Cog. 33) *snesa*; Gästr. *stre̲v stre̲ft* 'sträf', Schroderus *streeft*; Singön *triesta* 'Trästa' (ortnamn). En del af dessa äro väl yngre lånord. — Anmärkas bör, att äfven sådant *ē*, som allmänt öfver hela svenska språkområdet kvarstår som *e* (nämligen det som stått framför vokal), i uppl. diftongeras till *ie* : Vätö *ʂa̲ e̲r* (< *sie*) 'se här', Bröll.-skr. *siett* 'sett' (= Delsbo *sjòtt*!), uppl. *friedāg* m. fl. Likaså *briev* 'bref' o. dyl. En icke direkt hithörande företeelse är däremot, att i vissa uppländska dialekter alla *ä*-ljud, äfven de ursprungligen korta, blifvit *e* (*ie*) eller ekvivalenter efter palatala konsonanter: se Tiselius Fasternamålet s. 52 ff. Hit höra *ke̲k* 'käke', *ked* 'kedja', som ju äfven förekomma i skriftspråket. I öfriga ställningar är urspr. kort *ä* (isl. *e* l. *ę*) öfverallt *ä*-ljud (*æ*, *a̲*, n. Uppl. *æi̯* o. dyl.) i både Uppland och Gästrikland: ex. *le̲sa*, *læ̲sa* l. *læi̯sa* 'läsa', isl. *lesa*.

Exemplen på ljudregeln *ē*, *ǣ* > *ē* (*ie*) förekomma i största antalet i Gästrikland och norra Uppland, men uppträda sporadiskt också i andra trakter af Uppland.

[1] Schroderus har dock *tää*, som också finnes flerstädes i den moderna uppländskan.

[2] Ej af fsv. *slīpa*, såsom antas af A. Andersson Salb. Gram. s. 49 och Grip l. c. s. 9 noten (i anslutning till Noreen Aschw. Gram. § 163, 1). *slīpa* skulle i Uppl. ge **släppa*. Ordet är väl snarast lån, jfr Aasen Ordb.: art. *slæpa*.

Förr i tiden synas de ha varit vanligare än nu, att döma af de relativt talrika fallen i bröllopsskrifterna och hos grammatici. Deras fåtalighet i de nyare uppteckningarne beror nog till en del på svårigheterna vid ljudbestämningen, hvarom se Tiselius o. a., t. ex. s. 54: "Beträffande rspr. *fredag* visste J. P. ej säkert, hvilketdera ljudet (*e̥* l. *ea*) gammalspråket hade". Och på grammatisk konstruktion hos språkhistoriskt bildade upptecknare! Jfr ofvan s. 115 not [2]. Men hufvudsakligen ha vi här att se en verkan af den i äldre tid långsamt försiggående, i nutiden hastigt påskyndade försvenskningen af de uppländska målen[1]. I det hela är i närvarande stund den karaktäristiska uppländska diftongen *ie* starkt hotad till sin existens, äfven i sådana ord, där skriften har *e*. Den höres hufvudsakligen hos äldre personer, de yngre ha nästan öfverallt substituerat *a*, i grannskapet af städerna är den alldeles utdöd eller kvarlefver på sin höjd som myt, likaså i Mälarbygderna i södra delen af Uppsala län[2]. Här ha *e*- och *ä*-ljuden (af *ĕ̈*, *ē*, *ī*) alla sammanfallit i *ă̈* eller dess ekvivalenter. Men enstaka förekomster af former som *jäll* 'eld' och det öfverallt vanliga *Järker* för Erik antyda, att den tidigare varit vanligare. Ett motsvarande intryck får man också af de talrika uppländska (och sörmländska) bröllopsdikterna på dialekt från 1600- och 1700-talen. Att den funnits i närmaste grannskapet af hufvudstaden är i hög grad sannolikt. Den kan ännu

[1] Utgående från skriftspråket och från talspråket i städerna, framför allt Stockholm. Stockholmskan är nog i grunden god uppländska, öfverensstämmande med närgränsande Upplands- och Södertörns-mål. Men den har säkert i äldre tider — medan Stockholm ännu var en småstad — stått under starkt inflytande af de inre Mälarbygdernas mål, uppländska och sörmländska, tack vare inflyttningar och liflig trafik, under sommaren med båtar och skutor, vintertiden på isarna. Som stadsspråk har den mer än en vanlig dialekt influerats af skriftspråket och med det närsläktade talspråksstilarter.

[2] I södra Fjärdhundra har den kanske aldrig funnits.

få höras blott ett par mil norr om Stockholm, och efter afbrottet i kulturtrakterna närmast staden uppträder den på nytt i den jämförelsevis väl bevarade dialekten i södra Södertörn och på Mörkö.

Att under nuvarande förhållanden utreda, i hvilken utsträckning ljudregeln *ǣ*, *ē* > *ē* (*ie*) en gång gällt i uppländskan, är tydligen svårt, kanske omöjligt. Det är ej otänkbart, att den en gång varit allmänt uppländsk. Men säkerligen har den tillhört norra och östra Uppland samt Södertörn, som i andra afseenden så väl öfverensstämmer med Roslagen. Möjligen är den ej ursprungligen hemma i Uppsala läns Mälarbygder, som kanske öfverensstämt med de sörmländska.

På denna ljudregel bero nu enligt min uppfattning preteritiformerna *gret* och *let*. De visa *ie* i alla de Upplandsmål, som öfverhufvud upprätthålla skillnaden mellan *ie* och *ä* och från hvilka jag har uppgifter[1]. Gästrikland har *e*, Hälsingland (Delsbo) *eę* (*greęt*). I Skuttungemålet heter det *griet*, *liet* enligt anteckningar af Erdman från 1874. Hos Grip står *grę̈t* s. 60, för *lät* saknar jag belägg[2]. Likaså hos Tiselius för Fasternamålet. Hur heter det i Södertörn? I Bröllopsskrifterna står flera gånger *liet*, t. ex. i en från 1691 (vid A. Grubbs och E. Rödings bröllopp): "På tyskå liet ä bra, men Swänskå hijsli liet". Den är tryckt i Stockholm och afser väl snarast någon närbelägen dialekt, uppländsk eller sörmländsk. Det kan inte vara central uppländska eller roslagsmål, då den konsekvent skrifver *meɣ*, *deɣ* för *mig*, *dig* (uppl. *mäg* o. dyl.) Jag erinrar vidare om Bellmans *gret*.

Det kan synas egendomligt, att just dessa verbformer, bättre än andra ord med urspr. *ē*, lyckats undgå

[1] Se t. ex. Schagerström Vätömålet (jämte *grę̈t*?, jfr Tiselius o. a.) och Bergman Alundamålets formlära.

[2] Jfr ofvan s. 115 not [2].

den götiska invasionen af *ä*-former. Det sammanhänger troligen därmed, att i en dialekt som kontraherat *ei* > *ē*, formerna *let*, *gret* lätt kommit att associeras med preterita sådana som *bet*, *grep*. Och dessa ha skyddat *gret* och *let* från att följa med i den allmänna strömningen. I synnerhet i fall de senare till pluraler fått de nybildade formerna *gritu*, *litu* (jfr fsv.). En bidragande omständighet för grammatici och lexicografer har nog också varit tendensen att skilja pret. *let* 'sonabat' från hjälpverbet *lät*. Om denna tendens se Rydqvist Sv. Spr. L. I, s. 161. Hjälpverbet fick behålla *ä*, då det i de allra flesta dialekter fått *ä* — genom inverkan från pr., inf. *lœta*. Och *let* 'sonabat' stödde i sin tur *gret*. Att det också funnits en motsatt tendens, att sammanblanda de båda verben *låta* — hos naivare personer — visar väl den omständigheten, att *let* försvunnit ur skriften tidigare än *gret*. — För öfrigt finnas äfven andra fall af växling mellan *e* och *ä* i nyare och äldre skriftspråk, som säkerligen äro att hänföra till den ofvan uppvisade dialektiska fördelningen, så t. ex. *lekatt* och *lækatt* (fsv.), *tve-* och *två-tydig* [1], möjligen *hest* och *häst*, *Swērike* och *Swærike* m. fl.

Det uppländska sammanfallet af *ē* och *æ* > *ē* är troligen af hög ålder. Möjligen ha vi till och med att se spår därtill i Upplandslagens skrifningar *umvela* (Sdml. *umvœla*), *et* 'ätt', *feri* 'färre', *renœ* 'råna'. Se Noreen Aschw. Gr. § 105 anm., § 114 anm. 2 och jfr ofvan s. 105 not [2] och s. 114.

[1] *e* svenskt, *ä* västgötskt enligt Hof Dial. s. 35. En annan förklaring af *ē* hos Noreen Aschw. Gram. § 83, 3 a). — Också flera andra här ofvan vidrörda former ha förut varit föremål för förklaringar, delvis afvikande från dem, jag antagit. Se t. ex. v. Friesen Nord. bidrag, s. 32 (*fre*, *fri*), 37, 39 f. (*skēr*, *skīr*), s. 45 (*sjēvar*), Kock Arkiv XVII s. 370 (*se*, *sne*, *fre*, *Seby*, *sil*), XVIII s. 256 (*sjēvar*), XX s. 280 (d:o), Pipping o. a. s. 10, 14, 16, 17, Noreen Aschw. Gr. (se reg.).

Om de ofvan för uppländskan antagna ljudreglerna äfven gälla i Västmanland och södra Dalarne, har jag ej haft tillräckliga källor att utröna. I Lindes mål heter det *grät* och *lät*, åtminstone skrifvas de så hos E. Bore Bergslagshistorier, Lindesberg 1884. Men bergslagsmålet i denna del af Västmanland är af en sydlig typ och närmar sig närkiskan. Från Strömsholmstrakten har jag sett antecknadt *blēs* 'blåste'; men målet i södra Västmanlands slättbygd ansluter sig i flera fall till sörmländskan. Däremot är det troligt, att östra och nordöstra Västmanland (Norberg) och hela Dalarne gå tillsammans med Gästrikland och Uppland, åtminstone ifråga om bevarande af samnordiskt *ē*. Rättvik och Boda ha *e* i *blēs* 'blåste' enl. Vml.-Dala Landsmålsför:s samlingar till ordbok II, Upsala 1880[1].

Som resultat af undersökningen märkas:

1) Utvecklingen af samnordiskt *ē* till *æ* har inträdt blott i en del af svenska språkområdet.

2) Några former af verben *gråta* och *låta*, som göra troligt antagandet af äldre grundformer med diftongen *æi*, äro hittills ej uppvisade i äldre eller yngre svenska.

Uppsala, Mars 1905.

Bengt Hesselman.

---

[1] Not vid korrekturläsningen: Bjursås i Dalarne: *lēt* 'ljöd', *frē* 'frö', *flēta* 'fläta', *tētar* 'tätting', men *knä*, *trä*, *vätą*, *skrätɣą* 'skrika' (jfr ofvan s. 115), äfven *rät-sä* 'resa sig' (enligt en ordförteckning af A. Magnevill, inlämnad till publikation i Sv. Lm.) — De exempel, jag anfört ur uppländska bröllopsskrifter på dialekt, äro citerade efter afskrifter, som prof. Lundell välvilligt ställt till mitt förfogande.

Epiteton ornans hos Vitalis.

Med *epiteton ornans* menar jag i denna skiss adjektiviska tilläggsord, som i första rummet uttrycka tillgifvenhet, kärlek, beundran, dyrkan eller frändkänslor till dessa och som först i andra rummet objektivt eller subjektivt karaktärisera hufvudordet.

Studiet af en skalds epiteton ornans utgör ett enstaka kapitel af hans psykologiska stilistik, hvilket är af olika omfattning och värde hos olika skalder. Genom granskning af epitetordens användning i hvarje särskildt fall, vinner man en fast utgångspunkt för bedömandet af deras individuellt usuella sfär och först ur dylika bestämningar kan man tränga in till klart och visst förstående af språkbruken, liksom af det själslif, för hvilket dikten är uttryck. Men man får naturligtvis inte isolera en företeelse af dylik art utan se den i samband med andra stilelementer — det är ju, strängt taget, alltid af den största vansklighet att ta isär en del af ett individspråk från sambandet med de öfriga.

* * *

Vitalis första bevarade dikter äro från åren 1815—16 — således då nyromantiken öfvervunnit sina tidigaste svårigheter i tekniskt afseende — och hans sista från år 1825[1] — då Lycksalighetens ö var till hälften utgifven, Frithiofs saga förelåg färdig och Stagnelius rika alstring

[1] Oberäknadt satiren öfver Svenska akademien.

redan var afslutad och nästan fullständigt utgifven. Kronologin för de vitaliska dikterna är det emellertid inte möjligt att fastställa i ett och allt; i synnerhet gäller detta senare tiden af hans lif. Emellertid ryms hela hans vittra verksamhet inom en tid, som väsentligen bestäms af en riktnings — nyromantikens — poetiska form. Han upplefde flera utarbetade stilar af personlig bestämdhet, framför andra Atterboms perspektiviskt lyriska, Stagnelius oljefärgsaktigt glansfulla och Tegnérs gnistrande förståndskvicka ordasätt.

Epiteter äro öfver hufvud ovanliga hos Vitalis. Äfven i stanzerna — där adjektiv annars gemenligen frodas — äro de fåtaliga, och man råkar långt oftare naket substantiv än substantiv med epitet. Denna hushållsamhet, som tycks drabba alla satsdelar och alla sakord lika, är gifvetvis ett af de viktigaste skälen till att Vitalis diktion förefaller så enkel och osmyckad. I den mån man kan bestämma dikternas ålder, är det tydligt, att Vitalis allt mer och mer minskat epiteternas antal, fjärmat de mera egendomliga och sökt det nästan adjektivlösa uttrycket — naturligtvis i medveten motsättning mot det härskande tycket.

När nu Vitalis nyttjar epiteter, äro de merendels just ornantia, och de karaktäriserande förekomma endast sällan. Likväl måste man i detta afseende klyfva hans alstring itu; hur omöjligt det än kan tyckas psykologiskt, är detta en nödvändighet ur stilistisk synpunkt och medför i själfva verket ingen psykologisk svårighet, eftersom dualismen endast sträcker sig till maneret, som tydligen bestämts af konstnärliga hänsyn och inte beror på inre egendomlighet. Den ena delen, den med mager epitetflora, är den allvarliga poesin, den andra är den komiska, och mellan dem är klyftan djup. Den allvarliga dikten är tämligen abstrakt och utvecklas, som sagdt, till allt mera förenkladt uttryckssätt. Den är på samma gång

strängt subjektiv. Den komiska är gycklande och hånfull, söker vrångteckna; den har ett realistiskt språk, som inte bara påtagliggör, utan målar måleriskt. Jag håller mig till en början uteslutande till den allvarliga diktningen.

Det röjs genast, hur abstrakt allt är sedt. Adjektiver, som hänföra sig till de yttre sinnena, nästan saknas. Jag har inte funnit något, som hör till smaksinnet. Luktförnimmelser återge de alldagliga *doftfull* ('en doftfull myrtenkvist', 239)[1] och *doftande* ('doftande blommor', 10, (smultronen) 'uti vår skeppa, doftande och ljufva', 106, 'doftande lif', 101, 'Eros och Anteros famna hvarann i doftande skuggan', 7), *doftig* ('i doftig skugga', 374; från år 1815). Äfven hörselepiteterna äro påfallande torftiga: 'hjeltefjät ~ sorgliga och *dofva*', 59, '*ljudlig* sång', 61, 'utur *döf* metall', 17, samt det allmänromantiska *harmonisk*: 'harmonisk sång', 43. De användas vidare aldrig i bild eller liknelse.

Samma är förhållandet med synadjektiven, som emellertid naturligtvis äro något flera, men äfven de jämförelsevis få och af högligen vanlig sort. Växterna äro ju det enda, som Vitalis rör sig med af yttre natur, vare sig

[1] Siffrorna ange sida i Forselius upplaga. Denna är inte bland de sämsta af svenska skaldeupplagor, men säker läsning ger den ofta inte. Oafsedt sådana ändringar som *krystall* till *kristall*, *villdjur* till *vilddjur*, *färgor* till *färger* samt en fullkomligt godtycklig behandling af stora bokstäfver och skiljetecken finner man t. d. "Vårt hjärtas eld kan yttre *eld* betvinga" (68) i st. f. "kan yttre *köld* betvinga", en läsart som finnes i ("Kalender för damer" och) "Dikter" (1819) och torde vara den rätta, efter som den ger bästa meningen; den andra läsarten torde genom feltryck vara inkommen i andra upplagan (1821) — vidare: "Sköna svar dock kallar Du från stjernebågen På *mitt* hjertas frågor" (113), som bör vara "på *ditt* hjertas", den läsart, som båda upplagorna ha; "I gån *bort* till hvila" (37), som bör vara: "*blott* till hvila" (Senare Dikter I, 1820, Samlade Dikter, 1828), "Och mot *mig* ur midnatten le" (75), som skall vara: "mot *dig*" (Dikter, båda upplagorna, Samlade Dikter, 1828), "Åter rosor, Amors barn, sig *böja*" (85), läs: "sig *höja*" (Senare Dikter II, 1820, Samlade Dikter, 1828).

det gäller bilder, liknelser eller öfver hufvud omtalade föremål. Något särtecknande kommer inte heller där ifråga; han målar inte taflor. Det mest för att inte säga enda realistiska han har äro de föga märkliga uttrycken: 'en *mosskládd* sten', 25, '*lummigt* trä', 105, '*blommig* lind', 5, 71, '*stormig* höst', 119, och det bildliga '*dystra* sunnanskyn', 92. — Hvarken till åskådning eller symbol hade Vitalis behof af lefvande eller döda ting.

En lätt isärhållen grupp, som kan tjäna till bevis härför, är färgadjektiverna. Samtliga synnerligen njuggt använda, äro de aldrig nyttjade i en djärf bild. Oftast förekommande äro *blå* och *grön*, hvardera ett tjugutal gånger, medan de öfriga hittas enstaka. *Blå* är bestämningsord till öga, himmel, luft — ytterst alldagliga förbindelser, föga skiftade inbördes; *ljusblå*, *fjärrblå*[1] ('fjerrblå sagoland', 31) och *silfblå* (?, 'lilla silfblå kalken', om violen, 88; i en öfversättning från italienaren Zappi, som äfven lockat Nicander till tolkning, se Saml. Dikt. II: 208) äro de enda färgskiftningar Vitalis anger i sin nästan antikt färgfattiga dikt[2]. Grön är särskildt ofta bestämningsord till jord ('den gröna jorden', 17, 34, 61) och har alltid afseende på växtlig grönska[3]; en ovanlig ordförbindelse är det nyromantiska uttrycket om våren: 'naturens stora, gröna sabbat'. *Hvit* gäller blommor och dufvor, *grå* tilläggs berg, moln och vatten samt en gång i liknelse: 'de gråa minnen'. *Gul* förekommer en gång om höstlöf: 'uti gula hviflar från trän'; *röd* finns endast i en ungdomsvers om jungfruläppar och i uttrycket: '*röd*[4]

[1] återgår till sådana uttryck som '*ur blåa fjerran* sågs Aurora'. Atterbom i Erotikon. Ordet brukas ännu, t. d. af Per Hallström.

[2] Likväl '*snöhvit* dufva' 95.

[3] "träden med de *gröna tungor*" återgår väl närmast till Atterboms "Tala ej träden, som bröder, till oss, med *grönskande tungor*", Phosphoros I: 97.

[4] Obs. attraktionen, som ej är enstaka hos Vitalis. En annan är: "Slamret utaf mortlar, Grytor, pannor, stekspett *Äro* för hans öra Sferers harmoni" (196).

som afgrunden stod himmelens hvalf Och det var af mitt hjertas blod!' — det enda varma färgordet är sålunda bilden af afgrunden. *Svart* finns likaledes en enstaka gång. *Färglös* nyttjas emellertid med påtaglig betydelse af brist: 'Om ljuset blommans kind ej målar Hon evigt blek och *färglös* står', 21, likaså *blek*: 'blek som försakelsen', 83 — närmast väl en Tegnérbild. Af liknelsefärger finns endast *rosenfärgad* och detta bara en gång: 'med rosenfärgad lögn uppå sin mund', 122.

Som ensamt grannlåtsord står *gyllne*, nyttjadt uteslutande under åren 1819—20: 'blomstren fällde sina gyllne kronor', 43, solens 'gyllne blickar', 39, 'gyllne skördar', 61, 'den gyllne vårens stunder', 21; jämför härmed det inte vidare lyckliga: 'om du skådar hos den fromma På kindens *guld* en stilla tår' (om en blomma), 79. Ordet är, som synes, dels karaktäriserande, dels ornans. Det får emellertid aldrig en sådan glans och stil som hos Stagnelius, t. d. i dennes:

> När höjs jag frälsad öfver tingen,
> när skimrar jag i syskonringen,
> när famnar mig i *gyllne ro*
> han, mina tankars A och O?

Redan häraf är det klart att Vitalis stil saknar sinnlig bestämdhet[1].

[1] Förkärlek ägnar han endast blommorna, som nämnas så och nästan aldrig med släkt- eller artnamn. *Blomsterlös* i uttrycken 'min blomsterlösa strand', 94, och 'i de blomsterlösa lunder', 120, är känslobetonadt med sorg och saknad samt anger således en brist. Blomster är för öfrigt det enda ord, som han oftare nyttjar i kompositivus och som han nybildar ord med. De fall jag iakttagit äro *blomsterband* 399, *blomsterbord* 106, *blomsterbädd* 25, *blomsterdalar* 25, *blomsterdoft* 75, *blomsterdröm* 122, *blomsterhjertan* 35, *blomsterhopp* 161, *blomsterkrona* 3, 115, *blomsterord* 5, *blomsterramar* 15, *blomsterrik* 16, 17, 33, *blomsterskrud* 71, *blomsterspira* 31, *blomsterstrand* 72, *blomsterstund* 107, *blomstersäng* 6, *blomsteryta* 131, *blomsterålder* 27, 34, *blomstervärld* 40, *blomsterängel* 39, 44, *blomsterögon* 35. Jfr om ss. med blomster hos nyromantikerna K. Fredlund, Dahlgren I: 150.

Närmast synadjektiverna stå sådana på samma gång beskrifvande och omdömesfyllda ord som *skön*. I sin egenskap af vanlig förtjusningsterm hör ordet naturligtvis till dem, som kräfva varhug i nyttjandet. Det är emellertid Vitalis allra vanligaste epiteton ornans och måste anses i väsentlig mån karaktärisera hans uttryckssätt. Däremot saknas helt och hållet *vän* och *fager* (det sistnämnda finns en gång, om skökan Rahab, 216) samt *vacker* (ironiskt eller hvardagligt 145, 151, 172). Skön brukas först och främst för att skildra påtaglig verklighet på vanligt sätt: 'de sköna blommor', 'den sköna solen', 33, 110; vidare anger det halten af ett andligt eller drömdt: 'menskans sköna drömmar', 'källans sköna, spegelklara ro', 'ditt sköna hjerta', 15, 49, 111; äfven detta är ju vanligt språkbruk. Påfallande är endast nyttjandet i rent kristlig dikt: 'Paracletus med en kyss tog själen till den milda sköna[1] Menskosonen', 127, och 'Jesu, sköna lifspalm uti öknens brand', 124. I sammansättningen '*engelsköna*[2] bild', 99, ingår adj. med samma betydelse af andlig fulländning som i 'sköna engel', 31, 44. I superlativ förekommer skön endast några få gånger: '*skönsta* blomma', 67, 'det *skönaste* lifvet', 52. Med nyanserande bestämningsord finns det en enda gång i en ungdomsdikt (oförändradt i dennas omarbetning) 'den *paphiskt* sköna ängen', 74. Patetiskt fördubbladt står det i 'Noli tangere': 'skogens skalder gåfvo hvad de hade Sin skönsta sång uti min skönsta natt', 29.

Med undantag af skön, som i allmänhet har ett tämligen obestämdt innehåll, äro Vitalis epiteta ornantia

[1] väl det mest karakteristiska uttryck för det af Ljunggren i Sv. Akad. Handl. L: 142 träffande skildrade estetiskt-religiösa draget hos Vitalis.

[2] *Engel-* är vanlig kompositivus hos nyromantikerna i både vers och prosa, jämte *engla-*. *Englaskön* finnes tidigare hos Atterbom i Phosphoros I: 177; Ljunggren (a. a. sid. 177) citerar från Vitalis orätt 'englasköna'.

att dela i tre grupper. Den ena betecknar storhet och prakt och den känsla som ligger bakom är beundran; den andra betecknar en snarast eller helt och hållet religiös stämning, åtminstone är utgångspunkten en så färgad vördnad och dyrkan; den tredje grundar sig på kärleksfull medkänsla.

Den första gruppen. *Herrlig* — så i "Dikter", *härlig* däremot i "Dikter", 2:a uppl. samt "Senare Dikter", I, II, — förekommer ett fåtal gånger, tillägges bragder, byte, Svea, solen och ett par gånger blommor, städse med en känsloton af varm beundran. *Mäktig* tillägges stormen, 24, *stolt* är Dryas grönska, 45, gemaket, 24, segersången, 46, ögat hos svenska konstens genius, 66, lejoninnans blick, 70, den kämpande, 120, och morgonsolen, 141; i alla dessa fall såsom ornans samt en gång som ogillande om röfvarna, 30. *Djärf* i (om inbillningen) 'djerfva vingen', 66, och *dristig* kräfva ingen förklaring. *Manlig* tillägges sinne, 52, och mod, 94. *Präktig* får ersätta synord: 'mantel präktig', 24, 'der leker hymen med en präktig fackla', 73. Oftast nyttjas i denna grupp *hög*, stundom i betydelsen andligt öfverlägsen: 'i hög förklaring', 3, i anknytning till vanligt språkbruk, samt likaså i 'höga, klara stjernor', 27, men stundom på ett individuellt pregnant sätt: 'Natur, du kämpar, och din höga smärta I stormen yrar öfver land och bölja', 42; 'Din kärlek har min andes vingar Med ljusets högsta färg[1] bestänkt', 50; (Braut Anunds) 'högsta kärlek var den Svenska jorden', 60; 'jag, en högre blomma', 33; 'höga själar', 48; 'Kung i törnekrona Och blodspurpurn höga', 124. Den täta användningen af hög med dess sällan målande och hos Vitalis snarast förandligadt plastiska verkan är synnerligen kännetecknande.

Ädel nyttjas ett par gånger likabetydande med hög: 'ädla själar', 49, 'ädla Carlars', 65, 'den ädla lejinnan', 70.

[1] Omöjligt är ju detta = hög färg = liflig, stark.

Den andra gruppen. *Himmelsk* var visserligen redan på Vitalis tid ett världsligt förtjusningsord, men har hos Vitalis liksom hos nyromantikerna vanligen religiöst stämningsvärde: 'det himmelska och sköna ljuset', 40, 'en himmelsk rodnad höljer kinden', 91. En gång finns 'den *himmelburna*[1] sången', 21 — ifrån år 1820. *Säll* finns tre gånger: 'sälla läppar', 78, 'sälla hjerta' och 'sälla teckningar', 72 — städse med betydelsen af kärlekslycka. *Salig*, ett af nyromantikerna mycket älskadt ord, nyttjar Vitalis flitigt: 'salig[2] smärta', 105, 'salig dröm', 'salig ro', 'salig älskogsstjerna', 130. *Helig*, också nyromantiskt, förekommer lika ofta: 'en helig bön', 'helig längtan', 'den helga Pinden', 'ljusets helga skönhet', 'kärlekens heliga brand'. Äfven *from* tillhörde romantikernas stående ordförråd och brukas af Vitalis på öfligt sätt dels om ett gudahängifvet sinnelag, dels äfven i betydelsen oskyldig: 'fromt begär', 123, dels i liknelser 'fromma stjernelågor', 5.

Den tredje gruppen. Först och främst några adjektiver, som gälla ting och naturord och icke innehålla någon subjektiv känslostämning, nämligen *ljus*, *varm*, *ung* och *frisk*. 'Diktens ljusa länder', 3, 'sångens ljusa, sköna himmelrike', 3, 'segerns ljusa sköt', 50, 'min längtans ljusa sfer', 115; 'mitt unga, rena, varma hjerta', 13, 'mitt bröst, det varma, unga', 6; 'de friska, gröna fälten', 37, 'de friska färgerna', 42, 'friska läppar', 78, 'den friska blomstersängen', 6. Af dessa synes frisk vara minst accentueradt; dess motsats, *sjuk*, har jag inte hittat hos Vitalis, hvaremot både *mörk* och *kall* ('lifvets kalla ö', 49) nyttjas med känslobetoningen fientlig, hemsk. *Varm* får tänkas betyda något mer än ljum, men aldrig = het; Vi-

[1] Hos Atterbom (i Erotikon), Hedborn, Stagnelius m. fl. finns *himlaburen*. *Himmel-* som kompositiv finns stundom ännu: *himmelfamnande* (se Tamm, Sammans. subst. 45) och *himmelspeglande*, Levertin, Svenska Gestalter 40.

[2] '*Salig smärta*' äfven hos Atterbom i "Mina önskningar"; '*salig plåga*' hos densamme i "Lidner".

talis upprepar nämligen ända till enformighet faran af alltför stor värme — liksom Schack Staffeldt — och nyttjar mer än en gång symbolen: solen bränner och det är blomstrens död. Därför är *svalkande* ornans: 'en svalkande palm', 7, hvaremot *sval* — Runebergs mest älskade epitet, då det var fråga om naturstämningar — endast finns i en ungdomsdikt: 'grottans svala säten', 374, och i dikten om Svenska akademien: 'Men högt uppå fjällen det ståndar en sal, Der temperaturen är nästan för sval', 249. Det är rent enstaka och nästan hemskt genom sin sällsynta lidelsefullhet, när han talar om 'min *brinnande* mun' (1819), 'din kärleks *heta* glöd', 92 (1820) och 'de *glödande* rosorna', 101 (1819).

Vidare några adjektiver med betydelse af positiv känslostämning: det sedan gammalt nyttjade *öm*, 'ömma dufvors qvitter', 3, 'ömma trohet', 107; det sällsynta *huld*: 'hulda löjen', 71; det enstaka, af Atterbom tidigare nyttjade *englablid*: 'du englablida', 73; det oftare förekommande *vänlig*: 'vänliga Zefyrer', 44, 'vänlig engel', 121, 'den vänliga Solen', 10, 'vänlig skugga' (af palmen), 29. Hit höra äfven de två epiteter, som äro de näst skön oftast nyttjade: mild och ljuf.

Mild är den sinnesstämning, hvari Vitalis helst framställer människor och väsen, och den stämning det yttre väcker hos honom, då det gör honom godt och smeker honom: 'uti konstens rike Herskar Phoebus mild', 8, 'de milda sångers ljud', 3, stående epitet där; 'som månljus milda', 142, 'tron, den milda stjernan', 5, 'Maj, så skön och mild', 8, 'den milda drufvan', 17, 'milda stjernor', 93, 'den milda solen', 34, 'den milda, sköna Menskosonen', 127; i böner och önskningar likaså: 'tindre mildt ditt öga på min dunkla stig', 86, 'Natur ~ mildt mot din sångare le', 24.

Ljuf, lika ofta nyttjadt, är stående bestämning till blomster: 'ljufva blomster', 33, 36, 44, rosor, gudanektar,

Flora, sång och toner, drömmar, blickar och tårar, Hebe, som kallas 'ljuf om kinden', 77; det ingår äfven i ett par sammansättningar: '*himlaljufva*[1] blomsterformer', 42 (jfr 'kyssars himmelskt ljufva nektar' 45) och 'huru *vårljuft* lifvet Sig sprider på er kind', 38.

Enhetligheten, för att inte säga enformigheten, af hans epiteter märkes mycket starkt, om man ser på de fall, där han gett ett substantiv två eller flera. T. d.: 'det himmelska och sköna ljuset', 40, 'Maj, så skön och mild', 8, 'sångens ljusa, sköna himmelrike', 3, 'sköna, himlaljufva blomsterformer', 42, 'du, så ljuf och mild', 85, 371; 'logo med himmelskt ljufva, milda, fromma ögon', 43, 'i solens klara, sköna, varma hjerta', 174. Motsatsen betecknas af 'dödens kalla, grymma liljor', 42, 'drömmarns mörka, grymma villa', 50. I allmänhet äro äfven dessa exempel på två eller flera epiteter från 1819—20, efter hvilka år de bli sällsynta.

Härtill kommer vidare ett litet antal sällsynta epiteter, som erbjuda särskildt intresse. En grupp sluter sig till romantikens förkärlek för det trollska, det är *underbar*: 'underbara toner', 36, (trädens) 'underbara kärlek', 36, 'min längtans underbara flamma', 41, *underfull*: 'Romas underfulla rike', 54, kanske menadt som karaktäristikum; *mystisk*: 'mystisk tunga', 90, 'en mystisk färgglans', 150; *trollande*: 'myrtenskogens trollande musik', 29, 'sin trollande röst' (1824); *magisk*: 'vår'n ~ med magisk staf'; alla förskrifva de sig med ett undantag från 1819—20. Till detta tidiga skede höra äfven: 'himlens ljusblå, *silfverprydda* siden', 106, 'Maj, *skönlockiga* pilt', 103, 'den *tjusta* tåren' och 'tjusta tankar', 72, samt '*innerlig* och *dunkel* kärlek', hvilkas romantiska ursprung är lika påtagligt. Samma är förhållandet med några sammansättningar på -krönt i '*blomkrönt* bäck', 83, '*myrtenkrönta* minnen', 73, 'Eos *rosenkrönt*', 31, 'sömnens *vallmokrönta* makter', 'konstens *lagerkrönta* lund', 5.

[1] Förut hos Stagnelius, t. d. II: 428 (Eichhorns upplaga).

För att tillhöra Vitalis äro de ju prunkande nog, men öfverglänsas betydligt i prakt af t. d. Stagnelius *perlekrönt, tornbekrönt, oljekrönt,* m. fl.

I Vitalis ungdomsförsök från 1816 finnas vidare *majestätisk, ädelt känslig, 'konstrik* hand', 'de *konstlösa* behagen' — som peka tillbaks på tiden före Atterbom — och *hesperidisk,* hvilka sedan aldrig återkomma. Där har han också: 'en manlig, en *Tegnérisk* lyftning', 383, och kallar "Inbillningens verld": 'en verld, *romantisk,* full af under', ett epiteton ornans, som kvarstår äfven i omarbetningen: '*Romantisk,* paradiset lik ~ jag ser en verld'.

För att äfven visa bildens frånsida vill jag ge en liten öfversikt öfver hvad som saknas, epitetgrupper, som man kunde väntat sig begagnade.

Vitalis brukar nästan aldrig genom sammansättning nyanserade adjektiver. Han skrifver t. d. alltid *'rena* himmeln', men ej: molnfria. *'spegelklara* ro', *'silfverklara* sjö', 93 (1820) äro så godt som de enda, medan sådana ord som majfrisk, stjärnklar, marmorkall ej finnas. Epiteter, som äro alltför tydliga lånord, finnas ej i de allvarliga dikterna, men däremot rikligen i de komiska; undantag bilda endast magisk, harmonisk, hesperidisk, se ofvan! Han undviker äfven de nybildade eller för öfrigt pregnanta götiska och romantiska adjektiverna, såsom nordisk[1], götisk[2], drömsk, återisk, elektrisk, magnetisk[3]. Ord som häntyda på sjukdom eller fattigdom eller sorg saknas också bland epiteterna[4]. Man finner aldrig de i allmänhet omtyckta släktskapsadjektiverna (moderlig o. s. v.), ej heller hjärtlig (däremot vänlig, se

[1] finns 1820 en gång adverbiellt i "Grafven".

[2] finns en gång, 250;

[3] finns 243, 290.

[4] 'Den *arma* skalden' (1820) i "Till den vissnande rosen", *'arma, trötta* ande', 247, och *'läkt från lifvet'*, 141, må likväl antecknas; antonymerna *sorglös* 77, 96, och *lycklig* 1, 40, 75 äro också sällsynta.

ofvan!) och stereotypen *'barnslig* lit', 43, 61, är nästan det enda exemplet på ett personadj. Årstidsadjektiver som vårlig och höstlig saknas också. Frånvaron af våldsamma och starka adjektiver är framhållen redan förut; därmed sammanhänger, att Vitalis har så få sammansättningar med o-: endast *'oändelig* kyss', 7, *'osläckelig* lust', 138, *oförgänglig*, 45, 49, 65, 110. Endast i de komiska dikterna finnas adjektiver, hvilka betyda hvardagsvacker såsom *täck*, *nätt*; fri[1] torde saknas, likaledes adjektiver med suffix som -aktig, -full, -lik m. fl., i alla allvarliga dikter.

Att detta är medvetet, framgår inte minst af bruket i de komiska dikterna. Där finner man ett färgadjektiv sådant som *azurfärgad*, lånord sådana som *elegisk*, *intressant*, *idyllisk*, *eterisk* ('eteriskt behag', 166) *magisk*; sammansatta och afledda adj. som *iskall*, 211, *slarfaktig*, *akademiemässig*[2], 259, *tiggarelik*, *praktfull*, den skämtsamma nybildningen *krigskonstig*, 218, och den allvarliga nybildningen (?) *griftlig*, 402.

Tekniskt är Vitalis epitetanvändning mycket enkel. I allmänhet finner man hos honom enstafviga adjektiver, stående ensamma och utan adverbialt[3] eller prepositionellt bestämningsord. Vanligen står epitetet, såsom normalt är, före hufvudordet. Endast adjektivet blå gör undantag, det är nästan alltid efterställdt, t. d. 'Edert

[1] Utom i betydelsen öppen: *'fria* fält', 67.

[2] Ej upptaget i SAOB, som ej heller brytt sig om det i förordet LIII närmast från Palmær anförda *afgudinna*, som SAOB ej har senare citat på än från 1772, och inte heller verbet *aftnas* (397), som i SAOB endast finnes anfördt från Variar. rer. voc. 1538. På artikeln *Berusning* meddelas däremot att "E. Sjöberg S. dikt. 230 (1821) gör berusning jämte andra af fosforisterna omhuldade ord till föremål för satir". Hos Vitalis hade SAOB kunnat få citat på berusning redan från 1815 (SAOB:s äldsta citat är från Atterboms Minnen "1818"); då Phosphoros 1810 gifvetvis ej kunnat komma ifråga.

[3] blott någon gång, t. d. 'odödligt klar', 48, 'evigt hvita', 54.

öga blå', 3; vidare 6, 21, 24, 32, 87, 93, 119, 140. Det är också ofta rimord. Rimhänsyn ha äfven framkallat 'himlen höga', 92, och 'molnkappan, tung och grå', 29.

Sällan förekomma allitterérande förbindelser, och de, som hittas, förefalla föga ljudafsiktligt danade: 'det lägre lifvet', 27, 'en blygsam blomma', 39, 'bleknad blomma', 79, 'granens trånga, torfbetäckta hus', 141, 'den gröna grunden', 42, 'den verkliga verld', 53. Endast ett fall torde inneha en önskad ljudharmoni: 'frusna famn', 64, enär Vitalis annars alltid använder kall och aldrig frusen. Assonans föreligger i 'väl *skön* den *gröna* jord må vara', 32, och 'på *grön* qvist det *sköna* bröllop sjunga', 33. Tvåordsrim åstadkommes i "Noli tangere" (1820) genom epiteterna:

> Och palmens Nymf mig vänlig skugga sände,
> Att soln ej bränna fick min *sköna barm*.
> Maj kärleksfull till mig sitt öga vände
> Och lät mig sofva på sin *gröna arm*.

Energisk upprepning erbjuder: 'blommar *Evig* vällust i en *evig* sommar' ("Sverige", 1819; raden struken i omarbetningen), 'Inunder *evig* Sol, på *evig* grund' ("Skaldens tröst", 1819) och '*odödlig* smärta En *odödlig* äras vålnad var' ("Trollhättan", 1815) — en retorisk effekt, som endast tillhör hans ungdom.

Af öfriga synpunkter vid en behandling af epiteterna[1] har man hos Vitalis mycket få att tillämpa. Att han har få "epitetförflyttningar" är naturligt, eftersom han föga personifierat ('blomsterfärgad lögn', 122; 'vingad åtrå' 122), och de få exemplen äro af så ringa märkvärdighet som 'fega läppar', 120. Antitetisk användning

[1] Jag hänvisar till den enda svenska mig bekanta, R. Törnebladhs innehållsrika och fängslande "Om epiteten i latinsk poesi, förnämligast med afseende på Vergilius" i Förh. vid sjätte nord. filologmötet.

visar: '*Jordiska* blommor hylla med rätt den *himmelska* blomman', 101.

— — — — — — — — — — — — — —

En jämförelse mellan Vitalis äldsta och yngsta dikter kan ta sin utgångspunkt i dikterna "Afskedsoffer", "Minne af den 28 Maj 1814" och "Till C. E. Günther". De äro stilöfningar i gustavianskt och eftergustavianskt maner med en senare tidsriktnings tillsatser, Walhall förekommer bredvid Nova Zemblas fjäll o. s. v. Här och där märkas spåren af den nya tiden, och valet af epiteter är upplysande nog för blandningen af tidsdrag. I "Afskedsoffer" har metern framkallat åtskilliga hos Vitalis annars så sällsynta daktyliska epiteter: 'vår *blomstrande* vår', 403, 'ödenas *vexlande* skiften', 403, 'med *lysande* öden', 403 samt det rent undantagsvisa 'ert *belönande* minne', 403. I "Till C. E. Günther" möter det gustavianska 'i en *Cyprisk* vår', 396, men äfven romantikens 'en *mystisk* hand', 399. I "Minne" finnes 'Hoppet går med *blomsterströdda* spår', 401, 'blomman med *försmäktad* kropp', 400, 'ålderdomens *kulna* dag', 401.

Om skillnaden mellan 1819 och 1825, mellan "Dikter" och "Nyare Dikter" får man en föreställning genom att jämföra t. d. "Sverige" och "Skaldens tröst" med "Anderöster" och "Den högre kärleken". I "Sverige" finner man: '*evigt hvita* jorden', 'himlen, *evigt blå*', '*kalla* Nordens', '*evig* vällust i en *evig* sommar', 'den *höga* kraften', 'en *evig* vår', 'Romas *underfulla* rike', '*ljusa* vinternätter', 'ett *högre* tempel', '*klara* lampor', '*blåa* tak', 'de *ädla* skuggor', '*höga* Norrskensflamman', 'de *sköna* land', '*varma* tro'. I "Skaldens tröst": 'en *oförgänglig* tår', 'Den *unga* blomman', 'Med *vingad* åtrå', 'Med *rosenfärgad* lögn', 'den *sköna* vårn', '*evig* Sol, på *evig* grund', '*matta* strålar', 'de *sköna* former', 'hvart *fromt* begär'.

I "Anderöster": '*dystra* Lärarn', 'de *dunkla* språken', 'en *mossklädd* sten', 'den *glada* engeln', 'det *rena* språk',

'din *sköna* litenhet', 'den *yra* floden', '*trötta* vandrarn', 'den *höga* himlen', 'mitt *lugna* hjerta', 'den *stilla* friden', 'den *stilla* natten', 'de *höga, klara* stjernor', 'det *lägre* lifvet', 'Din *höga* bana', 'ditt *höga* urhem'. I "Den högre kärleken": 'det *varma* blodet', '*dyster* natt', 'en *salig* älskogsstjerna', 'hans *helga* fot', 'verldens *stolta* herrar', '*arme* broder'.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Såsom det framgått af det föregående, synes mig Vitalis stil vara väsentligen nyromantisk. Det är väl knappast någon motsättning mot en sådan uppfattning, att litteraturhistorikerna stundom uttalat sig med särskildt framhållande af hans samband med "göter" och "neutrer", ty han är ju inte fri från intryck af t. d. både Geijer[1] och Tegnér. Likväl förstår jag inte ett så grumligt uttalande som Vedels i "Svensk romantik", s. 359: "Imod Fosforisternes Blomsterdrømme og evige Klager (? ? ?) stiller Vitalis en streng og ophøjet Heroisme, noget inspireret af Tegnérs Digtning", ty om någon bjuder på blomsterdrömmar, så är det väl Vitalis, och heroismen framträder ju endast i ett fåtal tidiga dikter. Ljunggren säger i sitt minne öfver Vitalis (a. a. sid. 153) "*Klarhet*, en klangfull dikt, i hvilken Vitalis uti en stil, som starkt påminner om Tegnérs..." Mig förefaller diktens stil närmast nyromantisk; jag kan nöja mig med att anföra dessa rader om sången:

> Djerft lyfter han de unga vingar,
> Och rakt mot himlen går hans lopp.
> Till andeverldens Sol han svingar
> Sig, som en vingad Solros, opp.

Ännu mera positivt än Vedel och Ljunggren har C. L. Östergren uttalat sig i sin afhandling om Vitalis. Han ger där på sid. 52 en stiljämförelse för att styrka, det Tegnér på ifrågavarande ställe varit förebilden. Samma

[1] strofer af "Natursonen".

typexempel för jag utan ringaste tvekan till en nästan fosforistiskt nyromantisk stilart; det är ganska få drag däri, som ens synas mig möjliga inom tegnérismen. Och de afgjorda likheterna mellan ett flertal af Vitalis här ofvan anförda uttryck och Atterboms med flera nyromantikers maner — t. d. gröna tungor, fromt begär, engelskön, ja själfva uttrycket Tegnérisk lyftning — medge inte uppställandet af någon annan skillnad mellan Vitalis stil och den allmänt nyromantiska än en rent personlig. De höra tillsammans under samma hufvudgrupp, och särskildt måste Atterboms stilinflytande på Vitalis skattas mycket högt — ehuru detta förut ej framhållits[1]. Öfver hufvud har man ej gjort detta atterbomska stilvälde rättvisa; sålunda saknas han totalt i Noreens uppräkning af de stilistiskt viktigaste af de nysvenska författarna i "Vårt språk" — något som ur alla synpunkter torde vara en stor orättvisa.

Den utveckling Vitalis stil genomgår — under hätsk personlig fejd med några nyromantiker — erbjuder för öfrigt i det stora hela vissa likheter med Atterboms. Liksom denne aflägsnar han det exotiska och praktfulla, medan det andligt genomlysande göres allt starkare. Ljunggren har rätt, då han säger (a. a. sid. 137): "Med sitt disharmoniska inre, sina sjelfmordstankar, sin i vissa fall öfverspända idealitet var Vitalis, trots sin kärlek till antiken (? — hade inte Hammarsköld, Palmblad och Atterbom kärlek till antiken lika starkt som trots någon?), *en afgjordt romantisk natur*", ehuru man naturligtvis inte i likhet med Ljunggren får se likhet med romantiken endast i de fel och brister, som vidlådde Vitalis. Denna "romantiska natur" och det lättbegripliga beroendet af ett sådant religiöst och estetiskt språk som Atterboms förklara stilfrändskapen. Den sträcker sig ju inte till ett och allt. Det fåtoniga, det abstrakta, det ej till bild

[1] några uttryck af Palmblad i en recension oberäknade.

förvandlade intrycksmaterialet göra ju en absolut olikhet. Att detta härrört från personlig ofullkomlighet hos Vitalis, liksom det är en skaldisk, stilistisk brist hos honom, det är jag öfvertygad om.

Ruben G:son Berg.

Några anmärkningar till R. G:son Bergs "Lexikaliska bidrag till finländskan i våra dar".

Förkortningar:

Dalin (1850, 1853) = Ordbok öfver svenska språket af A. F. Dalin. I, II. Stockholm 1850, 1853.

Lind (1749) = Orda-bok på tyska och swänska, så ock på swänska och tyska af Olof Lind. Stockholm 1749.

Lundell (1893) = Svensk ordlista af J. A. Lundell. Stockholm 1893.

Möller (1790) = Tysk och svensk samt svensk och tysk ordbok. III af J. G. Möller. Greifswald 1790.

Sahlstedt (1773) = Svensk ordbok med latinsk uttolkning af Abraham Sahlstedt. Stockholm 1773.

SAOB = Ordbok öfver svenska språket af Svenska Akademien.

SAOL = Ordlista öfver svenska språket af Svenska Akademien.

Serenius (1741) = Dictionarium suethico-anglo-latinum (af) Jacobus Serenius. Stockholm 1741.

Spegel (1712) = Glossarium-Sveo-Gothicum eller Swensk-ordabook af Haq. Spegel. Lund 1712.

Sundén (1885) = Ordbok öfver svenska språket af D. A. Sundén. I, II. Stockholm 1885.

Swedberg Schibb. = Schibboleth. Swenska språkets rycht och richtighet af Jesper Swedberg. Skara 1716.

Weste (1807) = Svenskt och fransiskt lexikon. I, II. (af E. W. Weste). Stockholm 1807.

Öfriga förkortningar torde utan vidare förstås med tillhjälp af en bibliotekskatalog.

I tredje årg. af denna tidskrift, s. 123 ff., har d:r R. G:son Berg, som redan förut vid flera tillfällen sysslat med detta ämne, under ofvan angifna titel lämnat ytterligare bidrag till kännedomen om den finländska svenskan. Då det är af stor vikt att detta intressanta och, som det vill synas, aktuella forskningsområde blir så allsidigt belyst som möjligt, har undertecknad ansett sig icke böra underlåta att dra sitt lilla strå till stacken genom att publicera nedanstående anteckningar, som gjorts i anledning af d:r Bergs nyssnämnda uppsats.

Innan jag meddelar dessa anteckningar, vill jag förutskicka den anmärkningen, att de icke afse att i egentlig mening utgöra en kritik af d:r Bergs arbete. Endast mera i förbigående vill jag därför framställa ett par allmänna anmärkningar.

D:r Berg anger icke genom titeln på sin uppsats fullt klart begränsningen af sitt ämne. Af underrubrikerna framgår dock, att hans syfte varit att gifva bidrag till den moderna finländskans karakteristik blott från synpunkten af dess afvikelser från den samtida högsvenskan[1], m. a. o. att lämna en samling af finlandismer. I ett visst fall synes han mig emellertid härvid i sin uppsats fatta begreppet finlandism något för vidt. Jag syftar därpå, att han bland finlandismer utan vidare inordnar en del ord och uttryck, som utgöra benämningar på (eller ha sitt upphof i befintligheten af) vissa statsliga, kommunala, kommunikativa, rättsliga o. s. v. institutioner, inrättningar och förhållanden, titlar på vissa tjänstemän o. s. v., hvilka alla institutioner o. s. v. icke äga några fullkomliga motsvarigheter i Sverge. Ex. på dylika ord och uttryck äro: *(telegrafiskt) afgångskontor, biljettförvaltare, boställsinspektör, centonal* (se numera SAOB), *depåföreståndare, estafett-befordran, -försändelse, -post, forst-konduktör, -uppsyningsman, kanalchef, kommunalläkare, linjekassör, -bokhållare, pedagogiekandidat, ploginstruktör, referendariesekreterare, senatorska, skogstaxator.* Dessa och dylika ord äro enligt min mening inga finlandismer, åtminstone icke om man med finlandism förstår ett i Finland brukligt, men i Sverge obrukligt uttryck[2], ty dessa ord **måste** ju användas äfven af en svensk, så snart han vill tala om de ifrågavarande personerna o. s. v. Dylika ord borde därför icke upptagits på listan öfver finlandismer eller åtminstone sammanförts till en särskild afdelning med betonande af den skilda karaktären hos dem gentemot öfriga som finlandismer betecknade ord.

En annan allmän anmärkning jag ville göra är den, att det synes mig mindre lämpligt att, såsom förf. gjort, på listan öfver finlandismer upptaga icke så få afvikelser — vanligen synbarligen nybildningar — i fråga om former, genus, betydelse o. s. v., som genom citaten eller verbaliter af honom

[1] Jag tillåter mig att använda denna d:r Bergs term såsom beteckning för det i Sverge skrifna och talade språket.

[2] Och någon annan uppfattning af begreppet finlandism är väl ej gärna möjlig?

själf anges såsom endast en eller annan enstaka gång förekommande eller påträffade. Att i detta fall dra gränsen för hvad som skall upptagas är naturligtvis icke lätt. Men så mycket torde man kunna säga, att ett ord eller en form o. s. v. för att få betecknas som finlandism måste ha konstaterats såsom någorlunda konstant i Finland, under det att det i Sverge är (numera) obrukligt (l. eventuellt bevisligen inlånadt från finländskan). Försiktigast hade därför varit att tillsvidare icke bland finlandismer upptaga eller till en särskild afdelning med särkarakteristik hänvisa ord, former och betydelser sådana som: *nonsens*, realgenus, *syn*, neutrum; pl. *guirlandrar, manövrar, svedar;* p. pf. *nännats, smitat, åkat; befund, elementarskolist, glesskog, gästrollera, hårfästning, inomhuslig, jubilator, kursgången, lungsotist, rackeri, raffineri, på sensidan, uppiffad* = upppiggad, *vårtagen*. Jag skyndar att tillägga, att jag med denna anmärkning ingalunda vill hafva sagt, att icke några (eller måhända flertalet) af dessa ord och uttryck redan äro (eller åtminstone kunna bli) verkliga finlandismer[1]. Men hvad jag här särskildt ville framhålla är, att man just med afseende på dylika enstaka fall lättast råkar ut för misstag, då man vill beteckna dem såsom speciella för den ena eller andra landsändan, i det dylika nybildningar ofta dyka upp på skilda ställen oberoende af hvarandra, och dessutom ju helt naturligt tillfälliga företeelser i långt högre grad än det stående ordförrådet undandrager sig äfven den kunnigastes noggranna bekantskap. Bevis härpå anföras i det följande (se t. ex. orden *syn, manöver, smita, befund, lungsotist*).

Mitt hufvudsyfte är emellertid, som nämndt, icke i egentlig mening ett kritiskt. Som jag redan förut antydt, anger d:r Berg, så vidt jag finner, icke fullt klart, hur mycket han med sin undersökning åsyftar i omfattning eller djup. Hvad omfattningen beträffar, har jag nyss yttrat min förmodan. Beträffande djupet vill det af förf:s framställning synas, som om han med få undantag velat inskränka sig till att påpeka de faktiska skiljaktigheterna mellan finländskan och högsvenskan utan att historiskt belysa dem. Det är för att i detta hänseende från en viss sida i någon mån komplettera d:r Bergs

[1] Det hade, inom parentes sagdt, varit ytterst önskvärdt, att förf. öfverallt (i sht i de fall, där endast ett citat gifves) hade genom ett tillägg: "med fl. st.", "ofta" eller eventuellt "sälls.", "bl. anträffadt denna gång" l. d. uttryckligen gifvit läsaren kännedom om ordets l. formens bruklighet eller åtminstone om förf:s egen uppfattning af dess frekvens.

framställning, som nedanstående anteckningar tillkommit, i det de genom att ställa några af de af d:r Berg anförda finlandismerna i belysning af äldre eller icke fullt modern högsvenska vilja lämna bidrag till utredningen af, i hvilka fall finlandismerna utgöra kvarlefvor af ett af högsvenskan redan tillryggalagdt språkstadium. Att samtidigt i rätt många fall kritiska anmärkningar måst göras till d:r Bergs uppfattning af hvad som kan betraktas som finlandismer eller icke, har icke kunnat undvikas, i synnerhet som d:r Berg icke haft eller kunnat ha till sitt förfogande åtskilligt material rörande högsvenskan som stått mig till buds. Jag meddelar här nedan mina anteckningar i samma ordning som de respektive orden intaga i d:r Bergs uppsats. Materialet för desamma utgöres till allra största delen af Svenska Akademiens i Lund förvarade språkprofssamlingar.

isflak. Om detta ord säger d:r Berg: "torde ofta vara neutralt i Finland". Det vill häraf synas, som om han ej kände eller erkände detta genus som högsvenskt för ifrågavarande ord. Förhållandet är emellertid, att det äfven i Sverge numera oftast torde vara neutrum. Ex. från modern litteratur: *ett isflak* V. Rydberg Varia 266 (1891), *detta isflak* Kolthoff Ur djurens lif 473 (1901), *isflakets* Nathorst Jordens hist. 410 (1891), *isflak* (pl.) Svensén Jorden och menniskan 50 (1887), *en mängd isflak* Hedin Genom Asien 2: 399 (1898), *isflaken* (pl.) C. R. Nyblom i Posttidn. 1892, n:r 75, s. 3, Carlson Geogr. 1: 182 (1894), Torpson Europa 1: 201 (1895), Heidenstam Karolinerna 2: 210 (1898) o. s. v. Realgenus har jag funnit i senare tid endast hos Lundegård Titania 192 (1892) och i Läsn. f. folket 1897, s. 207, näml. i pl. *isflakar* (till ett sing. *-flak* l. *-flake*?), samt formen *isflake* hos Gunterberg Hjälpreda 1: 301 (1896). SAOL 1900 — som icke anger genus för sammansättningar — upptar det enkla *flak* endast som neutrum. Dalin (1850) har däremot blott *isflake* (mask.).

kipa. Detta verb har jag funnit i högsvensk litteratur blott hos Wetterbergh De fyra signaturerna 11 (1843): "han låg och kipade efter andan". I svenska dialekter förekommer det enligt Rietz i Nerike ("kipa ätter ånn") samt i Elfdalen och Våmhus (under formen *kaipa*, hvartill adjektivet *kaipen* "flämtande"). De sistnämnda formerna visa, att ordet har ursprungligt långt *i*. Utan tvifvel föreligger här ett helt annat verb än det vanliga *kippa*. Till förhållandet mellan dessa båda verb, *kipa* och *kippa*, hoppas jag få återkomma i

ett annat sammanhang. Här vill jag blott antyda, att min uppfattning går ut på, att *kipa* är det ursprungliga verbet i bet. flämta (sannolikt en rotvariation till mlt. *kiken*, nht. *keuchen*), och att *kippa*, hvars ursprungliga betydelse är en helt annan (fsv. *kippa* = draga, rycka) i rikssvenskan öfvertagit det förras funktioner, dels möjligen på grund af formsammanfall, dels på grund af beröring i betydelsesfärerna. — Hos Topelius är ordet väl upptaget från någon östsvensk dialekt. I mig tillgängliga dialekt-ordböcker öfver östsv. mål har jag likvisst icke kunnat finna det.

sinfoni. I nutida högsv. torde denna form icke förekomma. I slutet af 1700-talet och början af 1800-talet påträffas den däremot (jämte *sym-*), t. ex. Stockholmsposten 1792, n:r 44, s. 3, Dagl. Alleh. 1793, n:r 20, s. 2. En kompromissform *sim-* förekommer hos Gustaf III Skr. 3: 362 (1790), Mecklin För begynn. i tonk. 7 (1802) och upptages ännu af Dalin (1853) jämte *sym-*. Formen *sin-* beror väl snarast på direkt anslutning till italienskan.

sirén. En form med *i* har jag icke funnit i högsv. senare än hos Lundberg Träg. 103 (1754, 1780). På en förblandning i uttalet tyder dock måhända i något senare tid omvändt skrifningen *syrén* för *sirén* hos Adlerbeth Poet. 2: 227, 235 (1798, 1803) och Lindegren Saml. skr. 3: 189 (1807).

styl. Af föga intresse är väl här att påpeka det allmänt bekanta förhållandet, att denna form under 1600- och 1700-talen var den normala i alla ordets betydelser. Däremot förtjänar att framhållas, att den, särskildt i estetisk betydelse, kvarlefvat äfven i högsv. ända in till våra dagar. Jag antecknar: 1) i fråga om tidräkning: Rääf Ydre härad 1: 105 (1856), Berlin Lärob. i naturl. 207 (1880); 2) i estetisk användning: Agardh Statistik I. 1: 59 (1852), Ljunggren De estet. system. 1: 155 (1856, 1869), 2: 274 (1860, 1883) m. fl. st., V. Rydberg i Göteb. Hand. tidn. 1871, n:r 137, s. 3. Ännu Linder anser sig i sina Regler och råd 4 a (1886) jämte *stil* böra upptaga *styl*: "Jämte *göktita, satir, sefir, skiltvakt, stil* och *sting* finnas *göktyta, satyr, sefyr, skyltvakt, styl* och *styng*." Omgifningen visar, att ett uttal med *y*-ljud afsetts[1]. — [Bland finländare som använda formen *styl* kan tilläggas Wegelius Musikl. 2: 164 (1889), Mus. hist. 69 (1891) och väl flerstädes.]

fnurr är icke eller har åtminstone icke alltid varit en

[1] Jfr också Landtmansson Västgötamål. l- och r-ljud, s. 41 (1905).

finlandism. Denna form förekommer hos Carlén Ett köpmanshus 1: 60 (1860) och Skuggspel 2: 132 (1865) i samma användning som det vanligare *fnurra*. På förra stället heter det: "Det var väl någon fnurr på kärlekstråden"; på senare: "Om kungen icke åter slår fnurr på tråden". Dessutom förekommer detta ord i litteraturen vid midten af förra århundradet i flera självständigt utvecklade betydelser som jag icke känner hos *fnurra*: 1) knyck (på nacken)? eller = 4? Almqvist Det går an 162 (1839), Jolin Barnhusbarnen 177 (1849); jfr: "Med hufvudet på fnurr" Sturzen-Becker Saml. arb. 4: 202 (1862); — 2) infall, nyck? Sturzen-Becker Min fattiga sångmö 235 (1844), Stenhammar Bilder ur Riksdags- och hufvudstadslifvet 3: 78 (1844), Sehlstedt Sånger och visor 5: 106 (1876); — 3) vresighet, fnurrighet Almqvist Sv. fattigd. bet. 23 (1838); 4) vresig, fnurrig min? Almqvist Aram. May 65 (1838); — slutligen 5) i det något egendomliga uttrycket "fnurr af klokhet" Zedritz Saml. skr. 3: 231 (1862). I svenska dialekter förekommer ordet i liknande betydelser i Västergötl. och Smål. (se Rietz). — [Samtidigt förekommer ordet hos de finl. förf. Topelius Dram. 189 (1853, 1881) och Wecksell Dikt. 248 (1861, 1868), hvilka ex. sålunda äro äldre än de af d:r Berg anförda.]

intervju som neutrum har jag funnit i Sydsv. Dagbl. Snällp. 1899, nr 298, s. 1: "Han . . vidhöll hvarje ord i interviewet"; "Detta . . interviews sanningsenlighet". Danism?

kaprifolium som neutrum med best. form *-iet* torde äfven i Sverge ingalunda vara sällsynt. Egendomligt är, att d:r Berg ej observerat denna form hos Almqvist Amor. 155 (1839): "Se kaprifoliets Rankor . . .". Ordet anges af Weste (1807), Dalin (1850) och Sundén (1885) endast som neutrum; SAOL 1900 betecknar dess genus med: "r., äfv. n.".

möss såsom neutrum sing. torde förekomma icke så sällan öfver hela Sverge, men torde snarare ha en eufemistisk än en vulgär anstrykning. På samma sätt förhåller det sig med sing. *löss*. Jfr för öfrigt E. H. Tegnér i Sv. akad. handl. fr. 1886 6: 247 (1892).

plan. Realt genus af detta ord i betydelser, för hvilka vi nu alltid använda neutrum, är icke ovanligt i något äldre svensk litteratur. Ex.: Rydqvist Sv. spr. lagar 1: 352 (1850), 5: 41 (1874), densamme i Sv. akad. handl. fr. 1796 25: 30 (1852), V. Rydberg på flera ställen. Uttr. "en sluttande (l. lutande) plan" (i egentlig betydelse) förekommer hos Bergklint Mindre smdrag af vettensk. 1: 149 (1781), Gosselman Col. 2: 130 (1828),

V. Rydberg Ath. 514 (1859, 1866) — det senare dock kanske något tvifvelaktigt, då betydelsen här möjligen är icke "yta", utan "fält" (jfr gräsplan o. d. med realt genus). — [Å andra sidan tyckes äfven i den moderna finländskan neutrum icke vara ovanligt i de betydelser, där högsvenskan har detta genus. Jag har antecknat exempel härpå från Bergroth Elem.-kurs i geom. 4 (1885), Ahrenberg Anor 222 (1891), Haap. 70 (1894) m. fl. st., Pipping i Språk och Stil 3: 122 (1903).]

staka, (vagns)sela, pl. *mjärdor* utgöra fenomen af samma utveckling, den bekanta öfvergången från svagt mask. till svagt fem. på grund af oblika formens förallmänligande i sing. Såsom allmänt kändt är denna företeelse i och för sig icke karakteristisk för finländskan, utan förekommer i många fall äfven i högsvenskan (blomma, hjärna, hjässa, skada, vilja o. s. v.). I finländskan har emellertid denna utveckling gått längre än i högsvenskan, i det den där dels träffat en mängd ord som i högsvenskan aldrig fått denna utveckling, dels bibehållits i många fall, där i högsvenskan den ursprungliga maskulina formen återställts efter att i äldre tid (i sht under 1700-talet) ha varit vacklande. En utförlig undersökning af denna fråga existerar till dato, så vidt jag vet, icke. Undertecknad har emellertid börjat några samlingar till belysande af densamma för hela språkområdet och hoppas att någon gång i framtiden få tillfälle att genomföra undersökningen. Med afseende på här ifrågavarande ord har jag antecknat följande. En pl. *stakor* påträffas hos Lucidor Hel. Q q 3 recto (1674), tydande på ett sällsynt fem. *staka*. Detta är dock hos Lucidor möjligen dialektiskt. Något säkert sing. *staka* har jag ej funnit i högsv. — [Pluralen *stakor* till det af d:r Berg antecknade *staka* anföres af H. Bergroth i Tidskr. utg. af Pedag. fören. i Finl. 1895, s. 125 (han för det till sing. *stake*; jfr emellertid Freudenthal Skiljakt.).]

Ett högsvenskt *sela* förekommer hos Columbus Ordesk. 17 (1678) — ordet (formen?) anmärkes såsom tillhörande talspråket —; hos Spegel (1712) — jämte *sele* —; och sannol. hos D. v. Schulzenheim i Läsn. i bl. ämnen 16—17: 84 (1798)[1] — *selas* kan väl nämligen knappt så sent som omkring 1800 anses utgöra den gamla regelbundna gen.-formen till en nom. *sele*. — [Från finländska litteraturen kan jag till det af d:r Berg anförda *vagnssela* foga det enkla *sela* från Wiborg 1857, n:r 35, s. 4, Topelius Vint. I. 2: 185 (1862, 1880) o. pl. *vagnsselor* Nya Pressen 1894, n:r 235, s. 1.]

[1] Jfr äfv. d:r Berg i Språk och Stil 5: 99.

Sing. *mjärda* finnes hos Florinus Vocabularium 164 (1695), pl. *miäror* hos Linné i Vet. akad. handl. 1: 426 (1740); den senare har dock sing. mask. *mjärde* på ett annat ställe: Västg. resa 191 (1747). — [Ett äldre finländskt exempel än det af d:r Berg anförda på pl. *mjärdor* har jag antecknat från Castrén Resor 1: 317 (1852). I allsidighetens intresse kan slutligen nämnas, att Ahrenberg utom den af d:r Berg anförda pl. *mjärdor* har äfv. pl. *mjärder* (väl till sing. *mjärd*?) o. *mjärdar* (till *mjärd* l. *mjärde*?), det förra Hihuliter 47 (1889), det senare därs. 105.]

stom = stomme förekommer i högsv. hos Serenius (1741; han känner blott denna form) — och hos Lind (1749; jämte *stome*).

syn anträffas såsom neutrum i bet. ansikte hos Düben Boileaus Satirer 83 (1722) och hos Per Hallström Briljantsmycket 72 (1896), naturligtvis fullständigt oberoende af hvarandra och af den finländska motsvarigheten. I alla tre fallen beror genusväxlingen utan tvifvel på tillfällig anslutning till ordet *ansikte*. På danskt (norskt) inflytande synes mig i dessa fall knappt vara att tänka. — Ehuru icke egentligen hithörande, kan tilläggas, att ordet ss. neutr. i uttrycket *synets gräns* (= horisonten) möter hos Atterbom Minnen 468, sannolikt en själfsvåldig nydaning af denne skald för att enligt hans mening bättre uttrycka den något nyanserade betydelse han inlägger i ordet; möjligen har han också påverkats af ordet *seendet* eller tyska *das sehen* l. dyl.; en mindre sannolik möjlighet är väl, att en danism föreligger.

Pl. *britser* är alldeles ingen finlandism. Dalin (1850) och Sundén (1885) känna blott denna pluralform, Lundell (1893) och SAOL 1900 upptaga den som likberättigad med den på *-ar*. Äfven ur litteraturen har jag antecknat den, t. ex. Posttidn. 1791, n:r 44, s. 3, Sv. turist-fören. årsskr. 1890, s. 200. — [Å andra sidan kan för fullständighetens skull som ex. på plur. *-ar* ur finländskan anföras: Finl. allm. författn. 1824, s. 349, Finl. förf.-saml. 1868, n:r 24, s. 7, och Topelius Vint. II. 2: 260 (1882).]

Pl. *knipor* (vara i knipor) har jag anträffat en gång äfven i högsvensk litteratur, nämligen hos Egron Lundgren En målares anteckn. 1: 217 (1849): "hjelpte honom ur iråkade knipor . . .". I högsv. har det dock utan tvifvel en mycket tillfällig karaktär. — [I finländskan förekommer det redan i Runebergs Kan ej (Saml. skr. 6: 11 o. 92 (1862): "I staden

är man jemnt i knipor"; "Han talar ständigt om betryck och knipor".]

manövrar är icke någon speciellt finländsk pluralform, utan torde vara ganska vanlig äfven i Sverge. Ex.: Schück Sv. litt. hist. 1: 402 (1889; i ssgn *valmanövrar*), Ny tidn. f. idrott juln:r 1901, s. 3, Lunds Dagbl. 1905, n:r 106, s. 2 (i ssgn *flottmanövrar*).

["*markor* . . . stundom i tal" (R. B.). I skrift möter det hos Ahrenberg Hihuliter 36 (1889): "de surt förvärfvade markorna" och därs. 72: "det . . . gälde [för hästarna] att förvärfva . . . markor åt sina herrar".]

mjärdor, se ofvan (under *staka*).

sitser. Ehuru icke upptagen af Lundell (1893) eller SAOL 1900, torde denna pluralform icke vara sällsynt i högsv. Litteratur-exempel: Almqvist Det går an 88 (1839), J. H. Fredholm i Tekn. tidskr. 1874, s. 138, G. Nyblæus i Tidn, f. idrott juln:r 1895, s. 16, Stockholms Dagbl. (Landsortsuppl.) 1896, n:r 561, s. 3, Hjerta-Retzius Arbetsstugor f. barn 88 (1897). Af ordböcker upptaga Weste (1807) och Dalin (1853) endast denna pluralform. Den bör sålunda afgjordt utgå från listan på finlandismer.

På liknande sätt förhåller det sig med pl. *slår* (*tvärslår*), äfven om denna form i högsv. visserligen måste erkännas vara betydligt sällsyntare än *slåar*. Det enkla *slår* möter t. ex. hos Serenius (1741), D. Thunberg i Vet. akad. handl. 10: 298 (1749), K. Warg Kokeb. 649 (1755), Winblad Tegelbr. 28 (1761), Zetterstedt Resa gm Sv. o. Norge 1: 96 (1822), E. Beckman Amer. stud. 1: 79 (1883). Sammansättningen *tvärslår* har jag påträffat hos C. Knutberg i Vet. akad. handl. 30: 17 (1769), Andersson Verldsomsegl. 2: 150 (1854).

suput. D:r Berg synes icke ha observerat, att SAOL 1900 för detta ord anger pl. *-er* l. *-ar*. Att denna senare pluralform är gammal i sv., visas af följ. ex.: "Thet maneer, som af suputar skeer" Husspegel A 5 a (1697).

svedar. Denna pluralform har jag anträffat i högsv. blott hos Sahlstedt (1773).

Att beteckna saknaden af *s* i *ingeniördiplom* som en finländsk afvikelse synes mig djärft. Tamm, Sammans. ord i nutida sv., s. 82, framhäfver särskildt just ordet *ingeniör* bland de (låne-)ord med tonen på sista stafvelsen, hvilka vackla i sin sammansättningsform, och framhåller riktigt, att till de flesta sammansättningar finnas former både med och utan *s*[1].

[1] Jfr äfv. SAOL 1900.

Då jag i någon mån i denna punkt kan komplettera Tamms framställning, vill jag ett ögonblick uppehålla mig vid denna sak. På den här ifrågavarande sammansättningen med *diplom* förekommer i de af mig begagnade samlingarna blott ett ex., detta visserligen med *s*. För öfrigt uppvisa dessa samlingar följande former: 1) Sammansättningar, i hvilka lederna stå i appositionsförhållande till hvarandra, uppträda alltid utan *s*: *ingeniör-arkitekt, -general, -kapten, -löjtnant, -officer* (men i dubbel sammansättning: *ingeniörs-officersexamen!*), *-öfverste*[1]. 2). Sammansättningar i hvilka första leden till sin betydelse egentligen är plur. och angifver, hvaraf något (en kår o. s. v.) består, uppvisa likaledes blott stamform: *ingeniör-afdelning, -bataljon, -brigad, -fördelning, -kompani, -kår, -stab, -trupp, -vapen*[2]. Jämför för sammansättningar af denna art Tamm a. arb., s. 19. 3) Öfriga sammansättningar vackla. Betydelsen är i allmänhet tillhörighetsförhållande af ett eller annat slag: de uttrycka, att det som efterleden betecknar tillhör, tillkommer, är säreget för, företages af o. s. v., öfverhufvud står i ett eller annat samband med *ingeniör(er)*. a) Endast utan *s*: *ingeniör-arbete, -befattning, -material, -undersökning, -uppfostran, -ämne*[3]. b) Blott med *s*: *ingeniörs-assistent, -byrå, -elev, -fråga, -förening, -kontor, -kurs, -lif, -mässig, -praktik, -problem, -sak, -skola, -studier, -tidning, -träng, -verk, -vetenskap, -väsende*. c) Både med och utan *s*: *ingeniör(s)-biträde, -fack, -högskola, -konst, -tjänstgöring*[4]. Af de flesta till 3) hörande sammansättningar föreligger blott ett exempel, hvarför uppträdandet af den ena eller andra sammansättningsformen ofta måste anses bero på en tillfällighet. Äfven frånsedt denna omständighet, visar emellertid redan denna samling af olika bildningar, att man vid frågan, huruvida saknaden af *s* i *ingeniör-diplom* kan betecknas som en finlandism, i hvarje fall bör vara försiktig i sin dom.

begrafvade, se SAOB.

spjälka. Ex. på böjning efter 2:dra konj. föreligga i högsv. från äldre tid: pres. *spjälker* Comenius Upläste gyl-

[1] Till betydelseförhållandet mellan sammansättningslederna har Tamm här liksom i flera andra fall tagit för liten hänsyn. — Med afseende på under 1) nämnda sammansättningar och deras form jfr anm. före sammansättningarna under *chef* i SAOB.

[2] Men hos Tamm äfv. *-s-bataljon, -trupper*.

[3] Men hos Tamm äfv. *-s-arbete*.

[4] Till dessa kunna läggas från Tamm: *-(s)-klubb, -kunskap, -teknik*.

lene tungomåls dör (öfvers. af E. J. Schroderus) 529 (1640), Kalm[1] Amer. resa 3: 169 (1761), præt. *spjelkte* den senare i Vet. akad. handl. 22: 37 (1761). — [Å andra sidan förekomma ex. på böjning efter 1:sta konj. äfv. i finl., t. ex.: Fredrika Runeberg (1845) hos Strömborg Runeberg 4: 538, Topelius Fältsk. ber. 2: 54 (1856)].

svälla. Det intr. *svälla* är som bekant ursprungligen ett starkt verb och böjes så i äldre sv. rätt långt ned i tiden. Exempel föreligga ända fram till 1818: "så swåra swall modet på the karlar" Peringskiöld Heimskringla 1: 155 (1697); "han swal up af wrede" O. Rudbeck Atl. 3: 157 (1698); "döda Hafwet, som der sedan upswall" därs. 4: 86 (1702); "min ögon swullit opp" Kolmodin Qv.-spegel 1: 67 (1732); "nosen svall mycket" A. Bäck i Vet. akad. handl. 9: 286 (1748); "upp svall hans synd" Afzelius Sæm. Edda 114 (1818), "plågor i mig svullo" därs. 117, hos Afzelius dock möjl. arkaismer. Sahlstedt (1773) anger præt. *svall* och *svälde,* p. pf. *svullit.* Redan hos Weste (1807) upptages emellertid blott svag böjning och så af alla ordböckerna framåt. — [Å andra sidan synes svag böjning äfv. i finländskan icke vara ovanlig. Jag har funnit följande ex. på præt. *svällde*: Runeberg Saml. skr. 1: 324 (1841), därs. 3: 190 (1832, 1852), 5: 27 (1860, 1864), Topelius Fältsk. ber. 2: 26 (1856), dens. Ljungbl. 289 (1873), Collan Dikter 67 (1864), Ahrenberg Haap. 72 (1894)].

smitat. Denna perf.-part.-form möter hos Carl Larsson Ett hem 13 (1899): "ungkarlen . . . har smitat för länge se'n". I högsv. är dock denna nybildning utan tvifvel ganska sällsynt.

arrestant med sammansättningar, se SAOB.

[*afvig.* Om förhållandet mellan *afvig* och *afvog,* se SAOB. I den betydelse som ordet har på det af d:r Berg citerade stället hos Topelius betecknas det af denna ordbok som "nästan föråldradt". Denna bruklighetsinskränkning har utan tvifvel giltighet äfven för den nuvarande finländskan].

bebruka, se SAOB.

befund. Ett högsv. ex. — i något afvikande användning —: "det ophtalmoscopiska befundet" Löwegren Ög. sjukd. 393 (1891, 1900).

blåis. D:r Bergs uppgift om detta ord, att det i finl. är en "teknisk term", hade behöft en närmare förklaring. I

[1] Kalm hade vid denna tid några år varit bosatt i Finland. Hos honom kan det sålunda vara en finlandism, om denna böjning i finl. är så gammal.

högsv. tyckes det icke vara sällsynt, men har där, så vidt jag kan finna, icke någon teknisk karaktär. Ex.: Stockholms Dagbl. (Landsortsuppl.) 1897, n:r 66, s. 4, Post- o. inrikestidn. 1898, n:r 175, s. 3, Ny tidn. f. idrott juln:r 1901, s. 37 (förf.: Albert Engström), Sydsv. Dagbl. 1903, n:r 16, s. 2. Emellertid synes ordet vara af en betydligt högre ålder i finl. än i högsv. Under det alla de ex. jag funnit ur den senare, äro mycket unga, förekommer det nämligen redan i Vet. akad. handl. 18: 183 (1757) i en uppsats om "Skäl-Fänget i Österbotten" af finländaren J. D. Cneiff.

bondeänka. Ett högsv. ex.: Folkets tidn. 1905, n:r 26, s. 2.

[*boställsinspektör.* D:r Berg kunde ha tillagt *boställsinspektor* (t. ex. Finl. förf.-saml. 1875, n:r 35, s. 8) samt sammansättningarna *boställsinspektörsdistrikt* (t. ex. Finl. förf.-saml. 1894, n:r 39, s. 3, T. Sallmén i Atl. öfv. Finl. 12—13: 24 (1899)), *boställsinspektörstjänst* (t. ex. Finl. förf.-saml. 1894, n:r 50, s. 19) m. fl. Jfr emellertid beträffande dylika "finlandismer" min anmärkning ofvan.]

[*bojkottera.* Ur finl. kan tilläggas sammansättningen *bojkotteringssystem,* Tavaststjerna Marin o. genre 138 (1890).]

centonal, se SAOB.

darran. Detta verbalsubstantiv förekommer i äldre högsv. Jag har antecknat det från Psalt. 55: 6 (1536), från Dalin Vitt. II. 6: 80 (1736) och från Lind (1749). Sannolikt är väl dock det af d:r Berg citerade ex. från 1900 att betrakta som en nybildning. En sådan nybildning ligger ju nära tillhands på grund af synonymerna *bäfvan* och *fruktan.*

dessmedels(t). Något ex. på detta ord såsom relativt adv. har jag icke funnit i högsv. Såsom demonstrativt adv. däremot förekommer det åtminstone i äldre tid. Det är där icke inskränkt till den juridiska stilen, men gör intryck af att vara ett rent skriftspråksord med en viss lärd eller kanslistilsartad anstrykning. Ex.: Växiö domk. akter 1679, n:r 361, därs. 1696, n:r 545, Rydelius Förnuftsöfn., företal bl. 2 verso, därs. s. 4, G. Adlersparre i Läsn. i bl. ämnen 1: 77 (1797). — [Äfven i (äldre) finl. förekommer ordet i demonstrativ användning: A. J. Nordenskiöld (1753) i Förh. o. upps. 16: 190, Calonius' Skr. 4: 104 (1796), Finl. allm. författn. 1816, s. 340. Ett gammalt finländskt ex. på dess relativa användning möter i Ridd. o. ad. riksdagsprot. II. 5: 718 (1726).] — För öfrigt kan tilläggas, att ordet otvifvelaktigt

utgör en efterbildning af ett tyskt *desmittels*, hvilket förklarar såväl dess tvåfaldiga användning (som demonstrativ och relativ) som dess egenskap att vara inskränkt till den stela skriftspråksstilen.

dopfader. Ett ex. från äldre högsv. kan jag anföra: Rhyzelius Anteckn. 112 (c. 1750). Synes dock ha varit sällsynt.

drinkeri synes vara vanligt i 1500- och 1600-talens svenska. Bland 12 ex. som jag funnit antecknar jag det äldsta och det yngsta: "fråaszerij, drinkerij, och andra lustar" O. Petri Män. fall G 7 verso (1526); "Ebriositas . . . Drinckerij, Fyllerij" Florinus Vocabul. 84 (1695). Ett samtidigt finländskt ex. förekommer hos Leinberg Handl. rör. finska skolv. hist. 3: 20 (i ett citat från 1603). Senare har jag funnit ordet endast hos Dalin (1850). Af den stora luckan ser det ut, som om de moderna ex. icke stode i historiskt sammanhang med det äldre ordet, utan, som d:r Berg förmodar, utgjorde en nybildning (till *drinkare*).

[*dårvårdsanstalt*. Tilläggas kunna ssgrna: *dårvårdsform* (t. ex. Finl. förf.-saml. 1891, n:r 27, s. 4), *dårvårdsinrättning* (t. ex. Finl. allm. förf. 1840, s. 11) samt afledn. *dårvårdare* (därs. s. 18). Jfr äfven Lundell (1893).]

dämmare — benämning på den inrättning å ett piano hvarmed tonerna dämpas — användes bildligt i följande två ex. ur högsv. litt.: "Som värd sökte han" [dvs. Almqvist] alltid att . . . upprätthålla en munter stämning: detta lyckades dock icke alltid i hemmet, där hans hustrus tungsinthet . . . liksom satte en dämmare på de högre tonerna" Lysander Almqvist 303 (1878); [Vissa angifna omständigheter] "synas . . . hafva lagt en dämmare på Englands krigiska tendenser" Posttidn. 1897, n:r 127, s. 3. I det sista ex. har bilden redan lämnat bakom sig det musikaliska underlaget, men konstruktionen — med prepositionen *på* — vittnar ännu lifligt om dess ursprung. Samma är förhållandet med följande finländska ex., som jag tillåter mig att citera: "hennes underordnade ställning lade . . . en dämmare på viljans energi och gåfvornas utveckling" Topelius hos Strömborg Runeberg 3: 191 (1889). Ett steg längre igen har utvecklingen gått i det af d:r Berg anförda ex., i det utan tvifvel genom inverkan från uttrycken *dämma för något* och *bilda* (o. s. v.) *en damm för något* prepositionen *för* insmugit sig. I följande ex. beror prepositionen *mot* på liknande association: "Svenska litteraturens stormän . . . agerade dämmare mot 'den romantiska galenskapen'" Topelius Resebref 384 (1889). I detta ex. före-

ligger dessutom på grund af samma inverkan en nyansering i betydelsen, i det här begreppet "hejda" åtminstone kan inläggas, under det i alla de öfriga språkprofven begreppet "dämpa" är fullt klart och oblandadt.

[*ekonom.* Tillägg: äfven officiell titel vid åtskilliga verk och inrättningar för visst slags tjänsteman (som har med förvaltnings- och ekonomiska frågor o. d. att göra). I denna betydelse i sammansättningar: *senatsekonom* (Finl. författn.-saml. 1892, n:r 30, s. 9), *universitetsekonom* (därs. 1895, n:r 11, s. 2) m. fl. Jfr dock om dylika "finlandismer" min anmärkning ofvan.]

etterbölla har nog icke tolkats rätt af d:r Berg. Ordet förekommer under formen *etterbilla* redan i fornsvenskan (se Söderwalls ordb.), under formen *etterbylla* i äldre nysvenska (ex.: Alla bedlegrannas spegel 16 (1647)[1]) och under bägge de sistnämnda formerna i svenska dialekter (se Rietz) i precis samma betydelse som i den moderna finländskan: argsint kvinna, argbigga. Det tolkas utan allt tvifvel riktigt af Söderwall som egentligen = *eterblema*, giftblåsa (äfven bildligt = argbigga, se Söderwalls ordb., art. *eterblena*) och bildar således i sin användning en fullständig parallell till det i modern svenska i samma betydelse förekommande *etterblåsa* (t. ex. Hagberg Shaksp. 8:231, G. Nordensvan i Svenska Dagbl. (Landsortsuppl.) 1904, n:r 29, s. 2). Hvad dess etymologi beträffar, torde senare leden vara identisk med svenska dialektiska *biälla*, svulst hos vissa djur — med biform *biälle*, knöl, uppsvällning — (se Rietz). *Billa* utgår från **belliōn*, *biälla* (*biälle*) från **bellōn* (resp. **bellan*) i öfverensstämmelse med en vanlig växling mellan *ian-* och *an*-stamsafledn. Den i båda dessa växelformer ingående stammen kan vara en afljudsform antingen till dem som ingå i sv. *båll* resp. *bulle* (se Tamm Etym. ordb.) eller ock till den som ingår i sv. *böld* (se Tamm a. arb., art. *bolde*). I senare fallet går ordet tillbaka till ett urg. **belþ-* som enligt Verners lag växlat med det till grund för *böld* liggande urg. **buld-*. — Identiskt med detta *billa*, *bylla* är kanske också ursprungligen det i äldre nysv. förekommande *bylla* (Bureus Suml. 72 (c. 1600)) och det i nysv. dialekter mötande *billa*, *bylla* (Rietz) med betydelsen "getingbo", sannolikt ursprungligen lösryckt ur sammansättningen *getingbylla*. Getingbonas såväl form som utseende för öfrigt berättiga mycket väl benämningen "svulst".

[1] Rimmande med *förspilla*.

exception o. *excipera* synas i äldre tid ha förekommit såsom juridiska termer äfven i högsv. Det förra förekommer t. ex. i Växiö domk. akt. 1678, n:r 325, Växiö rådstur. prot. 1688, s. 362, Sv:s rikes ständ. bevilln. etc. 80 (15 juni 1800) och upptages ännu af Dalin (1850); det senare har jag funnit hos Serenius (1741).

flinta, v. *Flinta eld* möter i högsv. litteratur hos Hemberg På obanade stigar 238 (1896). Hos denne författare, som vistats mycket i (nordliga) Finland och Ryssland är dock måhända påverkan från finl. icke utesluten. — Ett intrans. *flinta* förekommer i följande ex.: "när vi andre blossa upp som narrar för ögonblicket och stå och flinta [dvs. kasta gnistor?] litet i natten, då brinner hans [dvs. Franzéns] låga med stilla och jemnt sken" Es. Tegnér Saml. skr. 5: 296 (1826); "Då och då flintade en gnista fram under hästhofvarna" V. Benedictsson Fru Marianne 120 (1887).

fläbb. Angående detta ords utbredning och betydelse i sv. dial. se Rietz.

forstmästare synes icke vara inskränkt till finl. Ex.: E. Hemberg På obanade stigar 61 (1896) — om norska förhållanden —; Katal. öfv. industriutst. i Sthlm 1897, s. 248 — om norska förh.; Posttidn. 1903, n:r 180, s. 3 — om svenska förh. På sistnämnda ställe omtalas äfven "svenska *forstmästareförbundet*". I Sverge användes ordet dock icke som officiell titel. — Att öfverhufvud det från tyskan lånade *forst* icke är främmande för högsv. framgår däraf, att sammansättningen *forstman* och adj. *forstlig* hos Thelaus Skog. o. skogsv. 6 (1865) förutsättas som bekanta för läsaren, och däraf, att SAOL 1900 upptager två sammansättningar: *forstman*, *-väsende*. Uppgiften hos Lundell (1893), att alla hithörande ord äro finländska, är alltså vilseledande. — [För finl. kunde tilläggas: *forstmästeri* (Finl. allm. förf. 1852, s. 322) med sammansättningarna *-betjäning* (därs. 1851, s. 110), *-inrättning* (därs. 1816, s. 258), *-stat* (därs. 1851, s. 131)].

[*frambefordra* (finl.) användes enligt mig tillgängligt material äfven om passagerare och post. Tilläggas kan sammansättningen *frambefordringssätt* (t. ex. Finl. förf. saml. 1881, n:r 10, s. 10, därs. 1891, n:r 4, s. 29).]

fridfärdig är ingen finlandism. Ordet — sannolikt ursprungligen ett efterbildningslån af t. *friedfertig* — har gamla anor i sv. Det förekommer redan i Riksrådets protokoll 2: 54 (1631) och upptages af Swedberg Schibb. s. 287 (1716). I

nyare tid anträffas det t. ex. hos B. E. Malmström Saml. skr. 2: 190 (c. 1860, 1867), C. G. Malmström Sveriges polit. hist. etc. 2: 257 (1863), Carlson Sveriges hist. und. kon. af Pfalz. huset 6: 76 (1881), H. Hildebrand i Ill. sv. hist. 2: 148 (1877), Pallin Nyare tidens hist. (uppl. 1878, s. 128, 1887, s. 99 osv.), H. L. Forssell i Sv. akad. handl. 58: 340 (1883), Odhner Gustaf III:s reg. 1: 207 (1885), Aftonbl. 1899, n:r 151, s. 3. Af den stora luckan i raden af belägg och af den omständigheten, att ordet i nyare tid tyckes ha varit särskildt favoriseradt af historici, vill det synas, som om ordet på 1700-talet dött ut, men senare upptagits ur det äldre språket. Återupptagandet kan naturligtvis ha understödts af det t. *friedfertig* äfvensom af tillvaron af andra adj. på *-färdig*: *botfärdig, rättfärdig, saktfärdig* osv.

fängelseväsen(de) tyckes vara kändt från högsv. af Lundell (1893), som upptager det utan särskild beteckning. Såsom officiell benämning förekommer det dock som bekant icke i Sverge. Jfr beträffande denna art af finlandismer *medicinalverk(et), skolanstalt, skolverk(et)* nedan.

förskottsvis. Den öfverförda användning som af d:r Berg anföres från finl. föreligger i följande språkprof ur högsv. litteratur: "här må blott några hufvuddrag förskottsvis upptagas" Palmblad Fornkunsk. 1: CII (1843); "Förskottsvis kan . . . anföras . . ." Kræmer Enst. ord 11 (1882); "en fråga som vi . . . ej tilltro oss här förskottsvis besvara" Tidskr. utg. till främj. af mosskult. etc. 1886, s. 4. Ett öfvergångsex. förekommer hos Tegnér Saml. skr. 5: 195 (1827): "Den [grammatiska kunskapen] intages på förhand [före textläsningen], och liksom förskottsvis". — Hvad högsv. beträffar får väl dock denna användning betraktas som numera föga bruklig.

grott — af lågt. *grot* — anträffas i samma betydelse som i den moderna finl. hos Linné Öl. resa 114 (1745): "Bondfolket giör öfwer hela Öland starka mål, hwaraf de ock blifwa grotte och starke"; dens. Skån. resa 154 (1751): "En bonde . . . på Skåne slätt, som äter ärter, mycket bohvets gröt [osv.] . . . blifver stor, grott, styf, stark, sen, tung"; med något afvikande betydelse därs. 229: "Alla hennes lineamenter i ansigtet [hade] blifvit så gråtta och grofva, som på en människa då hon ser sig i bränspegeln". I den förstnämnda betydelsen upptages det vidare af Serenius (1741): grott qwinfolk, masculine woman, rounceval girl", Lind (1749): "grotta lemmar", "ett grott qwinnfolk", Sahlstedt (1773; jämte

afledningen *grotthet*), Weste (1807): "hon har blifvit så grott, elle est devenue puissante". — I bildlig användning: "pösig", "kaxig" förekommer det i ett par äldre arbeten: Achrelius i Hansellis saml. 16: 355 (1692), P. J. Rudbeckius Luth. Cat. 129 (1667). Användningen på dessa ställen beror emellertid sannolikt på mera direkt anslutning till lågt. Härför talar kanske också, att ordet på förra stället har formen *groot* (med lång vokal)[1]. — [Från modern finl. kan jag tillägga ett ex. från Ahrenberg Anor 156 (1891): "stora grotta karlar". Jfr äfven Bergroth i Tidskr. utg. af Pedag. fören. i Finl. 1895, s. 125].

[*gult*, adv. Tillägg: *gul*, adj., i samma betydelse: "en eller annan gul landsortspublicist" Vasenius Samkänsl. o. dess yttr. i Finl. 41 (1901). Jfr R. Saxén i Finsk tidskr. 56: 313.]

[*haltpunkt*. Tillägg: *haltpunktsföreståndare*, t. ex. Hufvudstadsbl. 1900, n:r 226, s. 5.]

hemländsk = inhemsk är ingen finlandism. Ex. ur högsv. litteratur: Berzelius i Sv. akad. handl. fr. 1796 19: 19 (1841), Fahlcrantz Skr. 4: 235 (1865), E. H. Tegnér i Ydun 1870, s. 69 — tre goda svenska namn. I en annan betydelse (= som tillhör hemtrakten) förekommer ordet t. ex. i Morgonposten 1898, n:r 60, s. 2: "senare på aftonen serverades ... merafton efter hemländskt mönster". Notisen handlar om Smålands gilles (i Sthlm) tjugofemårs-jubileum.

herrkort i bet. "trumf", "styft kort" är kändt af Dalin (1850). Äfven Weste (1807) har ordet. Han öfversätter det emellertid med "peinture, figure", hvaraf framgår, att ordet på hans tid betydt "målare"[2] och först senare ur denna betydelse utvecklat den hos Dalin och i finl. föreliggande.

immissionsbref. Juridisk term äfven i äldre högsv. Ex.: Arnell Anm. vid Sv. Stadz-Lagh, s. 305 (1730), Botin Sv. hemman 1: 224 (1755). Det enkla *immission* upptages af Swedberg Schibb. (1716), Weste (1807), Dalin (1850).

interlokutorie-. I äldre högsv. förekomma såsom juridiska termer orden *interlokutorie-dom* (Swedberg Schibb. (1716), Lind

[1] Direkt till lågt. sluter sig också den i äldre sv. förekommande sammansättningen *grotspråkare* — jfr användningen af *grot(t)* hos Achrelius och Rudbeckius ofvan — hos Chronander i Hansellis saml. 21: 153 (1649). Med afseende på det sistnämnda ordet kan också jämföras det i äldre sv. förekommande *grot(te)hans* (se Hjelmqvist Förnamn och familjenamn, s. 102 ff., 114).

[2] Enl. meddel. af aman. S. Berg har ordet ännu denna bet. i sk. dial. (södra Skåne).

(1749; under *zwischen-urtheil*), Weste (1807), Sv. o. Norg. statskal. 1820, s. 358, Dalin (1850)) o. *interlokutorie-resolution* (t. ex. Sv. kr. o. civ.-kal. 1802, s. 355). — [För finl. kan tilläggas *-beslut* (Underd. yttrande af prokur. i kejs. senaten f. Finl. i anl. af ett komitéförslag till nya reglem. f. läns- och arb.-fäng. etc. § 12 (1890)); jfr äfven Lundell (1893)].

iskalle förekommer i följande ex. ur högsv.: "Alfogeln har en besynnerlig farhåga för is-kanten. Han fäller aldrig där iskalle är" S. Ödmann i Vet. akad. nya handl. 4: 320 (1783) och — med sing.-formen *iskall*? (jfr samme förf:s *landkall* nedan) —: [Uttrarna] "borra sig ställvis ner i snön till iskallen, för att sedan genom långa gångar under snön åter gräfva sig upp till ytan" E. Hemberg Gångarter o. spår 122 (1897). — Ett till bet. besläktadt *landkall(e)* förekommer hos Hahr Handb. f. jäg. 309 (1866), Hemberg a. arb. s. 290, och hos Pelle Molin Ådal. poesi 47 (1897) i betydelsen: landfast iskant i ett vattendrag. Orden synas tillhöra i synnerhet jägar- och fiskarspråket och äro sannolikt i jämförelsevis sen tid upptagna i rikssprået ur dialekter. Jfr med afseende härpå följande citat: "När flere is-stycken skutit sig up på hvarandra, växer däraf ett is-bärg, hvilket skäl-fiskare[1] kalla . . . iskalle" E. O. Runeberg i Vet. akad. handl. 26: 106 (1765). Beträffande ordets förekomst i dial. och dess etymologi jfr dels Rietz, dels R. Saxén i Sv. landsmål. XI. 3: 134 och där citerad litteratur.

kaptensänka. Ett ex. ur högsv.: "Kaptens-enkan Elisabeth Warnberg" Svenska Tidn. 1852, n:r 16, s. 1.

kirra — hos Ahrenberg väl en öfverförd användning af vanliga finl. *kirra* = gnälla (särsk. om barn; se H. Bergroth i Tidskr. utg. af Pedag. fören. i Finl. 1895, s. 124) — är sannolikt ursprungligen identiskt med det *kirra* som anträffas i högsv. användt om vissa fåglars läten: "Med ett kirrande läte lockar rapphönstuppen på sin maka" Sthlms Dagbl. (Landsorts-uppl.) 1898, n:r 277, s. 5; [fåglarna] "lyfta med kirrande läten och bullrande vingslag" Sydsv. Dagbl. 1900, n:r 12, s. 1. I äldre sv. användes ett härmed sammanhörande *kirr* — postverbalt sbst. till *kirra* eller primärt i förhållande till detta? — i synnerhet om lärkans, men äfven om andra fåglars kvitter. Jfr: "kirr . . garritus avium, præcipuè alaudarum" Sahlstedt (1773); "kirr . . das Girren der Vögel, bes. der Lerchen" Möller (1790). Sammansättningen *lärcke-kirr* möter hos (finl.) Frese Verldsl. dikt. 55 (1717, 1726) och *fogla kirr* hos Kolmodin Qwinno-

[1] Spärrningen af mig.

spegel 1: 4 (1732). Vbalsbst. *kirrande*, som förutsätter vb *kirra*, förekommer hos Linnerhjelm Bref 1: 119 (1796): "Lärkans kirrande, Orrens kutter". Bildligt användes ordet af Livijn S. skr. 1: 344 (1824; uppl. 1850) i sammansättningen *kärlekskirr* = "kärlekskutter". — Äfven i sv. dial. tyckes *kirr* förekomma. Rietz antecknar det från Västerbotten med betydelsen: sorl, kvitter. — Till sin bildning är ordet — vare sig nu *kirr* eller *kirra* är det primära — sannolikt onomatopoetiskt (afljudsform till det likaledes om fåglars läten använda *kurra*?).

klitter. Lånet af detta danska ord utgör, som man a priori kan vänta ingen egendomlighet för finl. Ex. ur högsv. litteratur: Holmström Pop. framställn. af geol. 21 (1877), Roth Geogr. 194 (1886), Torpson Europa 1: 100 m. fl. st. (1895), Läseb. f. folksk. 803 (1899).

krakföre. [Ett par ex. ur finl. på det enkla *krake*: Topelius Vint. I. 1: 192 (1859, 1880)[1], Ramsay Fr. barnaår 175 (1904)]. — I högsv. anträffas ordet under två former: *klake* (*-a*) och *krake*. Den förra möter hos Spegel (1712), Serenius (1741; *klaka*), Lind (1749), Sahlstedt (1773) och Möller (1790); den senare hos Weste (1807), Sjögren (1814; jfr Norelius i Arkiv 1: 222) och — mina enda litteraturex. — Knorring Ståndsparalleler 2: 181 (1838), Förhoppn. 1: 332 (1843). Ett af ifrågavarande sbst. afledt adj. på *-ig* förekommer under formen *klakig* hos Lind (1749), Sahlstedt (1773) och Möller (1790), under formen *krakig* hos Weste (1807), och upptages i den senare formen äfven af SAOL 1900. Åtminstone adj. måste således anses tillhöra det nuvarande rikisspråket i Sverge. I dial. äro både sbst. och adj. representerade under bägge de nämnda resp. formerna (se Rietz). — Om förhållandet mellan *kl* och *kr* i de ifrågavarande orden har Noreen yttrat sig i Sv. etymol., s. 30. Hans antagande, att växlingen beror på en öfvergång *kr* > *kl* (med kakum. *l*) kan emellertid hvad detta ord beträffar icke vara riktigt, då materialet visar, att formerna med begynnande *kl* äro de äldsta, och dessutom *klake* naturligtvis är etymologiskt identiskt med det likbetydande isl. *klaki*. Snarare har man att antaga, att öfvergången skett i motsatt riktning, hvilket naturligtvis icke hindrar, att i andra fall af växling (t. ex. *krita*: äldre nysv. *klita* m. fl.) en öfvergång *kr*: *kl* kan föreligga. Man har utan tvifvel att tänka sig saken så, att (kak.) *l* och *r* i den ifrågavarande för-

[1] Utmärkt med citationstecken, sannol. emedan T. ansett det icke tillhöra riksspr.

bindelsen (i det närmaste) sammanfallit i uttalet och därför kunnat ömsesidigt ersätta hvarandra. Jfr med afs. på dylik växling (kak.) *l* : *r* i sv. dial. Landtmansson Västgötamål. l- och r-ljud, s. 66 ff. o. där citerad litt.

krassa[1]. Som bekant voro åtskilliga konsonantassimilationer — bland dem *ts* > *ss* — som nu äro försvunna ur skriftspråket och det vårdade talspråket vanliga i äldre sv. (jfr Hellquist Studier i 1600-tal. sv., s. 84 ff.). I öfverensstämmelse härmed kan man vänta att äfven af verbet *kratsa* och sbst. *krats* finna former med *ss* i äldre tid. Jag har funnit ett ex. på hvartdera: *krass* hos Lind (1749), *krassa* hos J. Leche i Vet. akad. handl. 24: 88 (1763). — I en viss betydelse ha dessa ord äfven på svenskt område regelbundet uttalet med *ss*, nämligen i det åtminstone dial. (Skåne) förekommande hvardagliga uttrycket "något (en dryck osv.) *krassar*", dvs. "rifver (i halsen)", äfven "det krassar efter något", liksom också i det vulgära *krassborste* (i öfverförd användning om person) och det däraf bildade adj. *krassborstig*.

[*krokna*. Tillägg: *krokna af* i samma betydelse: G. M. Wænerberg (18 . .?) i Förh. o. upps. 16: 132 (1903)].

kräka — äldre nysv. rikssprakets *kräka*, krypa, kräla, af lågt. *krêken* (t. *kriechen*) — förekommer ännu i åtskilliga sv. (äfv. östsv.) dial. Intet af de arbeten jag rådfrågat (Rietz, dial.-ordböcker af Freudenthal o. Vendell) upptager emellertid detta verb annat än som intransitivt.

kut, sälunge, ung säl, är ingen finlandism. Under den med finl. öfverensstämmande sing.-formen *kut* möter ordet t. ex. hos Lind (1749), C. J. Bergman Gotl. skildr. 292 (1882)[2], Lunds Dagbl. 1903, n:r 272, s. 2. Under formen *kute* upptages det af Dalin (1850). En tredje sing.-form *kuta* antydes af pl. *kutor* hos C. W. Källström Handledn. i jagt 151 (1850)? Pl. *kutar*: Hülphers Norrl. 4: 279 (1779), Swederus Skand. jagt 342 (1832), är med afseende på sing. obestämbar. Ordet synes ha en vidsträckt spridning i synnerhet i norrl. och östsv. dial. (jfr Rietz samt Freudenthal Närpesmålet, Freudenthal o. Vendell Ordl. öfv. de estl.-sv. dial., Vendell Pedersöre-Purmo-målet) och är sannolikt ur dessa dial. upptaget i rikssprakét. Härpå tyda också uttalanden af ett par äldre

[1] Detta ord borde väl för öfr. snarare ha upptagits bland afvikande uttalsformer än bland egendoml. i ordförrådet?

[2] Af honom anges ordet emellertid som ett "gutarnas" namn på en säl öfverhufvud taget, icke blott unge.

författare: J. D. Cneiff (finl.) i Vet. akad. handl. 18: 178 (1757), Hülphers på nyss anförda ställe. Beträffande dess etymologi jfr Rietz samt R. Saxén i Sv. landsmål. XI. 3: 159. — Sammansättningen *kutskinn* förekommer hos Abrahamsson Anm. till Sv. R:s landslag 141 (1726).

libell i juridisk betydelse: klagoskrift, besvärsinlaga — det är väl denna betydelse d:r Berg afser — användes i äldre tid äfven i högsv., t. ex.: Bjurman Brefställare 44 (1729), Arnell Anm. vid Sv. Stadz-Lagh 129 (1730), Sveriges kr. o. civ.-kal. 1805, s. 151. Att det var kändt äfven utanför de egentliga fackmännens (juristernas) krets, visar följande språkprof från C. J. Hallman Skr. 124 (1777; uppl. 1820): "Att supa ut en sup, att skrifva en libell | Var honom [dvs. advokaten Finkel] lika lätt . . .". Betydelsen upptages äfven af Sahlstedt (1773), Weste (1807) o. ännu af Dalin (1853). Sammansättningen *klaglibell* antecknas af Östergren Stil. stud. s. 147 från Törneros.

lungsotist — tillfällig nybildning — har jag påträffat i Göt. hand. tidn. 1895, n:r 238 B, s. 2 (förf.: Hilma Angered-Strandberg). Jfr min anmärkning i början af denna uppsats.

luxa = lura[1] — af t. *luchsen* eller däraf lånade platt. *luksen*, eg.: "speja", "passa på", "lura på", således med samma betydelseutveckling som i *lura* — förekommer redan hos Sahlstedt (1773; betecknadt som "pleb."); det upptages äfven af Weste (1807; jämte den till betydelsen ursprungligare sammansättningen *beluxa* = belura) och af Lundell (1893; med beteckningen "fm", dvs. i folkmål). Ett litteraturexempel finnes hos Crusenstolpe Morianen 4: 175 (1841). — Enligt Rietz (art. *ljuga*) är ordet vanligt i sv. dial.

långbänk i bildlig användning i uttryck som "draga något (ut), uppskjuta något, sätta något osv. på långbänken" har jag funnit väl exemplifieradt i högsvensk litteratur (från 1684—1890). Jag måste inskränka mig till att anföra några få ex.: "han . . . söker at upskiutat på långbäncken" Ur en anteckn. saml. s. 149 (i handl. fr. 1684); "at domare-sakerna måst, som man säger, på långbäncken wräkas" M. Sahlstedt Hoffart. s. 133 (1719); "Menen I väl, at sådana saker, som denna böra dragas ut på långbäncken?" Modée Fru Rangsjuk 28 (1741); "Han ville alldeles icke att kriget skulle draga ut på

[1] Ett helt annat verb än detta *luxa* är det af Spegel (1712) anförda som gotl. betecknade *luksa* = fattas.

långbänken" Fryxell Ber. 6: 322 (1833); "att genom envishet och fyndighet draga saken på långbänken" C. Annerstedt (1890) i Vitt. akad. handl. N. F. XII. 2: 51 (1894). Uttrycket "dra(ga) ut (något) på långbänken" omnämnes äfven af Lind (1749), Sahlstedt (1773), Möller (1790), Weste (1807). Dalin (1853) anför fraserna "draga (något) ut på långbänken" och "komma på långbänken" och samma fraser upptagas af Lundell (1893). Från listan på finlandismer bör således denna användning af ordet långbänk definitivt försvinna.

mandatorial användes åtminstone ända till början af 1800-talet äfven i Sverge. Ex.: Växiö domk. akt. 1681, n:r 175, Sv. o. Norg. statskal. 1820, s. 328, Dagl. Alleh. 1824, n:r 41, s. 1.

medicinalverket = -väsendet förekommer i något äldre högsv. (ehuru icke som officiell term?). Ett gammalt litteraturex.: Posttidn. 1758, n:r 28, s. 3. Ordböcker: Möller (1790), Weste (1807), Dalin (1853).

missrekommendera (missrekommenderande) kan icke betecknas som en finlandism. I tidnings-litteraturen har jag åtskilliga gånger sett denna naturliga nybildning. Ett par ex. kunna anföras: Aftonbladet 1897, n:r 4, s. 2: "En del präster . . . begagna sitt inflytande för att missrekommendera för dem misshagliga tidningar"; Dagen 1900, n:r 216 A, s. 3: "Det var visst inte missrekommenderande att vara roddarmadam". I skånskt talspråk är det icke sällsynt, men har en starkt hvardaglig karaktär (möjligen till och med en något vulgär anstrykning?).

nuna förekommer enl. Rietz äfven i ett par sv. dial. i den från finl. anförda bet.

nyss- motsv. högsv. *ny-* (= nyligen). [Som bevis för det af d:r Berg riktigt anmärkta förhållandet, att sammansättningar med *nyss-* i detta fall i finl. äro de normala, kunna anföras följande tilläggsex.: *nyssbakad* Topelius Fältsk. ber. 5: 46 (1867), *nyssbildad* Snellman Kärlek 141 (1872), *nyssblifven* Cygnæus Skr. 5: 554 (1864), Topelius Vint. I. 1: 329 (1860, 1880), *nyssfödd* Cygnæus Skr. 2: 27 (1858), Rein Psyk. II. 1: 205 (1891), Westermarck Mensk. äkt. 344 (1893) m. fl., *nyssgräddad* Topelius Fältsk. ber. 4: 157 (1864), *nyssklippt* dens. Vint. I. 1: 139 (1863, 1880), *nysskommen* dens. Fältsk. ber. 3: 327 (1858), *nysskärnad* dens. Vint. II. 2: 193 (1882), Lange Luba 112 (1889), *nysslimmad* (om ett tak) Alexandra Gripenberg I tätn. led 145 (1886), *nyssmjölkad* Grotenfelt Handb. i mej.

11 (1886), *nyssplöjd* Topelius Fältsk. ber. 1: 91 (1854), *nyssrökt* dens. Vint. II. 2: 193 (1882), *nysständ* dens. Ljungbl. 220 (1884, 1889), *nyssutslagen* dens. Fältsk. ber. 4: 119 (1864), *nyssutsprucken* Lange Luba 12 (1889).] Att finl. här bibehållit ett äldre skick[1], visas af följande ex. från äldre högsv. på likartade sammansättningar: *nyssbakad* (äfven bildl.) Lind (1749; under *neubacken*), *nyssblifven* därs., *nyssbyggd* Fischerström Econom. dict. 1: 579 (1779), *nyssdöpt* Lind (1749; under *tauff-hemd*), *nyssfångad* (sill) Göt. tidn. 1788, n:r 74, s. 2, *nyssfödd* Fischerström Econom. dict. 1: 98 (1779), Kellgren S. arb. 2: 215 (1789), 3: 109 (1794), *nyssgarfvad* Fischerström Econom. dict. 4: 111 (1792), *nyssgift* Swedberg Schibb. 134 (1716), Lind (1749; under *knüpffen*), *nysshackad* Fischerström Econom. dict. 3: 403 (1781), *nysskommen* Bælter Jesu hist. 4: 600 (1757), *nysslegd* Lind (1749; under *neugeworben*), *nyssplockad* Fischerström Econom. dict. 2: 67 (1780), *nysstjärad* Verelius Index 239 (1681), *nysständ* Kellgren S. arb. 1: 169 (1784), Valerius Skr. 1: 164 (1811), *nyssupplöjd* Arvidi Manud. in poes. svec. 28 (1651). I modern sv. torde däremot sammansättningar med *nyss-* — utom naturligtvis i de fall där de icke kunna ersättas med *ny-* — vara sällsynta. Ett *nyssvorden* = nyblifven hos A. Quennerstedt Smål. minnen 18 (1891) har en arkaistisk prägel.

omgång i bildl. användning: omväg; (lång och onödig) procedur; omsvep, "omständighet"; uppskof, dröjsmål; bråk, besvär, kan icke betraktas som en finlandism, ehuru det väl är möjligt, att denna användning numera i Finland är vanligare än i Sverge. Af de många språkprof ur högsv. litteratur — omkring ett 60-tal — som jag funnit i de af mig begagnade samlingarna, antecknar jag några för att exemplifiera de olika betydelsenyanser, hvilkas utveckling jag sökt antyda genom öfversättningsordens ordning ofvan. Såsom synes, sträcka exemplen sig i tiden ända in till de allra senaste åren. [Måleriet framställer i ett ögonkast] "hvad eljest igenom lång och tröttsam omgång borde beskrifvas" Tessin Bref 1: 84 (1756); "då slutsatserne behöfva med något beswär och en längre omgång utveklas" Melanderhjelm i Vitt. akad. handl. 5: 70 (1788); "hwilken wäg . . . utan omgång leder till det målet" Thomander Pred. 2: 21 (1849); "omgången af deras [dvs. ämbetsskrifvelsernas] passerande genom ryska utrikesministeriet" E. C. Tegnér Armfelt 3: 438 (1887); — "då en mindre ym-

[1] En annan mening uttalar R. Saxén i Finsk tidskr. 56: 313.

nig växt visat eller visar sig, kan man vara säker att han, [dvs. köpmannen] vet det förr, än Regeringen sjelf; ty han kundskapar utan så vidlöftig omgång" Hambré i Läsn. i bl. ämnen 29—31: 176 (1799); "för att kunna . . . utan domstolarnas omgångar sätta honom i besittning af sin förmögenhet" Palmblad Nov. 3: 14 (1841); "de omgångar och formaliteter som voro oskiljaktiga från en allmän underhandling genom medlare" Carlson Sv. hist. under kon. af Pfalz. huset 5: 368 (1879); "dessa högtidliga omgångar hvilka äro ett arf från den gamla riksdagsordningen" Samtiden 1874, s. 133; "de omgångar som voro förenade med en kongress af alla krigförande makter" H. L. Forssell i Sv. akad. handl. fr. 1886 3: 333 (1889); "minskade omgångar vid försäljning" E. Svensén i Ekon. samhällsl. 2: 53 (1894); — "att jag brukar ett skrifsätt . . . med uteslutande af alla omgångar" Crusenstolpe Mor. 3: 313 (1841); — "göra en hop omgångar i bisaker" Sv. Merc. 2: 498 (1756); "så många omgångar det erfordrades för att hos honom slippa in till företräden" Crusenstolpe Carl Johan osv. 2: 23 (1845); — "migh . . . utan wydare omgångh ifrån detta olyckeliga Bekymbret trösteligen förhielpa" Växiö domk. akt. 1695, s. 539; "må Wår Befallningshafvande . . . utan omgång bifalla nybyggesanläggningen" Sv. förf.-saml. 1825, s. 43; "omgången och tidspillan [ha] blifvit förkortade med en hel dag" C. F. Bergstedt i Samtiden 1871, n:r 37, s. 577; — "utvägar som fordra mera omgång, möda och arbete" P. Wargentin i Vet. akad. handl. 17: 165 (1756); "Reparationer kunna fås i Batavia verkställda, men endast med mycken omgång och betydlig kostnad" Skogman Eugenies verldsoms. 2: 163 (1855); "att man litet snabbare och med mindre omgång . . . kunde erhålla underrättelser om våra styrandes göranden och låtanden" Vårt Land 1899, n:r 252, s. 2. — Äfven Dalin (1853) antecknar denna användning af ordet.

Att d:r Berg icke tyckes känna formen *ondgöras* som högsv.[1], är förvånande, då den utan allt tvifvel är synnerligen vanlig. Ex.: Carlstedt Herodot 1: 180, 179 (1832), Geijer Skr. I. 8: 528 (1839), Johansson Iliaden 293 (1846), Snällposten 1848, n:r 25, s. 3, Rydqvist i Sv. akad. handl. fr. 1796 45: 318 (1870), Nyblæus Den filos. forskn. i Sv. II. 1: 592 (1881), M. Roos Genom skuggor 367 (1891), Vårt Land 1892, n:r 265, Elkan Österl. 132 (1901) m. fl. Den upptages dessutom utan någon som helst reservation af Dalin (1853), Lundell (1893) o. SAOL

[1] Jfr hans reserverade uttalande i Språk o. stil. 5: 99.

1900. I mitt eget och många bekantas språk hör det till det stående ordförrådet.

promotorial användes, åtminstone i äldre tid, i juridiskt språk äfven i Sverge. Ex.: Växiö domk. akt. 1677, n:r 413, Arnell Anm. vid Sv. Stadz-Lagh, s. 564 (1730), A. Botin Sv. hemman 2: 206 (1756), Sv. o. Norg. statskal. 1820, s. 328, Aftonbl. 1841, n:r 244, s. 3. Ännu Dalin (1853) och Lundeqvist Jur. handb. (1861) upptaga ordet. Sammansättning: *-lösen*, t. ex. Stockholmsp. 1792, n:r 186, s. 3.

För *relaxation* o. *relaxera* gäller detsamma. Båda orden har jag funnit hos Schrevelius Lärob. i Sv:s nu gäll. civilrätt (2: 287, resp. 2: 337). Det senare upptages redan hos Swedberg Schibb. (1716) (dock möjl. i allmännare bet.).

sinna = eftersinna, tänka, har gamla anor i högsv., men torde, som Linder Regl. 136 b (1886) anmärker, åtminstone numera uteslutande tillhöra det poetiska språkbruket. Ex.: "om iag sinnar rätt så måst iag Eer rätt gifwa" Lucidor Hel. Oo 3 recto (1671); "Sem sitter sinnande" Fahlcrantz 2: 17 (1825); "slikt han sann, der han stod" Johansson Iliaden 442 (1846); "I mörkret sann han och tänkte" F. W. Scholander Skr. I. 1: 16 (c. 1865?). Ehuru Lind (1749) upptager ordet och således skulle kunna sägas bilda en förmedlande länk, står möjligen dess användning på 1800-talet icke i direkt samband med dess tillvaro i äldre tid, utan beror på förnyadt tyskt inflytande. Upptagandet kunde naturligtvis understödjas af poesiens behof af ett kort uttryckssätt och den därmed sammanhang stående tendensen att använda enkla verb för sammansatta (jfr J. Mjöberg i Språk o. Stil 1: 217 ff.).

sisa — onomatopoet. bildning, som d:r Berg riktigt anmärker — är en vanlig jägarterm äfven i Sverge. Det användes där hufvudsakligen om tjädern. För dess betydelse är följande språkprof af intresse: "Hörd på längre afstånd, liknar den [dvs. tjäderns sång] först pollrandet af en bäck, eller ljudet af tallens fladdrande bark, som spelar för vindens fläktar. (Denna afdelning af sången benämner man: "knäppningen"). Därefter hörs ett ljud ("klunken"), liknande det då man smäller med tungan emot gomen; sist ett matt gnisslande eller hväsande ljud ("sisningen"), liknande det som höres då man slipar ett eggjern" Sätherberg Dikter 305 (1862). I denna betydelse har jag funnit ordet — verbet *sisa* med vbalsbst. *sisning* — t. ex. hos S. Nilsson Fauna II. 2: 71 (1828), i Skogsharpan Poet. kal. f. jäg. (1836) (citat i Jäga-

ren 1897, 2: 207), hos C. W. Källström Handb. i jagt 133, 206 (1850), G. Schröder Minnen fr. skogarne 125 (1888), dens. Jaktminnen fr. skog o. slätt 75 (1891), Skogvaktaren 1891, s. 52, H. Samzelius i Ord o. bild 1892, s. 82. I allmännare betydelse (jfr ex. från Ahrenberg i d:r Bergs uppsats) förekommer ordet hos Kolthoff Ur djur. lif 38 (1899): [Stjärtmesarna låta höra] "ett fint, nästan sisande kvitter". Ordet upptages äfven af Dalin (1853) och SAOL 1900. — Beträffande dess förekomst och betydelse i dial. jfr Rietz (under *sisa* 2)[1].

[*sissar* — den enda sing. jag påträffat har formen *sisse* (jfr fi. *sissi*) — var under kriget med Ryssland i början af 1700-talet benämning på svenska partigängare, som under anförande af självvalda chefer uppträdde och oroade ryssarna så mycket de förmådde. Jfr L. Tammelin Almanach 1718, s. 29, Hansen Antiqv. forskn.-resa 1871, s. 64 (citat fr. 1750), Topelius Fältsk. ber. 3: 324 (1858), Schybergsson Finl. hist. 2: 9, 25, 48, 49 (1889). Om etymologien se R. Saxén i Finsk tidskr. 56: 313.]

skolanstalt förekommer i (något äldre) högsv., ehuru icke som officiellt ord. Ex.: Björnståhl Resa 4: 91 (1774), C. Adlersparre i Läsn. i bl. ämnen 11—13: 167 (1798), Tegnér S. skr. 4: 400 (1826), Reuterdahl i Sv. akad. handl. fr. 1796 26: 212 (1853). Som en egentlig finlandism kan ordet således knappt betecknas, ehuru naturligtvis dess officiella användning i Finland bör anmärkas.

På liknande sätt förhåller det sig med ordet *skolverk(et)* = skolväsende(t). Det sista af mig funna högsv. belägget är här t. o. m. något yngre. Ex.: Schotte Nyköp. lärov. hist. 1: 31 (citat fr. 1759), Tegnér S. skr. 5: 347 (1824), därs. 4: 377 (1828), Geijer S. skr. I. 1: 231 (1845), Carlson i Sv. akad. handl. fr. 1796 33: 54 (1861), Svedelius Statsk. 4: 105 (1869), G. S[jöberg] i Ped. blad 1876, s. 1. I ordböcker har jag funnit det blott hos Möller (1790). — I konkret betydelse: skola, läroverk, torde det däremot numera åtminstone i högsv. vara föråldradt. Ex.: "de Allmänna Scholeverken" O. Bergklint Mindre smdrag af vett. 1: föret. s. 9 (1781); "befordringslagarne för Skoleverken" Förslag t. en förbättr. skol-ordn. s. XXIII (1817); "att fadern . . . varit lärare vid stadens skolverk" C. F. Dahlgren S. arb. 5: 242 (1833). Ett ex. ur finl. på denna betydelse föreligger hos Alopæus Borgå gymn. hist. 1: 89 (1804).

[1] Hos Strindberg Blomstermåln. o. djurst. 25 (1888) förekommer detta verb under formen *sissa*. Dialektisk form? Eller missförstånd?

skrafla. D:r Berg anger icke, hvilken betydelse ordet har hos Reuter och saknaden af pag.-hänvisning gör det alltför tidsödande att uppsöka stället. På det citerade stället hos Rietz förekomma två verb *skrafla*[1]. Båda dessa äro belagda i äldre sv. litteratur. 1) *skrafla* = gnissla, knastra, knarra, skallra, har jag antecknat från E. Tursen i Vet. akad. handl. 17: 236 (1756), Brauner Tankar om åker o. äng 40 (1756), Fischerström Econom. dict. 2: 464 (1780), på alla ställena i fråga om det ljud huden hos kreatur som äro angripna af en viss sjukdom (jfr nedan) vid beröring ger ifrån sig. Härtill *skrafla*, sbst. (t. ex. G. W. Sjöstedt Husdjurssk. 1: 232 (1860)), likbetydande med *skrafvelsjuka* (Tursen, Brauner och Fischerström på nyss citerade ställen, Manski o. Wolstein Husdj. naturalhist., öfvers. af S. N. Wahrman 88 (1807), Juhlin-Dannfelt Jordbr. lex. 29 (1886)). Detta verb skrafla upptages vidare af Lind (1749), Sahlstedt (1773), Möller (1790) och ännu af Dalin (1853; jämte sammansättningen *skrafvelis*). 2) *skrafla* = skräfla (jfr Rietz) har jag funnit hos C. J. Hallman Skr. 139 (1776). Härtill också *skrafla* fem. "rabula" hos Sahlstedt (1773). Med angifven betydelse af "sladdra" anträffas det hos Lind (1749; jämte sbst. fem. *skrafla* = sladdertaska och sbst. mask. *skraflare* samt vbalsbst. *skrafvel*) och Möller (1790; jämte *skraflare* och *skrafvel*). — Anm. Ett verb *skrafla* förekommer äfven hos Arvidi Manud. 41 (1651; i rimlistan) och hos Lundell (1893). Dess betydelse anges emellertid icke på dessa ställen.

slabbra = sladdra tillhör likaledes äfven högsvenskan. Litteratur-ex.: [En kvinna] "som . . . slabbrar, liksom hon wid sqwallerbäncken satt" Düben Boileaus satirer 81 (1722); "at wi dageliga hafwe slabbrat, sungit och läsit Fader wår och Tron" Borg Luthers post. 1: 469 (1753; här närmast = rabbla); "En took städs slabra vil, en an vil altid tiga" C. G. Cederhjelm Kärleksbalk 15 (1740); Kotzebue Papegojan, öfvers. af D. G. Björn 3 (1794). I ordböcker finner man det hos Spegel (1712), Lind (1749), Sahlstedt (1773), Möller (1790). Ännu Dalin (1853) och SAOL 1900 upptaga det (den förre med beteckn. "pop."). Till detta verb sluter sig sbst. *slabbra* i betydelsen "mun" (jfr vulg. *sladdra* i samma betydelse) hos Envallsson Niugg spar. etc. 7 (1784: "håll slabbran på

[1] Om förh. mellan dessa hoppas jag få yttra mig i annat sammanhang.

dig") samt i betydelsen "sladderaktig kvinna", "sladdertaska" hos Sahlstedt (1773) och Möller (1790), vidare sbst. neutr. *slabber* "sladder" hos samma lexikografer, sammansättningarna *slabbertaska* "sladdertaska" och *slabbertyska* "rotvälska" hos den senare samt adj. *slabbrig* hos J. G. Hallman hos Hanselli XIX: 68 (c. 1756). — Ang. ifrågavarande verb och dess sammansättningar m. m. i sv. dial. se Rietz s. 421 a. — Under formen *slapra* (jfr Rietz a. st.) har jag funnit ordet — utom å det af d:r Berg citerade stället hos Messenius — hos Phrygius Him. lif. 35 (1615). Denna form med p-ljud lefver ännu kvar i östsv. dial. (se Vendell Östsv. monogr. 42). — [Från finl. kan tilläggas afledn. *slabbrerska* Topelius Läsn. f. barn 8: 166 (1896)].

snyffel — sannolikt genom dissimilation af t. *schliffel, schlüffel*[1] — kan icke betraktas som en finlandism, äfven om det numera i högsv. torde vara sällsynt (mitt yngsta belägg är dock från 1902). Litteratur-ex.: Nordenflycht Qv. tankesp. 1745, s. 152, C. J. Hallman Skr. 317 (1778), C. F. Dahlgren S. arb. 4: 71 (1832), Zedritz S. skr. 3: 264 (1862), M. H. Hultin Valda skr. 64 (c. 1865), Molander Cyrano 30 (1898, 1902). Ordböcker: Serenius (1741), Lind (1749), Dalin (1853; med beteckn. "fam."). Att döma af litteratur-ex. synes ordet i högsv. ha (haft) sin hufvudsakliga användning i humoristisk stil.

stryka af. Ett ex. ur högsv.: "Om våren . . . samlar han [dvs. makrillen] sig i otroligt stora stimmar och stryker af till sina lekställen" C. M. Ekström Prakt. afh. om lämpl. sättet att fiska sill osv. 60 (1845).

ståhej upptages af Linder Regl. 14 a (1886). Förmodligen antyder detta, att han känt det såsom tillhörande högsvenska riksspråket. — I södra Skåne förekommer det dial. under formen *stahej* (se Rietz). Jfr d:r Bergs anm. om ordets förekomst i Södermanland.

[*syrpa.* Ett ex. på detta ord förek. i Hagfors Folksk. språkl. 1: 28 (1898). Ordets upptagande i ett dylikt arbete visar väl, som d:r Berg i Språk o. Stil 5: 99 rättelsevis uppger, att det icke är sällsynt i finl. — Sammansättningen *syrpmaskin* förekommer hos Topelius Fältsk. ber. 5: 209 (1867), Vint. I. 2: 29, 88 (1867, 1880), *syrpstänga* hos N. N. Krogius i Econ. annal. okt. 1807, s. 39 (om finl. förhållanden)].

[1] Annorlunda Dalin (1853).

söndras. [Ett äldre ex.: "än söndrades en släde" Castrén Resor 2: 272 (1847; tr. 1855). — Aktivum *söndra* "slå osv. sönder" förekommer hos Topelius Fältsk. ber. 5: 298 (1867), dens. Läseb. 2: 205 (1875, 1890), A. Hertzberg öfvers. af Päivärinta Sak. Pyäriä 243 (1886). Perf. part. *söndrad* = sönderslagen, -rifven osv.: Topelius Vint. II. 1: 218 (1880), dens. Läsn. f. barn 6: 122 (1884)]. — I högsv. torde denna användning af *söndra* och *söndras* vara sällsynt. Ett par ex. ur högsv. litteratur har jag dock funnit. Dep. i betydelsen "gå sönder": "Skepparen . . . nedsatte det [dvs. glaset] . . . med den kraft, att foten söndrades" Zedritz Turk. mus. 31 (1835). Pass. i betydelsen "slås sönder": "isen i hamnen söndrades [af ångaren]" Stockh. Dagbl. 1900, n:r 59, s. 4. Perf. part. i betydelsen "sönderslagen": [gevärs-]"stocken söndrad" Stockh. Dagbl. (Landsortsuppl.) 1901, n:r 567, s. 2. Huruvida finl. påverkan i dessa fall kan föreligga, är jag icke i stånd att afgöra. — En icke fullt identisk, men närstående användning af dep. *söndras* möter i följande språkprof: "Han [dvs. skyn] fladdrar, söndras, böljar och förändrar sig" V. Rydberg Faust 277 (1878).

tassig. [D:r Bergs hänvisning till *tas* hos Rietz är något oklar, då detta ord betyder "stackare, odugling", under det *tassig* hos Topelius liksom hos Hertzberg öfvers. af Päivärinta Bild. ur lifv. 1: 43 (1883) och Ahrenberg Bilder, minnen o. intryck 119 (1895) betyder "tokig". Det bör i stället jämföras med det af Rietz a. st. omtalade *tassa* "tokig kvinna" och *tassot* "tokig" (anförda ur finl. dial.)]. — I Skåne användes *tassig* hvard. — i anslutning till det af Rietz l. c. anförda sk. dial. *tasse* = tölp — i betydelsen "drumlig", "tölpig", "ohyfsad".

telegrafanstalt förekommer t. ex. i Sv. förf. saml. 1892, n:r 24, s. 1. Ehuru detta ord icke har samma vidsträckta användning som i Finland, är det således icke någon finlandism.

tillgöra(s) = åtgöra(s) och *tillgörande* = åtgörande, åtgärd. Af dessa bägge ord är nog verbet, ehuru upptaget af SAOL 1900 utan någon reservation, i fullt modern högsv. jämförelsevis sällsynt. Lundell (1893) betecknar det med "sällan", hvilket torde vara riktigt. Sbst. däremot förefaller mig i det närmaste fullt kurant. Af den rika exempelsamling som stått mig till buds och af hvilken framgår, att äfven verbet åtminstone intill midten af 1800-talet var fullt brukligt i högsv.

skriftspråk anför jag ett urval, däribland det äldsta och det yngsta ex. på hvartdera ordet. Vb *tillgöra(s)*: Gust. I:s reg. 2: 239 (1525), P. Brahe Gust. I:s krön. 6 (c. 1585), Handl. rör. Skand. hist. 31: 15 (1633), O. v. Dalin Vitt. I. 3: 193 (1750), Fischerström Econom. dict. 4: 125 (1792), Tegnér S. skr. 5: 226 (1821), därs. 4: 317 (1830), Rydqvist i Sv. akad. handl. fr. 1796 12: 472 (1827, 1829), H. Reuterdahl i Vitt. akad. handl. 15: 160 (1833, tr. 1839), C. af Forsell Statist. 224 (1844), Tiden 1848, n:r 98, s. 2, Agardh Bl. skr. 1: 40 (c. 1855, tr. 1863), Schlyter Jur. afh. 2: 76 (1879). Sbst. *tillgörande*: Stiernhielm Svea mål. fateb. (1643), Palmær Eldbr. 56 (1838), Sturzen-Becker Den nyare sv. skön-litt. 229 (1845), Thomander Pred. 1: 312 (1849), B. v. Beskow i Sv. akad. handl. fr. 1796 34: 235 (1861), B. Cronholm Små bref 78 (1865), Samtiden 1874, s. 115, Rudin Evighetsvinkar 2: 512 (1878), Carlson Sv. hist. und. kon. af Pfalz. huset 5: 20 (1879). — Dalin (1853) har såväl verbet som substantivet; Möller (1790) blott p. pf. *tillgjordt* = åtgjordt.

timskrifvare har jag antecknat från Tekn. tidskr. 1878, s. 51 (i fråga om kontorsverksamheten vid en amerikansk verkstad). Om ordets bruklighet i sv. kan jag för öfrigt icke yttra mig.

[*tuffla*. Tilläggas kan förbindelsen *tuffla om (någon)* Nya Pressen 8 nov. 1883, Topelius Läsn. f. barn 8: 6 (1896)].

underst bittida möter i högsv. litteratur hos Almqvist Drottn. juv. 174 (1834) och Amalia Hillner 2: 92 (1840), hos Crusenstolpe Morianen 5: 65 (1843) och Carl Johan o. sv. III. 2: 187 (1846). Uttrycket upptages äfven af Dalin (1853). I rikskspråket i Sverge torde det väl emellertid nu vara alldeles obrukligt.

undsättningslån är icke finlandism. Ex. ur högsv. litteratur: Törneros Bref o. dagb. 1: 318[1] (1830; i något oegentlig användning, men med betydelse just af "nödhjälpslån"), A. E. Holmberg Bohusl. hist. 3: 249 (1845), Sv. tidn. 1852, n:r 15, s. 3, Stockh. Dagbl. 1892, n:r 327, s. 3, Riksd. rev. ber. om granskn. af riksgäldskont. 1899, s. 56 (1900).

Lika litet är *uppbevara* ett för finl. egendomligt ord. Med sin, som Linder Regl. 159 b (1886) säger, "öfverflödiga förstafvelse" gör detta ord ett starkt intryck af osvenskhet, men påträffas icke desto mindre på senare tid rätt ofta äfven i högsv. (i synnerhet i den, öfverhufvud af tyskan influerade,

[1] Schröders upplaga.

vetenskapliga stilen?). Ex.: S. Nilsson i Vitt. akad. handl. 18: 801 (1844, tr. 1846), A. E. Holmberg Nordbon 393 (1854), H. Wieselgren Bild. o. minn. 338 (1889), Schéele Själsl. 50 (1894), Wannérus Wundts psyk. 344 (1896). Vbalsbst. *uppbevaring* har jag funnit i Aftonbl. (Landsortsuppl.) 1895, n:r 279, s. 2.

uppförbacke[1] jämställes af Lundell (1893) med *uppförs-*. Själf känner jag mycket väl formen utan *s* — som sannolikt beror på anslutning till det ofta som *ett* ord uttalade och stundom äfven som *ett* ord skrifna adverbiella uttr. *uppför backe* — men vågar ej uttala mig om, hur stor utbredning den kan ha. SAOL 1900 anför endast formen med *s*.

Lund 1905.

Emil Olson.

[1] Detta ord borde väl för öfr. hellre upptagits bland afvikande former än bland egenheter i ordförrådet?

Ur Almquists "Om svenska rim".

Almquists efterlämnade verk "Om svenska rim" har egentligen aldrig gjorts till föremål för någon undersökning. Det enda utförligare omnämnandet däraf är prof. Lysanders lilla uppsats i kalendern "Svea" för 1879. Detta kåseri gör emellertid inte alls rättvisa åt Almquists arbete, hvilket i trots af den alldeles oerhörda, gubbaktigt svällande mångordigheten i framställningen har värdefulla och innehållsrika delar. Och hvad Almquist där yttrar i språkliga frågor är, ehuru till omfånget mycket ringa, i flera hänseenden värdt vår uppmärksamhet. — Lysanders påstående i Lefnadsteckningen sid. 397 noten, att arbetet "är frukten af långa, mödosamma studier, hvilka, dess värre, dock aldrig kunde nå metrikens högsta ståndpunkt" är också på sätt och vis vilseledande. Några studier i metrik bär det nämligen ej vittne om, endast iakttagelser. Däremot synes Almquist ha läst och forskat i många andra frågor; åtminstone ådagalägga de mångahanda utvikningarna vidsträckt beläsenhet och citaterna härröra från ett stort antal stundom ganska svårtillgängliga arbeten.

Almquist hade i "Svensk språklära" (jag anför 3:e uppl. 1840) äfven en afdelning "Om Verskonstens grunder" på trettio sidor. Framställningen där kunde gifvetvis ej rymma synnerligen mycket. När Almquist beslöt att fylla sin lefnadsafton med att författa en redogörelse för rimmen i svenskan, var det tydligen hans afsikt att vara mycket utförlig. Hans flammande inbillning hade aska

öfver sig; men ännu lågade hans outtröttliga intresse för allting, som kunde vetas och läras. Han drömde sig tillbaks till Jaktslottet, men det var inte herr Hugos familj och sagoberättandet, som han ånyo dröjde vid. Den sent inrättade akademien med sina sittningar fick ersätta sagokvällarna. Det var emellertid inga alltför stränga band, som fängslade akademins sammankomster: man öfvergick obesväradt från det ena ämnet till det andra. Af manuskriptets mer än 1400 foliosidor handlar därför endast ett fåtal om svenska rim. Den mängd rimmade verser, som författas af statsrådet i svenska språket, är minst af allt lärorik i metriskt afseende, hvaremot en författare af rimlexikon säkert skulle finna åtskilligt att anteckna därifrån. Hvad Almquist emellertid genom detta statsråd ger af språkliga och versifikatoriska åsikter och iakttagelser har synts mig värdt att skiljas ut från det öfriga och lämnas vår forskning som ett första bidrag till Almquists poetik. Det torde dröja mycket länge, innan vi få en fullständig Almquistupplaga, där man kan läsa äfven hans efterlämnade arbeten i sin helhet. Därför har jag gjort dessa utdrag. De äro ett tillsvidare.

Uppslaget till det hela kommer förstås från herr Hugo.

Hofmarskalken Löwenstjerna, som drömmer om att de skandinaviska urfolken tillhört "kedjan af Hexameternationer", äskar en betraktelse öfver de rimmade versslagen med afseende på svenskan af sitt statsråd i detta språk. Efter åtskilliga undanflykter villfar han herr Hugos önskan; hans första ord äro: "Ingen människa tror, huru utomordentligt många fall och skiftningar gifvas inom rimväsendet. Det är, att jag så må uttrycka mig, ett Haf: ett purpurhaf."

Vill man nu ha "en hel schematism" af versslagen kan man taga flera olika indelningsgrunder. En är "Versradernas antal i ett helt Versstycke (en verskomplex, stanz, kuplett); såsom då det är:

a) Tvåradigt: ett versstycke, som man vanligen kallar distichon då det består af ett hexametron och ett pentametron; men som man äfven, om man vill, rätt väl kan gifva detta namn då det består af två andra slags versrader.

b) Treradigt: under vissa vilkor kalladt Terzin.

c) Fyraradigt: emellanåt kalladt Quatrain.

d) Femradigt.

e) Sexradigt: heter då och då Sextin[1].

f) Sjuradigt.

g) Åttaradigt: under vissa vilkor kalladt Ottava rima, som dock ej ensamt angår versradernas antal, utan tillika deras rimsätt.

h) Nioradigt: såsom den Spenserska stanzen. O. s. v."

En annan är: "Takternas antal i hvarje Versrad. Detta innehåller inom sig många skiftningar, jemte sjelfva det antal jag talat om. Således kan man hafva versrader af

a) en takt
b) två
c) tre
d) fyra
e) fem
f) sex
g) sju
h) åtta

} och hvardera af dem kan vara af en stafvelse, två, tre eller fyra (längre går ej gärna[2] takten); och dessa stafvelsers antal kan vara sig likt uti hvarje takt, eller olikt.

Verserna utgöra olika slag och bekomma (eller böra bekomma) olika namn efter alla dessa skiftningar, hvilka namn jag dock i detta allmänna utkast ej behöfver uppräkna. De äro mest tagna från grekiskan, såsom Dimeter, Trimeter, Tetrameter, Pentameter, Hexameter o. s. v., hvilka termer väl vanligen blott brukas för den antika, orimmade versen, men likaväl ock kunna nyttjas

[1] Kallas på ett annat ställe af Almquist *Sexradingar* eller *Sexingar*.

[2] Ordet är senare tillsatt af Almquist i mskrpt.

för rimverser, då man vill utmärka taktantalet i ett versslag. Jag för min del säger nästan hellre Entaktsvers, Tvåtaktsvers, Tretaktsvers, Fyrataktsvers o. s. v. såsom begripligast och minst underkastade (!) missförstånd. — I stället för Taktantalet, kan man ock, såsom man ganska ofta gjort, taga Stafvelsernas antal till indelningsgrund; då man naturligtvis har *a*) Enstafviga, *b*) Tvåstafviga, *c*) Trestafviga . . . versrader. Detta hänföres lätt till Taktantalsberäkningen, men får icke förblandas därmed. Så är t. ex. den hos oss brukliga Alexandrinen en vers af sex takter (en Sextakters), men af dels tolf, dels tretton stafvelser. Att förklara allt detta särskildt, skulle nu, i dessa grunddrag, ej vara på sin plats. Jag anmärker blott på sidan att man ej får förblanda den grekiska benämningen Metron hvarken med det latinska Pes, eller med det uttryck Takt, jag använde. Ett metron sammanfaller till begreppet härmed blott då frågan är om anapestiska, daktyliska och spondeisk (!) metrer; men då de äro iambiska, trochaiska och alla dessa som af grekerna endast räknades för halfmetrer, gå två Pedes eller Takter på ett Metron. Så kalla latinarne Senarius en vers som svarar mot grekernas trimeter."

(Indelningsgrunden kan vidare vara:)

"3. Takternas slag i hvarje Versrad. Dessa slag uppkomma af de stafvelsers olika tonvigt (kort ⏑, eller lång —) samt antal, som befinna sig i hvarje takt. Således kan, på denna grund, en takt vara:

a) enstafvig; och dess stafvelse: 1) kort (⏑). En sådan förekommer stundom i början af en versrad, under namn af Upptakt (Anakrusis), eller vid slutet, såsom sista takten i en katalektisk vers, då alla de takter, hvaraf versrader reguliert bestå, afgått, men likväl en sådan Eftertakt-stafvelse tillkommer vid ändan. — 2) lång (—). En takt, bestående af blott en enda stafvelse, och denna

lång, förekommer sällan [1], men jag upptager den emellertid såsom möjlig.

b) tvåstafvig; då dess tvenne stafvelser äro: 1) begge korta, ⏑ ⏑, en pyrrhichisk takt; 2) begge långa, — —, en spondaisk takt; 3) den första kort och den andra lång, ⏑ —, en iambisk takt; 4) den första lång och den andra kort, — ⏑, en trochaisk takt.

c) trestafvig; då dess trenne stafvelser kunna göra åtta olika kombinationer, men hvaraf jag i detta utkast blott må upptaga följande såsom hos oss mest passande: 1) den första stafvelsen lång, och de andra två korta, — ⏑ ⏑; en daktylisk takt; 2) de två första korta, och den sista lång, ⏑ ⏑ —; en anapestisk takt, en omvändning af den daktyliska. Jag kunde väl tillägga två andra, ⏑ — ⏑, Amfibrachys, och — ⏑ —, Amfimakros; men de, jemte de återstående fyra, reduceras hos oss vanligen till andra takter, ...

d) fyrstafvig; då dess fyra stafvelser ingå i många olika sammansättningar, hos de gamle kallade epitriter, paioner m. fl.; men hvaraf jag här endast upptar en, — ⏑ ⏑ ⏑ (en paionisk art), som, fast ganska sällan, hos oss kan förekomma.

Då man besinnar, att alla dessa skiftningar angå hvarje takt särskildt, och att takterna i en versrad kunna vara flera, samt, ofvanpå allt, att dessa skiftningar ingå i kombinationer med alla skiftningarna, tillhörande förut omtalade grunderna; så inser man, till huru många variationer (ända till otalighet) versifikationen är i stånd, jemte lika många versslag och versslagsnamn derefter."

Det, som härvid är anmärkningsvärdt, är naturligtvis det nya hos Almquist, det som går utöfver föregångarna. Det är ju inte nödvändigt, att här gå igenom alla metrikerna från 1800-talet före "Om svenska rim"; jag nöjer mig med Almquists egen språklära, Svenska

[1] Af Almquist i kanten föreslagen ändring: någongång.

akademins språklära och Palmblads metrik. Ett af de nya dragen är antagandet af enstafviga versfötter. Ännu i dag är deras tillvaro bestridd — se t. d. Paulson i Språk och Stil II: 158 — och Beckman (Svensk verslära, 45 ff.) torde ha varit den första, som utförligare behandlat dem. Redan i Almquists språklära finnas de emellertid omnämnda, men där betraktar han dem endast som upptakt och slutfall (a. a.[3] sid. 199). Tyvärr anför Almquist i "Om svenska rim" aldrig några tryckta vitterhetsalster; vi kunna därför inte bestämdt afgöra, hur han tänkt sig förhållandet. Men det förefaller ju, som om han antagit möjligheten (tillvaron) af enstafviga takter uti sällsynta ersättningar för fullare takter[1]. Almquist tycks hos oss ha varit deras första svenska upptäckare. Värdt att påpekas synes mig också att Almquist framhåller, det trestafviga takter af formerna ⏑ — ⏑ och — ⏑ — (d. v. s. efter vår beteckning: ss's och s'ss') "reduceras hos oss vanligen till andra takter", något som väl betyder att Almquist för svenskan inte antog andra trestafviga takter än daktyl och anapest. Han säger i annat sammanhang äfven, att i ett jambiskt versslag kunna inga spondéer hålla sig; de gå opp i jamberna, som han uttrycker det, och det blir idel "plana jamber". Modärnt är också, att Almquist antar fallande päon som en svensk versfot; äfven dennas tillvaro är betviflad (t. d. af Paulson, a. a.).

En fjärde indelningsgrund är:

"Rimmets slag. Dessa slag äro fyra: *a*) enstafvigt rim; *b*) tvåstafvigt rim, (hvilka två slag man ock brukar

[1] I förbigående sagdt: hur kan Beckman anta enstafviga takter, när han (sid. 44) vägrar spondén, därför att den negligerar bl. a. gränslinjen mellan stigande och fallande rytm? Skall pausen bilda den svaga taktdelen till den enstafviga takten, hvarför har Beckman då ej gett den benämningen: fallande enstafvig takt? — Samma anmärkning göres af Paulson (S. o. S. II: 158), som likväl ej tycks ha uppmärksammat, att Beckmans förkastande af spondén och antagande af principiellt enstafvig takt strida mot hvarann, utan endast betviflar tillvaron af sistnämnda fenomen.

kalla maskulina och feminina rim: en benämning som, ehvad skäl den än må hafva för sig i den franska verskonsten, är olämplig, meningslös och alldeles obehöflig hos oss); *c*) trestafvigt rim; *d*) fyrstafvigt rim. Dessa två senare, i synnerhet det sista, förekomma hos oss sällan; likväl kunna de brukas. Jag anmärker, att man noga måste veta skilja Rimmets stafvighet från Taktens. Ett enstafvigt rim kan mycket väl ega rum t. ex. i en versrad, som har en två- eller trestafvig sluttakt; såsom om raden utgår iambiskt eller anapestiskt. Man träffar således der ett enstafvigt rim i en två- och äfven i en trestafvig takt."

Här är Almquist i erkännandet af ett fyrstafvigt rim före alla svenska metriker, äfven Beckman (i Verslära, sid. 75). Iakttagelsen är senare gjord i Språk och Stil II: 40, naturligtvis oberoende af Almquists tills nu okända påpekning.

En femte indelningsgrund är:

"Rimmets läge. Platsen för rimmet i versen är, åter, en indelningsgrund, mägtig af ganska många skiftningar. Jag vill här blott anföra det allmänna, som kan sägas härom.

Rimmets läge är:

a) i anseende till hvarje versrad för sig, antingen: 1) i slutet af raden; eller 2) inuti raden; eller 3) i början af raden; eller 4) både i början och slutet af raden.

b) i ansende till flera versrader, hvilka rimmas med hvarandra, vanligen: 1) i oafbruten rimföljd, då de rader som rimma komma rätt efter hvarann; eller 2) i alternerande rimföljd, då de rader som rimma omvexla med andra, hvilka ock sinsemellan rimma. Denna omvexling sjelf är i stånd till många nyanser."

Här må påpekas, att det för en dikts verkan så ytterst viktiga läget af rimmen vanligen inte alls vidröres af senare metriker, hvars egentliga intresse tycks vara

den stilistiskt, poetiskt och ur alla andra synpunkter ytterligt betydelselösa frågan, hur ord af accenttypen Stålhandske placeras i versfoten!

En sjätte synpunkt är:

"Rimmets mångfald. Huru många versrader rimma tillsammans, har ingen annan gräns än språkets kapacitet af lika slutljud för vokabler, samt skaldens förmåga att hitta dem". Härpå ger han åtskilliga exempel, författade eller sammanställda af honom själf, t. d. denna nästan vrängande:

"Vid fyra års ålder vardt stugan mig trång,
Och jag ropte till mor med en lip så lång:
O, att jag sute
Derute".

Till denna allmänna afdelning hör definitionen på rim: "Nu har man att lägga märke till, hvilken som är den sista långa stafvelsen i en versrad (nemligen hvilken som där utgör den sista stafvelsen med tonvigt), vare sig att denna stafvelse sjelf tillika är radens sista stafvelse, eller icke. Derefter har man att lägga märke till, hvad som utgör vokalljudet i denna omtalade långa stafvelse, vare sig att detta vokalljud, för egen del, är långt eller kort. Ifrån och med detta vokalljud räknadt ända till och med versradens slut, sträcker sig rimmet; icke längre än härifrån, men ej heller en hårsmån kortare. För att nu en annan versrad skall rimma med denna ifrågavarande, måste äfven den nya besitta ett slut — räknadt på samma sätt, ifrån och med den radens sista långa stafvelses vokalljud — hvilket slut till ljudet är fullständigt likt slutet i den förutnämnda versraden." Som prof på rimslut anför han: *kalās, kalāset, kalāserna, oräkneliga.* "Detta, eller fjärde fallet, är bland svenska rimslut sällsynt. Fyrstafviga rim äro tvifvelsutan möjliga, och man har exempel på sådana; men de tillhöra mest ett slags rim med öfverloppslikhet, hvarom jag ber att få yttra

mig särskildt vid tillfälle", säger föredraganden. "Nogare åhörda, hänföra sig i svenskan dessa slutfall af — ⏑ ⏑ ⏑ vanligen till — ⏑ — ⏑[1]. Såsom: i hastigt tal må det visst låta som sade man t. ex. *Cărŏlĭnă Grape*; men detta Carolina är egentligen *Cărŏlīnă*, såsom man också alltid betonar det, när man nämner det ensamt eller våldsamt; och man låter höra det som *Cărŏlĭnă* endast då ett annat ord efterföljer, på hvilket man lägger en hufvudvigt, som gör det föregående Carolina nästan enklitiskt [= proklitiskt] och hvarigenom dess penultima blir kort, ehuru i sig sjelf lång."

Jämför man detta uttalande med flera af uttalandena om ancipites under 1800-talet (se Noreen, Vårt språk I: 265 f.), framstår Almquist onekligen äfven på denna punkt som den bättre iakttagaren. Hvem som först framhöll denna art af "sammanfattningsbetoning" (B. Risberg, Den svenska versens teori, I: 34) i svenskan är mig obekant. Den finns anmärkt af J. A. Aurén, Bidrag till sv. spr. kvantitetslära, sid. 108, hvaremot jag ej kan se den framhållen af Regnér bland exemplen på "Ordförbund" (Vitterhetsnöjen 313). — I annat sammanhang, på tal om några verser, som äro anapester, säger Almquist att: "ett par af dessa anapester blott äro det *genom influens från de öfriga*, i taktgehöret: något, som tillhör ett af våra mysterier." Detta betyder gifvetvis, att Almquist åtminstone i anapestisk vers iakttagit att höjningen kan tillfalla en relativt svagtonig stafvelse.

Almquist återkommer på flera ställen till de flerstafviga rimmen. Som prof på fyrstafviga rim ger han dels rimparet *brukligare — sjukligare*, dels versen

> Hans händelser visst voro ganska *beklăgĕlĭgă*,
> Men ock hans fasoner just icke *behageliga*.

[1] Jfr att Beckman i Sv. språklära synes vilja hänföra alla fyrstafviga rim till tvåtaktiga.

— I fråga om sådana ord kan man nu inte säga, att rimmen äro tvåtaktiga, hvarför det är nödvändigt att anta fyrstafviga rim.

I känslan af att det har åstadkommits något verkligt nytt säger också herr Hugo till statsrådet i svenska, när han utvecklat ofvan anförda ting: "hvad Ni framställt i dag (har) aldrig i svenskan — så vidt jag tror — kommit till tals förr".

Af hvad som för öfrigt säges om rimmen synes mig följande värdt att nämnas. Almquist framhåller, att rimmet inte alls behöfver sammanfalla med en versfot. Enstafvigt rim kan vara en enstafvig fot, senare delen af en jamb, sista delen af en anapest; det tvåstafviga en troké, ur två fötter: . . . —|⏑, "hvilket icke sällan förekommer", menar han. Vidare anmärker han tillvaron af sådana rim som *riksförstöreri* — *integöreri*, hvilka äro enstafviga, men innehålla mera ljudlikhet än nödvändigt — hvad Almquist kallar *öfverloppslikhet*, "artig och god för ro skull, men utan att tjena till sjelfva rimmet" — sålunda motsatsen till *flämtar* — *väntar*, som inte äro tillräckliga. "Man finner versifikatörer, som stundom tagit rimmet med ögat, i stället för med örat. — — — Men nu är efter min mening blott likhet för örat som rimmet har att afse, enär det är en ljudsak, ett musicale quid."

Ett par af Almquists nya benämningar förtjänar anföras. *Återkomstrim* kallar han rimföljden abab abab o. s. v., *öfverraskningsrim* följden abcde abcde. *Syskonrim* är "då versrader ändas på rim med alldeles samma konsonanter, men blott skiljas från hvarandra genom det vokalljud, som utgör karakteristikon; till exempel Kloster och Moster." *Syskonvers*, då dylika rim (kloster — foster — plåster — moster; piskar — maskar — fiskar — plaskar) alternera. På ett annat ställe kallar han emellertid rimföljden som — kom — rom — om — tom — gom — dom — bom — tum — hum — stum — rum för *kusinrim*.

Arsis och *thesis* vill han ersätta med *uppslag* och *nederslag* eller *stigning* och *sänkning*.

Utförligast behandlar Almquist frågan om synonymrim eller hvad han kallar *autorytmer*, "på svenska *sjelfrimmare*". Då jag nyligen (i Nyfil. sällsk. publik. 1901) framställt en uppfattning af dessa rim, som i väsentliga delar öfverensstämmer med Almquists, är det mig ett särskildt nöje att få anföra hans mening. Utförligare och riktigare än Almquist synes mig ingen svensk metriker ha redogjort för dessa rim.

"1. Ord få begagnas som Sjelfrimmare (repeteras till rim åt sig),

a) om de, ehuru identiska till ljudet, dock icke utgöra ett och samma etymon i språket;

b) om de utgöra samma etymon, men för tillfället (på stället där de i versen nyttjas) hafva en fullt olika bemärkelse;

c) om de utgöra samma etymon och äfven hafva en bemärkelse, som i ordets grund är densamma, men för tillfället något varierad (hvartill bland andra fall hör, om det ena ordet, ehuru fullt likljudigt med det andra, står som substantiv, men det andra som adjektiv, eller som verb, eller som partikel, o. s. v.).

2. Ord få icke begagnas till Sjelfrimmare, då ingendera af bemälde händelser är förhanden. — Eller: Identiska Rim äro förbjudna då orden ha fullkomligt samma mening (äro tautologiska). Ännu kortare: Tautologiska autorytmer äro förbjudna."

Almquist framhåller, att det är inte den ljudliga identiteten, som förorsakar obehag vid synonymrim. "Tautofonien ensam kan inte obehaga oss, då den just utgör sjelfva vilkoret för Rimmets existens. — Det grundliga obehaget uppstår blott då full likhet i ordens ljud (tautofoni) och full likhet i deras bemärkelse (tautologi) inträffa tillsammans på en gång." — Vid ordbytet om auto-

rytmerna upplysa några af statsråden, att äfven tautologiska sådana finnas hos Petrarca och Luigi Pulci, Butler och Chaucer. Föredragande statsrådet i svenska anför då: "Tautologiska Autorytmer kunna fullt berättigas för vissa stilar, såsom där radoteri och skurrilitet — eller satir på sådant — utgöra sjelfva saken. Och icke blott är detta ett rättmätigt undantagsfall. Stundom kan en epigrammatisk udd, eller någonting annat i kompositionen, just erfordra ett visst upprepande af ett-och-detsamma, då följaktligen, om detta sker i rimmet, någon tautologi där uppkommer och det på god grund." Som allmän regel gäller vidare: "det måste alltid bero på versifikatören sjelf att göra ett godt bruk af dessa, liksom af alla andra mojenger dem språket erbjuder åt artisten".

Här gör han äfven ett exempel:

"Jag är ej bra.
Men nu vid frukosten jag vill
Först raka af mitt skägg,
Så äta tvenne ägg
och maccaroni ta dertill,
Så blir jag bra."

samt knyter därtill betraktelsen, att det är ju en och samma mening på bägge ställena. "Hela frasen i hvardera raden visar sig nog divergent, ty i förra fallet är "jag är ej bra"; i det sednare, åter, "blir jag bra" hvilket säkerligen är annat. — Men detta gäller de båda fraserna i deras helhet. Ordet "bra", däremot, hvarom här endast är frågan ur autorytmisk synpunkt, kan, i och för sig, svårligen nekas vara tautologiskt vid detta tillfälle. Jag derföre hvarken vill eller kan försvara det annorlunda, än som en direkt likhet (eller tautologi), just som sådan för tillfället här med flit anbragt för att utgöra en påfallande antithesis mellan de begge tillstånden före och efter frukosten, eller kanske rättast före

och efter rakningen." Föredraganden är för egen del inte benägen för att ha alltför många dylika rim: "jag förordar inte autorytmerna i och för sig, och i synnerhet ej råder dertill då de anbringas i en oafbruten kedja efter hvarandra". Då han anför exempel på *skurna* eller *klippta rim*, som äro likaljudande:

"Han tror kantänka
Att han kan tänka"

eller *farväl! — far väl, surkål — sur kål*, anmärker han: "det är ett närmande till tautologi, som är bättre att undvika; derest man icke, just för tillfället och enkom för någon orsak, precist vill hafva en sequens af autorytmer." De få ej vara många och ej följa direkt på hvarann; de kunna vara enkla eller sammansatta. Men han vill häfda autorytmernas berättigande, emedan: "Vinsten för ett språk att äga tillgång på en otrolig myckenhet goda och lofliga Autorytmer är alltid ganska stor såsom i sin mån ökande rikedomen af de medel konsten har att disponera öfver." I betonandet af denna betydelse af de artistiska medlen träffar Almquist kärnpunkten, hvilken emellertid är fördold för dem, som inte inse, att poetik är stilistik d. v. s. estetik.

I samband med rimreglerna står hans uttalande om hvad som åstadkommer en god rimning. Rimlexikon duga inte. "För att komma till någon grad af färdighet i Rimkonsten, måste Ni bära språket — språket sjelf — hela språket — inom Er, i er själ, i edra tankar, i ert eget minnes fatabur, lefvande och oaflåtligen." Och detta är ett kraf, som ej bara gäller rimmaren, utan författaren öfver hufvud; det är lika nödvändigt för prosans lyckliga skapande som för den rimmade versens. — Äfven detta energiska uttalande om nödvändigheten att "bära språket i sin själ" är af djupaste väsentlighet. Själf utrustad med ett ypperligt språköra, förvånades han öfver att det fanns: "menniskor så lomhörda, att

de tycka en sak är just som en annan, ett namn är som ett namn, ett läte som ett läte; intet vidare; och de märka ingen åtskillnad — de höra endast ljud, men sentera ej hur deras ton låter, ej huru de vibrera, ej med hvad kolorit de klinga (dumt sagdt, men bra).“ För honom är det också en hufvudsak att skalden förstår att “bibehålla musiken, tonarten uti versen“.

Hvad vi vanligen kalla oblandade versfötter får af Almquist namnet *plana* (“plana iamber och trochéer“); *transcenderande* ha “inslag af andra versfötter“, d. v. s. äro blandade. Han har iakttagit att de oblandade versfötterna äro oerhördt talrika och att kongruensen förorsakar svårigheter. Sålunda heter det på ett ställe:

“Nu är förhållandet — — att våra poemer, i allmänhet taget, till minst trefjerdedelen, gå på iambiska eller trochaiska verser. Dessa flyta förträffligt i vårt språk; de äro så naturliga, kunna göras så vackra, och tala så oaffekteradt till känslan, när de äro goda, att det vore nonsens att utdöma dem ur poesien.“ Och på ett annat ställe: “Vår Versbyggnad, i en myckenhet fall, fordrar för en stor mängd ord en viss meter; men hvilken meter, eller tonvigt, sjelfva vårt språk motstrider, emedan det för dessa ords uttalande fordras en annan tonvigt. Vi ha således, att antingen utesluta alla dessa tusentals ord ur våra verser, eller ock bryta mot vårt eget språks sanna natur i uttalet.“ Härigenom uppstår hvad Almquist kallar *amfimakerfrågan*. Ord af daktylisk art låta sig nämligen *amfimakreras*, så t. ex. i denna vers:

Jag sjunger Skördar*ne* | och den förenta gröda.

-ne är här långt, säger Almquist, dels som andra stafvelse i en jamb och dels för takthvilans skull. Men han är öfvertygad om att Oxenstierna själf inte varit medveten om att han i sin vers förändrat den naturliga tonvikten. Almquist kräfver godkännande af denna ändrade betoning, äfven när det gäller rim. Han vill rimma

trāgĭskă och *kōmĭskă*, och det synes honom tillåtligt, emedan amfimakreringen redan förekommer så ofta. "Nu är i svensk versifikation en viss, mycket allmän licence införd, såsom ett undantag från språket i sig sjelf. Den består deruti, att man i jambiska och trochaiska verser låter ord, som i språket hafva daktyliska utgångar (och i prosa alltid höras så), dock i dessa slags verser få höras med betoning af amfimakrer; det vill säga — ⏑ —, i stället för — ⏑ ⏑. Detta är en stor fråga i vår versifikation; ehuru poeterne, såsom det synes af deras arbeten, följa och nyttja den här omtalade friheten merendels medvetslöst och liksom af en god ingifvelse, utan att vidare beakta saken."

Men äfven andra ord göra svårigheter vid att inpassas i vissa metriska schema. Så t. d. trokaiska ord, sammansatta med ett "enstafvigt ord med tonvigt", hvilka bli antibackiska, — — ⏑ : *āfdrāgă*, *ārsräknĭng*. Dessa kunna inte inpassas i plana trokéer och jamber. I daktyliska och spondéiska versslag åter äro de utmärkta. Särskildt ge de utmärkta spondéer. Ibland förvandlas de till "amfibrachyer (⏑ — ⏑), hvilket ej sker i språklifvet". Af de två möjligheterna

Jag ej *mĭssūnnar* dig och
Jag *mīssunnār* ej dig

— båda i sträng mening *kakometriska* — anser Almquist den förra sämre och förordar den andra. Således motsatt åsikt mot Beckman (Verslära, sid. 24), som uppställer regeln att "komposita af formen 320 i verser med tvåstafviga takter få brukas så, att höjningen faller på andra stafvelsen"[1].

Almquist har också, jämte den förut återgifna ord-

[1] Jfr likväl samma bok, Beckman, Verslära, sid. 52, där han trots regeln på sid. 24 anser att "I versens början åter är äfven läsningen 3'20 möjlig. Denna torde helst väljas, då den följande höjningen är stark".

proklisen, iakttagit att vissa svenska ord äro hvad Regnér, Vitterhetsnöjen I: 325 kallar "ord med flyttbar ljudvikt" och som Kræmer kallar "hufvudstyrkeomväxlande". Almquist kallar denna egenskap *ambiguitet*. Han ger som exempel *förŭt — fŏrūt, kanske, alltså, inför, framför* och sammansättningar med *hvar-, här-, där-* och *af, i, med, för, på, till*. Men denna deras egenskap utesluter inte, att de kunna stå helt och hållet svagtonigt: *fŏrūt* är rätt, men man kan äfven bruka: *fŏrŭt īngĕn hăr hāft*. Om rimraderna: "Han åt sin smörgås jemte ost Och tömde så sitt glas ölost" säger statsrådet: "Detta är kakometriskt; emedan *ōlōst*, fullt rätt uttaladt, har en ren spondaisk takt, ehuru det äfven ofta och vanligt utsäges med en trochaisk betoning, *ōlŏst*; hvilket sednare i vers således också rätt väl kan brukas. Däremot är det helt och hållet orätt att nyttja det som en iamb, *ŏlōst*, hvilket det nödvändigt skulle bli i den anförda versraden".

Ett synnerligt nöje har det beredt Almquist att berömma svenskan såsom det enda språk, där samma ord kan användas som rim på fyra olika sätt, alltefter som ordet uttalas päoniskt, daktyliskt, kretiskt eller amfimakriskt. Det är fallet med sådana ord som *grundeligen*; dels kan det uttalas "med meterbeteckning *grūndĕlīgĕn*", då "rimomfånget" är -undeligen, ett fyrstafvigt rim, något som väl ingen skulle ha tilltrott "den styfva och sträfva, den under Nordens isiga Pol till stelhet sammanfrusna Svenskan". Grundeligen bildar emellertid inte alltid en pæon primus, utan ibland en ditrokäus, ty "det finns äfven ett sätt att uttala ord, som kan kallas arkaistiskt eller gammalaktigt, men som blott är tillgjordt högtidligt. Då lägger man på penultima en tonvigt, som den annars icke har, och väljer till dess anbringande bedröfliga ord som *grūfvelīgen, jämmerlīgen.*" I detta fall kan ordet användas som tvåstafvigt rim. Trestafvigt rim bildar ordet, då det uttalas *grūndligen*. Och

slutligen kan det nyttjas som enstafvigt rim i jambiserande vers, då det får amfibrackiskt uttal.

På tal om ottava rima, "detta så celebra, så utomordentliga . . . i svenskan snart sagdt oupphinneliga . . . Versslag", säger han om de två slutraderna, att detta "Finalpar är det som skänker magnificence och ett grandiost eftertryck åt Ottavan: med få ord, som åt denna versart ger en så utmärkt karakter" — ord, som påfallande erinra om Geijers uttalande i Iduna (andra uppl.) om detta versslag. — När statsrådet i svenska gjort en stanz med uteslutande tvåstafviga rim, betraktas detta som ett storverk på Jaktslottet och det säges: "När man hos oss försökt att eftergöra Ottava-stanzen, är det vanligen alltid med de sex första rimmen alternerande: tvåstafviga och enstafviga . . . Flere poeter (såsom, bland andre, vår älskvärde Böttiger, den illustre öfversättaren af en del af Tasso) hafva, under resonemang häröfver, sagt mig det vara en svårighet nästan gränsande till omöjlighet, att komponera svenska (liksom tyska eller engelska) Ottava Rima annorlunda än så."

* * *

En gång kommer Almquist in på allmänt språkliga resonemanger. De bilda inget helt, därtill äro de för tillfälliga och för afbrutna, men de ge bidrag och tillägg till hvad han annorstädes sagt i dessa frågor. Individualist härutinnan som annars, har Almquist framför allt betonat just individuella skiftningars berättigande. Inledningen till trettonde kapitlet i hans svenska språklära, "Om de svenska Landskapsmålen eller Provinsdialekterna" är i detta hänseende karaktäristisk och betydelsefull. Dess första stycke: "Det språk, som man kallar *Svenska*, är en idé. Det finnes allenast i böcker och i grammatiskt bildade personers skrifter: såsom verkligt lefvande språk (i tal) gifves det deremot icke" innehåller

ju redan *in nuce* något af det viktigaste i en långt senare tids syn på språklifvet. Den anförda första meningen är i "Om svenska rim" utbytt mot: "Svenska . . . Det är denna lingua incognita som är gängse på en terra incognita". Han utvecklar här något närmare sin uppfattning af individualspråken och gör det på ett sätt, som är fullkomligt modernt. "Språket — ej blott Svenskan, men hvilket som helst — är till sin natur mycket rikt på nyanser, har förråd på de finaste, och i detta fall underbaraste skiftningar: det är, så till vida, ytterst hemlighetsfullt för hvar och en som icke närmare betraktar det; men det är icke hemlighetsfullt i meningen af ett slutet mysterium, utan tvärtom öppnande sina armar för hvar och en som vill omfamnas." "Det lilla barnet, som knappt talat längre än ett år, har redan sin språkbyggnad med en den subtilaste grammatik: den unge, den fullvuxne och slutligen den åldrige — alle hafva de sina idiomer. Man säger, att, för så vidt de tillhöra samma folk, hafva de ett gemensamt språk. Godt; man kan säga så. Otvifvelaktigt hafva de mycket gemensamt, men långt ifrån allt; och här begynner ett studium, att studera, skulle jag tro." Jag vet ingen bland Almquists landsmän, hvarken författare eller språkman, som gör honom den äran stridig att först ha uttalat denna individualistiska språkuppfattning. — Han önskar inte heller någon med tvång åstadkommen språklig enhet: "Det vore ingenting mindre än ett tyranni — och tillika ett mycket dumt tyranni — att med en lagsättning söka afgöra" skillnader i språk mellan ett rikes inbyggare, heter det i detta sammanhang, hvarvid han framför allt afser uttalsolikheter. Men — liksom i språkläran — han erkänner att till en viss grad måste ett gemensamt språkbruk finnas i ett land. Då han kommit in på e-ljuden, hvilka han uttalar som upplänning med rim af *rest* (ptcp af resa) och *läst* (ptcp af läsa) (båda ha

enligt Almquist "långt (slutet) e-ljud") påstår han att sveärna i allmänhet säga lera, eta, vega, men götarna skilja mellan *ē* och *ǟ*. Han fortsätter: "Man har den godheten (jag tillägger: det förnuftet) att låta bägge dialekterna vara språkberättigade. Detta hindrar icke, att man i ett land, som sammangrott till ett politiskt hélt, kan öfverenskomma om ett uniformt skriftväsen, nemligen, om man, till vinnande af beqvämlighet i och för allmänna Statshandlingars, Lagars och Kungörelsers uppsättande, eller i och för den gemensamma litteraturen, så vill; men man behöfver ej derföre göra våld (eller förklara för orätt) ett skiftande uttal af de lika skrifna orden". — Detta är allt hvad han yttrar om "den stora frågan om ett allmänt politiskt idioms — ett Rikspråks — nödvändighet i ett land, samt gränsorna för dess befogenhet". I full samklang med sitt uttalande i språkläran (sid. 239) har han inget emot nybildningar, t. d. *gernare, gernast* i stället för hellre, helst eller *sällnare, sällnast* till adv. sällan.

* * *

Äfven ifråga om skrifseden har Almquist ett par förståndiga uttalanden. Hvad afstafningen angår, har han samma åsikt som Brate företrädt i Nystavaren, i det han vill att man "påminner sig, att Radafdelning endast utgör en skrifnings-affär, och icke en språklig, vidare än så". Det heter om verbet doppa att: "stafvelsens tonvigt nedfaller på efterföljande p (som härför i skrift tecknas dubbelt)" — man uttalar: "dop-pa (d. v. s. med ett ljud som dopp-pa), äl-skar, sak-nade o. s. v." Apostrofen finner han merendels gagnlös. Hvardagsformen *såna* "är ett sammandrag af sådana. Man skrifver det ofta med en apostrof mellan å och n, såsom så'na . . . Det är onödigt och pedantiskt". Man brukar ej apostrof i orden be'r, ha'r, gif's o. s. v. där den vore lika berättigad.

Skäl är tänkbart i orden se'n, re'n, men äfven där är den obehöflig, "enär kontexten alltid utvisar meningen". — Däremot har han inget att invända mot apostrofens bruk i sådana fall som ut'na, ihjäl'na. Om dem säger han för öfrigt: "alla dylika sammandrag (äro) mycket vanliga och begripliga i samtalsspråket, hvarför det ock tillkommer dem att upptagas i skrift (prosa eller vers), då skriften vill gå på detta slags allmänna språk, eller har till syfte att skildra detsamma." — I det utkast till en "stigmeologi" eller skiljeteckenslära, som han utarbetade (handskrift på kungl. biblioteket) säger han genom ett af statsråden på Jaktslottet följande förnuftiga ord: "Förhållandet med Tankstrecket, Utropstecknet och till en del äfven med Frågetecknet är detsamma som med åtskilliga andra Uppmärksamhetsväcknings- och tankeunderhållningsmedel, att en skribent med klar och kraftfull stil brukar dem ganska litet och blott vid afgörande tillfällen. När känslan, stark och oförtydbar ligger i den uttalade meningens ord redan, så behöfver skriften ej utropstecken bredvid. Grumlige författare, som icke sjelfve veta hvad de vilja säga, och känna med sig att de aldrig kunna göra sig nog tydliga för läsaren, öfverflöda med kursiva och stora bokstäfver, för att puffa upp än det ena uttrycket, än det andra, och härmed söka göra dem gällande till tankens väckande. En skrift af mäktigt innehåll tar läsaren med sig utan dessa hjelpmedel, och mången gång utan att han sjelf förmärker det."

* * *

Vid ett af ordbytena om hvad som förekommit i föredragande statsrådets anföranden, börjar man äfven diskutera frågan om hvad konsten kan ha för innehåll och förhållandet mellan konst och vetenskap. Herr Hugo gör då ett längre uttalande, ur hvilket jag anför följande,

som är taladt ur Almquists hjärta och uttrycker hans innerliga öfvertygelse:

"Efterhand kom Ni", säger hofmarskalken till statsrådet, "att tala om den falska principen i konstväg, att utesluta somliga eller vissa ämnen från kretsen af poesi. Ni förklarade det alla föremål i verlden, hvilka som helst, vore möjliga af konst. Äfven detta tyckte jag rätt mycket om; helst det fullt öfverensstämmer med våra vid flera tillfällen uttalade Jagtslottsidéer. Denna vår mening strider emot flere af nutidens gängse theorier, som vilja göra konsten exklusiv i anseende till matiererna och endast hålla åtskilliga saker (skildt från andra, de der uteslutande skola öfverlåtas åt Vetenskapen) tillhörliga för Poesien. Likväl kämpar vår mening icke mot de Gamles föreställningar, hos hvilke vi hafva till exempel Astronomi, Mathematik, Geografi, Agrikultur, Biskötsel, Trädplantering, Fiske, Fågelfångst, Jagt, Lexikografi, ja, till och med sådant som Gastronomi och Kokkonst i poetisk drägt öfverlemnade till oss från den grekiska, latinska och ännu mer den hinduiska forntiden. . . . ehuru distinktionen emellan Konst och Vetenskap icke skall bestå i en åtskillnad af Ämnen, hvaraf endast somliga få tillerkännas den förra; så måste deremot dock en annan högst nödvändig distinktion göras mellan Konst och Vetenskap bestående såsom sagdt icke i Ämnena sjelfva såsom sådana, utan i ämnenas Behandling. Alla ting i verlden (intet undantaget) kunna tagas af Konsten; men de måste upptagas på ett helt eget och annat sätt, emot för i vetenskapen, om de skola blifva Konstens tillhörigheter; och detta är skaldens stora affär att förstå. Det är denna helt olika Behandling, som gör artisten till en annan än Vetenskapsmannen. Åtskilliga matierer kunna vara svårare än andra, att rätt konstbehandla. Artisten kan då låta bli sådana ämnen. Men detta urval skall icke ske derföre eller i mening, att de ämnena inte ligga på Konstens område

lika väl som alla andra, utan derföre, att skalden eller konstnären, för sin person, finner dem för beniga; eller rent af blott derför att han inte tycker om dem: icke vill bruka dem. Han väljer sig då andra ämnen, och dertill är han fullt berättigad, men om han härvid företar sig att predika mot sjelfva dessa ämnen såsom oantagliga för Konsten, i och för sig, så talar han i vädret; och det är egentligen sin egen inskränkthet han demonstrerar, men icke Konstens skyldighet att inskränkas till blott vissa saker. — Hvad i öfrigt Konstbehandlingen sjelf vidkommer, så bör man noga akta sig för den tanken (som också är en mycket gängse fördom) att denna Behandling är färdig och blir som den skall, dermed att ämnet afhandlas på vers. Långt derifrån! Många stycken hafva skänkts åt verlden på bunden stil, utan att dock utgöra poesi, och andra gå i obunden språkform (hvad man benämner prosa), som likväl äro poemer, i sanning. Likaledes kunna vetenskapligheter författas på vers, utan att dermed förlora sin natur att vara vetenskap; men om författaren ej just gerna eller ofta tar sig den uttrycksformen, så är det emedan han icke vill: icke finner det lämpligt; hvaruti han stundom gör klokt. Vi måste då begripa, att skillnaden emellan Konst och Vetenskap icke består i en skillnad mellan Vers och Prosa: begge kunna nyttjas för poesi, begge kunna brukas för vetenskap. Det är på samma sätt härmed som med ämnena. Konst och Vetenskap urskiljas icke från hvarann derigenom, att endast vissa ämnen upplåtas åt Konsten, andra uteslutas. Men man kan slutligen väl fråga: hvad är då kännemärket på Poesi, när den hvarken bestämmes helt kort och lätt dermed, att poesi är "hvad som går på vers"; ej heller utfinnes simpliciter genom matierens slag som stycket rör, så att man kan säga: "det här är poesi, emedan det handlar (till exempel) om Guldvifvor och Narcisser; men det der är icke poesi, enär det hand-

lar om Kålrötter och Potates". Ännu en gång sagdt, det är verkligen visst, att man kan råka i förlägenhet om svaret på frågan hvad Poesi är, då kännetecknet hvarken hemtas från ämnets sort eller från skrifartens form. Kanhända till sluts, att ingen är i stånd att svara på den frågan; icke en gång alltid en konstfilosof ex professo. Skalden sjelf torde kunna säga det. Men han är en person, hvilken som oftast har den ovanan att aldrig svara på tal i sådant som rör honom närmast. I stället för att definiera för dig hvad Poesi är, gör han dig hellre kanske bara ett Poem, och gifver dig det. Intages du deraf, så är det väl, och så har du svaret dermed. Intages du icke, så är det visst icke så bra; men det är likväl också ett slags svar."

* * *

Af de versformer, hvarpå "Om svenska rim" lämnar prof, må anföras följande sjufotade, på hvilken ett mindre stycke är författadt:

Årstider ega vi fyra som förr; men hvarföre ha vi ej åtta?
Fyra har kroppen och fyra vår själ: oss komma de alla
till måtta (o. s. v.).

Om denna versform yttras till förklaring, att den är "Heptametrer-verser af sju takter eller pedes. — — — Dessa verser äro obeskrifligen vackra, hvilket jag säger utan all modesti. Dess schema skanderas:

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.
— ⏑ ⏑ | — ⏑ ⏑ | — ⏑ ⏑ | — ⏑ ∧ — ⏑ ⏑ | — ⏑ ⏑ | — ⏑

De rimma i detta stycke, emedan allt skall rimma här; men de kunna ock mycket väl göras utan rim. Och de bekomme derigenom en ännu mer antik ton. Jag måste tillägga en anmärkning af vigt. Den i fjerde takten nyttjade spondeen (eller varianten trocheen) behöfver icke alltid förekomma uti fjerde takten, fast det skett så i denna pjes. Det bör, såsom ett slags cæsura eller ka-

dens, samt till ombyte och afvexling mot daktylerna alltid finnas en sådan spondeisk takt (oberäknadt slut-takten) i hvarje versrad, någonstädes; men skaldens öra och smak afgöra, hvarest. Det är äfven sämre, att, såsom här skett, ständigt hafva spondeen i en och samma takt (den fjerde här), emedan versen derigenom låter liksom sönderfallande i två hemisticher." — Om ett annat sjufotadt versslag, en "heptametrisk alexandrin" skall jag anföra Almquists uttalanden i en snart följande uppsats om alexandrinen i Sverige på 1800-talet.

* * *

Som bekant vardt Almquists stora svenska ordbok ofullbordad. Det samlarintresse, som alltid var så lifligt hos honom och som röjer sig i alla hans spridda anteckningshopar, tappade emellertid inte ur sikte detta syfte och ännu hos den ålderstigne nedskrifvaren af "Om svenska rim" finns en hel mängd slika anteckningar. Där roar han sig ibland med att anteckna ord, som tillhöra hvardagsspråket eller rent af äro slangartade — tyvärr oftast utan att ge några öfversättningar eller förklaringar. Utgångspunkten är ett yttrande om stilskillnaden mellan olika ord och ordformer: hjälteskaror är ett "aristokratiskt" ord, sta'n ett "medborgerligt"; "ordet "Kav", som inte just förekommer i den så kallade rikssvenskan, är likväl både bekant och vid sina tillfällen brukadt bland allmänheten. . . . man kan undvika det i oratorisk, förnäm och högttrafvande skrifart. . . . den stora frågan om tillåtligheten, i vissa fall, af ett antal i skrift mindre använda vokabler och talesätt . . . ord, väl kanske ifrågasättliga för den så kallade Rikssvenskan, men ganska uttrycksfulla och goda att nyttja i samtals- och umgängesspråket, samt likaledes i poesi af den individuella stilen." Konseljen ser inget skäl att ur skriften förbanna de hvardagliga eller slangorden och herr Hugo underställer den ett an-

tal "i tal brukliga vokabler". Jag hitsätter här större delen af de sålunda betecknade orden [1] (förklaringar inom parentes äro tillsatta af mig i de få fall, där de framgå af sammanhanget):

afnippa: "törnrosor skulle afnippas från en buske".
baff: "utan omsvep, baff och fubbel".
bläckare: "Jag har en bl. i min bröstficka".
boqvist (handelsbiträde).
borsta sig (uppträda högfärdigt).
briskar: "briskar och fejar mina kaskar" (eng. brisk?).
busen: "som baresta busen".
circumfilisnärt.
discumdascum.
dram: "ta sig en dram".
dumsig (dum).
durka.
dusig.
fanome: "drag bort till fanome".
fen: "jag skall ej få hem det minsta fen".
fjåskig.
flingfloribus, florifloribus.
fnurr: "få en fnurr".
fuffens: "göra fuffens".
futten: "att gå upp i futten" (gå upp i eld).
fyllhund.
fyr: "göra fyr i en kammare"; "åka på fyren".
fähund.
glunt: "kastat en glunt i boken".
glutt: "ta en glutt" (titta).
greja: "Att skönt sin stäfva feja, var hennes högsta Greja".
griskult.
grumsa.
grå: "han är grå på mig".
gubbelur.
göffig.
haj: "bli haj".
hampa sig (i rim finns äfven: *sig — happa*).
hamsig.
himlahund.
inpiskad.
jassa "ned oss sätta för att jassa".
jemini jeminisse.
jolka: "Mån' icke äggegulor styggt sig jolka ibland?"
kadux: "föll jag omkull kadux", "flyr kadux".
kanobel: "en arm kanobel"; rimmar i en vers på nobel.

[1] Några af dessa ord finnas i Almquists egna arbeten, men jag har här likväl medtagit dem.

kap: "i går gjorde han ett godt kap".

karibel.

karrikel: "lät skåda sig i sin karrikel".

kautscha.

kav: "han lemnade det kav". "Kav vill säga: helt och hållet, alldeles, rent utaf, durchaus".

klank (gnat).

klumsig (klunsig).

knuffad.

knuffen: "Jo, det var knuffen!"

knäfveln: "som sjelfvesta knäfveln".

kommilfåtigt: "han uppför sig kommilfåtigt".

korkad: "Upsaliensarne voro korkade".

krabat.

kramas: "han tog hela kramaset och gick sina färde".

kråta: "hvad är det din penne kråtar".

kråtig: "han skrifver kråtigt".

kufven: "det var kufven!"

lathund.

lirumlarum.

loj.

lurka.

läsig (begifven på att läsa).

makel: "dör man utan makel".

mast: "att jag mast humöret".

moja sig.

mucka.

mums, mumsa.

munfisk.

nia (säga ni åt någon).

nippa: "hur svårt det är för lite hvar att nippas af sitt ödes sax" (eng. nip?).

niska: "hvarför går jag snålt och niskar för lefnadssorger".

nixnax: "de nixnax du talar".

nojs, nojsa.

nåskig: "en nåskig man".

"*oförfasligt* dum".

patrask.

persilja: "prata persilja".

pirum: "bli pirum".

pjaska: "pjaskar omkring i vattnet".

pladask.

pluringar.

putten: "gå i putten".

puttifnask.

qvabblig: "otäcka och qvabbliga förnamn".

raggen.

rasen: "det rasnaste"; *rasig* (i rim).

rutscha.

rysansvärdt, "som väl knappast ännu vunnit burskap i Högsvenskan, ehuru det torde vara ett ord, fullt så godt som Önskansvärd".
räckel (räkel).
schasig: "munter och schasig".
skimpa: "full rätt du har i all din onåd grymt med mig att skimpa" (amer. skimp?).
slamsig.
slisk.
slungfurius.
smisk.
smolk: "jag kan icke se ett smolk".
smutt: "ta en smutt".
snyffel.
squabb: "försök ej ge mig squabb" (eng. squab?).
stingslig: "den stingsliga växt".
stradaj.
sure: "det vete den sure".
svinhund.
syrkuppa (speltermen).
säta (lyda).
tasker.
taskig.
trarilja: "det blefve en alltför lång trarilja".
trejon: "äta trejon".
utbasad.
vimmelfotad.
voja sig.

Slutligen anför jag ett litet antal tillfälligtvis antecknade ord, som förefalla att vara nybildade eller inlånade af Almquist och som förekomma i löpande texten.

anståelig: "det är mig inte anståeligt".
berimma: "ordet kan berimmas".
dysrytmisk: "Juni, Juli och Augusti[1] äro ganska dysrytmiska"; "icke orimlig, men svårrimlig".
enormitet.
hittillsig: "en annan förklaring än vår hittillsiga".
hvilkenhet: "Statsrådinnan har inventerat dess (= en Ordens) hvilkenhet" (= hvilken orden det skulle bli).
ljudsvara: "verserna ljudsvara hvarann".
medtalare (föreslås i st. f. interlokutör).
närvarenhet: "hela Närvarenheten" (= alla närv.).

[1] De rimmas af statsrådet i svenska med *kapun i, skjul i*, och *must i*.

ohemma: "jag är ohemma i poesi".
reflexionismer (skaldestycken innehållande reflexioner).
rimmabilitet, egenskapen att äga rimord.
sjelfmotstridig, föreslås i stället för inkonsekvent.
tänkbarhet: "alla tänkbarheter" (= möjligheter).
vidhängsel, neutr. (ändelse).

Almquist nyttjar någon gång det numera tyvärr så vanliga *omvandling*. Märkligt är, att han ännu i detta manuskript skrifver -it, t. d. *uppdragit*, ej -et i participium perf. Stundom men inte ofta hittar man äfven anglicismer såsom: "man läser ej sådana verk *kurrent* och i en handvändning"; "ha *objektion* mot". — Af de fantastiska etymologier, som han älskade att strö ikring sig, finnas endast få exemplar i detta arbete. *Trasvargar* härledes ur *Traciska Vareger* och *flicka* antas vara det grekiska φιλιχη (dorice φιλικα), fem. till φιλικός, älsklig, och inkommet med väringarna, "en konjektur (hvilken jag för detta ord fått från min värderade vän Wieselgren)".

* * *

"Om svenska rim" föreligger i fin renskrift, som äges af Nordiska museet. Smärre utkast till olika delar af arbetet äro äfven bevarade.

Ruben G:son Berg.

Om Sjuhundra, skjura m. fl.

I sin undersökning "Till den nordiska språkhistorien" s. 39 f. och s. 45 har v. Friesen iakttagit, att den fornsvenska diftongen *iō*, som i nysvenskan vanligen öfvergått till *iö* genom s. k. 'progressivt *i*-omljud', såsom i nysv. *sjö* af fsv. *siō(r)*, undantagsvis också synes uppträda som *iu*, nämligen i *skjura* 'skata' (Uppland och Södertörn), i det uppländska häradsnamnet *Sjuhundra*, af äldre *Siohundari*, och i dalmålets *siū* 'sjö'. Som förklaring föreslår han dels, att *iū* i dessa fall utvecklat sig ur fsv. *iō* 'dialektiskt', hvarvid han hänvisar till en liknande utveckling, som af Hultman (Finl. Bidr. s. 277) uppvisats för Wichterpalmålet i Estland, dels tänker han sig också den möjligheten 'att samnordiskt (analog.) *ēu̯* dialektiskt utvecklat sig till *i̯ū*, något som är tänkbart, därför att öfvergången *ēu̯* > *i̯ū* är sen'. Snarast synes han emellertid vara böjd att anta en yngre öfvergång *iō* > *iū*: jfr s. 45.

I Germanische Miscellen (Neuph. Mitth. n:r 7/8 1904) s. 15 har Pipping upptagit v. Friesens sammanställningar och för sin del tillagt det uppländska ortnamnet "*Sjustad*"[1]. Men hans förklaring är en annan. Dat. plur. af *siōr* heter enligt hans mening i fornsv. ljudlagsenligt **siūm*. Denna kasus kan endast i ortnamn ha haft någon vanligare användning: "i *Siūm*". "Abgesehen von Dalekarlien und Ehstland, wo dialektische Lautgesetze wohl hineingespielt haben, begegnet *siu* in der That nur in geographischen Namen wie "*Sjustad*", "*Sjuhundra*"."

[1] I Skoklosters socken, fornsv. Syowasta?

För *skjur(a)* konstruerar han en urnordisk grundform med afljudsvokalen *u* i suffixet: **skeuurō*, hvaraf ljudlagsenligt *skiūr* (s. 16).

Enligt min uppfattning är det i detta som andra fall antagligast, att de yngre dialektiska formerna utvecklat sig ur de äldre språkskedenas normalformer. *sju-* i *Sjuhundra* etc. utgår från den i fornsvenskan vanligaste stamformen *siō-*, och såsom v. Friesen förmodat, ha vi att antaga en öfvergång af *iō* till *iū*, som inträdt i uppländskan — och kanske i flera dialekter — under vissa betingelser.

Men som ofta är fallet, äro de exempel, som skulle bevisa öfvergången, i den nutida uppländskan ej så synnerligen många, då 'högsvenskans' inverkan här varit så stor på grund af närheten till kulturcentra. De fall, som ännu kunna anträffas, få betraktas som rester af ett äldre större antal. För att finna öfvergången tydligare uttryckt i materialet, måste vi gå till mera skyddade dialekter, hvilka följt samma utvecklingstendenser som upplandsmålen, exempelvis gästrikskan och dalmålen.

Jag har dock funnit några ytterligare exempel också i Uppland:

ʃu̯karby 'Sjukarby', en större by i Tolfta sn (Örbyhus hd), fsv. *Syokarlaby* Sv. Dipl. N. S. II s. 137 (1409). Den ligger ej så långt från *Älfkarleby*. Nu för tiden är det ingen sjö i närheten, men det är ej omöjligt, att det funnits en i äldre tid, eller t. o. m., att hafvet gått upp ända hit, då hela trakten ligger ovanligt lågt. Samma namn är väl *Sjökarby* i Åkers sn nära Stockholm.

ɻlu̯d 'slö' (om en knif) i Hållnäs: fsv. *sliō*[1].

För öfrigt heter det i hela Uppland så vidt jag vet: *snø*, *ɻlø(d)*, *ʃø* o. d.

Från Gästrikland har jag *snu̯ga* 'snöa' : fsv. *sniōa*, antecknadt i Järbo, Årsunda, Högbo. Enligt Hülphers

[1] I mina anteckningar från Hållnäs finner jag också *ɻly̯d*.

Beskrifning öfver Gästrikland 1793 s. 161 sades i Ockelbo på hans tid *snugar* för 'snöar'. För 'snö' är däremot i Gästrikland ingen annan form antecknad än den vanliga: *snø̄*.

'Sjö' i nuvarande gästrikska har i sing. *ʃø̄*, pl. *ʃø̄gar*. Likaså enligt Säve 1861: *sjö*, *sjögar*. Men enligt Hülphers 1793 hette det *sjugar* för 'sjöar'. Singularis är ej uppgifven. Jag antar, den hette då som nu: *sjö*.

Samma ord i Delsbomålet i Hälsingland hette 1896 enligt Sv. Lm. XI. 4 s. 80 *ʃe̯*, ännu på 1870-talet *se* pl. *sea* enligt Landgrens Uppränning[2] och Wennbergs ordbok. I ortnamn ännu 1896 *se*, t. ex. *Semira* = 'Sjömyra'. Men enligt Lenæus Delsboa illustrata 1764 s. 187 sades *'see*, en sjö, plur. *sjugar*'[1]. Föröfrigt heter det *sne* 'snö', *sleg* 'slö' enligt Landgren.

[1] Jämföra vi *se* : *sjugar* med Gästr. *sjö* : *sjugar*, synes rimligast, att Delsbo *se* kommer af *siō*, icke som man möjligen kunde vara frestad att tro, af en form, motsvarande isl. *sær* (jfr S. o. S. V s. 112). I hälsingskan, liksom i vissa dialekter i Tröndelagen (t. ex. Selbu: *fø̄s*, isl. *fiós*, *sø̄* : isl. *siór*, se Larsen Norvegia 1902 s. 158), faller ofta kons. *i* efter uddljudande konsonant, såsom visas af flera exempel: Bergsjö (nära Delsbo, uppgift af Säve) *lør* utväxt på barken af tall, björk: Nyland *ljúdro* f. 'björkyta', dalm. **liōðer* 'gammalt sår på träd', no. *ljor*(*oo*) Aasen; *tør* kådigt furuträ' = *tjör*, *tjor*, *tjur* i andra sv. dialekter, af Bugge (Sv. Lm. IV. 2 s. 140) säkerligen med rätta (oaktadt invändningar af Lindgren Sv. Lm. XII. 1 s. 58 n.[2]) sammanställdt med no. *tinar* i samma betydelse, i Ström i Jämtland *tjannar* l. *tjur* enl. Jessen Hist. Tidskr. Kia 1875 s. 43 f.; Bergsjö (enl. ordb.) *tör* l. *töre* n. 'tjuder', *töra* 'tjudra'. I Delsbo, där *ö* blifvit *e*, heter 'tinar' *ter* (< *tiōr*), som enligt Uppränning s. 18 också betyder 'skulle af stänger ofvanpå sädeslogen', hvilket enligt Ordb. i andra hälsingemål heter *tjurn* eller *tjörn*. Andra exempel i Delsbo: *te*, *lite* (Uppränning, Ordb., Säve) n. 'fästet på en lie', i andra trakter i Häls. (ordb.) *tjö* l. *kö*, uppl. (Gräsö, Roslagsbro) *tjū*, isl. *þió* 'id.'; *lesmor* l. *lessmor* (ibm och Rietz 407 b) 'barnmorska': jfr Västerb., Härj., Ångml. *ljusmor*, Norrb. *ljosmor*, dalm. *liosmor* l. *mun*(*a*) (Rietz och Noreen); *lemske* 'ljumske' (Säve), *ber* 'björn', *mel* 'mjöl'. Undantag är *tjär* 'tjuder'! Jag erinrar också om *Lusne* älf för *Ljusne*, som det kan heta i Norr-

Från Hälsingland kunna vidare anföras sjönamnen *Mjugsjön* i Mo socken, *Mjusen* (nära *Ysen*) och *Mjuggsjön* i Forsa socken, nära Nianfors[1]. *Mjusen* är anfördt af Hellqvist Sv. Lm. XX. 1 s. 405 och jämföres med *Mjögtvängen* i Värmland, *Mjögasjön* i Västergötland m. fl. som tydligen höra till fsv. a. *mio(r)*, *miø*, isl. *mjór* 'smal, tunn'. Den sannolika fornsvenska formen är *Miōasiō:* med adjektivet i bestämd form. Beträffande formen *Mjugg-* se nedan.

Från Järbo vid Gästriklands västra gräns, där 'snöa' heter *snuga*, är det ej så långt rätt väster ut öfver till Siljanstrakterna, där det talas dalmål (i Älfdalen, Mora, Orsa). Det bergslagsmål som talas i de mellanliggande dalsocknarne (Svärdsjö, Sundborn, Bjursås m. fl.) är nära släkt med gästrikskan, liksom gästrikskan med norra Upplands (Tiundalands) dialekter. Om vi då finna t. ex. i Mora *siu* 'sjö'[2] och i Gästrikland *sjugar* är det all sannolikhet för, att vi här ha att anta ett sammanhang, och vi böra försöka få rätt på förbindelselederna. En sådan har jag funnit i Rättvikmålets *snuga* 'snöa' (enligt Dalarnes Fornminnesförenings årsskrift 1867 s. 101). Substantivet nämnes ej, hvarför jag antar: *snö*. Och i Bjursås mellan Rättvik och Svärdsjö heter det: *snjuga* (l. *snjöga*) men *snjö*, *snjövär* 'snöväder' (m. fl. komposita), enligt A. Magnevill (se S. o. S. V s. 120). Andra dalska exempel, som jag skulle vilja anföra, äro *Sjugarby* i Leksand

land enl. Sundevall Om phonet. bokstäfver, s. 27. en uppgift som styrkes af att Buræus Sumlen s. 177 har *Lusnau*. Det är intressant, att hälsingskan synes för flera af dessa exempel förutsätta ett *iō*, där vi snarast skulle vänta *iū*. För Enånger har Säve *jöster*, *jöstra* 'ljuster, -ra'. Också i Gästrikland och n. Uppland synes finnas ett par dylika ord: *tjøder* l. *tjödder* : fsv. *tiōþer* l. *tiūþer* 'tjuder', där dock konsonantförlängningen är besynnerlig, *lömske* l. *jömske* 'ljumske', enl. Rietz 322 b Uppl. *kjösa* 'aflång, trång dal', *åkerkjösa* 'åker belägen i en dal' : isl. *kiós*. Jfr dalm. *iō* och gottl. *iau* i *biōda*, *biauda* 'bjuda'? Se Hesselman Sveamålen sid. 60 f.

[1] Generalstabens kartverk, bladet Söderhamn.

[2] Rietz uppgifver Dl. (= Dalarne), hvilket hos honom synes betyda ej blott "dalmålet" (i Öfver-Siljans fögderi).

och sjön *Ljugaren* 'den ljumma'?, fsv. *lyor*, östsv. *ɉǫwr* (Österbotten, enl. Vendell Ordb. Ped.-Purmom. s. 215).

De olika uttalsformer, jag meddelat, synas mig ej kunna tydas på mer än ett sätt: diftongen *iō* har i allmänhet gifvit *iö*, men i de tvåstafviga formerna, vid hiatus-ställning, har *iō* blifvit *iu* och ett glidljud, *w*, har utvecklat sig i stafvelsegränsen, hvilket sedermera oftast öfvergått till *g* (*gh*): (om denna öfverg. jfr Noreen Aschw. gr. § 273): *siō* > *ʃø* (Delsbo *sē*), *sniō*, *sliō* > *sn(i)ø*, *sl(i)ø*[1], men *siōar* > *siūwar* (l. *siuwar*?) > *siūghar*, *sniōa* > *sn(i)ūga*[1]. Vanligtvis har utjämning skett, så att pluralen fått sin vokal från singularen. Troligtvis har högsvenskan här haft inflytande på dialekterna. I dalmålet ha vi den motsatta utvecklingsgången: sing. *siū* har fått *u* från pl.:

[1] Rietz' och Kocks antagande, att ett *i* fallit i nysv. *snö*, *slö* (Ordb. s. 164, Arkiv V 380 not, VI 43, jfr äfven v. Friesen Nord. Bidr. s. 26 f., Hultman Arkiv XVII s. 218, Kock ibid. s. 367) synes mig ha en synnerligen hög grad af sannolikhet. Det bestyrkes ytterligare af Bjursåsmålets *snjuga* (och *snjö*), som tydligen är grundformen till Rättvik, Gästr. **snūga*. *snjö* finnes också i Västerdalarne enligt Leffler Om konsonantljuden s. 55. Formerna med *j* äro de normala i fornspråken (jfr Hultman o. a.), i ålderdomliga dialekter, som ej ha progressivt *i*-omljud t. ex. det egentliga 'dalmålet', de baltiska målen, och äfven i flera, som ha det, och förekomma ju långt in i nysvensk tid, t. ex. hos Buræus Sumlen s. 32 *sniön*, 41 *snjö*, 72 *sniön* 2 ggr, i bröllopsskrifter på 1600-talet, hos Aurivillius Gr. s. 48, i Linds ordbok 1749, hos Ihre, Hof (Dial. Vestr. s. 222 *snö eller sniö*: 'sv.'). Förbindelserna *snj*, *slj* voro ovanliga och tenderade till förenkling. Lättast skedde den med *j*-förlust. I norra Gudbrandsdalen har man valt en annan utväg. Det heter där *šǫg* 'snö', *šǫ* 'slö'. Företeelsen synes mig vara ett specialfall af den allmänna reduktionen af de uddljudande *j*-förbindelserna (*frj-*, *rj-*, *lj-*, *hj-*, *dj-*. *nj-*, *mj-* m. fl.), som utmärker nordiska dialekter, en reduktion, som ibland åstadkommes genom *j*-förlust, ibland på annat sätt: jfr *njure* som i Häfverö heter *jūra*, på Gräsö *nūra*, *miǫðm* f. i Telemarken *mærm*, Vestfold *jærm*, i Gudbrandsdalen *meæ̀rm* (Våge: två stafvelser!). — Man har sagt, att *snö* och *slö* i nysvenskan kunna förklaras äfven utan antagande af *j*-förlust. Ja, den rent abstrakta möjligheten kan ju icke direkt förnekas.

si̯u̯ər (Orsa enl. fil. kand. J. Boëthius). Möjligtvis har i dalmålet pluralens *iu* understödts af tvåstafviga kasusformer med *iu* äfven i singularis.

Regelbundna äro enligt denna uppfattning Uppl. *Sjusta* < *Syowasta* och Häls. *Mju(g)sjön* etc. < *Miōasiō*.

Sjuhundra hette äldst *Søhundari* (1291) enligt v. Friesen Nordiska Bidrag s. 27. Senare *Sæhundare* (1310?, 1314, 1316), där såsom v. Friesen framhållit *sø-* aflösts af det i Central-Sverige vanligare *sæ-*. Att sammanhanget med ordet *sjö-* var lefvande för språkmedvetandet, visas af de uppfriskade sammansättningarne *Siohundari*, *Syøhundare*. *iu* i *Siuhundra* beror då på association med en plural *siuwar* eller *siughar*, som med rätt stor sannolikhet kan antas en gång ha funnits i uppländskan, liksom den säkert existerat i gästrikskan och i Delsbomålet, ehuru den nu försvunnit. På liknande sätt förstås *Sjukarby*.

ɔlu̯d 'slö' i Hållnäs har fått *ū* (af *iū* med *i* fallet efter *sl*) ur böjda former, där ändelsen börjat på vokal t. ex. ack. sg. m., en kasus, som haft stor användning hos adjektiven i äldre uppländska och ännu i dag begagnas på flera håll, t. ex. i Roslagen (Vätö). Det slutande *-d* är senare tillsatt genom analogi med andra adjektiv på ursprungligt *-d*, hvilket i dialekten regelrätt bibehålles t. ex. *røyd(ər)* 'röd'.

Man väntar, att *ō*-ljudet också utanför diftongen *iō* skulle ha öfvergått till *u* framför vokal. Så är också fallet. Enligt min uppfattning har *ō* blifvit *u* i denna ställning i Uppland (hela?), Gästrikland, Dalarne och Hälsingland (kanske också i delar af Västmanland). I *ett* exempel föregås *ō*, liksom i de ofvannämnda, af *j*, men ett *j* af annan uppkomst, nämligen i namnet *Johan*, som i uppländska diplom ofta skrifves *Juwan* o. d.[1] och som väl ingår i uppländska ortnamn: *Jufvansbo* i Björk-

[1] Se t. ex. Lundgren Personnamn från Medeltiden s. 49. I Sdml. heter det *Joga*: jfr fsv. *Jōghan*.

linge och Valö, *Jugansbo* i Öster-Våla. *Jugansbo* också i Västmanland nära Sala. I dalmål heter det *Jugå*, som finnes redan hos Prytz Gustaf I (Sv. Lm. Bih. I s. 76). Ett annat namn är *Juwar*, som förekom i Uppland och Västmanland och som enligt Lundgren (a. a. s. 140) troligen är en biform till *Jōwar*, *Jōar*[1]. Exempel utan föregående *j* äro: n. Uppl. (Hållnäs) *knu̯va* m. 'knoge', Tierp, Skuttunge *knu̯va* 'slå', Ö.-Löfsta *knu̯va* 'knåda'; Hållnäs *spu̯v* 'spof', isl. *spói*, Gästr. (Järbo, Ofvansjö, Hille) *spu̯v* 'id.'. I Hälsingland ha vi flera exempel: Enånger *ugan-ätter* 'ofvanefter' *uga-på* 'ofvanpå' (Säve) = Delsbo *uggan-* i t. ex. *Ugganaker* 'Ofvanåker' (Lenæus s. 189): jfr dalm. *uvo*, Fåröm. *âua* för **oa* 'ofvan' enligt Noreen Sv. Lm. I 302 och Sdml. *o̯gapa̯*[2]; Arbrå *luge*[3], Delsbo *lugge* 'loge' (fsv. *lo*, *loe*); Delsbo *knugge* m. 'knoge', *knugga* v. 'knoga', Bergsjö *brogga* l. *brugga* f. 'bro' (jfr *bro* pl. *broge* l. *brogar* i andra socknar). Delsbo (och de norra socknarne?) synes ha fått långt *g* i detta fall: jfr ofvan:

[1] Jfr *Jowærstum* nu *Jogersta*, Tuna, Sdml. (s. 136).

[2] Exemplet är ju ej likställdt med de öfriga. Det är det enda, där inte hiatus föreligger, och vokalen är ju i fornspr. kort. Men äfven i Norge finnas oregelbundna former af 'ofvan': n. Gudbr. *o̯go̯bo̯r* 'nederbörd' m. fl. Kort *ŏ* + *v* ger eljes, så vidt jag kan se, i alla de ifrv. dialekterna *o̯v* o. d., åtminstone antevokaliskt: t. ex. *lova* > *lo̯va* o. d. *ō* + *v* synes ge *o̯v* l. *o̯g* t. ex. *lo̯va* o. d. 'handlofve'. Men exemplen på denna förbindelse äro ej många.

[3] *luge* har väl genomlupit ett stadium **luwe*. I oblik kasus har det hetat **luwa*. En sådan form kan förutsättas ha existerat i den nordliga uppländskan eller gästrikskan, dialekter som regelmässigt förallmänliga oblik kasus: jfr Hållnäs *knu̯va* 'knoge'. Från dessa dialekter har tydligen finskan fått sitt *luuva*. Öfvergången *ō* > *u* är ju af gammalt datum, som de medeltida citaten utvisa. — Enligt Noreen Urgerm. Lautl. s. 35 skulle det finska *luuva* vara ett "urnordiskt" lån ur nordiska språk, och existensen af en urgermansk växelform med *u* i 'loge', som i fornspråken alltid har *ō*, skulle styrkas af Delsbomålets *lugge*. — Uppl. *lo̯və* o. d. (Skuttunge, se Grip s. 95) har väl sitt *o̯* från fornsv. nom. *lō* eller beror på "riksspråksinflytande".

Mjuggsjön och *Mjugsjön*. — Utvecklingen *ō* > *uv*, *ug*, *ugg* framför vokal, kan jämföras med St.-Rågömålets öfvergång *ō* > *ŭgw* i t. ex. *skōir* > *skugwir* 'skor': Hultman a. a. § 57.

I öfriga fall har *ō* stått kvar, som ju visas af *kō*, *brō*, *mōta* och många andra. Efter *i* har det undergått progressivt *i*-omljud och blifvit *ö*: ex. *siö*, *snö*, *slö* o. s. v. Ett intressant exempel är Gästr. (Årsunda, Högbo) *jǫn* 'hjon'. Jfr Rättvik (o. a. s. 90) *jön* 'hjon'; *jöna* vb. 'arbeta, streta', *jönut* 'motigt, stretigt'. I en liten intressant ordlista, som Hof meddelar (Dial. Vestr. s. 66 ff.) öfver 1700-talets Kopparbergsmål ('Cuprimontano-Dalecarli') står sid. 67 ***Hiön, hion,*** persona, caput. Man erinrar sig här Upplandslagens märkliga skrifning *hiön*. I nuvarande uppländska heter det, så vidt man känner, endast *jōn*, men denna form kan mer än väl ha inkommit ur högspråket och utträngt den autoktona dialektformen. Hur högsv. *hjon* skall förklaras, vet jag ej, men jag skulle förmoda, att den härstammar från sydligare dialekter, där *iō* i uddljud och efter *h* ej varit mottagligt för *i*-omljud.* Föröfrigt synes det s. k. progressiva *i*-omljudet på *iō* ännu erbjuda flera dunkla punkter, som jag här ej vill inlåta mig på.

Ett gåtfullt ord är alltjämt *skjura* 'skata' med sitt *ū*. Jag anför här några tillägg till de talrika dialektformer af detta ord, som hittills varit med i diskussionen: Vätö *skjur* f., Lidmål *ʂúra* best. f. (Sv. Lm. XIII. 1 s. 36), Västml. (Strömsholmstrakten) *sjura* (enligt otryckta anteckningar från Vml.-Dala landsmålsförening, i Uppsala studentkårs bibliotek), Härjedalen *s'tjör* (Wemdal), Jämtl. (Föllinge) *sjör* (Jessen, Notitser, Hist. Tidskr. Kia 72 s. 38, 39), Dagö *skävər* pl. *skävrar*, Nuckö, Ormsö *skävur*! (Freudenthal-Vendell Ordbok).

Uppsala den 12 Maj 1905.

Bengt Hesselman.

Stilistiska sträfvanden hos Tranér och Adlerbeth.

I.

Eugène Schwartz anmärker i sitt innehållsrika arbete "Esaias Tegnérs ställning till vissa pedagogiska och vittra tidsströmningar" (1903), att våra litteraturhistoriker alltför litet uppmärksammat de talrika öfversättningar från antiken, hvilka sågo dagen under 1800-talets första årtionde. Själf godtgör han till någon del denna försummelse. Men det återstår ännu att utreda och värdesätta denna öfversättningslitteraturs betydelse och inflytande. Följande lilla undersökning är afsedd att i någon mån belysa en sida af saken, som hittills inte, det jag vet, blifvit närmare beaktad.

Från och med Phosphoros första häfte ha vi ju att räkna med en alldeles ny poetisk stil i vårt land. Som dess främsta danare och utvecklare står Atterbom med Elgström och Ingelgren, Hedborn och Dahlgren som hjälpare. För dem och deras meningsfränder, Hammarsköld och Palmblad bland andra, var den antika litteraturen känd och kär. De voro själfva verksamma som dess tolkare på svenska. Skall den före dem uppträdande öfversättningslitteraturen ha haft någon inverkan på deras framställning, måste det gifvetvis ha varit rent stilistiskt. För att undersöka, om så varit fallet, vill jag här i korthet analysera stiltendenserna hos två af de främsta antik-

öfversättarna, Tranér och Adlerbeth, hvarvid jag begynner min framställning med den förre.

* * *

Till att börja med vill jag anföra något af kritikerna öfver både Tranérs och Adlerbeths verk, i den mån de gälla det stilistiska. Hammarsköld omnämnde Adlerbeths öfversättningar i Lyceum, med orden "det mest glädjande fenomen på vår poetiska horisont är onekligen Adlerbeths trogna och sanna tolkning af Virgilius, ett arbete, som så väl på skaplynnet af vår skaldkonst, som förnämligast på vårt språks prosodi, skall hafva det mest fördelaktiga inflytande". Vidare berömmer Hammarsköld de sammansatta adjektiverna såsom "nästan alla välljudande, målande och bidragande att ge uttrycket mera energi och korthet", men undrar om *purpurns hy* är en "språkenlig" vändning för: purpurfärgad hy, anmärker på *månar* i stället för: månader, den "fransyska konstruktion", som föreligger i "kraften af bäfvern" o. s. v. Adlerbeth har "genom sina: *löfomskuggade, öfverbevuxen, plantförödande, vidtkringbugtade, öfverfly* m. fl. lemnat mönster huru dylika sammansättningar med smak och enligt språk-analogiens reglor böra göras. De hafva också blifvit allmänt omtyckta, och till och med, i synnerhet genom Herr Vallins åtgärd, vunnit burskap i den rimmande verskonsten. Men dessutom har Herr Adlerbeth på annat sätt bidragit till språkets utbildning. Dels riktande det med från andra språk lånta ord, t. ex. *Orner*, till omvexladt bruk med *almar*, *Eber* för *vildgalt*, o. s. v. dels skapande nya, såsom *beskölja, undsvinner, beryktas, försenas*, m. fl. dock förnämligast bildande af substantiver målande adjektiver, t. ex. *vintriga skurar, mjölkiga korn*[!], *rankiga skogen* (NB. frågan är om en vingård) *hålliga band* (band som hålla, som äro fasta), *torfviga åkern, däldiga djupen, stoftig aska*, m. fl. Men icke mindre genom införande af en friare construction, af inversioner och ordförkortningar — — —."

I Atterboms och Palmblads recension af Lyceum i Phosphoros I: 303 f. och I: 354 f. sysslas utförligt med Hammarskölds granskning. Här framhålles "den mängd ord, hvarmed Hr Adlerbeth riktat vårt språk", och med anledning af de "skefva och illiberala grunder", på hvilka Hammarsköld tadlat några af Adlerbeths språkliga nyheter, säges: "Förtjenar en författare tadel för det han skänker oss ett nytt ord eller ett nytt begrepp i ett välkändt ord; då måste vårt språk uppgifva allt hopp, att någonsin kunna mäta sig med sin samsyster Tyskan, vid hvars utbildning ända från Luthers tid lyckligtvis aldrig sådana fördomar varit herrskande" — ett af de första uttryc-

ken för nyromantikernas språkliga nydaningsnit. Jämför ock Palmblad i öfv. af Kointos (1809). Vidare förklaras "att Hr Adlerbeth äger ett stort företräde framför Voss i modersmålets lätta och otvungna behandling".

Om Tranérs i Lyceum intagna öfversättning af Iliadens tjuguandra sång heter det i samma recension i Phosphoros: "detta är icke det enda ställe, der Öfvers. genom förolyckad naivitet förderfvat sitt original. — Här och der möta oss ställen, der än originalets värdighet genom hvardagliga talesätt (*sinnet på Hektor* v. 91, *sprang fatt* v. 201, *fick höra* v. 447), blifvit uppoffrad, än grekheten genom moderna uttryck (*så många* v. 44, *ha känsla* φρονεομαι v. 59) eller otillbörliga namnförflyttningar antingen helt och hållet förstörd (*Trojaner*, *Dödsnornor* Κηρες), eller åtminstone-stympad (*Achill*, *Hephaist*). Några af de Homeriska bi-orden äro efter bokstafven troget återgifna, men sakna stundom ett något, hvarför man ej utan eftersinnande kan göra sig reda. Således är Öfversättarens *kortvarig*, μινυνθαδιος, troget men klanglöst, hans *molnskockande Fadern*, νεφεληγερετα Ζευς, troget men utan eftertryck. Det vid Homeriska rythmen vänjda örat fordrar här nödvändigt ett manligt versfall, och det är derföre *Schlegel* berömmer det mindre ordbundna *Herrscher im Donnergewölk Zeus*. Deremot är tolkningen af de flesta öfriga Homeriska epitheterna förträffligt lyckad. Men månne *hingsttilltuktaren* är att föredra framför det Adlerbethiska *hästbetämjarn*? — Föröfrigt är färgen af denna öfversättning ofta antik och således sann, och i ordskapningar [danism för ordskapelser] röjes mera djerfhet än fruktande betänklighet. Också är Rec. af den tankan, att om af tie föreslagna blott en befinnes duglig, är mödan rikeligen ersatt och ingenting förloradt. Men här är förhållandet omvändt, emedan bland den mängd af ovanliga ord och construktioner, som i detta stycke förekomma, har Rec. knappt funnit fem eller sex, som ej förtjente att ingå i språkmassan. Således om *våldbortroffad*, *bukiga skepp* skulle befinnas mindre lyckliga, så äro epitheterna *mantelsläpande*, *hjelmbuskvinkande*, *stalpiga dalar*, en verklig vinst för den Homeriske språkälskarn. Af de trestafviga imperfekterne, som nästan i alla versslag stå till besvär, har Öfvers. ofta bortskurit en stafvelse, t. ex. *gall* v. 161, *ropte* v. 294, *hvilte* v. 502."

I Phosphoros 1811 sid. 286 f. granskar Palmblad Æneidens andra upplaga. Han finner att "Öfversättarens hufvudmål under denna revision synes hafva varit att mera närma sig till originalet, och bortbyta moderniserade uttryck". — Slutligen hoppas han att Adlerbeth skall fortfara med sina tolkningar: "Vinsten deraf skulle icke blott blifva, att erhålla den eller den auktorn öfversatt, utan också att gifva Språket en friare flygt och i synnerhet att gifva den

större hopen en aning om Poesiens sanna väsende, och visa henne [= hopen; s. k. språkfel] nulliteten af det, man hos oss hittills gifvit ut för Poesi."

I Svensk Literatur-Tidning 1814 n:o 22 granskades Adlerbeths öfversättning af Horatii Satirer och skaldebref. Om hans språkbehandling där, som i denna recension förklaras öfverträffa Adlerbeths tidigare, yttras: "genom begagnandet af de tillgångar, som wårt språk (hittills en af naturen gynnad wildmark, hwari man i stället för annan odling, planterat en mängd utländska plantor[1]) inom sig sjelft äger, lyckats att otwunget återgifwa månget ställe, som utan denna dristighet förblifwit oöfwersättbart, dels äfwen, genom efterdömet werkeligen widgat bok-språkets gränsor, t. ex. Sat. I. III. 62: *ända fram* (simplicior); Sat. VI. 25 och fl. st. *starbraket* (bruma); hwartill wi räkna apostropheringen af *honom* till *'n* (*döda'n*) o. s. w. Så mycket mer hade Rec. önskat att en mängd främmande ord undwikits, hwilka wäl öka

[1] Om arten af detta de franska ordens herravälde i svenskan vid denna tid upplyses man genom många uttalanden. Så yttrade Hammarsköld i Lyceum (I: 67): "Då det länge varit en vana att späcka Svenska skrifter med talesätt och vändningar, hämtade från Fransyskan, hvars genius är så heterogen med vårt tungomål, ...". Ett tidigare vittnesbörd ger den tyska skaldinnan Amalia von Helvig 1804 med följande uttalande: "Nochmals komme ich auf die Französirung Schwedens zurück, indem ich den städtischen Dialekt der schwedischen Sprache berühre. Im Munde des Landvolkes hatte diese mir so musikalisch und leicht verständlich geklungen, hier fand ich sie bei den höchsten Ständen bis zum Handwerker herab entstellt, durch sogenannte Verbesserungen der Akademie (ein Institut von Gustav III. gegründet), mit französischen Worten und Endungen durchspickt und daher noch unverständlicher für Ausländer. Schwedischen Fachmännern sprach ich diese Bemerkung aus, und sie gaben mir zu, dass es ihrer Sprache nicht an Ausdrucken fehle, falls man sich die Mühe gebe, Sprachforschungen zu machen, um altvolksthümliche Schätze an's Licht zu fördern aus den Schutt der Vernachlässigung" (se hennes biografi, sid. 214). Om ett enstaka fall af denna förfransknings berättar Atterbom på tal om Benjamin Höijer: "Skola vi, som haft den lyckan att vara hans åhörare, med full uppriktighet yttra vårt omdöme öfver hans talenter såsom författare och föreläsare: då måste vi säga, att vi alltid högre skattat hans talade prosa, än hans skrifna. Den sednare är, med all sin obestridliga förtjenst, ändock ej en så fulländadt klassisk, som den utropats vara. Den lider icke sällan af någon saftlöshet eller kärfhet, någon här och der i ledgångarne märkbar stelhet, ja, till och med understundom af någon otydlighet, som uppkommer genom vissa honom egna konstruktionssätt.— Deremot var hans talade prosa hardt nära den mästerligaste, som från någon katheder kan höras. Det betydde dervid ingenting, att den en smula skadades genom en vana, hvarmed den tidens samtalsspråk hade smittat honom, — ett mindre nödigt nyttjande af en hop fransyska glosor (såsom t. ex. appuyera, rapport och rapportera sig till, grace m. fl." (Ästet. afhandlingar, sid. 200.)

lifligheten af den otwungna tonen, men misshaga der de kunnat undwikas, och wäcka saknad och blygsel, der man ej ännu för dem känner inhemska suppleanter. Bland många många några få exempel: Sat. II: II. 20: *farceras*, v. 120, *rara fiskar*, v. 7, *rivaler*, Epistl. I. XVIII. 20. *present*, o. s. w."

Om öfversättningar i allmänhet säges i samma tidning 1817 n:o 47: "Så länge stora wittra original-werk ännu saknas i wår literatur, så länge blifwa lyckliga Öfwersättningar från särskilta nationers skalder af hög wigt för språkets bildning"[1]. På samma ställe heter det om Adlerbeths öfversättning af Horatii Oder och Epoder: "Adlerbeths öfwersättning utmärker sig genom en werklig egentlighet i uttrycket, en säker takt för det skickliga, — — —, genom en ofta undranswärd smidighet i construktionen, fyndighet af ord, rikedom i ordställningar".

Tranérs öfversättningar omnämnas utförligt af Palmblad i hans ypperliga biografi öfver denne i Biografiskt lexikon XVII, där han bl. a. yttrar (sid. 300 f.).

"Å ena sidan beundrade man den rhythmiska, strängt regelbundna färdigheten (hvarvid dock bör erinras, att hans svenska hexameter, bildad efter den Ovidiska, genom brist på omvexling i tonfallet eller meningscæsurerna, är något för fattig och enformig), förmågan i uttrycket af den imitativa harmonien, äfven som fyndigheten i ordval, fintligheten af djerfva ordfogningar, hvarigenom han ofelbart bidrog att rikta och böja det ännu stela och i akademiska bojor smidda modersmålet; men å andra sidan kan dock ej nekas, att han ofta dref allt detta utöfver rimlighetens gränsor genom jagt efter archaismer och sällsynta landskapsord, sjelfgjorde besynnerliga ordfogningar, misslyckade naiveteter samt ett ständigt konstlande experimenterande med språket, mera beräknadt på effect och öfverraskning än på en trogen efterbildning af urskriftens grundton. I allmänhet kan om honom, så väl som öfversättare som sjelfdiktare, fällas det omdömet, att han egde en stor originalitet men ingen ledande takt, mycken fyndighet i anordning, grouppering och teckning af situationer, glans i bilder och liknelser, en rörlig, lekande, ystert sprittande, men ingen hvarken djup eller skapande fantasi, ett sprakande och gnistrande snille, men som i botten saknade det rätta allvaret, den heliga Vesta-elden."

Atterboms totalomdöme om Tranérs öfversättning läses i Poesiens historia II: 82 f., där han bl. a. yttrar: "Hos Tranér deremot har den gamle skalden blifvit nog mycket stadsbo, och till på köpet

[1] Detta är egentligen endast en upprepning af Hammarskölds ord i företalet till "Öfversättningar och Imitationer" (1806).

en, som ständigt sysselsätter sig med linguistiska experimenter, ja, anlägger ett ordentligt raritets-kabinett af sådana rön och uppfinningar. — [Tranérs verk] ger — — — åtminstone stycketals en Homerisk motbild — - — det lemnar, slutligen, för svenska språkets studium och utbildning mångfaldiga rika skatter att begagna, när man har tillräcklig urskilning, att från åtskilligt oanvändbart afsöndra det mycket användbara."

Det framgår af de ofvan anförda uttalandena att nyromantikerna själfva funno öfversättningarnas förtjänster i stilistiskt afseende ligga i "språkets utbildande". Närmare bestämdt, delar sig detta i två hufvudstycken: ordförrådets riktande genom lånord, arkaismer, nybildningar o. s. v., samt det poetiska språkets förändring genom införandet af nya konstruktioner och nya ordformer. Jag nödgas här lämna åsido utvecklingen af de nyromantiska åsikterna i dessa punkter[1]; för att i förstone hålla mig till Tranérs faktiska resultat rörande ordvalet.

Med hänsyn till sitt ordförråd är han den vida egendomligare af de båda öfversättarna. Hans språk afviker i högst betydande mån från det dåtida allmänt gängse. Vid slutet af år 1810 hade emellertid bara 6 delar (= sång I) af hans Ilias kommit ut, hvarför endast en del nyheter då var bekant och kunde efterliknas.

Anmärkningsvärd är först och främst arkaismen i hans språk. Sträfvandet i denna riktning är emellertid påtagligare än dess lyckliga verkan, hvilket naturligtvis beror på att man kan säga om honom som Wieselgren om Marcus Wallenberg: "Det var en egen tanke hos en icke poet, att han skulle kunna öfversätta poeternas fader!" (Sver. sköna litt. V: 364.)

Tranérs ord*former* äro endast mera undantagsvis arkaiska. I stället för 'till råds' heter det *till råde* (fsv. til radha) II: 372; "kommen *ur himla*" VI: 128 torde vara

[1] Den skall ges i ett arbete om den nyromantiska språkuppfattningen, som jag har under förberedelse.

en sällsyntare "dativ" (vanlig är däremot gen. 'till himla'); "Nestors sköld ... Hon, som är *allan* af guld till fästor och hela sitt omfång", VIII: 193, är ett ej sällsynt prof på användningen af all utan hänsyn till hufvudordets sexus (jfr SAOB I: 934) och kasus (jfr Berg, Om den poet. frih. sid. 60 f.)[1]. *Skullrona* V: 400 (tryckfel?) står alldeles enstaka. *Elofva* II: 713 var gifvetvis ålderdomligt, men ännu mycket brukligt. *Jordenes* förekommer ett par gånger. *Lamb* t. d. II: 550, *lambet* IX: 207 (*lambammande* II: 696, *lambhanne* III: 103) och *damb* V: 503, *dambet* XI: 151 äro arkaiserande stafning (och uttal?), liksom formerna *dambar* hos Livijn (S. S. I: 176) och *kumbel* hos Elgström (1810)[2]. *Axul* (= axel) V: 837, XI: 535 är nog också medvetet; jfr om denna form SAOB II: 2740; enstaka ex. på liknande former hittas då ännu, t. d. *titulbladet* i "Orthenburgska Fam. lidande", öfv. af G. Eurén. *Åtte* (= ägde) III: 123 kan vara arkaiskt eller folkmål, jfr Rietz och Rydqvist, Sv. Spr. L. I: 277; själf anmärker Tranér om ordet: "*åtte*, Imperfectum ab *åga* (nisi malis ab *ätta*, unde *ätt*, *prosapia*), est verbum mere genealogicum & nuptiale, de utroque sexu frequentatum, pro *esse alicujus maritum*, vel *maritam*". — Tämligen, men inte alls märkvärdigt sent, uppträder hos Tranér *egit* I: 533, 607, VI: 446 (däremot i Lyceum 3 *eget*), hvaremot *förgånget* II: 134 och *intaget* II: 374. Värbböjningen visar inte heller någon särskild åldrighet; anteckningsvärda äro efter 1:a konj.: *besvarade — fikade — förunnade — gittade — glänsade — lyftade — manade — samqvämade — smekade — talade — thordönade — uppklingat — utmanat — visat* m. fl. och efter 2:a konj.: *besvarte — delte — dräpte — dykte — dönte —*

[1] Rätt nyttjad däremot i: "Då spräng muren, och då nedstörta den *allan* i hafvet", VII: 461.

[2] Tranér har likväl själf *kummel*. Se om mb Tamm, Fonet. kännetecken sid. 18 ff. — Geijers *lambet* i "Carl XII" ansluter sig till bibelspråket.

felte — fikte — förlänte — förvåntes — hvilte — ilte — kringsynte — lönte — mante — ondskapte — ropte — råkt — slukte — smekt — spörjt — tilltalte — thordönte — förtjent — förundt(es) — viste m. fl. samt efter 3:dje: *dväljdes — döljde — skyggde — stridde.* De äro emellertid ej beroende på Tranérs ställning till arkaismerna öfver hufvud.

De framgå väl alla ur hans individuella talspråk samt anpassning efter stafvelsebehofvet. Däremot torde några af de starka värbformerna vara gjorda. I Boivies språklära saknas Tranérs *hof, klungo, skof* (af skafva), *skrall* (af skrälla), *stöp* och *erbådo*[1], hvaremot den upptar Tranérs *damp, drap* och *dråpo, skulfvo, stalp* och *vog. Gret* och *grät* växla, likaledes *geck* och *gick*[2], *feck* och *fick. Förgångits* kan förtjäna nämnas; det finns äfven t. d. hos Palmblad, Phosphoros 1813, sid. 212.

Mycket ny bör däremot formen "*ungare* män" III: 108 ha verkat.

Om således formerna ej ge intryck af ålderdomlighet i någon högre grad, så är förhållandet helt annorlunda, när man granskar ordvalet. Tranér har nämligen tagit opp ett stort antal gamla ord, med en medveten, arkaiserande puristisk tendens, hvilken ställer honom som en förbindelseled mellan 1600-talets svenska puristerna och den Säve-Rydbergska gruppen på 1800-talet. Hans lifliga förbindelse med Hammarsköld — fåfängt förnekad i bref till Wallmark — ger mig anledning tro att hans intresse för och kunskap i äldre svensk bokvärld beror

[1] Väl förorsakadt af ett strax före stående 'bådo'.

[2] Man får inte bygga något på en enstaka stafning hos Tranér, enär han är ganska oföljdriktig. *Skof* och *skåf* betyda ju mindre, men *torstig* och *törstig, knyster* och *knöster, ymnig* och *ömnig* äro lite retsamma. Något mera enhetlig är hans beteckning af sådana ord som: *tekna — (jär)teken* 3 ggr — *afteknade — påteknade — teknat — teckne* 1 gg; *förveklat* 2 ggr — *förvecklat — omvecklade; töken — spräklig.* Tranér har äfven *rutnar* och *förrutnat.*

på dennes inflytande. Men den är i alla händelser ett lysande bevis på det ifriga studium af vår gamla litteratur och dess språkliga dräkt, som nyromantikerna fingo till stånd. Ty det är samtidigt med dessa och i ungefär jämlöpande riktning som Tranér sökte utbilda sin stil genom lån från äldre svenska språkskeden. Man kan i någon mån följa Tranérs förberedelser härvid, i motsats mot Adlerbeths. Den sistnämnde har, såsom Hammarsköld anmärker i Lyceum I: 88 "blott några ord att säga om sitt translatoriska [förfarande]", hvaremot Tranér i sina anmärkningar på flerfaldiga ställen angifvit sina källor. Sålunda hänvisar han flera gånger till Ihre, hvars ordbok hans synes läst noga. Han anför vidare Spegel och Stiernhielm som auktoriteter. I enstaka fall tyr han till Lindsköld (anm. sid. 135), Tegel, Loccenius, rimkrönikan, västmannalagen m. fl. Men mest och helst använder han sig af bibelöfversättningen. Brist på smak gjorde hans stilbehandling osäker, men i detta förståndiga återvändande till äldre språkskatter måste vi ju se något då lika ovanligt som uppslagsrikt och fruktbringande. Närmare upplysningar om Tranérs tillvägagångssätt erhållas vid hvarje särskildt ord.

I ett fall har Tranérs fynd i gamla språket uppmärksammats af ordbokslitteraturen, nämligen i fråga om *ankel*, se SAOB I: 1494, af Tranér nyttjadt i ss. *ankelfager*[1], *skönanklad*, "aptissimum sane elegantissimumque vocabulum" och försedt med upplysningen "*Ankel*, et *ankelknyl*, pueri ipsi quidem audivimus, sed elapsum memoria". Han hänvisar vidare till Spegels Glossarium. Utom i SAOB anförda ss. har Tranér äfven *ankelspännen* XI: 18. Ankel har sedan faktiskt gått in i vissa stilarters språkskatt.

Ett annat försök lyckades däremot inte och har

[1] *fotknölskön* synes honom outhärdligt.

heller inte vidare omnämnts, nämligen med ordet arn(e) i ss. *arnberöfvad* som liktyding till ärilförlustig, husvill, grek. ἀνέστιος, hvarvid han hänvisar till Ihre. Enligt SAOB har hundrafemti år tidigare Spegel sökt införa ordet arn(e) i litteraturspråket.

Af öfriga ord med ursprung ur den "götiska" forntiden är det kanske inget, som möter en oftare än *hors* och dess ss., t. d. *horstyglarna* VIII: 319, *horsnärande* IX: 246, *horslänkaren* IX: 438. Ordet finns hos Spegel, Lind och Weste (samt äfven hos Dalin och Sundén), men saknas hos Sahlstedt och Möller. *Hors* finns ju i vissa folkmål, men tycks inte ha varit Tranér bekant från dessa, då han inte nämner någon sådan källa för det, utan uteslutande hänvisar till ordets bruk i medeltidssvenskan (rimkrönikan, västmannalagen), där det enligt honom betydde "equus generosior militaris, equorum omnium superbissimus, et pretio carissimus", och till Ihre. En sådan värs som V: 192

Hors mig ej äro tillstädes, ej *åkor*, att kunna bestiga

torde ha förefallit ganska egendomlig 1817, något som ju äfven intygas af den i något olika former ännu gängse anekdot om Tranér och hållkarlen, som berättas af Wieselgren, Sver. skön. litt. IV: 648.

Sällsyntare än hors var naturligtvis *gymra* (=tacka; Lind), som han nyttjar förslagsvis anm. sid 63; han ger där ingen antydan om sin uppfattning af ordets stilkaraktär. Han nämner det likväl tillsammans med *väre* "(diminutivum, ni fallor, a *Vädur*), aries junior, *lambhanne*, *ungbagge*", hvarför det väl som detta är hämtadt ur hans barndomsspråk.

Några andra ord torde ha varit mindre gängse, men ej alldeles ur bruk. *Ålit* (Sahlstedt, Weste, Dalin) VIII: 338, *arla* (jfr SAOB II: 2263), vid denna tid nyupptaget af romantikerna, *arlafödd* (anm. 28, år 1810; senare i Poet. Cal. 1812), *enstäd(e)s* V: 193 (jfr Cederschiöld, Döda ord

27), *klaffarn* (Sahlstedt, Lind, Möller), bekant genom folkvisorna, *båld (bold)* II: 709 (Weste: gam.; Sahlstedt: antiqv.), bekant på samma sätt, *hug* (= håg) VI: 444, omhuldadt af romantikerna, *tvehugsande* I: 189 och *hugfällde* II: 818, *svinka* VI: 523 (Sahlstedt, Lind, Möller; Weste och Dalin: "Fam."), *fästa* (= sänke, dragg) I: 436 (Sahlstedt), som Tranér kallar "vocem nauticam" och ger belägg på, ha väl alla i mer eller mindre grad varit stämningsväckande genom ålderdomliga associationer.

Några ord måtte ha varit mindre vanliga än det kan förefalla, eftersom Tranér särskildt omnämner dem i sina anmärkningar. *Dolsk* (Weste, Sahlstedt) anför han sålunda "citante Ihre" som tolkning af ζάκοτος och har samma auktoritet för *dåsig* (Weste: pop.) = ἄφρων, som han liktyder med *frånsinnt* (nybildning till: 'från (sina) sinnen'?), själlös, tafatt. *Funder* och *mångfundig* orsaka en hänvisning till Vishetens bok och Rimkrönikan. — Möjligt är, att *afdö* i frasen "måtte desinnan han *afdött*" VII: 390 lät gammaldags 1819; SAOB har inget senare ex. på ordet i denna användning än från 1742.

På sätt och vis mera påfallande än alla dessa nu nämnda ord, hur arkaiska de än kunna ha förefallit, voro gifvetvis några andra, som äfven inneburo återkallandet i minnet af forna nordiska förhållanden. Den täta användningen af herse, t. d. III: 231: "Kreternas samlade *härsar*" (grek. ἀγοί), är ett hithörande fall. "Ut est vetustum in Græca lingua vocabulum ἀγοί, ita antiquum in Sveca Härsar" säger han och hänvisar till Loccenius. *Brynja* VIII: 195 (Sahlstedt: "antiqv.") och *kopparbrynjade*[1], anm. 19, hade ju också en bestämd fornnordisk klang. För *fänika* IV: 334 anför han Tegel m. fl. och Ihre som hemulsmän, då han öfversätter πύργος med detta ord. *Öfverdrott* ansluter sig till det gustavianska bruket af ordet (t. d. hos Oxenstierna, I: 325, där Brage

[1] redan Palmblad använde 1810 *högtbenbrynjad.*

säger till Oden: "Du menniskors och Gudars Öfver-Drott"). *Runa* är ju också något öfverraskande i den grekiska omgifningen, t. d.:

att runorna visa,
Hvilka ifrån kung Proitos, hans måg, till honom han förde,

ehuru betydelsen är den förallmänligade: underrättelse, bref; ordet runa torde ha användts i öfverförda betydelser äfven under senare hälften af 1700-talet; jfr Oxenstierna I: 198; jfr Tranér VI: 168. *Skäckta, skott-skäckta* VIII: 300 hör tillhopa med äldre nordiska förhållanden (liksom *armbrost*[1] [!] i någon mån, ehuru ej så bestämdt), och Tranérs anmärkningar om detta ord samt om det i samma bemärkelse använda *kolf* hänvisa till Benzelius, Ihre och Heimskringla. Han återupptog äfven *sälle* i betydelsen socius, beledsagadt med citat ur "Konung Alexander", samt ss. *fältsälle.*

"*Snedige* Kronos" IX: 37 är arkaism, ej danism, ty i anm. heter det om ordet: "vel *snidig*, a *sned*, vel *ill-sned*, *obliquitas*, *fraus*. Isl. *snidugur; astutus*". "*Omsyss* det onda han afvändt" IX: 599 är försedt med anm. "Adoptavimus Adverbium istud haud inelegans" samt hänvisas till Ihre och exemplifieras med de af honom anf. bibelställena. Jfr Rydqvist, Sv. Spr. L. VI: 342.

Det var emellertid inte enbart för ordvalet, som Tranér hänvisade till den äldre svenska litteraturen. I stället för

Trygge vid hären därofvan och trygge vid egen förmåga

föredrog Tranér:

Trygge af egna sin kraft och af tropparna ofvan på muren.

med förklaringen (anm. 200): "Audacem forte dixeris linguæ: vernaculæ inversionem: *på egna sin kraft*: pro *på sin egna kraft.* Sed si audacem, etiam pulcram, sermonis volubilitati fructuosam, analogiæ et genio adcommodam fate-

[1] *armborst* nyttjas i öfv. af Tryphiodoros i Phosphoros 1812.

beris. Placuit certe hic invertendi modus antiquis linguæ litteraturæque antistitibus: placuit ingeniosissimo Stjernhjelm, qui suum a venustissimo versu incipit Herculem:

"Hercules arla stod upp en morgon i första sin ungdom".

Här vågar sålunda Tranér hänvisa till Stiernhielm som förebild i en ordföljdsfråga. Ett sådant drag belyser klart, hur långt man vid denna tid kommit från den tidigare uppfattningen af att man i språkligt och stilistiskt hänseende icke finge gå bortom Creutz eller på sin högsta höjd Dalin. Ett annat liknande drag är hemulen för adjektivet *förgäflig* (till adv. förgäfves): "venerandæ ingeniosissimi Stjernhjelmii auctoritati nos grati debere fatemur".

Om Tranérs språkbruk sålunda präglats af en bestämd sträfvan att nyttja språkstoff, som ansågs vara redan fornande virke, så var han å andra sidan aldrig helt och hållet "götisk" i sitt språkbruk. Han låter visserligen ofta fornnordiska motsvarigheter bli tolkningar af grekiska ord, men han är långt ifrån att drifva detta till exklusivitet. Han deltog också i riktandet af språket genom nyord. Af dessa vill jag här ge en öfversikt.

En lätt isärhållen ordgrupp är an-orden. Docenten Östergren har i sin afhandling "Stilistiska studier i Törneros' språk" sid. 46 ff. en utförlig och innehållsrik utvikning om an-orden vid 1800-talets början, till hvilken jag begagnar tillfället att här göra några tillägg. Tranér är oerhördt rik på an-ord och torde liksom Adlerbeth ha varit af betydligt inflytande på deras spridning. Först några små anmärkningar vid sidan af Östergrens uppgifter.

Åtskilliga af dessa an-ord ha nog bildats tidigare än man hittills antagit. *Anhängighet*, af SAOB anfördt från Järta 1824, förekommer i ett bref af Es. Tegnér 1813 (Efterl. skr. Ny saml. I: 100), *anmärkningsvärd*, af SAOB anfördt från Adelns protokoll 1789, finns i inledningen till O. von Dalins Poet. arbeten I: xv år 1782,

användbar, anfördt af SAOB från Rosenstein 1810, finnes i Läsning i bl. ämnen 14:e och 15:e häft. sid. 113 år 1798 o. s. v. *Ansikt* (= åsikt) finns hos G. A. Silverstolpe, Strödda afh. 1809 och i Svensk Litt.-tidn. 1816, sp. 679 — ett exempel bland många på att gustavianer och nyromantiker möttes i sin omhuldan af an-orden. — *Anflugen* finns ännu i öfv. af Titan II: 66, *anklinga*, i SAOB från Estlander 1867, finns i Siare och Skalder II: 24, *anskria* i Markalls sömn. nätt., *använtan* nyttjas af G. von Döbeln 1810 (se SAH LX: 217).

Från Tranér nöjer jag mig med att anföra några ord, som ej hittas i SAOB, emedan man redan af dem kan finna arten af Tranérs stil på denna punkt, hvarjämte jag i fråga om andra tillfogar ett par notiser.

Anbedja (SAOB senast 1726): "han de leda Erinnyer *anbad*" IX: 454 och 569.

Anblicka, användt af Palmblad 1810, af Tranér 1814.

Anblåst: "Vågorna ~ Spruta i höjd vid de mångomirrande vindarnas *anblåst*" XI: 308.

Anflyga: "Lansen dock tog med handen emot blåögda Aténé, Stötte ifrån vagnstolen den bort, att förgäfves den *anflög*" V: 854.

Anflåsa: "men nu *anflåsande* honom de hunno" X: 376.

Anfoga: "Och *anfogade* strax till senan den dödande pilen" IV: 118.

Angny: "när böljan på vidtuppbrusande hafvet Mot dess väldiga strand *angnyr*" II: 210.

Anhoppa: "Nu, *anhoppande*, stack Telamoniern sköldeu" VII: 260.

Anhänga: "när två skarptändige hundar, förfarne i vildjagt, Jämt *anhängande*, drifva en unghjort" X: 361.

Anordna sig: "Men såsnart *anordnat* sig ren härskaror med Drottar" III: 1.

Anreda (SAOB från 1649 och 1834): "nu *anreddes*

det herrliga festmål" VIII: 475; "fyndigt åt hvarje *Anredts* sköna gemak" XI: 77.

Anrusta: "Men nu låtom, välan, oss ~ *anrusta* vår spis" VIII: 503.

Anskria (SAOB senast 1729): "fasansfullt *anskriande*" VIII: 321.

Ansmyga (SAOB senast 1796): "de fiendtliga män *ansmyga* mig nära" X: 395; pluralen *ansmygningar* skrifves af Törneros i Skandia VI: 410 (1835).

Anspringa: "med sin uddiga lans *anspringande*" XI: 421.

Anspänna: "med mina [kampar] vi begge Rakt *anspännom* emot hingsttuktande Troer" VIII: 110.

Anstorm: "galtar, som ~ Från annalkande hundar och jägare vänta en *anstorm*" XII: 147; *anstormaren* V: 238.

Anströmma: "*anströmmande* vågen" XII: 285.

Ansvärja: "Så han — — — *ansvor:* Höre mig nu ~ Zevs" X: 328.

Anträda: "Sjelf *anträdde* gudomliga mön högvälfda gemaket" III: 423.

Vidare hör hit en del ss., såsom *lifanträngande* — *vindanblåsten* — *vindanfläktade* — *starkanträngande.*

Orsakerna till det täta nyttjandet af dessa och dylika ord äro naturligtvis: deras lätthandterlighet, då enkelt verb med preposition ej lämpar sig af prosodiska eller andra skäl, samt deras starka sinnliga verkan af närhet, påträngande.

Naturligtvis har Tranér äfven åtskilliga nya be-ord. Jag anför följande, af hvilka jag ej känner, huruvida bestjernad — beäras äro skapade af Tranér; SAOB har ej hunnit längre än till och med Besold, och några andra lexikaliska hjälpmedel för denna tid finnas ju ej.

Bebildad = smyckad, prydd, ofta använd t af Tranér: "*bebildade* vagnen" V: 239.

Beblåsa (SAOB 1682 och 1833): "(vindar) ~ som

snart de skuggiga molnen Med högljudande anda beblåsa“ V: 526.

Välbebolig: “Pelevs' *välbeboliga* slottsborg“ XI: 768 förtjänar kanske särskildt anmärkas, enär denna sällsynta form (jfr SAOB på beboelig) törhända ej är föranledd af prosodiska skäl.

Bedammad (= neddammad), “Batrachomyomachia“, sid. 20.

Bedofta anföres af SAOB från Tranérs Anakreon; finns i anm. sid. 193 (1821).

Bedrifning: “daters *bedrifning*“, anm. sid. 153.

Befallare (SAOB har ej denna betydelse af ordet) “de Troers befallare“ III: 153.

Beflyta (SAOB har endast particip., senast från 1699): “Titarésias ~ Hvilken ~ ofvanuppå, densamma [Penéios] *beflyter*, som olja II: 754.

Befruktigad: “dels *befruktigad* nu hon tvillingesönerna födde“ VI: 26.

Beklagan: “sorglig beklagan“ IX: 612; jfr sid. 222!

Bekrigare: “dig hårdt de unge *bekrigare* tränga“ VIII: 102.

Bekräkta (SAOB senast 1657): “I sköntornade Troja bekräktat“ VII: 71; “de mennskors lott, hvars fäste bekräktas“ IX: 592.

Belottas (SAOB *belottad* från 1807; Phosphoros 1810): “Må ~ *belottas* Tydeid“ VII: 179.

Beräknelig: “aldrig i krig *beräknelig*“ II: 202 (1811) synes vara ett ganska tidigt exempel på adjektivet i denna betydelse, som SAOB först känner från Almquists ordbok 1842.

Beskänklig (= möjlig att muta): “de beveklige voro med ord och *beskänklige* alle“ IX: 526.

Bespilla: “Ofta du mig *bespillde* derframman i bröstet min klädnad“ IX: 490.

Bestjernad: “*bestjernade* himlen“ IV: 44.

Beängstad: "svåra *beängstad*" V: 352.

Beäras: "de *beärade* Sólymer" VI: 184; "Hvilken som Zevs' annalkande döttrar *beärar*" IX: 508.

Härtill kommer ett stort antal säkerligen ganska sällsynta be-ord. *Behölja* ("allt, som blygden *behöljer*" II: 262; år 1812) finns visserligen i SAOB från Econ. annal. 1807, men var naturligtvis tämligen nymodigt, kanske fullkomligt nytt för Tranér, *benyttja* hade förekommit i Polyfem och Eleganttidningen (Palmblad och Hæffner) 1810, men var förmodligen sällsynt, o. s. v. Af epitetorden visa många be-: "hjelmhatt, Skärmlös, *obebuskad*" X: 258, "*hufvudbelåckade* Greker", *starkbeportade*, "*mildbegåfvade* modren", "*obedrufvade*" (= *skördförnekande*), "*stenbebundna* olizon" II: 717 o. s. v., hvilket bidrar till intrycket af denna ordtyps öfverflödande förekomst hos Tranér. Det är sällsynt att hos honom finna adjektiver på -ad, afledda af substantiv, utan be-. "En *hornad* hjort", "*sköldade* männer", "*helhofvade* fålarna" visar likväl, att det händer någon gång.

Af andra ordtyper, som gynnas af Tranér, kunna nämnas ord med för-. Exempelvis: "Då *förbeto* sitt knot Atenaia och Héré" VIII: 457; "invid armleden *fördomnade* handen" VIII: 328; "*förenkade* qvinnor" II: 289; "Tydevssonen ~ *förflydde* till skeppen" VIII: 149; "Fjerran *förflydd*" IX: 478; "om du dit bortginge *förirrad*" VIII: 482; upptaget af Dalin; "Nu *förklagade* alle den molninsvepte Kroníon" XI: 78; finns hos Sahlstedt; "de Troer förbundet Hafva *förkränkt*" IV: 270; upptaget af Dalin; "ett starkt raseri har denne *förslukat*" IX: 239; "Draken *förslukade* der de arma", II: 314; "tornets *förslungade* balkar" XII: 36; "bland bladen af rädsla *försmugna*" II: 312, IV: 340, "de fege *försmyga* ur feiden tillbaka" XI: 408; "jag ~ *förspillrat* Hektoriska pansarn" II: 416; "är i min hand *försplittrad* min glafven" III: 367; "skarorna ~ *förspridde* på skeppen" II: 398; finns hos Dalin; "om han

oss *förspringer* med ilande fötter" X: 346; "längtade hjertligt Att skyddsmuren *förspränga*" XII: 198; "yxan ~ Hvilken, förd af en man, som med konst skeppsvirke *förtimrar*, Genom balkarna går, och ökar *förtimrarens* huggkraft" III: 61 f.

En annan ordgrupp är verbalsubstantiv på -an. Af ovanligare sådana har Tranér *beklagan* (jfr SAOB; ordet finns ännu, t. d. Strindberg, Bland fr. bönder 207); *fäktan* (= fäktande), *förbittran* (= förbittring), efter *förhållan* (= förståndigt), *förvitan* (= förevitelse), *jäktan* (= jäktande), *kifvan* (= kif), *knakan* (= knak), *rosslan* (= rosslande), *sian* (= fågeltecken) och *skrian* (= skriande).

Jag kan icke dela Tamms åsikt, att -an into nyttjas till nybildning "annat än i enskilda fall efter speciella mönsterord med något likartad betydelse" (Om avledn. hos sv. sbst. 30). Jag tror, att ändelsen är mycket produktiv ännu för sådana fall, då man vill undvika -ande. Men naturligtvis är flertalet dylika bildningar tillfälligt.

Ännu en liten grupp äro orden på -(e)ne. Tamm (Om avledn. hos sv. adj. 28 f.) känner af hithörande endast gyll(e)ne och "silverne i folkvisor"[1]. Tranér har "*askene* vel potius ad evitandam ambiguitatem *äskene*" ("det *askene* spjutet"), bildadt till *ask* l. *äsk*, *bokene* l. *bökene* till bök l. bok, *silfverne* och *kopparne* (jfr ty. kupfern), hvilka två sistnämnda åtnjutit användning i vitter framställning. I anmärkningarna heter det om dessa: "ista cogites omnino use analogice Adjektive isti pulcerrimo, Gyldene, aurens, a guld, formata". I en förslagsvis gjord öfversättning har han också "*stenerne* tröskeln"; detta är väl orsakadt af det tyska steinern.

Ganska påfallande äro några adjektiver på -lig, till hvilka jag ej känner motsvarigheter från andra förfat-

[1] icke så ovanligt är *purpurne* (ty. purpurn), som finnes t. d. hos Orvar Odd och Nybom; *rosende*.

tare. Först och främst är det några färgord, som motsvaras af grekiska enkla (ej afledda) ord och i hvilka ändelsen knappast haft någon betydelse annat än som förlängande ordet med en stafvelse: "*purpurliga* döden" V: 83, "*rödliga* kopparn", IX: 365, "*svartliga* dimman" V: 864, "*hvitliga* stålet" IX: 366. I stället för hvitlig använder Tranér i en annan fras som öfversättning af samma grekiska ord gråig: "*gråiga* vargen" X: 334, äfven detta en sällsynt afledning (jfr dock Almquists *blåig*). Äfven andra lig-bildningar till adjektiver finnas, där -lig synes lika tunt i innebörd som ofvan, nämligen "*mildliga* anslag", "*hårdliga* kopparn". — Andra -lig-adjektiver äro "*midtliga* nacken", "de *feidliga* yrken", "*tårliga* kriget", "*våldliga* verkan", "Evaimons *hjeltlige* son", "*ofyllelig* ed" X: 332, "*återspännliga* bågen", *omkringränlig*, *förvärflig*, *förtänklig* och det svårsagda *fördelelig*.

I sina nybildningar synes Tranér för öfrigt hämta ur goda källor och med en ganska mångsidig syn på möjligheterna, om man betraktar hvad han åstadkommit enbart från ordbildningsteknikens sida. Understundom äro hans analogier emellertid ej de allra bästa. Ett stående epitet till Odyssevs är *mångråde* (ej: mångrådige). Härom uttrycker han sig: "mångråde Odyssevs offendet formationis antiquæ oblitum: Ingiald Illråde, Sigrid Storråda cet." — I en anmärkning säger han sig åtminstone i vers använda *endas*, *hvares*, *däres*, *allenas*, *genas* i st. f. endast, hvarest, därest, allenast, genast för att slippa "molestissimum *t*", "in lingua poetica inutile & odiosum". Analogierna äro *strax(t)* och *eljes(t)*, för hvilket sistnämnda han citerar Stockholmsposten och som bildats likslutande med väljes, säljes, hvilka genom denna apokope ljuda "molliores purioresque". — *Följinna* ursäktas med orden: "pro följarinna ad analogiam vocis Adlerbethicæ; Lejinna, pro lejoninna" (lejinna finns äfven hos Vitalis). — Ett lika bildadt ord är *ströfvinnan*; som fem. till troer

l. trojaner används *Troinnor*. -- Vid flera tillfällen visar sig Tranér ha haft öra för allmogemålen och med god blick sett ut sitt byte ur dem. *Kifta* "forte a käft" "peculiare est rusticantium de animalium, jam moribundorum, distorto ore"; *toft*: "certe nos prope oram Calmaricam & Westervikensem crebrius dictitatum a pontivagis accepimus *toft*, pro *Roddarebänk*", ett ord, som han vet obekant annorstädes än vid kusterna, men som han äfven citerar Ihre för; "illam partem agelli, ubi hoc mularum boumque fuerat certamen, versis reversisque, ad unum marginem scrobemque ad alterum jumentis, nostri vocant aratores: *Vredten*, pl.: *vredtnar*, a *vrida*, *vända*."

För Homerosöfversättningen behöfdes en mängd sammansatta adjektiver, af hvilka endast ett litet fåtal fanns förut. Likväl torde Tranér haft de betydelsefullaste analogierna gifna hos några af sina föregångare: Regnér, Adlerbeth och Hammarsköld i första rummet. I någon mån står väl Stiernhielms exempel bakom; därpå synes mig tyda, att t. d. *friskdaggdrypande*, som finnes i Stiernhielms Hercules, äfven användes af Hammarsköld i Öfvers. o. Imit. sid. 29. Af Tranérs adjektivbildningar, hvars ursprung jag inte i de enstaka fallen vill söka bestämma, kunna framhållas som exempel:

adj. bildade af ett substantiv och ett adjektiv (l. particip. på -ad):

saffransmantlad, skräckjagad, guldförmögen, blickmajestätlig, skördymnig, kopparpansrade, listsinnad, jordbefintlig, bågeförfaren, lansöfvad, offerbestyrkt, bågkunnig, doftljuf, ullsvart, vintersvår, fotmägtig, feidmodig, konstberömd, tagelyfvig, språkmägtig;

adj. bildade af ett adjektiv (l. räkneord) och ett substantiv:

bredgatig, gällstämmig, djuphamnig, hundrakorgig, elfalnig, fyrsmyckig, starkbröstig, djupsäfvig, fagermalmig,

bredgatad, tapperhjertad, brokiggördlad, åttekrad, skönhjulad;

adj. bildade af all-:

allstickad, allgemensam (jfr SAOB, citat från Fahlcrantz), *allfångande, allkunnig* (= allkänd, jfr SAOB).

adj. bildade af mång- och ett substantiv:

mångtoftad, månghalsig, mångkopprad, mångbildig, mångåsig:

adj. bildade af mång- och ett adjektiv l. particip:

mångnärande, månghärdig, mångammande, mångalstrande, mångtårande, mångarbetad, mångstickad, mångdundrande, mångbemedlad, mångbrusande, mångpladdrande, mångbesvärlig;

adj. bildade af adj. (adv.) och adj., eller adj. och part. på -ad l. -ande:

ungäktad, senammad, förstammad, skönglattad, skönstäfvad, skönarbetad, senfullbordad,

skönångande, mildmysande, stoltblickande, tungsuckande, högthronande, dåfdönande, snällrinnande, kärtänkande, dunkelrodnande,

storpräktig, lyckligboren, skönuppbygd, vackerbygd, högreslig, unggift;

adj. bildade med -om- (= kring):

skönombräddad, sjuomhudad, allomskimrande, vadombrynjad, låckomfladdrad, skönomslöjad, allomblänkande, starkombrämad, kopparombent, nattomdunklad, skuggomdystrad, stålomglänst, lockomfladdrad, starkomskansad, välomhöljd;

adj. bildade med -be-:

fölbetvingande, linnebepansrad, välbefolkad, mångbetoftad, kringbeårad, mannabetäckande, välbebodd, kopparbebildad;

adj. bildade med tre betonade ingångsstafvelser:

fjärrhänslungande, välbenbrynjad, qvarnstenliknande, milduppvällande, djuphänströmmande, snabbundflygande, fotupplyftande, månghänkallad, hingsttilltuktande, försttillrustad, långtillspetsad, hjelmbuskvinkande, hästsvansfladdrande, motsidsliggande.

Om det också är ett ganska inskränkt poetiskt område, där dessa och dylika ord äro användbara och ha nyttjats, så är det likväl obestridligen en vinst att äga dem vid behof, och Tranér har riktat vårt förråd högst väsentligt. Det är åtskilliga af dessa, som sedan tjänat såsom mönster eller tagits opp af andra: *mångafsätsig* finns hos Tegnér, *lyckligboren* motsvarar Runebergs *myndigboren* (jfr Cederschiöld, Svenskan som skr.[2] sid. 309) o. s. v.

Mot en del kunna befogade anmärkningar riktas. Det gäller särskildt, synes det mig, sådana, där två -ig göra en missljudlig verkan, såsom *rymligparkig, lummigullig, vidrignamnig* (= svårnämnig)! Dessa äro dock i fulhet öfvertrumfade af de öronpinande substantiverna *tronboning* och *fälttält.* Tvifvelsamma äro *menhelande* och *djerfhjertad.*

Äfven af de enkla adjektiverna äro åtskilliga egendomliga; somliga torde ha Tranér till upphofsman. Utom redan nämnda må anföras

hånisk (men äfven hånlig), jfr Östergren, Törneros sid. 43; "den *lätjige* man"; "*krummiga* bågan"; "*idig* i dåden"; "*halfgudige* män"; "*glimmiga* lansen"; "*böljiga* stråten"; "*hvirfliga* Xantos".

Det är gifvet, att denna blandning af gammaldags och nya ord inte skulle göra en enhetlig verkan. Kanske kände man mest de främmande ord han nyttjade. Bland dessa märkas bl. a. några germanismer. *Träfflig* VIII: 185, *sinnfull*[1] IX: 341;

"Ganska *gesvindt* till hären du gack" IV: 70; Så bar Hektor *gerad* den lyftade stenen mot blocken" XII: 453;

"nu *engde* hans ~ hals mångstickade remen" III: 371;

[1] *sinnlös* finns hos Regnér, Vitterhetsnöjen I: 46; jfr Ljunggren Sv. Vitt. Häfd. IV: 51.

"Desse jämväl *ertedde* hvarann gästskänkerna sköna" VI: 218;

"ur gyllne *kredenzer* De tilldrucko hvarann" IV: 3.

Några ord förefalla att vittna om dansk inverkan. "en *bitterlig* sorg" IV: 169 (äfven i Phosphoros 1811, sid. 318) och "de *kyndige* Troerna" (jfr Berg i S. o. S. IV: 192), äfven *storkyndig*, äro vanliga ord hos Tranér; "kusken, som *ankade* spannet" XI: 700 är törhända ej en danism (jfr SAOB) utan en arkaism; däremot är väl *afvandra* (jfr SAOB) I: 522 snarast germanism; *husat* VI: 217 är väl = det danska huset, härbergerat.

Äfven utanför de kategorier, som jag ofvan angifvit, skapade Tranér åtskilliga nya ord och nyttjade högst individuella uttryck. *Svägra* III: 122 i betydelsen svägerska nybildar han, emedan alla ord på -ska synas honom obehagliga[1], åtminstone i poesiens språk, så att han hellre skulle nyttja *svägrinna* (nyttjadt VI: 378) än svägerska; för svägra anför han analogierna sväre och svära. — I stället för frillebarn nyttjar han *frilling*. *Svirel* IX: 208, med biformerna svirle och svire, tjänar till tolkning af ῥάχις. "*Flingande* Spannet" V: 264, *bångas* (= bli bångstyrig) och "*pyste* af ifver" VIII: 219, anfördt som "loquela communis" äro väl hämtade ur hans eget hvardagliga ordförråd. Högtidligt är *härlek* V: 608, som återfinnes i Lycksalighetens ö II: 78 (1827) som andra rim i följden gevärlek — härlek — kärlek och är det sistnämnda ordets enda medrimmare. En intressant bildning, som Tranér ofta använder, är *plöjd* (t. d. "ett gods ... behagligt af plöjder och plantland" VI: 195) i betydelsen åker. *Allhärskare* I: 5 har väl efter Tranérs föredöme (1807) upptagits som namn på Zevs; jfr SAOB. På samma sätt sannolikt med än flera ord.

[1] därför har han också *Lesbinnor*, *Arginnan*, *Alalkomeninnan*, ej lesbiskor o. s. v. *Sparfinna* är väl sällsynt och individuellt.

Ofvanstående anteckningar, som på ingen punkt äro uttömmande, torde likväl ge en föreställning om den egendomliga och mäktiga insats, som Tranér gjorde i vårt språks utveckling under ett skede, som enligt min mening var ett af de viktigaste under dess tillvaro hittills som litteraturspråk. Jag skulle önska, att någon valde Tranérs språkbruk i dess helhet till ämne för en utförlig monografi, hvilket han visserligen förtjänar[1]. Han ger de bästa anledningar till en debatt öfver de språkliga nyskapelsernas teori. Än är det välljudet, som han söker, än är det en fornstämning, än griper han efter ett närliggande språks tillgångar, än tillämpar han en ung analogi. Han har förmodligen öfvat ett icke obetydligt inflytande på lärjungar och Homerosläsare i landet; möjligen skulle man kunna spåra honom äfven i småsaker inom den klassiska öfversättningssvenskan. Trots alla detaljanmärkningar måste man ge Wieselgren rätt i att "I språkets glans och smidighet står Tr(anér) öfver W(allenber)g". Tranérs verk "har egenskaper, genom hvilka det alltid kommer att i Svenska Vitterheten intaga ett ärofullt rum" (Atterbom), främst dess utpräglade, personligt egendomliga stil. Att denna i föreliggande anteckningar endast blifvit undersökt i ett par hänseenden och ej mera mångsidigt, beror på omständigheter, som det ej stått i min makt att undanröja.

Men hur förhåller sig denna Tranérs personliga egendomlighet i språk till den nya poetiska stilen hos nyromantikerna? Utom den redan förut af mig framhållna gemensamheten med hänsyn till lån ur äldre svenska, synes Tranér äfven i enlighet med dem vara synnerligen obenägen för alla gallicismer. Icke blott i nyttjandet af de grekiska namnformerna — "*Akills* förderfliga vrede" på sid. 2 är en begynnarlapsus, som inte upp-

[1] bl. a. äro hans i anm. meddelade alternativa tolkningar intressanta, inte minst som synonymsamlingar.

repas[1] — utan äfven i undvikandet af sådana ord och uttryck, som läto ana franskt ursprung och t. d. funnos hos Adlerbeth, medan däremot germanismerna äro talrika, visar sig parallellismen mellan Tranér och Atterboms grupp[2]. I Hammarskölds uttryck 1809: "Visserligen skymtar ibland i hans (ord)sammansättningar en viss Tranérismus" spåras ju ett visst klander, men detta motväges mer än väl af det erkännande, som annanstans gafs den nitiska öfversättaren. Likväl finner man föga antydningar om, att romantikerna tyckte sig stå i någon tacksamhetsskuld till Tranér, att de följt hans efterdöme i det eller det. Han var lärorik och i många fall skapstor — därtill inskränker sig deras beröm. För min del finner jag, att Tranér kan göra anspråk på något större mått af erkännande, om jag också gärna medger, att hans ojämnhet och brist på harmoni lätt skymmer hans förtjänster i öfrigt. Men jag måste påstå, att hans Homerosöfversättning sannolikt inte haft någon större inverkan på Phosphoros poetiska språk — med undantag

[1] Jfr Östergren, Stil. stud. i Törneros' språk sid. 13, där exempel ges på att nyromantikerna ej alltid iakttogo detta; ett annat ex. är Palmblads *Priams*-borgen i Phosph. II: 154.

[2] En detalj kan anmärkas. I företalet till de i Poet. cal. 1816 meddelade folkvisorna anmärkte Atterbom bland annat: "i Drottning Euphemias visor träffas till och med Diminutiver, som sedan ur vårt tungomål försvunnit, till dess svårligen ersättliga förlust". Alldeles utan samband härmed är det väl inte, när Tranér i anm. sid. 76 (det ex. jag begagnat har genom feltryck 187) säger, på tal om ordet fader som hedersnamn: "Hoc sensu tritum est in sermone vulgari, ut et *Gufar*, *Kära Far*, pro quo in regione Calmarica ubique audivimus: *Far-Kär*, vel *Farcher*, ad formam fortasse Germanorum *Vaterchen*, & *Mor-Kär* vel *Morcher*, Mutterchen. [!] Quæ honorantium & blandientium alloquia Svecis, diminutivorum pauperrimis, suo fortasse tempore non sunt prorsus spernenda." — När Wallmark i Journalen 1810, s. 891 anger som regler för den nya öfversättningskonsten: "att ~ skaffa sig ett förråd af Tyska ord, ur Messenii Blanka-Märeta och andra den tidens Förf. ett förråd af urgamla swenska", så drabbar han lika mycket Tranér som Palmblad.

för de klassiska tolkningarna där. Och äfven på dem inverkade han endast i någon mån. Detta framgår af en detaljjämförelse mellan dem, för hvilken jag emellertid här inte har utrymme[1].

Jag stannar således vid att anse Tranérs stilistiska sträfvanden gå jämsides med de nyromantiska, i den mån en positiv princip bär dessa.

Bihang 1. *Så* i egenskap af adj. och koncessivkonjunktion.

En i I: 544 förekommande konstruktion: "*Så maka du är*, dig försvåra de blefvo" ger mig anledning till en liten utvikning. SAOB upptager på art. Barn sp. 361 under *a* några exempel från Tessin, Almquist m. fl., som synas mig kunna diskuteras. Det gäller barn "i adjektivisk anv. bestämdt af adv." Exemplet från Tessin: "Min Nådiga Herre har i detta stycket också varit *någorlunda barn*" förefaller mig att närmast höra in under indelningens 2 *a* ε, frasen "vara barn i något", hvarvid jag fattar någorlunda som adjektiv. Detta är inte så sällsynt (jfr SAOB art. annorlunda och Lundell, Svensk ordlista, sid. XXXI): "återställande till *någorlunda* hälsa och krafter" Polyfem 1810, n:o 35—36; "är der kommen i *någorlunda* ordning" Reuterdahl, se Samlaren 1904; "Wi förmoda med *någorlunda* wisshet"[2] Bih. till Sv. Litt. För. Tidn. 1823, sid. 1; "med *någorlunda* jämnmod" Le-

[1] Frunck, Bref rör. Nya skol. hist. sid. 45 anför några uttryck af Tranér ur anmärkningarna till första sången af Iliaden, hvilka äro inställsamma hos "gamla skolan". Tydligen var Tranér af befordringshänsyn angelägen att stå väl hos de mäktige. Hvart hans smak och sympatier drog honom, märker man emellertid på flera ting. Slutorden af hela öfversättningsverket innehålla sålunda en hyllning åt Atterbom: "Surrexerunt et alii, quorum neminem, nos fatemur, logisse, sub Ursa natum, qui tantas veneres, tanta metricæ formæ miracula umquam effuderit, quanta in Ephem. *Phosphor.* 1810 et 1812 *Cycnus*, quem ætherea levat aura, *Åsbous*."

[2] Anförs i Lundells och akad:s ordlistor.

vertin, Svenska gestalter 189; "den *någorlunda* föreställning" Kræmer, Saml. skr. III: 384; "såto i *någorlunda* lugn" Mörk, Thecla III: 65 "i *någorlunda* behåll" Almquist, Tre fruar III: 149, "den *någorlunda* aktning" Mortensen, Från Aftonbladet till Röda rummet", 149 m. fl. Exemplet från Almquist är väl tvifvelaktigt, enär 'mycket' och 'litet' framför ett substantiv som predikativ torde förekomma på samma sätt som där, utan att det är lämpligt att fatta substantivet som adjektiviseradt; jfr "såsom något litet Entomolog" Cederborgh I: 10. Dessa uttryck med 'så' synas mig lämpligen kunna betraktas som vanliga förbindelser af epitet + hufvudord; *så* är ett adjektiv med betydelsen sådan. Jämför dessa ex. ("Jag . . . är just [ej] så barn i det Moderna") med t. d.: "Hans mor skulle ha gråtit af glädje öfver hans utmärkelse, om hon lefvat, *så aristokrat* var hon" (Strindberg, Jäsningstiden, sid. 272), "Utan att vara alldeles *så stockungrare* som du" (J. G. Richert enl. Warburgs biografi II: 318) och "Sedligheten var ~ för honom *så hufvudsak*, att . . ." Bergholm, Studier öfver C. J. L. Almqvist, 238. — Tranérs uttryck är analogt med t. d. "*Så bonde* han är" Palmblad, Aurora Königsmark III: 419: "*så kurfurste* du än är" därsam. IV: 261; "*så brorson* han är" Hallström, En venez. kom. 171, "*hur millionär* hon än kunde vara", Hallström, Reseboken 45; "*så tyrann* jag är" Leopold III: 79 "*så prins* ni också är i dikt", Leopold, "du, Manteufel, är äfven *så pass djefvul*, att", Palmblad, Aurora Königsmark IV: 153 och har allmän användning i talspråk ("*så grefve* han va, fick han ta i mä", "*så min vän* du ä, måste ja säja däj" o. s. v.). Där inleder så (eller hur) en koncessivsats, hvars andra ord alltid måste vara ett hufvudord, adjektiv eller substantiv.

Bihang 2. Själf(t) som oböjligt.

Värserna V: 749 och VIII: 393 lyda:

Och af sig *sjelft* uppklingade himmelens portar, dem Horer

Rydqvist uppger (Sv. Spr. Lag. II: 548) att man ej gärna uttalar t i *själft* — något som nu ofta är fallet — och att denna skrifning egentligen gynnats af några Uppsalaförfattare. Att *själv* varit uttalet och t-formen endast en 'lärd' tillställning, styrkes måhända af de många fall, där liksom hos Tranér 'själft' är pluralis eller dengenus. Jag citerar här från olika tider några hithörande fall, jämte ett par med 'själf' i plur.

"Leffde them för sig sjelff" Peder Swart 34; "vthaff oss sielff", Olaus Petri Postilla — båda enligt Vendell, Språket i Peder Swarts krönika, 71 — "det de, utan någon fiendes tillhjälp, skulle af sig själf falla ifrån riket" Mörk, Thecla II: 147; "de besvärligheter, som de nu ledo, af sig sjelf, förswinna" därsam. III: 37; "huru de blifwit i et ögnablick förvandlade och sig sjelf olika" därsam. III: 55; "Egentligen äro de ~ inga afsöndrade och för sig själft bestående, sirliga danssteg" Elegant-tidn. 37; "I stilla väsen, slutna inom er sjelf" Tegnér II: 19; "Men felen se vi sjelf" Tegnér III: 4; "hennes behagligheter ~ i sig sjelft aldrig varit oöfversvängliga" Palmblad, Aurora Königsmark II: 92; "den i sig sjelft nyfikna Elisabeth" därsam. II: 160; "aftonens i sig sjelft föga märkvärdiga ~ uppträden" därsam. III: 24; "hennes i sig sjelft nog orimliga kallsinnighet" därsam. III: 223; "en rigtig tjenst, som, ehuru i sig sjelft ringa" därsam. III: 308; "hvarje nedskrifven sanning utplånas af sig sjelft" Heidenstam, Hans Alienus II: 167; "hans ord togo af sig sjelft en dyster, ihålig klang" Hallström, Vilsna fåglar 6; "så slutade andakten af sig sjelft" därsam. 122, "Min mormor hette Anne-Marie Berg i sig själft" En gammal hist. 154; "hon ... fann af sig själft små korta strofer" Briljantsmycket 26; "Orden och tonen fann hon af sig själft" därsam. 57; "vassar, som brunno af sig

självt“ Våren 135; “den lyser af sig självt“ Reseboken 263; “allt det rika, som ingen har af sig självt“ därsam. 114; “alldeles af sig självt måste en sådan tanke komma“ Bianca Capello 91; “kanske springer den af sig självt sin väg“ Thanatos 159. — Särskildt några af prepositionsuttrycken synas ha stelnat till oföränderliga ordgrupper.

Ruben G:son Berg.

Huru d:r Meyer "följer fysikaliska företeelser i deras sammanhang".

Till svar på min artikel i denna tidskrift IV s. 129 ff. har d:r Meyer åter tagit till orda under titel "Till striden om den dynamiska accenten" ib. V s. 50 ff. Hvad han nu haft att säga, synes icke bättre än hans förra artikel uthärda en granskning, men då tidskriftens utrymme är starkt anlitadt, har Redaktionen icke kunnat bereda plats för mer än en del af mitt svar.

Jag hade i min förra artikel visat, huru d:r M. sammanblandar den blott märkbara skillnaden mellan förnimmelser och den tydliga skillnad, genom hvilken "de olika graderna kunna hållas i sär"[1], huru han stämplar Fechners egen uppfattning som en "grof missuppfattning af Fechners lag"[2], hurn han i stället för att vederlägga min åsikt ökar den orimlighet, på hvilken jag bygger mitt indirekta bevis mot den dynamiska accenten[3]. Jag hade äfven visat, att d:r M. när han i fråga om fakta kommer till något, som han "icke rätt kan förstå", begagnar den "exakta" metoden, att han helt enkelt förnekar faktum och bygger sina slutsatser på ett mot verkligheten stridande antagande. När han ej förstår, huru en sphygmograf kan tjäna mitt ändamål, så måste det enligt hans logik "ha varit en pneumograf"[4]. När han ej förstår, huru experimentet kunde visa exspirationens styrka, så måste det trots min förklaring ha visat "den utandade luftens kvantum"[4]. När han ej förstår, huru jag undersökt fonografkurvorna, så måste en okularbesiktning ha varit tillräcklig[5] o. s. v. Jag hade vidare visat, huru han underlåtit så godt som alla de försiktighetsmått, som af sakens natur kräfvas vid ett omvändningsexperiment[6]. Slut-

[1] Språk och stil IV s. 130. [2] A. st. s. 134. [3] Sammastädes. [4] s. 138. [5] s. 139. [6] s. 145—150 jämf. med 140—145.

ligen hade jag visat de motsägelser, som tillintetgöra hans egen accentteori[1], och den bristande exakthet, som utmärker hans arsisundersökningar[2].

Icke desto mindre har d:r M. kurage att utan bevis söka inbilla sina läsare, att det är *han* och icke *jag*, som uppvisat den "brist på exakthet och begreppsklarhet", som vidlåder motståndarens undersökningar och resonemang. Detta påminner om tjufven, som när han förföljdes, ropade: "ta fast tjufven", tills han själf lyckades komma undan och den bestulne ägaren blef fast. Förhållandet vore icke så olikt, om d:r M. med sitt kurage lyckades lura "die dummen Schweden". Och man är frestad att misstänka en sådan afsikt, när han med stigande arrogans förkunnar: "D:r R:s nya utförliga framställningar synas mig endast bestyrka att d:r R. är ur stånd att följa fysikaliska företeelser i deras sammanhang". Men man måste räkna som en förmildrande omständighet och ett tecken på oskuld, att d:r M. söker bevisa denna sats genom en framställning, hvars oöfverträffliga originalitet visar sig däri, att han i naivt allvarlig ton framställer de befängdaste fysikaliska och matematiska sottiser men däremot genom en öfverlägset ironisk ton tillkännagifver sitt ogillande af det enda rimliga han har att säga. För att detta skall bli tydligt, vill jag först med några ord påpeka det sammanhang, som utgör bakgrunden för hans ord.

D:r M. hade anmärkt, att jag följt den Volkmannska satsen, att ljudförnimmelser i afseende på intensitet ej kunna skiljas, om ej ljuden i afseende på styrka förhålla sig som 4 : 3, men enligt Vierordt skulle man i st. f. detta förhållande ha att sätta förhållandet $\sqrt{4} : \sqrt{3}$. Detta förvånade mig till en början, emedan det aldrig i psykofysiken numera talas om annan skillnadströskel än $^1/_3$ och jag för öfrigt icke hade mig bekant att Vierordt speciellt anställt undersökningar om skillnadströskeln, ja, Renz och Wolf, som under Vierordt's ledning undersökt skillnadströskeln, hade t. o. m. erhållit större tröskelvärde än Volkmann, nämligen 100 : 72.

Emellertid trodde jag mig finna en förklaring af d:r M:s påstående i det förhållandet, att Vierordt hyllade en afvikande åsikt angående den objektiva ljudstyrkans väsen och mått. Under det Fechner och med honom Volkmann samt alla äldre och, som jag förmodar, alla nutida fysici

[1] Språk och stil IV s. 156—164. [2] Ibid. s. 165, 166.

anse, att ljudstyrkan, objektivt betraktad, är lika med "lefvande kraften" i ljudrörelsen, så ansåg Vierordt i öfverensstämmelse med teoretiska deduktioner af Schafhäutl och på grund af egna experiment, att ljudstyrkan hade sitt väsen och mått i "rörelsemängden" eller produkten af massan och hastigheten. Om nu massan antages konstant, så blir enligt Vierordt ljudstyrkan proportionell mot hastigheten eller, hvilket i fråga om fallande kroppar är detsamma, kvadratroten ur fallhöjden.

Då den lefvande kraften är produkten af massan och kvadraten på hastigheten, så blir i detta fall "rörelsemängden" proportionell mot kvadratroten ur den lefvande kraften. Däraf följer då, att om skillnadströskeln, uttryckt i skillnaden mellan den lefvande kraften i två ljudrörelser är $^1/_3$ eller om två ljud kunna nätt och jämt skiljas, när deras lefvande kraft förhåller sig som 4 : 3, så skulle enligt Vierordt ljudstyrkan förhålla sig som $\sqrt{4} : \sqrt{3}$.

När jag i denna omständighet trodde mig finna förklaringen till d:r M:s egendomliga invändning, lät jag d:r M:s (Vierordts?) åsikt för öfrigt vara oantastad, enär det skulle blifvit för vidlyftigt att gå den närmare på lifvet. Jag ansåg mig icke heller hafva något intresse af att angripa min motståndare, utan nöjde mig med att parera hans angrepp så pass mycket, att jag kunde försvara min egen position.

Men d:r M. tyckes icke ha senterat denna sida i min polemik utan lönar min beskedlighet genom att helt frankt omvända rätta förhållandet och förklara, att jag oriktigt återgifvit andras åsikter. Jag anser mig därför nu böra återgifva d:r M:s märkliga resonemang, beledsagadt af upplysande parenteser och anmärkningar, för att läsaren måtte se, huru en experimentalfonetiker *ex professo* "följer fysikaliska företeelser i deras sammanhang".

"Volkmann och Vierordt", säger d:r M., "hade vid sina försök angående det mänskliga örats känslighet för ljudstyrkor användt en apparat, där en kula föll ned på en platta från olika höjd". *Detta är sanning med en viss modifikation. Volkmann, som först uppdagade skillnadströskeln* $^1/_3 = 0{,}33\ldots$, *använde en ljudpendel, där en trähammare slog mot sidan af en fyrkantig glasflaska; Renz och Wolf, som under Vierordt's ledning funno skillnadströskeln* $^{28}/_{72} = 0{,}377\ldots$, *begagnade sig af ett pickande ur, som placerades på olika afstånd från örat. Sedan bekräftade visserligen Volkmann sitt*

rön genom experiment med stålkulor som föllo mot en stålplatta, och C. Nörr under Vierordts ledning använde för att pröfva den Fechnerska lagen fallande kulor, men Vierordt själf använde dem för att mäta den objektiva ljudstyrkan.

"Volkmann antog på grund af teoretiska reflexioner [rättare: *på grund af allmänt gällande betraktelsesätt inom fysiken*], att fysikaliska intensiteten hos det härvid uppkommande ljudet, d. v. s. den lefvande kraften hos ljudsvängningarna [*lägg märke till denna förklaring!*], vore proportionell mot [eller enligt d:r M. lika med] den lefvande kraften hos den nedslående kulan".

"Vierordt åter förklarade med stöd af [*enligt d:r M:s mening*] exakta[1] mätningar [*som enligt allmän mening då voro omöjliga*], att icke hela den lefvande kraften hos kulan omsattes i ljudsvängningar [*hvilket icke heller den vanliga fysiken och Volkmann sagt men som d:r M tror ligga i proportionaliteten*], utan att det *resulterande ljudets* intensitet [d. v. s. *lefvande kraft,* skulle d:r M. kunnat tillägga] vore proportionell mot enkla hastigheten (d. v. s. kvadratroten ur lefvande kraften) hos den *nedslående kulan*" [*alldeles som om detta innebure det förra eller att "icke hela den lefvande kraften omsattes i ljudsvängningar!"*].

"D:r R. upplyser oss nu om, att meningsdifferensen mellan de nämnda forskarne bestod i olika uppfattning af. *begreppet* fysikalisk intensitet eller ljudstyrka". Här börjar tonen i d:r M:s framställning blifva ironisk. Vi kunna däraf sluta, att han fått sikte på någonting rimligt, som för hans egendomliga syn ter sig orimligt. Det kan därför vara lämpligt att här stanna och punkt för punkt påpeka de viktigaste dragen af okunnighet och missförstånd, som d:r M. gör sig skyldig till.

[1] Af höflighet vill jag här returnera en passus ur d:r M:s egen artikel. "D:r M. måste väl medgifva, att begreppet" exakthet och exakt mätning "bör vara klart för hvar och en, som vill syssla med och bedöma undersökningar, där mätningar komma i fråga. Att innebörden af detta begrepp icke är klar för d:r M., framgår af hans påstående, att Vierordt med stöd af exakta mätningar förklarat, att det *resulterande ljudets* fysikaliska intensitet d. v. s. den lefvande kraften hos ljudsvängningarna vore proportionell mot kvadratroten ur den lefvande kraften hos den *nedslående kulan.* D:r M. har sig således icke bekant", att man icke ännu eller åtminstone icke då kände några fullt tillförlitliga objektiva metoder att mäta den lefvande kraften i själfva ljudrörelsen.

1:o) förnekar som vi sett d:r M., att *Volkmann och Vierordt hade olika uppfattning af begreppet ljudstyrka.* För att bevisa, att detta dock var fallet eller att Volkmann med ljudstyrka förstod "lefvande kraft", men Vierordt "rörelsemängd", skall jag anföra följande ställen:

Vierordt skrifver i sin artikel "Die Messung der Schallstärke" (Ztschr. f. Biologie Bd. 14 s. 300): "*Schafhäutl* nahm an, dass die bei den gegebenen Versuchsbedingungen hervorgebrachten Schallstärken proportional seien: 1) dem Gewicht der auf die schwingungsfähige Platte auffallenden Kugel und 2) der Wurzel aus der Fallhöhe, oder was dasselbe ist, der einfachen Geschwindigkeit, welche der fallende Körper beim Aufschlagen auf die Platte hat. Ihm dient also als Ausdruck der Schallstärke die sog. 'Grösse der Bewegung', das 'Bewegungsmoment' des fallenden Körpers".

"Nach Fechner (Psychophysik Bd. I s. 180) kann es sich hier nicht um das 'Bewegungsmoment', sondern ausschliesslich nur um die, den Geschwindigkeitsquadraten, also auch der Fallhöhe proportionale 'lebendige Kraft' des fallenden Körpers handeln". Ib. s. 303: "*Das akustische Maass der Schallstärken* ist somit, bei gleichem Fallgewicht, nicht durch das Geschwindigkeitsquadrat, sondern durch die einfache Geschwindigkeit gegeben, welche das Fallgewicht im Moment seines Aufschlagens auf die schwingungsfähige Platte hat. Die einfache Geschwindigkeit ist aber der Quadratwurzel aus der Fallhöhe proportional". Ib. s. 304: "Demnach sind die Schallstärken zu berechnen durch die Formel $m\sqrt{2gr}$, wobei m = Gewicht der Fallkugel, g = Acceleration (9810^{mm}) und r = Fallhöhe".

Carl Nörr, som under Vierordt's ledning experimenterade för pröfning af den Fechnerska lagen på ljudstyrkans område, skrifver om den ifrågavarande saken[1]: "Beim Beginn meiner Arbeit ging ich von der fast allgemein gültigen Voraussetzung aus, dass die Schallstärken dem Gewicht der auf die schwingungsfähige Platte fallenden Kugel und dem Quadrat der schwingungsamplitude der tönenden Platte, mit einem Worte *der lebendigen Kraft der Schallbewegung*[2] proportional sei".

"Im Verlauf meiner Studien wurde ich aber von Herrn Professor v. Vierordt aufmerksam gemacht, dass sich die

[1] Zeitschr. f. Biologie 15 s. 300 f.
[2] Kursiveringen af mig.

Dinge wesentlich anders verhalten. Versuche, die derselbe innerbalb einer genügenden Variation der Fallhöhen und der Fallgewichte anstellte, zeigten auf das bestimmteste, dass die Schallstärke proportional ist der Quadratwurzel der Fallhöhe des fallenden Gewichts (*m*), also auch der einfachen Geschwindigkeit (*c*), welche letzteres im Moment seines Aufschlagens auf die Platte erlangt hat; demnach ist 'die Quantität der Schallbewegung' das Maass der Schallstärke. Letztere Annahme hat übrigens schon früher *Schafhäutl*, jedoch nur aus theoretischen Gründen und nicht etwa gestützt auf vergleichende Versuche, aufgestellt".

2:o) har d:r M. låtit *Vierordt likställa ljudstyrka med lefvande kraft.* Denna jämte föregående punkt bevisar nogsamt, att d:r M. är absolut okunnig om den strid, som framkallades af Vierordt angående ljudstyrkans väsen och mått.

3:o) menar d:r M., att *Vierordt verkställt exakta mätningar af den lefvande kraften både i kulan och ljudet.* D:r M. har således icke fattat, att det hart när enda sättet att mäta den lefvande kraften i ljudet är att i kulan *beräkna* den lefvande kraft, som insättes i ljudrörelsen.

A. Oberbeck yttrar i början af sina "Untersuchungen über die Schallstärke" (Wiedemanns Annalen 13 s. 235) följande: "Es sei eine bestimmte Schallquelle gegeben. Wie hängt die Intensität des von derselben erzeugten Schalles von der aufgewandten Energie ab, wenn nur diese verändert wird, alle übrigen Umstände aber unverändert bleiben?" — — — — — "Ein ähnliches, noch einfacheres Beispiel bietet die Schallerregung durch Kugeln, welche auf eine feste Platte aufschlagen. Bei denselben wird die zugefürte Energie repräsentirt durch das Produkt aus Fallhöhe und Gewicht." — — — — — "Die einer Schallquelle zugeführte Energie lässt sich nur in wenigen Fällen genauer messen. Am einfachsten ist dies möglich bei dem Aufschlagen fallender Kugeln auf Platten. Aus diesem Grunde ist diese Schallquelle mehrfach zu Versuchen über die Schallempfindung benutzt worden."

4:o) säger d:r M., att *Vierordt förklarat* ***den lefvande kraften*** *i ljudet proportionell mot kvadratroten ur lefvande kraften i den nedslående kulan.* Det är, såsom vi sett, ***ljudstyrkan (= rörelsemängden)*** som Vierordt förklarat proportionell mot kvadratroten ur fallhöjden.

5:o) menar d:r M. att *detta skulle betyda, att "icke hela*

den lefvande kraften i kulan omsattes i ljudsvängningar" eller att *lefvande kraften i ljudet vore mindre än lefvande kraften i kulan.* D:r M. är således okunnig om, att kvadratroten kan vara mindre, lika med eller större än kvadraten. Att den är mindre än kvadraten inträffar endast om kvadraten är större än 1. Men intet hindrar att uttrycka fallhöjden i delar af en kilometer. I sådant fall blir kvadratroten alltid större än kvadraten, och då "proportionell mot" för d:r M. betyder "lika med", så måste lefvande kraften i ljudet blifva större än lefvande kraften i kulan.

Vierordt har icke användt förhållandet mellan roten och kvadraten för att uttrycka förhållandet mellan lefvande kraften i ljudet och lefvande kraften i kulan, utan för att uttrycka ljudstyrkans långsammare ökning i jämförelse med den lefvande kraftens hastigare, och detta förhållande är oberoende af huruvida rot och kvadrat äro hela tal eller egentliga bråk. Det är ock för kritik af den Fechnerska lagen d. v. s. den relativa skillnadströskelns konstans likgiltigt, hvilket beräkningssätt man använder för ljudstyrkan, blott den beräknas lika, så att ljudstyrkorna kunna jämföras.

Äfven om kvadratroten alltid vore mindre än kvadraten, så vore d:r M. icke räddad från orimliga konsekvenser. Ty i sådant fall skulle lika mycken energi gå förlorad för ljudrörelsen eller omsättas i andra rörelseformer, kulan och underlaget må vara af hvad material som helst. Men det är orimligt att ljudet skulle bli lika starkt, om kulan vore af kork, trä, bly, järn, stål eller elfenben och underlaget af skiffer, stål eller ebenholts.

6:o) har d:r M. förklarat att *enligt Vierordt skulle skillnadströskeln ligga i förhållandet* $\sqrt{4} : \sqrt{3}$. Detta måste vara missförstånd från d:r M:s sida. I sådana experiment, där massan är konstant, kan ljudstyrkan beräknas proportionell mot fallhöjden (och därmed mot lefvande kraften) eller ock enligt Vierordt proportionell mot kvadratroten ur fallhöjden (och därmed mot kvadratroten ur lefvande kraften). Gör man en falsk generaliserig af detta, så kommer irritamentet enligt Vierordt att förhålla sig till irritamentet enligt vanlig beräkning som kvadratroten till kvadraten.

Men man behöfver blott anordna experimentet med konstant fallhöjd och växlande fallvikt, så blir irritamentet enligt Vierordt proportionellt mot irritamentet enligt vanlig

beräkning, ehuru det blir större eller mindre än lefvande kraften, allteftersom fallhöjden är mindre eller större än 1.

7:o) menar d:r M. falskeligen, att *förhållandet* $\sqrt{4} : \sqrt{3}$, beräknadt enligt Vierordt, *skulle utgöra någon motsats mot mitt påstående*, att skillnadströskeln ligger i förhållandet 4 : 3. Om Vierordt hade rätt, så träffas icke min framställning af någon anmärkning, enär förhållandet 4 : 3 för lefvande kraften på det nogaste motsvaras af förhållandet $\sqrt{4} : \sqrt{3}$ för rörelsemängden i sådana experiment där massan är konstant.

8:o) Äfven om Vierordt hade satt skillnadströskeln till förhållandet $\sqrt{4} : \sqrt{3}$ och detta utgjorde någon motsats mot mitt påstående, så *kan detta icke numera anföras mot mig*, enär Vierordts hypotes redan är vederlagd och man nu anser för afgjordt, att ljudstyrkan är proportionell mot lefvande kraften. Paul Starke (Phil. Stud. 3) slutar sin afhandling "Die Messung von Schallstärken" med den konklusionen: "Die Schallstärke ist der lebendigen Kraft proportional".

Vi kunna nu fortsätta återgifvandet af d:r M:s framställning.

"Vierordt skulle enligt honom [Rosengren] ha hyllat den åsikten, att ljudets d. v. s. ljudsvängningarnas, fysikaliska intensitet vore [under förutsättning af konstant fallvikt] proportionell mot kvadratroten ur [fallhöjden och därmed ur] den lefvande kraften icke [jo visst!] hos den nedslående kulan utan [bättre: och därmed] hos dessa samma ljudsvängningar!"

Hvad d:r M. här med ironisk ton — märk "skulle" och utropstecknet! — betecknar som falskt, enkannerligen slutordet, är som man af det föregående sett, fullkomligt öfverensstämmande med verkliga förhållandet, undantagandes att han utan stöd i mina ord tillskrifver mig ett förnekande, som endast följer af hans falska uppfattning af förhållandet mellan den lefvande kraften i ljudet och i kulan. Han har nämligen förbisett, hvad jag ofvan framhållit, att beräkningen af den lefvande kraften i kulan är ett sätt att mäta den lefvande kraften i ljudet.

Efter det sätt, hvarpå d:r M. återgifvit icke allenast min, utan äfven andras åsikter, passar det utmärkt, att han slutar med följande tänkvärda sats:

"Ett sådant oriktigt återgifvande af andras åsikter talar väl tillräckligt tydligt för oredan i den framställandes egna tankar".

Äfven med afseende på resten af d:r M:s artikel hade jag skrifvit ett genmäle, som lika samvetsgrant som förra gången tillbakavisade allt, som kunde anses innebära någon invändning mot min åsikt, på det att ingen skulle behöfva tänka, att jag gick ur vägen för något inkast såsom besvärande. Men då utrymmet förbjuder offentliggörandet häraf, så nödgas jag inskränka mig till att blott flyktigt beröra hvad d:r M sedan anmärker.

Sid. 151: I stället för att uppfordra mig att anföra auktoriteter för den nya tolkningen af den Fechnerska lagen, hade det varit d:r M:s skyldighet att vederlägga min sidd. 135 och 136 gifna tolkning.

Ibidem. Där vi populärt kunna säga: "det här ljudet är starkare än ett annat och detta återigen starkare än ett tredje", är det psykofysikens uppgift att numeriskt urskilja olika intensitetsgrader.

Sid. 52. Här gör sig d:r M. mer enfaldig än han är eller åtminstone borde vara efter alla påminnelser om hvilken dynamisk accent jag likställt med kvantiteten.

Ibidem. Prof. Jespersen har funnit, att accenten icke flyttar vid omvändning, alldeles såsom jag redan i noten till mitt föredrag sagt om den musikaliska cirkumflexen. Hans försök bekräfta således den förkastelsedom jag fällt öfver d:r M:s inexakta experiment, som strida mot hans egen förklaring och mot hvarandra.

Sid. 53. För mig har det verkligen varit ett mindre intressant skådespel att se, huru personer, af hvilka man på grund af deras offentliga ställning hade rätt att vänta ansvarskänsla, kunna bryta stafven öfver en teori, som de icke kunna vederlägga, och det på grund af fakta, som de icke kunna förklara.

Sid. 54. Jag har medgifvit, att om man *icke* fattar dynamisk accent i den mening, hvari jag förut angifvit, så behöfver den icke vara identisk med kvantitet. Nu talar d:r M. om "d:r R:s medgifvande, att den dynamiska accenten icke är identisk med kvantitet i den mening, han förut hade påstått". Alldeles som om detta vore sak samma. "Ett sådant oriktigt återgifvande af andras åsikter talar väl tillräckligt tydligt för oredan i den framställandes egna tankar."

Sid. 55, 56. Alla d:r M:s bemödanden att slingra sig undan min slutsats, att han med dynamisk accent menar musikalisk accent, äro fruktlösa. Ty om han i följd af den

musikaliska accenten, som vid omvändning förblir sig lik, fattar en stafvelse såsom dynamiskt betonad i *lexikaliskt uttal*, så måtte han väl i all världen också därmed fatta denna stafvelse såsom *dynamiskt* betonad.

Sid. 56—59. D:r M:s nya experiment äro icke ett spår lyckligare än hans förra. Jag hade icke beskrifvit mina subjektiva experiment för att framlocka nya subjektiva experiment, som voro lika blottställda för inkast. Men när d:r M. företog sig att göra efter några af mina experiment, så är det betecknande, att han just valde den serie, som från hans ståndpunkt måste blifva otillförlitligast. Den serie han valt — D — har den svagheten, att man gärna vill höja tonen jämte styrkan eller, som d:r M. själf erkänner, det "finnes en naturlig tendens till att låta tonen stiga på den starkare uttalade stafvelsen". När jag påstått, att det är tonstigningen, som af d:r M. fattats som dynamisk accent, är det föga lyckligt att i striden mot mig välja just den serie, i hvilken han har fördel af att gifva efter för en naturlig tendens till tonhöjning. Ju mindre han är i stånd att skydda sig mot denna feltendens, desto mera talar experimentet mot mig. Helt annorlunda var förhållandet för mig. Ju mer jag gaf efter för den naturliga tendensen, desto mer var tonhöjningen egnad att draga uppmärksamheten till sig och förhindra att kvantiteten fattades som dynamisk accent. Jag hade största fördelen af den största korrekthet och ett fel, som icke ändrade uppfattningen, blott så mycket mer bekräftade kvantitetens betydelse.

Trots allt förhåller det sig så, att de mest kontrasterande serierna hos d:r M., t. ex. E. H. från Falun å ena sidan och å andra sidan G. F. från London, tala för att det är olika moment, som blifvit bestämmande för deras accentförnimmelse. Att det för den förre är kvantiteten, lider intet tvifvel. Att det för engelsmannen är ljudstyrkan (ljudets fysikaliska intensitet) som i språket bestämmer accentförnimmelsen, framgår icke af d:r M:s experiment. 1:o) är icke möjligheten af en ringa tonglidning helt och hållet utesluten och med kännedom af örats ytterliga känslighet för tonskillnader (0,2 vibration i sek.) och i synnerhet tonglidningar måste en ringa glidning blifva bestämmande för den, som bestämmes af tonalitet; 2:o) äfven om all tonglidning vore absolut bannlyst, så är det möjligt, att styrkan, om den annars är märkbar, allenast vikarierar för tonstigning. För

att kunna afgöra, hvilkendera är bestämmande i språket, intensiteten eller tonaliteten, fordrades således experiment enligt serien C, där dessa båda komponenter täflade om uppmärksamheten. Att d:r M. underlåtit dessa och valt serien D, måste väcka berättigad undran.

Sid. 59. D:r M:s psykologiska lärdom låter honom med filosofiskt lugn finna sig i den konsekvensen, att det normala psykiska förloppet vid hörandet af språkljud vore en sinnesvilla, en illusion. Han finner ju också illusioner, när vi *se*, att en linje är dubbelt så lång som en annan, när vi *höra*, att ett ljud kommer från en bestämd riktning, och när vi *känna*, att ett föremål har en bestämd form. Alla sådana omdömen bero nämligen af rörelseförnimmelser. Emellertid kan icke i dessa fall uppvisas någon af de förväxlingar, som jag sid. 165 framhållit såsom kännetecknande för en sinnesvilla. Rörelseförnimmelserna förväxlas ju icke här eller fattas illusoriskt såsom "specifikt optiska egenskaper hos det sedda, såsom ljus- och färgvärden". Ty de senare skulle icke kunna vara ett adekvat uttryck för att en linje är dubbelt så lång som en annan. Icke heller kunna specifikt akustiska egenskaper, ljud- och klangvärden, eller specifikt sensoriska egenskaper, tryck- och temperaturvärden, utgöra adekvat uttryck för rumsförhållanden. Tvärtom måste väl dessa hafva sitt närmast adekvata uttryck i rörelseförnimmelser. Icke desto mindre vill d:r M. göra troligt, att här skulle föreligga sinnesvillor lika svåra, som när intensiteten i adekvata hörelförnimmelser ersättes och förväxlas med rörelseförnimmelser icke i samma uppfattande organ (örat) utan i ett annat producerande organ (röstorganet). Alldeles som om ljusstyrkan i *sedda* linjer skulle uppfattas genom rörelseförnimmelser och det icke i ögonmusklerna utan i handens muskler. Detta är icke någon enkel och simpel illusion, utan en synnerligen komplicerad förvillelse, som lyckligtvis icke förekommer annorstädes än i d:r M:s fantasi.

Sid. 60. Kursiveringen af orden *språk*ljud och ljud*artikulationen* afser att visa, hvilka viktiga delar af den bakom ordet liggande saken som jag förlorat. Emellertid har, som det synes, d:r M:s stolta logik icke lyckats "stappla" sig fram öfver orden utan att fastna i de snaror, som lura under ordens oväsentliga betydelser. Väsentligt för språkljuden, liksom för språket, är väl att de äro meddelelsemedel, men oväsentligt, huru de frambringas. Talorganers verk-

samhet är icke oundgänglig för deras produktion, äfven talmaskiner kunna frambringa språkljud. Icke hvarje medels talorganer frambragt ljud är artikuleradt, äfven oartikulerade ljud kunna på detta sätt frambringas. Artikuleradt ljud är det, som inom sig äger den distinktion och fördelning (= artikulation), som gör det tjänligt till meddelelsemedel. För språkljuds bedömande äro således icke de bestämningar väsentliga, som äro gifna i förnimmelserna af ljud*artikulationen* i betydelse af ljud*produktionen*, men väl sådana som äro gifna i ljud*artikulationen* i betydelsen af det sätt, hvarpå ljuden äro distinkta och delade i stafvelser d. v. s. artikulerade i objektiv bemärkelse eller danade till meddelelsemedel.

Sid. 61. När vi säga, att "det italienska *a* ljuder klarare än det svenska" och "det danska *r* ljuder starkt gutturalt", så är i båda fallen *ljudeffekten* objekt för vår hörselförnimmelse och subjekt i vårt omdöme, och predikatverbet *ljuder* framhåller, att bestämningarna *klart* och *gutturalt* också afse hörselförnimmelser eller *klangen* (timbern) hos ljudeffekten. Men *benämningarna* på de olika arterna af klang äro hämtade, den ena från likheten med synförnimmelser, den andra från produktionssättet. Uttrycket "gutturalt" *inmänger* således ej i hörselförnimmelsen en komponent af produktionsförnimmelse, utan *benämner* en hörselförnimmelsekomponent efter det vanliga, icke nödvändiga, sättet för dess producerande.

Det är klangen i ljudeffekten vi beteckna med ord sådana som *grymta, råma, gnägga, bräka, knarra, skrälla, spraka, smattra*, och det fordras ej en produktionsförnimmelse, för att vi skola hafva en normal mänsklig uppfattning af dessa ljud. Och på samma sätt förhåller det sig nog också med de artikulerade ljud, som användas i språket.

Slutligen presenterar d:r M. en ny upplaga af sitt bevis för artikulationsenergien såsom dynamisk accent. Det skall vara en disjunktiv slutledning af *modus tollendo ponens*. Tyvärr finnes ingen garanti för att alla möjligheter äro upptagna i *maior* eller alla utom en undanröjda genom *minor*. Slutsatsen påminner därför om skolmagistern, som vid rannsakning efter upphofsmannen till ett fuffens frågade den ene lärjungen efter den andre: "är det du? är det du?" och när han kom till den siste och alla föregående svarat: "nej!" sade till denne: "alltså är det du". Skillnaden är blott den, att magistern opartiskt följde den ordning, hvari lärjungarne sutto, men d:r M. har afsiktligt placerat "total-

energien" sist. Eller hvarför upptages ej bland möjligheterna äfven *kvantiteten* d. v. s. stafvelselängden? Däremot upptages ljudkvantiteten, liksom den vore sak samma. Men den är ju snarare ljudmassa. Och vid denna finnes intet skäl att se bort från begynnelsekonsonanterna *k* och *v* i orden *kĭt* (= *kitt*) och *văl*. Men är det fråga om *kvantitet* eller den rytmiska stafvelselängden, så kan man ej blunda för att *t* anses vara längre än *l*, något som också i skriften fått sitt uttryck genom dubbelskrifning. Visst är, att orden med lika betoning kräfva lika afstånd från vokalernas början till nästa vokal. T. ex.: *kitt är ett ämne, men val är en handling*. Här finnes således ett likhetsmoment, som icke upptagits bland möjligheterna och som således icke kan vara uteslutet, när slutsatsen utropar sitt: "alltså är det totalenergien". Den omständigheten, att d:r M. så behandlat denna möjlighet, ser nästan ut som en afsikt, och därför har jag verkligen undrat, om d:r M. icke velat eller icke kunnat åstadkomma ett bättre bevis.

Men det bästa har ändå d:r M. sparat till sist. I sin ifver att försvara totalenergien glömmer han sig och genom en fatal indiskretion kastar han öfver bord hela resultatet af sina experiment. "Så godt som undantagslöst uttalade försökspersonerna i fråga först högt för sig orden och ofta upprepade de dem flera gånger, förr än de afgåfvo det begärda omdömet". Hvad skall man sätta för lit till ett omdöme, som fälles först sedan försökspersonerna själfva flera gånger upprepat fonemet? D:r M. förklarar också: "De lade således till grund för detta omdöme om den dynamiska accenten icke själfva hörselintrycket, utan läto bestämma sig af förnimmelser, som de hade vid sin egen reproduktion af hvad de hört". Ja, hvad göres oss mera vittne behof! Att de icke fällde sitt omdöme om det ursprungliga fonemet, som skulle bedömas, är uppenbart. Om de, såsom naturligt är, fällde sitt omdöme på grund af det reproducerade fonemet, hvad garanti har man för dess öfverensstämmelse med det ursprungliga?

Norrköping 1905.

Erik Rosengren.

Härmed förklarar redaktionen denna polemiska debatt i tidskriften afslutad.

Smärre bidrag.

2. *Grilljanne.*

I sin bok om egennamn med sekundär användning i nysvenskan har Doc. Hjelmqvist utförligt redogjort för uppkomsten af ordet "grilljanne". Det enkla och naturliga i denna förklaring styrker dess sannolikhet. Det oaktadt vill jag dock påpeka ett förhållande, som möjligen kan ha medverkat vid bildandet af detta ord.

I Paris har, som bekant, den företeelse, som kallas snobb, sedan århundraden tillbaka haft en hel rad af mer eller mindre lifskraftiga benämningar. Bland annat har han också hetat *gratin*. En osökt öfversättning af detta ord vore just "grilljanne". Jag kan inte säga, när *gratin* såg dagen på bulevarden i Paris, men förmodligen är ordet äldre än "grilljanne", ty jag såg det första gången i en skämtkalender från början af 90-talet, och det var kanske då inte så alldeles nytt. Det ser nu ut att vara mer än en tillfällighet, att samma sak får samma namn i Paris och Stockholm och detta ungefär samtidigt. Vore det inte möjligt, att *gratin* föresväfvat vederbörande och gifvit första uppslaget till bildningen af ordet "grilljanne"? Det vore i så fall en *gratin* från Paris, omplanterad till Stockholm, där han funnit god jordmån och utmärkt trefnad i Jones' grillrum.

Alfred Stenhagen.

3. *Kellgrens sapfiska vers.*

I Språk och Stil II: 24 f. förde docenten G. Kallstenius på tal den sapfiska vers, som Kellgren och Oxenstierna i början af 1790-talet begagnade i några dikter. Samma årgång sid. 142 f. framställde jag ett par förmodanden rörande tvistiga frågor därvid, hvilka Kallstenius älskvärdt dels bemötte, dels antog (S. o. S. II: 235 f.). Af orsaker, som torde bli klara i det följande, återkommer jag här till den redan rätt omskrifna strofbildningen. Kallstenius antagande "att Flemmings, Oxenstiernas och Kellgrens rytmisering af den sapfiska versen ha (!) som gemensamt ursprung den brukliga felaktiga skanderingen af sådan latinsk vers" är gifvetvis alldeles riktigt. Men man måste återföra uppkomsten af felskanderingen till långt mera fjärran tider än "öfvergången mellan 1700- och 1800-talen". Det framgår af Atterboms ord: "Minne af Samuel Columbus" (Sv. Akad. Handl. XXIV: 292): "Besynnerligt är, att den föresyn af en vacker och riktigt skanderad saffisk vers, som Stjernhjelm äfvenledes hade gifvit, icke beaktades af någon enda bland hans efterföljare. Än besynnerligare, att den förste, som på vårt modersmål försökte denna versart enligt den oriktiga skansion, hvilken sedermera (ehuru med välljudsfullare användning) återfinnes hos Kellgren och Oxenstjerna, var en ypperlig latinsk poet: den samme Magnus Rönnow, på hvars lofqväde Carl XII med största skäl satte ett högt värde, emedan få hafva besjungit honom lika skönt i lyckan, och ingen skönare i olyckan."[1]

[1] Hammarsköld påpekade i Sv. Litt.-tidn. 1817, sp. 747, att Kellgren "flyttat daktylen från tredje versmåttet till det första". Beskow (Sv. Akad. Handl. XXXV) anmärker, tydligen mot Atterbom: "Man har anmärkt, att dessa [oden] i skandering skilja sig från de antika. Kellgrens fina öra sade honom, hvad som vore mest välljudande för svenska öron. Det är, enligt vår tanke, en förtjänst, icke ett fel, att han gjort sitt versslag så svenskt som möjligt". — Också en fosterländskhet!

Ännu ett intyg ges af K. A. Melin i "Om sonettdiktningen", där det påpekas att Eric Lindschöld och Werner von Rosenfelt användt ett "qvasi-saphiskt" versmått, d. v. s. just Flemmings bekanta skansion af strofen (jfr J. A. Almquists afhandling om Werner von Rosenfelt i Samlaren 1896, sid. 111).

Strofbildningens ålder framgår af hvad som yttras hos Minor, Neuhochdeutsche Metrik[2], sid. 453 ff. I latinska verser går den tillbaks till 1100-talet, i tyska ett par århundraden senare. Här är utgångspunkten för "Kellgrens sapfiska vers".

Riktigt skanderad sapfisk vers finns emellertid också på Kellgrens tid, t. d. "Skalde-Qwäde Öfwer Hösten. Sapphisk ode" i Gjörvells "Samlaren" 1774, sid 743.

R. G. B.

4. *En svensk strofbildning?*

Den svenska språklära, Lektor N. Beckman för ej så länge sedan utgifvit, gör ett så trefligt intryck, att man riktigt afundas de skolpojkar, som komma att lyckliggöras med den boken. Och måhända skola äfven pappor och mammor och äldre syskon, om de taga den i hand, fängslas af den till sin egen öfverraskning. Ej minst kapitlet om stilistik skall nog för många verka klargörande och befriande.

Men det får författaren säkert höra från mera omdömesgillt håll; min afsikt med dessa rader är blott att göra en randanmärkning till en punkt af den lilla värslära, som utgör bokens sista kapitel[1].

[1] Att förf. där ånyo framställer sin modifikation af von der Reckes åsikt angående omkastningen i jambisk värs, det kan naturligtvis ej annat än bedröfva undertecknad, som smickrat sig med, att arbetet för den Jespersenska kritiken och teorien ej skulle varit helt förspilldt på lektor B.!

Då författaren omnämner några af de vanligast förekommande värsformerna heter det:

"Här må ock ihågkommas en rent mästerlig svensk strofbildning, den af Tegnér i Sång vid Svenska akademiens femtioåraminneshögtid använda".

Att denna strofbildning är mästerlig, har jag aldrig hört bestridas; sedan mer än 300 år har man allmänt lofordat Spencerstrofen — något annat är nämligen icke ifrågavarande värsform. Tegnér har gifvetvis ej tagit den direkt från upphofsmannen utan från en stor engelsk skald, som nog påverkat honom vida mera än han ville erkänna vare sig inför sig själf eller andra.

Se här en strof att jämföra med Tegnér:

Childe Herold was he hight — but whence his name
And lineage long, it suits me not to say:
Suffice it, that perchance they were of fame
And had been glorious in another day:
But one sad losel soils a name for aye,
However mighty in the olden time;
Nor all that heralds sake from coffined clay,
Nor florid prose, nor honeyed lines of rhyme,
Can blazon evil deeds, or consecrate a crime.

Som man ser är hela strofen densamma — jämväl den afslutande alexandrinen, hvari Beckman fyndigt sett en artighet mot gamla skolan. Tegnér har gjort sig rimflätningen något lättare, men denna lilla ändring kan ej ge skäl att betrakta strofen såsom en nybildning.

Otto Sylwan.

5. *Svenskan i Amerika. Tillägg.*

Den lilla studie öfver det svenska språket i Amerika, hvilken jag införde i Språk och Stil för 1904 (sid. 1 ff.) har varit föremål för en del diskussion och omnämnanden i Amerika. Samtliga mycket välvilliga i sitt om-

döme, ha mina svensk-amerikanska kritiker på samma gång meddelat åtskilliga tillägg och rättelser till det af mig gifna materialet. Därvid har jag särskildt att nämna pastor E. A. Zetterstrand, som i tidskriften "Ungdomsvännen" för 1904 (i juni-, juli- och augustihäftena) lämnat en rikhaltig och betydelsefull uppsats om "Engelskans inflytande på det svenska språket i Amerika" och i samma tidskrifts novemberhäfte (sid. 348 ff.) i artikeln "Svenskan i Amerika bedömd af en svensk vetenskapsman" gaf ett kritiskt referat af min uppsats. Vidare har redaktör O. A. Linder i bref lämnat mig ett stort antal upplysningar; likaså läraren vid Augustana college J. Mauritzson. I det jag härmed sänder dem mitt hjärtliga tack, uttrycker jag min glädje öfver att ett samarbete sålunda kommit i gång mellan språkintresserade på ömse sidor om hafvet.

Som både rättelser och tillägg gälla enstaka ord, anser jag mest ändamålsenligt att här lämna dem i alfabetisk ordning efter stickorden.

alley betyder gränd, bakgata.

bakgård, den inhägnade, men ej kringbyggda gården bakom ett hus; svenskt citat hos Hallström, Vilsna fåglar, sid. 20.

basement, bebodd källarvåning.

(bilag) pl. *bilagar* (eng. by-laws), förordningar, stadgar.

commencement betyder afslutningshögtidlighet.

frontplan, trädgård framför ett hus.

gripman, förare i kabelspårvagn.

gå ned till staden (eng. go down), resa till stadens centrum från en förstad.

hall betyder ofta blott en stor sal.

hospital, lasarett; citat hos Per Hallström, Reseboken 90.

hårda stenkol (eng. hard coal), antracitkol.

kollektör (eng. collector), inkasserare.

kommission (eng. commission), provision.

likskådare öfversätter det eng. coroner.

maskinist betyder maskin-

arbetare; det rikssvenska maskinist öfversättes däremot med engineer.

motorman, förare å elektrisk spårvagn.

pelarbana öfversätter amer. elevated roads; äfven *höjdbana* har användts.

primärval öfversätter amer. primary.

reseagent (eng. traveling agent), reseombud för affärshus.

sectionsarbetare (af eng. section, del, afdelning; 640 acres), arbetare, som är anställd vid ett arbetslag, som utför reparationsarbeten o. d. på en viss bansträcka.

sekulär (eng. secular), värdslig.

silkes- i ss. i stället för siden-.

stadigt torde återgå på eng. steady.

stockyard, slakteri; samling af fållor eller en enda stor fålla vid slakteri.

stordel lär äfven användas i Sverige.

stumptalare, kampanjtalare utan större anspråk.

ställa en motion af eng. put a motion.

såpa betyder ofta tvål.

teamster, körsven (ej kusk).

unionarbetare (amer. union worker), till fackförening hörande arbetare; motsatsen är *nonunionarbetare* eller *ickeunionarbetare*.

uppbetald anses öfversätta eng. paid up.

vägkommissarie (eng. road commissioner), väguppsyningsman.

växelställare (eng. switch tender) spårväxlare på station.

yard påstås "trots alla lexika" vara = 3 fot.

Anmärkningsvärd är genusväxlingen i flera ord. Det heter sålunda "*vårt* college", "grunda *ett nytt* college", men "vi flytta colleg*en* till en annan stad", "vi gå till colleg*en*". Vidare *streetet* (= gatan), *storet* (= butiken), "*ett* för *litet* pantry" (= skafferi), men sidewalk*en* (= trottoar), road*en* (= vägen), stabl*en* (= stallet), "*en* stor, bra kitchen" (= kök).

Ruben G:son Berg.

SPRÅK OCH STIL

TIDSKRIFT FÖR NYSVENSK SPRÅKFORSKNING

UTGIFVEN AF

BENGT HESSELMAN OLOF ÖSTERGREN

RUBEN G:SON BERG

SJETTE ÅRGÅNGEN

1906

I DISTRIBUTION HOS
AKTIEBOLAGET LJUS
STOCKHOLM

UPPSALA 1906
K. W. APPELBERGS BOKTRYCKERI

INNEHÅLL.

Sid.

BELFRAGE, SIXTEN. Om attributiva bestämningars anslutning till förleden i sammansatta substantiv 101
BERG, RUBEN G:SON. En nysvensk diminutivbildning 117
——. Gustaviansk fraseologi och Tegnérs Svea 129
GEETE, ROBERT. *En-* i sammansättning med *neutra* 81
GEIJER, HERMAN. Om sättet för dialektala ortnamns upptagande i rikssprået I 203
HESSELMAN, BENGT. Om *e-* och *ä*-ljuden i uppländskan 54
HYLÉN, J. E. Några skolgrammatiska spörsmål 149
KALLSTENIUS, GOTTFRID. Recension af B. Risberg, Den svenska versens teori. Förra afdelningen 40
LIDÉN, EVALD. Namnhistoriska bidrag 11
——. Nsv. *gök* 95
LINDQVIST, AXEL. Oförvägen, förvägen och liknande 177
LÄFFLER, L. FR. Astrid eller Estrid 1
NOREEN, ADOLF. En rättelse 52
PAULSON, JOHANNES. Metriska anteckningar vid Vilhelm Ekelunds öfversättningar ur den grekiska Anthologien 193
ÖSTERGREN, OLOF. Ett nytt system inom den tyska språkvetenskapen 15

Smärre bidrag.

1. A. NOREEN. Ännu en gång de språkliga nötterna 74
2. R. G. B. Ordhistoriska anteckningar 121
3. O. Ö—N. Familjenamn på *-inder* 123
4. B. H. Tillägg om 'metatesen *rl* > *lr*' 124
5. R. G. B. Prepositionsattribut till förled 126
6. ——. Konjunktionen *utan* 127
7. F. GUSTAFSSON. Den saffiska versen 128
8. TORE TORBIÖRNSSON. Ett ålderdomligt lettiskt språkprov 185
9. ——. Ett par ryska strofer 188
10. ——. En rysk dansvisa 190

Sid.
11. Olof Östergren. Inom, utom 191
12. R. G. B. Några öknamn, upptecknade af C. J. L. Almquist 246
13. ——. Interrogativet och relativet *hvem* 247
14. Alfred Stenhagen. Vantmakeri 248
15. ——. En emfatisk superlativus 248
16. K. B. Wiklund. Fågelbit och "gök" 249
17. R. G. B. Samma ord i dubbel funktion..... 251
18. ——. Hjälpverbet *lär*..... 252

Astrid eller Estrid?

En namnhistorisk undersökning.

1. Hur lydde namnet i de nordiska fornspråken, särskildt i fornsvenskan? — 2. Hvilken är den bästa nysvenska namnformen? — 3. Hafva svenska drottningar burit namnet?

1. *Astrid*, vår yngsta prinsessas tilltalsnamn, har, som bekant, helt nyligen blifvit af K. M:t omhuldadt på sådant sätt, att det i almanackan insatts på den 27 november i st. f. det häromåret vid namnsdagsreformen på denna dag insatta *Estrid*. Denna åtgärd har gifvit en af vårt lands allra främste språkforskare, professor Noreen, anledning till ett ganska skarpt angrepp mot nämnda allerhögsta myndighet (se Stockholms Dagblad d. 30 nov. 1905). Han söker visa, att *Estrid* är den fornsvenska och den rätta nysvenska formen, och anser sig hafva bevisat detta.

Som jag tror, att den utredning, som därmed gifvits, företer en och annan lucka och att åtskilligt kan sägas till förmån för det af K. M:t godkända men af ifrågavarande språkforskare utdömda namnet *Astrid* såsom svensk namnform, vill jag offentligen framlägga hvad jag funnit i detta ämne värdt ytterligare belysning.

Astrid och *Estrid* äro, som bekant, olika former af ursprungligen samma namn. Den första sammansättningsleden är, efter hvad numera allmännast antages (så senast A. Noreen, Altschwed. Gram. § 254, 2), *ās-*, hörande till fno. *áss* (*óss*), gud, hvilket ord såsom enkelt i fsv. gått förloradt, och i

nysv. såsom lånord återgifves än med *as* (jfr *asagud*), än med *ås* m. fl. former (se Svenska Akademiens Ordbok). I vissa böjningsformer har, af bekant orsak, det fornnorska ordet att uppvisa *i*-omljudna former: *æsi* (dat. sing.), *æsir* (n. plur.). (I nysvenskan återfinnes det sålunda uppkomna *ä*-ljudet i den efter fno. nybildade pluralformen *äser*, som stundom nyttjas.) I fsv. har med säkerhet samma böjning af ordet funnits. Det sålunda i det enkla ordet förekommande *æ*-ljudet har stundom inträngt i de med *ās-* sammansatta orden och så har man fått t. ex. fsv. *Aestriþ*, äfven skrifvet *Estridh*.

Sålunda är *Estrid* vid sidan af *Astrid* att förklara. Medan vi afhandla namnets äldsta historia, tillägga vi, att det efter *as-* följande *t*-ljudet antages vara inskjutet mellan *s* och ett *t*, som ursprungligen börjat den senare sammansättningsleden (fno. *-fríðr*), men blifvit i historisk tid utstött.

Redan P. A. Munch framställde det påståendet, att i namnen på *As-*, *Es-* formerna med *ās-* (senare *ås-* eller förkortadt *as-*) voro säregna för den norska (och isländska) språkgrenen och de med *æs-* eller *es-* för den svenska och danska. *Astrid* var sålunda enligt Munch ett norskt (och isländskt) namn, *Estrid* ett svenskt och danskt, liksom enligt honom förhållandet var med *Asbjörn -Esbjörn*, *Askell—Eskil*, *Asgeir (asker)—Esger*.

Munch klandrar också de norrmän, som gifva sina barn de efter hans mening onorska namnen *Eskil*, *Esbern* i st. f. *Askell*, *Asbjörn* (se Munchs Samlade Afhandl. IV: 35).

I våra dagar har professor Adolf Noreen i ett par uppsatser anslutit sig till Munchs åsikt, så till vida, att han säger, det i allmänhet sidoformerna med *æs-* finnas i den äldsta svenskan och danskan, men icke i norskan och isländskan, och uppgifver *Astrid* vara norsk-isländsk form och *Estrid* dansk-svensk (se Noreens Spridda Studier, 2:a saml., s. 4, och hans ofvannämnda artikel i Sthlms Dagbl.), ja påstår, att den förra formen "är i Sverige ingen enda gång anträffad under hela medeltiden".

Vid närmare granskning af numera föreliggande material visar det sig emellertid, att i den norsk-isländska (västnordiska) såväl som i den svensk-danska (östnordiska) språkgrenen former med både *ās-* och *æs-* af här ifrågavarande hufvudslag sammansatta namn förekomma och att särskildt af namnet *Astrid* såväl i den förstnämnda språkgrenen äfven finnas former med *æs-*, som i den sistnämnda till *Estrid* sidoformer med *as-*.

I en gammal norsk konungasaga, vanligen kallad Ágrip, träffas sålunda formen *æstriþ* om Olof Tryggvasons moder (formen är anförd hos Lind, norsk-isländska dopnamn [1], men har förbisetts af N., som dock eljest citerar L.), som eljest alltid kallas *Ástríþr*. Att denna förra form också verkligen funnits på Island — den nämnda konungasagan är författad af en norrman, men handskriften är skrifven af en islänning —, det bekräftas af en namnform *estret*, säkerligen = *estriþ*, som finnes upptecknad från 900- eller 1000-talet såsom namn på en pilgrim från Island i det s. k. Reichenau-nekrologiet (i det följande angifvet R. N.), som innehåller upptecknigar af namn på nordiska pilgrimer, som besökt klostret Reichenau vid Bodensjön. I samma upptecknigar — tyvärr nu endast bevarade i afskrift och därför ej sällan felaktigt skrifna, såsom nyss est*ret* — förekommer samma namn under formerna *astrid, esdrid, estrit, hestrit*, men i alla dessa senast anförda fall finnes icke särskildt anfördt, från hvilket af de skandinaviska länderna pilgrimerna voro. Lind, som eljest anför namn från R. N., har råkat att utelämna dessa fall och N. har också förbisett dem.

Att på Island *Æstríþr* funnits jämte *Ástríþr* är sålunda fullt visst. Och att kvinnliga namn på *æs-* där i äldsta tider ej voro så sällsynta, därom vittnar den af dylika namn förkortade namnformen *Æsa*, som förr ej var ovanlig på Island och äfven förekommer under formen *esa*, jämte *osâ* (= *ósa*), i nyssnämnda R. N. som isländskt namn.

[1] Jag känner detta under utgifning varande arbete genom förf:s godhet att tillställa mig de 2 första arken.

Af maskulina namn på *æs-* finnas i fornnorskan mångfaldiga ex., såsom Linds ordbok kan upplysa. Sådana ex. äro *Esbiorn* (*Espirn* o. s. v.) vid sidan af *Asbiorn*, *Ægeir* (*Esger*) vid sidan af *Ásgeirr*, *Æskel* (*Eskil*) vid sidan af *Áskell*.

Vända vi oss till Sverige finna vi, att det undantag från den där numera välbekanta och erkända växlingen mellan former på *ás-* och *æs-*, som Noreen velat göra i fråga om namnet *Astrid*, icke är något verkligt undantag. För att konstatera detta kunna vi till en början åberopa oss på ingen mindre än Noreen själf, som i sin Altschwed. Gram. § 254: 2 anför ett fsv. "*Astrīþ*", detta i full öfverensstämmelse med Lundgren, Språkl. intyg s. 18, där det heter, att "kvinnon. *Astriþer*, *Estriþer* förekommer flerstädes (***astriþ*** L. 459 (U. F. T.); ***estriþ*** L. 502 (U. F. T.) m. m." Visserligen har Lundgren senare, Spår af hedn. tro s. 23, framställt tvifvel om befintligheten af en form med *a* i fsv. Han har: "Astriþer (?), Aestriþer: ***astriþr*** Dyb. II, 19; ***astriþ*** (nom.) L. 459 (U. F. T.), Dyb. okt. n. 59" och tillägger "det är svårt att afgöra, huruvida första runan i dessa fall skall beteckna *a* eller omljudet däraf".

Detta Lundgrens senare framkomna tvifvel om huru den med ***a*** skrifna runformen af ordet bör uppfattas, synes mig emellertid ej vara motiveradt i fråga om ***astriþ*** i inskriften L. 459. Där står nämligen ***astriþ*** vid sidan af ***eftiʀ*** (så L. och D.; U. F. T. har ***iftir***), ***þina*** samt ***reisa*** (så L., D., U. F. S.) och ***stein*** (så D. och U. F. S. mot ***stain***, L.; jfr ***suain*** i alla 3 källorna). Det synes sålunda vara all anledning att antaga, att uttalet ***astriþ*** verkligen är åsyftadt.

Hvad åter "***astriþr*** Dyb. II: 19" beträffar, så är det här onekligen ovisst, om *as-* eller *æs-* är åsyftadt. Bugge, Runverser s. 338 — där hela runtexten meddelas — omskrifver det visserligen med *Ástríðr*, men då inskriften har ***lat***, ***þasa*** (=*læt*, *þæssa*, svårligen *lāt*, *þāsa*), är *Æstríðr* lika möjligt.

I alla händelser har ju, eftersom *Æstriþ* är en nyare analogibildning, ett *Astriþr* en gång funnits i fsv. Man finner ock i fsv. den förmodligen äldre formen ***Æstriþ***, L. 132 (och U. F. T. II),

Ásfriþr, L. 1395, där anledning är att sätta *as, ąs* = *ās, ąs,* ej = med *æs-, ęs-*, då den förra har ***merki***, den senare ***trek*** (= *dræng*). — ***Ásfriþr***, L. 1549, uppfattar Noreen, Altschwed. Gram. som *Æsfrīþr* utan tvingande grund, då han läser *garþi, aft* med *a*, men Wimmer, Da. Rm. I: 63, uppfattar det som *Ásfriðr*, trots att han läser *gærði, æft.* Här kan lämpligen erinras därom, att Wimmer i en mängd fall normaliserar danska runinskrifters *as-, as-* i hithörande personnamn äfven från 1000-talet som *ás-*, äfven i sådana namn som i fda. eljest allmänt ha *Es-*, t. ex. *asbiurn, asger* m. fl. Man finner ock danska namn på 1000-talet i England som *Asbeorn, Ascetel* (O. Nielsen i Blandinger I: 194 påstår med orätt, att dessa namn med anledning af sitt *as-* ej kunna vara danska).

För att ett kvinnonamn *Astriþr* funnits i fornsvenskan talar ock den omständigheten, att ett manligt namn *Aastrid (Jonsson)* finnes upptaget i Gustaf Vasas registratur (från Västmanland), hvilket åter stödes af ett från Värend af Hyltén-Cavallius angifvet mansnamn från början af 1600-talet *Åstridh.* Att med Noreen (anförda tidn.-uppsats) antaga den förstnämnda bäraren af namnet *Aastrid* vara "möjligen norskfödd" är fullkomligt godtyckligt, så mycket mer som ett mansnamn Astrid icke blifvit uppvisadt från Norge.

Om vi sålunda måste antaga, att i äldre tider, låtom oss säga på 900- och 1000-talen och kanske något senare, icke blott i Norge och på Island utan äfven i Sverige dubbelformer *Astriþr* och *Æstriþr* funnits vid sidan af hvarandra, alldeles som man i fornsvenskan hade vid sidan af hvarandra *Asbiorn* och *Æsbiorn (Esbiorn),* af hvilka den förra formen ännu lefver i Dalsland, medan *Esbjörn* brukas i Västergötland och annanstädes, *Askil* och *Eskil, Asgar (Asger)* och *Æsger*, båda paren former lefvande i ortnamn, *Asviþer* och *Æsviþer*, (jfr. Lundgren, Spår af hedn. tro, s. 3—4) [1], så må vi å andra

[1] Lind, no.-isl. dopn. uppgifver för fsv. å ena sidan endast *Astridh, Asbiorn, Asger, Asvidh*, å andra sidan endast *Æskil.* Detta är vilseledande och oriktigt.

sidan erkänna, att i de förra landen den förra, i det senare landet den senare formen blef den härskande. Hvad Sverige särskildt beträffar, har från den senare delen af medeltiden ingen form af detta namn med *As-* blifvit uppvisad, utan endast former som *Æstrid* och *Estrid*. Från nyare tid (1500- och 1600-talen) ha några få *Estrid* blifvit antecknade.

2. I vår tid åter är förhållandet helt annorlunda. Namnformen *Estrid* förekommer ganska sällsynt, medan *Astrid* är vanligare. I en namnlista, intagen i tidskriften *De Svenska landsmålen*, Bd 6, upptagas 5 *Estrid* mot 18 *Astrid*.

Hvad har nu gjort, att namnet *Astrid* åter kommit till heders i nysvenskan? Det beror på lån från isländskan, säger professor N., eller, som han i ofvannämnda tidningsartikel uttrycker sig, "lån från norska böcker, romaner, konungasagor o. d." Vi vilja för vår del förklara förhållandet sålunda: Det är en berömd historisk svensk kvinna, känd under namnet *Astrid*, som helt naturligt gifvit anledning till denna namnforms återupptagande i Sverige i nyare tider. Det är konung Olof Skötkonungs ryktbara dotter *Astrid*, såsom Olof den heliges gemål Norges drottning under detta namn, som vi afse, henne hvars romantiska giftermål vi känna ytterst från de norska konungasagorna, där hon också skildras som den skönaste kvinna, som lade sina ord väl, var gladspråkig och vänlig och gifmild och täcktes hvar människa väl, henne som två af Islands främsta skalder besjöngo, den ene i de bevarade brottstyckena af sin dikt prisande hennes moderskärlek till sin styfson (sedan konung Magnus den gode), samt hennes "djupsinnighet", den andre i svärmisk beundran för hennes skönhet och begåfning säkerligen i än varmare ord lofsjungande henne i en högstämd dikt, som tyvärr gått alldeles förlorad, men som säkert närmat sig karaktären af ett kärlekskväde, då det var helt nära att kosta sin författare lifvet på grund af den norske kung Olofs svartsjuka. Det är denna samma *Astrid*, trälinnan

— kungadottern — drottningen, kring hvilkens namn i nyaste tid en svensk skaldinna, Selma Lagerlöf, väft sagans tjusande väfnad och spridt ökad glans.

Att denna i sång och saga och häfd prisade *Astrids* namn af svenska mödrar tages upp och gifves åt deras barn synes ju vara helt naturligt.

Nu har man emellertid sagt, att denna svenska konungadotter med orätt hos oss bär namnet *Astrid*, att hon bör kallas med den svenska namnformen *Estrid* och att det förra namnet kommit till oss genom lån från de norska konungasagorna, där hon helt naturligt fått den förnorskade namnformen.

Vi svara härpå, under hänvisning till hvad här förut uppvisats, att det är fullt möjligt, att mot slutet af 900-talet eller början af 1000-talet, då den ifrågavarande svenska konungadottern förmodligen föddes, ett namn *Astrid* kunnat gifvas åt en svensk kvinna. Vi kunna därför icke med säkerhet säga, om den svenska konungadottern i sitt eget land kallades *Astrid* eller *Estrid*, ehuru väl det kan medgifvas, att det senare är något sannolikare. Men att på denna ovissa möjlighet taga sig för att ändra namnet i vår historia synes oss icke tillrådligt. Några historiska författare ha visserligen företagit denna ändring. Så har namnet *Estrid* införts i den nyaste svenska öfversättningen af Snorres konungasagor samt i den nya upplagan af (illustrerad) Sveriges Historia, medan den första, vidt spridda upplagan af samma bok (af annan författare) hade *Astrid*. I den af Fridtjuv Berg utgifna "Lärobok i Sveriges Historia för barndomsskolor" kallas kungadottern också *Estrid*.

Men hos våra äldre historiker, såsom Geijer, Strinnholm, i Ekelunds, Vibergs med fleres läroböcker, i Odhners vidt spridda läroböcker i svenska historien (både den större och den mindre) kallas hon *Astrid*, likaså (af Noreen!) i den nya upplagan af Nordisk Familjebok och, som nämndt, hos Selma Lagerlöf.

Sammanfatta vi nu det här sagda, finna vi, att namnformen *Astrid* jämte *Estrid* funnits i fornsvenskan, att den senare formen visserligen i äldre tider utträngde den förra men

i nyare tider varit föga bruklig, medan åter formen *Astrid* i senare tider återupptagits efter en svensk historisk kvinna. Lägga vi härtill, att efter mångas uppfattning namnet *Astrid* är vackrare än *Estrid*, synes det icke vara anledning att motverka eller beklaga det förra namnets seger på det senares bekostnad. Vi se, i korthet sagdt, i bemödandet att hindra namnformen *Astrids* utbredning i nysvenskan en oberättigad språklig purism.

Då K. M:t nu infört *Astrid* i st. f. *Estrid*, kan man säga, att sanktion endast gifvits åt ett bestående förhållande: namnformen *Astrids* företrädande framför *Estrid*.

Om det i vår nya namnlängd i almanackan hade vedertagits — såsom lämpligen kunnat ske, då därigenom plats blifvit för ett antal nya namn — att sätta dubbelformer af ett namn på samma dag, t. ex. *Birger* och *Börje*, *Katarina* och *Karin*, *Margareta* och *Märta*, *Nikolaus* och *Nils*, *Petrus* och *Per*, *Tore* och *Ture* m. fl., i st. f., såsom nu skett, på olika dagar, så hade visserligen *Estrid* bort jämte *Astrid* få plats i almanackan. Vi tillägga, att dubbelformer som *Birger*—*Börje* förhålla sig till hvarandra ungefär som *Astrid*—*Estrid*, i det att *Birger* af historiska skäl återupptagits, medan *Börje* länge var den lefvande formen, som i nyare tid fått stå efter för den liksom förnämligare formen *Birger*.

3. I samband med föregående undersökning vilja vi nämna några ord om den uppgift, som nyligen gått genom pressen, att två svenska drottningar skulle ha burit namnet *Estrid*. Vore detta riktigt, skulle det väl af många anses väga i vågskålen till förmån för bevarande af namnformen *Estrid*.

Den nämnda uppgiften är hämtad från Nordisk Familjebok, 1:a uppl., där man finner följande meddeladt om dessa svenska drottningar: "1. Estrid, Olof Skötkonungs gemål, skall hafva tillhört en förnäm irländsk ätt och var moder till Anund Jacob och Ingegärd. 2. Estrid, Emund Gammals gemål, var

Nials dotter från Halogaland i Norge". Af dessa båda föregifna svenska drottningar är emellertid den sista alldeles apokryfisk och äfven den första rätt tvifvelaktig.

Hvad Olof Skötkonungs gemål Estrid beträffar, så nämnes hon såsom sådan visserligen i två gamla källor, nämligen Adam af Bremen och den legendariska Olafssagan, hvilken senare källas uppgift troligen ytterst är hämtad från den förra. Mäster Adam säger den svenske konung Olofs drottning, modern till Anund Jakob och Ingegärd, vara "en slavisk prinsessa Estrid af Obotriternas stam" och i den nämnda norska källan nämnes hon Astrid af vendisk börd.

Denna uppgifts riktighet betviflas emellertid af flere de främste nyare forskare. Redan Munch har framhållit, att den strider mot hvad som säges i konungasagorna, att drottningens och konung Olofs son Anund Jakob var "svensk i all sin ätt", medan dennes halfbroder Emund säges vara "halft vendisk". Adam af Bremen har därför sannolikt förväxlat konung Olof Skötkonungs gemål med hans frilla *Edla*, som var dotter till en jarl af Vendland och blifvit härtagen och därför kallades konungens trälkvinna samt med honom blef moder till sedermera konung *Emund gammal* och sedermera Norges drottning *Astrid*. Då uppgiften om drottningens härkomst är oriktig, är namnet ej heller att lita på. Flere af våra främsta historiker låta därför konungens gemål vara okänd. Odhner i nyaste upplagan af sin större lärobok låter visserligen *Estrid* vara Olof Skötkonungs andra gemål och *Edla* hans första, men detta är godtyckliga antaganden. — Uppgiften om drottningens irländska börd är alldeles gripen ur luften.

Hvad den andra uppgifna svenska drottningen *Estrid, Emund Gammals* föregifna gemål, beträffar, så förhåller sig därmed på följande sätt.

Jarlen *Stenkil*, som efter Edmund Gammals död blef konung af Sverige, hade för sin upphöjelse att tacka sin skyldskap med det gamla konungahuset. I det ryktbara kapitlet svensk fornhistoria, som finnes inflickadt i den isländska Her-

varar Saga, säges han ha varit gift med en dotter af konung Emund ("Eyvind"). Hos Adam af Bremen åter säges han ha varit denne konungs "nepos" eller "privignus". Fästande sig vid det senare uttrycket, som betyder styfson, ha några äldre historiker på grund däraf antagit, att konung Emund varit gift med Stenkils moder i hennes andra gifte. Denna hette *Astrid* och var norska, dotter af Nial Finsson från Hålogoland, som var dotterdottersson af Harald Hårfager och broder till den ryktbare skalden Eyvindr Skáldaspillir. Denna Astrid hade sonen Stenkil i sitt gifte med *Ragnvald den gamle* — af en del äldre historiker förväxlad med den bekante Ragnvald jarl —, men hennes andra gifte och upphöjelse till svensk drottning äro alldeles apokryfiska. Adam af Bremen säger ju själf, att han icke vet, om Stenkil var systers-(brors-)son eller styfson till kung Emund. Och hans andra alternativ, styfson, kan, såsom Munch framhåller, bero på en oriktig öfversättning af det fornnordiska ordet *mágr* (måg), som betyder både svärson och styfson. Att det här betydt det förra, därför talar ju uppgiften i Hervarar Saga om kung Stenkils skyldskap med kung Emund.

Denna *Estrid*, eller snarare *Astrid* — hon var ju norska —, har alltså ingen plats i vår historia som svensk drottning.

L. Fr. Läffler.

Namnhistoriska bidrag.

1. Fsv. *Vata.*

I den uppräkning af Västergötlands gränser, som förekommer i Vidhemsprästens anteckningar till Västgötalagen af år 1325, nämnes ett vattendrag [*Vata*], dat.-ack. *Vatu* ("Or anæniz oc i *uatu*. Or *uatu* oc i ualsio"), se Schlyter Westg.-Lagen, s. 289[4]. — Schlyter (s. 563) förmodar, att detta är det gamla namnet på Örerydssjön på gränsen af Mo och Västbo härad i Småland.

Härmed bör sammanhållas det fornnorska älfnamn **Vata*, som ingår i ortnamnet *af Vatudal* (Aslak Bolts Jordebog, år 1430—40), nu *Vutudal* i Hevne, S. Trondhjems Amt (Rygh No. Gaardn. XIV: 92, No. Elvenavne, s. 301).

På senare stället jämför Rygh det i sammansättningar förekommande fsv. *vatu-*, nsv. *vattu-* 'vatten'-. Utan tvifvel med rätta. — *Vata* är den gamla formen för nom.-ack. sing. af *vatn* och motsvarar got. *watō* neutr. 'vatten' (jfr fvnord. *auga* = got. *augō* 'öga'). Såsom vattendragsnamn har ordet antagit feminint kön och däremot svarande böjning i anslutning till typen *gata*, gen. *gatu*. — Så har man redan förut förklarat nsv. *vattu-* i *vattuman*, äldre *vatu-sot, vatu-flod* o. s. v., se Kock Stud. i fornsv. ljudl. I: 201, Noreen Språkvetensk. sällsk:s i Upsala förhandl. I: 123 f.

2. Fsv. *Sampsio, Samsio.*

I den nyss nämnda gränsförteckningen för Västergötland af år 1325 omtalas *Sampsio* ("Or sændu oc i sampsio. Or

sampsio oc i scuasio"), namn på en sjö i Västbo härad, på forna gränsen af Västergötland och Finnveden, se Schlyter Westg.-Lagen, s. 289[2], jfr s. 565. I samma skrift (s. 288[1], jfr s. 565) nämnes *Samsio* (2 ggr), enligt Schlyter den nuvarande Sagsjön eller Saugsjön, på gränsen af Askims härad i Västergötland och Fjäre härad i Halland (?).

Namnen äro utan tvifvel identiska: i formen *Sampsio* är *p* inskjutet mellan *m* och *s*, ett i fsv. ej alldeles sällsynt, ehuru föga beaktadt fall af *p*-inskott, se Kock Arkiv XVI: 265 (jfr Noreen Altschw. Gr. § 332, anm. 2)[1].

Äfven i Norge finnes en liknämnd sjö, *Samsjøen*, i Horg, S. Trondhjems amt, se Rygh No. Gaardn. XIV: 260 (jfr III: 24 under Samsal), No. Elvenavne, s. 206 f. Ordet sammanhänger med namnet på den därifrån utlöpande älfven *Sama*. Af ett sådant älfnamn finnas äfven andra spår. Bugge på sistn. ställe sätter det i förbindelse med *semja* 'berolige'. [Om no. *Samsjøen*, *Sama*, nsv. *Sommen* o. s. v. se nu Hellquist Sv. Landsm. XX: 1: 566.]

3. Fno. *Fǫð*.

Ett urgammalt älfnamn *Fǫð*, gen. *Faðar* är betygadt från olika trakter i Norge.

Ordet är företrädesvis bekant såsom det forna namnet på Lysakerelven i Akershus amt, hvilken bildade gränsen mellan Bergheimr (Bærum) och Óslóar herað. Det nämnes under formerna *Fað* i Fornm. sögur IX: 305, *Faad* i Flatöboken, *Fod* i Eysteins Jordebog omkr. år 1400; — jfr ock gårdnamnen *i Velli vidher Fadhœ* ibid.; *i Skarpaughum ved Fadka* [felskrifning för *Fadha*] *bru* Dipl. Norv. II: 469 år 1413; *Faa, øde* år 1557.

[1] Äfven i fornnorskan råkas *mps* för *ms*, t. ex. *Onempshuser* Dipl. Norv. I: 567 (1442), hvilket enligt Bugge hos Rygh Gaardn. IV. 1: 242 innehåller gen. af ett mansnamn **Ónemr* = fsv. *unim*, *unims* (i runinskrifter). — Jag ämnar sedermera återkomma till denna fråga.

Hit höra vidare *Faaa* (med enstafvighetsbetoning), vattendrag i Hedemarken (Tønset), och *Faaelven* på Bremangerlandet i Nordfjord.

På andra håll spåras samma älfnamn blott såsom första sammansättningsled i ortnamn, t. ex. *Faavang* i Ringebu (*Fodvang, Faduangh, i Fodvange*, år 1336 o. s. v.); *Fadum* i Sem (*i Fadheimi* omkr. år 1400); *Faaland* i Hægebostad; *af Fadhaberge* på Nordmøre (Aslak Bolts Jordeb.); m. fl.

Se Munch Kongeriget Norge 161, 163, Rygh Norske Elvenavne 44 f. (307), Norske Gaardnavne IV. 1: 151, jfr II: 136, 146, 147, III: 406, 407.

Besläktadt med *Fǫð* är enligt Sophus Bugge i Norske Elvenavne, s. 47 det älfnamn, efter hvilket *Fedje* i Sogn (Leikanger) sannolikt är uppkalladt. Den gamla formen torde vara *Feðia*; därpå hänvisar det därmed sammansatta *Fedjos*, i Dipl. Norv. X: 206 skrifvet *Ffedhios* (af **Feðju-óss*); Finnur Jónsson Oversigt over det K. Da. Vidensk. Selsk. Forhandl. 1900, s. 384 (jfr Det norsk-isl. Skjaldesprog 62) återfinner detta älfnamn i kenningen *Feðiu steði* "sten" i Þórsdrápa v. 6. — Bugge anser däremot den gamla formen vara **Feð*, gen. **Feðiar*; därpå tyckes namnet *i Fædiadale* (nu *Fedjedalen*) i Bjǫrg. Kalfsk. 49 b häntyda. Möjligtvis har älfnamnet haft såväl en stark som en svag form, såsom förhållandet är i flere andra fall [1].

Hvad förklaringen af namnet *Fǫð* angår, uttalar Bugge i Norske Elvenavne 45, 319 den förmodan, att det skulle sammanhänga med got. *hwaƀō* 'ἀφρός, fradga', fsv. *hwadha* 'fradga, skum' (på vattnet, på jäsande öl), nsv. dial. *vāa* 'fradga'. Detta måste vara oriktigt; såväl nordiska som öfriga germanska språk uppvisa ingenting annat än *hu-* i nämnda ord [2]; begyn-

[1] Bugge anf. arb., s. 319 söker att sätta äfven älfnamnet *Fugga* (Rendalen) i sammanhang med *Fǫð*. Detta förefaller mig mera osäkert.

[2] I förbigående må nämnas, att hit torde höra äfven mlt. *wadeke, (waddeke, wacke)* fem. 'Käsewasser, Molken'; det är demin. af **wade*, fsax. **hwatha*. — Ett besläktadt ord är vidare feng. *hwaƀerian, hwoƀerian* 'to foam or surge, of the sea' (Wood MLN XVI: 319).

nelseljudet *f-* i de ifrågavarande namnen skulle stå oförklaradt.

Jag förmodar, att älfnamnet *Fǫð* är identiskt med got. *faþa* fem. 'φραγμός, inhägnad', mht. *vade* fem. 'Zaun, Scheidewand', äldre nht. *ee-fade* 'gesetzlicher Zaun zwischen Feldern', ett ord, hvilket såsom appellativ tyckes vara utdödt i de nordiska språken.

Från betydelsens synpunkt torde denna härledning utan svårighet låta försvara sig. Vattendrag bilda ofta under en större eller mindre sträcka af sitt lopp gränsen emellan olika bygder eller ägoområden. De utgöra ytterst ofta så att säga hägnaden för olika enskilda eller allmänna betesmarker eller odlingsområden. Till detta förhållande hänföra sig i själfva verket icke få älfnamn. Talrika direkta eller indirekta spår finnas af ett älfnamn *Gǫrð* eller *Garða*, som Rygh tolkar såsom "den indhegnende, omgrændsende, indgjerdende (jfr fvn. *garðr*, *gerða*), se No. Elvenavne, s. 64, Gaardnavne XIV: 192. Så förklarar han äfven namnen *Gerðr* och *Gerða*, se Elvenavne, s. 70 f., Gaardnavne IV. 2: 137, 207 o. flerst. Likartade benämningar på sjöar anför Hellquist Svenska Sjönamn, Sv. Landsm. XX. 1: 204. — För älfnamnet *Jaðra* (jfr fvn. *jaðarr* 'rand, kant') ligger måhända en liknande åskådning till grund, se Rygh Elvenavne, s. 120 (jfr dock Hellquist anf. arb., s. 282)[1].

Till sist må framhållas, att namnen *Feðia*, *Feð* (af **faðiōn-*, *-iō-*) hvad bildningsarten beträffar förhålla sig till *Fǫð* på samma sätt som de nyss anförda namnen *Gerða*, *Gerðr* (af **garðiōn-*, *-iō-*) förhålla sig till *Gǫrð*.

Göteborg i december 1905.

Evald Lidén.

[1] Kanske äfven namnet *Teppa* bör förklaras på samma sätt, jfr No. Elvenavne, s. 267.

Ett nytt system i den tyska språkvetenskapen.

Karl Voszler: Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. Heidelberg 1904.
——, Sprache als Schöpfung und Entwicklung, Heidelberg 1905.

Det var ej längesedan vi i litteraturen sågo realismen och naturalismen aflösas af nyidealismen. Språkvetenskapen synes vara på väg att träda samma väg. Redan det ifrigare sysslandet med andra discipliner än ljudläran med dess fysiologi och fysik kan väl anses som en förelöpare till denna utveckling. Man tar vid sina undersökningar oftare hjälp af formlära, syntax, ordförråd, betydelse och stämningsvärde, man anknyter ånyo till W. v. Humboldt och söker framtränga till språkanden som yttersta grunden för de språkliga företeelserna, man betraktar språkmaterialet i strängare samband med känslo- och viljelifvet. Litteraturhistorien blir språkvetenskapens medarbetarinna eller rent af dess förutsättning och grund, språkets estetiska sida kommer mer till sin rätt.

Antydningar och förberedelser till en sådan utveckling ha som sagdt spårats på flera håll, men till fullt medvetande ha de groende tankarna icke kommit förrän på allra sista tiden, då Heidelbergprofessorn Karl Voszler framträdt och gifvit sakerna en ny belysning, en djupare innebörd och systematisk formning. I sin med lif och entusiasm skrifna bok "Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft" gör han så till en början en skarp vidräkning med den "positivistiska" vetenskapens intressen och metoder, och vill grunda

ett nytt, "idealistiskt" system i språkvetenskapen. Han stöder sig härvid på den italienske filosofen Benedetto Croce, hvars bok "Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale" han betecknar som det klaraste och följdriktigaste af alla försök att ställa språkvetenskapen på den kritiska idealismens grund, hvaraf konsekvensen blir att den blir en del af estetiken. Bandet mellan språkvetenskap och filosofi, som, under den väldiga ifvern med empirisk forskning, efter Humboldts tid alldeles lossnat, vill Voszler åter söka knyta fastare, i det han söker tillämpa Croces ideer på språkvetenskapens viktigaste problem.

Som utgångspunkt vid sin kritik tar han Meyer-Lübkes "Grammatik der romanischen Sprachen". Den grundläggande tanken i Meyer-Lübkes system är denna: Betraktelsen skall utgå från det rent akustiska fenomenet och stegvis höja sig till det psykiska elementet: betydelsen. Stilistiken, "läran om språket som konst", synes han snarast vilja hänvisa till litteraturhistorien. Meyer-Lübke rör sig emellertid ovanligt ledigt i sin systemrustning, förblir herre öfver sitt material och glömmer ej att indelningen är mekanisk, en praktisk nödfallsutväg. Som sådan har den stora förtjänster och kan ge anledning till värdefulla iakttagelser. Men börjar man så tro att den mekaniska indelningen är en *naturlig*, att ljuden konstituera l. bilda stafvelserna, stafvelserna orden, orden satsen och satsen talet, då har den metodologiska positivismen öfvergått till en metafysisk, man har åvägabragt ett falskt orsakssammanhang, i det man förlagt orsaksprincipen "in die Teilerscheinungen selbst" ej i en öfverordnad ideal enhet. Saken förhåller sig på rent motsatt sätt. Den själ som lefver i det mänskliga talet konstituerar, eller rättare skapar satsen, satsdelen, ordet, ljudet, och ej hvart och ett för sig, utan allt på en gång. Vill man därför tillsvidare bibehålla den gamla indelningen, så blir forskningens väg den rent motsatta: man går från stilistiken till syntaxen, och därifrån till böjnings- och ljudläran. Alltså: språket blir lika med *själsuttryck* (geistiger Ausdruck), språk-

historia blir historien om själens uttrycksformer, d. v. s. konsthistoria i vidaste mening och grammatiken blir en del af stil- och litteraturhistorien. *Stilen* åter definieras såsom "det individuella språkbruket till skillnad från det allmänna", som i sin tur är den ungefärliga summan af de individuella språkbruken.

Hvarje uttrycksmedel var, säger V., innan det blef allmänt, konventionellt eller syntaktiskt, ofta och länge individuellt och stilistiskt. Därför betraktar först stilistiken språkbruket i den mån det är individuell skapelse, därpå har syntaxen att beskrifva det, för så vidt det är konvention, d. v. s. regel. Den syntaktiska regeln åter har sin grund i ett folks andliga egenart.

I motsats mot de flesta systemskapande teoretiker beledsagar Voszler ständigt sina teorier med exempel, ypperligt gripna och fint utförda, som visa huru teorierna stå sig i praktiken. Jag vill referera ett par, där han belyser huru positivismens böjningslära skall upplösas i stilistiken.

Fornfranskan och fornprovençalskan bibehålla länge tvåkasussystemet, sedan de öfriga romanska språken uppgett det (t. ex. fornfr. Nom. chars Obl. char). Man kunde tänka, att förklaringen låge däri, att slutljudande -s bibehållit sig längre i dessa språk än i italienskan och rumäniskan och härför talar ock att i fornfr. nominativen försvinner samtidigt med s-et. Dock kan det ej här vara fråga om ett verkligt kausalsammanhang, ty spanskan bibehåller -s än i dag, ehuru nominativen där genomgående vikit för ackusativen. Ja, spanskan är till och med det språk, som grundligast förlorat känslan för skillnaden mellan nom. och ack.; den använder prep. äfven i ett exempel som: "los padres aman *à* los niños" (= aiment les enfants).

Vi söka då förklaringen i satsläran. Så länge i nomina nom. och ack. voro skilda genom böjningen, behöfde man inget särskildt syntaktiskt medel för att beteckna subjekt och objekt, ordföljden var fri. Ju mer tvåkasussystemet försvinner, dess mer sällsynt blir nu ordställningen: objekt, verb, subjekt.

Positivisten vill förklara den nyare ordföljden ur böjningens förenkling. Men han tar fel. Detta kan icke vara realgrunden. Ty ehuru man har de mest tydliga böjningsmärken (*de* och *à*) för att utmärka det s. k. genitiv- och dativförhållandet, kan man ändå icke säga "aux enfants parlent les pères" i stället för "les pères parlent aux enfants".

Undantagsvis, d. v. s. med bestämd afsikt, i bestämdt stilistiskt sammanhang kan man emellertid säga t. ex. "les officiers commandent aux soldats, et *aux officiers commande le roi*". Denna ordställning är alltså ett stilistiskt medel, men hvad är då den normala ordställningen: "et le roi commande aux officiers"? Jo, naturligen äfven den ett stilmedel.

Den är ett verk af den nyfranska språkanden. *Sedan det franska folkets rationella själsläggning fört till fast ordnade föreställningsräckor och en fast ordföljd, kunde det gamla böjningssystemet skadeslöst förenklas.* Den enhetliga ordföljden och den förenklade böjningen betinga hvarandra icke, utan stå vid sidan af hvarandra och ha som gemensam grund språkanden. Eller med andra ord: Förlusten af -s och förlusten af tvåkasussystemet äro de betingelser, under hvilka den fasta ordföljden banar sig väg, men alla tre bestämmas af en och samma orsak: språkanden.

Ett annat exempel! Nästan alla romanska språk ha för possessiverna två former: tonisk och protonisk. Men de italienska och portugisiska skriftspråken ha endast de toniska formerna. Kan det förklaras genom ljudlag? Knappast, ty intetdera språket visar för öfrigt någon särskild motvilja mot protonisk utveckling, tänk t. ex. på Madonna < mea domina. Kanske komma vi då längre genom syntaxen? I bägge språken ha ju possessiverna bestämd artikel (utom framför släktskapsnamn, vokativiskt och predikativt), och det är ju klart, att pronominet i sådant fall normalt får starkare accent. Man får dock principiellt icke anse detta bruk af artikeln som enda och tillräckliga grunden för de toniska formernas seger. (Äfven den för franskan främmande inversionen af possessivet

— l'amico mio, a penna minha — torde för öfrigt ha medverkat, ty härigenom blir possessivet likställdt med ett adjektiv.)

Dessa syntaktiska egenheter kräfva nämligen sin stilistiska förklaring. Det rikliga bruket af bestämd artikel i italienskan svarar ofta mot italienarnes plastiska och konkretiserande fantasi. Han skiljer skarpt mellan *bevo birra* (non bevo vino), *bevo della birra* (en bestämd kvantitet) och *bevo la birra,* hvarvid drycken ter sig mer konkret för honom med alla de individuella egenskaper, som fästa intresset. Fransmannen, som är mer abstrakt, använder vanligen i alla tre fallen "je bois de la bière". På samma sätt blir det enkla possessivet italienarn alltför abstrakt, han fordrar starkare individualisering, han säger "il mio capello" eller "il capello mio". *Det är säkerligen ingen tillfällighet att samma folk, som lät possessivet få värde af ett adjektiv, först af alla Europas folk gjorde,* såsom Jakob Burckhardt säger, *"die Entdeckung des Individuums"*.

Men hvarför hejdar sig då individualiseringssträfvandet vid släktskapsorden? Det kan vara möjligt, att "a mia madre" (som dock äfven *kan* heta "alla mia madre") är en licenzia i familjespråket, hvilket ej har behof af att individualisera det närmast liggande, och att det därifrån vunnit vidare utbredning. Troligare är dock en annan förklaring. Det är icke blott släktskapsorden som vackla i fråga om artikel, utan också ord som *amico, protettore, maestro* o. s. v. "La regina ama il popolo *come suoi figli*" betyder, att drottningen står i samma *förhållande* till folket som en mor till sina barn, "~ *come i suoi figli*" åter att hon älskar folket som sina egna barn. På samma sätt är det med "suo padre" och "il suo papà". *Padre* är den personifierade "fader"-heten, *papà* är så att säga egennamnet, fadern själf. Utanför familjen intresserar släktskapsförhållandet mer än individen, och så blir det vanliga uttrycket *suo padre*[1].

[1] Voszler påpekar, att A. Tobler redan länge med stort skarpsinne användt stilistiska och idealistiska förklaringsgrunder för för-

Lärorik är förf:s skildring af hur han i anslutning till Osthoff och Gröber sökte företa en stilistisk undersökning af Benvenuto Cellinis "Vita". Gröber särskilde två hufvudtendenser vid bildningen af syntaktiska grupper: "die verstandesmäszig-objektive" och "die gefühlsmäszig-subjektive". Voszler gick nu så tillväga, att han hvar för sig uttog periodbyggnad, ordställning, pleonasmer, ellipser o. s. v. och återförde hvart och ett på en psykisk "radix". Men därvid kom den estetiska eller psykologiska tolkningen till korta. Stilens finare nyanser gingo förlorade, i det att allting återfördes på endast de två hufvudarterna "verstandesmäszig" och "gefühlsmäszig", hvilka till på köpet sattes i orsakssammanhang den förra med Cellinis analytisk-logiska intellekt, den senare med hans syntetisk-konstnärliga, liksom om det hade funnits två till sitt väsen skilda slag af språk: det logiska och det konstnärliga.

Nej den speciella stilundersökningen bör, säger Voszler, jämföra konstverket blott med sig självt, söka få fram alla karaktäristiska smådrag, alla mellanliggande grader, i det den utgår från den isolerade individens andliga fysionomi. Den nya kritiska estetiken söker lefva sig in i diktarens intuitioner genom medvetet pånyttskapande (Nachschöpfen) af hans konstverk, och vill visa när och hvarför han råkat i strid med sin egen intuition.

Hur ställa sig då Voszlers teorier i förhållande till betydelseläran? Man kan aldrig behandla ett ords betydelseskiftningar, säger han, utan att ta hänsyn till sammanhanget, och så fort man vill förklara den "usuella" betydelsen ur den "ockasionella" är redan bandet knutet mellan betydelseläran och stilistiken. De gängse logiska indelningarna i t. ex. 1) Bedeutungsverengerung, 2) Bedeutungsübertragung och 3) Bedentungserweiterung tror V. ej på. Utvecklingen hostis-främling > hostis-fiende kan ses från alla tre synpunkterna: 1)

hållanden inom den franska syntaxen och äfven vunnit efterföljare. Men det vore tid på, säger han, att utsträcka detta betraktelsesätt äfven till formlära och ljudlära.

fienderna tänkas som en del af de främmande folken, 2) främlingskapet liknar fiendeskapet, 3) främlingskapet är ett karaktäristiskt fall af fiendeskapet. Det finns ingen annan absolut, d. v. s. vetenskaplig kategori af betydelseutveckling än den metaforiska. Viktigast i fråga om hela detta kapitel blir den grundsats som Stöcklein uttalar i sina "Untersuchungen zur Bedeutungslehre": "Ein einziger Fall (von Bedeutungswandel) genau untersucht, so dasz man bei demselben wirklich erkennt, auf welchem Wege und auf welche Weise das Wort seine Bedeutung wechselte, ist ein gröszerer Gewinn als ein ganzes Buch voll schöner Theorien, womit jedoch kein einziger Bedeutungswechsel befriedigend erklärt ist . . ."

Ljudlagarna äro ingalunda undantagslösa, ingen verklig skillnad existerar mellan ljudlag och analogi, liksom ej heller mellan dialekt och kulturspråk. Man har sagt, att i dialekten förändringarna ha generellt upphof, i kulturspråket individuellt! Det är ju blott en upprepning af den i litteraturhistorien längesedan förkastade teorin, att folkvisan skulle ha uppstått generellt, organiskt, med naturnödvändighet, konstpoesin allena vara individuell. Man ser ej diktaren, och genast fabulerar man, blir romantisk och talar om att folket självt är författaren, skaparen och upphofvet. Ej heller språkgränser kunna dragas utan godtycke. Ty säg *hvilka* ljudutvecklingar som äro de *viktigaste*, och som skola konstituera språkgränsen. När det gäller denna sak, hvilken Voszler betraktar som en praktisk fråga, anser han Gröbers förslag vara det bästa: "Nichtverständlichkeit einer "Sprache" durch die andere oder ein durch *Reflexion* vermitteltes Verstehen sind ohne Zweifel das Merkmal anderer Sprache, und wo immer das unmittelbare Verstehen der Sprache Jemandes durch die eigene Sprache wegen abweichenden Klanges der nämlichen Wörter aufhört, liegt gesonderte Sprache oder Mundart vor". Gentemot Wechslers sats, att förskjutning af artikulationsbasis uppstår företrädesvis, då ett folk byter om språk, sätter Voszler detta påstående: hvarje individ förändrar på sitt *eget* sätt, ej blott främmande

språk utan också sitt eget modersmål, om vi också icke, på grund af bristfälliga iakttagelser, percipiera alla förändringar. Alltså: *all utveckling beror på individuellt initiativ, öfverallt är friheten, icke lagbundenheten, det andliga lifvets princip.*

Bindeledet mellan stilistiken och ljudläran blir enligt Voszler accenten. Och märk! om två ordaccenter täfla om herraväldet, segrar den som har betydelsebetoningen på sin sida. Ja, accenten är rent af detsamma som betydelsen. Tänk på den italienske skådespelarn, som räknade upp grundtalen från 1—100 med en sådan accent, att åhörarna fullkomligt glömde bort deras vanliga betydelse och i stället trodde sig höra en mördare i förtviflan och ånger öfver sin ogärning. Accenten hade förlänat de torra talen den mäktigaste betydelse.

Ju intimare tankesammanhanget är, dess större blir förlusten af ordaccent. Lat. *recipere* > fr. *recevre*, men *recipere habeo* > *recevrai*; och på samma sätt *amare habeo* > ital. *amerò*, sällan *amarò*, **andare habeo* > *andrò*, sällan *anderò*. I spanskan däremot ger *vendere habeo* > *venderé*, sällan *vendré*, *fabulare habeo* > *hablaré*, sällan *hableré*, *recipere habeo* > *recibiré*, och detta oaktadt de spanska förtoniga vokalerna bruka försvinna. Man kan alltså anta, att i spanskan den syntaktiska förbindelsen af infinitiv + habeo var slakare än i franskan och italienskan. Och i själfva verket finner man också att i fornspanskan beståndsdelarne ännu kunna skiljas åt, det kan där heta *amar-te-hé* jämte *te amaré*.

Sats- eller betydelseaccenten faller emellertid i sin tur till föga för den retoriska eller stilistiska accenten, d. v. s. de konstnärliga intuitionerna. Det ital. *bei giorni* för *belli giorni* förklaras närmast satsfonetiskt ur betydelseaccenten, men när den retoriska accenten kommer till, kan *"belli"* återinsättas: "Voi mi avete amareggiato i più *belli* giorni della mia giovinezza!"

Har man erkänt den stilistiska accentens betydelse, följa däraf viktiga konsekvenser. Stil var individuellt språkbruk. Den stilistiska accenten växlar från individ till individ. En stil

som öfvergått till vana är ej längre individuell, utan manér, passivitet. Och här begynner den positivistiska vetenskapens arbete, den undersöker stilen försåvidt den är manér eller syntax. Sådana undersökningar har man flera, sådan var Voszlers egen undersökning af Cellini. Den idealistiska stilistiken måste ständigt skilja mellan konstnärns individualitet och individualiteten af hans intuitioner samt visa, huru de språkliga formerna däraf betingas. Det är en stilistisk afgrund mellan Voltaires tragedier och hans romaner.

Till sist visar Voszler huru äfven verslära måste upplösas i stilistiken. Ty så fort man empiriskt och utifrån griper sig an med versen för att definiera den, skall det aldrig lyckas, den är en Proteus. Man blefve tvungen att ge så många definitioner som verser, ty hvar enhet af verser är en individ. Hvarje ny dikt af något värde bereder en skarp iakttagare åtminstone någon öfverraskning i formellt hänseende. Allting kommer an på det psykiska innehållet. Vill man skrifva om danskonsten, icke behöfver man då gå till anatomerna och lära sig benens muskulatur. Dansen är nämligen uttryck för ett själsinnehåll och detta är dess enda regulativ. Benen äro medlen och måste lyda.

Låt oss tänka oss två personer, som sitta på järnvägen och lyssna till vagnarnas rassel. Rasslet är en rytmisk företeelse som kan mätas, och har i sig självt inget psykiskt innehåll. Men de resande kunna låta fantasierna löpa efter rytmen och ge rasslet ett innehåll, en betydelse. Den ene kan därvid fantisera de gladaste fantasier, den andre kan gnola en begrafningspsalm. På samma sätt sjunger Goethe ljust och gladt på stela trokéer:

Fand mein Holdchen
Nicht daheim,
Muss das Goldchen
Drauszen sein:

under det Schiller till precis samma ticktack skrifver sitt dofva:

Von dem Dome
Schwer und bang
Tönt die Glocke
Grabgesang.

Den väldiga skillnaden ligger ej i det mätbara schemat, utan i den omätbara andliga intuitionen.

Försök till en idealistisk behandling af rytm och rim föreligga här och hvar; särskildt ha åtskilliga litteraturhistorici måst ta sin tillflykt till ett stilistiskt betraktelsesätt. Bland språkliga försök nämner han M. Grammonts studie "Le vers français" [1] samt sin egen "Stil, Rhytmus und Reim in ihrer Wechselwirkung bei Petrarca und Leopardi" [2].

Efter dessa i viss mån förberedande resonemanger lämnar Voszler så i sitt sista kapitel en redogörelse för sitt idealistiska system. Grundsatsen förblir: *Hvarje språkligt uttryck skall såsom fri och individuell skapelse förklaras ur de talande individernas individuella intuitioner*. Men gentemot dessa står, som redan förut påpekats, en hämmande kraft, *passiviteten*, "das Defizit in der Sprachbegabung, die Grenze der geistigen Individualität", och denna ger upphof till de språkliga konventionerna, språkgemenskapen och språkreglerna. Ett språkligt uttryck uppstår individuellt, men det upptas i det gemensamma språket — antingen tanklöst och passivt eller ock med modifikationer — genom samverkan. På två sätt måste sålunda språket behandlas nämligen *rent estetiskt* och *estetiskt-evolutionistiskt* l. *utvecklingshistoriskt* (med en term från Voszlers senare bok, som ersätter hans gamla term estetiskthistoriskt). Det första behandlingssättet måste bli monografiskt, här får man undersöka de särskilda uttrycksformerna hvar för sig med afseende på deras säregna, individuella innehåll. När det gäller "utvecklingen" åter, får man samman-

[1] Revue des langues romanes, 1903 och 1904.

[2] Miscellanea ~ in onore di A. Graf, Bergamo 1903.

fatta och gruppera, kronologiskt och geografiskt ordna de språkliga formerna och slutligen undersöka dem efter deras andliga frändskap, efter "Völkerindividuen". Vid den grupperande framställningen af materialet är det, som den positivistiska metoden bör gripa in med all sin omsorg och noggrannhet.

Voszlers sista arbete upptar på titelbladet de konstituerande begreppen i hans system: Sprache als *Schöpfung* und *Entwicklung*. Han söker här än strängare och mer filosofiskt grunda de nya åsikterna, ägnar större utrymme åt vederläggandet af andra meningar, men lämnar äfven här en del ypperliga exempel på huru hans teorier te sig i utförandet. Hos en teoretiker af Voszlers konstruktiva, nyskapande och breda tankeläggning torde detta icke vara någon vanlig företeelse, och det stärker i hög grad tilltron till systemet.

Jag kommer äfven här, liksom vid den förra boken, att hufvudsakligen referera. Till en början klargör V. begreppen utveckling, ändamål, historia och konst. Här har han mod nog att fastslå den sanningen, att förnuftet af de flesta människor, och kanske af alla, i själfva verket brukas blott för att *efteråt* ge skäl för, urskulda och i bästa fall systematisera vårt handlingssätt och hela vår lifsriktning, hvilka ursprungligen bestämts af böjelse och vilja.

Men det viktigaste och nyaste i dessa begreppsutredningar är väl försöket att rubba "utvecklingstanken" från den tron, där den alltför oinskränkt härskat under så lång tid. "Der zwanzigste Jahrhundert wird sich vielleicht wieder darauf besinnen müssen, dass die entwicklungsgeschichtliche Betrachtung der Dinge nicht die einzige und nicht die erste ist, und dass sie, in übertriebenem Masse angewandt, zum Irrtum führt." Med åskådning börjar all vetenskap och begreppen måste städse på nytt mätas efter åskådningen. Den egentligaste och så att säga åskådligaste vetenskapen är alltså historien, ty den innehåller minst af godtyckliga element, begreppselement. Den

skiljer sig från naturvetenskaperna blott genom ett mindre frikostigt bruk af godtyckliga begrepp, "Willkürbegriffe".

Ensam står Voszler icke i detta sitt angrepp, han har en meningsfrände i filosofen H. Rickert, som uttalar samma grundidé i sin bok "Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung" (Freiburg i B. 1896—1902).

Voszler sammanfattar sitt resultat i tre punkter. Den första lyder: "Es gibt eine geschichtliche Erkenntnis ohne irgendwelche Bezugnahme auf die praktische Wirklichkeit. Das ist die Erkenntnis durch reine Anschauung oder *Kunst* ~. Die Wissenschaft von dieser Erkenntnis pflegt man Ästhetik zu nennen". Den andra: "Alle andere geschichtliche Erkenntnis ist auf die praktische Wirklichkeit bezogen, also empirisch. Darum enthält sie willkürliche Elemente, seien es konstruierte Typen oder Gesetze, seien es Zweckbegriffe". Den tredje: "Die bewusztermaszen mit dem Zweckbegriff arbeitende Geschichte ist Entwicklungsgeschichte". Denna kan förutom af ändamålsbegreppet äfven begagna sig af typer och lagar, och ju mer den begagnar dylika, dess mer *naturalistisk* blir den.

Tillämpas nu dessa resultat på språket, så finna vi, att språket närmast är en rent teoretisk, åskådande och individuell verksamhet, alltså konst. Som sådan skapas det ständigt på nytt och ständigt olika af hvar individ, som bringar ett andligt intryck till uttryck genom språket. Det har alltså ingen utveckling, och måste betraktas utan hänsyn till det praktiska, d. v. s. som konst, *skapelse* eller med andra ord teoretiskthistoriskt, estetiskt. Men när språket användes som meddelelsemedel mellan individerna, då blir det ej längre individuell utan kollektiv skapelse, tar hänsyn till den empiriska verkligheten, fixeras och ändras efter kulturella behof och måste därför i andra rummet betraktas ej som skapelse, utan som *utveckling*. Och eftersom H. Pauls uttryck i Prinzipien, att all språkvetenskap är *historisk*, kan afse både teoretiskthistorisk och praktiskt historisk, har man blott att anmärka

mot honom, att han alltför litet betonat det förra elementet, som blir lika med det estetiska.

Följer så en polemik mot Wundts m. fl:s åsikter om psykologins förhållande till språkvetenskapen. Voszler anser, att språkvetenskapen alls ej har något behof af psykologin, och de tjänster Wundt gjort densamma, har han gjort som historiker och estetiker. Thumbs och Marbes psykologiska experiment öfver analogibildningen utgå från den förutsättningen, att det skulle finnas en allmän, konstant konstellation af föreställningar hos de enskilda individerna, under det saken i verkligheten förhåller sig så, att det icke finns en enda föreställningsgrupp som lagbundet, med nödvändighet måste framkalla en annan.

Klarare än väl någon annan före honom uppvisar nu Voszler i en följd skarpt tänkta och metodiskt genomförda bevis, huru ljudändring (Lautwandel)[1] och analogi ingalunda äro väsensskilda. Det finns fall af språngvis skeende ljudändring, och fall af graduellt skeende analogi, det finns analogier som verka genomgående (ingen ljudlag i världen, säger V., verkar oinskränktare än den analogi, som gör, att alla främmande ord som upptas i franskan få accenten på sista stafvelsen!), och det finns isolerade ljudändringar. När man nu fann, att kriterierna på analogi — dess störande inverkan, dess språngvisa förlopp, dess sporadiska uppträdande — ej höllo streck, sökte man den utvägen, att man sade: ljudändringen är af fysiologiskt, analogin af psykologiskt ursprung. Detta hade redan tidigare föreslagits af Osthoff, men småningom uppgifvits. Nu har Eugen Herzog[2] på nytt med skärpa framhållit detsamma, och synes vilja fastslå den metoden, att det psykologiska förklaringssättet bör tillgripas endast då det mekaniska lämnar oss i sticket. Men kan då Herzog, frågar V., ge oss ett enda akustiskt eller fysiologiskt kriterium, som kan hjälpa oss att skilja knarret af en åkarkärra från en förkyld profes-

[1] = Noreens "talförändring".

[2] Streitfragen der romanischen Philologie I, Halle 1904.

sors föredrag, d. v. s. det oartikulerade ljudet från det artikulerade? Nej, ty artikulation är redan psykisk verksamhet, och det psykiska momentet blir alltså den enda möjliga utgångspunkten. I själfva verket har Herzog ej heller lyckats tillfredsställande förklara en *enda* företeelse på blott mekanisk väg[1]. Herzog skiljer exempelvis mellan två slag af metateser: *en mekaniskt-psykisk* (metates som analogibildning), dit han räknar formaticum > fromage, uppkommet ur oriktigt upplösta allegroformer med sonantiskt r 'frmage', hvarvid kanske 'froment' medverkat till den oriktiga upplösningen; *en* annan *rent mekanisk*, exemplifierad genom ital. dentro > drento, där vi blott skulle ha att göra med en framflyttning af r-artikulationen. Här tycks H. mena, att det analogiska elementet saknas. Men han antar, att äfven här metatesen först uppkommit i allegroformerna. Då frågar Voszler: När nu allegroformerna, sedan de uppkommit under de individuella betingelserna af det snabbare tempot, vinna utbredning, när de börja brukas äfven som lentoformer, när en form som borde upplösas icke upplöses, är då icke äfven detta en "falsk upplösning", ett analogiskt öfverförande af ett tempo eller ett sammanhang till ett annat? Som tempot modereras af stilistiska skäl så äro de för öfrigt redan därigenom — hvilket Herzog också synes medge — af psykisk natur.

Just exempel som dessa visa nu tydligt, att "alle Einbürgerung und Verbreitung eines Lautwandels, alle Verallgemeinerung und Fixierung einer unter bestimmten, einmaligen und vorübergehenden Bedingungen geschaffenen Lautform *per analogiam* geschieht". Och så ha vi hunnit fram till kärnpunkten: *Ljudändring, för så vidt den framgår ur psykisk verksamhet = språket som skapelse; analogi, för så vidt den bibehåller, förallmänligar och grupperar det skapade = språket som utveckling.*

[1] Wechslers angrepp i Literarisches Zentralblatt 1905, Sp. 139 f. tillbakavisas af Voszler s. 17 not och s. 43 f.

När Francesca da Rimini för Dante förtäljer historien om sin olycksaliga kärlek, börjar hon med ordet *Amore,* och hvart nytt steg i berättelsen: kärleken, genkärleken, föreningen i döden, inledes med samma ord och samma tanke:

Amor, che al cor gentil ratto s'apprende,
prese costui della bella persona
che mi fu tolta, e il modo ancor m'offende,
Amor, che a nullo amato amar perdona,
mi prese del costui piacer si forte
che come vedi, ancor non m'abbandona.
Amor condusse noi ad *una* morte.

"Aber ist es auch wirklich dasselbe Wort und derselbe Gedanke? Und liegt nicht eine *Seelengeschichte* zwischen der keimenden *Neigung* des empfindsamen Jünglings, zwischen der willenlosen *Hingabe* des schmachtenden Weibes und der dämonischen *Leidenschaft* des Ehebruchs? Welch tragische Klimax in dem einfachen Wörtchen, das dreimal mit den gleichen Lettern auf dem Papiere wiederkehrt. Und von dieser fürchterlichen Bedeutungsentwicklung sollte nichts zu hören sein in der Stimme Francescas? Dem Bedeutungswandel sollte keinerlei Lautwandel entsprechen? Ein elender Stümper, wer dasselbe Wort uns dreimal mit demselben Klang zu bieten wagte!"

Grammatiken antecknar visserligen icke denna ljudändring, men grammatiken är blott en portör, och språket ett ändlöst fält af grönskande växter. Icke två blommor på detta fält finnas som äro fullt lika, det gamla ordet kommer i ett nytt sammanhang och det är ej längre detsamma. *Allt tal är ljudändring.*

Men hvad var det, som förlänade ordet *Amore* i Francescas mun olika klangfärg, olika ljudgestalt i de skilda fallen? Kanske förändringen i hennes munverktyg? eller de klimatiska förhållandena i helvetet? eller kulturförhållandena? eller kanske rent af rasblandningen? — "Nein, meine lieben Herren Philologen, es war der neue Sinn, der neue Zusam-

menhang, die neue Gelegenheit, die neue Anschauung, aus der das Wort herausgeboren wurde."

Alldeles på samma sätt har också latinet klufvit sig i klassiskt latin och vulgärlatin just förmedelst nya betydelsevariationer, nya omgifningar, såsom Hugo Schuchardt uppvisat i sin "Vokalismus des Vulgärlateins" I. Leipzig 1866. Det är hans stora förtjänst, säger Voszler, att ha påpekat denna i sitt väsen *estetiska* orsak till historisk ljudutveckling, och att segerrikt ha vederlagt alla andra förklaringsförsök.

Ljudändringarna kunna variera i oändlighet. I det man nu sökte principen för variationerna i talverktygen, uppstod en felaktig lära om orsakerna till ljudändringarna. Dessa skulle ligga i "spelrummet" eller "den minimala uttalsvariabiliteten". Men denna minimala variabilitet (förskjutning) förutsätter ju redan ljudändringen utan att förklara den, ja den är redan ljudändring ehuru en patologisk sådan, en summa af minimala artikulatoriska störingar och onöjaktigheter. Skall man nu upphöja dessa tillfälligheter i det organiska lifvet till princip? Nej, lika litet som bokstäfvernas utveckling kan förklaras som en summa af skrif- eller tryckfel, lika litet kunna ljudändringarna förstås såsom en summa af "spelrum".

De första som gjorde sig reda för den estetiska betydelsen af ljudändringen sedd som skapelse voro talare, skådespelare, deklamatörer och författare af läroböcker för dessa. Det går så långt, att man måste känna en persons hela karaktär och ha genomskådat de innersta grunderna till hans yttrande för att förstå endast ett litet ord som "Euch". Tänk blott på Tells "Mit diesen zweiten Pfeil durchschosz ich Euch!" eller på Coriolanus' förnäma rop till folket "Ich banne euch!" Alla de oändliga fallen af dylika förändringar kan naturligtvis språkforskaren ej behandla, närmast intressera honom sådana som ingått i språket sedt som utveckling, och hans uppgift begränsas sålunda genom utvecklingshistoriska hänsyn. Men lösningen af uppgiften blir därför ingalunda utvecklingshistorisk.

Hvad slags uppgifter blir det då, som språkforskaren får att behandla i denna afdelning af sin vetenskap? Låt oss tänka på frågan om det stumma e i franskan. Om en skådespelare nu för tiden, som studerat Molière och tagit intryck af hans starka verklighetssinne, vill framställa Alceste i le Misanthrope, så skall han ingalunda betona det rytmiska elementet efter klassicitetens fordringar, utan säkerligen offra större delen af de stumma e'na, men möjligen bibehålla ett eller annat på emfatiska ställen. Han skall, såsom en öfversättare, som ger ett konstverk nytt lif under nya förhållanden och alltså själf är skapare, låta dualismen i de nuvarande språkförhållandena tjäna sina konstnärliga afsikter.

Att framställa denna afsikt som den verkande orsaken vid den skapande ljudändringen är *en* af språkvetenskapens uppgifter. En annan uppgift är t. ex. den att skilja de estetiskt grundade undantagen från de analogiska och tillfälliga, hvarvid man finge söka säkra fakta först och främst hos de framstående diktarna. Så har Tobler t. ex. vid behandlingen af diäresis och synalephe i den franska, italienska och spanska versbyggnaden i förbigående påpekat, att många ord, som i allvarlig diktning ha regelrätt stafvelseantal, i komedier, chansons o. d. förlora en stafvelse. Men icke blott dylika handgripliga friheter, utan öfverhufvud hvarje slag af språkets befrielse från traditionens tvång faller inom området för en vetenskap om språket som skapelse. Och så följer då en mästerligt utförd jämförelse mellan den rytmiska byggnaden i Tartuffe's förförelseförsök med Elmire och Esthers berömda monolog i Racine's tragedi. För att få reda på versens höjningar, finns det inget annat sätt än en konstnärlig deklamation, som framhäfver ordens estetiska värde, ej deras logiska, grammatiska eller rytmiska. Har man på detta sätt fått fram de viktigaste växlingarna, så kan man lägga ett godtyckligt valdt skansionsschema till grund för en jämförelse. Voszler väljer då schemat: tatám tatám tatám | tatám tatám tatám(ta). Ju närmare nu den deklamatoriska accenten stäm-

mer in med den schematiska, desto *rationellare* (må vi för en gångs skull säga) är versen bygd, ju mer de gå i sär desto *irrationellare*.

Det visar sig nu att af de 35 Tartuffe-verserna äro 9 rationella, af de 45 Esther-verserna 14. Men denna statistik bevisar ingenting, ty hos Racine finner man mycket *starkare* irrationella afvikelser. Allt beror på fördelningen och på kontrasterna som därigenom uppstå. Och orsakerna härtill ligga i diktverkens anda.

Jag skall försöka återge Voszlers fina kommentar till verserna 26—35 i Esthermonologen. Esther ber till Gud för sitt folk, låt dem icke längre sucka under det hedniska förtrycket, krossa dessa hedningar som äro stumma för Dina välgärningar, och tillintetgör alla dessa gudar, som aldrig funnits till!

"Pour moi, que tu retiens parmi ces infidèles,
Tu sais combien je hais leurs fêtes criminelles,
Et que je mets au rang des profanations
Leur table, leurs festins, et leurs libations,
Que même cette pompe où je suis condamnée,
Ce *bandeau* dont il faut que je paraisse ornée
Dans ces *jours* solennels à *l'orgueil* dédiés,
Seule et dans le secret je le *foule* à mes pieds;
Qu' à ces *vains* ornements je *préfère* la cendre,
Et n' ai de goût qu' aux pleurs que tu me vois répandre.

Efter den starka affektiska höjdpunkten i den irrationella versen:

"Et con*fonds tous* ces *dieux* qui ne *fu*rent ja*mais*", inträder åter lugn. Esther talar om sig själf, klart och serent. I fem rationella verser efter hvarandra (26—30) samlar hon den tyngande börda af hat, som hon länge måst tvinga till ro inom sig. Man skulle vänta ett plötsligt utbrott. Men hennes vrede hörs till en början blott på afstånd (*bandeau, jours, orgueil*) och bryter lös först i 33 versen i en alexan-

drin, som börjar doft med en tung stafvelse (*seule*), därpå löper fram öfver sju nästan obetonade stafvelser — till och med tonen framför cäsuren (secret) undertryckes — men på tredje stafvelsen af andra halfversen (foule) brister ändtligen hatets eldblixt fram, och de tre sista orden följa därpå som ett hastigt åsksmatter. Nästa vers, ännu orolig efter utbrottet (*vains, préfère*), betecknar återgången, och den följande är åter fullt rationell.

Af en sådan snabb och nästan våldsam växling mellan rationella och irrationella versgrupper, som har sin grund i den dramatiska lifligheten i Esthers bön, finner Voszler inga spår i Tartuffes tal. Af sinnliga begär och kall beräkning väfves här en fin språkväfnad, alla motsatser söker han utplåna, alla kontraster vill han fördölja. Så rör han sig i dunkel och dimma mellan sin viljas syndiga afsikter och sitt handlandes heliga medel. Beslöjade äro därför också rytmmotsatserna i hans tal, de rationella verserna uppträda snarare sporadiskt än gruppvis. Ja, egentligen finns det strängt taget hvarken rationella eller irrationella rytmer. Endast mot midten, där den cyniska lidelsen bryter fram utan hölje, må man lägga märke till, att en rationell vers plötsligt aflöses af en irrationell:

l'ineffable douceur
Força la résistance où s'obstinait mon coeur:
Elle surmonta tout, jeûnes, prières, larmes.

Ja, det irrationella elementet kan här till och med stegras genom undertryckande af de stumma e'na och synalephe på 'prières', hvarigenom versen blir fullständigt förstörd. 'Larmes' behöfver ej ens rimma på det följande 'charmes' utan kan sluta enstafvigt. Tartuffe har låtit masken falla, och så kan också talet kasta versen.

Accenten är för Voszler det viktigaste, och han erkänner strängt taget ingen annan accent än den konstnärliga. All ljudlära beror på estetisk accentlära. I det man nu öfvergår från att betrakta språkljuden till att betrakta språkets syntaktiska gestaltning, kommer man till stilläran. Stiländring

har liksom ljudändring en dubbel individualitet: konstverkets och konstnärens. Om nu en konstnär skapat flere konstverk, så får man tvenne frågor att besvara: Hvarpå beror det säregna i de enskilda konstverken? och Hvarpå beror det gemensamma? De säregna dragen i konstverken bero på det gemensamma i konstnärns egenart, liksom de å andra sidan själfva bilda detta gemensamma. Vi komma sålunda till en circulus vitiosus, skall konstnärn förklaras ur sina verk eller verken ur konstnärn? Saken löses på samma sätt som i ljudläran. Det speciella är X, det gemensamma A. X skulle ständigt förbli obekant, om ej konstnärens andliga enhet stode bakom som A.

Äfven här meddelar Voszler exempel för att belysa sin teori. Han företar sig att estetiskt analysera La Fontaines fabel *Le Corbeau et le Renard* [1]. De flesta kommentarer till stora diktverk beröra oss oangenämt. Och hvarför? Månne ej därför, att de utgå från det speciella — och aldrig nå fram till det gemensamma! De ge oss ej det stora sammanhanget, utan blott små brottstycken. Därför vill Voszler nu försöka sig på att kommentera ett mindre konstverk, hvarvid han af praktiska skäl utgår från det speciella, men ständigt tränger fram till det gemensamma, som på detta sätt efter slutadt värf dock framstår som den *egentliga* utgångspunkten.

Det är ju ej möjligt att här redogöra för hela denna analys, som så vidt jag vet, ej har sitt motstycke på något annat håll. Fabeln vinner under Voszlers händer sprudlande lif och verklighet, och under detta tränger sig bilden af författaren fram med en åskådlighet, en skärpa och finhet i dragen, som är förundransvärd. Jag uppmanar alla mina läsare att ta kännedom om det rent ut underbara behandlingssättet. Så får språkforskningen lefvande lif, och bandet mellan en sen generation och de förgångna, mellan folket och dess diktare knytes på ett sätt som aldrig förr. Med dylika medel i händerna vore det ingen konst att undervisa i våra skolor. Så-

[1] Sprache als Schöpfung und Entwicklung, s. 83—95.

dana undersökningar är det vi behöfva för att göra litteraturläsningen fruktbringande och stärka ungdomens kärlek till det nationella. Vi ha alltför länge låtit vårt klassiska guld ligga omyntadt i källrarna, må det nu präglas och utsläppas i folkets händer, låt oss söka väcka en lefvande kärlek till språket och diktningen, en kärlek som knyter fast ej blott vid bokstäfver och ljudvärden, årtal och lefnadsdata, utan ständigt och städse har till närmaste mål och sikte, till reell utgångspunkt personligheten, anden, viljan, människan! Forskarens arbete går ofta i mörker, han gräfver i mull och glömmer sig stundom däri, men gnistan som ledde och lyste hans ungdoms första kraftfulla tag skall aldrig släckas i mörkret, det gäller blott att låta ögonen se.

Och härmed ha vi nått till slutet af språkvetenskapens första hufvuddel: die Sprache als Schöpfung. Vid behandlingen af den andra: Die Sprache als Entwicklung, möter oss genast en svårighet. Hvarifrån kommer språkmaterialet? Hvem lämnar individen byggnadsstenarna till hans konstverk? Naturligen de andra individerna, traditionen, den språkliga miljön. Men denna är ju = summan af de enskilda, och sålunda finna vi här på nytt samma circulus som förr. För att komma ut ur denna, har man antagit, att ordmaterialet uppstått ej ur en enhet, utan ur en tvåhet, att det ursprungligen är dialog, eller med Wundts och Wechslers term "socialpsykiskt fenomen".

Mot denna åsikt talar först och främst ett ofrånkomligt faktum: monologen. Och monologer äro i själfva verket alla stora konstverk, ty en konstnär som vid diktandet ständigt har publiken för ögonen såsom ett regulativ för sin konst, hör icke till de gudabenådade. Men hur tänker man sig nu språket såsom uppkommet genom "Wechselverkehr"? Det finns, säger Wundt, två märkestecken på hvilka vi kunna skilja det "gemensamt" tillkomna från en individuell skapelse: 1) man kan icke återföra det på bestämda individer, 2) man kan däri urskilja vissa allmängiltiga utvecklingslagar. Folkpsykologin skulle alltså ha till föremål: 1) Bestämmande och förklaring af växel-

verkningarna mellan individen och samhället eller individerna sins emellan, 2) utfinnande af de lagar som reglera dessa växelverkningar. Alltså precis som i fysiken: två krafter träffas under en bestämd vinkel, förena sig och verka vidare i en ny riktning. Folkpsykologin skulle alltså förhålla sig till språkvetenskapen ungefär som fysiken till naturhistorien.

Men, säger Voszler, "Leider fehlt dieser kunstreichen Konstruktion des Begriffs der Völkerpsychologie aller und jeder Untergrund. Sie ist empirisch überflüssig und erkenntnistheoretisch falsch". Kunskapsteoretiskt falsk därför, att öfver hela området för de s. k. "Geisteswissenschaften" *all växelverkan på samma gång är utvecklingshistoria.* "Die Geisteswissenschaft enthält und setzt überall schon den Begriff der Entelechie voraus." Den som rent historiskt sysslar med utvecklingshistoria har alltså redan både utvecklingslag och växelverkan på hand, och folkpsykologin blir — empiriskt öfverflödig.

Några praktiska exempel! Voszlers familj bildar en liten italiensk språkö midt i tyska riket. Hans små barn bruka envist formen *piangio* i stället för *piango*, naturligen därför att föräldrarna sällan ha skäl att använda de velara formerna *piango, piangono, pianga* (jag gråter, de gråta o. s. v.), men däremot ofta säga *perchè piangi?* (hvarför gråter du?), *non piangere!* (inte gråta!) o. d. Egendomligare är ett annat fall. Ett af barnen, som gärna talar om det förflutna, använder ofta formen *ti ricordevi?* i stället för *ti ricordi?* Det vore omöjligt att inse orsaken, om ej Voszler observerat, att modern brukade inleda sina samtal med barnet om det förflutna med frågorna: *Ti ricordi come faccvi al nonno? Che facevi? Ti ricordi?* Hvartill behöfs i dessa fall folkpsykologin? Materialet stammar från föräldrarna, den nya formen från barnen. Och om nu föräldrarna (på lek) bruka samma former, då är också växelverkan färdig.

Ett synnerligen intressant försök att rent historiskt, utan hjälp af folkpsykologi eller psykologi, utfinna de individuella variationerna och växelverkningarna inom ett väl afgränsadt språkom-

råde, har nyligen gjorts af L. Gauchat [1]. Hans resultat lyder enligt Voszler: "L'unité du patois de Charmey après un examen plus attentif, est nulle ~ le même mot est prononcé différemment, par tous les habitants du village, des plus âgés aux plus jeunes, selon le rhythme de la phrase; ~". Men märkligast är, att vissa uttalsskillnader visat sig vara större, generationerna emellan inom samma by, än mellan folk af samma generation, men tillhörande olika byar! "Le langage de deux vieillards choisis dans les deux villages est plus ressemblant que celui de deux individus représentant différentes générations et choisis dans le même village. Un seul mouvement phonétique embrasse les deux endroits. Cela est d'autant plus curieux que les populations ne se mélangent et ne se rencontrent guère." Hur går det nu att här förklara det gemensamma genom social växelverkan? Fattar man språket blott som socialt fenomen, står man rådlös inför det faktum, att likartade ljudskridningar kunna försiggå på skilda orter oberoende af hvarandra; och lika litet kan man förklara, huru starka individuella olikheter kunna fortlefva och bibehålla sig oaktadt det intensivaste samlif (Wechselverkehr). För den estetiskt-evolutionistiska uppfattningen ställer sig saken så: Det speciella och individuella är, med eller utan samlif och utbyte, språket sedt som skapelse; det gemensamma och regelmässiga är, med eller utan samlif och utbyte (Wechselverkehr) språket sedt som utveckling.

Det finns emellertid verkligen i språkvetenskapen en underafdelning, som något så när kan jämföras med fysiken, men det är icke jämförande folkpsykologi, utan jämförande böjnings- och ordbildningslära.

Voszler fortgår nu till att behandla *analogi i ordbildningen och i betydelseutvecklingen*. Han går in på Rozwadowski's lag [2] "An der Schaffung einer Benennung ist sowohl ein analytisches Gesetz der Zweigliederigkeit wie ein synthetisches

[1] Festschrift für H. Morf, Halle 1905, s. 175—232.

[2] Jan von Rozwadowski, Wortbildung und Wortbedeutung, Heidelberg 1904.

Einheitsgesetz tätig. Das erstere offenbart sich in der Zusammengesetztheit der Benennung aus zwei Gliedern, das zweite in ihrer Einheitlichkeit". Men någon *lag* anser han det ej vara, blott en kunskapsteoretisk definition, och den gäller blott för språket sedt som utveckling. På betydelseöfverföring har Rozwadowski gifvit en definition, som stämmer med Voszlers system. Och vid slutet af dessa resonemang kan han ge svar på den uppställda frågan: Hvem lämnar materialet till språkbyggnaden? Svaret blir: Den analogibildande verksamheten.

En vanlig enkel människa antar, att minnet är en förrådskammare, där böjningsformerna ligga vackert ordnade sida vid sida. Men minnet är i själfva verket *anlag till analogibildning*, som i sin tur är fritt ordnande och grupperande af föreställningar. I hvarje sats, hvart taladt ljud förbinda sig ljudändring och analogi på det innerligaste. Allt efter den ståndpunkt jag själf intar, växlar synpunkten. Och den rena böjningsläran ser i de språkliga ändringarna uteslutande den analogiska sidan.

Sedan vi sålunda lämnat kapitlet "Analogie in der Flexionslehre" komma vi till det sista i systemet: "Analogie im Lautwandel". Den individuella ljudändringen vinner utbredning endast genom analogi. Men då analogin är en fri psykisk verksamhet, propageras endast de uttalsändringar som så att säga ligga i luften, hvilka kunna stöda sig på en *ljudtendens*. Ty detta ord uttrycker klarare och bättre viljemomentet i ljudändringen, än ordet ljudlag. Begreppet ljudlag eller ljudtendens är en godtycklig, utvecklingshistorisk konstruktion. Men så länge man är medveten om den teoretiska otillräckligheten af dylika bilder, kan man utan fara fortsätta att konstruera. V. sammanfattar alltså summan af alla de ljudtendenser, som kunna iakttagas inom ett visst bestämdt språkligt område (Sprachgemeinschaft) i ett konstrueradt samlingsbegrepp, som han kallar Sprachgeist eller Sprachtendenz.

Återstår till slut ett storartadt försök till behandling af fransk utvecklingshistoria, till hvilket jag emellertid nödgas

hänvisa den intresserade utan vidare, huru mycket än däraf kunde vara värdt att anföra. Det är en på en gång stark, bred och konstruktiv tankekraft som här kommer till synes, på samma gång som sakerna framföras lätt som en lek, och med Voszlers vanliga lifaktiga stil. Det är en glädje att en gång få läsa gediget tänkta saker, framförda på ett lefvande sätt. Ty pedanten tillhör den kolartron, att "was lebhaft geschrieben sei, müsse auch unvorsichtig gedacht sein".

Det är ingen tillfällighet, att det nya systemet, som vill försmälta konst och språkvetenskap, uppstått genom en förening af italiensk skönhetskänsla och romansk klarhet med tysk spekulation. Kunna vi ej äga rättighet att däraf hoppas en ny renässans inom språkvetenskapen!

Bärby den 5 jan. 1906.

Olof Östergren.

Recension.

Bernhard Risberg: Den svenska versens teori; prosodiska och metriska undersökningar. Förra afdelningen: Rytmik och prosodik. Stockholm, Aktiebolaget Ljus, 1905.

Svensk metrik har, alltsedan Beckmans verslära 1898 utkommit, varit ett mycket aktuellt ämne, för hvilket intresset hållits vid lif dels genom den delvis mycket pepprade polemiska litteratur, som detta arbete framkallat[1], dels genom fristående historisk-metriska arbeten, t. ex. Lampas viktiga gradualafhandling "Studier i svensk metrik I". Och metrikens viktigaste hjälpvetenskap, prosodiken, har såsom sällan tillförene debatterats under de sista åren, tack vare Rosengrens uppseendeväckande föredrag å senaste filologmötet "Om identiteten af antikens kvantitet och den moderna fonetikens s. k. dynamiska accent"[2]. Af den förra diskussionen har rätt väl framgått, att vi ännu icke äga någon tillnärmelsevis uttömmande framställning af den nysvenska versläran, och under den senare har det visat sig, att fackmännen icke kunnat ens något så när ena sig om de prosodiska grundbegreppen. Hvarje

[1] Lampa Pedagogisk tidskr. för 1898 s. 211 ff., Brate Verdandi för 1898, Berg Nyfilolog. Sällskapets i Stockholm publikation för 1901 s. 132, Språk och Stil II s. 62 ff., Beckman S. o. S. II s. 27 ff. och s. 182 ff. samt III s. 82 ff., Rosengren Tidskr. f. fil. r. 7 s. 168 ff., (Språk och Stil III s. 50 ff., IV s. 172 ff.,) Sylwan S. o. S. II s. 49 ff., (V s. 249 f.,) Paulson S. o. S. II s. 145 ff., III s. 222 ff.

[2] Litteratur: se förteckning Språk och Stil III s. 112 not och utom där angifven litt.: Rosengren S. o. S. III s. 30 ff., IV s. 129 ff., V s. 234 ff., Kallstenius S. o. S. III s. 65 ff., Meyer S. o. S. III s. 96 ff., V s. 50 ff., Pipping S. o. S. III s. 112 ff.

nytt arbete i dessa frågor har sålunda att påräkna kritikvaket intresse.

Ett arbete, som särdeles väl synes mig förtjäna vetenskapsmännens studium och begrundande, är lektor Risbergs ganska stort anlagda metriska afhandling, hvars första del, rytmik och prosodik, utkommit. Efter företal, kort litteraturförteckning och inledning lämnas s. 6—23 en framställning af rytmens väsen. Förf. antar — som det synes mig på mycket goda grunder — att rytmens konstmässiga användning utvecklat sig ur gåendet. I anslutning härtill gör sig (s. 13 f.) förf. den frågan: hur förhåller sig vid gåendet den starka taktdelen till den svaga? Är endera längre, eller äro bägge lika långa? För att bevisa, att det senare är fallet, rekommenderar förf. att göra det svaga momentets inträde förnimbart genom att taga ett steg med fotombyte[1] eller att markera takten genom att lyfta och sänka fotens främre del och vid upplyftandet låta den träffa en slå: i bägge fallen skulle man då förnimma den svaga taktdelens inträde midt emellan de starka (fotens nedslag). Ingendera metoden är osviklig. Jag hade under min skoltid en kamrat — nu en framstående geolog och berömd polarforskare — som inte kunde lära sig att byta om fot under marschen, om han, såsom kanske ej så sällan var fallet, råkat börja med galen fot: han placerade nämligen två korta och snabba steg i valstakt mellan de ordinarie. För honom uppdelades således icke stegen med nödvändighet i två lika långa delar. Och hur lätt och vanligt är det icke att, om man stampar takten mot golfvet och en slå, låta foten träffa slån på sista fjärdedelen i $^3/_4$ takt. Experimentet med taktstampningen hör ju för resten inte ihop med gåendet och bevisar intet om detta. Att de bägge taktdelarna vid marsch icke nödvändigt äro lika långa, synes mig godt framgå däraf, att ett par af de mar-

[1] "så att två steg efter hvarandra göras med samma fot", tillägger förf., ett yttrande som mycket lätt kan missförstås därhän, att förf. skulle mena, att man skall hoppa på ett ben ett slag.

scher, till hvilkas toner man marscherar som allra taktfastast och spänstigast, äro skrifna i $^6/_8$ takt, d. v. s. med tretakt för hvarje steg; det är *svenska arméns revelj* och *svenska arméns tapto*. För öfrigt synes det mig för förf:s framställning vara absolut likgiltigt, om stegets bägge taktdelar äro lika långa eller ej.

S. 17 f. söker förf. prestera bevis för att en takt alltid bör anses börja med tesis (= den starkaste taktdelen). Han har förut framhållit, att hvarje steg börjar med arsis och påvisar nu, att om man vill med "tam-tam-tam" ackompanjera sin gång, så att en stafvelse fyller ut ett helt steg, är det icke det verkliga steget man ackompanjerar utan *tesis* i ett steg och *arsis* i nästa. Nu är det för det första icke, som förf. påstår, alldeles omöjligt att med en stafvelse i taget ackompanjera verkliga steg. Och för det andra visar, så vidt jag kan förstå, det framdragna förhållandet icke synnerligen mycket. Det är ju helt naturligt, att man är böjd för att placera stafvelsens mest markerade del, dess inträde, på taktens mest markerade, hvar man sedan än vill låta takten börja. Men ingenting behöfver väl egentligen visas. Mig har det alltid synts ytterst olämpligt att laborera med mer än ett slags takter. Jag kan icke få i mig annat än att det gäller en rent praktisk mätningsfråga. Låt oss då också mäta på samma sätt jämt och i enkelhetens intresse sätta gränsen omedelbart före den mest markerade taktdelen, alldeles som i musiken! Beckmans "bevis" för en annan taktindelning (Verslära § 5 och Språk o. Stil II s. 35) kan inte öfvertyga mig[1].

[1] Beckman har icke fullt riktigt framställt, hur saken ter sig i notskriften. I stycken, som börja med upptakt, utelämnar man i sista taktens slut lika mycket som upptakten bestod af, endast om stycket skall repeteras, i hvilket fall sista takten fylles af upptakten. Om stycket är oåterkalleligen slut — om det t. ex. är så långt, att repetition ej kan komma i fråga — skrifves alltid full sista takt; och vill man skrifva riktigt grammatiskt rätt, så skrifver man, om stycket är afsedt för repetition, en "etta" med ofullständig

Jag ansluter mig sålunda med mycket nöje till lektor Risbergs mening om hur vi böra mäta takter, men kan ej fullt godkänna hans motivering.

Mot slutet af första kapitlet gör förf. en exkurs in på den klassiska metriken — som icke kommer mig vid och som jag därför helt och hållet förbigår, liksom de öfriga partier af boken, där klassisk metrik eller prosodi behandlas — och nämner i detta sammanhang, att svenskan är bättre lottad i fråga om tonalitet än latinet. Här påstår nu förf. (s. 22). att svenskan emellertid icke — i motsats mot latinet — skulle annat än undantagsvis kunna ha högton på "metrisk svag (kort) penultima"; det skulle vara i sådana undantagsfall som "ett dystert *'förbi'* eller ett inställsamt *'farväl'*". Trots förf:s påpekande i företalet s. 3, att hans framställning af svenskans prosodi afser "strängt taget" endast hans eget uttal, "den norra mälarbygdens allmänna språktyp utan märkbar bygdemålsfärgning", måste här, s. 22, på grund af det mycket allmänna sätt, hvarpå uttalandet här är formuleradt, uttryckligen tilläggas, att detta, liksom öfver hufvud taget förf:s framställning af tonaliteten, blott gäller hans eget rikskspråksuttal. Då jag läste påståendet, tyckte jag mig ovillkorligt i telefon höra en välbekant stämma, som på mitt anrop svarade

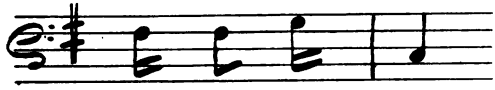

sista takt och repristecken samt en "tvåa" med fullständig sista takt och sluttecken.

Emellertid har B. naturligtvis fullständigt rätt i att musikens upptakt hör lika organiskt ihop med det följande som någonsin detta sins emellan. Han har härmed gifvit uppslag till att på musiken tillämpa, hvad Lampa a. a. s. 6 efter Rosenberg kallar "lefvande led": det blefve härvidlag de minsta organiska delar, af hvilka ett musikstycke består, ännu mindre delar än motiven. Första motivet i "Stå stark" t. ex. är den bit, som hör till orden "Stå stark, du ljusets riddarvakt", men detta sönderfaller i två "lefvande led", det första på orden "Stå stark", det andra på resten.

med allt annat än vare sig "dyster" eller "inställsam" färg. Och stora delar af västra Sveriges befolkning ha härvidlag samma tonfall som Noreen.

Komma vi så till afhandlingens ojämförligt viktigaste hittills publicerade afdelning, behandlande grunddragen af svenskans prosodi. Först ägnas några sidor åt bestämmande af stafvelsens begrepp och gränser. Sedan då förf. flyktigt berört ljudstafvelsen, finner han, att det enda rytmiskt fattbara stafvelsebegreppet är exspirationsstafvelsen, hvars gränser utgöras af exspirationsminima. I detta sammanhang förekomma en del yttranden, som måste diskuteras. På ett ställe (s. 27) ser det ut, som om förf. skulle mena, att det icke sker någon (lung-)exspiration under konsonanternas artikulation: "Det börjande *b* (i *boaorm*, G. K.) tillför på grund af sin explosiva karaktär första stafvelsen en rätt stark munhåleexspiration som inledning till lungexspirationen[1], och *rm* i slutet bildas genom rörelser af tungan (tungspenen) och läpparna samt näshåleexspiration i omedelbar anslutning till den föregående vokalens lungexspiration"[1]. Men jag är öfvertygad om att det är orättvist att påbörda förf. en så orimlig mening. Han vill antagligen endast hafva sagdt, att en sonant och dess omgifvande konsonanter (i samma stafvelse) artikuleras i samma exspirationsstöt.

S. 26 påstår förf. för att ådagalägga frändskapen mellan exspirationsstafvelse och ton, att man inte kan sjunga en stafvelse på flere toner: genom att en stafvelse får uppbära flere toner skulle den nödvändigt bli gjord flerstafvig[2]. Detta är icke sant. Det är ett fel i fråga om sångtekniken att sjunga så. En väl skolad sångare förfar vid legatosång å en vokal på ett sätt, som står i fullkomlig analogi till en hornists i legatoblåsning: från lungorna strömmar luften i ett jämnt flöde, och de olika tonernas inträde markeras endast

[1] Spärr. af G. K.

[2] I exspiratoriskt afseende.

genom att stämbanden blixtsnabbt och automatiskt intaga en ny spänningsgrad. Skulle förf:s påstående vara sant, skulle ju för öfrigt första stafvelsen i ett gravt accentueradt tvåstafvigt ord bli två- (eller fler-)stafvig.

För att bevisa, att två stafvelser icke kunna uttalas under samma exspirationsstöt, rekommenderar förf.[1] ett experiment med stafvelser "i hvilka två lika vokaler sammanstöta t. ex. *i ifvern, teet*"; man skall då finna, att det är omöjligt att uttala dem på en exspirationsstöt. "De sammanflyta då till en stafvelse." För det första äro de bägge *e*-na i *teet* icke identiska, som förf. väl vet. För det andra är uttalet af *i ifvern* icke något bevis för hur förhållandet gestaltar sig, om konsonant skiljer sonanterna. Hvem vet, om det icke i verkligheten är så, som förf. anser vara orimligt, att "det metriska stafvelsebegreppet" växlar i olika ord, så att vi ibland ha att göra med ljudstafvelse och ibland med exspirationsstafvelse? Finns det någon möjlighet att i frasen *versens rytm var hans styrka* fatta ordet *rytm*, om det uttalas med tonande *m*, annat än som tvåstafvigt? Förf. invänder kanske, att ordet *rytm* icke kan uttalas med tonande *m*, utan att det kommer en ny exspirationsstöt på *m*-et. Då rekommenderar jag, i anslutning till förf.[2], att hviska — och äfven låta hviska — nyss nämnda fras — men i normalt tempo, för att icke orden till äfventyrs måtte bli annorlunda än normalt uttalade — och sedan frasen *källans vatten var hans dryck* och så jämföra det intryck *vatten* och *rytm* gör. Mig synes det äfven i detta fall naturligast att fatta bägge orden som tvåstafviga. Men då blir väl tämligen säkert tvåstafvigheten hos *rytm* konstituerad icke genom ny (lung-)exspirationsstöt på *m*-et utan genom ökad sonoritet efter den absolut döda punkten i *t*-klusilen. Någon prosodisk skillnad mellan det hviskade *rytm* och det hviskade *vatten* kan jag icke märka. Om mitt resonemang angående det förra är riktigt, bör det väl då äfven

[1] S. 29.

[2] S. 27.

gälla det senare. Och tänk, om det gäller också vanligt uttal af *vatten*! Jag kan icke se något hinder.

För metriken är det väl emellertid skäligen likgiltigt, hvad det är som åstadkommer, att vårt tal delar opp sig i stafvelser. Det viktiga är väl blott, att vi förnimma, att vi ha stafvelser, och att vi också tämligen skapligt förnimma dessas gränser[1]. Den Rosengren-Pippingska stafvelsemätningen från sonant till sonant tilltalar mig lika litet som förf., den synes äfven mig för konstgjord; dock är förf:s polemik ej i allo lyckad[2].

I fråga om principerna för "betoningen" skiljer förf. på "objektiv värdebetoning" och "subjektiv värdebetoning" samt "ställningsbetoning". Enligt den förstnämndas princip skall det *konkretaste* ordet i satssammanhanget betonas, liksom inom de enskilda orden enligt förf. deras konkretaste del, stammen, har tonvikten. Här torde synpunkten vara alldeles felaktigt vald. Är t. ex. i fraserna *har din fru rest till staden?* och *har kaptens fru rest till staden?* ordet *din* mindre konkret än ordet *kaptens?* Är i fraserna *det svärd, som biter skarpast, är böjligast* och *svärdet, som biter skarpast, är böjligast* pronominet *det* konkretare än slutartikeln *-et*? Är *strids* konkretare än *häst* i *stridshäst*? Tydligen måste det vara något annat än frånvaron af konkretion, som reducerar tonvikten å t. ex. personliga och possessiva pronomina. Men hvad det är, är inte så godt att säga (jfr i nyss citerade fraser *din fru* och *kaptens fru* samt *kan du säga mig?* och *kan kapten säga mig*?). Någon roll spelar nog härvid dessa pronominas kort-

[1] Förmodligen i regel belägna, där (vi ha förnimmelse af att) exspirationsintensiteten efter att ha sjunkit till minimum just skall vända om till ökning (sannolikt vanligen förbunden med sonoritetsökning efter sonoritetsminimum) men kanske också ibland i ett sonoritetsminimum, efterträdt af mera märkbar sonoritetsökning men utan (förnimmelse af) intensitetsökning.

[2] Det svenska ordet *solskensblick* skulle enligt den angripna teorin sönderfalla i ljudförbindelser af hvilka en, *olʃ*, vore främmande för vårt språk, menar förf. (s. 30).

het, men säkert icke all[1]. Då det nu emellertid icke är klart, hvad som orsakar satsbetoningen i de fall, som förf. anser äga "objektiv värdebetoning", så torde det inte heller vara så klart, att detta namn är det rätta. Ännu mindre klart är det, att "subjektiv värdebetoning" är ett lämpligt namn på den betoning, som gör, att "det i det tillfälliga sammanhanget betydelsefulla[2] framhäfves". Ur denna förf:s lyckliga skildring af denna slags betoning kan man abstrahera ett, som det synes mig, lämpligare och riktigare namn, "*tillfällig*" eller "*ockasionell*[3] *betoning*"; förf:s "objektiva värdebetoning" skulle jag då vilja namnge "*normal (sats-)betoning*".

"Ställningsbetoningens" princip är tvåfaldig, dels att ord som rubbas ur sin normala plats i satsen bli (relativt) betonade ("omställningsbetoning"), dels att "svag" stafvelse näst intill annan svag stafvelse, och särskildt mellan svaga, på grund af rytmens tvång blir (något) betonad, liksom "stark" stafvelse näst intill stark, och särskildt mellan starka, mister (något af) sin styrka ("välbelägenhetsbetoning"). Alla termerna här synas mig mer eller mindre hemska, och rysligast "välbelägenhetsbetoning" — den Wulffska termen "välbelägenhet" borde icke få slippa utanför sin upphofsmans arbete. Skulle man icke hellre kunna säga, att en stafvelse äger "*rytmisk betoning*" eller "*rytmisk tonlöshet*"? "Omställningsbetoningen", hvilket namn väl i nödfall skulle kunna accepteras, är väl också till stor del af rytmisk natur.

Till förf:s framställning af den "objektiva" och den "subjektiva" betoningens olika prosodiska natur komma vi senare.

Öfver kvantiteten — eller, som författaren, som det tyckes helst (men icke mest), säger, extensiteten — har han gjort synnerligen viktiga och gifvande experimentella under-

[1] Ej heller deras utomordentliga vanlighet och deras för hvarje särskildt tillfälle växlande innehåll synas mig räcka till som förklaring.

[2] Spärr af lektor R.

[3] Termen "ockasionell" användes af Paul Prinzipien[3] s. 68 ff. och Noreen Vårt språk V s. 19 ff. i betydelseläran i en rätt afvikande betydelse.

sökningar, hvilkas resultat meddelas s. 43 ff.[1]. De viktigaste äro:

1) *Frikativor* och *aspirerade tenues*[2] ha jämförelsevis lång uttalstid, mediæ jämförelsevis kort.

2) "Korta" ljud i starktoniga stafvelser äro längre än i svagtoniga stafvelser[3].

3) "Lång" vokal är ej obetydligt längre än "lång" konsonant[4].

4) Vid hopning af många ljud i en stafvelse reduceras ett eller flere ljuds uttalstid: stafvelselängden tenderar till att hållas inom vissa ej allt för vida gränser.

5) En "stark" stafvelse är c:a 2—2 $^1/_2$ gång så lång som en "svag" med samma ljud. Vid olika ljud-innehåll kan den stiga till 3 $^1/_2$—4 gånger och sjunka till 1 $^1/_2$ gång den svaga.

Hela kapitlet om stafvelseextensiteten (§§ 53—78) är för öfrigt synnerligen läsvärdt och bringar en mängd goda observationer och synpunkter. Endast en liten invändning skulle jag vilja göra. S. 56 not 5 hade det varit bättre att citera där nämnda arbetes s. 119 (§ 98), där den af förf. omtalade företeelsen behandlas och där det påpekas, att det är accentflyttning bakåt, som åstadkommer densamma. Jfr ock förhållandena i Burträskmålet Sv. Lm. h. 43 § 65 Anm. 2 B. 4. — Ett svårare tryckfel vill jag ock i detta sammanhang rätta: s. 48 nedersta raden står *minut*, läs ***sekund***.

Beträffande stafvelseintensiteten kommer förf. med det

---

[1] Förf. borde nog ha visat oss betydligt mera af sitt naturligtvis vida rikare material.

[2] "*Mutæ*" enligt förf:s term.

[3] Ett par af dessa saker äro förut antydda af mig i Svenska Landsmålen häft. 77 (1902) § 17.

[4] Äfven observeradt af mig men så vidt jag kan finna och erinra mig ingenstädes omnämndt i mitt nyss citerade arbete. Se emellertid plansch 10, där det "långa" *t* (i hvilket dock aspirationen icke är medräknad) är ung. $^1/_{375}$ sekund kortare än det "korta" *u* i ordet *sût*.

ganska uppseendeväckande påståendet, att högre ton i språket med nödvändighet kräfver större exspirationsintensitet, m. a. o. att den andra stafvelsen i *ènen* (imperativ plur. af *ena*) har större intensitet ("*trycknivå*") än den första. Hvad som gör att den första af oss förnimmes såsom betonad framför den andra är enligt förf., att dess exspiration pågått en längre tid, så att summan af den presterade intensiteten ("*tryck-summan*") i den stafvelsen blir större än summan af intensiteten i den andra. Teorin är verkligen tänkvärd, fast förf:s bevis för att andra stafvelsen i *ènen* har större tryck än den första, icke är alltför godt: om man ligger på rygg och lägger händerna på bålen, medan man distinkt uttalar ordet, skall man förnimma, hur bukmusklerna sätta hela bålen i dallring vid andra stafvelsen men äro passiva vid första stafvelsen, säger förf. Jag kan icke få denna förnimmelse — men kanske är jag för fet. Emellertid kan jag inte se något absolut hinder för att teorin är riktig, fast konsekvenserna bli, att i västra Sverige *botten* har större intensitet ("trycknivå") på andra stafvelsen än på den första och *Noreen* större intensitet på första stafvelsen än på andra — i det öfriga omvändt, och det oaktadt intryck af samma slags gradation i betoningen öfver hela landet[1]. En annan konsekvens, som förf. också mycket riktigt dragit[2], är, att i mälarbygden ord med grav accent skola ha intensiteten hastigare aftagande å första stafvelsen än ord med akut accent ha å motsvarande stafvelse; förf. synes emellertid icke ha observerat, att detta påstående går stick i stäf mot Noreens i Modersmålets prosodi § 13. Jag befarar storligen, att förf. i detta fall har rätt.

Ett annat nytt och märkligt påstående är[3], att "subjektiv värdebetoning" — som består i högre "trycknivå" och högre ton än den normala med eller utan lång kvantitet å

[1] Utom i de dialekter, som ha biton äfven i sådana fall, t. ex. dalmål.

[2] § 83.

[3] § 86.

vederbörande (ord eller) stafvelse — placeras i två- och flerstafviga ord, som i sin helhet skola subjektivt betonas, icke nödvändigt på den enligt vår förnimmelse mest "betonade" stafvelsen utan på den stafvelse, som har den högsta tonen, d. v. s. (i förf:s idiom) på första stafvelsen i *énen* men på andra stafvelsen i *ènen*. För allmängiltigheten af ett sådant förhållande talar åtminstone icke direkte sakens gestaltning i västra Sverige. Skall där ett sådant ord som *énen* få "subjektiv värdebetoning" (läs: "öfverstyrka"), kommer den absolut säkert icke att placeras på den i normalt tal högsta stafvelsen (den andra) utan på den första, som emellertid därvid får högton i stället för lågton. Likaså har *Norèen* som vokativ högton på sista stafvelsen. Jag betviflar starkt allmängiltigheten af förf:s påstående men tror gärna, att saken åtminstone alternativt kan förhålla sig på angifna sätt. Jfr härom, hvad jag yttrat i Språk och Stil III s. 68 f. Min där framställda hypotes synes mig icke vara ihjälslagen af lektor Rosengrens opposition S. och S. IV s. 168 f.[1]; det synes mig, som om den skulle kunna förenas med lektor Risbergs.

En sammanfattning af förf:s mening om den "objektiva" och den "subjektiva värdebetoningen" blir, att den förra väsentligen rör kvantiteten och den senare väsentligen intensiteten och tonaliteten. På grund af denna uppfattning är det rätt naturligt, att förf. kommer till den slutsatsen, att det är kvantiteten som bestämmer om en stafvelse är "rytmiskt stark" eller ej: "En ordboksbetonad eller — i satssammanhanget — objektivt värdebetonad eller ställningsbetonad stafvelse är primärt lång men sekundärt äfven i följd däraf

[1] I detta sammanhang kan jag upplysa, att jag väl känner till det af lektor Rosengren s. 170 anförda lockropet *kobarne*. Detta uttalas icke med samma slags dynamiska accent som mitt typexempel *kóbånne* utan med mycket tydlig accent — och för öfrigt öfverlängd — på andra stafvelsen. Utan att för närvarande inlåta mig på vidare svaromål till lektor R., hvartill nu icke tiden tillåter mig, vill jag blott bestrida, att lektor R. har "ådagalagt", att det är den musikaliska accenten som jag uppfattat som dynamisk.

spontant tryckstark, väl icke genom stafvelsens trycknivå, som icke är intentionellt högre än fysiologiskt behöfligt, men genom stafvelsens trycksumma.

En subjektivt värdebetonad stafvelse är primärt tryckstark (och på samma gång högtonig) men sekundärt äfven i följd däraf alltid något (om än minimalt) förlängd och i vissa (förut angifna) fall förlängd från kort till lång stafvelse.

Endast primärt eller sekundärt lång stafvelse framträder såsom i första hand rytmiskt stark, kort stafvelse med hög trycknivå framträder icke såsom rytmiskt stark i första hand.

— — — — — — — — — — — — — —

Den uppfattade rytmiska (metriska) styrkan i vårt språk beror således, kort sagdt, på ljudlängd inom stafvelsen, men ljudlängd inom stafvelsen synes i vårt språk icke kunna förekomma annat än med uppfattadt tryck (trycksumma) som följd eller med verkligt tryck (hög trycknivå) som grund."

I dessa ord sammanfattar[1] förf. själf resultatet af sina undersökningar och spekulationer öfver svenska språkets prosodi. Som totalomdöme om hans arbete måste jag för min del säga, att det inom stora partier är i hög grad originellt och tankeväckande. Med otålighet vänta säkerligen alla hans läsare på afhandlingens senare och enligt förf:s eget yttrande viktigaste del.

Uppsala i december 1905.

Gottfrid Kallstenius.

[1] S. 73 f.

En rättelse.

Spr. o. st. V, s. 114 yttrar doc. Hesselman: "Den uppländska företeelsen *ǣ* > *ē* måste noga skiljas . . . från det stockholmska och stadsspråkliga sammanfallet af vokalerna i *läsa* och *sten*, som ej tillhör den egentliga uppländskan och förmodligen är tämligen ungt (1800-talet, se ofvan s. 105 not [2]). Dessa ha hittills sammanblandats, t. ex. af Noreen Aschw. Gr. § 105 an.", och s. 105 not [2] heter det: "Vi ha här [dvs. i Winterbladet 1853] ett tidigt intyg om sammanfallet af *ǣ* och *ē* i stockholmska folkspråket . . . Däremot ha vi ej att se något intyg härom i Upplandslagens eller Schroderus' skrifningar med *e* för *ä* i vissa fall, såsom förmodats af Noreen och Grip. Jfr nedan s. 114."

Dessa doc. H:s uppgifter rörande mina hafda uttalanden i frågan äro icke med verkliga förhållandet öfverensstämmande. I Aschw. Gr. § 105 anm. har jag nämligen yttrat: "Wenn auch in starkton. silbe *e* statt *æ* wenigstens in gewissen denkmälern nicht selten ist, so ist hierin meistens nur eine besondere lautbezeichnung zu finden, s. § 24 anm. Da aber in nschw. dialekten von Uppland und Norrland *ǣ* zu *ē* geworden ist und zwar in aschw. zeit (s. Lindgren, Sv. landsm. XII, 1, s. 62 f.), so dürften spuren hievon zu finden sein sowol in sporadischen schreibungen des U wie *ēt* (*ǣt*) geschlecht, *fēri* (*fǣre*) weniger zahlreich, *rēna* (*rǣna*) rauben wie in der konsequenten wiedergabe des *ǣ* vor *rþ* durch *i* (d. h. *ē*) in der norrländischen runeninschrift zu Forsa: pl. *lirþiʀ* die gelehrten, 3 pl. prät. *kirþu* zu *kǣra* durch klage gewinnen. Ferner scheint dialektisch *æ* zu *e* vor *nn* oder *n* + kons. (wie im anorw., s. An. gr. I § 85) geworden zu sein; so teils in einigen runeninschriften aus . . . Uppland (L. 398 *min*, d. h. *men*[*n*] leute; L. 640 *tri*[*n*]*k*, d. h. *dreng* bursche)." Här är sålunda, som synes, endast tal om öfvergång af långt

ǣ till *ē* — hvarom doc. H. själf s. 119 yttrar: "Det uppländska sammanfallet af *ē* och *ǣ* > *ē* är troligen af hög ålder. Möjligen ha vi till och med att se spår därtill i Upplandslagens skrifningar *umvela* (Sdml. *umvœla*), *et* 'ätt', *feri* 'färre', *renæ* 'råna'. Se Noreen Altschw. Gr. § 105 anm., § 114 anm. 2", hvarpå följer den missledande hänvisningen "jfr ofvan s. 105 not [2] och s. 114" — samt af kort *æ* till *e* före *n*-förbindelser. Till yttermera visso har jag rörande det stockholmska sammanfallet af *ä* och *e* uti mina vårterminen 1896 hållna föreläsningar i nysvensk grammatik — hvilkas innehåll icke varit doc. H. obekant — yttrat bl. a. följande: "Hvad beträffar dess ålder, så kan det ej gärna vara äldre än nysvenskan . . . Troligen är det tämligen ungt", hvarpå anföras en mängd skäl för att det icke kan vara äldre än 1700 och snarast yngre än 1825.

Jag har af flera skäl dröjt något med detta beriktigande. Först och främst väntade jag mig nämligen, att doc. H., sedan jag strax efter hans uppsats' publicerande gjort honom uppmärksam på hans framställnings oriktighet, skulle själf skynda att i nästföljande häfte af Språk och stil beriktiga densamma. Dessutom ville jag icke, samtidigt med att jag såsom sakkunnig rörande sökandena till e. o. professuren i svenska vid Uppsala universitet afgaf utlåtande om doc. H:s kompetens, låta någon skorrande ton inmängas i de starka loford, jag sanningen likmätigt tilldelade doc. H. Och härtill kom ändtligen, att jag sedan gammalt med ytterst få undantag principiellt underlåter att till bemötande upptaga de allehanda missuppfattningar, hvartill ett så utbredt och gifvetvis hvarken reellt eller formellt felfritt författarskap som mitt helt naturligt gifver mer eller mindre grundad anledning. Då jag nu icke desto mindre afviker från denna min praxis, sker det efter allvarligt öfvervägande och icke så mycket till vare sig min egen eller vetenskapens fromma som fasthellre på den grund, att jag finner det böra ske i doc. H:s eget välförstådda intresse.

Uppsala 5 mars 1906.

Adolf Noreen.

Om *e*- och *ä*-ljuden i uppländskan.

I uppsatsen Preteritum af *gråta* etc. (S. o. S. V) ville jag visa, att samnordiskt långt *ē*-ljud bevarats som *ē* — icke blifvit *ǣ* — i en stor del af svenska språkområdet och äfven i dialekter, som haft betydelse för skriftspråket. Detta var hufvudtemat för min uppsats: behandlingen af *ē*, men för att utreda det något så när fullständigt, kom jag att vidröra också andra frågor i svensk ljudhistoria och särskildt fann jag det vara nödvändigt att redogöra för de allmänna dragen af *e*- och *ä*-ljudens historia i upplandsmålen. Mina uppgifter angående dessa voro emellertid alltför knapphändiga, och det har visat sig, att de gifvit anledning till missförstånd. Jag vill därför i sakens intresse något utförligare behandla frågan om *e* och *ä* i uppländskan.

I Pret. etc. s. 114 ff. sökte jag angifva flera olika moment, som jag trott mig kunna särskilja i fråga om dessa ljuds utveckling.

1) Sammanfall af urspr. långt *ē* och *ǣ* i *ē*-ljud, d. v. s. i uppl. *ie*, ex. *liesa* läsa (med lås), *griet* grät (isl. *grét*).

2) En ljudöfvergång *bĭk* > *bäkk* l. *bäk* (beck), *lĭva* > *läva* l. *lävva* (lefva). (Om *ä* i *bäkk*, jfr mom. 4).

3) Diftongering — till "*ie*" — af uppl. *ē*, vare sig a) samnordiskt *ē*, eller sådant, som b) uppkommit af samnord. *ǣ* (mom. 1), c) kontraherats af samnord. *æ̨* eller d) i äldre tid inlånats: ex. *griet*, *liesa*, *stien* (isl. *steinn*), *briev* bref, fsv. *brēv*: sid. 114 och 116 f.

4) Bevarande af urspr. kort *ä* (isl. *e* och *ę*) såsom *ä*-ljud (*æ*, *a*, n. Uppl. *æ̨* o. dyl.): *læsa*, *læsa* l. *læ̨sa* 'läsa' (isl. *lesa*): sid. 116.

Dessa fyra regler antog jag vara allmänt uppländska, med de modifikationer (särskildt vidkommande den första och tredje) som framgå af utredningen s. 116 och 117 med not[1] och[2].

Dessutom antog jag två andra regler med mera begränsad giltighet:

5) Sammanfall af vokalerna i *läsa* (legere) och i *sten*. Detta betecknas sid. 114 såsom stockholmskt och stadsspråkligt, ej tillhörande den egentliga uppländskan. Sid. 117 beröres det närmare, där jag säger, att det också tillhör "Mälarbygderna i södra delen af Uppsala län. Här ha *e*- och *ä*-ljuden (af *æ̆*, *ē*, *ĭ*) alla sammanfallit i *e̯* eller dess ekvivalenter".

6) Öfvergång af alla *ä*-ljud, äfven de urspr. korta, till *e* (d. v. s. *ie*) efter palatala konsonanter: ex. *ked* (*kied*) kedja. En mera begränsad öfvergång: s. 116.

Några af dessa ljudregler torde här kräfva en utförligare kommentar.

Beträffande den första tror jag det vara tillräckligt att hänvisa till min förra uppsats, hvars ämne och egentliga raison d'être synes mig vara just ett uppvisande, att en sådan ljudregel gäller för Uppland.

Angående ljudöfvergångens ålder vill jag här tillägga, att den väl helst bör vara äldre än förlängningen af urspr. kort *ä* i kortstafviga ord, hvilken i regeln gifvit långt *ä*-ljud (se Språk och Stil I s. 17). Ty ett motsatt antagande skulle föra med sig, att vi för tiden närmast efter stafvelseförlängningen finge tänka oss tre olika "*e*, *ä*"-vokaler i uppländskan, en (mest sluten) för gammalt *ē*, en annan (något öppnare?) för äldre *ǣ*, en tredje (ännu öppnare?) för förlängdt *æ̆*, ett språktillstånd, som förefaller mig rätt otroligt.

Den andra regeln (*bik* > *bäkk*) har jag formulerat i största möjliga korthet, och den synes mig vara värd en vidlyftigare utredning. Jag tror, att detta sker lättast, genom att jag här afskrifver en behandling af den, som jag redan förut gifvit, nämligen i en ännu otryckt uppsats "Undersökningar i uppsvensk ljudhistoria" (afhandling för fil. lic.-examen, inläm-

nad till fil. fak. aug. 1900). Här har jag i § 2 sökt gifva en regel för utvecklingen af *ĭ* i kortstafviga ord: "äldre kort *ĭ* har i uppländskan under hufvudton framför urspr. enkel slutljudande eller af annan vokal än *i*, *u* efterföljd konsonant öfvergått till *ɑ* (eller dess ekvivalenter)"[1]. I § 5 kommer jag därefter in på den fråga, som här intresserar oss: "Det *e*- l. *ä*-ljud (här — normaliserande — kalladt "*ɑ*"), hvartill *ĭ* enligt denna regel utvecklats, uppträder i norra Uppland[2] som *ɑ̯* — undantagsvis *ɑ̯* eller dess ekvivalenter — (not: "till mindre väsentliga variationer i uttalet och lokala skiljaktigheter tages här ej hänsyn"): ex. *bɑt̯*, *stɑga*, i Skuttungemålet som *ɑ̯* eller *ɑ̯*, ex. *bɑt̯*, *stɑ̯ɪ̯*, *grɪ̯sdɑ̯r*, i Vätömålet vanligen *ɑ̯* (not: "Undantagsvis och osäkert *e̯*, se Schagerström § 25 och tillägg till § 27"), ex. *bɑ̯t*, *bɑ̯k*, *vɑ̯k*, *stɑ̯gə*, *lɑ̯va* etc. Det har sålunda i dessa dialekter fullständigt sammanfallit med det *ɑ̯*, hvartill äfven gammalt kort *ǣ* (isl. *e* l. *ę*) utvecklats. (Not: "äldre långt *ä*-ljud (isl. *ǽ* l. *é*) har däremot möjligen i Uppl. åtminstone delvis sammanfallit med *ē* (vanligen diftongiskt) = isl. *ei*[3]) Jfr t. ex. n. Uppl. *ʃɑl̯a* f., fsv. *skælla*, *drɑŋ̯* m. fsv. *drænger*, Ö.-Löfsta *hæɪ̯va* fsv. *hæfia* med n. Uppl. *spɑl̯a* 'spela', Ö.-Löfsta *mæɪ̯g*[4] 'mig', *brɑvæɪ̯*

[1] Jfr Hesselman Stafvelseförl. och Vokalkvalitet § 173 och 180, Sveamålen s. 32 ff samt s. 19 o. 37.

[2] "Norra Uppland" betyder här närmast sockenmålen i Öster-Löfsta och Hållnäs, hvilka jag själf undersökt 98 och 99, samt Gräsömålet, som undersökts af Schagerström, dessutom också målen i följande socknar, som ifråga om de förhållanden, som behandlades i afhandlingen, nästan alldeles öfverensstämma med de förstnämnda: Vessland, Tolfta, Tierp, Vendel (i Örbyhus hd), Tegelsmora, Film, Dannemora, Morkarla och Skepthammar (Olands hd), Forsmark, Börstil, Valö, Harg, Hökhufvud (af Frösåkers hd).

[3] Detta förmodade jag af mina uppteckningar från Öster-Löfsta (*tɑæ*, 'tä', *lɑæsa* 'läsa' m. fl.). Jfr numera Pret. etc.!

[4] Exemplen *mig*, *sig* anser jag numera olämpliga, då jag tror, att de uppländska formerna närmast återgå på *mæg*, *sæg* (l. *məg*, *səg*?), uppkomna i svagton (ur *mik*, *sik*). Jfr Stafv. och Vokalkv. s. 96 not [1] (i disputationsupplagan) och nu äfven Hultman Hälsingelagen s. 31 not [1].

'bredvid', (fsv. *mik, viþ*), Skuttunge *nyvaļə* n., och *spaļa* vb., *laļsa* vb. och *staļt*, Vätö *staļ* 'städ' och *saļd* 'sed', *saļg* imp. säg! och *saļg* sig[1]. Däremot är äldre *ĭ* (> *a*) i alla dessa dialekter väl skildt från det uppländska ljud, som återgår på gammalt långt *ē* = isl. *ei*, vare sig detta behållit sin längd eller förkortats framför konsonantgrupp. Detta uppträder nämligen som diftong[2]: i n. Uppland (not: med undantag af Gräsön och möjligen Forsmark samt en del af Hållnäs) som *ɪa, eæ, aæ, aa* (möjligen äfven *ɪe, ɪę* etc., vid Leufsta bruk *aɪ* t. ex. *baɪn*, men också *laɪsa* läsa), samt, om det blifvit kort: *ɪa, eæ, aæ, aa* eller i uddljud *ja* (*ɪa*), *jæ, ja*; i Skuttunge: *ɪa, ɪa*, i Vätö *ɪa, ɪa*. Här är sålunda bestämd skillnad på *led* a. fsv. *lēdher*, isl. *leiðr* och *led* m. fsv. *liþer*. Det förra ger *"lied"*, det senare *laːd* l. *laːd*. Jfr n. adj. isl. *leitt* 'ledt' i Ö.-Löfsta: *laæt*, men *laːt* m. af fsv. *liter* (färg). Skillnaden är upprätthållen i hela n. Uppland (Gräsön och möjligen Forsmark samt delvis Hållnäs har dock *ę* < *ei* och *ę* < *æ*, men däremot vanligen *ę* < *ĭ* utom i fall som *brævę* etc.), och Roslagen, samt de flesta inre dialekter. Däremot är den, att döma af det material, som hittills föreligger, uppgifven eller på väg att uppgifvas i större delen af Fjärdhundra, i vissa socknar närmare Mälaren och i städernas närmaste omgifningar, såsom i Åkerby nära Uppsala eller socknarne omkring Stockholm (not: "Jfr Upmarks uppgift om Folkspråket i Södertörn (s. 9): "I det äldsta språket skiljas de båda ljuden bättre", nämligen *e* och *ä*). Till och med så nära hufvudstaden som i Össeby-Garn finnes spår kvar af den gamla skillnaden. Det är därför mycket oegentligt, då man talar om det s. k. "Upplands-*e*" såsom något för Uppland karaktäristiskt, om man nämligen, såsom vanligen sker, därmed förstår: fullständigt sammanfall af *ä* och *e*. Ty i större delen af Uppland har ju *ä* visser-

[1] Se not [4] å föreg. sida.

[2] I § 11 af "Undersökningarne" visas, att sådan uppländsk diftong också kan stå för annat än fsv. *ē* = isl. *ei*, t. ex. också för gammalt *ī* (framför *r*). Jfr numera Tiselius Fasternamålet s. 52 ff.

ligen sammanfallit med $e < \check{\imath}$, men ingalunda med $e < \bar{e}$ (isl. *ei*). Den egentliga uppländskan kan i detta fall göra anspråk på väl så stor ålderdomlighet och äkthet som flertalet andra svenska dialekter, hvilka visserligen, som det heter "skilja på *ä* och *e*, (d. v. s. $\bar{e} < \check{\imath}$ och *ei*), men däremot låtit fornsv. kort $\check{\imath}$ och långt $\bar{e}$ sammanfalla". I den följande § 6 hänvisas i fråga om åldern af sammanfallet af $\check{\imath}$ (i *bik* o. d.) och $\breve{æ}$ (= *a*) till ett följande kapitel af afhandlingen, som aldrig blef fullbordadt. Det anmärktes (i § 6), att sammanfallet troligen var mycket gammalt: "redan på 1600-talet (Bure *lävva* 1624), sannolikt än äldre. Skef uppfattning hos Beckman Arkiv XI s. 172 och s. 219 och Noreen Aschw. Gramm. § 105 anm. (synes sammanställa en möjligen i Upplandslagen märkbar öfvergång $æ > \bar{e}$ med det nuvarande uppländska sammanfallet "*ä* och *e*", som ju alls icke är allmänt uppländskt och troligen af ganska sen ålder)".

Den tredje af de anförda reglerna är ju vidrörd i det föregående. Om arten af den diftong, som återger $\bar{e}$, kan jämföras Tiselius Fasternamålet s. 52. Åtminstone i Films socken (Olands hd) tror jag mig ha märkt att ljudet i sammanhängande tal faktiskt växlar kvalitet och stundom till och med är rent monoftongiskt: *e̯*. Men vid lexikaliskt uttal framträder tydligt den diftongiska glidningen, som i Film snarast gör intryck af *ɛa* l. dyl. "Glidljudets akustiska effekt torde också, om den skall återges med endast ett af rikssprakets ljud, närmast motsvaras af *e*" (Tiselius). För Alsikemålet skrifver en upptecknare konsekvent *e̯* i *ste̯n* etc. — skildt från *e̯* i t. ex. *se̯na, le̯sa*.

Den fjärde regeln innebär ju ej något konstaterande af en "ljudöfvergång", utan innehåller endast, att *ä* (*läsa, bäkk*) kvarstår såsom *ä*-ljud, d. v. s. ljudhistoriskt sedt, hvarvid med "*ä*" menas ett ljud, som i målets ljudsystem intar *ä*:s plats, skildt från det, som representerar $\bar{e}$. Detta *ä* uppträder väl i uppl. i regel som *a*, isynnerhet då det är långt. I norra Uppland är det långa *ä* delvis diftongeradt och uppträder som

ea̯, *æa̯* eller t. o. m. *aa̯*[1]. Framför *r* har långt "*ä*" väl ofta ett något öppnare uttal, som af vissa upptecknare (t. ex. Tiselius för Fasternamålet) tecknas *ɐ*[2]. Det korta "*ä*" (t. ex. i *vägg*), är väl i regel rätt lika det motsvarande långa men skrifves dock af flera *æ*: så Tiselius. Det kan väl dock sättas i fråga, om inte också det korta Upplands-*ä* i allmänhet får anses vara något annat, än hvad man i andra svenska dialekter menar med *æ*[3]. — Jag betonar att jag med afsikt formulerat min regel i Pret. s. 116 så, att den ej blir detsamma som en ljudlag *æ* > *a*. Jag befinner mig här i medveten opposition till äldre undersökningar. Man har tidigare antagit en sådan ljudlag och trott, att dess tillvaro i äldre tid skulle kunna styrkas af skrifningar med *e* för *ä*. Men äfven om vi antoge, att en sådan funnits, hur skulle den kunna studeras i ortografiens historia. Vi tänka oss, att de medeltida uppländingarne haft ett *ä*-ljud af samma beskaffenhet som andra svenskar nu ha, d. v. s. i landsmålsalfabetet: *æ*. De ha betecknat den med *æ*. Så ha de haft ett *e*-ljud, skrifvet *e*. Nu uppkommer en liten fin nyans i *ä*-ljudets uttal, så att en landsmålsforskare, om han finge höra det, snarast skulle beteckna det med *a*. Men var det någon anledning för uppländingen att ändra sitt skrifsätt? Om ljudet nämligen fortfarande hålles skildt från hans *e* (ett *e* som ju i sin tur kunde ha förskjutits t. ex. till *ɛ* eller *ie*, ty därom veta vi ju intet.) Så vidt jag förstår, höra ljudändringar af detta slag, då ett ljud i h e l a den ordgrupp, hvari det uppträder, förskjutes, utan att sammanfalla med något annat ljud, i regel icke till dem, vi kunna studera i våra handskrifter. Jag erinrar om hur engelskt långt *ī* genomlupit en lång skala till det nuvarande diftongiska *ai*, utan att ortografien blifvit en annan, hur de

[1] Jfr Sveamålen s. 9 och 57.

[2] Jag frånser de fall, då *æ̆* framför *r*, *ɾ* gifvit *a*, en företeelse, som jag här ej kan beröra.

[3] Jfr Tiselius § 103: "Det torde åtminstone i vissa ställningar vara mindre öppet än det sydsvenska korta *æ*".

grek. γ, δ i forntiden betecknade explosivor, nu frikativor, eller hur fsv. *u* i nysvenskan blifvit ett ljud, som utländingar snarast vilja teckna *y*: men vi svenskar skrifva det alltjämt med *u*, så länge vi kunna skilja det från *vårt y*. Däremot, om t. ex. *i*-ljudet i fornsvenskan endast i vissa ställningar (kombinatorischer Lautwandel) förändrar sig och sammanfaller med *e*, så att t. ex. en del af de ord som förr haft *i*, de kortstafviga eller de, där *i* följes af *r*, öfvergå från *i*-gruppen till orden med *e*, är det en ljudlag af annat slag, som helt naturligt snart ger anledning till förändring i skrifsättet. Man skulle kunna kalla det förra slaget *ljudförändringar* och dessa senare *ljudöfvergångar*. Det är ju närmast om det senare slaget, som språkhistorien handlar.

Vi få således ej göra oss någon förhoppning att kunna bevisa en ljudlag *æ*>*a* ur uppländsk ortografi[1]. (De skrifningar, som man tänkt sig skola visa den, bero också på helt andra saker, se nedan.) Men liksom man genom jämförelser med andra språk och resonemang af olika slag har spekulerat sig till, att svenskt långt "*u*" troligen genomgått en utveckling *u*>*u* (lmalf.), skulle man ju också kunna räkna ut *ä*-ljudets historia i Uppland. Men här äro vi inne på hypoteserna och kunna inte vänta oss historisk visshet, som t. ex. ifråga om *i*>*e* i ord som *bekk*.

Man har då fäst sig vid, att *ä*-ljudet (isl. *e* och *ę*, i *bæra* och *hæfia*) i andra svenska dialekter, kanske de flesta, har valören *æ* och förmodat, att detta också varit det ljud som fornsvenska handskrifter betecknade med *æ*. Också fornuppländskan skulle haft *æ* och i så fall finge man en öfvergång *æ*>*a*. (lmalf.)

Men detta är ju blott en lös förmodan, och man kan med fullt samma rätt påstå, att *æ* i fornuppl. skrifter betyder *a*.

Man kan tydligen inte invända, att det ju betecknas

[1] En annan sak är, att icke-uppländingar naturligtvis skulle kunnat förväxla ljuden, om de försökt skrifva uppländska.

med *æ* (åtminstone i regel), ty *æ*-tecknet var ju det enda, som stod till buds, då *e* behöfdes för att beteckna *e̱* (<*ei* m. m.). Och man kan mycket väl anta, att uppländingarne, då de lärde sig fornsvensk ortografi, förmodligen af sydligare grannar, associerade sitt eventuella *a*-ljud med sina läromästares (sydsvenskarnes) *æ*; sitt *ē* sammanställde de tydligen med dessas *ē*, men också dessa kunna ju ha varit något åtskilda.

För min del har jag fäst mig vid, att uppländskan till sin typ i det hela och isynnerhet till ljudsystemet hör ihop med den dialektgrupp, som för öfrigt omfattar norra Svealand, Norrland och de östsvenska målen och till hvilken äfven gottländskan i flera fall ansluter sig. Bland norska mål är det isynnerhet tröndersk, som står nära. Karaktäristiskt för dessa mål är en trång och framflyttad artikulation af *ä*-ljuden. Företeelsen finnes inte öfverallt lika tydlig, men den är i alla fall rätt allmänt spridd öfver hela området och särskildt synes det vara i de mest typiska och ålderdomliga målen som den uppträder. Så i de östsvenska målen, i Norrbotten, Trøndelagen, för att ej tala om gutniskan. På flera håll inom området uppträder också en diftongering af *e* så att det blir *ie*, *jē* o. s. v.: i Uppland[1], Dalarne, Delsbo, östsvenska mål, Trøndelagen, enligt min mening äfven på Gotland.

Jag betraktar denna som ett utslag af samma tendens, som gjort *ä*-ljuden slutna. Diftongeringen, där den uppträder, alternerar nämligen, isynnerhet i vissa ställningar, t. ex. i närheten af palataler, med en ren öfvergång: *ē* > *ī*. Så i Uppland (*mīr* l. *mier* mer, *īkeby* Ekeby, *īger* (i Ö.-Löfsta) äger), Dalarna *frie* l. *frī* frö, Västerbotten, Tröndelagen och Gottland[2]: se Pret. etc., isynnerhet s. 113 not [1]. I Norrbotten synes *ī* för *ē* vara normalt, hvilket säkert bör sättas i samband med den västerbottniska brytningen till *jē*. Men mera om detta vid ett annat tillfälle.

[1] Äfven af *ø̄* > *yø* o. dyl.

[2] I uppl., där vi ha *ō* > *yø* jämte *ē* > *ic* kan också *ȳ* för *ø* förekomma i liknande fall: t. ex. *ky̱ra* köra *yk* ök m. fl.

Jag hade fäst mig vid denna tendens, och det var därför, som jag i min förra uppsats icke ville antaga någon öfvergång af *ē* > *ǣ* och sedermera allmän öfvergång af *ǣ*-ljuden > *ē* (*ie*), utan jag antog hellre, att det gamla *ē*-ljudet kvarstod (möjligen i stället blef mer och mer slutet) och drog med sig *ǣ*. Ty det föreföll oantagligt, att i äldsta uppländskan en alldeles motsatt tendens rådt mot den, som visar sig senare. Af samma skäl tror jag nu icke heller på någon öfvergång af sammordiskt kort *e* till *æ* (*lesa* > *læsa*) för uppländskan. Jag tror i stället att uppländskan bevarat det ursprungliga ljudet *e* i *lesa*, *svelta* etc. och i stället låtit *æ* (*i*-omljuds-*ä*) bli "*e*". Men kort "*e*" var i alla fall öppnare än det långa "*e*" (*stēn*, *grēt* etc.)[1] och betecknades därför med *æ* till skillnad från detta. Ingenting hindrar oss tro, att ljudet i fråga redan i gammal tid varit: *ɐ*.

Med detta antagande blir det lättare att förstå en annan uppländsk egenhet, nämligen "ljudlagen *bik* > *bäkk*, *liva* > *läva*". Kort *ĭ* har i kortstafviga ord sammanfallit med "*ä*"-ljudet i *bäkk* (fsv. *bækker*), *läsa* (isl. *lesa*): jfr ofvan. Jag menar, att denna öfvergång blir begripligare, om vi ansätta ljudvärdet *ɐ* för fornuppländskt *æ*. Då *ĭ* förändrades, uppstod icke något nytt ljud i ljudsystemet. Vid dylik "kombinatorischer Lautwandel" är sådant i själfva verket något rätt ovanligt. Eller, om det till en början verkligen uppkommer ett nytt ljud, blir det snart åter aflägsnadt. I andra svenska dialekter än uppländskan, hvilka hade vanligt *e*, och *ä* = *æ*, anslöt sig *ĭ* i de kortstafviga orden helt naturligt till den gamla *e*-gruppen. I uppländskan åter öfvergingo *ĭ*-orden till *ä*-gruppen, som hade ljudvärdet *ɐ*. Ännu naturligare blir denna utveckling, om vi tänka oss, att uppl. *ë* (*stēn*) och (förkortadt) *ĕ* (*let*, n. adj.) redan vid *ĭ*-s förändring antagit ett mer eller mindre diftongiskt uttal, motsvarande det moderna *ie*. I all synnerhet är öfvergången (*ĭ* > *ɐ*) naturlig i sådana upplandsmål, som få konsonanten, ej vokalen, förlängd vid "stafvelseförlängningen";

[1] Jfr isländskan!

där det alltså heter *bäkk (bek̲)* beck, *frädd (fred̲)* fred, *lävva (lev̲a)* lefva. Här var också kvantitetsskillnaden ett hinder för association med *e*-gruppen.

Jag tänker mig, att denna öfvergång af de kortstafviga *ĭ*-orden till *ä*-gruppen inträdt mycket tidigt, kanske redan i och med "stafvelseförlängningen". Då den är en typisk "ljudöfvergång", bör den ge sig uttryck i uppländsk ortografi (jfr ofvan). Och gifvetvis på det sättet, att ord, som tidigare skrifvits med *i* (*bik, liva*), nu komma att skrifvas med *ä*, hvaremot vi inte ha någon anledning att vänta äldre "*ä*"-ord (*læsa, bækker*) skrifna med *e* som en följd af *denna* ljudöfvergång. Jag har funnit icke så få dylika *ä*-skrifningar i skrifter, som visa drag af äldre uppländska. Sannolikt skulle de varit ännu talrikare, om icke *ä*-tecknet öfver hufvud begagnats så jämförelsevis litet i normal gammal-svensk ortografi. Man kunde ju skrifva *e* äfven i en mängd ord med gammalt *ä*, och det är därför inte underligt, om uppländingar oftast använde *e* mot sitt uttal i *ĭ*-orden, som af andra svenskar alltid skrefvos med *e*.

Mycket tydligt framträder öfvergången i de uppländska bröllopsskrifterna från 1600- och 1700-talen. En del af dem ha rätt god ortografi och skilja med förvånande konsekvens mellan *ē* (sten) som de oftast teckna *ie* (*stien*) och *ä* (= *ɐ*: se ofvan) i t. ex. *kväll, läsa*. En af de äldsta och bästa är Tijdfördrijf vid A. Lundholms o. M. B. Krögers bröllop, Sthlm 1695 [1].

Här skrifves *ie, iä, jä* motsvarande *ie, iä* i nuvarande Roslagsmål (Vätö enligt Schagerström *i̯ɐ, i̯ɐ, jɐ*): *jän* 10 g., *iän* 2 g. en (räkneord), *iä* fem. en (Vätö *jɐ̯*), *jätt* 4 g. ett, *iäna grand* ett grand (ack!), *fliera* flera (rim: *spändera*), *hieter* heter, 2 g., *hiäm* hem, *liess* ledts, *mier* mer, *miera* mera 3 g., *probiera* probera, *sien* sedan 10 g., (Vätömålet § 194), *sällskied* silfversked, *spiessar* spetsar (Vätö *spi̯ɐs̲*), *wiet* vet 7 g. I *spändera*, som rimmar med *fliera* (jfr *probiera*: *miera*)

[1] Jfr Hesselman Sveamålen s. 22 not. Skriften synes otvifvelaktigt ha Roslagsmål, men med normalt *h* utom i *hij* = I. Märkvärdigt nog är *h*-bortfall sällsynt i bröllopsskrifterna.

och *neer* (jämte *ner*) som en gång rimmar på *mier* torde samma ljud vara åsyftadt: jfr modern uppl. *nier* (som enl. Schag. ej finnes i Vätö!). *allena* är väl högsvenska.

För fsv. *æ*, Vätö *e* eller *a*, står *ä*: *bränwijn*, *sällbältä* silfverbälte, *bättär* bättre, *bäst* 5 g., *bästa*, *bästält* beställdt 2 g., *dädå* dådan (Vätö *dedɑ*), *dänna* 2 g., *där* 6 g., *därtäll*, *främst*, *fästmöö*, *fåfänga* (adj.), *gränd*ä gränden, *gällär* gäller, *gärna* 3 g., *giästa* gästa, *hiälp*, *gohiärta*, *hiärtas* hjärtans 3 g., *hä* det 24 g. (Vätö *e*), *hää* det är 2 g., *hädå* hädan (Vätö *edɑ*), *hälst*, *händä* l. *händ* hände, *häng ihoop* hänga ihop, *hännä* henne, *här* 4 g., *igän*, *ihiäl*, *kiäck*, *käckan*, *kiär*, *kiäre* 2 g., *kläda* 2 g., *kläder*, *armkläs band*, *fårklä* förkläde, *längi* länge 5 g., *lätt säg* lät sig, *Gu lätt* Gud låte, *män* medan (Vätö Gram. § 132: *mɛna*), *män* men 7 g., *mä* med l. också 18 g., *när*, *nästa*, *näy* nej, *plä* plägar, *räddär* l. *rädder* rädd, *räcka*, *ränna*, *rätt* 10 g., *siälfwan* (1 g.: *sielfwan*), *slängia* slänga, *snäll(är)* snäll 3 g., *spändera*, *swänska*, *säger* 4 g., *säg*, *sämsta*, *sängia* sängen, *sätt ner* sätta ner, *sätti* sätten (2 pl. imp.), *tänck*, *tänckt*, *wägen*, *wäl* 6 g., *kåm wäs* slå vad, *ä* det 3 g., *ä* är 3 g., *ägg*, *ingan ändää* ingen ände är, *änlychta*, *än* 4 g., *ännu* 2 g., *är* 4 g., *ärä* är det 3 g., *ärna* ärnat. Vidare *än*, *ä* en, ett (obest. art.), Vätö *ɛn*, *ɛ*; fem. 2 g. *a*, 3 g. *ä* (Vätö *a*).

Men *ä* står vidare också för *i* i orden:

giär ger, *giä mäg* ge mig, *Gu giä* Gud gifve, *hädder*, *hädär* Eder (heter också *jär* l. *iär* som i nyare uppl.), *mäg* mig 10 g., *män* min 5 g., *mätt* mitt (*mena onga Brud!*), *nädd*ä*r* neder (Vätö *nɑdər*: jfr *ner* ofvan), *säder* sed, fsv. siþer (rim: *kläder*), *säg* sig 5 g., *säll(-skied* etc.) silfver-, *sän* sin 5 g., *sätt* sitt, *sättaa ståndt* suttit en stund, *täll* till 6 g. (alltid betonadt, t. ex. *hu står ä täll?*), *täl* 3 g., *tä* 10 g., *därtäll* därtill, äfven *där täll* 2 g., (*ti* 5 g.: *ti gå*, *ti kläder*, *ti låns* 2 g., *ti gålz*, alla med *ti* obetonadt, *till* 1 g. i versslut, rimmande med *sill*), *wä* vid, *wätta* veta 2 g., *wän* vän; *ä* för *i* står också i *dräck* 2 g., *dräcka* 3 g., (1 g. rim: *räcka*) drick,

dricka och *fäck* fick 5 g., *giäck* gick 3 g. I de flesta exemplen beror *ä* på regeln för *ĭ* i kortstafviga ord: om *mäg, säg*, jfr ofvan s. 56 not [4]. Vätömålet har i regel *a*.

I andra bröllopsskrifter från slutet af 1600- och förra delen af 1700-talet, — af hvilka dock endast några få visa så konsekvent och tillförlitlig ortografi som Tijdfördrijf 1695 — finna vi andra exempel på *ä* för *ĭ*:

bätta bete, bit, *bädder* pres. ber, *Gussfrä, husfrädd, sän bätta i frädder* sin bit i fred, *glämma* glimma, *glätter* glitter, *giädde då tä fräs* gif dig tillfreds, *häddert* edert, *läka* likväl, *lämna, päppar* peppar, *sädd* sed, *säddvänja, sälldon* seldon, *skiäpsbroo* Skeppsbron (i Stockholm), *späll opp* spela upp, *träfna* trefnad, *må wäta* må veta, *owättug* ovettig (rim: *glättug*) m. fl.

Bröllopsskrifternas ortografi ger oss behöflig ledning för bedömande af skrifningar med *ä* hos grammatici och i några högsvenska skrifter, skrifna af uppländingar. Aurivillius, som ju är samtidig med de äldsta bröllopsskrifterna, har i Gram. svec. 1684 och i Cogitationes 1693 egendomligt nog *e* i *bett, betta, grepp, skepp, peppar* m. fl. dylika (se exemplen i Nord. stud. s. 391 f.). Man skulle häraf vilja sluta, att Uppsalaspråket, åtminstone de bildades, som väl A. i det hela kan anses representera, icke deltagit i upplandsdialektens öfvergång *ĭ* > *ä*, utan blifvit kvar på ett supponeradt stadium *e*. Men något äldre källor än Aurivillius synas peka i en annan riktning.

Ericus Schroderus Upsaliensis har i Janua Lingu. 1640 och Lex. lat.-scond. 1637 flera fall af *ä* för *ĭ*, som måste bero på vår ljudregel, i Jan.: *läfwa* 429, *läffna* (*lifna*) 147, *läffnat* lefnad, *stoorlämmot* storlemmad, *lämna* Reg., *blätt lättgräs* Isatis 136, *sädan* 440, *-smädhen* 532, *wätt* Ind. 28, *knäwäcket* 256; Lex.: *anlätte* 92, *fänn* pinnæ 60, *gnätt* lens 62, *rämpna* remna 36, *spälla* spela 69, *stägha* stege 36 [1].

[1] Men *betta, lenna*, äfven *lefva* etc.: jfr *regn* ~ *rägn* o. d. Se Grip Sv. Lm. XVIII 4 s. 8. I *geehlen* 'gälen' ha vi troligen *e* < *ei*: n. uppl. *jiel*,

I Sumlen af J. Buræus (Agrivillensis) har jag antecknat s. 20 *op och nädher*, 27 *nädhan*, 56 *bättan* biten, 61 *rämna* (och *remna*[1]), 66 *vätta* veta (jämte *vetta*, t. ex. s. 55[1]), 67 *läghat* (och *leghat*[1]) legat, 69 *sädhan*.

Enligt N. Beckman skrifver samme Buræus i "Den Svenska A B C Boken" 1624 *nädhär* 'neder' och *lävva* lefva.

T. o. m. Aurivillius kan i ett enstaka exempel (som är mycket ovanligt i skrift!) låta undfalla sig ett uppländskt *ä*: *gräppan* handtag (Cogitationes s. 108, påpekadt af mig i Nord. stud. sid. 392)[2].

Jag tänker mig saken så, att uppsaliensarne på Aurivillii tid (eller kanske förr) blifvit medvetna om den lokala karaktären af sitt *ä*-ljud i dylika fall och sökt undvika det i tal till främlingar — och framför allt i skrift.

Hofs uppgifter komma öfverens med detta: Dial. s. 132: 'Vulgus Upland. *täll & tä giäwess* (till skänks) solet dicere'; s. 290 f.: 'Vulgari sermone hodie Sveci qvoqve *te* pro *till* dicunt, & plebs uplandica *tä*'.

I den följande utvecklingen, fram till vår tid, ha i det stora hela de normalsvenska *e*-formerna i skriftspråket utträngt *ä*-formerna. Men i vissa enstaka ord har det uppländska *ä* kunnat hålla sig vid sidan af *e* och undantagsvis tar det t. o. m. öfverhanden.

I ett ord: *vän* fsv. *vin* har *ä* redan mycket tidigt (i fornsvenskan) fått fäste i skrift och har nu alldeles utträngt det

nyl. *jäil* (Pyttis). *tiera* 'tjära' kan motsvara nyuppl. *tiera*, jf. Schr. *bietzl* betsel. Om Grips öfriga exempel s. 8 f., jfr Pret. 115 f. och nedan.

[1] Buræus kan skrifva *e* också i *ä*-gruppens ord: t. ex. *benkiar* 45, (men *bänken* 64), *fiet* 20, *vexa* 69. Detta är snarast vanlig 1600-talsortografi.

[2] Några strödda exempel: C. C:son Gyllenhielms Anteckningar (Hist. Handl. XX) s. 317: *skiäpp* skepp (eljes vanligen *skipp* hos G.), O. Rudbeck d. ä:s Bref (utg. af Annerstedt) s. 224 *Wännegarn* (302 *Wennegaren*) Vängarn, (fsv. *Vinagarna*), 274 *förvätter*, 308 *ögonskänligen*, 348 *vätta* veta (vanligen *vetta*), 390 *wäderfaras*, Columbus' Ordesköt-sel s. 4: *bätarne* bitarne; Israel Holmström (Noreen-Meyers Valda stycken) s. 205, 15: *wäck*, 33, 34: *seeder* (rim: *städer*). Möjligen få redan vissa fornsvenska exempel föras hit.

konkurrerande *ven*. T. o. m. i dialekterna har *vän (vänn)* segrat och något *ven* torde man i vår tid svårligen få höra, ens i de aflägsnaste bygderna. På Runö säges *ǫvẹn* ovän, men *vœnlian* vänlig. I Västgötska hette det på Hofs tid ännu *wen* (Dial. s. 313), men nu är *vœn* det allmänna och *vẹn* lefver kvar endast som rimord i gamla visor (det senare enl. uppgift af fil. stud. S. Lindeborg). Jfr Jessen, Hist. Tidskr. Kia 75 s. 21: i Föllinge och Frösö (Jämtland) "har jeg —*son*, Pl. *söni sönnjan*; derimod *vènn*, som overalt, i Pl. *vènner* (er vel neppe ægte Dialectord, men laant fra Rigsspr., Prækestolen), df. *vènnran*".

Jag nämner här några andra *ĭ*-ord, som haft dubbelformer med *ä* och *e* och delvis ha det ännu: *bäck, beck; bätta, betta* (fsv. *biti*, nu *beta*); *bätta* l. *betta sönder; bläcka, blecka* vb. och s. (en fisk); *drägla, dregla; lämna, lemna; rämna, remna*[1]; *sedan; tenn; vässla, vessla*; *vätta* (så i Sv. Dagbl.), *vetta* vb.; (fågel-)*vätte* (så Strix), *vette*. Jfr Svenska Akad. Handl. I s. 160, Linder Regler och råd s. 14 f., Lyttkens-Wulff Ljudlära s. 53 och 58, Beckman Arkiv XI s. 219.

Jag har härmed sökt gifva skäl för fyra af mina regler i Pret. etc., de som enligt min förmodan gällde för uppländskan i dess helhet. Jag skall här ytterligare vidröra den femte regeln om "det stockholmska sammanfallet af vokalerna i *läsa* och i *sten*". Som vi ha sett, äro dessa i vanlig uppländska väl åtskilda. Men i Stockholm och Uppsala (förmodligen också i de andra Upplandsstäderna) och i vissa närgränsande bygder "ha *e*- och *ä*-ljuden (af *æ̆*, *ĕ*, *ĭ*) alla sammanfallit i *ę* eller dess ekvivalenter"[2]. Jag har redan i min

[1] Växlingen *ä* : *e* i de två sistnämnda har på annat sätt förklarats af Noreen Urgerm. Lautl. s. 22 (urgermanskt *a*-omljud), Kock Sv. Lm XV, 8, s. 15 f. *ä* ~ *e* i *vän* af Noreen Urg. Lautl. s. 14, Beckman, Arkiv XI, sid. 219 noten (urgerm. *i*-omljud).

[2] Detta generellt sagdt. I detalj kräfvas många modifikationer. Några äro gjorda af Tiselius Fasternamålet § 103 anm. Jag bortser alldeles från utvecklingen framför *r* och *r*-förbindelser. Där kan *ĕ* bli *i* (*mir, nir*) l. *a* (*flarə*, flere), *ä* oftast *a:* *bara* bära.

förra uppsats antydt, att sammanfallet bör väl skiljas från öfvergången "*bik* > *bäkk*" och från den företeelse, som man betraktat som den uppländska "öfvergången" af *æ* > *a* (= min regel 4). I det föregående är detta vidare utfördt. Jag har anfört skrifningar som visa, att ögg. "*bik* > *bäkk*" säkert funnits i 1600-talets uppländska. Men några äldre skrifningar, som skulle visa det "stockholmska sammanfallet", ha vi ej funnit. Ty det senare kan ju endast göras troligt, om man funne *ä* i någon större utsträckning skrifvet för *ē*, i ord som *ben, sten*, med gammalt *ei*. Jag tror för min del, att det är vanskligt att bygga på enstaka rim hos äldre skalder, i synnerhet 1600-talets, hvilkas rimvanor vi inte närmare känna. Vanliga bli de s. k. "Stockholmsrimmen" (oriktigt: "Upplandsrimmen") först i senare delen af 1800-talet. Jag har därför trott, att sammanfallet tillhör 1800-talet.

I själfva verket är ett så radikalt sammanblandande af historiskt skilda vokalljud, som Stockholmsuttalet och andra stadsspråk innebär, någonting rätt enastående inom svenska dialekter. Så vidt jag vet, är det hittills icke uppvisadt från någon genuin landsortsdialekt. Jag har tänkt mig, att företeelsen bör ställas i samband med stadsspråkens egenskap af att i hög grad vara "blandspråk"[1]. I hufvudstaden och i Uppsala ha kommit tillsamman personer från olika trakter med olika uttalsvanor; sydsvenskar och götar med *e* i *sten, vet*, *e* i *bek* l. *bek, leva, æ* i *grät, läsa*, uppländingar med diftong i de först nämnda, *a* i *bak, lasa* etc. Då sydsvenskar skulle lära uppländska, som nog var "bottendialekten" i hufvudstaden, förstodo de sig inte på den uppländska fördelningen af *e*-ljuden. De lärde sig att säga *bak, ſap, leva* i stället för sitt *bek, ſep*

[1] En analog företeelse är sammanfallet af *å*-ljuden i *son, fogel, brottas* och *gå, blått, lång*. Också detta är sent och stadsspråkligt. — Jag tror mig på något ställe ha sett en uppgift, att Berlinerdialekten i jämförelse med andra lågtyska dialekter skulle visa en liknande sammanblandning af äldre $\bar{e}^1$, $\bar{o}^1$ och "tonlanges" $\bar{e}^2$, $\bar{o}^2$.

l. *bẹk, ʃẹp, lẹva.* Då kommo de också att insätta *ɐ* i *sten, ledsen,* där uppländingen hade diftong eller i hvarje fall icke *ɐ*.

När uppländingarne åter skulle lära sig götisk-sörmländska, som nog alltid ansetts som det förnämligare talet — uppländingarne voro i minoritet, i synnerhet i de högre klasserna — råkade de ut för ett annat misstag. De hörde sörmländingarnes *e* i *skepp, ledsen, hem, ett,* ett ljud, som saknades i deras eget ljudsystem. De ville lära sig tala fint, men misslyckades och kommo ej längre än till att säga *ʃɪp̱, lɪs̱n̥, hɪm̱, ɪṯ.* Ty det götiska *e* i *ett* — som de själfva uttalade *jätt* — lät för dem närmast som deras eget *i* t. ex. i *sitta.* Så tänker jag mig uppkomsten af uttalsformer med *i,* som man ännu kan få höra af isynnerhet äldre stockholmare: *Skippsholmen, tjuitt* = 21, *lissen, knikt* knekt (så redan hos Buræus och allmänt i uppländsk dialekt)[1]. En reaktion mot detta uttal ger *ɐ*: det kan bli en andra källa till de moderna *ɐṯ, lɐs̱n̥* etc.

* * *

Den uppfattning om *e*- och *ä*-ljuden i Uppland och Stockholm, för hvilken här redogjorts och som i största korthet antyddes redan i min förra uppsats, grundar sig, som lätt inses, framför allt på undersökningen af de nuvarande allmogemålen i Uppland och angränsande trakter. Då dessa förut varit så ofullständigt kända, är det ju helt naturligt, att äldre språkforskare, som berört dessa saker, icke kunnat iakttaga de olika ljudhistoriska företeelser, som jag tror mig ha funnit[2]. I Pret. etc. s. 114 yttrade jag, att tre af dessa företeelser, nämligen de som innehållas i reglerna 1, 2 och 5 ofvan,

[1] Genom dylik kontamination tror jag att *i* uppkommit i *virke, hvirvel, lirka* för uppl. *varkə, varvɪl, larka,* sörml.- göt. *verkə, vervəl, lerka. Lerka* (jämte *lirka*) skrefs ännu i slutet af 1800-talet. SAOB har citat från 1872 (*aflerka*). Äfven *y* i t. ex. *styrka* kan bero på dylikt.

[2] I dialektmonografierna äro de bättre skilda, isynnerhet i Tiselius' öfver Fasterna.

"förut sammanblandats"[1]. Uttrycket är kanske olyckligt valdt, då man väl ej kan "sammanblanda", hvad man ej kunnat iakttaga, och jag kunde i stället ha sagt: "förut icke blifvit strängt särskilda" l. dyl. Jag tillägger här, att inte heller den företeelse, som åsyftas i regel 4, förut skilts från de öfriga, isynnerhet icke från "det stockholmska sammanfallet".

Karaktäristisk för den äldre forskningen har varit, hvad jag skulle vilja kalla den "populära" uppfattningen af uppländskan: "uppländingarne kunna inte skilja på *e* och *ä*". Den beror urspr. på ett generaliserande af uttalet i städerna, och därpå, att sydsvenskar trott sig höra *lesa*, då uppländingen sagt *læsa*, och inte heller haft öra för diftong-ljudet i *sten*: jfr Tiselius a. st. och ofvan. Spår af denna uppfattning finner jag t. ex. hos Lundell i Sv. Lm I[2] och Om rättstafningsfrågan (t. ex. s. 118 f.), den framträder redan däri, att Lundell utan vidare kan sammanställa Stockholmsuttalet med den egenheten, att *ä*-ljudet i många nord- och östsv. dialekter (t. ex. uppländskan) har ett mera slutet uttal (*e*) än i södra Sverige. Den finnes också hos Wulff, t. ex. i Svenska språkets Ljudlära s. 58 och Sv. Rim och sv. uttal (passim). Helt naturligt, då ju dessa författare icke känt till och icke kunnat känna till förhållandena i den genuina upplandsdialekten.

I min förra uppsats anmärkte jag särskildt, att förväxling skett hos E. Grip, N. Beckman (i där citerade afhandlingar) samt i prof. Noreens Altschw. Grammatik. Jag menade, att om Grip klart urskilt de uppländska öfvergångarne "*bik* > *bäkk*" och "*læsa* > *liesa*" från de öfriga, hade han ej kunnat framställa en förmodan, att Schroderi skrifningar, som t. ex.

[1] I "En rättelse" har prof. Noreen anfört mina ord Pret. s. 114 (sista stycket), men utelämnar orden "dels från den allmänt uppländska ljudlagen: *bik* > *bäkk* — — 1600-talet". Men med denna uteslutning får den följande satsen ("Dessa ha förut sammanblandats"), så vidt jag förstår, icke den mening, jag där åsyftat.

[2] S. 93: "Uppländskan och då naturligtvis äfven Stockholms målet, har samma egenhet: *an, ald, hæm, læm, sætt*, äfven *sæ* se, *sæd* sed, *mæna* o. s. v."

heeff conspicuus, *läfwer* lefver skulle kunna vara "en antydan om tillvaron af s. k. uppländskt *e*-ljud, *a*". Likaså trodde jag icke, att Beckman, då han efter Hof iakttagit den högsvenska växlingen mellan *bäck, beck; bätta, betta; wän, wen*, kunnat tänka sig, att denna växling vore att förklara "ur kända språkhistoriska förhållanden såsom t. ex. urgermanskt *a*-, resp. *i*-omljud".

Då prof. Noreen i Altschw. Gram. § 105 talar om att i nysvenska dialekter i Uppland och Norrland $\bar{æ}$ blifvit $\bar{e}$ och finner spår af denna öfvergång i Upplandslagens sporadiska skrifningar med *e* för $\bar{æ}$ i t. ex. *et* ätt, skulle man ju kunna tänka sig, att han härmed åsyftat samma ljudföreteelse, som jag utförligt behandlade i Pret., nämligen sammanfallet af samnord. $\bar{æ}$ och $\bar{e}$ till $\bar{e}$, d. v. s. *ie*[1]. Till denna tolkning af sina egna ord synes prof. Noreen (1906) ansluta sig, då han i "En rättelse" yttrar om det anförda stället: "Här är sålunda, som synes, endast tal om öfvergång af långt $\bar{æ}$ till $\bar{e}$, hvarom doc. H. själf s. 119 yttrar: Det uppländska sammanfallet af $\bar{e}$ och $\bar{æ} > \bar{e}$ är troligen af hög ålder. Möjligen ha vi till och med att se spår därtill i Upplandslagens skrifningar" etc. Det vore ju också möjligt, att prof. Noreen verkligen menat detta och att han redan då iakttagit sådana uttalsformer med *ie* af ord med gammalt $\bar{æ}$ och $\bar{e}$, som jag anfört i min uppsats. Men då jag skref min uppsats, föreföll mig denna möjlighet så osannolik, att jag ej tog den med i beräkningen. Jag föreställde mig nämligen då, att de där uppländska *ie*-formerna icke kunnat vara kända redan 1897. Och ej häller den egendomliga geografiska fördelningen af formerna *gret* och *let* i svenska dialekter. Ty det var ju dessa två iakttagelser, *ie*-formerna och fördelningen af *gret*,

[1] I förbigående må här anmärkas, att öfvergången i Norrland (Burträsk) icke är direkt jämförlig med den uppländska, sådan jag fattat den. Ty i Burträsk har ju *æ* i regel icke sammanfallit med samn. *ē*, som där brutits till *jē* (Lindgren 128) eller blifvit *i* (S. o. S. V 113 not), och naturligtvis ej heller med $\bar{e} < ei$, då ju *ei* står kvar okontraheradt.

let, som uteslutande motiverade mitt antagande af den uppländska regeln. Jag styrktes i min uppfattning också däraf, att jag i prof. Noreens grammatik saknade ett omnämnande af att $\bar{e}$ (samnordiskt) i uppländskan ej blifvit $\bar{æ}$, utan kvarstått, något som väl prof. Noreen skulle uttryckligen framhållit, om han med sin öfvergång $\bar{æ} > \bar{e}$ menat detsamma som jag med regeln $\bar{e}$, $\bar{æ} > \bar{e}$ (*ie*)[1]. Jag trodde mig därför i prof. Noreens ord om $\bar{æ} > \bar{e}$ i modern uppländska snarast finna den vanliga äldre uppfattningen, att "$\bar{æ}$ i uppländskan blifvit $\bar{a}$". Jag antog, att någon annan nyuppl. "ögg. $\bar{æ} > \bar{e}$" då ej var känd. Men då ju den allmänt uppl. "öfvergången $\bar{æ} > \bar{a}$" (mom. 4!) ej ledt till något "sammanfall" mellan $\ddot{a}$ och e, som kunnat förklara skrifningarne med e — ett mera slutet uttal ($\dot{a}$) af $\ddot{a}$-ljudet kunde väl ej ensamt för sig ge anledning därtill — trodde jag mig tolka prof. Noreens ord "in meliorem partem", i fall de åsyftade hvad jag i min uppsats kort kallade "det stockholmska sammanfallet", d. v. s. en ögg. "$\bar{æ} > \bar{a}$", som ledt till dylikt sammanfall.

Prof. Noreen har också på föreläsningar behandlat de hithörande frågorna och han framhåller i sin Rättelse, att dessas "innehåll icke varit doc. H. obekant".

I den form, jag känner prof. Noreens föreläsningar (genom andras anteckningar), innehålla de väsentligen följande:

"§ 129 an. 6. I sv. spr. sådant det talas i Finland har e i alla ställningar och huru det uppkommit förskjutits åt $\ddot{a}$-hållet, så att det utom framför j har $\dot{a}$ i stället för e, t. ex. *veta, vett* o. s. v. Denna ljudlag gäller för många sv. dial., så i Nordsv., Helsingl. m. fl. — — — — I medelsv. gruppen är det Stockh., Uppl., Södertörn, som har det. — — Ljudlagen spåras tillbaka till nysvenskans början, ty öfvergången $i > e$ måste först ha skett. — — — Genom undersökning af poesin kunde man ju få veta, när "Upplands-

[1] Jfr Gram. § 114, där det säges, att $\bar{e}$ kvarstår "im agutn. und einigen westlichen dialekten des festlandes" men uppländskan ej nämnes. Jfr äfven anm. 2 till § 114.

rimmen" börja; men till dessa bidrager äfven *æ*-ets förskjutning mot *e*-hållet (se en följ. § om öfvergång till *a*); således kan det betyda antingen ett rim: *sett*: *sætt* (< *sätt*) l. *sætt* (< *sett*): *sätt*. Sådana rim hittas åtminstone omkring 1700", hvarefter anföres bl. a. Holmströms (trol. stockholmare): *seder*: *städer* (jfr s. 66 not [2]). — "§ 133 *æ̆*: detta fsv. och äldre nysvenska ljud — — har blifvit *a* — i en mängd dial., särsk. i Finland och Nord-Sverige: Jämtl., Härjedalen, Västerbotten, äfven Gotland, samt Uppland, Stockholm och Södertörn. — — Se Lundell Sv. Lm. I s. 93, Lundell Om rättstavn. s. 118" (jfr ofvan s. 70!). I anm. 1 säges, att "Företeelsens ålder tillkännages genom Stockholmsrim". I anm. 2 omtalas en "Än längre gången förskjutning hän till vok. *e* i flere svenska dialekter i fråga om långt *ä*" och finner prof. Noreen en sådan i Burträskmålet o. fl. andra dialekter, bland hvilka uppländskan icke nämnes. (Jfr s. 71 not [1]).

Här sammanföras under ett: 1) ögg. "*bik* > *bäkk*", 2) den uppl. egenheten att "*ä*" uttalas som *a*, 3) det "stockholmska sammanfallet" (i den mening termen är tagen i Pret. etc. och i denna uppsats!). Att ej heller ögg. *ē*, *ǣ* > *ē* (*ie*) blifvit urskild, framgår af § 133 an. 2. Det synes mig tydligt, att prof. Noreen i föreläsningarna 1896 icke klart frångått, hvad jag ofvan kallat den "populära uppfattningen".

Uppsala den 28 mars 1906.

Bengt Hesselman.

Smärre bidrag.

1. *Ännu en gång de språkliga nötterna.*

Till n:r 2 (jfr Språk och Stil II, 140 f. och 233 f.).

Här börja töcknen att skingras. I ett gammalt bref, hvars tillvaro jag vid författandet af mina båda förra uppsatser i ämnet hade glömt af, från G. Djurklou af den 15 april 1888 finner jag följande meddelande:

"'Baronessan,
sessan,
ä dä du, som ska skjussa mej?
Kära mor i bjässan,
filomskär i trä.
Kör midt uppför fullmånens fibilialej!'

Jag hörde denna visa sjungas af en nationskamrat i Upsala, som lärt den under en sommarvistelse i Vermland, och när jag kom hem, sjöng jag den för min gamla moder. Melodien var något förändrad, men hon igenkände den och lyckades äfven erinra sig orden: 'de l'amour qui blesse fuyons ses traits'. Der ha vi 'kära mor i bjässan, filomskär i trä'. Men längre kommo vi ej."

Förmodligen kunna vi dock med tiden komma längre, tack vare melodien, som kapten U. v. Feilitzen i ett bref af 7 april 1903 godhetsfullt meddelat mig. Den lyder som följer:

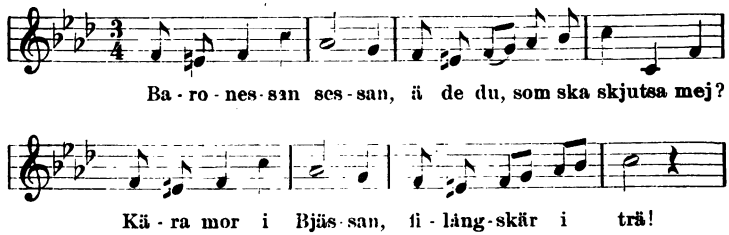

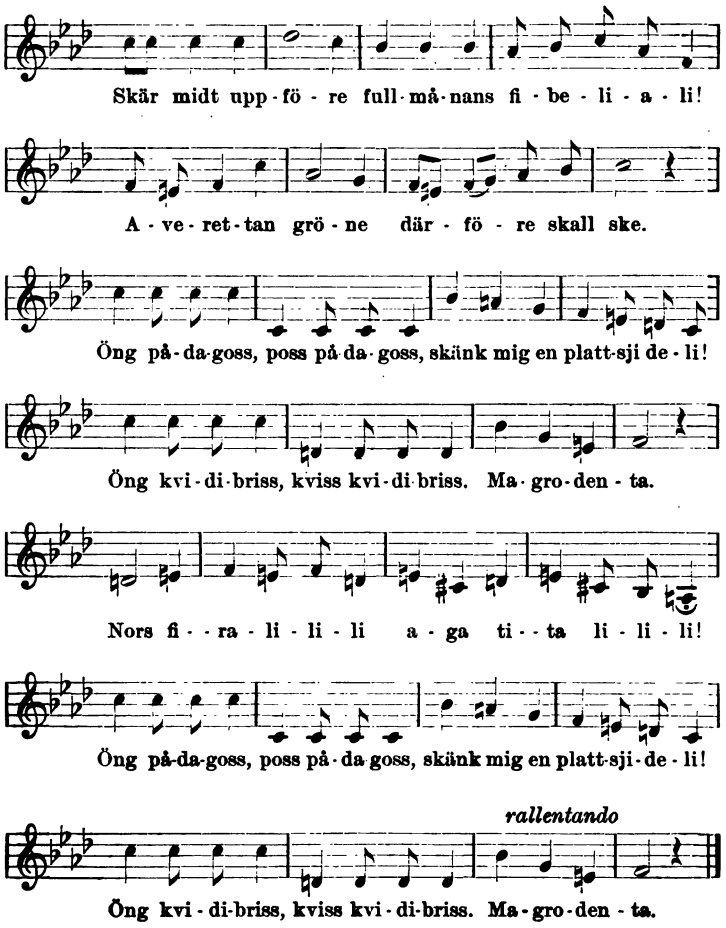

En omisskännelig likhet, särskildt med den Brulinska texten (se II, 233), erbjuder följande, tydligen mycket ursprungliga redaktion af vår visa, som den 23 april 1903 meddelats mig af fil. kand. G. Hallström af Stockholms nation, hvilken dock ej visste af någon dithörande melodi:

Ex fila, fila olí å tjíla kvarts tjilalí
karramánn tjilalí
ága bidón gods borrogóds imborrgóds
ex fila, fila olí sjinnflatjadón
magrón till don.

5.

I ofvannämnda bref meddelar Djurklou äfven följande ord till "en gammal vals", däri första raden märkligt erinrar om början af den Lundin-Strindbergska texten till n:r 2 (se II, 141):

"Oste olavi
orden(?) munslavi
a si siaseli
och en filisnas.
En piller in,
en slinker in,
en drager fram en vals."

Och han tillfogar följande anekdot: "Min gamle vän Athanasius Wackerbarth ropade, när han hörde denna "damnation": "Det vara koptisk, jag tror". Han började grubbla och forska och lyckades restituera de fyra första raderna till koptiska och gaf mig en ståtlig ritning med denna del af versen i hieroglyfskrift. Men återstoden ("En piller in" o. s. v.) förklarade han vara 'något sludder, som ingen djefvul kan förstå'."

6.

I samma bref anför Djurklou äfven en visa, som han hört i sin barndom, så lydande:

"Kom kascheli raffeli kascheli finkade!
Äjsiom prinsässiom
en kvart kvart ledig ässiom
i vång"

och han tillägger: "Att detta är en fransysk visa, synes mig antagligt, och jag är ganska viss om att slutordet är *buvons*, men längre kommer jag ej".

7.

Ändtligen må ur samma Djurklous bref anföras den af honom upptecknade förvrängningen af det bekanta:

Gaudeamus igitur,
juvenes dum sumus,

nämligen: Går dä allti midt i tu,
jul ä näst ve sommer.

8.

En annan studentsång, som varit underkastad liknande förvanskning, är den allbekanta:

Pipan vi tända,
den är Apollos vapensven.
Röken vi sända
mot himmelen.
Edite, bibite, collegiales!
Post multa sæcula pocula nulla.

Enligt meddelande från Harald Wieselgren af den 22 april 1903 "uppfattade beväringen i lägret vid Tvedöra på 1830-talet denna lundastudenternas sång på följande sätt (allmänt kändt under meddelarens studenttid):

Pivan vi tänna.
Ä du inte vagen, Sven?
Rögen vi sänna
mod hömmelen.
Hid å did, hid å did, nör i kålhaven,
över ett gässle [d. v. s. gärdsel], nör i en hulla."

Enligt hvad professor Hj. Öhrvall upplyser mig om, uppträdde visans två sista rader på 1860-talet vid Nora pedagogi i följande form och, såsom vi finna, med en melodi som bevarat det ursprungliga tämligen oförändradt:

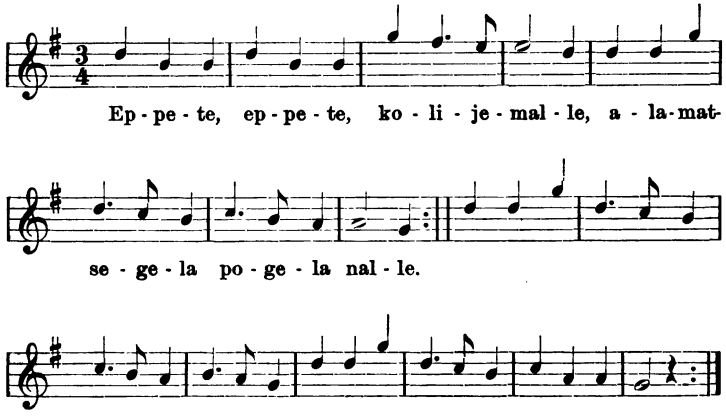

9.

Prof. Öhrvall meddelar mig ytterligare:

"Fröken Sofie Hellman i Uppsala lärde sig nedanstående af sin far, ryttmästar Hellman, för omkring 60 år sedan. Han i sin tur hade lärt visan af sin far, hvilken som officer deltagit i ryska kriget under Gustaf III:s tid:

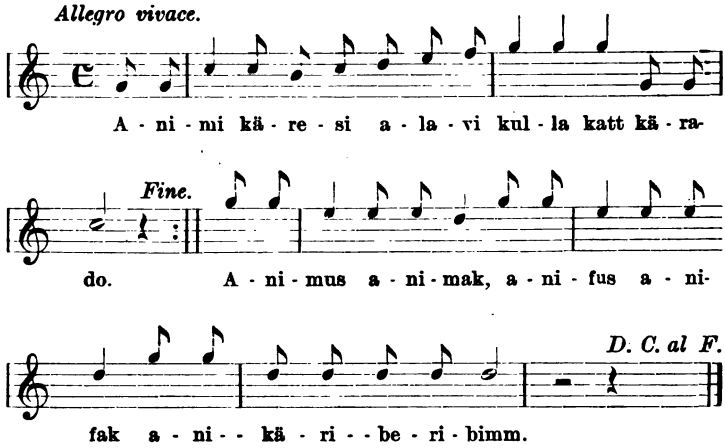

10.

Samma källa har enligt samme meddelare följande språkalster, som ögonskenligen är af ryskt ursprung:

Pasjálusta, pasjálusta
malinka sudarinna.
Brotsch, brotsch, stattakoj
starababbagoja.

11.

Af rysk upprinnelse är äfven efterföljande danssång, om hvilken kapten U. v. Feilitzen i sitt ofvan, s. 74, nämnda bref meddelar:

"Rysk solodans med sång.

1. (Solisten hoppar på venstra tåspetsen, medan högra knäleden med hängande fot i takt beskrifver fyra vida cirkelhvarf.)

2. (Venster knäfall.)
3. (Höger dito.)
4. (N:o 1 med allenast *ett* fullt cirkelhvarf.)

(1.) Från kåkan å till húfvar å till söderinna pátina.
(1.) Från kåkan å till húfvar å till söderinna pátina.
(2.) Pókantjé å
(3.) pókantjé!
(4.) Å sjlésjli sjlésjli sjlésmå tre; å
(2.) Pókantjé å
(3.) pókantjé!
(4.) Å sjlésjli sjlésjli sjlésmå tre —
(1.) Från kåkan å etc. etc. så länge man orkar. (Kan varieras genom hoppning för hvarannan strof på höger ben med svängningar af venster, i fall man är vig.)

Musiken kan jag ännu prestera (ehuru jag sedan mitt trettonde år just icke förnyat detta mitt moskovitiska rön):

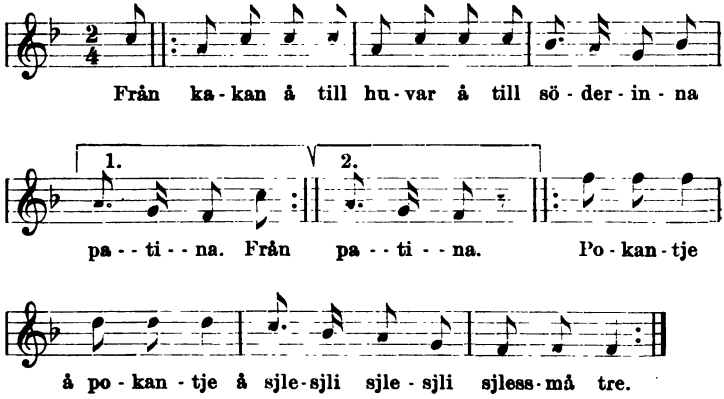

Denna melodi tycks vara originalet eller ock en variant till östgötarnas marschvisa från 1846 års lustläger, hvaraf här en strof:

Vi har marscherat, vi har marscherat uppå Laggårsgäle :,:
Dä va bra. Tack ska du ha! Stöflar å galoscher :,:“

Som vi se, ha vi här en variant af en nu på flera lägerplatser vanlig beväringsvisa, som t. ex. i Bohuslän bjuder på följande formulering:

Bohuslänningar, bohuslänningar tappa aldrig takten.
Vi fick brännvin, vi fick brännvin, strunt fick Svea garde.
Då va bra. Tack ska du ha! Stöflar i galoscherna :,:

12.

Fil. kand. G. Hallström lämnade mig samtidigt med det ofvan, s. 75, anförda aktstycket äfven följande meddelande:

"Pemans mons pemasis
fiseranius juspus huspus

användes bland pojkar, då något särskildt faller dem på läppen."

13.

Till sist följande intressanta notis af bibliotekarien L. Bygdén:

"År 1768 trycktes i Stockholm på C. Stolpes tryckeri en tidning *Philolaus Parrhesiastes Secundus*, eller Den pratsjuke fritalaren den Andre, hvars anonyme utgifvare var *Israel Lannér*. I n:r 1 af denna tidning, hvaraf endast två nummer utkommo, finnas ett par rader på ett mycket konstigt språk, som till äfventyrs torde vara det äldsta tryckta prof på Stockholms hemliga bus-språk. Språkprofvet lyder på följande sätt, och tolke den det kan:

Walde Baggates, Nabbages
Abschählojees pahr Attraitneems,
Barinims Gruteems Seweems,
Awidsan pahr teems Grätsnekeems."

Adolf Noreen.

En- i sammansättning med *neutra.*

Redan i medeltidssvenskan kan uppvisas ett ej oansenligt förråd af *neutrala* subst. och från dem härledda adj., hvilka innehålla *en-* som första sms.-led. Som exempel härpå kunna anföras: *enböte* ('enkel bot'), *enfä* ('mans l. hustrus fördel af oskift bo'), *enkif* ('strid l. brottning mellan två personer'), *enmäle* ('enskildt samtal'), *enradh* l. *enrädhe* ('råd som man ger sig själf, *enrådig*het, egensinne, godtycke'), äfvensom adjektivbildningarna *ensinna, -ogher, ensinter* ('envis, egensinnig') af det neutrala *sin* l. *sinne.* Till derivater af neutrala subst. bör äfven räknas fsv. *enhörne* l. *enhörninger* (af det neutr. *horn*). Namnet på detta fabeldjur är en ren öfvers. af lat. *unicornis* och kan möjligen ha påverkats af den tyska formen *einhorn,* men äfven om så vore, har man att förstå den sv. formen som uppkommen genom anslutning till en stor grupp af redan befintliga analoga bildningar sådana som de nämnda.

Af dessa medeltida ord fortlefva några ännu i dag, och säkerligen har medeltidsspråket haft att uppvisa flere ex. än den bevarade litteraturen gifvit anledning att förteckna. Många hithörande ord, som möta först i nysv. litteratur, torde nämligen gå tillbaka till äldre tider. Såsom ex. från nysvensk tid kunna anföras bl. a. följande neutrala ord: *engifte, enrum, enskifte, ensäde* ('ensädesbruk'), *envig, envälde* m. fl. samt följ. adjektiviska bildningar af neutrala subst.: *enrådig* ('envis'; jfr fsv. *enradh*), äfvensom många inom den botaniska terminologien använda ord, såsom *enfröig* (af neutr. *frö*), *enkornig*

(af *korn*), *enkönad* (af *kön*), *enrummig* (t. ex. om fröhuset hos en växt), *enbladig* (om växter som endast ha ett blad, en ellips i st. f. *enhjärtbladig*, använd t af Nord. Fam.-bok), *enparig* (t. ex. om bladställningen), *enskalig*(t frögömme), vidare i *enögd* (af *öga*) och *enörad* (en e. urna, anv. af sign. Snorre i "Bitar", 1894) jämte äldre *enörig* (hos Modeer, 1792).

* * *

Hur skall nu detta *en-* i sms. med neutra nöjaktigt förklaras?

I våra ordböcker uppges allmänt att *en* har en trefaldig användning: 1) som kardinaltal, 2) som pronomen, och 3) som obestämd artikel. — I närvarande fall skulle det väl, om man ville nöja sig med denna trefald, vara fråga om ordets användning enligt den 1:a kategorien, d. v. s. såsom kardinaltal. Vid första påseendet kan det ju också förefalla naturligt att man *så* uppfattar *en-* i en del sammansättningar af *den*-kön, t. ex. *endräkt, enfald, enmänning, ensak, enslöjd* o. d., eller adj. som *enhändt, enradig, enfödd* o. s. v., äfven om det måste verka påfallande att *ēn* i alla dessa ord uttalas med långt *ē*, då räkneordet *en* eljest har kort *e*. I de anförda orden har man emellertid ingen väckelse till särskild eftertanke genom uppträdandet af ett neutralt ord som andra sms.-led till *ēn-*, och man tycker sig därför i de anförda orden oförhindrad att uppfatta *en-* som kardinaltal.

Nu torde det emellertid, utom de nämnda tre kategorierna, kunna uppvisas ytterligare en sådan, ehuru ordet i denna 4:e kategori snarare förtjänade att afskiljas under egen rubrik, särskildt på den grund att kvantiteten, efter hvad nyss påpekades, här är en annan än i den tredelade gruppen: räkneord — pronomen — obest. artikel. I denna nytillkomna kategori, som blifvit sorgligt förbisedd af lexikografer och grammatici, inordna vi en form *ēn-*, som — märk väl — numera förekommer endast såsom första led i sammansättningar och

förblir oförändrad vare sig den sammansättes med maskulina, feminina eller neutrala subst. eller deras derivater. Denna form *en-* uppfattar jag såsom en till sammansättning med andra ord bruklig, apokoperad form af ett oböjligt ord: *ena*, som ännu allmänt brukas i ordet *allena*. Det enkla ordet *ena* tillhör alla de nordiska språkarterna. I fornsv. möter det äfven under formerna *eno*, *ene* och är, som nämndt, oböjligt, hvadan det äfven i neutral användning behåller dessa former (*ena*, *eno*, *ene*). Det förekommer både som *adj.* och *adv.* Såsom adj. har det betydelsen: ende, ensam, enstaka, enskild, för sig afskild, inom sig begränsad eller afslutad o. s. v., såsom adv.: endast, en gång o. s. v. Några ex. på ordets användning i fornsv. må här anföras: ss. adj.: "man skal sik ära tho man *eno* ('ensam') ware" GO., "klares *ena* for mik gik" Fl., "wiliom wi ridha twa *ena*" ib., "han taladhe tha vidher sik *ena* ('för sig själf')" Fr., "thät wiste ängin vtan han *ena*" Iv. — Ett ex. på *ena* som adv. är ST. "nar thät *ena* ('en gång') hafwir sina frukt vntfangit". — I yngre svenskan lefver den enkla adj.-formen *ena* kvar särskildt i bibel- o. psalmboksspråket. T. ex. "det *ena* ('enda') nödtorftiga" (Luk. 10: 42), "Behålt mit hierta vid thet *ena*, at jag tit nampn fruktar" (Dav. Ps. 86: 11), "Alt thetta verkar then samma *ene* Anden, delande hvarjom sitt såsom honom täckes" (1 Cor. 12: 11). — I sv. psb. 219: 1 (af Åström) heter det: "Lär mig blifva vid det *ena*, att i kärlek dyrka dig" o. s. v. — I en visbok fr. c:a 1600 i K. Bibl. heter det: "Och när the alle ifrån tig lutha moste tu *ena* sorgen uthsupa." — I den yngsta nysv. är *ena* ej längre lifskraftigt annat än i det redan nämnda *allena* och i sms. *enastående*, som dock möjligen är ett lån från danskan. I *enahanda* har man väl att se en gammal gen. plur. — I sv. dialekter lefver *ena* med friskare lif än i rspr. En del exempel anföras hos Rietz. Jag skall nöja mig med att citera det djupsinniga skånska ordstäfvet "de ä' bädre att va' *ena* barn än *ena* ög".

Äfven danskan och norskan ha detta *ene* med samma användning som sv. *ena*. — Om vi först hålla oss till danskan, möta vi där *ene* både som adj. och adv., och det är där lifskraftigare än i sv. I danskan kan näml. *ene* (liksom i sv. dial.) alltjämt brukas som enkelt ord, t. ex. i uttrycken "*ene* og alene", "man kan være *ene*, uden at föle sig ensom", eller i ordspr. "*ene* datter modnes snart" o. s. v. Det ingår dessutom i en mängd sammansättningar, ss. *eneboer* ('eremit'), *enebrug*, *enehandel* ('monopol'), *enekamp* ('envig'), *eneret*, *enevold* ('envälde') och många andra. I Molbechs Dansk Ordbog (1859) uppföres detta *ene* som ett från räkneordet *een* skildt ord.

I Falk och Torps "Etym. ordbog over det no. og dan. sprog" upptages ordet *ene* som adv. och ställes jämsides med sv. dialekternas *ena*, men tanken på en differentiering af *en* och *ene* kommer ej till synes; tvärtom förklaras alla de sms. i hvilka *ene-* ingår som 1:a led för "oprindelig med *en-* sammensatte", och detta *en-* skulle sedan förändrats till *ene* — genom hvilka inflytelser detta skulle skett, nämnes dock ej. Denna knapphändiga förklaring, som belyses med endast tre ex. (*eneboer*, *eneret* och *enevælde*) visar att äfven dessa förf. ej tänkt sig annat än att man i dessa och likartade ordformer hade att se endast det vanliga grundtalet *en*. I denna fråga var gamle Molbech för 50 år sedan mera intuitiv och utredande än de båda norska lexikograferna, hvilkas (f. ö. förträffliga) arbete f. n. är under utgifning.

* * *

Men vi vända åter till våra egna förhållanden. När nu detta *ena* (i sms.: *en-*) städse är oböjligt och alltså till formen ej mäktigt af någon genusväxling eller annan förändring (såsom fallet är med gruppen: räkneord—pron.—obest. art.), d. v. s. alltid presenterar sig under formen *en-*, t. o. m. när det är förenadt med ett neutralt subst. som 2:a sms.-led (som fallet är i *enrum*, *envīg* o. s. v.), så innebära sådana ordformer

tydligen intet oregelbundet eller öfverraskande. Att man så funnit dem beror därpå, att man ej lyckats på tillfredsställande sätt förklara företeelsen.

Ser man nu vidare till de här omhandlade ordens betydelse, så finner man i dem alla, både de fornsv. och de nysv., hos första sms.-leden (*en-*) en afgjordt pregnant innebörd i jämförelse med kardinaltalets. Detta *en-* betyder här ej rätt och slätt 'en', d. v. s. 'en *enhet*', utan det betyder: *'en enhet som ej kan vara något annat'*. Begreppet 'en' är gemensamt, men därtill kommer ett plus i *ēn (ena)*, som gör detta ytterligare kvalificeradt. *Enheten* blir här så att säga specifik och väsentlig för begreppet. Härvid bör fästas vederbörlig uppmärksamhet.

Den verkligen existerande betydelsedifferensen mellan *ĕn* och *ēn* träder skarpt fram, om man lägger märke till den olika mening som vinnes alltefter som man sammansätter ett och samma ord med det ena *eller* det andra af dessa bestämningsord. Några ex. må tjäna till att belysa detta.

En kviga, som uppnått *ett* års ålder, kan ju med skäl kallas *ettårig* ('en ettårig kviga'), och som man under vanliga förhållanden kan förvänta sig att hon blir både två-, tre- och flerårig, äfven om hon under tiden skulle stiga i värdighet till att bli en välbeställd ko, så är åldersförhållandet här ingenting till hennes specifika väsen hänförligt, — endast ett enkelt talförhållande. En växt däremot, som på grund af naturlagarne aldrig kan bli äldre än *ett* år (de s. k. annuella växterna), benämnes regelrätt *enårig* ('en enårig planta'). — Och vidare: i ett hus med flere större och mindre bostadslägenheter kan man få hyra en eller annan *bostad*, som är *ettrummig* (d. v. s. består af *ett* rum), men ett *fröhus* kallas *enrummigt*, när det enligt sin inneboende natur ej *kan* vara flerrummigt. — *Enbladiga* växter äro sådana som enligt naturens bud få nöja sig med ett enda blad, d. v. s. *hjärtblad*, monokotyledonernas grupp. Nord. Fam.-bok har som nämndt ordet *enhjärtbladiga* växter som öfvers. af Monocotyledoneæ (alltså två

neutrala subst. föregångna af *en-*). Formen *ettbladig* åter skulle man möjligen frestas att använda t. ex. om en växt, på hvilken alla blad utom *ett* fallit af (t. ex. genom frost e. d.). Man skulle då kunna säga: "denna växt, som nyligen hade en rik bladskrud, har genom frostens åverkan blifvit *ettbladig*", ett accidentellt tillstånd, som säkerligen ej heller *det* skulle bli särdeles långvarigt.

För att ytterligare lämna ett ex. på den obestridliga skillnaden i betydelse mellan *ēn* o. *ĕn*, ett ex. som kraftigt framhåller de bägge ordens potensskillnad (ehuruväl det visserligen här ej gäller en sms. med ett neutralt ord), vill jag utgå från ordet *ēnfödd*, som innebär bet.: 'ensam född af någon', 'född som ende son till ngn', d. v. s. ordet är användbart endast om en, som ej har några syskon. Ordet har ej någon vidsträckt användning, utan är numera inskränkt till vårt ritualspråk: "Guds enfödde son". För att få fram skillnaden mellan detta *ēnfödd* och ett till stafningen alldeles liknande ord, som vore sammansatt med kardinaltalet *ĕn*, kan man ju tänka sig följande: en person, som har flere syskon, hvilka alla äro födda i tvilling- eller trillinggrupper, medan han själf är ensam vid sin tillkomst, skulle kunna säga: "af alla mina syskon är jag den ende som är *ĕnfödd*", hvilket ju är ngt annat än att vara *ēnfödd*. Jag erkänner att ordet *ĕnfödd* här är en ren konstruktion, men sammanställningen torde kunna tjäna till belysning af skillnaden mellan de bägge till utseendet lika, men till potensen väsentligt skilda bestämningsorden.

* * *

Under fasthållande och tillämpande af de nu framhållna synpunkterna rörande uppfattningen af de bägge ifrågavarande sms.-elementen ber jag att få till benäget bepröfvande framföra en aktualitet af färskt datum, som ej saknar sitt intresse, särskildt för språkmän. Det gäller nämligen ett i sv. nybildadt uttryck, som enligt mitt förmenande redan från början

kommit in på villovägar. Förhållandet är följande. Den i Stockholm verkande "Föreningen för bokhandtverk" har som sin senaste publikation utgifvit ett vackert arbete med titeln: "*Ett*bladstryck från 15:de årh.", mot hvilket arbete ingenting är att anmärka, om ej mot korrektheten af det valda uttrycket "*ett*bladstryck". Benämningen gäller de särskildt under boktryckarkonstens äldsta tider mycket vanliga tryckalster (på eng. *broadsides*), som bestodo af ett enda blad. Merendels var detta tryckt blott på en sida, hvilket hade sin grund däri att man, innan boktryckspressen blifvit uppfunnen var hänvisad till afklappning med borste, hvilket, i synnerhet om det bedrefs med en viss kraft, gjorde baksidan af bladet ojämn och mindre lämplig för tryck. Dessa inkunabeltidens numera mycket eftersökta alster utgjordes, som sagdt, af enstaka blad, hvilka hvart för sig voro afslutade små publikationer (s. k. påfvebullor, biktspeglar, aflatsbref, plakat af alla slag, bl. a. äfven Luthers berömda teser i Wittenberg, m. m.). I öfverensstämmelse med förut framhållna synpunkter borde det rätta namnet på dessa tryck naturligtvis bli *enbladstryck,* af samma skäl som man säger *enbladsväxter* eller *enbladiga* växter. Enbladigheten är lika väsentlig och konstitutiv hos bägge begreppen. Det torde också vara att vänta, att ett oförvilladt öra föredrager formen *en*bladstryck framför *ett*bladstryck, och jag har också på experimentell väg kunnat konstatera att så förhåller sig. Jag har nämligen hänvändt mig till bildade representanter för flere af våra landskap och funnit min egen uppfattning af formen '*en*bladstryck' såsom språkriktigare än '*ett*bladstryck' bekräftad.

Men — om man också är ense om korrektheten af formen '*en*bladstryck' som beteckning för de tryckalster, som på eng. kallas *broadsides,* så behöfver man därför ej förneka tillvaron af formen '*ett*bladstryck', — det blir blott något annat. Man kan ju t. ex. tänka sig att en person vid något högtidligt tillfälle uppvaktas af sina vänner med en lyckönskan, tryckt på *ett* blad, alltså ett *enbladstryck,* men att detta 'en-

bladstryck' är utfördt i blott *ett enda exemplar* och alltså är ett *unikt* blad. Ett sådant tryckalster kunde med skäl kallas ett *ettbladstryck*, eftersom däraf ej existerar mer än *ett enda* aftryck, ehuruväl man, utan att rubba dess rent typografiska karaktär, godt kunnat taga hundratals exemplar. Man finner äfven här samma skarpa motsättning mellan det *väsentliga* (i *en*bladstryck) och det *tillfälliga* (i *ett*bladstryck), som vi förut funnit i grupperna *enårig—ettårig, enrummig—ettrummig* och *enbladig—ettbladig* (om växter).

Jag har varit något, kanske för mycket vidlyftig vid behandlingen af frågan huruvida formen *ettbladstryck* vore språkligt riktig såsom benämning för det slags tryckalster, som "Föreningen för bokhandtverk" publicerat prof af; men det har synts mig vara af ej så liten vikt, att då ett i vårt språk nytt ord sättes i omlopp, det från början må få en, så vidt möjligt språkriktig form. Ordet *ettbladstryck* är ej ännu årsgammalt hos oss, och man kan ej önska det något bättre öde än att det måtte skördas i sin späda ålder och ersättas af sin mera välbildade och lifskraftige broder *enbladstrycket*.

Från samma synpunkt som det senast nämnda ordet, *ettbladstryck*, kritiserats, kunde äfven ett och annat vara att säga om riktigheten af några andra uttryck, som på senaste tiden visat sig både i den offentliga diskussionen och i pressen. Så har t. ex. det Staaffska regeringsförslaget i rösträttsfrågan, som nu är under behandling i riksdagen, gifvit anledning till nybildningar i vårt språk af det slag som här sysselsätter oss. Det talas och skrifves nu mycket om 'enmansvalkretsar' och för att beteckna det system, som räknar uteslutande med sådana slags valkretsar, har man gjort det fruktansvärdt långrandiga ordet *enmansvalkretssystem*. Det synes här oundgängligen nödvändigt att skaffa sig ett kortare och mera lätthandterligt uttryck för ifrågavarande begrepp, och såsom ett lämpligt sådant erbjuder sig ordet *envals-system*, hvarvid man bör akta sig för den för mången troligen mera lockande formen *ettvals-system*. 'Envals-system' vore alltså ett system, till hvars

begrepp hör att "blott *en* person väljes inom valkretsen", det må sedan ske i första hand eller genom omval. — Formerna *envals-system, envals-kretsar* o. s. v. hafva fullt samma berättigande som 'enbladstryck', 'enårsväxter' m. fl. — Likaså torde ordet *ennamnsröstning* vara att föredraga framför den i en rösträttsbroschyr från 1904 förekommande formen *ettnamnsröstning.* (Den åsyftade skriften har ett kapitel med rubriken "Ettnamnsröstning med partibeteckning".)

* * *

Den nu ifrågavarande språkliga företeelsen har i praktiskt hänseende behandlats på mycket olika sätt och oftast utan att någon reflexion ägnats åt utrönande af de lagbundna förhållanden, som därvid göra sig gällande, ja, rent af diametralt motsatta åskådningar hafva gjort anspråk på att ha funnit det rätta. Ej minst bland lexikograferna, både sv., no. och da., gör sig vacklan gällande i afseende på uppfattningen af bestämningsordet vid smsättningar med neutra, och så vidt jag funnit har ingen af dem prononcerat något sinne för den bestämda skillnaden mellan det kvalificerade *ēn* och räkneordet *en (ett)* i dylika smsättningar. Den som bland de sv. ordboksförfattarne tycks haft den säkraste ståndpunkten, om han också ej uttalat sig "expressis verbis", är gamle A. F. Dalin, som i sin "Ordbok öfv. Sv. spr." (1850) upptager så godt som endast de enligt min här utvecklade mening korrekta formerna. Så har han bl. a. ord: "*enbladig,* som har blott ett blad (säges om växter o. vissa skärande verktyg)", "*enhornig* säges om djur som hafva blott ett horn". Denna senare definition utgör visserligen blott en half sanning, så till vida som bestämningen *enhornig* bör gälla endast för ett djur, som har till karaktäristikum att vara utrustadt med blott *ett* horn (såsom fallet är med *enhörningen,* ett ord hvars språkriktighet ingen velat bestrida trots dess *neutrala* etymon *horn*). Är det åter fråga om en oxe, som stångat af sig det ena hornet, borde han väl därefter sägas vara *etthornig,* då bestämningsordet här

är att uppfatta som neutr. af kardinaltalet *en* (i motsats till 2, 3 o. s. v.). Dalin har vidare riktigt *enkönad* ell. *enkönig* (om en blomma, som har antingen endast ståndare ell. endast pistiller), *enparig* om en växts bladställning ('enpariga blad'), *enrummig* (likaså om växter), *enskalig* (i uttr. 'enskaligt frögömme'), *enskiftesbruk* och *ensädesbruk*. Vid sidan af *enögd* har han äfven *enörig*, med förklaringen: "som mistat ena örat (både om mskor och om kärl med öron, det senare dock oftast förekommande)". Hvad definitionens formulering angår, kan anmärkas att det ej är det *mistade* örat, utan det kvarsittande, som gifvit anledning till ordet, för att ej tala om, att det gifves enöriga föremål som aldrig haft mer än ett öra.

Beträffande de två senaste orden (*enögd* o. *enörig*) kan det tyckas som om de utgjorde undantag från den här förut förfäktade regeln, och att man här närmast skulle vänta sig att finna en användning för räkneordet *en* (i motsats till 2): *enögd*, 'en som har blott *ett* öga' (och ej *två*), alltså uttryckande en bestämning som ej är grundväsentlig, utan blott accidentell. — Ja, obestridligt är visserligen, att det måste anses som en tillfällig egenskap att ha *ett* öga i st. f. normala två, och att man därför skulle väntat sig att språkkänslan fastslagit formen *ettögd* såsom den riktiga, men usus går här i en annan riktning, och faktum står fast, att ordet från äldsta tid hetat *enöghdher* (t. ex. i MB, GO och Lg 3 m. fl. st.). För att förklara detta förhållande, har man möjligen att bygga på följande tankegång: den som mistat sitt ena öga, får aldrig igen det, hvadan egenskapen att ha blott *ett* öga blir i viss mån *väsentlig*; enögdheten kommer så att säga att tillhöra den därmed behäftades konstitution ss. något karaktäristiskt.

Svårare är det då att förklara den tanke som ligger till grund för orden *enörig, enörad,* när det gäller kärl med blott *ett* öra. Huruvida ett enöradt kärl skulle alldeles förlora sin grundkaraktär om det försåges med ännu ett öra, skall jag inte försöka afgöra. Det är väl ej heller otroligt att former som *ettörig, ettörad* kunna vara i bruk. Hvad däremot *en-*

örad, användt om en lefvande varelse, beträffar, så torde till dess förklaring gälla detsamma som om *enögd*. På samma sätt får väl också *en-* i *enbent*, den som har blott *ett* ben, förklaras.

* * *

Den ståndpunkt, som vi funnit hos Dalin, intages äfven af Sv. Akad:s ordlista, VII edit., och Dalins alla ordsammansättningar med *en-* ss. 1:a led återfinnas där, således både *enbladig*, *enkönad*, *enrummig*, *enskifte* och dessutom *enfröig*, som saknas hos Dalin. Ordlistan har också bägge formerna *enårig* och *ettårig*, såsom rätt och billigt är. — Mera vacklande tyckes Nord. Fam.-bok (1:a uppl.) vara. Det nämndes att man där med tillfredsställelse finner uttrycket "*enhjärtbladiga* växter" såsom en språkriktig öfvers. af 'Monocotyledoneæ', och man skulle väntat sig att den princip, som genom denna ordform visat sig hyllas af redaktionen, fått göra sig gällande i berättigad utsträckning. Men så är ej alltid förhållandet. Här finner man t. ex. å ena sidan rubriken *Enskifte*, som ju är fullt riktig, men på ett annat ställe en sådan amfibisk rubrik som *Ensädesbruk ell. Ettskiftesbruk*. Det senare ordet har äfven sin egen rubrik och hänvisas där till det förra. Man har således här på obetydligt afstånd från hvarandra två så oförenliga uppslagsord som *Enskifte* och *Ettskiftesbruk*, en inkonsekvens som man har svårt att finna något berättigande för. — De korrekta formerna *ettöre* o. *ettöring* tyckas vid första påseende stå i strid med rubriken *enöreskassor* (ett slags militära kassor vid vissa regementen), men denna kontrast är endast skenbar, då ordet *enöreskassor*, som är gammalt, förskrifver sig från en tid då *öre* var maskulinum.

En särskild rubrik i Nord. Fam.-bok ådrager sig en viss uppmärksamhet, det är ordet *ettårsfrivillig*, som af artikelförf. (öfverste Nordensvan) gjorts som öfvers. eller rättare mekanisk öfverflyttning af det tyska *einjährig-freiwilliger* eller *einjähriger*.

Ordet tycks ej rätt lyckligt bildadt. I den använda formen borde det väl betyda en "frivillig på *ett år* ell. *af ett års ålder*" (liksom 'ettårsbarn'). För att uttrycka tjänstgöringsperiodens inskränkning till *endast* ett år, hvilken tidsbegränsning är väsentlig och konstituerande för begreppet, skulle man, med anslutning till här förut framhållna principer, vilja anse uttrycket *enårsfrivillig* för mera berättigadt att vinna kurs i vårt språk. *En-* har ju här alldeles samma pregnanta innebörd som exempelvis adj. *enårig* användt om växter hvilkas vegetationstid är inskränkt till *ett år*.

* * *

Den fråga som nu sysselsätter oss, har, såvidt jag vet, ej hittills varit föremål för utredning. Den ende förf. som något sysslat därmed är prof. G. Cederschiöld. Närmast med tanke på att gagna Sv. Akad. ordboksföretag utgaf han 1897 en uppsats med titeln "Om grundtalens lexikaliska behandling" (intagen i Göteborgs högskolas årsskrift bd 3). Sid. 36—38 behandlas grundtalet *en (ett)*, och förf. fasthåller hela tiden väl energiskt sin grundtalssynpunkt, detta ända därhän att han ej har ett ord för den kvalificerade betydelsen af *ēn*, ehuru flere af hans ex. på sammansättningar med *en-* kunde gifvit en osökt anledning därtill.

Såsom resultat af sin undersökning säger Cederschiöld sig hafva funnit att de med *en-* som första led sammansatta orden (enkla eller afledda) i våra dagar visa tendens att låta detta *en-* ersättas af det neutrala *ett*. [*Om* en sådan allmän böjelse för *ett-* skulle tillhöra vår tid, kan man ju också förstå tillkomsten af '*ett*bladstryck' i st. f. *en*bladstryck!] "I äldre tid", heter det hos C., "var formen alltid *en-*, och ännu i Dalins Ordbok finner man t. ex. *enbladig, enhörning, enskifte, enögd* o. s. v., fastän *blad, horn, skifte, öga* äro neutra, men blott en enda sms. med *ett- [ettårig]*. I de flesta af de anförda orden", heter det vidare, "bevaras visserligen *en-*, och det bildas ännu en o. annan sms. i analogi med dessa" [hvarvid

han citerar F. W. Scholanders "I de blindas rike är *enögat* kung", som han vill anse som nybildning af Schol., ehuruväl formen *enöga* visserligen möter redan hos Torb. Bergman (1766) som benämning på ett litet kräftdjur]. Såsom andra nybildningar nämner Cederschiöld vidare adj. *enörad* o. *enörig*.

Förf. uppehåller sig särskildt vid adj. "*enårig* om växt eller djur", som hans uttryck lyder, och citerar för denna form (ur Sv. Akad:s excerptsaml.) sådana förf. som Sv. Nilsson (Fauna 1847), Lilja (1841), Areschoug, Elfving m. fl. Han finner denna ordform "anmärkningsvärd" och tycks föredraga formen *ettårig*. [I det föreg. har blifvit visadt, hurusom bägge uttrycken äro berättigade, men under olika betingelser och med väsentlig skillnad i betydelsen.] Enligt Cederschiölds uppfattning är det just i detta ord som formen med *ett-* ('ettårig') tidigast visar sig. Den möter nämligen redan hos Agardh (Bot. 1832), upprepas sedan hos Arrhenius (Bot. 1859) m. fl. — "*och*", tillägger C., "*tycks nu vara den allmännaste formen*". [Detta omdöme hoppas jag i språkriktighetens intresse måtte visa sig vara förhastadt. En statistisk utredning öfver bruket inom den hithörande litt., särskildt den botaniska, skulle vara af stort intresse för klargörande af denna fråga[1].] C. fort-

[1] Så mycket finner man dock redan vid en hastig blick i den svenska botaniska litteraturen, att, så vidt det gäller den sv. öfvers. af fackordet "Monocotyledoneæ", — i afgjord *motsats* till förhållandet mellan *enårig* och *ettårig* enligt Cederschiölds uppfattning — uttrycket *ettkjärtbladsväxter* fått vika för *enhjärtbladsväxter*, och man finner flere exempel på författare, som i sina först utgifna botaniska arbeten användt formen med *ett-*, men i senare upplagor ändrat detta till *en-*. Så har Alcenius ("Finl:s kärlväxter") i 1:a uppl. (1863) *ettkjärtbladsv:er*, men i 3:e uppl. (1895) *enhjärtbladsv:er*. Likaså är förhållandet med Krok o. Almqvist ("Sv. flora för skolor"), där ännu 2:a uppl. (1885) har *ettkjblv.*, men 3:e uppl. (1888) o. följ. upplagor *enhjärtbl:v.* Areschoug ("Bot:s elem:er", 1901) använder uteslutande *enhjärtbladsv.;* finnarna Hult (1893) o. Calonius (1904) däremot *ettkjärtbladsväxter*. Det tycks således som om i *detta* ord former med *en-* skulle vara i färd med att arbeta sig fram, och detsamma är förmodligen fallet äfven med formen '*enåriga* växter' kontra *ettåriga*.

sätter vidare med att omnämna att "subst. *ettåring* om hästar o. kvigor allmänt förekommer" [något som väl ingen bestrider, än mindre förvånas öfver, då det ju är den enda tänkbara formen, alldenstund *ett-* här är neutr. af grundtalet *en*].

Vi finna af dessa citat från prof. C. att han visat sig ej sentera den obestridliga differentieringen af *en- ett-*, sådan den framträder i de bägge till betydelsen väsentligt skilda uttrycken *enårig växt* och *ettårig häst*.

Såsom ytterligare stöd för det berättigade i bestämningsordet *ett-* i sms. med neutralt subst. anför han vidare bl. a. *ettskiftesbruk*, en form som förekommer hos Arrhenius [och från hvilken den förmodligen förts öfver till Nord. Fam.-bok såsom en (visserl. mindre lyckad) parallellform till den därstädes likaledes förekommande formen *enskifte*], vidare Nordensvans *ettårsfrivillig* [en form, som, efter hvad förut förevarit, kan anses vara af åtminstone tvifvelaktigt värde] samt till sist *ettstruken* (som musikterm) och *ettöre*(stycke), *ettöring* [i hvilka kardinaltalet ej borde kunna misstydas].

Detta är hufvudinnehållet af prof. Cederschiölds uppsats, för så vidt den berör den nu förevarande frågan. Efter genomläsningen af hans behandling af kardinaltalet *en, ett* har man ej kunnat undgå att känna sig i någon mån besviken. Man hade nämligen väntat sig att han skulle något generaliserat sin uppgift och utsträckt undersökningen, som visserligen närmast gällde grundtalens lex. behandling, äfven till frågan om det nära liggande kvalificerade *en-*, som här särskildt sysselsatt oss. En sådan behandling hade, med hänsyn till behofvet af en grundlig utredning af de ej så litet invecklade förhållandena, varit både välkommen och i sig själf tacksam.

Robert Geete.

Nsv. *"gök"*.

Detta ord torde vara allmänt kändt såsom folkspråklig benämning på en i synnerhet bland landtbefolkningen vanlig och omtyckt dryck, bestående af kaffe och brännvin (eller, om det skall vara fint, af kaffe och konjak).

Namnet *gök*, äfven *kaffegök* (och *brännvinsgök* till skillnad från *konjaksgöken*) synes vara brukligt i hela Sverige[1].

I hvilket samband står den populära drycken med den liknämnda fågeln? En forskare har till och med velat förneka hvarje ursprungligt samband[2]: *gök* 'kaffegök' anser han vara besläktadt med ty. *joch*, got. *ga-juka* 'kamrat', lat. *jungo* 'förena' o. s. v.; i förhistorisk språkform skulle ordet ha lydt **ga-juka-* (*ga-* = tyska prefixet *ge-* 'sam-, tillsamman') och egentligen ha betydt "etwas vereintes, zusammengemischtes". Emellertid finnes äljest intet spår af ett ord *gök* eller **ga-juka-* med betydelsen 'blandning' e. d. — Tamm Etym. sv. ordb. I: 265 förmodar tveksamt, att (kaffe)gök "måhända ursprungl. menats om sådan dryck som förekom vid den folkfäst, kallad *gökotta*, som i Götaland plägat firas vid tiden för gökens ankomst"; förbindelsen med fågeln vore alltså tämligen indirekt. Men det förefaller rätt osannolikt, att dryckens namn skulle hänföra sig till dess förekomst vid ett enstaka tillfälle under årets lopp.

---

[1] Se Rietz Ordb. 188 b ("nästan allmänt"), Noreen Ordb. öfver Fryksdalsm. 138 (*jøk* 'blandning af kaffe och spirituosa'), Bondeson Halländska sagor 139 (*jög*), K. Nilsson Ord o. talesätt fr. sydöstra Bleking 43. Enligt muntliga meddelanden vanligt i Norrland, Östergötland, Västergötland o. s. v.

[2] Wadstein Indog. Forsch. V: 29.

Göken har flerstädes fått lämna bidrag till den öfverflödande rikedomen af smeksamma och skämtsamma eller undvikande och öfverskylande beteckningar för starka drycker och hvad därmed står i förbindelse. I Jutland kallas bränvinspluntan ("klukflasken") *æ kukəman*, d. v. s. 'gök'. Likaså hos St. St. Blicher Saml. Nov. og Skizzer IV (1882), sid. 579: "Røverparret havde faaet den fede Nadvere tillivs, og den lille Husven — der som kjært Barn har mange Navne, kaldet Svend Tumling, Kukmanden, m. fl. — var tømt . . ."[1]. Da. *gjøg*, no. *gauk* är "en der ulovlig sælger Brændevin". — I Tyskland är det naturligtvis ölet, som bär motsvarande namn: "Wittenbergisches Bier wird *der guckguck* genennet", omtalas det år 1716 och andra gånger, s. Grimm's Wörterb. V: 2528, Kluge Deutsche Studentenspr. 24, 52 (där äfven *Bock*, *Maulesel*, *Schöps*, *Büffel*, *Hund*, *Kater*, *Geiss*, *Ente*, *Gluckelhahn* o. a. namn på ölsorter anföras). Förklaringsgrunden till dessa namn torde vara olika i olika fall. Öfver ursprunget till det svenska uttrycket tyckas de icke kasta något ljus.

Vill man söka tyda det svenska *gök*, måste man i första rummet fästa uppmärksamheten vid åtskilliga spridda antydningar därom, att kaffegöken ursprungligen varit — och flerstädes måhända ännu är — företrädesvis en morgondryck, således från början en synonym till den s. k. *morgonväckaren* (eller *klämtaren*, väl egentligen en sup hvarmed man purrades liksom af morgonklämtningen) och hvad allt en sup vid uppstigandet på morgonen har hetat. En sakkunnig meddelare från södra delen af Kronobergs län yttrar: "gök i egentlig bemärkelse är en blandning af kaffe och bränvin som intages på morgonen på sängen; endast oegentligt användes benämningen *gök*, då nämnda dryck förekommer vid annan tid på dagen". Hos K. Nilsson anf. st. heter det: "Hvarevie moern pläje far ta sej en liten pallasé [= panacé] för sin aromantiske värk, o' nu, utå mor kommet på hyss ibland o' bödt honom o' få småka hans *gök*, så har dä blett en så'n vane för'na"

[1] Jfr Feilberg Ordb. over jyske Almuesmål II: 325 b.

o. s. v. Belysande är också ett ställe hos Bondeson Chronschoughs memoarer, ny följd, s. 15. — Göken är ju särdeles morgonkry af sig, men han delar denna egenskap med andra "ottefåglar", hvadan detta icke gärna kan vara *enda* anledningen till morgonsupens namn.

Göken är som bekant ett folkfantasiens skötebarn, ehuru visst icke alltid ett snällt barn, — en varselfågel på godt och ondt, som på sina håll varit föremål nästan för ett slags kult. Bland mängden af föreställningar och plägseder, som anknyta sig till göken, intresserar oss här närmast den allmänt utbredda tron, att det är farligt att på fastande mage på morgonen få höra göken gala.

Den tyske resanden E. M. Arndt i sin "Reise durch Schweden im Jahre 1804" (Berlin 1806), del IV, s. 7 berättar från Jämtland: "Mein Skjutsbonde . . . sagte: wenn einer des Morgens mit nüchternem Magen ausgeht und hört die Stimme des Kukuks, der Krähe, des Spechts, so können sie ihn bethören und äffen; deswegen soll man sich einen tüchtigen *Vogelsup* nehmen, ehe man ausgeht, damit einem solches nicht widerfahre". — Russwurm Eibofolke od. die Schweden an den Küsten Ehstlands II: 197 berättar om svenskarna på Nuckö: till skydd mot göken tager man på kvällen med sig i sängen en bit bröd, som förtäres tidigt på morgonen och kallas *fūlbita* ("fågelbit"), eller ock tager man då en sup brännvin, kallad *fūlsūp* (d. v. s. "fågelsup")[1]. — I Fräulein Professor Mestorf's skildring af en sommarfäst i Östergötland år 1869 (i öfversättning efter "Das Ausland" återgifven i Sv. Fornm.-fören:s tidskr. XI: 207) heter det: "Kl. 2 på morgonen voro alla gästerna samlade. Då jag inträdde i samlingsrummet, räckte hushållerskan mig ett litet

[1] Efter berättelser från början af 1800-talet omtalar Mannhardt i Wolf's Zeitschr. f. deutsche Mythol. III: 263, att invånarna på Ösel vid uppstigandet förtära en bit bröd, "damit der Vogel sie nicht betrüge", och att samma sed finnes bland letterna, som kalla brödbiten för *"göktuggan"*.

glas vin[1] såsom 'dårklunk' och en liten bit bröd såsom 'dårbit'. Det är nämligen farligt att höra göken fastande, ty då kan man bli så dårad af honom, att man förlorar all arbetsförmåga för hela året . . .“[2]. — I en berättelse af Jakob Glader i Bondeson's Historiegubbar på Dal (1886), s. 90, frågar prästen en kommunikant, om han ätit någon frukost, hvarpå svaras: “Jo, visst tog jag en liten fuglebete på morgonen“. Enligt Glader's förklaring är “fuglebete en bit mat, som en tar på morgonen, för inte foglarna skall dåra en“. Bondeson uttalar till mig den uppfattningen, att 'fuglebete' här är ett försiktigt uttryck; berättaren undviker att direkt nämna den trollska fågeln. Detta bekräftas af Russwurm's ofvannämnda meddelande från Nuckö.

Samma tro finnes i Danmark. “I visse Egne siges, at naar man hører Kukmanden fastende, saa skider han paa en“ (E. T. Kristensen Jyske Folkeminder, 6. Samling, s. 259). “Naar man skal tidlig ud en Sommermorgen, skal man passe paa, at man forud tager sig en Bid 'Gjækkebrød', for dersom man . . . bliver gjækket af Kukmanden paa fastende Hjærte, skal man ikke leve et Aar til Ende“ (ibid.)[3].

[1] Brännvinet är här ersatt af vin: händelsen tilldrager sig i herrskapskretsar.

[2] Fortsättningen omtalar, att äfven för gastarnas skull var det nödvändigt att förtära något, innan man vågade sig ut före soluppgången.

[3] Enligt en annan föreställning är det farligt, om man är fastande, då man första gången på våren får höra göken. På Gotland riskerar man då att bli 'gaukskiten' och får otur för året eller dör (Wennersten Nygutn. ordbok I: 87). — “Hörer man Gjök första gång fastande (gjöken dårar), sker honom olycka det året“, berättar Gaslander Beskrifning om Allmogens Sinnelag, Seder . . . i Jönköp. Lähn och Wässbo Härad, 1774 (omtryckt i Sv. Landsm., Bih. I. 3, s. 47); likaså Hyltén-Cavallius Wärend o. Wirdarne I: 327. — “Når man første gang om foråret hører æ kukmand fastende, skal man ikke faa den at høre til næste år“, E. T. Kristensen Skattegraveren, 7. halvårgang (1887), s. 64. Se vidare Feilberg anf. arb., s. 324 b. — Äfven denna föreställning har stor utbredning; så t. ex.

Efter allt detta må det vara tillåtet att förmoda, att kaffegökens namn syftar på dess ursprungliga uppgift att vara en 'fågelsup' eller 'dårklunk' mot gökens förhäxelse. Att just brännvin, med eller utan kaffe, kommit särskildt i bruk för detta ändamål, beror säkerligen därpå, att morgonsupen enligt gammal åskådning därjämte var en 'panacé' mot allehanda krämpor[1], utom det att den naturligtvis gällde som en behaglig 'morgonväckare' eller med ett engelskt namn 'eye-opener'.

Att vi härmed verkligen äro 'gökens' ursprung på spåren, därom förvissar oss ett ställe hos ingen mindre än Carl v. Linné. I en högst märklig nykterhetsskrift af honom, "Anmärkningar om Brännwin", införd i "Almanach För Skott-Året 1748. Til Stockholms Horizont. Uträknad af Olav. Petr. Hjorter" (tryckt i Västerås) lyder en passus: "... andre hafwa för manér, at på karla-sätt taga kron-supar, på fastande maga, eller för göken." Här befinna vi oss tydligen midt i den ursprungliga föreställningskretsen: supen tages på fastande mage *för göken*, d. v. s. till skydd mot göken, mot den 'dårande' verkan af gökgället[2].

Namnet *gök* är således en förkortning af *en sup för göken*. Ursprungligen är det helt enkelt en oblandad sup, "en klar". Kaffet, också det en högt skattad morgondryck (jfr *morgonkaffe*, *kaffe på sängen*), har sedan kommit till; i den tidiga göktimman har den sträfva, karlaktiga 'kronsupen för göken', hvarom Linné vet att berätta, och den milda kvinn-

träffas den i Tyskland och Frankrike, se Mannhardt i Wolf's Zeitschr. f. deutsche Mythol. III: 244, 402.

[1] "En god sup efter uppstigningen ur sängen för den slemfulla magans ränsande" (1754) var allmänt bruklig, se Sylwan Från stångpiskans dagar, s. 169. I en "Kogebog, prentet i Kjøbenhaffn, Aar 1625" heter det: "Hvo idelig om Morgenen drikker lidt Brændevin, da dør hvad Orme der er om Hjærtet, Lunger og Leveren", se Hj. Falk Kulturminder i Ord (Kristiania 1900), s. 61 f.

[2] Prep. *för* har samma betydelse som i 'korsa sig *för* spöken, äta lakrits *för* hosta' o. d.

liga 'kaffe på sängen' funnit hvarandra och ingått ett fröjdefullt hjonelag. — Kaffegökens magiska uppgift är nu glömd; det är nog endast en spontan, lättfunnen vits, då det nu vid en klunk ur kaffegöken utropas: "nu gol göken!"

Göteborg i februari 1906.

Evald Lidén.

Om attributiva bestämningars anslutning till förleden i sammansatta substantiv[1].

Det semologiska förhållandet mellan för- och efterled i sådana sammansättningar, i hvilka båda lederna utgöras af substantiv, kan, om man vill begagna sig af logiska termer, uttryckas så, att efterleden innehåller genus proximum till det betydelseinnehåll, sammansättningen äger, förleden däremot differentia specifica. Undantag torde endast några ordbildningar af typen *Österrike-Ungern, kronprinsen-regenten* göra. Efterled och förled uttrycka således skilda sidor hos samma föremål eller begrepp, och allteftersom vår uppmärksamhet fästes vid den ena eller andra sidan, kommer endera leden att dominera i vår språkkänsla. Då emellertid många af våra sammansatta substantiv äro bildade direkt för det praktiska ändamålet att vinna beteckningar för varieringsfenomenen inom samma betydelsesfär och således det åtskiljande momentet blir starkare framhäfdt än det enande, är det ofta förleden, som ger sammansättningen dess färg och dess viktigaste betydelseinnehåll. Stundom är den så starkt pointerad, att efterleden försvinner och lämnar förleden rätt att ensam representera den betydelse, sammansättningen äger, såsom då man t. ex. kallar havannacigarren blott för *havanna* och förkortar uttrycket *rikstelefon* till *riks*. Efterleden kan också nedsjunka till ett blott nyansgifvande element. Man behöfver

[1] Vid utarbetandet af denna uppsats har jag dragit nytta af de råd och upplysningar, som vid en diskussion öfver detta ämne på nordiska proseminariet i Uppsala meddelats af prof. Noreen, doc. Kallstenius och Östergren samt amanuensen Arpi. De båda sistnämnda har jag äfven att tacka för några citat.

vara tämligen skolad teolog för att kunna uppvisa den reella skillnaden mellan *en gudom* och *ett gudomsväsen*. Visserligen finnas sammansättningar, där lederna äro så pass jämspelta, att endast motsatsställning kan låta den ena eller andra dominera såsom i *vattenledning, fönsterglas*, och andra, där de närmare bestämningarne till efterledens genus proximum fås genom sammanhanget, så att förledens betydelse blir minimal, hvilket åter kan leda till att den utelämnas, såsom då t. ex. spirituosautskänkningsbolaget i småstäderna helt enkelt kallas *bolaget* och kaffebrännaren i ett mindre kök blott *brännarn*, men man kan dock fastslå, att förleden i synnerligen många af substantiv sammansatta ord är det i afseende på betydelseinnehållet viktigaste elementet.

När en dylik sammansättning erhåller en attributiv bestämning, hänför sig denna i semologiskt afseende i allmänhet till hela ordet, liksom den alltid gör det med hänsyn till genusböjningen. Om vi för att belysa sakförhållandet taga som exempel uttrycket *ett gult fönsterbräde*, är naturligtvis möjligheten att *gult* skulle vara bestämning till förleden *fönster* utesluten. Men icke heller till efterleden *bräde* kan man lämpligen föra det. Ty skiljer man sammansättningens leder åt, finner man, att hvarken *ett gult bräde vid (under) fönstret* eller *ett fönstrets gula bräde* ger oss det konkreta föremål, som *ett gult fönsterbräde* betecknar. *Gult* är alltså bestämning till hela sammansättningen, och detta ter sig mycket naturligt, när vi betänka, att ordet *fönsterbräde* bildar en så fast enhet, att det trots efterledens ursprungliga betydelse fortfar att begagnas om ett föremål, som i våra dagar helst tillverkas af . . . järnbleck.

Dylik analysering af ett uttryck är dock icke den väg, som man i allmänhet bör taga, då det gäller att undersöka, hvart den attributiva bestämningen till en sammansättning hör, utan det är språkkänslan, som här liksom i andra till betydelseläran hörande frågor får vara den afgörande instansen. Att domen alltid blir till viss grad subjektiv och ofta sväf-

vande, samt att vår analyserande tankeverksamhet ofta hotar att snedvrida vårt språkliga omdöme, äro svårigheter, som ligga i sakens natur, men som icke få rubba vårt förtroende till förfaringssättet. Välja vi alltså vår språkliga instinkt till domare och jämföra uttrycken *en svart sidenklänning* och *en röd vinbärsbuske*, slår det oss genast, att här föreligger en skillnad mellan de båda attributens förhållande till hufvudorden. *Svart* föra vi obetingadt till hela det sammansatta ordet *sidenklänning*, under det att attributet *röd* ej låter behandla sig på samma sätt utan blott bestämmer förleden i sammansättningen. Att detta utslag icke meddelas af vår tanke utan af vår språkkänsla, visas däraf, att en svart sidenklädning i själfva verket är en klädning af svart siden liksom en röd vinbärsbuske är en buske, som bär röda vinbär. Men trots detta torde för vårt språkliga omdöme *en svart sidenklänning* stå på samma nivå som *en svart barettfjäder*. Vår språkkänsla har nämligen så analogiserats in att föra den attributiva bestämningen till sammansättningen i dess helhet, att den gör det äfven då förleden är det förhärskande elementet — och det är den ganska ofta som vi ofvan påpekat — och i första hand föremål för bestämningen.

Det sammansatta ordets beskaffenhet kan härvidlag stundom spela en viss roll. Är sammansättningen vanlig och dess leder sålunda fast hopsvetsade, har attributet mindre förmåga att tränga sig emellan dem och för egen del ockupera förleden, under det att motsatsen äger rum vid löst sammanfogade leder. Talade man icke i våra dagar så mycket om rösträttsreformer, skulle kanske uttrycket *kommunal rösträttsreform* ej kännas så pass enhetligt som det gör. Nu ställes också uttrycket ofta i motsats mot *politisk rösträttsreform*, och en sådan attributernas motsatsställning bidrar till att verka normal anslutning. Äfven den kvinnliga rösträttsrörelsen har på sistone tagit så stora steg framåt, att uttrycket *ett kvinnligt rösträttsmöte* ej verkar i någon högre grad irriterande på språkkänslan, men säkert är att det ej är synnerligen länge sedan

uttrycket i den nu antydda betydelsen var ett fullt klart exempel på förledsanslutning. Språkkänslans ackommodation efter språkbruket bekräftar sig således äfven i denna punkt. Något "kommunalt rösträttsmöte" har ännu icke förekommit. Detta gör att, om uttrycket påträffades, vi skulle uppfatta det såsom en förledsanslutning, oaktadt vi tala mycket både om kommunal rösträtt och om rösträttsmöten. Det är, som vi se, många faktorer, som öfva inverkan på vår språkkänslas omdömen.

Ännu ett exempel må belysa detta sakförhållande. *En svensk litteraturhistoria* — *historia* här taget i den sekundära betydelsen 'historiskt arbete' — fattas så godt som alltid liktydigt med en framställning af den svenska litteraturens historia, liksom *en senlatinsk litteraturhistoria* icke är skrifven på senlatin utan redogör för den senlatinska litteraturen. Beträffande uttrycket *en svensk konsthistoria* kunna däremot meningarna vara delade. Frasen "jag har en svensk och en tysk konsthistoria" kanske oftast uppfattas som betydande: 'jag har en konsthistoria, skrifven på svenska och en på tyska'. Denna skillnad i uppfattningen kan, som jag tror, förklaras historiskt. Den svenska litteraturens historia har bearbetats självständigt och kunnat sättas i motsats mot något annat lands litteraturhistoria. Detta har näppeligen kunnat ske med vår konsthistoria: den svenska konstens historia har först på sistone dragit uppmärksamheten till sig, och det har därför varit språken i de konsthistoriska arbetena, som nationalitetsadjektiven fått syfta på. Betydelseutvecklingen af uttrycket *en svensk konsthistoria* tenderar emellertid tydligt åt samma håll som pendanten inom litteraturhistorien men har på grund af omständigheternas makt gått i långsammare tempo. Numera spelar också analogien in.

Såsom ofvan har framhållits, nöter den ofta förekommande användningen af ett uttryck så småningom bort karaktären af förledsanslutning. Att det dock ej behöfs alltför ovanliga uttryck för att den skall kunna kvarstå, visa exempel sådana som: *röd vinbärs*buske, *hvita slaf*handeln, *frivillig*

*rörelse*förmåga. *Svart trådrulle* förefaller mig något urblekt, kanske beroende därpå att man blott använder sammanställningen om med svart tråd fyllda rullar, under det att en tom trådrulle, som visserligen varit fylld med svart tråd, men som nu visar någon annan färg, ej längre får bära denna benämning, detta som motsats mot den svarta vinbärsbusken, som kallas så äfven på vintern.

När Cederborgh vid 1800-talets början i Uno von Thrazenberg talar om "tre par *äkta porslins*koppar" (1905 års uppl. s. 128) och "en *äkta porslins*tallrik" (a. st., s. 154), kan man med tämligen stor visshet antaga förledsanslutning; numera kännes ett uttryck sådant som *ett äkta sjöskumsmunstycke* (Strindbergs Röda rummet s. 13) någorlunda enhetligt, mindre däremot "*äkta pärl*band". Det är emellertid alltid vanskligt att taga upp äldre uttryck, enär dessa böra behålla sin miljö och bedömas efter sin tids språkkänsla, ej efter vår. Jag vill blott påpeka ett par uttryck hos Leopold: "dessa afvexlingar höra på ett ovillkorligt sätt till sanningen af den menskliga lefnadsmålningen" (Saml. Skrifter, 1833, V. s. 181), "den högre sinnesmålningen" (a. st., s. 179), "hög idealisk sinnesmålning" (a. st., s. 185). Om vi få öfversätta sinnesmålning med karaktärsteckning, ter sig åtminstone det senare uttrycket som en förledsanslutning, ty *en idealisk karaktärsteckning* i den mening, vi nu måste fatta uttrycket, skiljer sig vida från den idealiska "sinnesmålning", Leopold fordrade i tragedien, och hvilken som bekant gick ut på att måla känslor af ideell natur. Men den olika uppfattningen af uttrycken kan också bero på en betydelseförskjutning af *idealisk*.

Det synes för öfrigt som om man under nysvenskans äldre skeden varit mera försiktig att använda sammansättningar med förledsanslutning än nu är fallet. Man skref *Christi Himmelfärds Dag*, *Helga Trefaldighets Söndag*, medan vår almanack och psalmbok nu uppvisa *Kristi himmelfärdsdag*, *heliga treenighetssöndag*, af hvilka det förra redan närmar sig typen *min födelsedag*. Den församling, som till gudstjänst-

lokal begagnar *Heliga Trefaldighets*kyrkan i Uppsala, heter officiellt Heliga Trefaldighets församling. Sammanställningar sådana som *Lutherska missionshuset, S:t Johannisgatan* ha väl numera nästan helt och hållet förlorat sin ursprungliga karaktär, och det allmänna språkmedvetandet ger väl Petersburg epitetet *Sankt* och glömmer helgonet.

Stundom kan man annonsera sin känsla af att uttrycket är bildadt på ett mera ovanligt sätt genom att förse det med epitetet *så kallad:* "den proportionella valmetod, som utarbetats af den s. k. *proportionella val*kommittén" (D. Bergström Den politiska rösträtten 6 uppl. s. 46), jfr dock "*proportionella röst-rättsförslag*" (Bergström a. a. s. 38), "de s. k. *fria ölut-skänknings*rättigheterna i Upsala" (Upsala 13. 2. 05), "den i donationsbrefvet omnämnda s. k. *yttre reparations*fonden" (Skara Tidn. 28. 2. 06), möjligen äfven "nu först märkte han den så kallade konstnärliga arbetsförmågan" (Strindberg Jäsningstiden s. 148). Både citationstecken och ett urskuldande uttryck använder Brinckman i ett bref till v. Beskow 1841: "Bilderna äro alltför ofta, hvad jag skulle kalla, *'granna ord*bilder'" (cit. Dahlgren Ransäter s. 251).

I våra skönlitterära arbeten har förledsanslutningen en ytterst ringa frekvens. Man kan genomgå hundratals, för att icke säga tusentals, sidor hos författare som Selma Lagerlöf och Heidenstam utan att finna ett enda uttryck af denna typ. Hos författare med mera realistiskt språk är förekomsten något mera allmän. Jag har antecknat följande exempel: "Svalorna kvittrade från *stora byggnings*taket" (Cederborgh Uno v. Thrazenberg s. 42), "den äldste af herrar kamrerare, som förordnats till examinator, för att undersöka *extra ordi-narie kanslist*kandidatens kunskaper" (Cederborgh a. st., s. 55), "husets *bundna bok*förråd" (Runeberg, Fänrik Stål), "*en-skilda bank*sedlar" (Strindberg Röda rummet s. 152), "under *djupaste tysthets*löfte" (Ann' Charlotte Edgren Ur lifvet I s. 187), "*absolut nykterhets*vän" (Edgren a. st., s. 189), "Denna kris har tills vidare hufvudsakligen gått ut öfver de *mindre*

*affärs*männen — nåja, äfven de större någon gång" (Tor Hedberg Guld och gröna skogar II: 2), "Dagen efter var det *Sjönevads marknads*afton" (Bondeson Nya allmogeberättelser s. 118). Ett ur flera synpunkter märkvärdigt uttryck är följande: "Bädden se'n Salomo åter ner i *djupa grifte*kullen" (Levertin Kung Salomo och Morolf s. 100). Mindre utpräglade äro uttryck sådana som "likväl antog jag snart min fosforiska auktorsmin (Cederborgh Jaques Pancrace v. Himmel och Jord, 1905 års uppl. s. 197), "adliga jungfrustiftelsen" (Lybeck Dikter 3 saml. s. 130 jfr samma förf. a. st., s. 141 "de hundra adliga jungfrurnas hus"), "helgonbelätets kyssningskö" (Ingemar v. Melsted Uppsala s. 38).

Betydligt oftare möter man dylika uttryck i arbeten af mera praktisk läggning och i tidningspressen. Först må här anföras några litterärt färgade exempel: "Det *kammarsittande iakttagare*temperamentet hade, med byxorna blanknötta af arbetsstolen, undanlåst skönhetskänslan" (Levertin o. Heidenstam Pepitas bröllop s. 45), "ett par tillfällighetsdikter, hvilkas värde . . . mycket väl kan fastställas genom *lyrisk fackförenings*taxa" (And. Österling, Sv. D. 17. 6. 05). I Pedagogisk Tidskrift 1904, s. 308 talar Lennart Kjellberg om "den *främmande språk*undervisningens bildningsvärde" och sätter "det *moderna språk*studiet, som direkt uppbäres af det praktiska lifvets mångskiftande kraf" i en viss motsats mot undervisningen i de klassiska språken. G. Mellén behandlar därsammastädes (s. 375) "den *latinska grammatik*undervisningen (jfr uttrycket *svensk litteraturhistoria*). En förledsanslutning får man väl äfven antaga i följande uttryck: "den *politiska frihets*inspirationen för Polen och Danmark måste i all sin ungdomlighet värma sinnet" (Levertin Sv. D. 2. 2. 06), kanske äfven i detta: "gälda det förskjutna beloppet af extra utgiftsmedel på min hufvudtitel" (De Geer Minnen cit. Warburg J. G. Richert II s. 416). Af något afvikande karaktär är: "Augustinus, med sin puniska glöd, sin manicheiska dualism och sin kyrkopolitiska härskarvilja" (Hjärne Norden 1902 s. 61).

I "Handbok i svensk civilrätt" I s. 7 m. fl. ställen kallar prof. Winroth den person, som förrättar borgerlig eller statskyrklig vigsel för "*borgerlig eller statskyrklig vigsel*förrättare". En öfversättning af ett liknande tyskt uttryck utgör antagligen "*rena privaträtts*jurister" i Karlstads Tidn. (29. 1. 06). "Borgerlig myndighetsålder" (Bergström Den politiska rösträtten 6 uppl. s. 12) associerar icke lika lätt förleden med attributet som "*borgerlig vigsel*förrättare", detta beroende på att vi ha uttrycket *borgerlig vigsel* men icke 'borgerlig myndighet'; på likartad orsak beror den lilla gradskillnad, man kan spåra mellan "*smärre skatte*dragare" och "*direkta skatte*dragare" (Bergström a. a. resp. s. 19 o. s. 18).

Den tekniska litteraturens kraf på korta, uttrycksfulla termer skapar också en och annan förledsanslutning: "*Elektriska kran*utrustningar" jfr samma ställe "elektriska svängkranar" (Industritidningen Norden 1903 n:o 13 annons). Mindre säkra såsom exempel äro "Den elektriska belysningsindustrien"; "elektriska belysningsanläggningar" (anf. tidn. 1902 n:o 7), "elektriskt järnvägssystem" (anf. tidn. 1902 n:o 18). Vidare märkas uttrycken: "*elektrisk, musikalisk, optisk instrument*makare", "*optisk glas*slipning", "1 à 2 öre per *eff. hästkraft*timme" (V. L. annons).

Ur den politiska tidningspressen kunna följande exempel anföras: "regeringens betydelsefullaste *sociala lagstiftnings*tanke" (N. D. A. enl. G. H. T. 20. 5. 05), "I England, där nu en *inre reform*period åter börjar" (Kapten Fog U. N. T. 7. 2. 06), "vissa *kvinnliga bokhållare*tjänster i järnvägsstyrelsen" (Upsala 20. 2. 06), "*praktiska filosofi*professuren i Lund" (Upsala 15. 12. 05), "Det *norrländska afdiknings*anslaget" (Upsala 2. 3. 06), "ett alternatift *yttersta billighets*förslag" (U. N. T.), "konungens *ekonomiska lagstiftnings*makt" (St. D. 17. 4. 06). Anslutningen kännes måhända något svagare i "*högre officers*familj" (Sv. D. annons), och "Att han (Gorki) trots sina goda inkomster har så stora skulder, tyckes antyda, att han skänkt bort stora belopp, . . . men därför behöfver

det icke ha varit till någon *aktiv propaganda*kommitté" (A. B. 17. 2. 06).

Ett par synnerligen flagranta exempel ha meddelats mig af amanuensen Arpi: "*religiös bok-* och pappershandel", som tack vare en urarfvakonkurs kommit in i själfva Posttidningen, och "*eldfast tegel*fabrikör", också hemmahörande i en tidnings spalter.

Rätt ofta påträffas uttryck, som vid första påseendet i följd af sin yttre gestaltning kunna fattas som förledsanslutningar, men som för språkkänslan te sig som enhetliga sammansättningar utan attribut t. ex. "första kammarevalen", "Vice ordförandevalet vid studentkåren i Lund" (A. B. 14. 2. 06), "den Hultmanska äkta man-viljan" (René i St.-T. 17. 1. 06). Äfven i skönlitterära arbeten förekomma dylika skrifningar t. ex. 1:sta maj-fest, Goda Hoppsudden. I ett uttryck som "Den *tionde juli*solen gick upp utan en molntapp", ligger dock antagandet af förledsanslutning närmare.

De i annonser ofta förekommande uttrycken "första vaktmästarplatsen", "1:sta maskinistplats" o. a. fattas af somliga som förledsanslutning, af andra såsom regelmässigt bildade sammanställningar. "*Biträdande Sysslomann*abefattning" är dock en tydlig förledsanslutning. — Samma vacklan råder angående en del skyltar och benämningar. Genom den betydelseförskjutning af *billig*, som gör att man kan tala om *en billig affär*, förklaras uttryck som "Södermalms billiga skoaffär", "Billigaste Möbelhandeln". Firmabenämningar som "*Engelska Gigg*fabriken", "*Norska stenkärls*handeln", "Uppsala *bajerska öl*bryggeri" äro starkt utsatta för analogiinflytanden, men torde dock af flertalet kännas som förledsanslutningar. Däremot är detta icke fallet med "S:t Eriks bryggeriaktiebolag", "Bergslagernas järnvägsaktiebolag" o. a. Namn på möten och föreningar, sådana som "Svensk järnvägsmannakongress", "Svenska stadsläkarföreningen", hafva kanske för något decennium tillbaka, då dylika sammanslutningar ej voro så talrika som nu, uppfattats såsom förledsanslut-

ningar, men torde numera betraktas såsom enhetligt bildade uttryck, hvilka i sin tur analogiskt inverka äfven på nybildningar. Någon gång förekomma dock föreningsnamn, där attributet blott bestämmer förleden: "*Elektriska montörfack*föreningen", "*Telefon- och elektriska arbetare*fackföreningen". På ett öfvergångsstadium stå "Statsbanornas konduktörsförening" och dylika i stor utsträckning bildade namn. — Gatunamnen äro naturligtvis starkt utsatta för nötning: "Adolf Fredriks kyrkogata" är en "kyrkogata" i Adolf Fredrik i motsats mot kyrkogatorna i Klara o. s. v. Om man associerar "*Gamla Kungsholmsbro*gatan" med Gamla Kungsholmsbron, står förledsanslutningen ännu kvar, liksom fallet torde vara i "*Adolf Fredriks kyrk*torn" (Nordensvan Figge s. 18). — En skylt med "*Upsala Stentryckeri*-Kontor" kan i språkligt afseende jämställas ungefär med "*Maria Himmelsfärds*orden" (Gernandt-Claine Det främmande landet s. 117). "Södra teaterkällaren" får väl sin valör efter den närmare eller fjärmare bekantskapen med stället ifråga.

Såsom vi förut framhållit, är det språkkänslan, som förnämligast meddelar utslaget vid förledsanslutningar. Emellertid kan man stundom anträffa uttryck, som icke irritera språkkänslan, men som på grund af tankesammanhanget visa sig innehålla förledsanslutning. Lösryckta från detta sammanhang te de sig som fullt regelmässiga bildningar. Man behöfver ha reda på tidningen Upsalas politiska ståndpunkt och veta, att den ej deltager i ungsocialisternas angrepp på arbetarekommunens styrelse, för att förstå att udden af epitetet *så kallad* i uttrycket "den *s. k. kommun*styrelsen" (10. 4. 05) ej riktar sig mot denna utan mot kommunen. I följande uttryck meddelar författaren själf den förklaring, som låter oss få den rätta uppfattningen af hans tanke: "Så mycket torde emellertid få anses såsom allmänt erkändt, . . . att med universitet menas en stats högsta *allmänna bildnings*anstalt, att dess mål således är meddelandet af grundlig allmän bildning. (K. Claëson cit. Landtmanson Sv. Prosastilen 6 uppl. s. 63).

I kokböcker och dylika arbeten få recepten, när så behöfves. utgöra ledtråden. Innebörden af benämningen "Kokt *rödt* (*svart*) *vinbärs*gelé (Hemmets kokbok s. 350) förstår man lätt nog, men det är icke allom gifvet att veta att "*Söt Mjölk*sås" (G. Björklund Kokbok, 1857 s. 59) icke utmärker sig genom sin sötma utan har sitt namn från sin viktigaste beståndsdel, söt mjölk. "*Blandad krusbärs*saft" (Hemmets kokbok s. 360), kunde möjligen också missförstås: det är icke saften, som är blandad, utan krusbären. — En mycket sammandragen konstruktion, som till sin förklaring väl behöfver både tankesammanhangets och historiens vägledning är "Karl X:s *europeiska stormakts*idéer" (Strindberg Jäsningstiden s. 7).

Äfven i talspråket är sammanhanget ofta den bestämmande faktorn. "*Nordiska seminarie*nycklar" och "*nordiska seminarie*uppsatser" kan man förstå, om man något känner till språkstudierna vid universiteten, likaledes "*lefvande språk*karl", och uppfattningen af ett "*krulligt hårs*ynonym" blir nog både munter och korrekt, men man behöfver se eller höra talas om Uppsala studentkårs lilla standar för att veta hvem "den *lilla standar*bäraren" är. Att taga reda på "den *varma brödk*nifven" möter också svårigheter för den som ej varit med vid föregående bak.

Någon gång kan vår uppfattning af ett uttryck bero på vår åsikt om dess reella innebörd. Titeln på Viktor Rydbergs arbete "Fädernas gudasaga" kan, allteftersom vi låta Rydberg berätta den gudasaga, våra förfäder ägde, eller den saga om fädernas gudar, som vi äga, föras till den ena eller andra gruppen. Omvändt kan vår kännedom om förledsanslutningens förekomst någon gång inverka på vår uppfattning af ett uttryck. I Svenska Akademiens Handlingar fr. 1886 XIII förekommer ett versifieradt tal af Wirsén, där det bland annat heter, att Wikners panna bär "en ansträngd tankeskärpas fåror". I en recension har Ruben G:son Berg påpekat, att detta uttryck gåfve en dålig föreställning om epiteton ornans och påminde om sådana kuriositeter som

'ett liflöst lik'. Man kunde emellertid äfven antaga, att förledsanslutning här förelåge, och tolka uttrycket på ett för Wirsén förmånligare sätt: de fåror, som skärpan hos en ansträngd tanke ristat.

I Dania II framkastades frågan om de possessiva pronominas ställning som attribut till ett sammansatt substantiv, men något fullt säkert exempel på anslutning till förleden kunde ej anföras. Så färglöst som det possessiva pronominet är, torde det också vara svårt att prononcera dess förhållande till de olika lederna. Emellertid finnes det nyanser. I uttrycket *hans ungdomssånger* hör *hans* närmare till förleden, när man inlägger betydelsen: 'de sånger, han diktat under sin ungdom', under det förhållandet blir något annorlunda, när uttrycket betyder 'hans sånger för ungdomen'. *Hans härskarätt* kan utsägas om en undersåte och sålunda betyda 'hans härskares ätt' (så hos Runeberg Kung. på Salamis I: 6), men det kan äfven användas liktydigt med 'hans furstliga släkt'.

Hittills ha vi endast talat om bestämningar, som föregått substantivet och utgjorts af adjektiv eller substantiv i genitiv[1]. Men äfven efter sammansättningen stående prepositionella bestämningar kunna någon gång ansluta sig till förleden. I Danske Studier I s. 111 f. har Kr. Sandfeld Jensen samlat en mängd exempel härtill. Vid sidan af typiska sådana som t. ex. 'Han er *anlægs*gartner *af* parker og kirkegaarde' anför han uttryck med utseendet 'valgret til rigsdagen'. '*kend*skab *til* en sag', där förledens betydelse inskränkes till att blott bestämma det sammansatta ordets konstruktion. Uttryck af det senare slaget ha vi nog åtskilliga äfven i sven-

[1] Jespersen förklarar i Dania I s. 274, efter att ha upptagit några exempel på denna senare typ, att de äro af annan art än hans föregående, där adjektiv utgjort bestämningen. Icke heller Sandfeld Jensen vill kännas vid några andra före sammansättningen gående bestämningar än adjektiv (Danske Studier I s. 114). För min del finner jag intet som hindrar en genitiv att stå i samma betydelseförhållande till förleden som ett adjektiv.

skan, — ett godt exempel är "brukets *när*belägenhet *till* Stockholm" (H. Sätherberg Lefnadsminnen s. 42) — den förra kategorien är däremot sparsamt representerad. Genom den konkretisering, som sammansättningen undergår genom inverkan af prepositionsattributet, kännas nämligen uttryck af typen "spårvägsfrågan i Uppsala", "sömmerskekonflikten i Centralpalatset" tämligen enhetliga. Förledsanslutning kan möjligen spåras i det drastiska "*Golf*frågan *i Sigtuna kyrka*" (Upsala 16. 5. 05) och i Runebergs "Din *härskar*rätt *på Salamis* erkänner jag" (Kung. på Salamis II: 9). I en dödsannons lär en gång titeln "*lifgardes*korpralsänkan *till häst*" figurerat.

Ofvan har antydts, att förleden kan inverka på sammansättningens prepositionella konstruktion. Man kan äfven konstatera ett visst inbördes förhållande mellan förleden och adjektivattributet utan att därför behöfva antaga förledsanslutning. Vid skapandet af ett uttryck kan nämligen förleden i så måtto verka bestämmande, att ett för förleden karaktäristiskt adjektiv väljes till attribut åt sammansättningen i dess helhet. Såsom exempel kunna anföras: "för fullt ångtryck" (Levertin Småmynt s. 104 o. 147), "bruten ut ur ädelt marmorbrott" (Wirsén Visor, romanser och ballader s. 129), "sin timliga lifslängd" (Erik Björkman Beowulf i Världslitteraturen utg. af Schück II: 478), "ljusets borna riddarevakt" (Bååth Vid allfarväg s. 35) "boren kungatanke" (Lybeck Dikter 3 saml. s. 95), "ett sväfvande fjärilslif" (Bremer Grannarne, 1869 s. 114), "i djupa aftonväkten" (C. D. W. i V. L. 21. 4. 05), "djup känsloglöd" (Warburg Sv. Litt.-historia i smdr. Ill. uppl. s. 184), "Tvärtom har det muntliga och lefvande ordet mer lifskraft . . . än det döda bokstafsordet" (E-f-t. Dons framställning af den Boströmska filosofien Ups. 1875 s. 83), "djup sorgdräkt" (Benedictsson Från Skåne s. 4). Det sista uttrycket kan också betraktas som en försvagad förledsanslutning, ty redan Bellman har i sitt första utkast till Bacchi tempel: "Med svarta sorgeprål i *djupa sorge*dräkter", hvilket vid utgifvandet ändrades till det från denna synpunkt nästan

mera påfallande: "Med *djupa sorge*pråi i myrtengröna drägter" (Saml. Skrifter, 1837 IV resp. s. 221 o. 129).

Såväl genom detta förhållande mellan attribut och förled som i synnerhet genom dess skarpare prononcering i förledsanslutningen påskyndas ofta adjektivens betydelseförskjutning. Betydelsen af *elektrisk* är något annorlunda i *elektriska ljuskronor* än i *elektriskt ljus*, i det senare uttrycket mera närmande sig den primära betydelsen 'laddad med elektricitet', i det förra tenderande åt den sekundära 'som har med elektricitet att göra'. Denna sekundära betydelse kommer fullt tillsynes i *elektriska kronor* och än mer i ett uttryck som "Elektriska planer i Lund" (Sv. D. 22. 11. 05). Ur uttrycket "för fullt ångtryck" skulle på samma sätt kunna uppkomma *för fullt tryck*, om det förra uttrycket vore gängse o. s. v. Naturligtvis behöfver ej betydelseförskjutningen följa schemat: kronor för elektriskt ljus > elektriska ljuskronor > elektriska kronor, utan förbindelselederna äro mångahanda, och betydelseutvecklingens stora flod är bred, men att det finnes en strömfåra, som löper den leden, kunna vi konstatera. När en dylik sekundär betydelse vunnit tillräcklig styrka, kommer den att inverka på det såsom förledsanslutning uppfattade uttrycket, och *en elektrisk instrumentmakare* blir då en fullt regelmässig bildning: en instrumentmakare, som har med elektricitet att göra, d. v. s. samma förhållande mellan attribut och substantiv som i *en elektrisk ingeniör*.

Vi se således, att språket assimilerar in det motsträfviga uttrycket och bringar det i öfverensstämmelse med sina lagar. Förledsanslutningens karaktär af undantag bekräftar sig alltså, men det visar sig också, att detta undantag ej svär mot språkets lif utan fastmer utgör ett moment i dess utveckling. När därtill kommer, att förledsanslutningen besparar oss många och besvärliga omskrifningar och i flera fall är nästan nödvändig, bör man noga akta sig att skära alla dessa "undantag" öfver en kam och utmönstra dem ur det vårdade språket. Men å andra sidan ha ofvan åtskilliga exempel anförts, som

icke äro att rekommendera. Den naturliga språkriktighetsregeln härvidlag har prof. Jespersen formulerat i Dania I, s. 269: "Såsnart en misforståelse kan opstå, er forbindelsen ukorrekt, og en misforståelse er mulig, når adjektivets betydning er en sådan, at det ligeså godt kan knyttes til det substantiv, der er anden del af sammensætningen, som til det første". Ville man vara försiktig, kunde man tillägga: 'och när därigenom ordförbindelsens betydelse ändras', för att på så sätt tillbakavisa ett sofistiskt användande af den Jespersenska regeln på ett uttryck som *en röd stugugafvel*, där *röd* lika väl kan föras till *stugu* som till *gafvel*, om man ej, som rättast är, för bestämningen till sammansättningen i dess helhet. Vidare måste man stundom betrakta en förbindelse som inkorrekt, oaktadt det ej låter göra sig att föra attributet till den senare sammansättningsleden, utan blott till den första och till sammansättningen i dess helhet. Så är förhållandet i uttrycket "den *vetenskapliga frihets*fientlighetens ande", som enligt märket K. V. L. i Hudiksvallsposten (27. 7. 05) behärskar protestantismen. Uttrycket är felaktigt, emedan man kan förledas att tro författarens mening vara, att det finnes en viss art af frihetsfientlighet, som är vetenskaplig. Det är dessutom nödvändigt att inlägga en ganska vidsträckt betydelse i den Jespersenska regelns "misforståelse". Vill jag vid en presentation i ett kort uttryck angifva en viss persons yrke och föreställer honom såsom "rökt laxhandlare", har jag visserligen nått det närmaste målet: uttrycket är kort och upplysande och kan icke missförstås, men olyckan är, att jag säger mer än jag vill, att jag omger min vän laxhandlaren med ett skimmer af löje, som han sannolikt betackar sig för. Ett uttrycks korrekthet bör sålunda betraktas ej blott från den semologiska synpunkten utan äfven från den stilistiska.

Till sist kan anmärkas att förledsanslutningen naturligtvis icke är begränsad endast till svenskan. Den förekommer talrikt i danskan och kanske ännu mera i tyskan. Sanskrit

med sina långa sammansättningar begagnar den synnerligen ofta. I den isländska skaldepoesien kunna vi också spåra den, ehuru den där väl mera beror på förkonstling än på sträfvan efter frihet i uttrycksvalet. Vi kunna som exempel anföra 12 versen i Egils saga (äfv. Sn. E. I: 332), där det heter:

eigom dáð at drýgja
í *dal*miskunn *fiska*.

Här hör genitiven *fiska* så nära tillsammans med *dal*, att det i betydelsehänseende med detta bildar ett sammansatt ord. Uttrycket är nämligen lika med *dalfiska miskunn* 'dalfiskarnas "barmhärtighet"' d. v. s. den för ormarna behagliga tiden, sommaren. Skulle något nysvenskt uttryck jämföras härmed, vore det:

I fönstersmygen skymta sköna gäster
sig badande i *nådens kunga*ljus.
(Nybom Saml. Dikter I s. 45.)

Sixten Belfrage.

En nysvensk diminutivbildning.

Som bekant saknas i svenskan motsvarighet till det -chen och -lein, hvarmed en tysk helt lätt kan ge en förminskad betydelse åt sina substantiver. Bristen på diminutiver är för hundra år sen beklagad af Atterbom (jfr S. o. S. V: 229) i ordalag, som ge vid handen att han ej hyste några förhoppningar om att denna brist skulle kunna fyllas, sedan han själf måst uppge det ungdomligt djärfva försök, som skildras af Böttiger i "Auroraförbundet" (S. A. H. XXXXIX: 944 ff.). Och likväl begagnade han själf en ändelse, som både på hans tid och sedermera fått göra tjänst som diminutivsuffix inom ett visst område, nämligen *-unge*. Att skalden ej själf nämnde den, berodde naturligtvis dels på dess ringa stämningsvärde, dels på, att den för hans språkliga uppfattning säkerligen var sammansättningsdel och ej ändelse, ehuru dess användning visar, att den mist all självständig hållning.

I nyromantikernas språk förekomma två ord på -unge så pass ofta, att de med full bestämdhet kunna anses tillhöra deras stående ordförråd; de äro *bokunge* och *brefunge*. Följande citater torde belysa ordens stilart och innehåll.

"denna lilla angenäma *bokunge*"; Leopold i LBÄ, 9 & 10, sid. 124; om "Våldet på Belindas Lock".

"Hade jag varit i Stockholm, skulle väl en *bokunge* till vandrat kring småstäderne"; Palmblad till Hammarsköld $^{29}/_{12}$ 1810; sammanhanget visar, att det är fråga om en ströskrift.

"du skall vara nöjd med det yttre af denna *bokunge*" (= Hammarskölds "Kärleksqväden"); Palmblad till Hammarsköld $^{8}/_{3}$ 1811.

"Denna *bokunge* [Manhemsförbundets handlingar] har delat lustiga öden"; Almquist till Wærn 1821, enl. Ahnfelt, Almqvist, 21.

"den anekdot, som börjar denna lilla *brefunge*"; Hammarsköld till Livijn $^{25}/_{5}$ 1809.

"lemnade mig din *brefunge* af den 25 dennes"; Hammarsköld till Palmblad $^{27}/_{1}$ 1811.

"hinner jag icke att själf tacka den trofaste vännen Rääf för sin *brefunge*"; Atterbom till Hammarsköld $^{16}/_{2}$ 1811.

"en remiss från hr L. Hammarsköld, innehållande böcker och en *brefunge*"; Palmblad till Hammarsköld $^{28}/_{6}$ 1811.

"Tonen i hans *brefungar* till Hartmansdorff"; Hammarsköld till Livijn $^{8}/_{8}$ 1811.

"erhöll jag ~ till min synnerliga glädje din *bref-unge* af d. 15 Mars"; Atterbom till Geijer i Minnen II: 608.

Anmärkningsvärdt är ju, att Leopold begagnar ordet i sin recension, som visserligen är spefull, men ändå hållen i en annan ton än de bref, hvarur samtliga de öfriga exemplen äro tagna. Om dessa nyromantiker för öfrigt användt denna ändelse, är mig obekant, jag har emellertid inte antecknat några andra än ofvanstående två ord, hvarför jag åtminstone vågar tro, att något öfverflöd inte torde förefinnas.

Emellertid lefver diminutivändelsen ett rikt lif i nutida svenska, både skrift och tal. Den tillhör uteslutande den lättare stilen, skämtet, ironin, och har stundom att ange den skrifvandes öfverlägsenhet öfver ämnet.

Området för dess användning är ganska stort. Ett par gånger har jag träffat det i fråga om byggnader: "sin lilla *bränneriunge*" P. G. Ahnfelt, Studentminnen I: 334; "När jag säger ett tempel, borde jag egentligen ha sagt: ett dubbelt tempel; ty el tocador består af två små pelarburna, båghvälfda, färgglittrande *tempelungar*, den ena, den minsta, stående ini den andra större" Robert von Kræmer, Saml. skr. III: 336 (författadt 1860). Stundom betecknar det smärre litterära alster, såsom i följande exempel: "Biten i brefvet skulle kanske kunna göra sig till en *kåseri-unge*: 'Historien om ett ord'" Victoria Benedictsson, En sjelfbiografi sid. 189 (1885); "Den lille abbén ~ en liten *operettunge* med musik af Grisart" Ups. Nya Tidn. $^{16}/_{10}$ 1905; "en satirisk liten *revyunge*" Dagens Nyheter $^{4}/_{3}$ 1906; närstående är också det i talspråk

i Stockholm förekommande *ankunge*, som diminutiv till anka i betydelsen tidningsanka, ett ord som emellertid inte behöfver vara bildadt med denna ändelse, utan endast ha fått en ny betydelse jämte den zoologiska, sedan anka fått sin tidningssatiriska.

I en grupp kan man vidare sammanställa sådana ord, som beteckna så att säga kollektivtilldragelser, sådana som dessa *konfliktunge* Hufvudstadsbladet $^{19}/_{6}$ 1904; det allmänt gängse ordet *panikunge*; "En *strejkunge* utbröt härom dagen vid Gryt" Soc. $^{10}/_{2}$ 1906; Dag. Nyh. $^{27}/_{5}$ 1906. Likaledes höra hit ord som *tyfoidfeberunge* (sagdt af Stockholmsläkare 1892); "Det vore synd att påstå, att han [Temptander] i ord och handling röjt någon större belåtenhet att på sina breda skuldror ha till alla der placerade stora frågor fått äfven en liten *teaterfrågunge*" E. Thyselius i Ur dagens krönika 1887, sid. 51. Ur talspråket har jag antecknat *sammanstötningsunge* i betydelsen: smågruff, samt *eldsvådeunge* med den ungefärliga betydelsen: eldsvådetillbud. Möjligheterna för vidare utbredning synas ganska stora. Bland de yngsta exemplen äro nämligen så olika som dessa: "då han lycktat(!) sina ord, startade ett par personer en liten *applådunge*". Dagens Nyheter $^{20}/_{3}$ 1906; "Jag hade tänkt bo kvar i den lilla *våningsungen* till döddagar" Dan, Till Tant och fosterlandet 99; *hyacintunge* i betydelsen en liten hyacintklase från lökens andra blomningsår har jag ur talspråk jämte det lustiga *handungarna* (= händer på små barn) och det tidsmässiga *bankettunge* (1906).

Vid sidan af dessa diminutiver står som bekant en mängd ord, som verkligen betyda unge i någon af dess skiftande bemärkelser, såsom hjärtunge, smekunge, sötunge m. fl. och till hvilka naturligtvis äfven hör ett sådant exempel som: "det var ingenting ovanligt på Askelöfs bord de dagar han 'födt en *Minervaunge* till verlden'" P. G. Ahnfelt I: 313. Men naturligtvis nalkas alla dessa bildningar hvarann tämligen nära; ordet fattas i ett sammanhang mer som diminutiv, i ett annat mer som ättling.

På -unge som smeknamnsbildning erinrar jag mig för närvarande endast ett ex. från ett bref af $^{15}/_{9}$ 1797, där Brite-Louise Almquist, född Gjörwell, skrifver till sin syster, fru Gustafva Lindahl: "Gusinna dig lilla aldra bästa *Stafunge.*"

I större eller mindre grad kunna väl alla de ord, som uttrycka 'unge'-begreppet användas som diminuerande ändelser. Med lokalt fixerad betydelse, som individuellt ortnamn, finns sålunda *kalf*, såsom G. Kallstenius anmärker i Nord. studier, 128, med typexemplet: *Milsjökalfven*, d. v. s. den lilla sjö, som genom ett sund står i förbindelse med den större Milsjön; samma ord betecknar i Sörmlands sydöstra skärgård en mindre klippa invid en större holme eller ö. Ett ensamstående färskt exempel hänför sig till den beryktade bagarrevolutionen 1906, då de franska bröden i en hast antingen fördyrades eller förminskades, ofta nog båda delarna på en gång och ett dylikt bröd i Socialdemokraten $^{10}/_{3}$ kallades "detta lilla *brödpyre*".

Några af ofvan anförda exempel på -unge har jag erhållit af doktor Olof Östergren, som välvilligt afstått dem, ehuru han själf ämnat påpeka dessa ansatser till en svensk diminutivbildning.

Ruben G:son Berg.

Smärre bidrag.

2. *Ordhistoriska anteckningar.*

I Fredrik Vetterlunds "Atterboms sagospel Fågel blå" finns en värdefull utredning af ordet *romantisk* och dess äldsta förekomster. Som det tidigaste svenska citatet anföres ett uttryck från "Läsning i blandade ämnen" 1798, där det är tal om "den höga bugande Boken", hvilken "utmed marken slängt romantiska rötter" — i en efterbildning från Gray. På grund af ordets stora betydelse förtjäna följande tidiga citater någon uppmärksamhet.

I Bagges "Försök af en yngling" (1794) heter det i dikten "Högtids-salen i nöjets tempel":

> Kom hit vid min sida, sköna brunett,
> Men alla slags förbehåll långt från oss jaga;
> Låt andra *romantiskt* för stjärnorne klaga,
> Men du — vårda bättre känslornes rätt.

dels i "Hymnen till obeständigheten":

> — naturen — — —
> Hon ville ej, *romantiskt* — stor,
> Att mänskan skulle vurma jämt.
> Planeten då, som man bebor,
> Hon till förändringar bestämt.

Att döma af dessa båda ställen var ordet ganska välbekant för Bagge, som säkerligen ej känt sig som nyskapare

af ordet på svenska. Det är väl därför sannolikt, att åtskilligt tidigare citater skola kunna hittas[1].

Såsom jag påpekat S. o. S. V: 70 finns det numera så alldagliga ordet *anarkism* betydligt tidigare än gängse uppgifter låta förmoda. Schulthess 1885 är det tidigaste exempel, som SAOB känner till. Nära 70 år förut användes ordet af Klas Livijn i romanen "Axel Sigfridsson" (1817), där man läser på sid. 75: "Af detta yttrande skulle en reflekterande Statsklok, af den sort som understundom gäller i handel och wandel, taga sig anledning att yrka, det förhåller det sig på samma sätt med alla försök att rädda sig ur bojor, emedan man knappt hinner ur despotismens ankarsmedja, innan man befinner sig i *anarkismens* tjufkista, eller ock twertom". — Citatet har ju inte blott tidsintresse, utan äfven betydelse för den målande pregnansens skull.

Såsom ett bidrag till ordet *ansträngnings* historia (jfr SAOB, A 1788) kan anmärkas hvad som läses i Nya posten 1812, n:r 21: "Ordet *ansträngning* (Anstrengung) är ju blott en liten ändring af bokstäfwer, och ingen Swensk wet hwad det betyder; man skulle i hast kunna hänföra det till musiken".

Adjektivet *bang*, rädd, är egendomligt nog ej funnet i svensk litteratur förrän 1824 i en dikt af Vitalis. Säkerligen skall likväl äfven detta ord kunna hittas betydligt tidigare. Åtminstone någon bakåtflyttning i tiden sker genom anförandet af orden: "Swensken . . . blir inte *bang* för en buse", som stå att läsa i "En ny och lustig Krigs-Wisa" i Dagl. Allehanda för den 30 juni 1808. — Formen *bangen*, som ej har litteraturcitat i SAOB, kan ses t. d. i Crusenstolpes "Huset Tessin" II: 252 och IV: 338.

R. G. B.

---

[1] Bagge anmärker själf germanismer som *landlig*, *qvinlig*, *midnattlig* m. m. (sid. 7); af ett visst värde är hans not på sid. 11: "Jag anmärker här en gång för alla, att det är *par principe* jag felar med ordet *inte* i stället för *ej* och *icke*, så snart stilen är förtrolig, eller någons tal ur allmänna lefvernet".

3. *Familjenamn på -inder.*

E. H. Tegnér har i Nordisk Tidskr. 1882, s. 117 sökt förklara uppkomsten af den 'besynnerliga' ändelsen *-inder* Bolinder, Norinder, Wallinder och dylika familjenamn. Han antar att *-der* är ett förlängande tillägg. Härpå tyda Forsmander och Bromander, som se ut som utvidgningar af Forsman och Broman och från dessa ledes Tegnér till att hänvisa till analogi med Sylvan ~ Sylvander.

Det synes mig a priori något ovisst, om detta kan vara en tillräcklig grund. Troligen ha äfven andra saker här spelat in. Hur går det om man utan vidare vill förse namn som Wallin, Bolin med det adelslika, förskönande tillägget *-er*, som vi finna i Alströmer, Ekströmer, Lindqvister och Stenberger? Jo, vi utsätta oss för en förväxling med pluralformen, som i Ekström etc. förhindras, därigenom att deras pluraler ändas på *-ar*. Detta måste undvikas, ty därigenom ginge ju den högre klangen äfven förlorad. Förefintligheten af ändelsen *-ander* angaf en utväg ur svårigheten, man kunde söka hjälpa sig genom ett *d*-inskott.

Ett sådant *d*-inskott förefanns redan förut vid namnbildning. Det är nämligen i allmänhet denna konsonant som inskjutes framför de klassiska namnändelserna, då det svenska ordet slutar på vokal. Så har biskop Brodinus sitt namn af Bro socken, Torpadius återgår på Torpa. Här har *d* kunnat innästla sig från namn som Frestadius, där Fresta växlade med Frestad eller etymologiserande omtyddes därtill. (Se Tegnér a. arb. s. 107 f.)

Äfven vid namnen på *-ander* har väl undvikningssynpunkten haft betydelse. Man finner, som jag tror, inga familjenamn på *-aner*, där pluralförväxling kunde äga rum. Utom det att man vid efterbildning af tyska namn på *-mann* "helt naturligt vände sig till det motsvarande ursprungligen grekiska *-ander* i Alexander, Menander", torde det för sakens förstående därför vara nödigt att ta hänsyn till jämförelsen med

Alströmer och Brodin. Ty, som Tegnér säger, rättfärdigas icke vårt vidsträckta bruk af *-ander* af samma ändelses användning i klassiska namn.

O. Ö—n.

4. *Tillägg om 'metatesen rl > lr' (S. o. S. IV s. 97—112).*

S. 104. Till de där anförda citaten på *pollra* = porla, från stockholms-skalderna Bellman och Strindberg, ansluter sig följande ur Snoilsky's Amaryllis: 'De hörde blott suset i bladen Och fiskarnes pollrande språng'. — Verbalsubst. *poller* 'porl' har jag funnit så tidigt som 1746: 'Om uti en flaska först slås wattn, och sedan der ofwan på någon syrlig spiritus, således, at den enas tilstöt swarar emot den andras motstöt, och häri sedan kastas en bit Märgel, hwit krita eller Sneckmylla, så angripes giäsningen med stor häftighet och litet fradgande, och et tämmeliga pottrande i början optil, i flaskan af den syrliga spiritus; men bäst så tilgår, wil watnet ock något ha til at säga, så at det drager biten ned til sig, och då förwandlas det fradigga gäsande til et perlande fräs och pirr, med et poller ofwan': K. Dahlman Eskilsson (Docent i Uppsala): Swenska Hushålds-Rön, Sthlm 1746 s. 15. Språket i detta arbete liksom i samme författares 'Swenska Red-Dejan' Sthlm och Ups. 1743 synes vara uppsvenskt färgadt. — I Anders Odels Sinclairsvisa, skrifven 1739[1], läses en annan intressant form: 'Kristalle-källan, som utför Demanteklippan kullra, Hon vid sin klara uppgångs dörr Med perle-böljor pulra' (= porlade)[2]. Då Odel var 'prestson från Vestergötland' (se Fehr anf. arb. s. XVIII), är det troligt, att vi här ha för oss ett exempel

[1] Se Isak Fehr: Anders Odel (aftr. ur Nisbethska flicksk. program) Ups. 1880 s. IV.

[2] Citeradt efter H. Bjursten Öfversigt af sv. språkets och litt. historia: II Läsebok[2] s. 100.

på den västgötska metatesen af *rl* > *lr*, som jag, då jag skref min uppsats, endast kände till genom en enstaka form hos Rietz (*sullra* 'sorla', s. 110 not), men som kort därefter utförligare berörts af Landtmansson i hans afhandling Studier över Västgötamålets *l*- och *r*-ljud § 27, anm. 4. L. anför från modern västgötska endast *pɛl̥ra*, med *ɛ*-vokal, en form, som väl hos Odel skulle ha tecknats med *o*, men det är ju möjligt, att västg. i äldre tid också haft en form med *u* — jfr *sul̥ra* 'sorla', allmänt enligt L. — hvarvid de olika vokalisationerna kunde förhålla sig till hvarandra på det sätt, som jag antydt i noten [4] s. 109.

S. 108 och 109: En användning af *surra*, som står nära *sorla* i de Dalinska typexemplen 'Folket *sorlar* på gatan' och 'Folket *sorlade* vid dessa konungens ord' föreligger i en öfversättning från Béranger, 'Kungen af Yvetot' af A. T. Gellerstedt (Ord och Bild 1904 s. 552): 'Hvar marknadsdag en klunga plär Stå nedanför och surra där Så här: Hoho! Hoho! Haha! Haha! Så'n liten präktig kung de' va' Trala!' — Hos Bellman möter *surra* ofta i en speciell, numera föråldrad användning, t. ex. Poet. arb. intill 1772 s. 113: Sist jag lustigt surra, Dundra, söp och hurra, Det var bra — —' eller s. 182: 'Pukare slamra Och ramla; Låtom oss surra, Med hattarna hurra Som jag — —' Betydelsen är väl här närmast 'rumla, supa och bullra, svira', eller på modernt uppsalaspråk 'gaska', och bör jämföras med uppgifter ur äldre ordböcker, som t. ex. Lind's: *surra* 'supa, schmausen' m. fl. (jfr o. a. s. 109).

Dessa tillfälligtvis funna exempel låta förmoda, att en mer systematisk excerpering af litteraturen sannolikt skulle ge ytterligare bidrag till de i den anförda uppsatsen behandlade ordens historia i skriftspråket, äfven i fråga om förekomst af former med metates. Kanske t. o. m. ett *sollra* = 'sorla' stode att uppleta på något håll?

B. H.

5. *Prepositionsattribut till förled.*

Den af Kr. Sandfeld-Jensen beskrifna och nu af Sixten Belfrage (sid. 112 ff. här) vidrörda konstruktionen: prepositionell bestämning till förled i sammansatt ord är en i svenskan mycket vanlig sak. Linder varnar för den i Regler och råd [2] (s. 213), där han anför de slående exemplen: "X har stor anteckningsvana ur källskrifter", "Tjänstefolks utvandringslust till Danmark" och "Befrielseverket af Italien". Vid omnämnandet (Finsk tidskr. 1899, s. 205) af Tavaststjernas "jakttiden på sjöfågel" och "Bens eröfringsförsök af Sigrid" ansåg jag mig kunna påstå, att dylika konstruktioner bli allt vanligare.

Exemplen ha ju helt olika klang. Medan "rejsetilladelse til udlandet" förefaller tämligen alldagligt tack vare det sammansatta ordets vanlighet, tycks mig Thorilds "Nu fortsätter jag dessa arbeten för at hafva en resesumma härifrån til England" (Bref, utg. af Weibull, 127) ganska uppseendeväckande. Det ämbetsmässiga "bidragsskyldighet till kommunernas behof" (Nord. Fam.-bok), liksom "tributskyldig till ostindiska kompaniet", gör knappast intryck af att höra hit, emedan båda sammansättningsleden styra 'till'. "Arrangeringsförmågan af oöfverträffliga middagar" (Ur dag. krön. 1889, sid. 643) hör däremot till de talrika sammansättningar med verbalsubstantiver som förled, som torde utgöra flertalet hithörande ord. Andra sådana äro: "det hjältemod, hvarmed våra vänner utfört sitt berömda spärrningsförsök af Port Arthur" (Widt, Yamagatas ring 104), "Han, utsåningsmannen af aggets törne" (Ling, Asarne 284), "besittningsrätt af Poesiens land" (Sv. Akad. Handl. V: 270[1]), "min öfversättningsverksamhet från rysk prosa i bokform" (A. Jensen i Sv. bokhandelstidning 1905, 22), "Voltaires hela verksamhet är ett negativt nedrifningsarbete af åldriga fästen" (Strindberg, Tryckt och otryckt I: 183) och "försörjningsskyldigheten af hustru och barn" (därstädes I: 234).

Åtskilliga fall verka egendomliga endast vid analys. Förr eller senare inträffar ju naturligtvis, att det sammansatta

[1] SAOB har B 1441 ett par ex. på denna konstruktion.

ordet blir så pass förtroget införlifvadt med vederbörandes språkbruk att det helt naturligt tar i besittning sin rätt att ha prepositionsbestämning. Då kan antingen för- eller efterled bli härskande; art. Besittningsrätt i SAOB visar exempel på en dylik inbördesstrid.

Men ofta är det omöjligt att tänka sig efterleden som prepositionsstyrande. "18 aug. 1572 hade Henrik af Navarra... äktat konungens syster Margareta af Valois såsom ett försoningstecken mellan partierna" — där är påtagligen 'mellan' det enda tänkbara. "Bataljdagen mellan konungen och hertigarna" (Almquist, Hermitaget[3], 135) är likaledes ej tänkbar med annan prep., ej heller "då jag första gången utkastade min resplan i ditt sällskap, Gabriële" (Almquist, Gabriële Mimanso, III: 203), ett minst sagdt tvetydigt uttryck, som endast kan situationellt förstås och därför också är äkta talspråk. "Åtkomsthistorierna till vissa öar" (Strindberg, Saml. rom. o. ber. III: 222) synes mig minst lika språkenligt kunna förbytas till: 'åtkomsthistorierna om'.

De olika skiftningarna och graderna af dessa konstruktioner förtjänade en närmare analys än hvad hittills bestått dem. De ha emellertid en vid latitud och därinom legitima områden — äfven om språklärorna ej ännu godkänt dem, se t. d. Landtmanson, Prosastilen[5], § 4.

R. G. B.

---

6. *Konjunktionen* ***utan.***

Natanael Beckman, Svensk språklära, sid. 178 säger om denna: "Utan fordrar i samordningens första led en utsatt negation (ej, icke, aldrig, ingen o. d.). ~ Är däremot negationen endast antydd genom ett annat ord, så måste en annan konjunktion användas. Då fel af nybörjare ofta begås" o. s. v.

Jag misstänker, att många fler än nybörjarna begå detta fel, om det nu är ett sådant. Man får ofta i tal höra meningar af samma slag som dessa: "filosofen ger fan att sitta stilla i det tråkiga Uppsala, *utan* far omkring i provinserna" (Atterbom i bref 1811; se Frunck 346) och "en boktryckare, som blir kär, ger djäfvulen att trycka mer, *utan* lämnar boktryckeriet

åt Guds försyn" (Atterbom i bref 1811, Frunck 349). — Efter föga och dess komp. mindre finnes det också ej sällan: "Man ser så tydligt, att Lehnberg föga tänkte på saken han hade att framställa, *utan* uteslutande fästade sin uppmärksamhet vid orden" (Hammarsköld, Sv. Vitt. II: 90), "hans Noter ~ äro af föga värde, *utan* innehålla mestadels jemförelser" (Palmblad i Biogr. Lex. XVII: 302), "Djurgården, som den tiden var mindre putsad, mindre statslik, *utan* ännu bibehöll nästan hela charakteren af sin ursprungliga romantiska skönhet" (Palmblad, Fam. Falkensvärd, I: 59). — För att inte uteslutande citera mina kära nyromantiker vill jag äfven anföra: "Jag önskar ni ville låta bli att se på den nu, *utan* uppskjuta kritiken ett par dagar" (Syndens lön af Lucas Malet, öfv. af C. Milow, I: 257); "detta ansåg han omöjligt, *utan* nöjde sig med" (C. O. Nordensvan, Finska kriget).

R. G. B.

---

7. *Den saffiska versen.*

Den felaktiga skansion af saffisk vers, som behandlats i flere häften af Språk och Stil, senast V s. 248 f., har sina rötter ända in i antiken och beror på en accentuerande uppläsning af de många verser, där accentens lägen äro sådana som t. ex. i Horatii

> Píndarum quísquis stúdet aemulári,
> Iúlle, cerátis ópe Daedaléa
> nítitur pénnis vítreo datúrus

Jfr bl. a.: G. Fraccaroli, Saggio sopra la genesi della metrica classica, och min recension däraf i (Berliner) Philolog. Wochenschr. 1882 Sp. 1225 f. Förf. ger där några vinkar om omplanteringar af antika metra i modern jord, särskildt den italienska.

Helsingfors 21. 1. 06.

F. Gustafsson.

Gustaviansk fraseologi och Tegnérs Svea.

Genom Bernhard Risbergs utmärkta undersökning "Litterära inflytelser på Tegnérs Svea" i Samlaren 1904, har det blifvit fullkomligt klargjordt, att den berömda dikten i ganska mycket beror på inflytande från tidigare vittra verk. Att meddela ytterligare några paralleller, som styrka detta, är ändamålet med efterföljande små anteckningar, som tillkommit under arbetet på en studie öfver svenska alexandriner.

Jag har emellertid ej uteslutande fäst mig vid sådant, som måste falla under rubriken påverkningar, utan framför allt vid sådana uttryck, som måste sägas tillhöra en viss skolas uttryckssätt, nämligen den svensk-akademiska. Detta behärskar nämligen Sveas första del, och det synes mig vara af en viss vikt att i detalj påvisa det.

* * *

Det alexandrinska versslaget har i svenskan haft en mycket afgjord tendens att fixera uttrycken. Tillsammans med den schablon i ämnesval, som i så hög grad utmärker gustavianska tiden och Leopolds skede, alstrade den en stilistisk tradition, som nästan utöfvade en tvångströjas tryck. Bilder och ordasätt gingo igen ifrån den ena skalden till den andra, ifrån den ena dikten till den andra, och man tycks både bland författarna och deras läsekrets ha varit föga nogräknad med dessa omtuggningar, som verkligen äro lika påfallande som "Ossians evigt samma". Utom, naturligtvis, när det gällde att visa de icke inom klicken upptagna hvad deras frid tillhörde. Sålunda togs Sven Svenson Björck i upptuktelse i

Stockholmsposten $^{18}/_{12}$ 1807 för upprepningar af samma uttryck i sina skaldestycken i Polymnia. Det var verkligen på tiden att en omväxling af fraseologi ägde rum. Det skulle föra mig för långt att här exemplifiera den retoriskt-poetiska stilens schablonmässighet; det må vara nog med de citater, hvilka parallellisera Tegnérsuttryck i det följande, hvarjämte jag hänvisar till en snart följande uppsats "Svenska alexandriner", där jag uppställt några stilistiskt-versifikatoriska typer. När Tegnér skref Svea, som ju till en del innehåller tidsnya tankar, var han väsentligen bestämd just af det i tidigare alexandrinverser befintliga frasförrådet och det är mest därifrån, som jag har paralleller att anföra.

Raderna 1 och 2 i Svea:

Jord, som mig fostrat har och fädrens aska gömmer,
folk, som ärft hjeltars land och deras dygder glömmer!

erinra om andra apostrofer till folket i Norden. Det antitetiska, som i andra raden ställer nutid mot forntid i syfte att väcka och mana, är nästan det enda, som skiljer detta tillrop från det, hvarmed Oden (i Leopolds skådespel med detta namn) inleder första aktens första scen i ett anförande till asarnas fältråd:

Berömde fosterbarn af tappra fäders bygder,
Som ägen deras jord och öfven deras dygder.

Antitesen åter är begagnad af Choræus i det uppbyggliga skaldestycket "Yppigheten" (hvartill jag senare återkommer), där Gustaf Vasa yttrar:

O mina Fosterbygder
Hvi dyrken I mitt namn och skymfen mina dygder?

Ehuru denna förknippning af både orden och tankarna är äldre än Leopold, synas mig både Tegnér och Choræus närmast återgå på honom, och detsamma är väl äfven fallet med Oxenstierna, i hvars Skördarna (se Arbeten II: 194) man läser (jfr *Göthers stam* i Svea, rad 95):

Du stam af Göters ätt, som ärfvat deras bygder
med rätt till deras jord och plikt till deras dygder.

När Svea skrefs, hade sammanställningar af detta slag redan sökt sig ut i efterklangspoesin i landsorten. Så läser man i Carlstads Tidning för 1810 (n:r 36—37) ett skaldestycke "Helsan", där två rader lyda:

> Lycklig är odlarn af fädernas bygder!
> med deras jord ärfde han deras dygder.

Rimparen bygder—dygder (i Svea rad. 97—98), bygden—dygden och bygd—dygd (rad. 147—148) voro tvångsgifna i alla lärodikter vid denna tid.

Äfven *fädrens aska* tillhörde de stående klichéerna. Det kan sålunda anföras ur "Odens" första akts tredje scen, där man i legaten Milos tal till skyterna finner ytterligare en parallell till Sveas och Manhems skildring af det nordiska urfolket. Milo säger bl. a.:

> Sjelf mins han [Pompé] och gör rätt åt edra kända dygder,
> Er sinneshöjd, ert mod, er kärlek för de bygder,
> Der fädrens aska göms och deras enfald rår.

samt vidare ur Choræus "Ehrensvärd": "samma stilla lugn, som fädrens aska funnit", m. fl.

Jag kan för öfrigt inte värja mig för den kätterska tanken, att svenska folket måste ha åhört förebråelserna för bristande dygd à la fäderna med vanans slöa likgiltighet, ty det fick verkligen höra dem tämligen ofta och inte bara i alexandriner. När t. ex. Johan Stenhammar, som rimmade *dygd—blygd* (2 gånger i Svea) tio gånger så visst som en, sjöng grafdikten öfver slottsfogden Jonas Hellvik i Uppsala, började han med orden:

> Ja! — dig behöfver verlden än,
> Du dygd, som prydde våra fäder!
> Folk, som på deras grifter träder,
> Du ler, och tror dig äga den;
> Och känner henne ej igen,

En tidigare dikt af Tegnér, Till min hembygd, har i sin tolfte strof också en traditionell dygdpredikan.

Rad 3 löd först

På branten af ditt fall jag egnar dig min sång.

Men första hälften böts ut emot: *Ur skuggan af min dal.* Risberg anmärker, att båda fraserna äro "Wallinska, men torde snarare få anses som en tidens allmänna stilistiska tillhörighet än som ett lån eller en reminiscens". Likartade konstruktioner äro ogräsaktigt vanliga i alexandrinerna och ordagrant desamma möta på flera håll. Hos Kellgren heter det i ett tilltal till drottning Kristina (Saml. Skr. I: 195) "på branten af ert fall"; i Choræus Yppigheten:

Ve den, som har en själ, och ser försagd och kall
Sitt dyra fosterland på branten af sitt fall.

Jämför i Leopolds Oden (I: 47): "Han står på fallets brädd" — genitivkonstruktion används äfven i Svea, rad 111: *ifrån fallets brant ~ du rycktes nyligen.*

Samma uttryck hade redan begagnats om revolutionen 1772; i Clewbergs nyårsdikt 1773 heter det:

Så gick det år till slut, som Sveriges väl beredde,
Och oss från fallets brant till önskad sällhet ledde;

Till samma grupp höra andra fraser, såsom i Casströms Försynen:

Från branten af sin nöd du hör en uslings röst.

I Wallins Uppfostraren har man frasen "Och sedan återgå i skuggan af sin däld". Med *dal* som rimord har man den redan hos E. P. Älf

Hur räckte mig din blick i skuggan af min dal?

Älf ger ett godt exempel på den stilistiska schablonen i raderna

den slägt, som Jofurs borg att krossa
Förente Pelius med branterne af Ossa.

Valerius upprepar rimparet och det klassiska minnet uti Vedergällningen:

Giganten, störtad ned i grundlös sjö
Från Pelion, som staplades på Ossa,
Är stolt att Zevs ej mäktat honom krossa,

Tegnér återupprepar dem, dels i "Ur ett skaldebref" (Jubelfestuppl. I: 389):

> en djerf titanisk tropp
> uppstaplat Pelion på branterna af Ossa

dels i "Resignationen":

> Titaner reste sig och Pelion på Ossa
> de staplade med trotsigt hopp.

Jämför äfven N. L. Sjöberg, Skaldestycken², sid. 10.

Äfven till "skuggan af dalen" finnas frändskaper. I Stenhammars nyssnämnda grafsång läses "en silfverhårig vän i skuggan gömd af våra dalar". — J. Tengström skref 1794: "nöjd att i däldens skugga ~ roa mig själf med skaldens lyra", o. s. v. Likartade äro sådana uttryck som hos Oxenstierna (I: 335):

> I skuggan af den natt som kring er vagga låg

och hos Isak Reinhold Blom

> I skuggan af det lugn, der lyckligt undangömd
> Jag sorgfri lefva vill och jordas oberömd.

Rad 4. *Smickrets röst* var också en fast ordfogning, se t. d. Stenhammars "Skaldestycke om religionens nödvändighet": "hvad ~ tystar smickrets röst", Gyllenborgs: "att strida Mot smickrets falska röst" (S. A. H. I: 295) och Leopolds "Smickrets fala röst" (i Häfdernas röst).

Rad 5 och 6.

> *En annan sjunge fritt till våra tiders heder*
> *om våra nya ljus och våra milda seder*

kunna möjligen åsyfta ett par rader i Valerius Uppfostraren:

> Välan, hon [människan] tälje då, med hvilka bättre dygder,
> hvad nya ljus hon kom igen till våra bygder.

Rad 7. *I yppig hvilas famn . . .* Jämför t. d. Clewberg i Promotionsdikten 1775 (omarbetad i Vitterhetsnöjen): "hvilans ljufva famn".

Rad 20. Talet om att svenska folket

> *en knapp och oviss skörd från frusen torfva skär*

har åtskilliga paralleller; jag anför endast Nils Lorenz Sjöbergs:

> Och våra frusna fält en tarflig föda räcka.

Att äfven de svenska bergen voro frusna hade Tegnér framhållit i "Till min hembygd":

Hvad fröjd min barndom fann bland dina frusna fjällar;

det var också tidsmässigt; jämför Bloms "Svenska fjällens frusna grunder" (Saml. arb. 46). Både fjäll och fält sammanfattas i Silverstolpes uttryck: "Göters frusna bygd".

Rad 21. Att vårt folk är *strödt kring polens ring*, är en föreställning, som också förekommer i flera fasoneringar; Leopolds Oden talar sålunda om landet *vid polens öde krets;* att det är *nattbetäckt* (rad 22), innehåller samma uppfattning, som möter i Leopolds skaldebref till hertigen-regenten (Saml. skr. III: 171): "Jag ser ett land, af solen glömdt".

Rad 27. *Glömskt af fädrens lag;* jämför Leopolds Sång öfver sjöslaget vid Hogland, där det heter om Katarina af Ryssland, att hon trodde Gustaf III

glömsk af fädrens lag
att stupa eller vinna.

De i raderna 25—28 förekommande uttrycken *tomma njutningar ~ som suga landets merg* och *Du härmar ~ all Söderns veklighet* äga en motsvarighet i David Aspelins "Svenska folket" (1806), som äfven hänvisar söderut:

En veklig vind från Södern kom,
som trängt till sjelfva mergen.

Rad 28. Att Sverige *saknar dess* [Söderns] *behag* var ett stående gustavianskt tema. Jfr t. d. hos Blom (Saml. Skr. 34): "annan sol ~ I Söderns själar gjuter in En bildning mera rik och känslor mera fina".

Rad 29. Maningen *Hör på naturens röst* (ändrad till *Naturen lede dig*) upprepades synnerligen ofta under denna tid, ehuru naturligtvis tämligen tanklöst, eftersom just "sinnesbildningen" var ett sådant hufvudsyfte. I Wallins Uppfostraren inskärpes sålunda efter Rousseau:

Hör mig . . . nej, glöm min sång och hör naturens röst

och

Var som naturen lärde

I Leopolds Predikaren heter det likaledes:

Naturen blifve här din tröst, liksom din regel

Rad. 41—42.

Kring Roms besegrare, kring Odens ätteläggar
hon gjutit isfyld våg och murat fjällens väggar.

Odens ätteläggar, som äfven finns i omarbetningen af "Krigssången" (verkställd när?), har väl sitt ursprung ur Clewbergs Ode till svenska folket, där han kallar svenskarna "Odens ättlingar". Denna Clewbergs dikt är högst märklig på grund af sin ifriga maning att nyttja den nordiska gudalärans namn och gestalter i stället för de grekiskt-romerska och på grund af sin förhållandevis mycket stora kunskap om Eddan. Dikten och dess källor förtjänte en särskild undersökning. — "Odens ätteläggar" återkommer sedan hos Aspelin i hans "Jomsvikingasaga", som i sin ordning varit af en viss betydelse för Tegnérs "Fritjof hos jarl Angantyr".

Den senare radens sista ord upprepa Tegnérs egen framställning i Krigssången: "oss kringmura berg". Både här i Svea och i Krigssången ("Hvarför vaka ännu Bälten troget kring en hotad gräns") återkommer den vid denna tid så ofta poetiskt behandlade synpunkten, att Sverige har en god försvarsgräns i fjäll och haf. Jag anför här endast ur en i Carlstads tidning n:r 10—11 för 1811 befintlig politisk dikt, Blick på det förflutna året (citerad ur Halländska tidningen i Wallmarks journal n:r 42 för 1811 och beledsagad af utfall mot nyromantikerna), raderna:

Wälan. Om fjällens is och Bältens wåg, som swallar
kring Manhems rike — — — —
ej nog beskydda det

(Äfven i orden *skogen ~ står hög och allvarsam och blickar ner på dig* synes mig en anklang från Mignons sångs första vers föreligga; se Risberg, s. 186).

Rad 52. Till denna har Risberg redan gett den närmaste förebilden (Kellgrens Kantat 1789). För att ytterligare visa tankens gångbarhet tillfogar jag en parallell från N. L. Sjöberg

Och våra nakna berg ge krigare och svärd.

Den nyssnämnda dikten i Carlstads tidning försäkrar också

Än Sverige söner har och Sverge äger jern.

Själfva antitesen mellan det som är på och det som är i jorden hör till de Tegnérska stereotyperna; särskildt ofta finns den i grafvers. (Jfr sid. 147 nederst.)

Raderna 61—62.

O Sveas forna dar, o fädrens gudaminnen
I seklers långa natt I skymten och försvinnen

ha samma byggnad som Stenhammars (a. a. sid. 17):

[store män] jag vördar edra minnen
— — — — — — — — — — — —
Men då i ætherns glans I för min syn försvinnen

Seklers natt tillhörde de många omtyckta nattbilderna; det finns t. d. hos Blom (S. Akad. Handl. IV: 250); "sjutton seklers natt" hos A. G. Silverstolpe (I: 11).

Rad. 64. *Trygg som klippans rot* ingick också i bildskatten. Jämför Choræus Ehrensvärd:

Stod Ehrensvärd med lugn — — —
Som klippan i orkanens stund
På sina gömda rötter hvilar.

Rad. 69. *Han plöjde fädrens jord och ärfde deras seder*

upprepar den tankegång, som antitetiserades i raderna 1 och 2; jfr hvad jag utförligt påpekade vid de första raderna. Det är för öfrigt påfallande, hur ofta Tegnér här i Svea upprepar samma eller ungefär samma tankar och uttryck. En onödig upprepning äro sålunda raderna 147—148:

Du äger icke allt af fädrens helga bygd;
haf mer än deras land, haf ännu deras dygd.

Fädrens stora minnen i rad 13 återkommer som *fädrens gudaminnen* i rad 61, o. s. v.

Rad. 73—74.

Ej Asien klädde än, ej Indien honom födde,
för honom Söderns folk, och ej dess drufvor blödde

ha af Risberg redan återförts på Geijers uttryck i Manhem:

(Hvad mer ~) Om Gallien föder oss med lust och prakt,
Och Indien klär oss, Cap vårt vin oss lagar.

Att man äfven här har att göra med tidsmässiga uttryck framgår af t. d. dikten "Ett Besök i min Födelsebygd" (Wallmarks Journal n:o 134 för 1811), där enkelheten prisas med bl. a. orden: "Wåra enkla måltider att krydda Intet Indien lemnade sin gärd", medan det om den lyxfulle heter "Asiens purpur färgar din talar", "Gangens gemmer till din prydnad hinna", "Capska drufvans blod i din kristall Purprar läppens bleknade korall"; jämför äfven denna dikts "Skog och bölja gåfvo sina rof" med Sveas uttryck "*Nöjd med hvad jorden bjöd och skog och bölja gaf*" (rad 79).

Rad. 80. *Han sökte ingens skygd och hade ingen slaf* har af Risberg likaledes med all rätt återförts på *ingens slaf och ingens herre vorden* i Geijers Manhem. Geijers uttryck har en slående likhet med en rad i Oxenstiernas Skördarna, som lyder

Han sökte ingens träl och ingens herre bli.

Det är föröfrigt ingen isolerad likhet och knappast heller en tillfällig. Oxenstierna skildrade "en stam af Schyters ätt", "Nordens äldsta folk" med varm beundran och som ett manande föredöme. Ur den långa beskrifningen anför jag några betecknande utdrag:

— — — — — — — — — — — — — — — — — —
Så Nordens äldsta folk sitt namn kring verlden bar
Och ömsom krigare och ömsom herde var,
Och när olivens blad baneret stundom höljde,
Sin lia tog igen och sina hjordar följde:
Då i sin hembygds lugn och i sin måttlighet,
Nomaden, vårdande sin ärfda redlighet,
Såg under trygga tak, af ingen härsmakt störda,
Blott sina Hjeltars namn och Gudarne att vörda.
För vänskap, löften, tro, den dyrkans helgd han har
Ej lagens föreskrift, men hjertats offer var,
Uti sin enfalds hägn och sina seders ära
Af dygdens känsla styrdt, mer än af dygdens lära, o. s. v.

Likheterna med respektive skildringar i Svea och Manhem äro ju lätta att se. Det är visserligen sant, som Risberg framhåller, att det egentligen var Götiska förbundet, som kraftigt förde fram idén om "hednatidens nordbo som en förebild för den sjunkna samtiden att efterlikna". Men redan i denna Oxenstiernas skildring och i Leopolds (delvis här anförda) ord i Oden finner man denna beundran för de gamla nordborna och det därmed förknippade föraktet för den förvekligade samtidens svenskar, som programfästes i Manhem och därefter i Svea. Gustavianerna togo visserligen detta urfolk något mer allmänt och sväfvande, men man får inte förbise, att här finns redan ett af de källsprång, som bilda den stora floden af götisk hänförelse. — Det nomadfolk, som Oxenstierna beskref. var egendomligt nog äfven åkerbrukande; ej blott lian, utan också plogen tillhörde dess verktyg. Denna osäkerhet i konturteckningen är likartad med den, som röjer sig hos Tegnér i Svea, då han inte bara tillägger ursvenskarna utmärkta vetenskapliga och vittra förtjänster, utan också (rad. 85—86) ger dem en religiös åskådning af mycket sentida slag.

Rad. 85: *med hjertat blödande, men styrkans lugn på pannan.* Jämför A. G. Silverstolpes: "den bär på pannan lugn, hvars inre sorgen gnager".

Rad. 91. *I ädle, mossa gror på edra glömda ben*

är en tämligen stereotyp fras, som här kan jämföras med Silverstolpes (Saml. dikter I: 64):

denna jord, der mina fäders ben
sig hvila, täckta af en mässig sten.

Rad. 95—102:

O blygd, är detta er, är detta Göters stam,
fåfänglig, glitterströdd, småsinnad, afundsam,
med sina små begär, med sina halfva dygder,
och Söderns yppighet i fattigdomens bygder?
Hvar är din forna kraft, ditt forna allvar? Hvar
det hjeltenamn, o folk, som trötta ryktet bar?
Och nitet, som gaf gods, gaf lif för statens heder,
och ärans gudadröm och fädrens enkla [rena] seder?

böra parallelliseras särskildt med Gustaf Vasas tal i Choræus Yppigheten, hvaraf jag sid. 130 anfört de två första raderna, som fortsättas med:

Är detta granna pråal den sanna dygdens drägt,
Är denna fega själ med Nordens hjältar slägt?
Flyn granne veklingar, flyn yppighetens slafvar:
Hvi skymfen I vårt namn och trampen våra grafvar?
Flyn dygdens fosterjord, jag känner icke er.
O mina fäders Gud, finns intet Sverige mer?
Hvar är du enkla dygd? Hvar är du fasta heder?
Hvar är du varma tro, mitt öga söker eder,
Hvar är du ädla jord, som eder fordom bar?
Stå icke bergen mer på sina grunder qvar?

samt med en passus ur ett Åbotal af Choræus 1799:

O! skuggor af de män, som hedrat Svenska jorden,
Om någon gång er dygd af oss är bortglömd vorden,
Om någon gång I sett från eder sälla verld
Vår granna fattigdom, vår vanskeliga flärd,
Sett edra barnabarn, förgätne utaf eder
Mot yppighet och prakt bortbyta enkla seder,
Bortbyta redbar dygd mot tusen prydda fel,
Och stora gerningar mot sköna skådespel:
Förlåten oss ändå, och tröttnen ej att ömma
För dessa bygders väl, som eder aska gömma,
Som se med tårfull blick i dag mot himmelen,
Och minnas eder dygd och återkalla den:
O! tröttnen, tröttnen ej, att för vår sällhet vaka,
Och bedjen verldens Gud, att sända oss tillbaka
Med ljusets ädla skatt också den sanna dygd,
Som fordom bosatt var i Manhems trogna bygd!

Samma tema varieras ytterligare i David Aspelins Svenska folket (1806), där bl. a. raderna

Det folket redligt var också;
ett ord var mer än eder

äro en ytterligare parallell till Svea rad 87: *Ett handslag var hans ed* och Manhems: Hans handslag gällde mer än ed och skrift. — *Trötta ryktet* (rad 100) kan jämföras med Leopolds *trötta ryktets flygt* (a. a. II: 59).

Rad. 103—106:

Du leker utan blygd på deras helga stoft
och jollrar flärdens ord och fångar blommans doft.
Gå, icke vill min sång ditt lumpna öde lära;
gå, lef förutan dygd och fall förutan ära!

— liksom rad 106 i omarbetningen: *lägg bort ditt ärfda namn och köp dig andra grifter* —

Rad. 103 sammanhänger naturligtvis med hela den vidsträckta uttrycksgrupp, som har sitt bekantaste formulär i ett par rader ur Gustaf Vasa:

Skola edra helgade grafvar
Trampas af tyranner och slafvar?

I "Blick på det förflutna året" manas göten till tapperhet, ty

du trampar på en jord af fallna hjeltars grafvar.

A. G. Silverstolpe predikar i "Christina Gyllenstierna":

O! trampen ej på Hjeltars ben,
om modet fattas er till Hjeltarnes bedrifter!

Jfr äfven Choræus nyss citerade: Hvi skymfen I vårt namn och trampen våra grafvar?

Aflägsnare frändskap ha i Leopolds Oden:

Vill han [Pompé] vi skola stå på våra fäders grifter
Och le mot bojan blott och ropa: gif oss den!

och i Bloms "Sång till fäderneslandets försvarare":

Skall våra fäders mod förgäfves hafva blänkt?
Och vi uppå den jord, som deras blod bestänkt,
En slafvisk ande draga?

För öfrigt återgå raderna tydligt på ett parti af Leopolds sång öfver Kellgrens död — som Tegnér redan i dikten öfver Bonapartes förmodade död i Egypten tydligt påverkats af — nämligen:

Onyttig för din Fosterbygd
Du qväder ljuf och feg, de veka nöjens lära?
Gå! du var född förutan Dygd,
Och du skall dö förutan ära!

Rad. 107—8, det retoriska utropet:

Hvad säger jag? O Gud, o Sverige, Vasars jord!
förlåt den vilda sorg, förlåt en ynglings ord.

erinrar, som Risberg påpekar, till sin första rad om Lidners

O mina fäders land! O Sverige, Vasars rike.

Den andra raden för i minnet flera utrop med en yngling (= förf.) som centrum, t. d. i Choræus Yppigheten:

Glöm och förlåt det nit en ynglings hjerta dårat,
Glöm att hans svaga suck ett heligt minne sårat.

eller i Wallins Uppfostraren:

Gud! om en ynglings suck igenom molnen hinner

Rad 114. *beskyddar Carl ännu ruiner, som han bergat.* Vid denna tid talade man gärna om Sveriges ruiner, vanligen som i Silverstolpes "Friheten" med enstaka kolonner kvar:

Men du förgäte ej de Simşon-djerfve män,
som på en ramlad Stats ruiner stodo än,
och en och ann kolonn med sina skullror stödde,

Rad 116. *Oskar växer upp att föra Fingals svärd* innehåller, som bekant, en afsiktlig anknytning till Ossian. I stilistiskt afseende tillhöra ossianismerna i Svea annars naturligtvis dikténs senare afdelning; jfr Hasselqvist "Ossian" sid. 154 och Erdmann, E. Tegnér, sid. 41. De inskränka sig för öfrigt till ett fåtal, nämligen: *"Se högarnas famnar upplåtas med dån, och fädernas hamnar stå upp derifrån"* — ehuru "hamnar af fäder" finnes i Leopolds Det slutande århundradet —; *Mulna hjeltar skaka fädrens spjut; Fädren ~ klappa från högen i dimmiga händer; Barderna qväda de bleknades lof; Der växer en blomma i hvarje hans spår* — i Knös prosaöfversättning (I: 104): "Blommor uppväxa under dess lätt slintande fot"; liknelsen var för öfrigt mycket vanlig och hittas hos Goethe: Unter seinen Fusstritt werden Blumen (1772), Young: Or trace his Footsteps by the rising Flowers (se Kutschler, Das naturgefühl in Goethes lyrik, sid. 81) — *och skeppen dansa öfver ocean* — hos Knös (II: 66): "Hans svarta skepp dansade på oceanen"; om själfva föreställningens sam-

band med Horatius och Leopold se Risberg! — *dina lågande kinder*, jfr Knös II: 93 m. fl. "röda kinder".

Rad. 125—6: Den retoriska figuren med de båda mennen:

> *Du sofver, Svea folk! Hvem vill din hvila rubba?*
> *Men sveket med sin dolk, men våldet med sin klubba,*
> *de vaka omkring dig.*

tillhör också tidsfraseologin. Man kan jämföra hos Choræus:

> Jag har min fulla lön vid mödans afton qvar!
> Men hon är mer än ljuf, men hon gör mer än gläder,
> I himmelskt majestät din varelse hon kläder.

Radernas ursprungliga lydelse:

> *men våld och barbari och rotadt hat och afund,*
> *de vaka omkring dig.*

erinrar något om ett par rader i Kellgrens "Drottning Christina"

> Afunden sofver ej: förtviflad åt vår ära,
> Hon skyndar at sitt gift i grannars hjertan bära

Rad. 143—4 i omarbetningen:

> *Farväl, du Sveas värn, farväl du hjeltars land!*
> *Se, Bottnens bölja för vår gråt intill din strand.*

återgå till en strof i Valerius "Ärsfesten 1810":

> Begge [Aura och Svea] följa,
> Skilda, stranden åt;
> Endast Bottnens kalla bölja
> Samlar deras gråt

Rad 146: *Gråt, Svea, hvad du mist;* jämför Stenhammars (a. a. 51): Gråt, Svea, dina barn! — Jämför *O fädrens spilda blod* (rad 143) med Leopolds (II: 58): O Gustaf Adolfs blod!

Rad 148: *der Lappen flyttar kring sin frihet och sin hjord* är ännu en lämning af de urfolksskildringar, som jag nyss berörde. Utförligast — med fyra attributer — är Oxenstiernas redan citerade, där man bl. a. läser:

> Han medtog från den graf, hvari hans fader hvilar,
> Hans stridsvagn och hans hjord, hans frihet och hans pilar.

Stenhammar (a. a. 18) nöjde sig liksom Tegnér med två:

Den Scyt, som väntar der sin hjord och sina pilar

Rad 150. Till maningen *Knyt fastare ihop de sprängda samfundsbanden* erbjuder sig en analogi ur Oxenstiernas Skördarna:

Af samma tiders dygd förnya minnet än.
Emot den yras våld, som hotar jordens Makter,
Förena kring hans steg den säkraste bland vakter:
Samhällighetens värn och kärlekens försvar.

Rad 152: *Kan du ej rädda dem, så kan du dö derför* är en omflyttning i alexandriner af Lidners ord i Medea:

Flyg till ditt fosterlands försvar,
dö eller rädda det.

Rad. 179—80.

Så sjöng jag. Solen sjönk. Med stjernor natten kom.
Till ringa hyddas lugn jag ville vända om.

Första radens afbrytning erinrar om en liknande i andra sången af Skördarna:

Så sjöng jag, i mitt lugn förglömd och återförd

'Hyddans lugn' hörde gifvetvis till tidens mest omtyckta stereotyper, jfr t. d. i Clewbergs promotionsdikt 1775: "Han vill till hyddans lugn" och i Wallins "Uppfostraren": "vänder tröttad hem till lugnet af sin hydda". — Då jag ej kan minnas mig ha sett det påpekadt förut, vill jag här anmärka en parallell mellan sjätte strofen af Tegnérs "Mjältsjukan" (Säg mig, du väktare, hvad natten lider o. s. v.) och en passus i "Uppfostraren" med bl. a.

Du väktare i skyn! är natten ännu lång?
Vi tro ej stjernans ljus, ej månans stilla gång.
— — — — — — — — — — — — — — — — —
Är natten ännu lång? . . . Och kommer morgonväkten?

Första delen af Svea har, som det framgår af Risbergs meranämnda uppsats och ofvanstående anteckningar, hvilka lätt kunde vidgas och fullständigas genom en systematisk undersökning, ett så intimt samband med den senare aka-

demiska lärodikten, att den ovillkorligt måste räknas till denna. Jag inser inte heller att den i idéer eller motiver afviker mera från den allmänna typen, än hvad som naturligtvis skiljer typ och species. Dess bästa sida är naturligtvis det koncisa och pregnanta i senteserna, ehuru detta icke sällan bindes af antitesens enformighet, dess svagaste åter en viss planlöshet i utvecklingen — framhållen af Leopold vid granskningen i akademien — som lämpligen kan studeras i den af J. A. Hallgren 1883 utgifna upplagan af dikten "med preparation för undervisningen i modersmålet". Därmed sammanhänger en del upprepningar af både smärre detaljer (jfr ofvan sid. 12) och större partier. Rad. 13—28, 53—60, 63—83 och 95—104 äro ju i själfva verket endast olika formuleringar af samma tre elementer: de samtida svenskarnas fel, fädernas förtjänster och naturolikheten mellan Södern och Norden.

Den dityrambiska afdelningen af Svea har däremot endast enstaka anknytningar till de akademiska skalderna, och sammanhänger mera med en del andra, mera lyriska riktningar i tiden. Den står nära Krigssången och har en påtaglig färgning af Ossian, dansk och svensk modernism, Schiller m. m. Uttrycken *I dag fäster tiden sitt öga på er* och *Den bortdöda verld, de ofödda slägten anropa ert svärd* äro väl rent af en poetisering af fraser i Bonapartes proklamationer till sin här. Ett par anklanger från gustavianska skalder är emellertid framhållet af Risberg. Ytterligare hör hit den vackra början af strofen

Du sofver i skyar
bak österns port,
du dag som vår ära förnyar.

Den återgår uppenbart på första strofen i Kellgrens "På konungens födelsedag 1780":

Du sofver än i österns skyar,
Då redan glädjens snabba Gud,
I dag dit sälla förebud,
För dig Naturens lif förnyar.

I blod ligger dagen vid himmelens rand har en svag likhet med Valerius ("Hjeltarne, Räddningen och Freden", 1809) uttryck:

hoppets återfödda dag
Bland återskridna blodmoln randas.

Den i rad. 245—6 uttryckta förhoppningen, att

till statens nya tempel tåga
ej skilda stånd, men blott ett brödrafolk

tillhörde också tidens tankar. Se t. d. Wallmarks Journal n:o 6 för 1811, i en dikt "med anl. af d. k. högheters ankomst till Hufvudstaden":

Af dess Barn ett Folk af Bröder dana!

Rad. 253—4

och seder glänsa uti hvita drägter
och oskuld rodnar på hvar tärnas kind.

äro af Risberg återförda på Leopold. Det kan förtjäna tilläggas, att redan i "Fördragsamheten":

Tag din oskulds hvita kläder

och i den reminiscensfyllda "Till min hembygd":

Från himlen i er krets steg hvitklädd oskuld neder

har man förut hos Tegnér samma bild, som tidigare än hos Leopold finns i en i Läsning i bland. ämnen intagen öfversättning af Popes Messias (gjord af Franzén):

Vidt sin oliv kring jorden hviftar Freden,
der hvitklädd oskuld vandrar som i Eden.

Som Risberg framhållit, återgå tankarna och bilderna i Sveas båda sista strofer till största delen på Kellgrens kantat 1789 och Nordforss Sång öfver Carl Augusts död 1810. Ur min synpunkt vill jag endast särskildt påpeka frasen *Skall Svea falla* ~ *En slaf bland folken* hos Tegnér och Kellgrens Om jag (= Svea) föll ~ Bland Nationerna en slaf.

Jag tillägger att raden "om forntids ära och om framtids hopp" i Svea föga förändrad går igen i "Göta lejon": "om forntids bragd, om framtids hopp". — Den påfallande

neutraliseringen af Svea (*Ert* Svea) finns redan tidigare hos Tegnér själf och hos Leopold (III: 164 m. fl. st.).

Det torde framgå af det redan anförda, att jag ej sluter mig till den uppfattning, som Walerius gaf uttryck åt i sin dikt "Franzén, Wallin, Tegnér" med orden: "hans mognade konst framstod fullmyndig i Svea" och som G. H. J. Ljunggren gaf vetenskaplig bekräftelse åt genom att skrifva: "Med fullt utpräglad egendomlighet framträder han i denna dikt" (Nord. Fam.-bok XV: 1483). Som bekant har man på olika sätt indelat Tegnérs diktning. Böttiger satte hans ungdomsperiod till och med 1811, och denna gräns har nyligen återupptagits af Richard Steffen i hans skolbok i svensk litteraturhistoria. Elof Tegnér åter ändrade uppdelningen i Jubelfestupplagan, och satte gränsen vid 1808 (jfr denna upplaga I: VII ff.). Af Ljunggren anses 1806 beteckna ett märkesår. Periodindelning är ju i allmänhet tämligen vansklig och på sätt och vis obetydande, när det gäller en mänsklig lifsgärning, där utvecklingen löper oafbrutet och där skarpa gränslinjer ofta äro omöjliga att draga. Men skall man företa en dylik periodindelning, bör den ha ett något starkare och framför allt ett mera inre skäl än det, att 1808 Tegnérs öfverlägsenhet öfver andra samtida svenska skalder "bestämdt tog ut sin rätt". En blick på den kronologiska följden af Tegnérs dikter (se a. a. VII: 317 ff.) öfvertygar om omöjligheten af att med nämnda år begynna hans andra period. Just det året skref han ju "Resignationen" och "Fördragsamheten", som med hull och hår tillhöra "järnårens" poetiska alstring. Krigssången är — liksom "Nelson och Pitt" och "England och Frankrike" från 1806 — rent isolerad; den verkar inte, likt "Guldhornene" hos Oehlenschläger, såsom uppslaget till en ny och rik diktning, som innebär brytning med det föregående skedet. Af dikterna från 1808 har "Nyårsbön under kriget" ingen särprägel, men tillhör närmast järnårspoesin. Under 1809 tycks Tegnérs diktning nästan ha hvilat; de två grafsångerna öfver Sörling och Sparrsköld medge ingen klassi-

ficering, ehuru den senare har typiska "akademiska" uttryck (tidens dårar, lyckans branter). Från 1810 har man, utom svårbestämbara tillfällighetsdikter, den absolut efterklangsmässiga dikten till Karl August, samt den Schilleriserande "Det eviga". 1811 kommer Svea, som är mer typiskt akademisk än någon dikt af Tegnér sedan de likaledes pristäflande från 1808. Hur afgjordt annorlunda är inte hela formgifningen från och med 1812 — året för Majsång, Flyttfåglarna, Skidbladner och Prästvigningen — och 1813 — året för Asatiden, Jätten, Romresan, Skaldens morgonpsalm och Hjälten! Om också Tegnérs eklekticism gör det möjligt att äfven senare uppdaga ganska rika reminiscenser från andra håll, är det likväl med 1812 som hans självständiga formgifning behärskar hvad han skrifver.

Vid ett studium af Svea kan man inte undgå att förvåna sig öfver och besväras af det skick, hvari dikten omtryckts i "Samlade skrifter", det är nämligen hvarken den ursprungliga texten (som är tillgänglig i "Efterlemnade skrifter" och Jubelfestupplagan bd VII), texten i Sv. Akad. Handl. eller texten i "Smärre dikter", utan en komposition af dessa tre affattningar. — Hur mycket en undersökning vidare försvåras af dikternas säregna uppställning med dess totala huller-om-buller och af bristen på textvarianter, är också lätt att inse. Då man vidare läser i jubelfestupplagans sjunde band, sid. 166: "De handskrifter, som varit utgifvaren af denna upplaga tillgängliga, afvika i så måtto från de här, efter första upplagan af "Samlade skrifter" återgifna läsarter, att det i ett och annat stycke förekommande namnet "Emilie" undvikits, *hvaraf följt mindre redaktionsändringar*" (kurs. af mig) och kunnat konstatera andra sådana i andra dikter — då kan man ej tillbakahålla en önskan att vi snarligen måtte få en ärlig, vetenskapligt uppställd och kommenterad upplaga af Tegnér.

Tillägg. Sid. 136, rad. 5. Den af mig åsyftade stereotypen är denna:

> Ej mer på Nordens jord en fiende skall hvila,
> men han skall hvila deruti. (Nore.)

det är orons stunder,
endast orons, som *på* jorden bo,
hvilans stunder börja först *inunder*.

Samma formulering möter för öfrigt hos Oehlenschläger (XXIV: 3):

I Jorden er der Fred, *paa* Jorden ei.

Sid. 143, rad. 12 nfr. Med Wallinparallellen har jag naturligtvis ej velat förneka, det urkällan till det anförda uttrycket är Esaias 21: 11, hvaröfver bl. a. Bellman (Zions högtid) parafraserat.

Ruben G:son Berg.

Några skolgrammatiska spörsmål.

Hur underligt det kan tyckas, finns det än i dag personer, som icke vilja tillerkänna vårt språk utvecklingsmöjlighet ut öfver de gränser, som antagna språkriktighetsläror uppdragit. Då jag i denna tidskrift (1903, ss. 11 ff.) med stöd af våra bästa författares språkbruk sökte påvisa, att ett par allmänt gällande språkregler voro för trånga, mötte mig därför en storm af ogillande. Så mycket mer gladde det mig, när jag såg, med hvilken förståelse den vördnadsvärde gamle, som mer än någon annan kunnat känna sig stött öfver mina försök att kullkasta för honom kära regler, upptog mina blygsamma anmärkningar, i det han i den nya upplagan af sin ypperliga språkriktighetsbok förklarar, att min artikel föranledt honom "att vidtaga en väl behöflig omarbetning af § 11 samt att stryka § 9". (Carl Landtmanson, Bidrag till läran om den svenska prosastilen, s. IV.) Dock ginge jag, äfven enligt lektor Landtmansons mening, "alltför långt i stilistisk liberalitet". "Helt allmänt och utan någon inskränkning" skulle jag påstå, "att en i början af en sats stående attributiv satsförkortning icke behöfver hänföra sig till subjektet utan lika väl kan syfta på objektet eller någon annan satsdel". Men då dylika satsbildningar vore främmande för talspråket och i våra dagar skriftspråket allt mera lämpades efter detta, borde man i skrift ej godkänna mitt fria och obundna bruk af dylika konstruktioner.

Emellertid uppträda sådana satsförkortningar t. o. m. hos våra allra modernaste författare så talrikt, att det blefve fåfäng möda att aflägsna dem ur skriftspråket, äfven om de ej äro

talspråkets omhuldade skötebarn. Och estetiskt sedt vore det helt enkelt oklokt att beröfva vårt skriftspråk ett skönhetsmedel, som det hittills med så stor framgång användt. För öfrigt har jag visst icke utan någon inskränkning försökt lossa på de fjättrar, som nu binda dylika konstruktioner, ty jag framhåller mycket kraftigt, att man i alla sådana fall måste undvika tvetydighet, och att äfven jag helst ser i satsens början stående attributiva satsförkortningar hänförda till subjektet, det visar jag bäst genom den regel, jag i min artikel uppställde, och hvari jag just framhäfde, att sådana satsförkortningar helst borde och i fall af tvetydighet måste hänföras till subjektet. Min enda fordran var, att sådana konstruktioner ej skulle uppfattas som språkvidriga, ifall de utan att inkräkta på tydlighetens kraf hänfördes till annan satsdel än subjektet, en fordran, som ju lektor Landtmanson uti åtskilliga fall liberalt tillmötesgått i sin nya bok (ss. 18 ff.).

Redan härutinnan men ännu mer med afseende på min andra, af lektor Landtmanson helt godkända, fordran på rättighet till samordning af bisats med en satsdel eller satsförkortning står en så vidsynt modersmålslärare som lektor Natanael Beckman långt till höger om vår gråhade kriarättare. I allmänhet varnar den förstnämnde också för att taga en språklig företeelse för god, därför att den kan uppvisas hos våra store författare. Och i sin anmälan uti Göteborgs Handelstidning af Beckmans grammatik stryker docenten Elof Hellqvist icke utan nöje under detta "gyllene ord". Men jag djärfves påstå, att denna fruktan att gå för långt i eftergifvenhet för våra författares språkbruk förleder lektor Beckman att i sin på samma gång roande och instruktiva antibarbarus mönstra ut fullgoda svenska vändningar. Professor Noreen kan ej heller (Språk och Stil V: s. 92) "med författaren fördöma felen": "så börjar själfplågeriet för att döda köttet"; "under sång och muntert samspråk gick tiden raskt". — Det sist anförda exemplet klingar t. o. m. i docenten Hellqvists öron (jfr ofvan nämnda anmälan) som oklanderlig svenska.

Flera andra kunna anföras för att belysa lektor Beckmans pedanteri härutinnan. Mötte man i kriaböckerna inga värre fel än åtskilliga af Beckman anförda, skulle det vara en glädje att "ändra" krior. För att endast taga ett exempel, måste i satsen "såsom hänsynslös politisk agitator kan jag icke skänka herr S. mina sympatier" (s. 242) af sammanhanget tydligt framgå, huruvida "jag" eller "herr S." är den "hänsynslöse agitatorn". Endast lösryckt ur sammanhanget kan en sådan mening vålla missförstånd. Jag läste häromdagen hos C. D. af Wirsén följande i Beckmans ögon felaktiga ordfogning: "såsom skald satte Leopold, den fine kännaren, Oxenstjerna mycket högt", och jag tvekade ej en minut, till hvilken af de båda sångarfurstarne bestämningen "som skald" hörde. Jag förstod genast, att Wirsén menade, att Eglés lekfulle skald satte högt värde på Disas skalkaktige bard. Men skulle mot all förmodan sammanhanget ej bli min gode ledsven, har ju äfven den skrifvande — likvisst som räddningsplanka — möjligheten att genom kursivering antyda, huru han vill ha orden sammanförda, liksom den talande genom sitt uttal kan markera samhörigheten.

Härmed vill jag naturligtvis ingalunda förneka, att språkfel insmyga sig äfven hos våra författare, t. o. m. hos våra store språkkonstnärer. "Interdum dormitat Homerus" kan en Horatius med skäl predika äfven för vår samtid. Det torde ock hända, att författare afsiktligt begagna uttryck och konstruktioner, som äro språkvidriga. Att efterapa sådant hos en konstnär af rang ökar på intet sätt imitatorns storhet, om han annars har någon. Så inbiten kriarättare är jag, att jag fasar inför dessa G. af Geijerstams perioder: "*Knappt* hade han kommit åter i den omgifning, hvilken han var van att betrakta som sin, *började redan* det uppror, i hvilket han befunnit sig, att försvinna". (Jfr härmed Selma Lagerlöfs "*knappast* var han insomnad, *så* sade hustrun till mannen", hvilket tyckes mig godt passa i hennes hypnotiserande sagostil). "På den stilla platsen är marken öfversållad med låga kullar, *hvilkas*

namn ingen vet, *och* på andra stå simpla träkors, *där* namnen plånas ut af väder och vind, *och* korsen själfva småningom ruttna bort och falla samman." Ej heller är mig följande någon söt lukt: "Bland *de*, som efterhörde *hans* befinnande, *fanns* en, som icke lät skrämma bort sig", så mycket mindre som dess "upphofskvinna", Anna Wahlenberg, vårdslösar just detta pronomen. Föga tilltalas jag ock af en språkbehandling som denna af Hjalmar Höglund: "Nu är det så ännu någon gång men var en gifven regel *gammalt* här i trakten, att när tiggarlapparna om vintrarna komma farande neröfver landet, så åka de alltid efter *häst*. De låna *dem* af bönder." "Han skulle redan då ha kunnat *sett* sitt namn." Vår outtröttlige och ypperlige litterære minnestecknare K. Warburg, som sannerligen ej kan beskyllas för någon pedantisk fruktan för språkregler, syndar mot språkets ande i meningar sådana som dessa: "En välvillig man, men hvars fantasi icke kände några gränser". "Det ena är det lilla poemet 'Åter i Sorrento', skrifvet i septembar 1880 och som han tvekade intaga bland sina dikter." "Snoilsky hade kunnat *öppnat* sitt hjärta, då det känt fröjd." Enahanda gör hans lika lärde, om ock mindre fördomsfrie medbroder i smakens domstol C. D. af Wirsén: "Gärna må man *medgifva Runeberg, att* antitesen är något vågad". Och för, lindrigast sagdt, vårdslöshet måste man anklaga Bengt Lidforss, då han skrifver: "I Berlin hviskar man än att det är kejsarens bror, *än är* det en annan furstlig personlighet".

Väl ersätta i poetiskt språk enkla verb sammansatta, väl kunna ock intransitiva verb med ett objekt verka ganska kraftigt och dylika nyheter därför hälsas med glädje, men tveksam stannar jag dock framför sådana prosans vändningar: dunklade (i st. f. fördunklade), tala giftermål (jfr Tegnérs "och Fritiof satt å sanden och talte kraft och mod"), konstla ett sinneslugn (Sophie Elkan), leta sitt barn (V. v. Heidenstam), han vimlade bilder och liknelser (Ruben G:son Berg), imponera kamratkretsen, säkra sig själf (K. Warburg). Ja, så stor kriarättande pedant är jag, att jag finner föga behag i Verner v.

Heidenstams "trälarna omfamnades och kysstes", huru högt jag än sätter denne stolte diktares suveräna språkbehandling. Visserligen har jag läst Ebba Björnströms intressanta uppsats om några olika sätt att uttrycka passiv betydelse i nysvenskan, hvari hon häfdar (Språk och Stil IV: 213), att s-formen uppträder som deponens, d. v. s. "i första hand framstår som till betydelsen aktiv", blifva-konstruktionen däremot med passiv betydelse, men jag måste erkänna, att i det anförda Heidenstamska uttrycket den passiva betydelsen för mig framträder så stark, att jag utan hjälp af sammanhanget ej ens skulle komma att tänka på den reciproka, som Heidenstam inlägger däri. Och Karl-Erik Forsslund tillägger t. o. m. ett förtydligande adverb till sina deponentier: "Husen äro inte hopbyggda, inte inklämda mellan hvarann eller uppstaplade på hvarann, aldrig knuffandes och trängandes sinsemellan". (Jfr däremot Hjalmar Söderbergs "vi brottades och slogos i månskenet"). Onödiga och onyttiga finner jag jämväl provinsialismer, som söka undanträngа fullgoda svenska uttryck. Selma Lagerlöfs "bränt inne" (=brunnit inne) torde kunna ursäktas, eftersom det säges till en bohuslänska af en skotte, som kanske endast hört västkustmål. Men i Ernst Ahlgrens "han såg ganska godt (=bra) ut" och i Hjalmar Höglunds "så steg han en dag upp på stämman, som Torgny gjorde det gammalt (=förr i tiden)" är "godt" skånska och "gammalt" norrländska, men hvarken det ena eller det andra blir därför svenskt rikksspråk. Äfven uppför jag sol (Per Hallström, Gustaf Janson), själ (Axel Lundegård), lönn (Gustaf Janson), gran (Karl-Erik Forsslund) såsom mask., ting (Ernst Ahlgren) såsom dengenus och aflat (Karl Warburg) ss. neutrum bland genusfel, likasom jag föga älskar sådana böjningsformer som Cecilia Milows "betöd", Gustaf Jansons "böt" (han favoriserar dock bringade, mistade, tvingade) och de allmänt (Gustaf af Geijerstam, Gustaf Janson, Hjalmar Höglund, Johan Mortensen, Sophie Elkan, Anna Wahlenberg m. fl.) omtyckta "fästade" (=fäste eller fästa), "fästat" (=fäst).

Jag hoppas härmed ha fritagit mig från den misstanken, att jag skulle menat, att vi måste följa icke blott våra erkända språkkonstnärer utan äfven alla möjliga författare i deras oarter och rent af taga till rättesnöre språkbruk, som undsluppit dem i något obevakadt ögonblick. Icke en enda gång har det kunnat falla mig in, att ens våra allra ypperste författares språkdräkt skulle vara i allo utan vank och lyte, och liksom jag under litteraturhistoriska lektioner, då vi läsa vare sig prosa eller poesi, ej för förtjänsternas skull bortglömmer bristerna, så brukar jag också vid våra språkliga utflykter icke endast framhålla det efterliknansvärda utan äfven varna för fraser och uttryck, som äro oförenliga med vårt språks kynne. Jag är nämligen den förste, som erkänner, att våra store språkmästersmeder, våra utvalde språkkonstnärer, understundom slumra, och sist af alla skulle jag slunga skymfordet pedant i ansiktet på en fördomsfri språkfilosof, som uppträdde mot våra författares språkvidrigheter. Men fortfarande måste jag fasthålla min mening, att vi modersmålslärare ej stå till svars med att endast stöpa våra elevers språk i nu gångbara, allena saliggörande språkmästareformer. Vi böra ha blicken öppen för att vårt språk den dag, som är, utvecklar sig, och att vi därför äro skyldiga att med uppmärksamhet studera våra författares språkliga uttryckssätt och konstruktioner. Finna vi då, att en regel, som vi rigoröst tillämpa i katedern, ej längre äger lifskraft i vårt språk, i det våra språkkonstnärer, icke en utan den ene efter den andre, ej längre tåla dess plågsamma tryck, måste äfven vi följa med och ej i pedantisk självöfverskattning tro oss kunna vrida tidens visare tillbaka.

* * *

För att dock ytterligare aflägga vittnesmål, att jag ej hör till dem, som uti allt svärja på våra författares språkbruk, vill jag framhålla *ett par germanismer*, som vunnit nåd inför själfva vår Svenska Akademi och därför nu alldeles öfversvämma vårt språk.

Den ena af dessa är ordet *invånare*. Mig åtminstone förefaller *innevånare* vida mer anpassa sig efter svenskt mönster än det af Svenska Akademien favoriserade "invånare", som så osökt för tanken öfver till Einwohner. "Innevånare, innebyggare", intill den sjunde upplagan af svenska akademiens ordlista bannlysta ur vårt språkförråd, böra ha lika god hemul för sig i vårt språk som "inneboende, innebörd, innehafvare, innehåll" och snarare jämställas med dessa och icke med "infall, ingrepp, inkomst, inlaga, insats" o. dyl. Nu har emellertid Svenska Akademien i sin sjunde ordboksupplaga (1903) äfven godkänt formen innevånare. Jag skulle för min del vilja gå än längre och förklara "invånare" för mindre svensk eller mera tysk än "innevånare" och helst låta den täckas af glömskans damm.

En annan osed, som från tyskan, möjligen med dansk och norsk handräckning, innästlat sig i vårt språk, är att bilda sammansättning förmedelst utvidgning af förleden med ett onödigt och öfverflödigt *-er*. Alla dessa sammansättningar, hvilkas förled utgöres af ett ortnamn, kunna ju knappast räknas. Berlin-er-förhoppningar, bern-er-konventionen, braunschweig-er-mumma, carlsbad-er-vatten, charlottenburg-er-siden, danzig-er-säd, dirschau-er-bron, dresden-er-biblioteket, flensburg-er-ostron, frankfurt-er-marknaden, hamburg-er-lotteriet, hohenheim-er-anteckningar, kiel-er-freden, kreuznach-er-bad, köln-er-karneval, königsberg-er-filosofen, limburg-er-ost, london-er-protokollet, lübeck-er-borgare, magdeburg-er-dragspel, mecklenburg-er-hertigen, newyork-er-salonger, paris-er-lif, petersburg-er-galoscher, potsdam-er-stationen, prag-er-stråkkvartetten, rochefort-er-ost, strassburg-er-manuskriptet, schweiz-er-kongress, ulm-er-dogg, wien-er-blod lämna en brokig om än i högsta grad ofullständig profkarta på sådana sammansatta ord med deras mångskiftande betydelse. Man kan inte genomögna en tidning eller slå upp en bok utan att stöta på dessa germanismer, alltför igenkännliga på sina mönster Berliner Theater, Brandenburger Tor, Budapester Tageblatt, Dresdener Journal, Eisenacherstrasse,

Frankfurter Zeitung, Hamburger Fremdenblatt, Leipziger Neueste Nachrichten, Potsdamerplatz, Schweizer Haus, Stettiner Banhof, Wiener Abendpost (jfr danskans och norskans Augsburger-Pigen, Böhmerkongen, Köbenhavnerperioden, Pariserhøjskolen, Regensburger-Begivenheden, Salzburger-Marmor). Jag har ingalunda hos våra författare gått på jakt efter dylika sammansättningar, men på måfå slog jag i några arbeten, och utan mycket sökande fick jag upp amsterdam-er-mästaren (John Kruse), atlant-er-haf (Snoilsky), berlin-er-dialekten (Bengt Hesselman), dresden-er-hemmet (Warburg), holstein-er-hingst (Snoilsky), krain-er-namn (Snoilsky), köln-er-dômen (Georg Nordensvan), leipzig-er-skolan (C. R. Nyblom), münchener-universitetet (Henning Berger), paris-er-elegans (Snoilsky), paris-er-epoken (Warburg), paris-er-modet (Sophie Elkan), prag-er-freden (Warburg), rostock-er-kogg (Axel Lundegård), schweiz-er-ost (Noreen, Huck Leber), tyrol-er-folk (Karl-Erik Forsslund), tyrol-er-vin (Henning Berger), tyrol-er-kapellet (Karl-Erik Forsslund), wien-er-kaféet (Henning Berger), wien-er-kongressen (Georg Nordensvan), wien-er-schnitzlar (Karl-Erik Forsslund), wien-er-traktaten (Warburg), wien-er-valsen (Hjalmar Söderberg), zürich-er-sjön (Osw. Kuylenstierna). I en liten uppsats af akademikern C. R. Nyblom i årets kalender Nornan fann jag heidelberg-er-docent, köln-er-dômen, lüneburg-er-heden, paris-er-hemmet, paris-er-stenhuggaren, wien-er-studenten. Och icke-akademikern Axel Lundegård har på hundra sidor i sin roman Mouche (Ljus' enkronasbibliotek) funnit användning för assmannhäus-er(-vin), bockenheim-er-gatan, boulogn-er-skogen, frankfurt-er-parlamentet, paris-er-gaphalsar, paris-er-grisetten, rüdesheim-er(-vin), teutoburg-er-skogen, tyrol-er-sångare.

I allmänhet är detta -er — ursprungligen väl ingenting annat än den tyska genitivpluraländelsen er, hvilken tillsammans med ortnamnet uppfattats som ett oböjligt adjektiv (Rask, Gram. End. ss. 97 ff., tänker dock på en ursprunglig ar-ändelse), — suffigeradt till ortnamnet, men understundom uppträder ortnamnet stympadt, såsom i boulogn(e)-er-skogen, cham-

pagn(e)-er-vin (Sophie Elkan), champagn(e)-er-glas (Sophie Elkan), erlang(en)-er-öl, götting(en)-er-universitetet, meiss(e)n-er-porslin, pils(e)n-er-dricka, preuss(en)-er-konungen (E. Boheman) (jfr tyskans Barm(en)-er-Bank, Brem(en)-er-hafen).

Dock har denna parasitiska sammansättningsfog ej nöjt sig med ortnamn. Tack vare sin sjudande lifskraft har den ock trängt in på andra ord, därvid hos oss uppträdande som icke-genitivisk pluraländelse. Så ha vi fått benediktin-er-flit (Snoilsky), franciskan-er-klosterskolan (Axel Lundegård), dominikan-er-munk (Erik Björkman), augustin-er-kyrka, bernhardiner-bröder (Snoilsky), jesuit-er-kollegiet (Axel Lundegård), jesuiter-skolorna (Axel Lundegård), husit-er-krigen (Axel Lundegård), jakobin-er-klubb (Otto Sylwan), jakobin-er-mössor (Osw. Kuylenstierna), johannit-er-orden (E. Boheman), maltes-er-riddarne (E. Boheman), kapucin-er-munken (Nicander), liburn-er-jakt (Joh. Bergman), hellen-er-tempel (Karl-Erik Forsslund), alban-er-sjön (Nicander), saracen-er-graf (Heidenstam), german-er-karikatyr (John Hertz), sabin-er-bergen, sorrentin-er-tarantellan (Hilma A. Strandberg), florentin-er-skåp, albigens-er-par (Warburg), amarant-er-bal, serafim-er-kedja (Wirsén), serafim-er-riddare (Wirsén), elefant-er-orden, gett-er-ön (K. G. Ossian-Nilsson), ständerförsamling, rötter-torf (Linné), bild-er-dyrkan (Sophie Elkan), bild-er-galleri (Snoilsky), bild-er-bok (Noreen, N. Beckman), bild-er-värld (Snoilsky), bild-er-valet (Warburg), bild-er-salar (Snoilsky), ja, man kan få höra klädermakare.

Nu tör väl hända, att man måste ge ett och annat sålunda bildadt ord hemortsrätt i vårt språk, emedan vi inte i tid motat Olle i grind. Mot "hamburgerbörs, pilsner" och dylika alldagliga eller åtminstone mycket gängse ord lönar det sig icke längre att föra utrotningskrig. Men för öfrigt synes det mig vara en fosterländsk gärning att göra chock mot invandrarskaran och utrusta den med fullt tidsenlig svensk dräkt. Den tager sig också bra mycket ståtligare ut, och då finns det intet skäl att gynna det utländska på vår egen bekostnad. Berlinvåningen, budapestkören, hamburg(s)tidningen, kölnpoli-

sen, londontornet, lübecksångaren, parisbörsen, petersburgsarbetare, potsdambanan, pragfördraget, wiensocieteten, bilddyrkan, ståndsförsamling, benediktinkloster, jesuitkyrka, amarantorden klinga mera tilltalande för svenska öron.

Föga förvånansvärdt är det emellertid, att dylika sammansättningar så yppigt frodas i nysvenskan, då de högsta målsmännen för vårt språks renhet och rykt utan vidare taga dem för goda. Ja, Svenska akademiens på sin tid störste nordiske språkman, bibliotekarien J. E. Rydqvist, förklarar (Svenska språkets lagar 2, ss. 348, 352), att man ej kan använda "ett artikuleradt namn" som första ord i en sammansättning, hvarför man för "städer utomlands" (bör utvidgas till orter, jfr tyroler-alperna, schweizer-ost) plägar tillgripa det tyska -er, som endast i vissa fall kan utbytas mot -s, t. ex. nürnbergskram (=nürnbergarekram). För så vidt jag sett, är det endast lektor N. Linder, som höjer ett matt varningens rop (Regler och råd s. 110) mot dessa snyltgäster, i det han manar oss att motarbeta "bruket att af icke-skandinaviska orters namn bilda ett slags *adjektiv* genom att till dem foga -er". -- "Emellertid förekomma de ganska allmänt", tillägger han resigneradt, liksom lönade det ej mödan att upptaga striden mot dem. Men trots inkräktarnes stora hop få vi ej låta modet falla, och ingalunda må vi sky denna strid, då vi ha den stora fördelen att kunna hänvisa till fullt språkriktiga förledsbildningar (om dessa se Beckman, Sv. språklära s. 185). Omöjligt är naturligtvis att förklara dessa förled såsom substantiv i pluralis, ett kompositionssätt, som är ytterst ovanligt i vårt språk. Visserligen ligger det någon öfverdrift i Rydqvists försäkran (Sv. spr. lagar 2: s. 314), att svenskan aldrig tillåtit sammansättning med annan plural än den gamla genit. på -a, t. ex. manna-vett. Han medger ju själf angående nipperbod, nippertippa o. dyl. (Sv. spr. lagar 5. 58), att deras förled är det "endast gångbara" nipper; om sedan singularen nipp någonsin funnits i svenskan — denna form är dock upptagen i D. A. Sundéns Ordbok öfver svenska språket (1888) och ännu i

Svenska Akademiens sjätte ordboksupplaga (1889) — eller enligt Rydqvist "är aflagd", och om hos pluralen nipper denna dess plurala egenskap icke ligger i öppen dag, som Rydqvist halft ursäktande anför till sammansättningens försvar, betyder till saken föga, då sammansättningen icke regelrätt kommit till stånd, förrän pluralformen var allenarådande. Beckman framhåller dock (Svensk språklära s. 186) med allt skäl, att dylika sammansättningar äro sällsynta. Att denne framstående kännare af vårt nutidsspråk ej ens gör en antydan om dessa så talrika -er-bildningar på ortnamn, kan ju tyda på att han betraktar dem som osvenska. I så fall hade dock en varning mot dem i en anm. varit på sin plats. Men osvenska äro de. Det framgår alldeles tydligt, om vi behandla inhemska ord efter samma recept. Enköping-er-doktorn, falun-er-bränvin, fyris-er-staden, gustafsberg-er-porslin, göteborg-er-porter, karlsborg-er-fästningen, karlshamn-er-punsch, karlstad-er-konventionen, lund-er-studenter, mora-er-urmakare, siljan-er-nejden, stockholm-er-vistelsen, jag tror, vi betacka oss.

Däremot består den andra gruppen (bilderdyrkan etc.), om man undantager skrift-er-mål (gå till skrift), af sammansättningar, hvilkas förled äro pluralformer af substantiv. Bilderdyrkan, -bok, -galleri m. fl. motsvarar ju dyrkan af bilder, bok med bilder, galleri för bilder, men i själfva verket är detta kompositionssätt ej svenskt utan inkommet genom öfversättning af de tyska Bilderanbetung, Bilderbuch, Bildergallerie (jfr danskans Studentersamfund, studentersangerne). Likaledes betyda benediktiner-kloster, augustiner-kyrka, jesuiter-orden, albigenser-par etc. kloster för benediktiner, d. v. s. munkar tillhörande Benedikts orden, kyrka för augustiner, d. ä. ordnar, som åberopa sig på Augustinus' regel, orden för jesuiter, medlemmar af det katolska Jesu sällskap, ett par albigenser, sekterister från grefskapet Albigeois, men äro i grund och botten ingenting annat än försvenskning af Benediktinerkloster, Augustinerkirche (jfr danskans Benediktinermunken,

Karmeliterklostret). Albanersjön, den tjusande insjö, till hvilken vår Italiasvärmande Nicander längtade så hängsjukt

— bort till Albanersjön,
där våren nu är öfverjordiskt skön —,

är liksom det vulkaniska albanerberget uppkallad efter romainnevånarnes älskade sommarnöje, den lilla staden Albano, kejsar Domitiani Albanum. Från latinets lacus albanus, mons albanus ha de genom tyskans Albaner-See, Albanergebirge vandrat öfver till svenskan, där de rätteligen borde döpas till antingen albanosjön, albanoberget (jfr italienskans lago di Albano) eller albansjön eller — kanske helst — albanska sjön. Sammalunda förhåller det sig ock med liburnerjakt, eg. lat. liburna, en jakt, som användes af liburni, ett kustfolk i Illyrien, sabinerbergen, d. v. s. berg i det land, där sabinerna bott, florentinerskåp, damascenerdolk, d. ä. skåp, förfärdigade i Florens. dolk från Damascus, o. dyl. Liburnæ (celoces), montes sabini och armarium florentinum må i tyskan bli Liburner-jacht, Sabinerberge, Florentiner-Schrank, men i vår mun borde de lyda en liburn (liburnisk jakt; här (liksom vid albigens) torde man dock kunna ansätta en singular liburner (albigenser) och således verkligen skrifva liburner-jakt (albigenser-par), såsom galater-brefvet, hunner-konungen, perser-prinsen, serber-fursten), sabinbergen (sabinska bergen), florentinskåp (florentinar(e)-skåp, florentinska skåp). Amaranter-bal är en bal för amaranter, d. v. s. medlemmar i en sällskapsorden, uppkallad efter herdinnan Amaranta, kanske också med anspelning på det spanska Amarante, ursprungligen ett grekiskt ord ἀ — μάραντος (μαραίνω, förtära, förtorka), oförvissnelig, oförgänglig, odödlig. Möjligen kunde man tänka sig som svensk form Amaranta-orden. Dock synes det mig bättre att skrifva och säga amarant-orden, -bal, såsom erymant-vildsvinet, emigrant-ångare, gigant-släktet, gerontrådet. Serafimer-lasarettet betecknar ett sjukhus, som är grundadt tack vare serafimers godhet. Det hebreiska שְׂרָפִים (serafim), hvilket betyder eldandar, bevingade änglar, förnäme personer (nobiles, principes), i vår sammansättning väl män-

niskoälskare (det lidande människosläktets välgörare), är ingenting annat än en pluralform till שָׂרָף (saraf) och har nu i svenskan fått en ytterligare pluraländelse (-er). Saraflasarettet skulle den ursprungliga bildningen lyda, men då den hebreiska pluralformen serafim genom bibelöfversättningen vunnit burskap som lånord i svenskan, tjänar det till intet att rida spärr emot densamma, utan vi måste nöja oss med att stryka den af missförstånd påhängda pluraländelsen och således skrifva serafimlasarettet, -orden o. s. v.

Dessa -er-former ha dock äfven de trots det utländska draget vunnit officiellt erkännande af Svenska Akademien. Bland personer, som antingen tillhört eller stått denna höga stiftelse nära, är det därför ej många, som dragit sitt svärd mot dessa språkvidriga försvenskningar. Själfve Rydqvist, som (Sv. spr. lagar 2, 314; 5, 58) förklarar bilderbok, ständerförsamling etc. för osvenska — "bildersbok, ständersbeslut borde efter svenskt mönster dessa misslyckade nyheter för bildbok, ståndsbeslut heta" —, gillar dock (Sv. spr. lagar 2, 352) Serafimer Orden o. dyl. Lektor D. A. Sundén har ingenting att invända emot dem; på sin höjd finner han (Ordbok öfver sv. spr. s. 56) bilderbibel "onödig" i st. f. bildbibel. Och lektor N. Linder, som annars mången gång i otid vädrar språkfel, angriper i sina Regler och råd (sid. 110) endast sammansättningarna med "vissa personers namn", ss. birgittiner-orden, benediktiner-munk, hvilkas förled han uppfattar såsom adjektiv och bildningen således analog med ung-er-sven, dumm-er-jöns. Att emellertid dessa sammansättningar ej omedelbart gå tillbaka till namnen Birgitta, Benedikt utan, såsom jag antagit, till birgittin, benediktin och således ej böra likställas med paris-er-pojke, som Linder gör, utan upptagas i min andra grupp, torde ligga i öppen dag. De öfriga förledspluralerna lämnar emellertid lektor Linder i fred uti Reglerna, men i broschyren Svenska språket i modern diktkonst (s. 19) gör han ett anlopp mot dem. Då han nämligen hos Heidenstam lyckats upptäcka

"barbarer-idealet", bildar han i sin ifver att komma denne förhatlige diktare till lifs några rysansvärda sammansättningar, ss. dromedarerpuckel, lavoarerporslin, och tror sig därmed ohjälpligt ha krossat Heidenstams formbildning utan att dock betänka, att Svenska Akademien gillar sådana sammansättningar som bilder-bok, jesuiter-general, sabiner-rof, amaranterorden, serafimer-band. Fredrik Böök hade sålunda i sin motbroschyr Skald och skolmästare kunnat möta Linder på hans egen mark och ej behöft söka en analogibildning i nationalitets- och härkomstadjektiv på -er (s. 23). Emellertid hafva vi ej behof af dessa förledspluraler. Hur komplett onödiga de äro, framgår mer än tydligt af sammansättningar som alexandrinskald, and-jakt, beduin-stam, bok-skåp, bön-bok, dikt-häfte, fabel-samling, fras-lexikon, fot-bad, get-skock, grönsaks-stånd, hand-duk, kamrat-möte, kosack-fäste, legend-samling, lott-dragning, myt-bildning, möbel-snickare, prenumerant-antal, specerihandel (trots ensamt bruklig pl. specerier, i hvilket fall annars pluralformen ingår som sammansättningsled, ss. nipper-ask, ardenner-hingst, tuilerier-trädgården), student-sång, vin-lista, vän-sämja. [1]

* * *

"Stundom förekomma ordförbindelser, bestående af en sammansättningsdel med bindestreck, därefter samordnande konjunktion, vidare ett adjektiv eller adjektiviskt pronomen och slutligen ett ord, som utgör senare sammansättningsled till förstnämnda ord och hufvudord i förhållande till adjektivet", säger N. Linder i "Regler och råd" (s. 171), och däri har han helt visst rätt, äfven om man något måste utvidga hans sats. I st. f. "sammansättningsdel med bindestreck" kan ock stå ett substantiv i genitiv utan bindestreck, och "adjektiv eller adjektiviskt

[1] Under korrekturläsningen af docenten Olof Östergren uppmärksamgjord på att F. Tamm i sina "Sammansatta ord i nutida svenskan" behandlat ifrågavarande spörsmål, kan jag ej annat än beklaga, att då detta undgått min uppmärksamhet, jag ej kunnat tillgodogöra mig denne lärde forskares framställning.

pronomen" kan stundom ersättas af adverb eller preposition, i så fall såsom förled smältande samman med hufvudordet. Men lika ofta möter man följande sammanställning: adjektiv (eller preposition) + samordnande (eller jämförande underordnande) konjunktion + sammansatt ord, hvars efterled utgör det föregående adjektivets hufvudord. Någon gång kan man t. o. m. träffa på en af följande utseende: sammansatt ord + samordnande (jämförande) konjunktion + adjektiv + det första ordets efterled såsom underförstådt hufvudord till adjektivet. Dessa fall bryta visserligen mot Nat. Beckmans symmetriregel (Sv. språkl. ss. 250 ff.), men att de icke blott inkomma i tidningspressens ofta med brådska nedkastade uppsatser och annonser utan äfven smyga sig in hos författare, som omsorgsfullt fila sina uttryck, därpå lämnar följande axplockning bevis nog.

I. Hans älskvärda både enskilda och författarepersonlighet (And. Fryxell). — I historiska liksom i undervisningsfrågor (C. D. af Wirsén). — I lägre och mellanstil (Ad. Noreen). — I högre eller mellanstil (Ad. Noreen). — Såsom politisk och nyhetstidning (J. Mortensen). — Englands politiska såväl som samhällsförhållanden (J. Mortensen). — I vetenskapliga och skolarbeten (R. G:son Berg). — De hvardagliga eller slangorden (R. G:son Berg). — En mängd gyllene och silfverkärl (H. Flygare). — I de oberbayrische und tyroleralperna (Walborg Hedberg). — Historiska och rättshandlingar (Jac. Ahrenberg). — Emot alla historiska, ja t. o. m. passdokument (Jac. Ahrenberg). — Det må nu blifva den liberala eller socialistmotionen (Söd. Läns Tidn. 12 sept. 05). — Under moderata eller högerregeringar (Söd. Läns Tidn. 6 mars 06). — Alla folkliga och framstegsintressen lämnas i sticket (Söd. Nyh. 4 sept. 05). — Allmänt och hufvudstadsnytt (Afdelningsrubrik i G. H. T.). — Stora ekonomiska och handelsintressen i Spanien (Sv. Dagbl. 8 maj 05). — På blandade och persontåg bli ... (Sv. D. 7 dec. 05). — De högre och medelklasserna (Sv. D. 3 maj 1906). — Mellan- och folkskolor (Sv. D. 9 aug. 05). — Fri- och femtiokronorsplatser (Söd. Läns Tidn. 30 april 1906). — **II.** Kroppsarbete och intellektuellt (V. Rydberg). — Regentrevolutioner som folkliga (S. J. Boëthius). — Pappersgarantier och verkliga (Sv. D. 30 jan. 06). — **III.** Föreläsnings- och vetenskaplig verksamhet (K. Warburg). — Utrikes- och politiska nyheter (C. D. af Wirsén). — Mot all Guds och mänsklig ordning (Sophie Elkan). — Hushålls- och andra omkostnader (Sophie Elkan). — Sille- och östra hamngatorna (Sophie Elkan). —

Missions- och kristliga föreningar (Cecilia Milow). — Svärds- och tyskriddarne (Jac. Ahrenberg). — Nykterhets- och religiösa rörelserna (Thure S.). — Minister- och andra hotell (Anna Beijer). — Mjöl- eller annan söt rätt (Anna Beijer). — Lärare- och andra beställningar (Regeringsformen § 28). — Vissa organisations- och administrativa frågor (Sv. D. 4 febr. 06). — Ursprungs- och andra bevis (Sv. D. 26 febr. 06). — Betes-, fiske- eller annan dylik rätt (Sv. D. 9 mars 06). — Våra undervisnings- och ecklesiastika ärenden (Sv. D. 10 nov. 05). — Såväl societets- som privata tillställningar (Dag. Nyh. 9 aug. 05). — Rösträtts- eller andra politiska frågor (Söd. Läns Tidn. 16 mars 06). — Den nedriga kvinnans dryckes- och andra orgier (Söd. Läns Tidn. 6 mars 06). — Vägg- och andra ur (Söd. Läns Tidn. 5 sept. 05). — Såväl dans-, salongs- som klassisk musik (annons). — Affär i manufaktur- och korta varor (annons).

Nog måste man erkänna, att man stötes tillbaka af en sådan sammanställning, hvars hårdhet endast understundom mildras, såsom framför allt i vår andra grupp. Men i vissa stående sammanställningar märker man knappast inkongruensen. Folk- och småskolor, flick- och andra enskilda skolor, politisk och kulturhistoria, politiska och etikettsskäl, landtmanna- och nationella framstegspartiet, post- och inrikes tidningar, gods- och blandade tåg, ammunitions- och öfriga tåg, riks- och allmänna telefon o. dyl. uttryck torde så ha ingått i vårt språkbruk, att vi utan vidare få konstatera faktum.

* * *

En annan språklig företeelse, som förr utan nåder dödsdömdes af den svenska språklärans arga väktare, men som det oaktadt bibehållit sitt lif och nu på sistone vunnit delvis erkännande äfven inom grammatikens värld, är, hvad man lämpligen kallar *adverbattribut*. Rydqvist klagar på sin tid bittert (Sv. spr. lagar 5, 166) öfver det "inträngda självsvåldet med det positiva adverbets behandling som rent adj., hvilket är stridande mot all grammatik och särskildt mot svenska språklynnet". Att begagna adverb som attributivt adjektiv vore "främmande för vårt otvungna samtal, som icke tillåter dylika logiska öfverdåd", och "utan behof för en öfvad och väl skuren penna".

Följande sin store lärofader förklarar också Linder (Regler och råd s. 110), att "rena adverb (föga, någorlunda, särdeles o. dyl.) böra ej nyttjas som adjektiv". Sundén, som i sin redogörelse för attributet (Sv. språkl.[12] s. 157) ej har en tanke på adverben, medgifver dock i en anmärkning till dessa (s. 206), att "sådana adverb som allenast, blott, endast samt demonstrativa adverb kunna nyttjas attributivt (endast Gud, huset där, vägen dit, dagen därpå)", men tillägger genast, liksom ville han förtaga medgifvandet all kraft: "egentligen äro dylika bestämningar adverbial". Kanske har han nu kommit på andra tankar, sedan han hos Noreen (Vårt språk V: 72 ff.) sett, att de demonstrativa adverben egentligen äro pronomina.

I allmänhet gör sig emellertid i våra dagar en tendens gällande att förvandla, hvad man förr ansåg för oomtvistliga adverb, till vare sig pronomen eller adjektiv. Svenska Akademien, som naturligtvis ej tål en sådan nymodighet som adverbattribut, medgifver t. ex. i sin sjätte upplaga om *så*, att det har "pronominal användning", ja, i sin sjunde döper den det till pronomen. Långt förut har Sundén (s. 100) anfört det som "oböjligt pronomen" med adjektiviskt bruk. Åter andra låta dem rätt och slätt bli adjektiv. Så fattar Ruben G:son Berg (Språk och Stil V: 231) *så* som "adjektiv med betydelse sådan"; likaledes tjänstgör för honom *någorlunda* (Språk och Stil V: 230) som adjektiv. Olof Östergren (Språk och Stil V: 22 ff., Nordisk Tidskrift 1905: 596) framhåller också, huru med hvarje dag adverben (delvis, extra, fjärran, fordom, tämmeligen m. fl.) alltmera användas som adjektiver. Och Erik Brate, som (Sv. språkl.[2] ss. 141, 143) godkänner adverbattribut, uppräknar dock (s. 75) många gamla goda adverb (inbördes, utrikes, gängse m. fl.) bland oböjliga adjektiv. Samma andas barn är Nat. Beckman. I sin grammatik (s. 166) framhåller han, att vissa adverb (delvis, gradvis) "öfvergå till adjektiv och antaga adjektivisk böjning". Dock upptager äfven han (s. 164) adverbattributet men betonar då kraftigt, att denna satsdel *alltid* står efter sitt hufvudord, en åsikt, som väl ock

är Brates, att döma efter dennes exempel. Emellertid ha sådana uttryck som "redan Linné kände denna sanning, endast du kan hjälpa mig, äfven jag har varit ung" ingalunda undgått den klarsynte forskaren, men bestämningarna "redan, endast, äfven" för han till hela satsen och uppfinner för dem en ny grammatisk term "särskildt satsadverbial". För våra skolgossar, som tycka, att redan bestämmer Linné, endast hör samman med du o. s. v., blir denna Beckmans särskillnad en mycket invecklad historia, och det torde därför vara enklast att låta dem få kalla dessa satsdelar för adverbattribut, d. v. s. tillstädja en sådan satsdel äfven *före* hufvudordet.

Strängt taget är det ju tämligen likgiltigt, hvilka etiketter vi behaga klistra på våra ord, då vi inmönstra dem i ordklassernas rulla, eller huru vi benämna våra satsdelar. Ytterst blir det endast en strid om ord, ifall i uttrycket på så sätt den ene fattar så som pronomen, den andre som adjektiv, den tredje som adverb, om nämligen denne tredje tillerkänner adverbet attributfunktion och ej, såsom i den gamla goda tiden, affärdar en sådan sammanställning som språkvidrig. I meningarna "ni är en gammal man och dessutom präst; den läran omfattar alla vetenskaper, främst stjärnkunskap; den döde, till hvars ära och kanske glädje stenen är rest; den onyttige njuter långt lif och måhända välstånd" kunna vi mycket väl rädda vår gamla terminologi och genom underförstådda satsdelar framdeducera adverbial: dessutom är ni präst; främst omfattar den stjärnkunskap; kanske till hvars; måhända njuter han välstånd, men för våra småttingar blir denna lek med ord lätt vilseledande och framkallar snarare begreppsförvirring än tankeklarhet. Likaså kunde vi mycket väl med Linder (Regler och råd s. 111) och Sundén (Ordbok 2, s. 153) låta adverben föga, lagom, nog bestämmas af substantiv i genitiv (genitivändelsen väl då ersatt af det underförstådda af): föga (af) mod, lagom (af) lärdom, nog (af) kraft, om inte hela konstruktionen smakade väl mycket latin och om inte våra latinfria skolpojkar hade svårt att tänka sig ett svenskt substantiv i genitiv utan nå-

gon slags ändelse. — Under alla förhållanden måste de dock lära sig inse skillnaden, om nog eller substantivet har hufvudvikten, t. ex. "där fanns nog bete för kreaturen" eller "där fanns nog bete för kreaturen". — Ur innehållssynpunkt betyder det också föga, hur vi fatta "äfven" i en sats sådan som denna: "han bjöd äfven Erik till gäst". En vill kanske ha det till konjunktion, en annan är måhända böjd för adverbial, en annan åter kallar det adverbattribut och slutligen en annan särskildt satsadverbial. Satsens mening står visserligen i alla dessa fall klar för lärjungen, men han behöfver en stadgad terminologi. Därför börjar han bli betänksam, när det ena adverbet efter det andra förklaras visserligen vara adverb men i speciella fall kunna uppfylla ett pronomens eller adjektivs funktioner. Bäst synes det mig alltså att antingen — såsom Svenska Akademien i flera fall gjort i sin sjunde upplaga — upptaga dessa adverb äfven som adjektiv och pronomina eller låta våra gamla adverb fortfarande förbli det men då medgifva dem attributiv funktion. Trots Rydqvists försäkran om motsatsen står vårt språk ingalunda ensamt om ett sådant medgifvande, ty mer än ett tungomål inrymmer attributiv ställning åt sina adverb. Jag behöfver endast erinra om grekiskans ὁ ἔπειτα χρόνος, latinets omnes circa populi, franskans la presque certitude, danskans med særdeles Højagtelse o. dyl. Svenskan har tydligen sedan länge gjort detsamma. Jag kan här i en liten landsortsstad ej historiskt följa denna utveckling, våra grammatikers skarpa utfall mot dylika friheter äro dock bevis nog för dessas tillvaro. Men oaktadt detta bruk ej setts med blida ögon af de tongifvande, har det likväl trotsat föraktet och numera helt djärft vågat kräfva lefverätt äfven inom de högsta kretsarna. Därom må följande öfversikt, hur bristfällig och ofullständig den än är, bära ett ojäfvigt vittnesbörd.

För fullständighetens skull borde jag nu lämna en exempelsamling på adverbattribut, både om de äro ställda efter (såsom underrättelsen härom, längtan dit, hafvet österut, lönen hinsides, förhållandena annorstädes, julstöket hemma, ord blott,

svenskarna nu) och före sitt hufvudord. Men då de förra fått hemortsrätt i våra moderna svenska skolgrammatikor, förefaller det föga nödigt att med författarcitat styrka deras tillvaro i skriftspråket. Däremot torde de senare mycket väl behöfva ett sådant ryggstöd, eftersom de ej funnit nåd ens inför våra mest liberale svensklärare.

Till dessa *adverbattribut före hufvudordet* hör strängt taget det demonstrativa pronominet den här (där) — den här dagen, det här laget, den där blicken, de där ögonen —, emedan adverbet här (där) skjutits mellan det demonstrativa pronominet den och substantivet, till hvilket det träder i bestämning af adverbattribut, men enklast är ju att fatta den här (där) såsom pronomen.

I det följande upptager jag som adverb endast sådana ord, som Svenska Akademien i sina sex första ordlisteupplagor dekreterat som adverb, men jag medtager äfven sådana, som förut undantagsvis tillerkänts adjektivisk eller pronominal funktion men nu i senaste upplagan väl för att icke "uppresa onödiga skiljemurar mellan det talade språket och det skrifna" erhållit namn, heder och värdighet af adjektiv eller pronomen. Ännu i dag ödslas nämligen alltför mycket rödt bläck på sådana "fel", för att de helt och hållet skola kunna öfverlämnas åt glömskan. Däremot utesluter jag sådana ord, hvilka sedan länge gällt för oböjliga adjektiv, såsom föga, ännu af Linder (Regler och råd s. 110) ansedt som "rent adverb", ringa, urtima, öde, ömse, likasom jag ej medtager fall, då adverbet (nog smak, nog mod, nog kultur) är hufvudbegrepp.

Afsides (Rydqvist, Sundén, Brate: adverb; Linder: adv. med häfd som oböjl. adj. (afsides i st. f. afsides beläget ställe); Sv. Ak.[6]: äfven adjektivt; Sv. Ak.[7]: oböjl. adj.; enl. SAOB redan 1629 användt attributivt). — Det afsides läget (Karl-Erik Forsslund). — Någon afsides förstadskrog (B. Lidforss). — Denna afsides gård (Axel Lundegård). — En afsides plats (Karl Lundin). — På en tom och afsides gata (Hj. Söderberg).

Arla (Allmänt fattadt som adverb; Sv. Ak.[7]: äfven oböjl. adj.

enl. SAOB redan 1665 attributivt). — I den arla morgontimman (Erik Björkman). — I arla morgonstunden (Huck Leber). — I arla morgonstund (A. Regnell).

Bara (jämförelsevis tonlöst; enl. SAOB användt attributivt 1614; jfr utom de i SAOB omnämnda Argus 1825: alla konturer smälta bort i bara glans; Tegnér 1843: man är reducerad till bara korrespondens med damer). — Han blef bara luft (Henning Berger). — Af bara vårdslöshet (Aug. Bondeson). — Här finns bara sten och torra lafvar (Karl-Erik Forsslund). — Inga snår och stenar, bara stolar och bord (Karl-Erik Forsslund). — Det är bara inbillning (G. af Geijerstam). — Man kan icke tänka för bara öfverflöd på tankar (P. Hallström). — Somliga nötter ha bara skal och ingen kärna (Hjalmar Höglund). — Arbetskarlar i bara byxor och blus (Hjalmar Höglund). — Det är bara stoltheten, som får lida en smula (Hj. Söderberg). — De äro bara ögon och öron och händer (Hj. Söderberg). — Af bara undran (Anna Wahlenberg). — Bara pengar (Anna Wahlenberg). — I bara värme och solsken (K. Warburg). — Han ville göra slut på allt rimmeri såsom varande bara "slarf" (C. D. af Wirsén).

Barfota (Allmänt fattadt som adv.; Brate: adj.; SAOB (1899) oböjl. adj. men Sv. Ak.[7] (1903) endast adv.; enl. SAOB attributivt redan c. 1775). — Några barfota barn (Axel Lundegård). — En liten smutsig och barfota flickunge (Hjalmar Söderberg).

Blott (Jfr B. v. Beskow 1824: blott blomsterur beteckna dagens gång; Tegnér 1826: fordra af verkligheten, hvad blott dikten kan gifva; Nicander 1828: ditt tal är blott musik. Fastän Sv. Ak.[7] och Sundén förklara, att blott som adj. mest brukas i bestämd form (utan artikel), fattar jag det som adj. i sådana uttryck som "han är mer än en blott bekant; icke en blott tillfällighet; en blott möjlighet; en blott underafdelning; en blott lek; en blott fortsättning"). — Genom blott inversion (Nat. Beckman). — Med blott stolthet och självkänsla kommer man ej långt (Karl Lundin). — Det finner jag blott olägenheter vid (Ad. Noreen). — Blott mig har den ännu icke drifvit till någonting (Hj. Söderberg).

Blott och bart (Jfr adj.: af blott och bar stolthet). — Eriks-krönikan bör ingalunda betraktas som blott och bart historia (G. Cederschiöld).

Bra (Jfr adj.: en bra karl, en bra törn, en bra term, ett bra hem, sedan en bra stund). — Bra synd, att hon dog (Hjalmar Söderberg).

Dagligdags. Sitt vanliga, dagligdags lif (Ruben G:son Berg).

Delvis (Allmänt uppf. som adv.; Beckman: öfvergått till adj. och antagit adjektivisk böjning; om denna böjning Rydqvist: "äfven

om en god författares efterdöme kan vara att i ty fall åberopa, är det icke hans oaktsamhet, som bör lända till föresyn". Jfr And. Fryxell 1860: icke utan delvis bifall). — Detta väsen, delvis människa, delvis tjur (Oscar Montelius). — Familjer, som blott ha delvis tjänarinna (Elsa Törne).

Dessutom. Ni är en gammal man och dessutom präst (Hj. Söderberg).

Då. Född 1816, då skolföreståndare (K. Warburg).

Ej. N. hade en viss maklighet, ej lättja (C. D. af Wirsén).

Enbart. I enhetsriket är ingen uteslutande fackman, enbart maskindel (K.-E. Forsslund).

Endast (Sundén: adj., allmänt: adv.). — De må sen vara ett verkligt arbete, förvandladt till lek, eller de må synas som endast lek (Karl-Erik Forsslund). — Endast Beethoven har bådas dyrkan (Karl-Erik Forsslund). — Han var åter endast läkaren (Hj. Höglund). — Där finns inga fläckar, endast sår (Axel Lundegård). — För honom finns endast ledsnad (Axel Lundegård). — Endast finska förekommer (Ad. Noreen). — Beatrice hade endast vänner och beundrare (J. Vising).

Extra (Vanl. adv.; Sundén, Sv. Ak.[6]: brukas äfven som adj.; Sv. Ak.[7]: oböjl. adj.). — En extra efterrätt (Karl-Erik Forsslund). — Någon extra dressyr hade Lord icke (Walborg Hedberg). — En extra munsbit (Huck Leber). — Extra tillrustningar (Anna Wahlenberg). — Det extra förbudet (Karl Warburg).

Fjärran (Sv. Ak.[7]: oböjl. adj.; eljest adv., som förekommer som oböjl. adj. (Sundén, Sv. Ak.[6], Linder; Rydqvist: alltid och fortfarande adv., har genom bibelbruket fått häfd som adj. (= aflägsen) i några få talesätt); redan i Gust. I:s bib. (1541) attributivt: i fjärran land; jfr Geijer 1811: från fjärran, fjärran land, i det fjärran blå; 1814: till fjärran land; 1815: till fjärran ort). — Hän mot en fjärran, mytisk eftertillvaro (Ruben G:son Berg). — Berättelserna från fjärran tider och länder (R. G:son Berg). — Aratals färder under fjärran luftstreck (R. G:son Berg). — I dessa fjärran och halft öde nejder (Joh. Bergman). — Dånet af långa vågor mot fjärran stränder (Karl-Erik Forsslund). — Det dånade som fjärran åskor (Karl-Erik Forsslund). — Ett sus och fjärran brus (P. Hallström). — Okända och fjärran tider (P. Hallström). — Med fjärran syner af stränder (Tor Hedberg). — Hafvets fjärran skimmer (Tor Hedberg). — De fjärran snötopparna (Tor Hedberg). — En fjärran sång (S. Lagerlöf). — Ett fjärran land (S. Lagerlöf). — Mot fjärran ö i blå arkipelag (Oscar Levertin). — Denna fjärran tidsålder (Oscar Levertin). — Ur fjärran sekel (Oscar Levertin). — Sus af fjärran frågor (O. Levertin). — Det fjärran suset från dolda träd (O. Levertin). — En fjärran myt (Bengt Lidforss). — I fjärran

framtid (B. Lidforss). — Det fjärran landet i väster (Axel Lundegård). — Det fjärran österlandet (Johan Mortensen). — Svensken lefver på sin fjärran halfö (J. Mortensen). — Det fjärran blå (J. Mortensen). — I fjärran länder (Ernst Ahlgren, J. Mortensen, C. D. af Wirsén). — Den fjärran västern (J. Mortensen, K. Warburg). — Fjärran toners brus (C. Snoilsky). — Till fjäran zoner (Snoilsky). — Ett fjärran landskap (Hj. Söderberg). — Från fjärran ort (K. Warburg). — Från dolda, fjärran andenejder (C. D. af Wirsén). — I fjärran passen (J. Vising). — En fjärran bländsyn (Anders Österling).

Fordom (Allmänt: adv.; Linder: adv. med häfd som oböjl. adj.; Sv. Ak.[7]: oböjl. adj.). — En fordom hemsökelse (Axel Lundegård).

Framdeles. Till framdeles redovisning (J. G. Richert 1833).

Främst. Den läran omfattar alla vetenskaper, främst stjärnkunskap (K. E. Forsslund).

Fyrfota (Sundén: oböjl. adj.). — Detta fyrfota kapital (Axel Lundegård). — Människorna uppoffra sina fyrfota gunstlingar (Axel Lundegård).

F(ör)d(etta). De f. d. eller nuvarande ordfogningar (Noreen). — F. d. statssekreteraren (K. Warburg, C. D. af Wirsén).

Gratis. En gratis järnvägsresa (Walborg Hedberg). — Det i dagarna utkomna gratis tilläggsbladet (enl. Olof Östergren).

Gängse (Sv. Ak.[6]: stundom adj., helst predikativt; Sundén: oböjl. adj., mest predikativt; Brate, Sv. Ak.[7]: oböjl. adj.; Rydqvist: låter ej med fördel begagna sig attributivt, om än någon författare gör så, såsom i danskan; jfr L. Almqvist 1850: det gängse systemet; B. v. Beskow 1857: det då gängse puffningssystemet). — Allmänt gängse namn (Nat. Beckman). — En gängse tro (Ruben G:son Berg). — Den gängse undervisningen i grammatik (Ruben G:son Berg). — Fullt gängse skriftspråksord (Ruben G:son Berg). — Den gängse förklaringen (Erik Björkman). — Ännu gängse ballad (G. Cederschiöld). — Det då för tiden gängse bruket (G. Cederschiöld). — Den under medeltiden gängse legenden (Karl Ljungstedt). — Då gängse tänkespråk (K. Ljungstedt). — En gängse men felaktig åskådning (O. Levertin). — En så allmänt gängse term (Ad. Noreen). — Hittills gängse användningen (Ad. Noreen). — Ett groft ehuru allmänt gängse misstag (Ad. Noreen). — Det gängse talet, språkbruket (Ad. Noreen). — Gängse skrifsed, uppfattning, uttal, uppställning, indelning, ortografi, uttryck, grammatik, former (Ad. Noreen). — De i Florens gängse berättelserna (Osvald Sirén). — Den gängse moralen (Hj. Söderberg). — Den gängse uppfattningen (Karl Warburg). — Många nu gängse ord (K. Warburg). — Då gängse påståenden (K. Warburg). — De gängse Dantebiografierna (J. Vising).

Halft. Det var ett skri, halft raseri, halft smärta (Huck Leber).

Helt. Icke bonde helt och lika litet helt herre (Bo Bergman). — Gud är helt ande (H. Flygare).

Hufvudsakligen. En och annan karl men hufvudsakligen kvinnor skockades utanför källaren (Huck Leber).

Icke. Alla icke fackmän (Johan Mortensen). — Två icke föremål utan egenskaper jämföras (Ad. Noreen). — Icke Wessling utan någon annan (hade) skrifvit "Flugsmällan" (C. D. af Wirsén).

Inbördes (Sv. Ak.[6]: adv., äfven i förening med s.; Linder: adv. med häfd ss. oböjl. adj.; Brate: adj.; Sundén: oböjl. adj.; Sv. Ak.[7]: oböjl. attrib. adj.; Rydqvist: icke adj. utan genit. adv., ehuru det kan med subst. förbindas liksom led af en sammansättning; jfr B. v. Beskow 1857: ett inbördes krig). — Äktenskapet skall åsyfta deras inbördes utveckling (Ernst Ahlgren). — I sin inbördes strid (Nat. Beckman). — Dessa gruppers inbördes olikhet (Ruben G:son Berg). — Den inbördes öfverensstämmelsen (Ruben G:son Berg). — Deras inbördes förhållanden (Erik Brate, O. E. Lindberg, K. Ljungstedt. Ad. Noreen, Karl Warburg). — Inbördes fejder (G. Cederschiöld). — De inbördes stridigheterna (G. Cederschiöld). — Händelsernas inbördes ordning (G. Cederschiöld). — Bullerljudens inbördes afstånd (G. Cederschiöld). — Grannarnas inbördes hjälp (G. Cederschiöld). — Det inbördes kriget (G. Cederschiöld, Sophie Elkan). — Inbördes oroligheter (Sophie Elkan). — Inbördes hjälp (Karl-Erik Forsslund). — Språkens inbördes frändskap (Ad. Noreen). — Stilarternas inbördes olikheter (Ad. Noreen). — Deras inbördes jämförelse, gruppering (Ad. Noreen). — Inbördes växling, sammanhang (Ad. Noreen). — Inbördes testamente (A. Quiding). — Inbördes kärlek (Math. Roos). — Inbördes strider (J. Vising).

Ingalunda. Ehuru ingalunda affärsman anser jag (Sophie Elkan).

Inrikes (Sv. Ak.[6]: adv., äfven i förening med subst.; Linder: adv. med häfd som oböjl. adj.; Sundén: oböjl. adj.; Sv. Ak.[7]: oböjl. attrib. adj.; Rydqvist: icke adj. utan adv., kan såsom sammansättningsled ingå i ett subst.). — I inrikes spörsmål (K. Warburg). — Post- och inrikes tidningar (C. D. af Wirsén).

Inte. Det starkaste hos henne är inte blod, inte instinkt utan kunskap (R. G:son Berg). — Naturen är inte god, inte gud (Karl-Erik Forsslund). — Det var buller, inte toner (K. E. Forsslund). — Nya varelser syntes, vandrande men dock inte djur, uppräta men dock inte träd (K. E. Forsslund).

Invärtes (Allmänt: adv.; Sv. Ak.[7], Sundén: oböjl. adj.; jfr J. G. Oxenstjerna 1794: yttre fiender och invärtes oenighet). — Mina invärtes fiender (Ernst Ahlgren). — Ett oafbrutet sorl, ett invärtes

mummel (Karl-Erik Forsslund). — Den invärtes människan (Olof Fryxell). Han talade som bränd af invärtes eld (Huck Leber).

Just. Hvarför skulle just hon vara född som ett lifvets styfbarn! (Axel Lundegård).

Jämförelsevis. När hon dött i frid och jämförelsevis lycka (Per Hallström).

Jämväl. En omedgörlig naturlag råder öfver jämväl andens lif (C. D. af Wirsén). — Anspråk på jämväl sångarbröders bifall (C. D. af Wirsén).

Kanske. Den döde, till hvars ära och kanske glädje stenen är rest (Otto v. Friesen).

Knappast. På den andra får man knappast mat (Per Stolpe).

Knappt. Det lönade knappt mödan att instämma (C. D. af Wirsén).

Lagom (Brate, Sundén: adv.; Sv. Ak.[6]: adv., bör ej böjas l. användas adjektivt; Linder: adv. med häfd ss. oböjl. adj.; Rydqvist oomtvistligt adv., bör ej böjas l. ställas attributivt; Sv. Ak.[7]: oböjl. adj. Från talspråket har dock böjning inkommit äfven i skriftspråket: Koreas lagoma nederbörd (H. K. i Sv. D. 2. 9. 05); den lilla lagoma (Dan); hjortronen voro lagoma att plockas (Hjalmar Höglund); jfr Nat. Beckman (Sv. språkl. s. 166): Planens delvisa misslyckande; Olof Östergren (Nord. Tidskr. 1905, 596): Den brådtomme mannen). — En liten lagom balja (Dan). — Myrar med lagom lutning (Karl-Erik Forsslund). — Ett lagom svar (S. A. Fries). — Med litet lagom stämningsstoff (E—k H—n i Sv. D. 3. 10. 05). — I lagom tid (Hjalmar Höglund, Edvard Lidforss). — Med lagom lärdom (B. Lidforss). — En lagom bris (A. Quiding).

Mest. Den kringsvärmas af otaliga flygfän, mest sländor (K. E. Forsslund). — Blir ungskog, småskog, mest löfträd och busksnår (K. E. Forsslund).

Mestadels. Mellan gamla slott, mestadels ruiner, och gamla kloster, mestadels förvandlade till hotell (Karl-Erik Forsslund).

Måhända. Den onyttige njuter långt lif och måhända välstånd (C. D. af Wirsén).

Möjligen. Möjligen medarbetare i Sv. Biet och möjligen upphofsman till dess artiklar (Karl Warburg).

Nog. Där låg nog allvar under leken (Karl-Erik Forsslund). — Det är nog synd om dem (Karl-Erik Forsslund). — Där fanns nog bete både för ko och get (Walborg Hedberg). — Där fanns nog vemod men också kärlekslycka (Axel Lundegård). — Där fanns nog suckar men också löjen (Axel Lundegård). — Nicander hade nog sinne för det komiska (C. D. af Wirsén).

Numera. Dåvarande ingeniören, numera professorn R. (K. Warburg).

Någorlunda (Rydqvist, Linder, Sundén: adv.; Sv. Ak.[6]: adjektiviskt bruk språkvidrigt; Sv. Ak.[7]: någon gång oböjl. adj.; jfr Ruben G:son Berg, Språk och Stil V: 230). — Hans böcker stodo i någorlunda ordning (Sophie Elkan). — Den någorlunda aktning (J. Mortensen).

Nästan. Det är nästan fullmåne (Karl-Erik Forsslund). — Det blåste nästan storm (Hj. Söderberg). — Han var nästan värd (Anna Wahlenberg).

Också. Ofta är där också regn och dimma (Karl-Erik Forsslund). — Kläder kosta också pengar (Hjalmar Höglund).

Rentaf. Kollegiet antyder, att rentaf Richert skulle vara anstiftaren (Karl Warburg).

Respektive (Sundén: adj.; Sv. Ak.[7]: adv.). — Studiet af respektive författares arbeten (Ruben G:son Berg). — De begränsa sina respektive termer (Ad. Noreen).

Sedan. Lärare, sedan observator (Karl Warburg).

Sedermera. Universitetsbibliotekarien, sedermera professorn (G. Cederschiöld). — Dennes sköna väninna och sedermera maka (Osw. Kuylenstierna). — Hon blef moder till sedermera konung Emund (L. Fr. Läffler). — Docenten, sedermera professorn i Lund (Ad. Noreen). — Dåvarande akademiadjunkten, sedermera professor Hamilton (K. Warburg). — Statssekreteraren, sedermera presidenten v. Carlson (C. D. af Wirsén). — Ett vittert sällskap, stiftadt af sedermera domkyrkosysslomannen Berglund (C. D. af Wirsén).

Slutligen. Den bekante fosforisten, slutligen professorn (Ad. Noreen).

Synnerligen. Af synnerligen vikt (Söd. Läns Tidn. 12. 1. 05).

Så (Af många fattadt som pronomen, af andra som adj.; Sv. Ak.[6] tillåter pronominal användning; Linder föredrager "sådan, dylik eller slik"). — I så fall (jfr danskans "i saa Fald"): Ernst Ahlgren, Nat. Beckman, Bo Bergman, Aug. Bondeson, Fredrik Böök, Cederschiöld-Olander, Sophie Elkan, Karl-Erik Forsslund, S. A. Fries, Aug. Hahr, V. v. Heidenstam, Gustaf Janson, Huck Leber, Axel Lundegård, J. Mortensen, Ad. Noreen, J. Paulson, Annie Quiding, Math. Roos, C. Snoilsky, Gustaf Ullman, Anna Wahlenberg. (C. D. af Wirsén älskar "i sådant fall"). — På så sätt: Ernst Ahlgren, Ebba Björnström, Hilding Celander, Sophie Elkan, S. A. Fries, G. af Geijerstam, Aug. Hahr, V. v. Heidenstam, Hjalmar Höglund, Gustaf Janson, Selma Lagerlöf, K. Ljungstedt, Axel Lundegård, Karl Lundin, J. Mortensen, Ad. Noreen, Maria Rieck-Müller, H. Schück, Hjalmar Söderberg, Anna Wahlenberg. (C. D. af Wirsén skrifver "på sådant

sätt"). — I så måtto: S. Belfrage, Erik Björkman, Sophie Elkan, Aug. Hahr, Tor Hedberg, John Landqvist, Axel Lundegård, Ad. Noreen, J. Paulson. — På så vis: Ernst Ahlgren, Huck Leber, Axel Lundegård, Osvald Sirén, Hilma A. Strandberg, Anna Wahlenberg. — I så hänseende (jfr danskans "i saa Henseende"): G. af Geijerstam. — Så pass tydligt (Joh. Mortensen), måttfull (C. D. af Wirsén). — Så skada (Hugo Hultenberg).

Sällan. En sällan gång (Maria Rieck-Müller).

Särdeles (Brate, Sv. Ak.[7]: adv., Linder, Sundén: bör ej nyttjas som adj.; Rydqvist: språkvidrigt som attributivt adj.; jfr L. Almqvist: med särdeles ögon, en för dem egen och särdeles dager; And. Fryxell: några särdeles hyllningar). — Han sätter särdeles pris på hennes närvaro (Sophie Elkan). — Han hade ej lagt någon särdeles vikt vid (K. Warburg). — Underrättelsen väckte just icke någon särdeles belåtenhet (Karl Warburg). - Det kräfver ej någon särdeles ansträngning (enl. Olof Östergren).

Särskildt. Nu måste jag studera främmande språk, särskildt engelska (Axel Lundegård). — Elaka omdömen om ämbetsbröderna, särskildt de Vigny (C. D. af Wirsén). – Thiers' oblida yttranden om Karl Johan sårade särskildt Beskow (C. D. af Wirsén).

Troligen. Han ägde en troligen hedersman till svåger (P. Hallström). — Ett barn hade plötsligt sjuknat svårt, troligen strypsjuka, hos grosshandlaren (Hj. Söderberg).

Tämligen. Sedan är det tämligen slut med det klassiska (Joh. Mortensen).

Ultra (Sv. Ak.[7]: adv., predik. adj.). — Från ultra vänster till ultra höger (Karl Warburg).

Ursprungligen. Ursprungligen kardinal, sedan ståthållare (K. Warburg). — Gammal-jehovismen skildras såsom ursprungligen soldyrkan (K. Warburg).

Utombys. I säkerhet för utombys konkurrens sökte skråmästarne afstyra den inbördes konkurrensen (Emil Sommarin).

Utrikes (Rydqvist: icke adj.; Brate, Sundén, Sv. Ak.[7]: oböjl. adj.). — Utrikes resa (Sophie Elkan). — Utrikes (= för utrikes afdelningen) redaktör (K. Warburg). — Chef för utrikes ärendena (C. D. af Wirsén). — Utrikes angelägenheterna (C. D. af Wirsén).

Utvärtes (Rydqvist: adv.; Sundén, Sv. Ak.[7]: oböjl. adj.). — Det mekaniska och utvärtes beskrifvandet (Fr. Böök). — Den utvärtes människan (Olof Fryxell). — Af så utvärtes natur som möjligt (Ad. Noreen). — Mera utvärtes synpunkter (Ad. Noreen). — De utvärtes förhållandena (Ad. Noreen). — I utvärtes mening (P. Wikner).

Visserligen. Blott i Wien, visserligen hufvudorten, uppstodo 388 nya tidningar (Otto Sylwan).

Väsentligen. Här betraktades förslaget såsom väsentligen Richerts verk (Karl Warburg).

Yttermera (Sv. Ak.[7]: adj.). — Till yttermera visso (Walborg Hedberg, Ad. Noreen, C. D. af Wirsén). — Till yttermera eftertryck (Signild Wejdling).

Åter. Hans lif hade varit kvinnor, kvinnor och åter kvinnor (Axel Lundegård).

Åtminstone. I råheten finns det åtminstone sanning (Ernst Ahlgren). — Där finns åtminstone människor (Karl-Erik Forsslund).

Äfvenledes. Begäret att efterapa allt utländskt innebure äfvenledes vådor (C. D. af Wirsén).

Med dessa prof har jag endast velat påvisa, hvilken lifskraft denna grupp af adverbattribut utvecklar hos våra författare. Väl är det sant, att åtskilliga af de anförda uttrycken vittna om sina upphofsmäns vårdslöshet i språkbehandlingen, men det finns dock bland dem sådana, som äfven de känsligaste fingranskare måste taga för goda. Vi stå inför ett alternativ. Antingen äro vi nödsakade att förvandla en hel mängd adverb till adjektiv, eller också måste vi, för så vidt vi låta våra gamla adverb förbli adverb, erkänna deras funktion af adverbattribut. Och då det väl bär emot att rubricera *just, inte, endast* o. dyl. bland adjektiven, torde det utan tvifvel vara lämpligast att erkänna det præpositiva adverbattributet som en äkta satsdel i vårt modersmål.

Nyköping i maj 1906.

J. E. Hylén.

Oförvägen, förvägen och liknande.

Doc. Th. Hjelmqvist har i sin broschyr "En ny källa för vår fosterländska odling" (Lund 1893) s. 60 f. fäst uppmärksamheten på den intressanta egendomligheten i vårt språk, att det nysv. participiet *oskärad*, "orenad, ohelgad", stundom, då det står adjektiviskt, i modern svenska användes i betydelsen "ofläckad, skär, ren". Till de exempel han där anför, har han sedan S. o. S. I s. 188—190 och II s. 48 fogat nya, som ytterligare ökats af R. G. B. i S. o. S. IV s. 237 f. Hjelmqvist visar (S. o. S. I s. 190), att orsaken till att ordet fått denna den ursprungliga och vanliga betydelsen diametralt motsatta bemärkelse ligger i den analogiska anslutningen närmast till andra med *oskä-* börjande particip av liknande betydelse: *oskärad, oskändad* och vidare till *ofläckad, ogrumlad*, o. d. Bidragande faktorer anser han vara dels, att *skärad* sällan nyttjats adjektiviskt, dels att såväl *skärad* som *oskärad* huvudsakligen äro "litteraturord" och över huvud *skärad* i följd av verbets ringa frekvens ej stått fullt levande för språkmedvetandet. Han betecknar ordet som ett "språkligt kuriosum" och därtill kan han väl ha rätt. Denna egendomliga betydelseförändring är dock icke — som han synes tro — enastående i vårt språk. Jag skall i det följande anföra några paralleller.

Ett par ord, som synas stå i fullkomligt samma förhållande till varandra som *skärad* : *oskärad* äro de förut uppmärksammade *förvägen* : *oförvägen*. (Se Noreen Spridda studier s. 40). Noreen menar där, att *oförvägen* genom anslutning till *oförfärad, oförskräckt* fått betydelsen "dristig, orädd", en

betydelse, som ursprungligen tillkommit *förvägen* (= ty. verwegen), och anför sålunda ordet som ett exempel på "svensk folketymologi". Hans förklaring av förloppet vid betydelseövergången är, som synes, enahanda med den, som Hjelmqvist anför för *oskärad*, och förefaller — särskilt om man sammanställer de nu nämnda båda fallen med de nya jag i det följande meddelar, fullt övertygande.

En folketymologi är det helt säkert, vi ha att göra med, däremot knappt en svensk. Vid en undersökning visar det sig nämligen att *förvägen* i sv. uppträder långt senare än *oförvägen*.

I språkprovsamlingarna för Sv. Akademins Ordbok finns *förvägen* belagt först hos Pfeif: De habitu et instauratione sermonis suecani 261 (1713), där det heter: *för wägen, förwäga sig* i farlighet, periculis se exponere — — —. *Oförvägen* däremot möter oss redan i L. Petri Oecon. 47 (1559 i hdskr. fr. c. 1575.): [Det] wardher intet annat ther aff (av barn, som ej uppfostras strängt) än en hoop villsinthe, offverdådighe, oforwägne, oproriske och skadelighe trälinghar och skalckar.

Hos 1600-talets förf. är *oförvägen* ofta påträffat. Jag anför i det följande exemplen i tidsordning. Först likväl ytterligare ett från 1500-talet.

"Han gaf sigh uthi strijden oförvägit och uthan alt betänkiandhe." L. Petri Krön. 16 (1559).

"The oförwägit lupe på vdden." P. Erici Postilla 1: 9 f. Övers. 1582 fr. ty. (Sthlm 1606—08).

"Hoffolck — — — ganska oförwägit til att bedrifwa allehanda laster och skam." Schroderus J. Magni Svea och Götha crönika 216 (1620).

— — — "du (Mars) wänder alt i Werlden är / up-ned; och alt förstörer. / Thet hålle wij för ingen konst. thet kan / Hwar oförwägen Wåghals." Stjernhielm Fredz-afl. 2. Intr. (1649).

— — — [de som] "lefwa i itt förargeligit lefwerne,

såsom Gudz ordz wanwyrdare — — — öfwerdådige och oförwägne swäriare, — — —." Emporagrius i K. O. F. II. 2: 71 (c. 1655).

(Gud är långmodig) "Doch skal ingen här uthaf göra sigh oförwägen at synda på Gudz barmhertighet." ib. II. 2: 50.

"Ketil war — — — framsoff, lärwijs, tiltagse och oförwägen." Verelius Götriks och Rolfs saga 75 (1664) (isl. hin aleitnasti).

"Krijg gör ett Land och Folck meera syndigt, meer oförwäget, meer oachtsamt i Gudz tilbörlige tienst — — —." H. Spegel Ett afbrutet olivelöf A. IIII a (1675).

"— — — wår sonn är unger, och intet att lijta på, dock oförwägen och obetenkt; — — —." Runhielm Thorst. Vik. 10 (1680).

"— — — the hafwa warit som öfwerdådigast och oförwägnast." Svedberg Sabb:ro I 317 (1689).

Sigurd Hiort war tolf år gammal, när han slog ihiäl then oförwägna Slags Kämpen Hildebrand uti enwigz kamp." Peringskiöld Heimskringla 1: 67 (1697)[1].

"thet året som han (Alexander d. st.) dödde, blef han — — — likare en Försagd och Miält-siuk Qwinna än en — — — tapper och oförwägen monarch. M. G. Block Prognostikon 88 (1708).

Det ovan citerade exemplet på *förvägen* var, som nämnt, från 1713 (Pfeif). Över huvud synes ordet förekomma mycket sparsamt under detta årh. Jag har endast funnit tvänne belägg från denna tid, nämligen:

"verwägen adj. temerarius, audax, förvägen". Daehnert, Liber Memorialis Germanico-Latino-Suecicus 343 (1746).

(Cora inför prästerna:) "Jag hörde honom icke, lydde honom icke, jag drog honom med mig i afgrunden.

(Xaira:) Förvägna! — Slit henne ifrån honom!" Eurén Cora 111 (1794).

[1] Hos Peringskiöld har jag funnit subst. *öförvägenhet* första gången, i betydelsen "oförskräckthet".

Vad det förra citatet beträffar, är det anmärkningsvärt, att *förvägen* där just förekommer som översättning till det ty. *verwegen*. Det ligger nära till hands att tänka sig, att *förvägen* just därför kunnat smyga sig in — eller av förf. som avsiktlig opposition mot ett förvänt språkbruk satts — i stället för det i hans såväl som samtidens vanliga språkbruk gängse *oförvägen*.

Det andra belägget tillhörde en långt senare tid, övergången till 19:de årh. Under detta sekel blir *förvägen* mer och mer vanligt.

Oförvägen däremot är antecknat ganska ofta från 1700-talet. Nedan följa några exempel:

"— — — den som oförwägit wågar sig i fara, den förwillar Ordningen och Krigsagan." (adv. använt). Ehrenadler Telemach 466 (1723).

"Thet lilla röfware-skiep, som allenast med 20 canoner besatt war, tå theremot thet större 45 drog, bewiste sig mycket oförwägit — — —". Humbla 261 (1740).

"Man borde giöra åtskillnad emellan syndare, och icke med lika ögon anse botfärdiga och dem, som ännu oförwägit fortforo i sina missgierningar." Bælter Jesu Hist. III 319 (1756).

"Bärgsmän och Bönder oförvägne af segern — — — spridde sig öfverallt i den intagna staden, — — —." Dalin Hist. III 33 (1760—67).

"Det är faseligt, hvad desse Fiskare äro oförvägne — — —." N. C. Frijs. Övers. VAAH. vol. XXXII 46 (1771).

Med avs. på det nyss från Daehnerts ordbok citerade *förvägen* förtjänar det att anmärkas, att Lex. Linc. (1640) översätter audax med *oförvägen*, likaså Wolimhaus Syllabus (1649). H. Sjögren återger i sin ordbok (1775) temerarius med "*oförvägen*, öfverdådig, obetänksam". I Möllers Teutsch-Schwedisch etc. (1785) finner man ty. *verwegen* översatt med "*oförvägen*, öfverdådig". Detta synes styrka den av mig nyss uttalade förmodan rörande tillkomsten av *förvägen* hos Daehnert.

Med dessa exempel för ögonen och med kännedom om beskaffenheten av de nämnda språkprovsamlingarna, ur vilka de flesta äro hämtade, kan man ej antaga, att det skulle bero på en tillfällighet, att ordet *förvägen* ej är antecknat mer än två ggr före 1700-talets slut (och av dessa två exempel synes det ena -- det hos Daehnert — som nämnt, kunna bero på lapsus eller avsiktlig opposition mot gängse språkbruk, och det andra, såsom åtskilliga av Pfeifs uppgifter över huvud böra tagas med en viss försiktighet), utan, när tiden för de båda ordens uppträdande i sv. ställer sig så, som ovan visats, kunna vi icke antaga, att *oförvägen* på svensk botten utvecklat betydelsen "orädd, oförfärad" ur *förvägen*. I stället måste vi förutsätta, att det redan vid inlåningen haft denna betydelse.

Förvägen är = nht. verwegen, mht. verwegen, "frisch entschlossen, etw. aufs Spiel setzend" adjektiviskt använt particip till reflexiva verbet mht. sich verwëgen "sich auf die Glückswage legen, sich (auf geratewohl) frisch wozu entschliessen" (Lexer). Men något *unverwegen finns icke upptaget varken i nht. eller mht. ordböcker.

Den mlt. motsvarigheten till mht. verwegen heter vorwegen. Det översättes av Schiller-Lübben med "der überwiegende Macht hat oder zu haben glaubt, äusserst kühn ist" och är particip till refl. verbet sich vorwegen "sich (rücksichtslos) wozu entschliessen". I mlt. finner man även ett unvorwegen "adj. was sich nicht bewegen, heben lässt, ungemein schwer" (Schiller-Lübben). Nämnda lexikon anför blott två exempel på ordets förekomst:

"He moste sin cruce sulven treghen, Dat was grot unde unvorweghen, Dat he des nicht draghen konde." Anselm v. 768.

"Do nu de Keiser na Rome was theen (= tênde) de Romere hȫuen sick up unvorwegen, Unde thogen dem eddelen Keyser entyegen." Octav. f. 3ᵇ. Lübben "Bildl. 'unerschüttlich, unerschrocken, muthig'".

I det sist anförda exemplet har unvorwegen uppenbarligen alldeles samma betydelse, som det sv. *oförvägen* har i de ovan anförda exemplen. Men denna betydelse anser Lübben vara uppkommen genom bildlig användning av unvorwegen i den betydelse, det hade i det första belägget, där det betecknade "etwas was sich nicht bewegen, heben lässt, ungemein schwer", alltså negerad form till ett adjektiverat part. vorwegen, som hör till det *ej* reflexiva vorwegen "bewegen, fortbewegen".

Det är givetvis svårt att endast med stöd av detta ringa material uttala sig om förhållandet mellan dessa ord och deras betydelser. Ehuru jag icke vill förneka, att en bildlig användning av unvorwegen "immobilis" i bemärkelsen "unerschrocken, mutig" vore alldeles otänkbar, tror jag dock icke, att denna betydelse på det sättet är härledd av den förra.

Fastmer håller jag för sannolikt, att unvorwegen utvecklat betydelsen "unerschrocken, mutig" ur det till det refl. verbet hörande participet vorwegen genom anslutning närmast till det liktydiga unvorver(e)t, unvorvar(e)t, vidare kanske till unvorschemet, alltså på ett sätt fullkomligt analogt med det, varpå *förvägen* enl. Noreen i svenskan skulle ha blivit *oförvägen*, och med det, varpå *oskärad* blivit lika med *skär, ofläckad*. Efter att ha antagit denna nya betydelse har ordet enligt min mening inlånats i sv. Tidpunkten för ordets uppträdande i vårt språk gör det synnerligen antagligt, att ordet från lågtyskan kommit till oss.

Förvägen åter kan ju, formellt sett, vara identiskt såväl med det ht. verwegen som med det lt. vorwegen. Att döma efter den tid, då det först uppträder i vårt språk, slutet av 1600-talet eller 1700-talets förra hälft, kan man väl anse för avgjort, att det kommit till oss från ht. Att det lyckats vinna burskap hos oss, oaktat det har alldeles samma betydelse -- "oförfärad" -- som dess formella negation, det redan naturaliserade *oförvägen*, är kanske ägnat att väcka någon förvåning. Måhända har det stötts av anslutningen till *förvägen*

(= nht. verwogen), en yngre participialbildning till samma verb, som helt säkert för svensk språkkänsla associerat sig med det äldre nsv. *förvåga, förvåga sig*, och med det moderna *våga*. Dessutom har man väl anledning antaga, att orden, av utländsk börd, som de äro, och utan anslutning till motsvarande verb, till sin egentliga betydelse aldrig stått fullt klara för språkmedvetandet.

Hos förf. från det sist förflutna årh. förekomma *förvägen* och *oförvägen* om varandra, utan att jag med det material, som stått mig till buds, kunnat konstatera någon avsevärd skillnad i frekvens eller stilvärde. —

En annan parallell till denna egendomliga företeelse är *oförmäten* i betydelsen *förmäten*. Härpå kan jag dock endast anföra ett enda belägg. I M. Roos bok "Genom skuggor" 211 (1891) läser man:

"Men nu får pastorn igen förlåta, att jag ä' så oförmäten, men jag säger rent ut, som jag tänker — — —."

Det dithörande subst. har jag funnit två ggr i motsvarande betydelse, dock hos samma förf.:

"Ja, nu får jag allra först be pastorn förlåta min stora oförmätenhet att komma så här — — —" ib. 207.

"Och di troende — — — ja, nu säger jag sanningen rakt ut, som den faller mig på läppen, och pastorn får förlåta min oförmätenhet, men si skrymta, det har jag nu aldri' kunnat me', förstås, — — —" ib. 209.

Den talande — densamme på alla tre ställena — är en gammal norrländsk arbetare.

Här är det tydligen associationen med *oförskämd* och i andra hand väl *oblyg*, som skapat *oförmäten* med betydelse av *förmäten*. Beaktansvärt är, att även detta ord är ett lånord. utan anslutning till något verb och utan riktigt fast rot i det språkliga medvetandet. —

Ett tredje likartat exempel är *ofredad* i betydelsen "ostörd. i fred, fredad". Det enda belägg härpå i litteraturen, jag känner, är följande:

"I de orter, där Bäfrarne länge hushållat ofredade, förvandla sig dessa dammar genom årliga omlagringar til starka Wallar, som kunna emotstå det wåldsammaste anfall af watn och is." Ödmann Hearne's resa 149 (1798)[1].

Ofredade är här lika med *fredade, i fred.* Tydligen är det närmast *ostörda,* som givit anledning till förbytningen.

I de båda sista fallen är den nya betydelsen blott occasionell. Vad *ofredad* angår, är det väl ej heller troligt, att den någonsin kommer att bli usuell, eftersom participets samband med verbet *ofreda* är klart och verbets betydelse fullt levande. *Oförmäten* däremot synes i dessa båda avseenden alldeles jämställt med *oförvägen.* Det förefaller därför inte alldeles otänkbart, att dess nya betydelse en gång skulle kunna bliva allmän.

Lund i Juni 1906.

Axel Lindqvist.

[1] För detta exempel har jag doc. E. Olson att tacka.

Smärre bidrag.

8. *Ett ålderdomligt lettiskt språkprov.*

I Språk och Stil, VI, 80 meddelar prof. Noreen efter bibliotekarien Bygdén följande språkprov, om vilket denne senare förmodar, att det "till äventyrs torde vara det älsta tryckta prov på Stockholms hemliga busspråk":

Walde Baggates Nabbages
Abschählojees pahr Attraitneems,
Barinims Gruteems Seweems,
Awidsan pahr teems Grätsnekeems.

Dessa rader stå att läsa i första numret av den i Stockholm år 1768 tryckta tidningen *Philolalus* (*Philolaus* i Språk och Stil är tryckfel) *Parrhesiastes Secundus*. Redan en flyktig blick på detta språkprov övertygar oss om att "Stockholms hemliga busspråk" på 1700-talet var *lettiska*.

Återgivet med vanlig lettisk ortografi torde språkprovet ha följande utseende:

Waldi bagatus, nabagus,
Apſchehlojees pahr atraitneems,
Bahriņeems, gruhteems seeweems,
Aridſan pahr teems grehzneekeems.

Ordagrant tolkat:

Du har makt över rika [och] fattiga,
Du förbarmar dig över änkor,
Föräldralösa [och] havande kvinnor
Samt även över de syndare.

Då i lettiskan imperativus och pres. ind. ha samma form, så skulle man också kunna översätta:

Håll i ditt hägn rika och fattiga,
Förbarma dig över änkor
etc.

Efter anförandet av denna lettiska strof tillägger Lannér: "hvilket jag af Melodien kände för en morgonpsalm". Universitetsbiblioteket äger en i Mitau (Jelgawa) år 1824 utgiven lettisk psalmbok. Jag har i den sökt men ej lyckats återfinna strofen.

Såväl språk som ortografi förete en del likheter med 1586 års lettiska Katechismus, vilken finnes utgiven av Bezzenberger i andra delen av Litauische und Lettische Drucke des 16. Jahrhunderts (Göttingen 1875).

Jag har läst första raden som *waldi bagatus, nabagus*. Texten uppvisar däremot *e* i alla tre ordens slutstavelser. Samma egendomlighet återfinnes i Katechismus: "In Ableitungs- und Endsilben vertritt *e* häufig vollere Vocale" (Bezzenberger, l. c., s. XIV), t. ex. desmette (= *desmiti*), bowszle (= *bauschl'i*), mathe (= *mati*), ilge (= *ilgi*) samt czittes dewes (= *zitus dîwus*), szewe (= *sẽwu*), thewe (= *têwu*), loulibe (= *laulibu*), greekes (= *grékus*), muerrones (= *mirůńus*), baryoſchenne (= *baŕůschanu*). Vad dubbelskrivningen *bb, gg* angår, så är den i lettiskan vanlig, i det alla konsonanter dubbelskrivas efter kort vokal.

Attraitneems kan formellt vara dat. plur. såväl till mask. *atraitnis* 'Wittwer' som till fem. *atraitne* 'Wittwe' (jfr nedan). Jämte *atraitnis, -tne*, som är den äldre formen, finns också *atraiknis, -kne* (med *-kn-* av *-tn-*), jfr *wirkne* (av **wirtne*), se Leskien, Bild. d. Nom., 378.

I *awidsan (= aridſan)* är *w* felläsning eller tryckfel (hos Lannér eller hans källa) för *r*. Felet kan ha uppkommit därigenom att originalet haft *arridsan*, där de två *r*-typerna av någon i språket ej kunnig läsare uppfattats som *w*.

Prep. *pahr* eller *par* (se Bielenstein, Lett. Sprache, II, 301 ff. och Endzelin, Latyšskije predlogi, I, 150 ff.) förbindes i sing. med ack., men i plur. liksom alla lettiska prepositioner med dat. (jfr förf., Språkvetenskap och stilistik, s. 14).

Sitt intresse har språkprovet huvudsakligen på grund av de av *pahr* styrda ålderdomliga dativformerna på *-ms*, som (frånsett pronominalformerna *mums* 'åt oss', *jums* 'åt eder') numera endast finnas bevarade dialektiskt, se Bielenstein, Lett. Spr., II, 34 f., 86. I fornlettiskan voro dativformerna på *-ms* ännu de vanliga. I 1586 års Katechismus, där dat. plur. förekommer endast under denna form, har jag räknat över 100 belägg (frånsett *mums* och *jums*).

Vad för övrigt dessa former angår är det egendomligt, att maskulinformen *-eems* (Bielenstein *-îms*) användes även för femininum: *gruteems seweems* (= **grûtâms *sẽwâms*) och väl även *attraitneems* (jfr ovan). Då *ee* å övriga ställen betyder *î (abschähljojees, gruteems, seweems, grätsnekeems)* och *ẽ (teems)*, d. v. s. användes på samma sätt som i nuvarande skriftspråk, så är det mindre sannolikt, att med *eems* här åsyftats femininändelsen *-éms* (nu *ém*) med långt *e*. Långt *e* skrives *äh* i *abschähljojees* och *ä* i *grätsnekeems*. Dock vill jag tillägga, att Katechismus har ett par ex. på *ee* i betydelsen *ē*, t. ex. *ar greekims* (= *ar grékĭms*).

Diftongen *ee* (= *î*, *ẽ*) återgives med *i* i barinims (= *bârĭn̂ĭms*) samt med *e* i seweems (= *sẽwîms*) och grätsnekeems (= *grézn̂ĭkĭms*). Även Katechismus har *i* och *e* i betydelsen *ĭ*, *ẽ* (Bezzenberger, l. c., s. xv), t. ex. no wuessims schims bouszlims (= *nů wisĭms schẽms bauschl'îms*), szewe (= *sẽwu*).

Synkopering av *i* finns i grätsnekeems (= *grézn̂ĭkĭms* i st. f. *grézinĭkĭms*). Samma synkoperade form *grehzneekeem* har jag återfunnit i 1824 års psalmbok (ps. 547, s. 482).

Om man med supplering av *pahr* läser tredje raden

Bahrĭn̂eems, pahr gruhteems seewеems,

så blir den i likhet med de övriga 8-stavig. Diftongerna betraktas naturligtvis endast som en stavelse.

9. *Ett par ryska strofer.*

Den i Språk och Stil, VI, 78 meddelade ryska strofen lyder korrekt skriven på följande sätt:

Požálujsta, požálujsta,
Málenьka sudárynja,
Pročь, pročь, statь takój,
Stára bába jagá.

D. v. s.

Var så god, var så god,
Lilla härskarinna,
Bort, bort, stanna där du är,
Gamla skogsrå.

Med anledning av detta språkprov har prof. Noreen mottagit följande brev:

H. Herr Professor!

Beträffande den i "Språk och Stil" intagna "språkliga nöten" n:o 10 kan jag meddela följande:

Uti min samling af musikalier för guitarre solo befinner sig ett arbete af Giuliani, hvars titel lyder sålunda: 6 variazioni per la Chitarra sul Aria Russa |: Pascialuite Sudarina :| Composte da Mauro Giuliani. Op. 64. N:o 2324. In Vienna presso Artaria & Compan. Pr. 20 X, C. M. Den fullständiga texten till visan är vid temat utsatt, hvilket är något högst ovanligt vid guitarresolosaker. Såsom af bilagda afskrift synes, är första ordet något afvikande stafvadt, neml. "Poschaluite". Då jag icke är kunnig i ryska språket, kan jag icke afgöra, huruvida denna folkvisa är originalet till nöten n:o 10; det kunde ju tänkas, att flere sådana visor kunde börja med samma ord, eller att någon variant föreligger.

Sthm $^{18}/_{5}$ 06.

Med utmärkt högaktning
C. O. Boije af Gennäs
Civilingeniör, Matematiker vid Lifförsäkr. Akt.-Bol. Victoria, Stockholm.

Den av C. O. Boije af Gennäs meddelade visan har följande utseende:

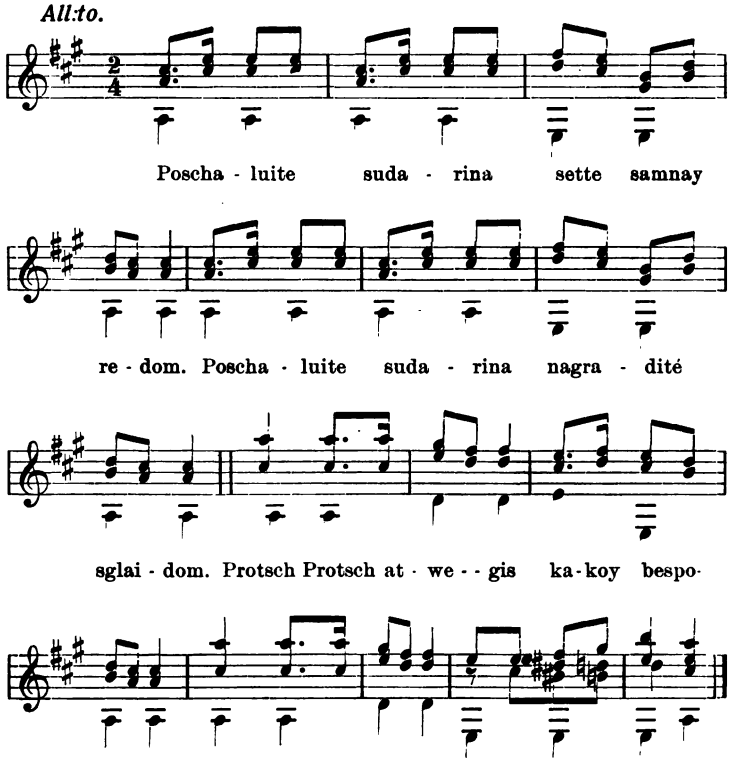

I vanlig rysk transskription och översatt ser den ut på följande sätt:

Požálujte, sudárynja,	Var så god, härskarinna,
Sjádьte so mnoj rjádom;	Sätt dig bredvid mig;
Požálujte, sudárynja,	Var så god, härskarinna,
Nagradíte vzgljádom.	Belöna [mig] med en blick.
Proč, proč, otvedís,	Bort, bort, ge dig i väg,
Kakój bezpokójnyj:	Du är så orolig;
Proč, proč, otvedís,	Bort, bort, ge dig i väg,
Ljubví nedostójnyj.	Du är ej värd kärlek.

Originalets *at-weg-is* torde bero på att i rysk skrivstil *g* har betydelsen *d*. Övriga avvikelser i skriften inses av sig själva.

10. *En rysk dansvisa.*

Den ib., sid. 78 f. efter kapten U. v. Feilitzen meddelade dansvisan:

Från kåkan å till húvar å till söderinna pátina
Pókantjé å pókantjé å sjlésjli sjlésjli sjlésmå tre

tolkar jag på följande sätt:

Von kak onó ty-lъ u vorotíl?
Sudárynja, podí-na!

Pokončí, a, pokončí!
A, šli, šli, šli, šli, šli, smotrí!

De accenter, jag här utsatt, äro de i prosan förekommande. I folkpoesien, särskilt vid sång, få orden ofta en annan accentuering. Den första raden accentueras vid sång (de oaccentuerade *o*-vokalerna skriver jag i överensstämmelse med uttalet som *a*):

Von kák anó ty-lъ
ú varótil.

Överensstämmelsen blir då alldeles påtaglig. Frånsett *h* i *húvar* (i st. f. *úvar*) har den "svenska" texten endast en avvikelse från den ryska, nämligen "från" (i st. f. *von*). Denna avvikelse är tydligen framkallad dels genom de båda stavelser, hvilka uppfattats som "till" (*ty-lъ* och *-til* i *varótil*), dels på grund av den delvisa ljudlikheten.

Översatt lyder strofen:

Se här, är du inte som vändbommen på en väderkvarn?
Härskarinna, gå då! —
Sluta, o, sluta!
Skicka, skicka — men se dig för!

Som man ser, passar den första radens text till de samtidigt utförda dansrörelserna, se anf. st., sid. 78.

Å sjlésjli sjésjli sjlésmå tre skulle man också kunna tänka på att återgiva med

A, šlëš6-li, šlëš6-li, šli, smotrí!

vilket gåve ungefär samma mening. Men då *ë* uttalas som *o*, kommer man ej originalet så nära som vid den å föregående sida lämnade tolkningen, vilken även syntaktiskt synes mig bättre.

En annan tolkning, som måhända skulle ge ännu bättre mening men som jag förkastat på grund av dess större avvikelse från originalets text, vore: *A, ne šalí šalí, smotrí* (Ack, gör inga dumheter, tag dig i akt), jfr refrängen *Oj, Vánьka, Vánьka, ne šalí* ur en rysk folkvisa (se Recueil de chants populaires russes, Moskva 1892, s. 125 f.). Med denna tolkning bör *podí-na* i andra raden snarast översättas: 'kom då!'.

Tore Torbiörnsson.

11. *Inom, utom.*

De gamla fornsvenska förbindelserna med *innan, utan* av typen *innanrikis* ha redan tidigt börjat delvis rymma fältet för kortare former av typen *inrikis*. Längre fram i tiden få de emellertid uppta ännu en kamp, i vilken de nästan fullständigt ha besegrats, nämligen med uttryck, där förlederna utbytts mot *inom, utom*. Detta sammanhänger naturligtvis med att dessa prepositioner i rumsuttryck efterträda de gamla *innan* och *utan*, af vilka det förra nu begagnas blott om tid, det senare för att beteckna en brist.

Angående uppkomsten av *inom, utom* antar Rydqvist Sv. Spr. L. V. 159 ff. (särskilt s. 162) att de återgå på gamla sammanställningar *ut um* och *in um*. Av dessa förekommer emellertid i fornsvenskan blott den förra, och detta sällan samt växlande med *utan um*. Kanske vore det därför försiktigare att anta att *utom* först bildats genom sammanställning, och att först sedan det kommit mer i bruk 'innan' omstöpts till *inom* efter analogin av 'utom' fördrivande 'utan'.

Från Gust. I:s Bibel anför Rydqvist sammanställningen *utan om*, men icke *in(nan) om*, dock citerar han därifrån ett

'bära thet *inom* forloten', Spegel (1712) anför varken *inom* eller *utom* och Ihre (1769) endast det senare, varjämte han anmärker att *utom* förblandas med *utan*. Detta synes mig tyda på en allmän uppfattning av den art, att uttrycken skulle vara nybildningar, och att *inom* trängt senare igenom än *utom*. Naturligtvis finner man emellertid exempel på växling redan före Ihre. Rydqvist anför t. e. från Lind 1749 *utom thes*, och från 1734 års lag ej blott *thes utan*, utan även 'inom eller utom hägnad', 'innom skipsbord' 'innom Östersiön' jämsides med 'innan Östersiön', 'innan eller vthan bord'.

Kan man då finna någon anledning, varför 'utan' förr fått rymma fältet än 'innan'? Ja, en dylik kan möjligen föreligga, om man betänker, att 'innan' i fornsvenskan icke förekom som konjunktion, under det 'utan' däremot var vanligt även som sådan. Rydqvist anger t. o. m. a. arb. V. 191, att det förra först i det nya språket antagit konjunktionsbetydelse. Vid 'utan' var alltså behovet av ett nytt ord, som kunde överta en del av dess många funktioner, större än vid 'innan', och därför finna vi det också, som sagt redan i fsv. någon gång ersatt av sammanställningarna 'ut um', 'utan um'. När senare även 'innan' började anta konjunktionsfunktioner, gjorde sig även här behovet av ett nytt prepositionsuttryck gällande.

Redan på 1600-talet växla för övrigt formerna på *-an* och *-om* med varandra. Hellqvist, a. arb. s. 200, 205 anför från Girs *innanbordz*, från Messenius *innanlandz*, men från Gustaf Adolf *innom landes*, och om *utomlands* säger han, att det 'heter eller kan under århundradets förra hälft heta *utanlands*, t. ex. *wtanlandz* (Mess. s. 247), jfr *vtan landz* (O. Petri kr. s. 241); däremot senare: *vthom land* (Brasck F. P. s. 33), *vthom Landz* (1683, Samlaren 13: 50)'. Härmed stämmer också förhållandet hos Messenius. Han använder flere gånger 'wtanlandz' 'innanlandz', vilka aldrig växla med *om*-former, däremot två gånger med kortare former på *ut-:* 'them ~ *Vtländes* sänder' s. 116 och 'tå hon *wtläns* war' 254. Hos Columbus Ordeskötsel (förf. 1678) finner man de senare uttrycken med *om*, han skriver s. 6 'fördt krig *utom lands*' och s. 38 'några krushufwun *in-omlans*'. På en jämförelsevis sen uppkomst av *inom, utom*, tyder kanske den sista skrivningen, sammanställd med Hellqvists iakttagelse, a. arb. s. 205, att *utom* på 1600-talet ännu ofta synes ha uppfattats som två ord.

Olof Östergren.

Metriska anteckningar vid Vilhelm Ekelunds öfversättningar ur den grekiska Anthologien.

Vilhelm Ekelund, den formfine och känslovarme skalden, har i åttonde häftet af Ord och Bild för innevarande år infört en öfversättning af valda epigram ur den grekiska Anthologien. Öfversättaren har — med ett enda undantag — återgifvit originalens metriska form. Denna form är i regel elegiens, d. v. s. omväxlande hexameter och pentameter, någon gång uteslutande hexametrar och i sällsynta fall[1] annan metrisk form. Jag skall i det följande ägna någon uppmärksamhet åt dessa Ekelunds öfversättningar, men vill redan nu anmärka, att jag kommer att behandla dem, icke från filologisk synpunkt, utan från den svenska metrikens.

För ett par år sedan hade jag i denna samma tidskrift inne en uppsats om den form, i hvilken den svenska daktyliska hexametern klädde sig hos Strindberg[2]. Det visade sig där att, jämte den vanliga sexfotade formen, mer eller mindre konstnärligt byggd, Strindberg hade äfven icke så få sjufotade verser, och äfven den femfotade typen blandade sig bland sex- och sjufotingarna. Fullt så illa ställdt är det icke med Vilhelm Ekelunds verser. Femfotingar har han alldeles icke producerat, och af sjufotingar har jag blott funnit en enkel kvartett. Men Ekelunds verser äro tillräckligt svaga för att motivera den uppmärksamhet, som här kommer att skänkas

[1] jfr nedan sid. 199 not. 2.

[2] Den daktyliska hexametern hos August Strindberg. En metrisk studie. Språk och Stil 1903.

dem. Och — låtom oss tillägga det — Ekelund intar en så framskjuten plats bland våra yngre skalder, att det är med sorg man ser honom, om också blott tillfälligtvis, vårdslösa formen. Det skulle varit mig mycket angenämare att fästa uppmärksamheten vid en metriskt god öfversättning, men då våra stora skalder tillåta sig att lättsinnigt handskas med den metriska form, de själfva valt, anser jag det vara en plikt att fästa uppmärksamheten därvid, ty det skulle vara en fara för vår litteratur — så väl den i original som den i öfversättning —, om ingen protest höjdes mot invasionen af barbariska former i vår poesi.

Det är dock förvånande att skalder med, som man måste tro, känsligt öra för formen och på hvilkas språk, för att blott nämna en skald, Runeberg skrifvit sina förträffliga hexametrar, så litet hafva schemat för denna vers present för sig, att de kunnat forma sådana vidunder till verser, som dem jag påvisat hos Strindberg och från hvilka icke heller Ekelunds öfversättningar ur Anthologien äro helt fria; och lika förvånande är det, att det kunnat för en begåfvad skald förblifva en hemlighet, hvad det är som utgör charmen i pentameterns delikata form. De, som vilja skrifva svensk daktylisk hexameter eller pentameter, sakna sannerligen icke mönster att bilda sig efter. Jag har redan nämnt ett sådant, Runeberg; söker jag mönster inom öfversättningslitteraturen, tror jag mig främst böra nämna Petterssons Tibullus och Janzons Propertius. Jag skall i det följande taga saken utan all lärd apparat och endast söka vinna erkännande åt vissa, som jag tror, allmänt medgifna metriska sanningar.

Jag antecknar då följande punkter:

A. Den daktyliska ***hexametern*** *består af* ***sex*** *versfötter.*

Följande sjufotingar anträffas i Ekelunds öfversättning [1]:

[1] Jag citerar öfversättningen efter epigramförfattarens namn, epigrammets ordningsnummer inom epigramserien och radens ordningsnummer inom epigrammet.

Leonidas I. 3: Tag, försmå ej honungskakan jämte den sköna oliven[1].
„ VII. 5: Inga rester från rikliga mål du finner hos mig, så lämna.
Meleager II. 16: Näktergalen i lundars djup och svanen vid flodens bräddar.
„ „ 17: Halkyonen i vågornas sorl och under taket svalan.

B. Den daktyliska hexametern består af trestafviga och tvåstafviga fötter med fallande takt, blandade om hvarandra efter välljudets och det språkliga uttryckets fordringar. En tvåstafvig takts metriskt obetonade taktdel bör vara så fyllig att denna versfot någorlunda balanserar den trestafviga takten.

Mot denna regel syndar öfversättaren redan i det första epigrammets första rad, Platon I. 1:

Denna nymfernas vän, den lustiga sångaren grodan.

Här kan man icke undgå att finna att *denna* är en nog svag fot, som föga förmår balansera de följande fötterna i versen. Likartade svaga fötter finna vi allt emellanåt i Ekelunds öfversättning t. ex. *bleka* Anyte V. 3, 4, *breda* Meleager II. 9, *arma* Palladas II. 1 etc. Jag anser det öfverflödigt att här hopa exempel. — Emellertid vill jag medge att det gifves så väl praktici som teoretici, som icke eller högst lamt hålla på denna regel.

C. De båda stafvelserna i den trestafviga fotens obetonade taktdel böra vara svagtoniga.

Den kursiverade trestafviga foten i Platon[2] II. 1:

Alltså beträdde vi *nu den högtidliga* lunden och funno

är skäligen tung, på den grund att *hög* har för stark accent. En sådan fot liksom hejdar en vid uppläsningen af versen. Ännu tyngre äro trestafviga fötter, sådana som *vapenlös* (Platon II. 3), i synnerhet om den motsättes den följande lätta tvåstafviga foten *utan*[2]. I samma vers förekommer äfven den

[1] Denna vers börjar för öfrigt med ett regelrätt fyrfotadt trokaiskt kolon.

[2] Jag tror nämligen icke det är öfversättarens mening att läsa *vapen/lös, utan.*

tunga trestafviga foten *skönböjda*. Andra af samma skäl tunga daktyler ha vi t. ex. Anyte V. 1: *stått invid*, Antipater I. 2: *åkerjords*, Antipater II. 5: *källsprånget*, 6: *tallösa*, Meleager I. 3: *kärleksfull*, I. 6: *omåttlig*. Exemplens antal kunde lätt mångdubblas. — Äfven rörande denna punkt nödgas jag medgifva att den är teoretiskt och praktiskt omtvistad. Men versens välljud synes mig dock kräfva att så väl denna som föregående regel iakttages vid byggandet af svensk episk hexameter.

D. Den femte foten bör i svensk hexameter knappast tillåtas vara tvåstafvig. Om tvåstafvig takt någon gång intager denna plats, bör den föregås af trestafvig takt. Jag sammmanför här felen mot dessa regler:

Anyte	III.	1: Aldrig nu mer i det segeluppfyllda *hafvet* tumlar.
Leonidas	I.	5: Mottag äfven från yppiga *klasen skilda* bären.
„	III.	1: Hades' dystre tjänare, du som med *svarta* skeppet.
„	VII.	5: Inga rester från rikliga mål du finner hos *mig*, *så* lämna [1].
Mnasalkas	I.	1: Se, i den sorlande *strands* sköntjämna *bryn Hafs* — Venus.
Meleager	II.	5: Dagg, ljusglänsande, *väller fin ur Eos'* sköte.
„	„	10: Snabbt i Zephyrens *fläkt, och mäktigt sväller* seglet.
„	„	15: Fåglarnes *folk med sång uppfyller rymden* vida,
„	„	16: Näktergalen i lundars djup och svanen vid *flodens* bräddar [2].
„	„	17: Halkyonen i vågornas *sorl och under taket* svalan [2].
Zonas	v.	1: Formad af jordens ler är bägaren *här: jag* dricker.
Glaukos	v.	5: Pan, Pan, kom till Malea, jag *är där, tätt vid* bärget.
Palladas	II.	1: Åh det mänskligas *arma lott! Den tunna* luften.
„	„	4: Åh det mänskliga stolta mod, som af *luft och* bara.
Okänd förf.	IIII.	3: Rundt omkring platåner mig hägna och *späda* lagern.

[1] Egentligen hör versen såsom sjufotad icke hit, men den har med här sammanförda verser gemensamt att näst sista foten är tvåstafvig.

[2] Se förgående not.

Okänd förf. IIII. 5: Främling, gå ej förbi, när sommaren *bränner*, släck din.

„ VI. 1: Främling, vid denna plats må du dröja, dig *bjuder* Venus.

Mot hvad jag här sagt om tillåtligheten eller otillåtligheten af en tvåstafvig femte fot i den svenska episka hexametern kan invändas att de klassiska originalen ofta förete en tvåstafvig takt i versens femte rum [1] och samvetsgranna öfversättare ha därför stundom ansett sig böra återge denna egenhet i originalen. Frågan sticker för djupt för att här kunna principiellt behandlas, men den omständigheten, att på sådant sätt byggda verser icke äro sällsynta hos klassiska skalder, bevisar ingenting för sådana versers välljud på svenska språket. För öfrigt torde denna orytmiska vers hafva väckt opposition redan i antiken, att döma däraf att en skald, sådan som Horatius, helt och hållet undviker densamma i sin rent hexametriska diktning; och hvad svenskan vidkommer, kan jag peka på att hos en skald sådan som Runeberg icke förekommer en enda sådan vers. Göres oss mera vittne behof? Då Runeberg icke en enda gång underlättat för sig versbyggandet genom en tvåstafvig femte fot, så måste det stå i sammanhang med en uppfattning, som utesluter ur svenska poesien en sådan vers. Och en mönstring af vår klassiska hexametriska poesi i original torde stödja denna uppfattning. Men förnimmes redan en svensk hexameter med tvåstafvig femte fot som i någon mån orytmisk, så är det klart att denna förnimmelse af underhaltig rytm i hög grad skall stegras, om tvåstafvig femte fot omedelbart föregås af en eller flere tvåstafviga fötter [2]. — Jag vill i förbigående till-

[1] Dock torde sådana verser vara relativt sällsynta i Anthologien.

[2] Strindberg, som har många hexametrar med tvåstafvig takt i femte rummet, har i det parti, jag undersökt i ofvannämnda uppsats (se not 2 sid. 193) endast två verser, där tvåstafvig femte fot föregås af tvåstafvig fjärde fot:

Blomstrens bröllop den *dölja vill som Zeus sitt* famntag.
Kortsnaggigt gräs, en älfdans med *svamp, en slåtter*blomma.

I den förra af dessa verser är äfven tredje foten tvåstafvig.

lägga att, vid återgifvandet af klassisk poesi, vi böra anse oss bundna af dess form, endast så långt den öfverensstämmer med vårt eget språks kynne.

E. Är den tredje foten tvåstafvig, bör den icke vara bildad af ett ord eller af slutstafvelserna i ett tre- eller flerstafvigt sådant, eller löpa ut i enstafvigt ord, efter hvilket meningspaus inträder. Versen sönderfaller då lätt i tvenne hvarandra fullständigt lika kola t. ex. Nikias II. 3:

Minnas i fjärran kanhända / skall du källan, där Gillo.

Meleager II. 5: Dagg, ljusglänsande, väller / fin ur Eos' sköte.

„ „ 9: Redan på hafvets breda / vågor sjömännen segla.

„ „ 22: Måste ej diktaren också / skönt uttänka om våren?

Marcus Argentarius v. 7: Vet, att bestruken med farligt / lim är eken den mörka.

Okänd förf. I. 7: Strax till det svällande hjärtat / strömmade sångernas anda.

Jag kan tillägga den allmänna anmärkningen att, äfven där Ekelunds vers eljest är väl byggd, den dock ofta saknar tydliga och väl placerade cesurer.

F. I pentameterns senare hälft får icke förekomma tvåstafvig fot [1]. Mot denna regel bryta följande verser:

Anyte I. 4: Lägga sig stilla ned för hennes *bild till* ro.

„ II. 2: Och nu rider dig rundt *templet* pojkarna vildt [2];

[1] Det enda undantag, jag erinrar mig i svensk klassisk poesi, förekommer i Tegnérs "Epigram öfver språken", där i det åt engelskan ägnade epigrammet förekommer följande pentameter:

En hälft stöter du fram, en hälft sväljer du ner.

Parallelismen i tanke och form de båda vershälfterna emellan motiverar måhända här afvikelsen från eljest allmänt vedertagen lag.

[2] I förbigående anmärker jag ett språkfel i versen 3 i detta epigram:

Guden, vid andra täflingar van, *sig gläds* åt den nya.

Anyte	III.	2: Jag mig i lustig lek, aldrig jag *dyker* mer.
„	„	4: Och i dess förstam på nytt skådar min *egen* bild.
„	„	6: Högt upp på stranden: här sofver jag *dödens* sömn.
„	IIII.	2: Stackars Erato nyss, talte till *honom* så:
„	„	4: Döden, hur svart han står öfver mitt *ögas* dag.
„	V.	4: Bleka bild och ej kände hon *Venus* verk.
Asklepiades	v.	6: Blonda vårliga blom dricka mitt *ögas* dagg.
Leonidas	I.	2: Hemlös, flyktig och arm irrar han *jorden* kring[1].
„	„	4: Fikonet grönt och friskt, brutet från *saftig* gren
„	„	6: Detta, Leonidas, dig offrar med *skålens* rest.
„	II.	2: Hvilket bland grönskande vass står öfver *gyttjig* grund;
„	„	6: Friskt och förunderligt klart, *kallt som* Boreas' snö.
„	III.	4: Isiga farkosten står bräddfull af *dödens* folk.
„	IIII.	2: Måste du redan gå bort ifrån *ungdoms* fröjd.
„	„	6: Gläder ej solens klart lysande *middags*ljus.
„	„	8: För mig ur dagen bort hastigt till *Hades* natt![2]
„	VI.	2: Vandrare, skynda och drick. Hades upp*slukar* allt![3]
„	VII.	6: Denna kula i fred, snoka ej *fåfängt* mer;
„	„	8: Alltför uselt för dig — *gack och* rota ej här!
Mnasalkas	I.	4: Dricka och kretsa snabbt *halky*oner i mängd.
Nikias	I.	2: Glad jag dig återigen, *sköna vårens* bud![4]
Antipater	I.	2: Redde din graf jag i torr åkerjords *mjuka* sköt
„	„	4: Gröna säd och ax rundt kring din *hvilo*stad.

[1] Man får en korrekt vershalfva genom att skrifva: *irrar han jorden omkring.*

[2] Leonidas V afviker från den vanliga formen, skrifvet som det är på jambiska trimetrar. Ekelund har efterbildat dem, men råkat gifva den sista versen en jamb för mycket. För öfrigt äro alla verserna utom den första egentligen alexandriner.

[3] Möjligen har öfversättaren tänkt sig *Hades* som tvåstafvig fot och *uppslukar* som trestafvig.

[4] Här observerar man att pentameterns senare hälft har endast tvåstafviga fötter.

Antipater	II.	2: Törstens förskräckliga kval dödad, han *sofver* nu.
„	„	4: Källan bevekte han ej, *sjönk till* marken och dog.
Meleager	I.	2: Rycktes af rånarens hand bort från min *moders* bröst.
„	„	8: Att i sin dröm hon må se *alltid* skyddslingens graf.
Philippus	v.	2: Thrakiens brusande vind älskar ej *näktergalen*.
„	„	8: Falsk är sägnen om skalden *Arion* ej.
Marcus Argentarius	v.	2: Sjung ej så tryggt i dess topp, *hör min* varning och fly.
Antiphilus	v.	2: Svämmar ju väg och stig. Vandraren *vet ej* råd!
„	v.	6: Skilja på äkta ström och på ditt *tomma* larm.
Apollonidas	v.	2: Utvalt och gifvit till pris namnet Den *rena* mig.
„	v.	6: Läskar: hvem nämnde väl ock numer Den *rena* mig.
Glaukos	v.	2: Dafnis kommit förbi *här med* getternas flock.
„	v.	4: Den där popelens bark, *medan hjorden* låg [1].
„	v.	6: — Nymfer, Nymfer, god dag! *Måste strax i* väg [2].
Addäos	v.	4: Gräs han belåten och god, fri från den *tunga* plog.
Palladas	I.	2: Mödosamt släpar jag mig hän mot det *nakna* mål.
„	II.	2: När vårt ömkliga lif här under *solens* ban.
„	„	6: Tomma vinden sig när — skugga och *ingen*ting.
„	III.	4: Herren till haf och jord dessa för*kunna* klart.
„	IIII.	2: Hamnen är här, och trött lägger jag *stilla* bi.
„	„	4: Stolt jag blickar på stolt blickande *lugnt* igen.
Okänd förf.	I.	2: När du bland luftiga berg vallade *fårens* hjord.
„	„	4: Räckte dig grenen af skön glänsande *lager* huldt.

[1] Här alltså återigen en senare pentameterhälft med två tvåstafviga fötter.

[2] Se föregående not.

Okänd förf. II. 4: Sappfo, med lysande hand rörande *lyrans* sträng.
„ III. 2: Späda fot till dig *mörka vägen* gå [1].
„ „ 4: Men här hemma är kvar *bitter gråt och* sorg [2].
„ IV. 4: Svalt och stilla rum stänga från *solen* af;
„ V. 2: Detta för bina, när åter på *vårväg* de.
„ „ 4: Ställde för harar försåt, plötsligt till *Hades* gick.
„ VI. 2: Frid och hvila här *vid sin* glänsande bild.
„ „ 4: Här vid den sköna strands *sakta* sorlande våg.

Det stora antalet verser, som vi här sett trotsa en allmänt vedertagen välljudsregel, förvånar hos en skald, som dock måste känna Bernhard Elis Malmströms formfulländade distikiska diktning och som själf uppger sig känna Tegnérs och Vitalis öfversättningar ur Anthologien; har han icke märkt, hvilken himmelsvid skillnad där är i stämning mellan t. ex. Tegnérs korrekt byggda pentametrar och hans egna verser?

G. Pentameterns båda hälfter böra helst åtskiljas genom så stark cesur, att vid den naturliga uppläsningen af versen paus inträder efter den första halfvan. Leonidas IIII. 2 läser man lätt så, att *bort* föres till första vershalfvan. Då blir emellertid senare vershalfvan metriskt mycket underhaltig. Versen bör läsas så:

Måste du redan gå / bort ifrån ungdomsfröjd.

Äfven så är sista vershalfvan felaktigt byggd, men dock drägligare än om den skulle innesluta två tvåstafviga fötter. Några likartade pentametrar med något oklar cesur förekomma, men jag dröjer ej här vid dem. —

Jag har i det föregående icke kunnat utförligare och djupare motivera mina anmärkningar, och jag tror, uppriktigt sagdt, icke heller att här är behof af någon vidare motivering. Alla mina anmärkningar syfta till ett och samma kraf: *krafvet på versens välljud.*

Emellertid vill jag, innan jag slutar denna uppsats,

[1] Denna vers har idel tvåstafviga fötter och återger således i ingen mån ett daktyliskt schema.

[2] Jfr sid. 200 not 1.

gifva uttryck åt det intresse, med hvilket jag, trots allt, läst Ekelunds öfversättning af grekiska epigram. Man behöfver inte läsa länge för att märka, att det är en skald, som i detta fall tolkat skalder. Jag hoppas att detta Ekelunds besök i den grekiska sångens land icke skall blifva det enda. Han har nogsamt ådagalagt att han med mognad konst kan blifva en kongenial tolk af den grekiska sångens mästerverk.

Göteborg i september 1906.

Johannes Paulson.

Om sättet för dialektala ortnamns upptagande i rikssprået.

Med anledning af Sollefteåbladet af Generalstabens karta.

Den nyligen utkomna sydöstra delen af Sollefteåbladet i skalan 1:100 000 visar i afseende på ortnamnen en viss olikhet mot den några år förut utgifna konceptkartan i skalan 1:50 000. En del af de på kartan förekommande namnen ha undergått större eller smärre ändringar, en del nya namn ha tillagts, och några på konceptkartan förekommande namn äro borttagna. Dessa förändringar bero väsentligen på en genom Ortnamnskommittén för kartverkets räkning sommaren 1905 föranstaltad granskning af kartbladets ortnamn. Undertecknad, som fått i uppdrag att på orten verkställa de härför erforderliga namnundersökningarna, har dels därunder, dels äfven efteråt haft tillfälle att om namnförhållandena inom kartbladets område göra en del iakttagelser, hvilka möjligen kunna ha något intresse för kännedomen om norrländskt namnskick i allmänhet. Sollefteåbladets område synes ganska väl egnadt att representativt belysa detta, då det omfattar bygd af både mycket hög och mycket sen ålder och sträcker sig öfver trakter af Ångermanland och Jämtland, som till språkliga liksom andra traditioner äro ganska olikartade. För efterföljande uppsats har dock hufvudsynpunkten hvarken varit den språkhistoriska eller den kulturhistoriska, utan den af namnens skrifning på kartan närmast framkallade frågan om hur dialektala ortnamn lämpligast kunna behandlas i rikssprāksskrift. Detta är visserligen en ensidig och underordnad synpunkt, men då frågan om sättet för ortnamns upptagande i skrift ännu är ganska ofullständigt utredd och bereder icke blott kartan, utan hvar och en, som har med dylika namns skrifning att skaffa, ofta återkommande svårigheter, torde det vara anledning att söka framdraga det bidrag till dess besvarande, som det här insamlade namnmaterialet inne-

håller. Detta synes också egnadt att låta namnfrågan framstå i viss mån enklare än den förut tett sig, och att i åtminstone några fall för framtiden underlätta ett korrektare och konsekventare namnbruk, äfven där icke några speciella namnundersökningar företagas. Därtill kommer, att till följd af en viss ojämnhet i behandlingen af de på den nu utkomna kartbladsdelen förekommande namnen, en del inkonsekvenser och oegentligheter fortfarande förefinnas, som i det följande skulle kunna aflägsnas eller undvikas. Dessa inkonsekvenser bero hufvudsakligen därpå, att Ortnamnskommitténs granskning af de båda östligaste och de båda mellersta delarna af konceptkartan var väsentligen inskränkt till de på kartan förut upptagna namnen, under det att de nya namnen obesedda inkommo i de transskriptionsformer, hvarmed jag beledsagat dialektformerna. Dessa transskriptionsformer voro emellertid icke gjorda med tillämpning af samma principer, som Ortnamnskommittén sedermera tillämpade vid sin granskning. I många fall var ingen uttänkt princip alls genomförd, utan transskriptionen hade gjorts blott försöksvis eller var uttryck för en uppfattning, som jag under uppteckningarnas fortgång haft anledning att ändra. En något större stadga och klarhet härutinnan har dock synts mig framgå ur den genomgång af samtliga inom kartbladsområdet upptecknade ortnamn, som jag nu efteråt ur transskriptionssynpunkt företagit, äfven om, såsom också i Ortnamnskommitténs arbetsplan framhålles, några bestämda, på alla fall tillämpliga regler ej torde kunna uppställas. Genom att söka närmare begränsa giltighetsområdet för de principer som här, under olika omständigheter, visa sig ha tillämpats och vara möjliga att tillämpa, torde man dock finna, att hela namnmaterialet ganska lätt låter indela sig i skilda behandlingskategorier. Gränser mellan dessa låta sig visserligen ej öfverallt med full bestämdhet dragas, men de gränsfall, vid hvilka man stannar i tvekan, behöfva ej bli någon stor del af det hela. I det följande vill jag söka lemna en framställning af de allmänna synpunkter för namnbehandlingen, som detta material synts mig gifva vid handen, därvid först genomgående en del synpunkter rörande namnvalet, som i detta sammanhang ej torde kunna alldeles förbigås, och därefter, mera fullständigt, de synpunkter rörande behandlingen af namnens form, som framgått ur en med hänsyn härtill gjord klassifikation af kartbladsområdets ortnamn. Till slut uppräknas de namn på den nu utgifna delen af

kartbladet, som i fråga om användning eller form synts mig anmärkningsvärda.

I. Namnvalet.

Med afseende på namnvalet, särskildt inom skogstrakterna, framträda vid de inom kartbladets område upptecknade namnen ganska tydligt några omständigheter, som ha en viss betydelse för namnens relativa användbarhet eller umbärlighet, men som icke synas vara tillräckligt kända eller beaktade. Genomgår man exempelvis alla de på den nu utgifna kartbladsdelen förekommande namnen på berg och höjder, befinns det, att de allra flesta af de hithörande 62 namnen, nämligen minst 41, äro bildade genom sammansättning med namnet på någon annan lokalitet. 6 äro sammansatta med namnet på den by, inom hvars område berget eller höjden är belägen såsom *pɑrɑbærjɑ Paraberget*, uppkalladt efter byn *pɑ`rɑ Para* i Sånga, och *hulstɑklɪpɑn Hullstaklippen* efter byn *hu`lstɑ Hullsta* i Sollefteå. 7 äro gifna efter någon på eller invid berget belägen mera tillfällig bebyggelse, såsom *kvɑɳhusbærjɑ Kvarnhusberget* i Helgum och *gɑmbobærjɑ Gambodberget* (på kartan *Gamboberget*) i Långsele. Detta senare namn kommer af byn Hamres gamla fäbodställe, som äfven gifvit namn åt *gɑmbobɑʃʂɑn Gambodbäcken*, vid hvilken det är beläget. Namnet på bäcken har numera i sin tur kommit att användas om fäbodstället, och berget har utom namnet *Gambodberget* äfven ett annat namn *lɑmyrbærjɑ Ladumyrberget*. Det förra namnet tillkommer bergets norra, mot fäbodarna vettande sida, och det senare, på kartan ej upptagna namnet dess östra, mot Näcksjöån vettande sida, utan att någon topografisk gräns skiljer de med dessa olika namn benämnda delarna af berget, och utan att något gemensamt för det hela gällande namn finnes. 27 af de på kartan upptagna berg- och höjdnamnen äro bildade genom sammansättning med namnet på någon angränsande naturlokalitet, helst en sjö, tjärn, myr eller skogsterräng, såsom *jɑdʃøbærjɑ Gäddsjöberget* och *stɛɳbɪt-jʂɑɳbærjɑ Stenbittjärnberget* i Torsåker, *rømyrbærjɑ Rödmyrberget* i Långsele, *vo̱l-lɪbærjɑ Vall-lidberget* i Sollefteå eller med en förkortad sammansättningsform som *ʃøbærjɑ Sjöberget* i Långsele, hvilket till betydelsen om också icke till ursprunget, kan betraktas som en förkortning af *Norsjöberget*. 21 af de 62 berg- och höjdnamnen äro för folkets nuvarande språkkänsla

icke, eller åtminstone icke tydligt, sammansättningar med namn på någon annan lokalitet. Ursprungligen har dock detta varit förhållandet äfven med flera af dessa, och antalet af de namn, som från början utgjort en direkt beteckning af berget eller höjden själf, blir ett fåtal, hvilket fåtal också i sin ordning ofta visar en prägel af oursprunglig och tillfällig namngifning. De utgöra i några fall en direkt eller genom liknelse gjord karaktärisering af höjden, såsom *tørąsn Torråsen* och *svyŋąsn Svinåsen* i Multrå. Detta senare namn jämte *Galtryggen* förekommer flerstädes inom området som benämning på smala, långa åsar, längs hvilka gärna en väg leder. Det synes ej vara ursprungligt på det berg på gränsen mellan Sånga och Multrå, där kartan utsatt det i öfverensstämmelse med det i byarna vid älfven nu gällande och därför allmännast bekanta namnbruket. Denna användning af namnet *Svinåsen* tycks ha uppkommit genom omedveten öfverföring från den ås inom Öfverlännäs' socken, som bildar bergets fortsättning åt sydost, ehuru denna fortsättning icke är direkt sammanhängande med berget, utan skild därifrån genom de myrar, öfver hvilka sockengränsen går. I Dals socken kallas denna ås fortfarande ensam för *Svinåsen*, och den är där särskildt bekant därför att den gamla, nu föga använda gångstigen från Mo i Dal till Klofsta i Sånga gått längs efter den, uppe på själfva ryggen. Den på kartan utsatta nyare gångstigen går nedanför i en bäckdal på östra sidan. Andra namn härledas från någon särskildt framträdande punkt i berget, såsom *døråbærje Döraberget* i Dal, uppkalladt efter en grotta, som kallas *dǿra* Döra (om formen jämför i det följande under II 5), andra efter någon på berget nu eller förr befintlig inrättning, såsom *olgąsbærje Älggårdsberget* i Multrå, efter en nu försvunnen och glömd älggrop, eller efter djurlif, såsom *ųvbærje Ufberget* i Långsele, eller efter människor, hvilkas namn på något sätt blifvit förbundna med berget, såsom *mąs-samalsbærje Matts-Sammelsberget* och *lapbąʃkuln Lappbergskullen* i Graninge. Intet enda namn utgör ett osammansatt bergbetecknande ord.

På det hela taget förefaller denna namngifning mycket ung och mycket lätt genomskinlig. Visserligen är ofta anledningen till att ett berg erhållit ett visst namn fördunklad eller förgäten, men de ord, som utgöra namnets beståndsdelar, äro i de flesta fall otvetydigt igenkännliga, också där betydelsen icke längre är lefvande för folkets uppfattning.

Det är nämligen ytterst vanligt, att ursprunget till ett namn försvunnit ur språkmedvetandet, äfven om det synes mycket genomskinligt. Där en association med en som ursprunglig ansedd betydelse finns, beror den ofta på senare gissning. Med afseende på exempelvis bergnamnet *røskaln* Röskallen, Ytterlännäs (jfr i det följande under II 6), så tyckes ortsbefolkningen i allmänhet icke kunna säga om det är adjektivet *röd*, som ingår i namnet, eller något annat ord. Och hos dem, som mer eller mindre bestämdt förknippa namnet med adjektivet *röd*, är detta gärna förenadt med och väl också influeradt af en förklarande sägen: att det en gång varit en vådeld på berget, hvarvid toppen lyst så röd, att man fördenskull kallat berget *Rödskallen*. Dylika namntolkande sägner finnas öfverallt, men äro i allmänhet mycket lätt genomskådade som gissningar, och innehålla endast undantagsvis någon äkta tradition om ett namns ursprung. Stundom äro de, såsom i fråga om detta namn, i och för sig möjliga, utan att det finns något, som vare sig vederlägger eller bekräftar. Många gånger anknyta de också till något annat ord än det, som ursprungligen ingått i namnet, och om detta nya ord icke alldeles liknar det ursprungliga, kan namnets form lätt komma att förändras till öfverensstämmelse med en sådan gissningsförklaring. Ännu fortlefvande äkta traditioner om ursprunget till namn äro ofta, kanske oftast, bekanta endast för ett fåtal bland de äldsta eller de traditionskunnigaste inom ortsbefolkningen. Medtoge man äfven på kartan icke upptagna bergnamn eller namn från ännu icke utgifna delar af Sollefteåbladet, skulle flera osammansatta bergnamn komma med, liksom flera här ej representerade sammansättningstyper; men i hufvudsak blir förhållandet detsamma inom kartbladets hela område — liksom inom alla skogstrakter med sen bebyggelse eller med alls ingen fast bebyggelse — nämligen att ett öfvervägande flertal af ortnamnen är af sen och ofta ganska tillfällig upprinnelse.

Därmed sammanhänger, att norrländska ortnamn ofta blifvit för litet traditionsfästa och äfven i andra afseenden kommit att för litet antaga karaktär af verkliga ortnamn för att fullt motsvara hvad en person med namnvanor från andra bygder är benägen att mena med namn. Och de synpunkter, som varit bestämmande vid namngifningen, ha ofta varit sådana, att namnen endast med en viss försiktighet kunna användas till att beteckna naturföremål, som ur topografisk

synpunkt utgöra en enhet. Det nyss anförda namnet *Gambodberget* (i Långsele) visar, att hvad som i första hand menats och alltjämt bland allmogen brukar menas med ett sådant namn, är icke berget som ett helt, ännu mindre det högsta partiet af berget, utan närmast betecknar det den till byn Hamres fäbodar hörande, till fäbodbete använda trakten af berget. Ett sådant namn står nästan på gränsen till att vara appellativum. Genom att länge och ofta brukas om ett särskildt ställe antar det dock mer och mer karaktär af ortnamn, såsom särskildt synes af det vanliga förhållandet, att ett sådant namn blir kvar som benämning på en plats, äfven sedan det ej längre kan användas som appellativum om densamma. Ett nära liggande exempel erbjuder samma namn, *Gambodberget*, i Sollefteå, där det kommer af byn Skärfstas gamla fäbodställe, hvilket legat på södra sidan om berget, men nu flyttats till Norsjön. Det är ej blott berget, som behållit namnet, utan äfven den plats, där fäbodarna stått, men där nu inga hus finnas kvar, kallas fortfarande *gam̱bo̱eŋ* Gamboern (gamla bodarna). Ett annat karakteristiskt exempel på öfvergång från appellativum till nomen proprium erbjuder namnet på ett ställe i byn Ärtrik i Helgum, en slått vid en bäck, hvilken slått nu heter *bǽf̱ʂen Bäcken*. Ursprungligen har den säkerligen kallats *Bäckslåtten* eller *λloṯn̥ op̱ ve bæf̱ʂen* eller dylikt, men nu har *Bäcken* till den grad blifvit namn på slåtten, att själfva bäcken heter *bæḵbæf̱ʂen Bäck-bäcken*. När man har att göra med ett färdigbildadt egennamn, när med en ännu väsentligen appellativ benämning, är ofta omöjligt att afgöra. Någon gränsskillnad finns icke i öfvergången.

Namn af detta slag äro synnerligen vanliga. De kunna uppstå öfverallt, där samma slags förutsättningar förefinnas, och höra därför till dem, som ha allra minst individualiseringsförmåga. De stå de tillfälligt bildade sammansättningarna mycket närmare, än hvad det från riksspråklig synpunkt ser ut. Detta sammanhänger med ett förhållande af rent språklig natur. De norrländska dialekterna i allmänhet, och ångermanländskan i särskildt hög grad, ha nämligen utsträckt bruket af sammansatta ord, i synnerhet dubbelt och flerdubbelt sammansatta, långt utöfver hvad som i andra svenska dialekter och i det allmänna riksspråket är vanligt eller möjligt. Detta är ett så genomgående drag i norrländska dialekter, att ingen, som kommit i någon närmare beröring med norrländsk allmoge, har kunnat undgå att höra uttryck som:

storhäst'n, töråsn-dänn, där hans egen språkkänsla, om den är bestämd af sydsvenska eller medelsvenska språkvanor, skulle kräfva uttryck af typen: *den stora hästen, den torra åsen därborta. Torråsen* har för en icke-norrländsk språkkänsla ett visst tycke af egennamn i jämförelse med uttrycket *den torra åsen,* men så icke i samma grad för den, hvars dialekt saknar möjligheter att bilda uttryck af den senare typen. På samma sätt är för norrländsk dialektal språkkänsla ett uttryck af typen *myren med hvit mossa* någonting främmande; saken uttryckes endast enligt typen vitmæsamyra. Man säger i dialekten ej *Hamres fäbodar* eller *Hamre fäbodar,* utan Hammerboern (*Hamrebodarna*), liksom man ej säger *prästens dräng,* utan prästdränjen eller dränjen åt präst'n, och då byn Hamre har två fäbodställen, af hvilka det ena ligger mera åt-at, d. v. s. närmare hemåt, säger man Hammeråterboern i st. för *Hamre åtre* (eller *hitre*) *fäbodar.* Verkligt ortnamn är en sådan benämning knappast i högre grad än t. ex. Per-Jakobsboern (d. v. s. Per Jakobssons fäbodar). Båda uttrycka närmast ett tillhörighetsförhållande. Men ofta äro sådana namn de enda benämningar som användas, och stundom ha de också öfvergått till att beteckna endast platsen i och för sig, såsom t. ex. *Matts-Sammelsberget* i Sånga. Med detta namn är icke längre förbundet något medvetande om den relation, hvari berget stått till Matts-Sammel. Man vet ej, hvem denne Matts Sammel eller Samuelsson har varit. Men naturligtvis kan ett sådant namn som *Matts-Samuelsberget* ha varit ett verkligt ortnamn äfven innan det förlorat sitt ursprungliga betydelseinnehåll.

Å andra sidan förekommer det ofta, att samma lokalitet vid sidan af ett dylikt sammansatt namn, betecknande vare sig tillhörighet eller grannskap eller någon annan relation till något annat än den benämnda lokaliteten själf, har andra namn af samma bildning, fast gifna från en annan synpunkt, och att därvid det ena namnet i högre grad än det eller de andra är ett verkligt ortnamn. Som exempel på ett dylikt förhållande kan anföras det berg i Långsele, som på kartan kallas *Flucksberget.* Berget kallas också *Hamreberget,* men detta senare namn betyder ej, eller åtminstone ej alltid, precis detsamma som *Flucksberget.* Namnet *Hamreberget* betecknar närmast ej något naturligt begränsadt berg, utan allt berg- och skogsland inom byn Hamres område, och om det också företrädesvis åsyftar *Flucksberget* såsom det mest framträdande, är dock

denna betydelsespecialisering ingalunda fixerad. Namnet *flucksbærja Flucksberget* åter betyder berget vid *flucket* (eller *flucken?*), ett ord, som nu är så godt som dödt för språkkänslan, så att mina sagesmän hvarken voro säkra på dess form eller dess betydelse, endast säkra därpå att ett sådant ord funnits i mannaminne och användts om den lilla myren under berget eller om sluttningen ned till myren liksom äfven om andra likartade ställen i skogen. (Jfr Rietz Dialektlexikon sid. 151 a, under *Flo*). Liksom ofta i motsvarande fall är användningen af namnet *Flucksberget* väsentligen begränsad till byn och dess närmaste grannskap, under det att folk på aflägsnare orter och sådana, som mindre väl känna enskildheterna i Hamres skogsmark och därför ej göra så noggranna distinktioner i namnen, företrädesvis eller uteslutande använder namnet *Hamreberget*. Här är alltså *Flucksberget* det mer pregnanta och mer egenartade namnet. Att det mera bekanta namnet *Hamreberget* icke finnes på kartan, torde vara en ringa eller ingen afsaknad, då det nästan ger sig själft, att berget omedelbart bakom gårdarna i Hamre by skall kunna kallas *Hamreberget*, liksom nästan hvilket annat berg som helst i hvarje annan by med namnet Hamre.

På samma sätt som med ett namn af typen *Hamreberget*, förhåller det sig också med namn af typen *Gäddsjöberget*. Finns det ett berg vid en sjö med namnet *Gäddsjön*, så kan alltid detta berg kallas *Gäddsjöberget*, och i brist på annat namn eller om det egentliga namnet råkat i glömska, kommer berget att jämnt behålla detta i förhållande till *Gäddsjön* sekundära namn. Antalet dylika sekundära namn är här relativt stort, antagligen betydligt större, än hvad som inom ett exempelvis uppländskt eller västgötskt namnmaterial af motsvarande omfång kunde anses som det normala. Tillika torde förhållandet mellan de primära och de i första eller senare hand härledda namnen här vara bevaradt i ett genomgående mera ursprungligt och lätt förnimbart skick. Därvid visar sig ofta ett primärt namn bland allmogen fortfarande vara mera bekant och till sin användning mera fixeradt än ett därur härledt sekundärt namn. Hvad särskildt beträffar berg och höjder med namn, härledda af andra angränsande lokaliteters namn, visar det sig, att den namngifvande lokaliteten oftast är ett vatten, en sjö, tjärn, å eller bäck, eller också en skogsterräng, som en myr eller en lid, under det att det motsatta förhållandet: att bergen varit namngifvande, är relativt ovanligt.

Så äro af de ofvannämnda, på den nu utgifna kartbladsdelen befintliga 27 berg- och höjdnamnen af dylik sekundär bildning 13 bildade genom sammansättning med ett sjönamn, under det att af de 5 på kartan förekommande sekundära sjönamnen endast 1 är bildadt af ett bergnamn. Därvid medräknas ej sådana namn som *Hullstaklippen* eller *Björkingsjön*, hvilka i första hand angifva icke angränsande läge till byarna Hullsta och Björking, utan belägenhet på deras områden. Denna de sekundära namnens öfvervikt i fråga om bergen måste bero på att bergen ur ekonomisk och andra på namngifningen inverkande synpunkter ofta haft mindre betydelse än sjöar, tjärnar, bäckar, myrar, moar m. m. Dessutom äro de oftą för mycket vidsträckta, för svåra att särskilja från hvarandra och, särskildt deras högsta punkter, ej sällan för litet markanta, för att de skulle kunna bilda grunddragen i folkets uppfattning af en trakts topografi. Den på kartan följda principen att af alla naturnamn företrädesvis upptaga namn på berg och särskildt deras högsta punkter kommer därför i en viss motsättning mot det faktiska namnskicket. Visserligen kan icke kartans namnval binda sig vid de synpunkter, som ligga till grund för allmogens namngifning och särskildt för förekomsten af primära eller sekundära namn, men någon hänsyn därtill måste alltid tagas, och i flere fall skulle det här ha varit både lätt utförbart och fördelaktigt att göra det i högre grad än som skett. Ser man t. ex. på det nyssnämnda *Gäddsjöberget* i Torsåkers socken och dess omgifningar, finner man, att berget ligger mellan tvenne små vatten på ett sådant sätt, att det af namnet är omöjligt att sluta sig till hvilketdera vattnet, som är *Gäddsjön*. Hade däremot, såsom på konceptkartan, namnet *Gäddsjön* varit utsatt på den lilla sjön öster om berget, hade man däraf lätt kunnat sluta sig till hvilket berg, som varit *Gäddsjöberget*. Det finnes visserligon äfven andra berg och höjder kring *Gäddsjön*, men situationen utpekar tydligt det rätta, då det är det afgjordt största och mest framträdande. I sådana fall där situationen mindre tydligt ger detta vid handen, finner man ofta, att det härledda namnet ej är så fixeradt vid något visst berg, utan visar sig mer eller mindre fluktuerande och därför måste anses mindre brukbart än det primära. Som en allmän regel torde man kunna anse, att de primära namnen genom en mera preciserad användning äro otvetydigare än de ur dem härledda, och att de tillika, om de ej tillhöra mycket obetydliga lokali-

teter och till följd däraf börjat råka i glömska, äro mer allmänt bekanta på orten, åtminstone i det närmaste grannskapet. Därför ha de ofta också ett större orienteringsvärde.

Genom att i vidsträcktare mån föredraga de primära namnen framför de sekundära, vunnes äfven en annan fördel. Upptoges namnet på *Stenbittjärn* i stället för på *Stenbittjärnberget*, på *Dönamodalen* eller på *Dönamon* i stället för på *Dönamodalsberget*, på *Lappberget* i stället för på *Lappbergsfäbodarna*, på *Gambodbäcken* i stället för på *Gambodbäckfäbodarna* o. s. v., undginges en stor del af de långa sammansatta namnen, som i vanlig svensk skrift lätt bli förargelseklippor. De båda sistnämnda namnen ha också i den form de fått på kartan blifvit något oegentliga. *Lappbergs. fäb.* ser ut som om fäbodstället hörde till en by *Lappberget*, men en sådan by existerar icke; fäbodarna höra till Graninge bruk, och deras namn kommer af att de ligga på *Lappberget*. Då kartan nu upptagit namnet *Lappbergskullen* på högsta punkten af berget (*kulle* användes i dialekten ofta för att beteckna en rundaktig topp af ett berg), så är utsättandet af fäbodnamnet onödigt. Af namnet *Lappbergskullen* kan man sluta, att hela berget heter *Lappberget*, och om man hör *Lappbergsbodarna* nämnas, framgår det af sig självt, att det är fäbodstället på *Lappberget* som menas. Det finns för öfrigt vid detta fäbodställe äfven ett annat medel att identifiera det utan namn, nämligen vägen, som leder därifrån till Graninge bruk. Det är nämligen ett genomgående förhållande hos alla denna trakts fäbodställen, att de ha egna stigar eller vägar till hembyn, och om dessa vägar utsättas utan sammanblandning, kan man af dem se, till hvilken by ett fäbodställe hör. Samma ändamål skulle också uppnås genom utsättande af bygränserna, som dessutom äfven i andra afseenden skulle ha stor betydelse för orientering i skogstrakterna och i många fall ersätta bristen på ortnamn. Hur gränslinjen går, är ofta mer bekant än namnen på de berg, myrar etc., som den går öfver.

Likaså hade vid det namn, som på kartan fått formen *Gambobäck fäb.*, svårigheter undgåtts, om endast namnet på bäcken utsatts och fäbodstället blott betecknats med *Fäb.* Skulle namn på fäbodstället utsättas, hade det varit bättre, om det stått *Gambodbäcken fäb.* På liknande sätt, som på ett ställe i byn Ärtrik i Helgum namnet *Bäcken* öfvergått från att beteckna en bäck till att beteckna en vid bäcken belägen slåtter — jfr sid. 208 ofvan —, har också här namnet

Gambodbäcken kommit att användas ej blott om bäcken, utan äfven om det vid bäcken belägna fäbodstället, så att om någon t. ex. varit fäbodflicka på detta ställe någon sommar, hon säger: 'jag var i Gambodbäcken den o. den sommaren', hellre än 'jag var i Gambodbäckbodarna'. Som det egentliga namnet på fäbodstället torde dock företrädesvis namnformen *Gambodbäckbodarna* kännas. Denna i vanlig skrift onekligen tungvinda form har Ortnamnskommittén velat göra något lättare genom att stryka det första d:et, en strykning, som visserligen varit ett otillräckligt medel för ändamålet, men dock aldrig ämnad att, såsom på kartan skett, utsträckas till namnformerna *'Gambobäck'* och *'Gamboberget'*, under det namnformen *'Gambobäckbodarna'* ej blifvit använd. Kartans namnform *'Gambobäck fäb.'* är alltså i tvenne afseenden: genom strykningen af d:et och genom användningen af obestämd i stället för bestämd form oegentlig. Den är också fullkomligt främmande för bruket på orten både i skrift, i rikssprákstal och i dialekt. Sättet hvarpå denna namnform framkommit, har tydligen varit det, att de båda hufvudlederna i den sammansatta namnformen *'Gambodbäckfäb.'*, som i mina anteckningar såsom transskription beledsagade dialektformen, särskrifvits utan hänsyn till de modifikationer i form eller betydelse, som betingas af namnets uppdelning på två ord. På liknande sätt ha äfven ett par andra fäbodnamn isärskrifvits, däribland det nyssnämnda *'Lappbergs fäb.'* Jfr härom vidare under II 8 i det följande.

Det med dessa exempel antydda förhållandet mellan primära och sekundära namn äger tillämplighet i ett stort antal fall, och som regel borde man kanske, hvarje gång ett tydligen sekundärt ortnamn upptages till användning på en karta eller annars på ett sätt som afser allmängiltighet, först taga reda på namnets förhållande till motsvarande primära ortnamn, om ett sådant fortfarande existerar. Af detta förhållande betingas nämligen, mer än man i allmänhet torde föreställa sig, namnets betydelse och användbarhet. För att fullt utredas kräfde det visserligen en allsidig framställning af namnskicket, som icke i denna uppsats kan lemnas och som äfven förutsatte andra förarbeten än de som äro gjorda. En del materiel till belysning häraf sökte jag samla i anteckningarna om kartområdets ortnamn, i tanke att Ortnamnskommitténs granskning skulle i någon mån ingå äfven på frågan om namnvalet, ej blott på frågan om de på konceptkartan upptagna namnens form. Hvad särskildt de s. k. kultur-

namnen beträffar, sammanhänger namnvalet för öfrigt med upptagandet och särskiljandet af olika kategorier kulturföremål: byar, bondgårdar, torp o. s. v., i hvilka afseenden kartan visar många inkonsekvenser, och där, lika väl som i fråga om behandlingen af namnen, en ompröfning af ej blott detaljer, utan af den principiella ståndpunkten kunde anses önskvärd.

Ett annat önskemål, som också torde förtjäna framhållas, är att historiskt viktiga eller intressanta namn, hvaraf det finns flera inom detta kartblads område, vid den gamla riksgränsen mellan Sverige och Norge, så vidt möjligt upptoges. Så t. ex. torde det ganska bekanta namnet *Blåfinntjärn* ha bort upptagas. Såväl i ännu lefvande folklig tradition som i äldre urkunder rörande gränsen, ända upp till 1200-talet, spelar detta namn en ej obetydlig roll. Visserligen visar det sig på äldre kartor användt på olika ställen, och likaså förefinnes i namnets nuvarande användning bland folket både på den ångermanländska och på den jämtska sidan en ej ringa vacklan, men en användning af namnet torde dock kunna anses vara så rådande, att den kan och bör läggas till grund för dess upptagande på kartan. Detta skulle, äfven om det skett i strid med en del nutida och äldre vittnesbörd, ha varit till ej oväsentlig tjänst för dem, som af en eller annan anledning ha intresse af detta och härmed sammanhängande namn. Äfvenså skulle det ha varit till nytta att upptaga sådana namn, som indirekt tjäna till orientering vid de gamla gränsnamnen.

Frågan om namnvalet sammanhänger på det närmaste med frågan om den relativa pålitligheten af allmogens namnuppgifter, särskildt då flera namn uppgifvas för samma lokalitet, eller då det nekas, att en lokalitet har något namn alls. Redan i det föregående har anförts ett par exempel på att flera namn förekomma på samma lokalitet, och denna företeelse är inom detta område ytterst vanlig. Särskildt i fråga om större och mer aflägsna naturföremål, såsom ett mera omfattande och svåröfverskådligt berg eller en längre bäck med växlande dalgång, är den så vanlig, att den kanske kan betraktas som regel. Förhållandet synes vara raka motsatsen till det, som K. B. Wiklund funnit rådande bland lapska ortnamn. I fråga om dessa säger han (Ymer 1905 sid. 91) att sådana dubbelformer 'tydligen måste höra till undantagen', och att han 'i realiteten knappast iakttagit något sådant'. Denna till synes skarpa motsättning torde i icke ringa mån kunna förklaras ur lapparnas och den härvarande svenska befolknin-

gens olika lefnadsförhållanden. Lapparnas vidsträcktare kringströfvande och strängare beroende af naturen måste medföra en mer omfattande och till alla spridd terrängkännedom och ett därmed sammanhängande stabilare namnbruk. Bland befolkningen inom Sollefteåbladets område har jag för öfrigt funnit terrängkännedomen mindre allmänt spridd och namnbruket mindre stabilt än inom t. ex. Dufedsbladets, där hvarje by omfattar så mycket större område än här, och där folket färdas mera vidt omkring i utmarkerna. Under de senaste generationerna synes dessutom namnkunskapen och terrängkännedomen bland allmogen ha gått tillbaka, i sammanhang med flera under denna tid inträdda förändringar, såsom att jakt och fiske blifvit mindre idkade än förr, att fäbodväsendet inskränkts, och att många gamla skogsvägar gjorts öfverflödiga och till stor del fått växa igen, sedan man fått modernare kommunikationsleder. I fråga om namn, liksom i fråga om annat, ha traditionerna försvagats, och till följd däraf ha namnens användning blifvit osäkrare och förståelsen af deras betydelser mindre allmän. Man kunde möjligen tycka, att tillbakagången af allmogens jakt och fiske, fäbodväsendet m. m. borde ha uppvägts däraf, att skogarna under afverkningstiden varit mer genomströfvade än kanske någonsin förr. Men därunder har en så stark inblandning af främmande befolkningselement gjort sig gällande, och dessutom namnens skrifna former på kartor, i handlingar och annars, med en mängd missuppfattningar och godtyckliga ändringar, kommit att utöfva ett så stort inflytande, att det nästan ser ut, som om den ökade trafiken snarare bidragit till att fördunkla än till att utbreda och befästa den allmänna namnkännedomen. Naturligtvis finner man äfven hos skogsarbetare mycken namn- och terrängkännedom, men det synes dock vara ett genomgående förhållande, att den hos dem är mindre fint och mindre mångsidigt utbildad samt mindre i detalj pålitlig än hos t. ex. jägare eller jordägare. Äfven om en skogsarbetare har en stor förmåga att hitta inom ett vidsträckt område, är det ej därför gifvet, att hans lokalkännedom är så intim, i synnerhet icke, om han ursprungligen haft sitt hem på annat håll. Hvad särskildt namnen beträffar, kan i regel ingen annan anses absolut pålitlig än den, som är född och uppväxt på platsen.

Den omfattning, hvari olika sagesmän kunna behärska ortnamnen inom sin hemort, är mycket växlande. I allmänhet är den nog mycket mindre, än man kan vara benägen att

vänta. Man får icke förutsätta, att hvar och en skall ha säker reda på alla, eller ens de viktigare, ortnamnen inom utmarkerna till sin egen by, ännu mindre att han eller hon skall veta hvad det t. ex. är för berg, som synes från den egna gårdstomten. På frågor om dylikt, ställda till hvem som helst, erhåller man lätt, i synnerhet af kvinnorna, svar som röja en så stor okunnighet eller så falska föreställningar, att en främling i början ofta känner sig förvånad. I hvarje by finnas dock i allmänhet flera personer, helst bland de äldre, som någorlunda uttömmande behärska de till byns område hörande ortnamnen jämte mer eller mindre af grannbyarnas. En så uttömmande namnkunskap, att den sträcker sig äfven till de minsta lokaliteters namn, såsom åkrar, ängar, lador, källor, gropar, backar o. s. v., torde ännu icke sällan vara att finna hos de äldre hemmafödda jordägarna, hvad deras egen jord beträffar. Och dessas uppgifter om namn på dylika smärre lokaliteter äro ofta oumbärliga äfven för uppfattningen af större, mera allmänt kända lokaliteters namn, därför att det stundom är endast benämningar på de minsta lokaliteterna, som visa hvad det är för ord, som ingå i namnen på de större orterna. Sällan torde en dylik namnkunskap sträcka sig öfver mera än en hel by. För kartans namnbehof är visserligen i allmänhet en mindre ingående, endast i hufvuddragen fullständig namnkunskap tillräcklig, men äfven en sådan visar sig gärna väsentligen begränsad till hembyn och dess närmaste grannskap. Den för detta ändamål mest gifvande af alla mina sagesmän inom Sollefteåbladets hela område, en 71-årig hemmansägare i Ammer i Ragunda, kunde ej anses i hufvuddragen fullständigt behärska mer än den till byarna Krokvåg, Ammer, Döviken och Krångede samt till skogstrakten Halasjölandet hörande arealen. Detta är betydligt mer, än hvad sannolikt någon annan inom socknen torde ha någotsånär lika god reda på. Naturligtvis var ej den nämnde sagesmannens lokal- och namnkännedom begränsad till detta område, utan äfven om en stor del af den öfriga socknen, som han särskildt som skiftesgodeman hade haft utmärkta tillfällen att noga lära känna, hade han en synnerligen rikhaltig och pålitlig kännedom. Så t. ex. kunde han ur minnet exakt beskrifva flera gränslinjer mellan byar och skiften inom byarna till hela deras utsträckning in i små detaljer. Men denna lokalkännedom var dock ej tillräcklig för att med säkerhet svara för alla de på konceptkartan upptagna namnen, och äfven inom det ofvan angifna

området behöfde hans uppgifter stundom kompletteras och kontrolleras med andras. Hos honom var nu begränsningen af det han säkert visste ganska klart medveten, men såväl en sådan självkritisk känsla som en så gedigen lokalkännedom höra till undantagen. Mycket ofta tror sig en sagesman kunna svara för betydligt mer, än det han har full kännedom om, hvarvid det i regel visar sig, att den säkra namnkännedomen är mindre vidsträckt än terrängkännedomen.

De oriktiga namnuppgifter, som ofta erhållas, torde i de flesta fall, liksom de i allmänhet visat sig inom Sollefteåbladets område, vara möjliga att kontrollera. Likaledes torde i de allra flesta fall, då det nekas, att något namn alls finnes för ett större naturföremål, ett namn, ofta flera, likväl existera och vara mycket mer allmänt begagnade, än hvad man skulle kunna tro på grund af en eller flera sagesmäns nekande uppgifter. Och där flera namn anträffas för samma föremål, torde man oftast ännu kunna i väsentlig mån utreda förhållandet mellan dem med stöd af de äldstes uppgifter om namnens betydelse och användning, stundom äfven med hjälp af i byarna befintliga äldre bykartor och andra handlingar. Ibland höra sådana dubbelnamn hemma i olika byar, ibland gälla de ursprungligen olika delar af samma föremål, ofta äro de egentligen tillfälliga benämningar. Men det förekommer också flerestädes och icke sällan, att två eller flera namn i samma by användas om samma föremål, utan att det ena visar sig, i sin nuvarande användning åtminstone, mer tillfälligt än det andra. Man har här tillfälle att fullt tydligt iakttaga, att flera på samma ställe uppkomna benämningar på samma lokalitet kunna öfvergå till namn och fortlefva vid sidan af hvarandra, liksom att samma namn kan klyfva sig i varianter, af hvilka, till en tid åtminstone, ingen undanträngер den eller de andra. Att utreda dylika förhållanden i den mån det är erforderligt för ett praktiskt tillfredsställande namnval, torde i allmänhet ej behöfva bli synnerligen vidlyftigt. I vanliga fall kan det göras utan djupare förkunskaper i dialektologiska och lokalhistoriska förhållanden. Den väsentligaste förkunskapen är endast en viss bekantskap med de hufvudsakliga dragen i ortens namnskick, samt en ej alltför sväfvande uppfattning af betydelsen hos de viktigaste i namnen förekommande dialektorden. En sådan förkunskap bör kunna vinnas genom iakttagelser, som äro möjliga äfven utan särskild fackbildning. Största svårigheten är ofta att veta om ett namn,

som man hört användas om en viss ort, är nog konstant och nog allmänt kändt för att kunna upptagas på kartan, och hvad som behöfves för att få veta detta, är väsentligen endast ett ej alltför flyktigt besök hos ortsbefolkningen.

II. Namnens form.

Namnens form bereder väl oftast i sig själf mindre svårigheter än konstaterandet af deras rätta användning; men i fråga om formen kunna svårigheterna mindre lätt öfvervinnas utan särskilda anstalter, då dialektologiska och andra språkliga studier äro oundgängliga för en i detta afseende tillfyllestgörande behandling af namnen. Granskar man de fel i namnens form, som mer eller mindre talrikt förekomma på äldre och yngre kartor, så befinns det dock, att största delen äro af den art, att de af hvem som helst kunnat undvikas, samt att mycket ofta fel, som finnas på de topografiska kartorna, icke förekomma på bykartorna och i skifteshandlingarna, af hvilka somliga kanske verkligen ha ett ur praktisk synpunkt någorlunda tillfredsställande namnskick. Men i allmänhet är förhållandet med norrländska ortnamn, sannolikt i högre grad än med ortnamnen i öfriga delar af landet, det att man både i tal och skrift finner en betydlig oreda och osäkerhet. Det finns inom Sollefteåbladets område ett icke litet antal orter, om hvilka så olika namnformer användas i skrift, i det lokala rikssprákstalet och i dialekten, att de ej lätt kunna identifieras, hvarför missförstånd och förväxlingar ofta förekomma. Som exempel därpå kan anföras *Örrtjärn—Öringsjön* i Sollefteå, hvarom se nedan sid. 238. Att i den namnförbistring, som förefinnes, åstadkomma någon bättring och reglering är onekligen behöfligt, men hur långt en reglering kan och bör sträcka sig, och enligt hvilka principer den bör göras, är en invecklad fråga, som ännu torde kräfva belysning af erfarenheter från skilda håll. De förslag till en sådan reglering, som under senare tid gjorts, befinna sig ännu i åtskilligt på försökandets stadium både i fråga om sättet för regleringen och utsträckningen af densamma.

1. *Hur långt kan en namnreglering utsträckas?*

Det är naturligtvis otänkbart att omreglera alla namn till 'riktiga' former, Massor af namn ha i äldre tider, liksom i våra dagar, genom missuppfattning och godtycke blifvit

förvanskade, då de skulle skrifvas, och många sådana förvanskade namnformer ha sedermera blifvit häfdvunna icke blott i skrift och på skriften beroende rikssprâksuttal, utan äfven i dialekten. I äldre tider har det förnämligast varit de bildades talspråk, som upptagit sådana i skriften omstöpta namnformer, men nu för tiden ha sådana synnerligen lätt att inkomma äfven i allmogens tal. Den dialekttalande tror gärna, att den dialektala namnform han använder är oriktig, och att i stället det han ser tryckt eller skrifvet eller hör öfverklasspersoner använda, är den riktiga formen, fastän det ofta, utan att han vet det, är en på missförstånd beroende förvanskning af dialektformen. Han försöker då också gärna att tillegna sig den som riktigare eller finare ansedda formen. Är det ett namn, som är mycket invandt i dialektformen, så har den nya formen icke så lätt att undanträng den gamla ur dagligt tal. I detta kan den sistnämnda vara förhärskande eller t. o. m. enarådande äfven där man allmänt vant sig att betrakta en annan, vanligen från skriften bekant namnform som 'rätta namnet'. För att veta i hvilken form ett namn är brukligt eller användbart, behöfver man känna både dess förekomst i den oberörda dialektformen, i skrift och i det af skriften beroende eller influerade uttalet. Uppgifter om hvad som är det vanligaste eller det rätta måste däremot alltid upptagas med kritik, då omdömena därom gärna äro mycket subjektiva. I allmänhet saknas också insikt om att de dialektala namnformerna i de flesta fall äro de ursprungliga eller de som renast bevara det ursprungliga, under det att skriftformerna äro försök att återge dessa, samt att dessa försök ofta kunna vara misslyckade.

Om ett namn i skriftformen blifvit förvanskadt, men i den förvanskade formen vunnit allmän användning och utbredning, såsom t. ex. namnet *Sollefteå*, så torde icke från något håll en återgång till en ursprungligare eller rikare form ifrågasättas, äfven om en sådan kvarlefver såsom här i de dialektala formerna *sǫ̀vat sǫ̀vat* Såvat, Såvät. Är däremot ett sådant af gammalt förvanskadt namn icke så allmänt bekant öfver hela landet, utan af mera begränsad, lokal betydelse, har Ortnamnskommittén om möjligt velat föreslå en ny namnform, afsedd att i modern rikssprâksgestalt motsvara namnets ursprungliga lydelse, sådan den framgår af dialektuttalet och äldre skriftformer. Detta har ledt till förslag så starkt af-

vikande från de vanliga skriftformerna som *Helgsjö* [1] för *Hällsjö* (by i Dals socken). Ehuru namnformen *Hällsjö* icke är allmänt bekant öfver hela landet såsom *Sollefteå*, är den dock på orten den enda, som brukas i skrift och i rikssprâksuttal. Den har visserligen sitt ursprung i en oegentlig skrifning, men har brukats ända sedan 1600-talet och är nu fullt häfdvunnen, under det att dialektformen blifvit så tillbakaträngd, att den nu synes vara mindre vanlig äfven bland allmogen. Formen *Hällsjö* är den enda, som alltid kan användas. Situationen är således inom den trängre sfär, där namnet användes och har någon betydelse, väsentligen densamma som med namnet *Sollefteå*, och något praktiskt skäl att söka reglera namnformen torde ej finnas. Tvärtom måste en reglering endast medföra praktiska olägenheter, bortsedt från att riktigheten af den föreslagna reglerade formen *Helgsjö* är oviss, då det ursprung för namnet, som i denna skrifning antydes, icke är det enda möjliga. Från dialektformen *hò̲ʂø* Hässjö afviker den föreslagna formen ännu mer än från den hittills vanliga skriftformen. I det följande vill jag söka visa, att om vid ett dylikt namn dialektformen är den enda som existerar, det alltid med fördel låter sig göra att med jämförelsevis ringa förändring i skrift uppta dialektformen sådan den är, i stället för att konstruera en rikssprâksmotsvarighet enligt den metod, hvarpå *Helgsjö* är ett exempel.

Något annorlunda ställer sig frågan om lämpligheten af en reglering vid ett sådant namn som bynamnet *Nordsjö* i Långsele. Äfven denna namnform synes redan på 1500-talet, om ej förr, ha uppstått genom godtycklig skrifning ur ett ursprungligt *Norsjö*, men har nu vunnit häfd och är allmänt bruklig i skrift och på skriften beroende uttal. Men vid sidan däraf förekommer bland rikssprâkstalande uttalet *nò̲ʂø* motsvarande ett *Norsjö*, som synes vara minst lika vanligt eller, bland i socknen bosatta öfverklasspersoner, som på grund af sin vana vid namnet äro mindre beroende af skriftbilden, kanske vanligare. Bland de dialekttalande lyder namnet afgjordt vanligast *nò̲ʂø* eller *nò̲ʃø*, hvarvid *ʃ* är en i dialekten vanlig representant för ljudförbindelsen r + *ʃ* liksom

[1] Vid citeringen af Ortnamnskommitténs förslag till namnformer har jag följt anteckningar, gjorda under kommitténs behandling af namnen. Möjligen kunna de definitiva, i form af ändringslistor insända förslagen i något fall skilja sig från de sålunda af mig citerade förslagsformerna.

för r + s. Byns namn kommer af namnet på sjön, och sjön har sitt namn af *Noret*, det långa sundet, genom hvilket den står i förbindelse med Faxälfven. Namnets sammanhang med *Noret* synes för ortsbefolkningen vara lefvande, och skriftformen *Nordsjö* om byn, liksom *Nordsjön* om sjön, harmonierar därför ej med deras språkkänsla. I privat skrift, t. ex. i utanskrifter på bref, förekomma om hvartannat *Nordsjö*, *Norsjö*, *Nosjö* m. m., ehuru *Nordsjö* anses vara den rätta och nu länge varit den enda officellt brukade formen. Ur kyrkoböckerna försvann *Norsjö* dock först på 1830-talet. På geologisk 'Öfversigtskarta öfver Vesternorrlands län', sammanfattad af Hjalmar Lundbohm, har namnet den ur äldre handlingar upptagna formen *Nordansjö*, naturligtvis ursprungligen afsedd att vara en likadan förtydligande ändring af *Nordsjö*, som detta själft är i förhållande till *Norsjö*. Den i skrifningarna *Nordsjö* o. s. v. framträdande uppfattningen af namnets betydelse såsom = den norra sjön har en viss, om också endast skenbar, grund för sig i läget. Att i fråga om detta namn söka åstadkomma en reglering, genom hvilken namnet erhölle en korrekt form och den för språkkänslan besvärande disharmonien mellan namnets skriftform och betydelse undanröjdes, skulle ej kräfva större förändring än från *Nordsjö* till *Norsjö*, och denna ändring borde kanske ej ur praktisk synpunkt förefalla allt för afskräckande. Men å andra sidan är det gifvet, att en så af gammalt vedertagen och vanlig namnform som *Nordsjö* är användbar, och att hela frågan om ändring eller icke ändring har ganska liten betydelse.

I betraktande af de talrika och ofta ganska bjärt framträdande förändringar, hvartill en genomförd namnreglering lätt synes vilja leda, och det öfverflöd af konkurrerande namnformer, som redan förefinnes, kan det förefalla tryggast att öfverallt, där det finns officiellt fastställda namn, låta det bero vid dessa. Kartan har intagit denna ståndpunkt och alltså icke upptagit de af Ortnamnskommitténs ändringsförslag, som gällt sådana namn. I de flesta fall torde också detta här visa sig vara det tillsvidare lämpligaste förfaringssättet. På längden torde emellertid en del af dessa officiella skriftformer komma att icke hålla sig uppe i det allmänna bruket, och då måste väl också det officiella skriftbruket med tiden följa efter, om än stundom senare än nödvändigt vore. Och äfven för närvarande synes detta förfaringssätt: att öfverallt rätta sig efter de officiellt fastställda namnformerna, icke utan undantag

kunna genomföras. Bland de i jordeboken fastställda namnen finns det nämligen icke blott åtskilliga som, bortsedt från sitt mer eller mindre förvanskade ursprung, äro mindre använda än andra vid sidan af dem existerande namnformer, utan till och med några, som alls icke, eller nästan alls icke, användas hvarken i skrift eller tal, utom i jordeboken ensam. Det markantaste exemplet därpå inom Sollefteåbladets område är det sockennamn, som på konceptkartan, i enlighet med vanligt skriftbruk, skrifvits *Edsele,* men som i jordeboken skrifves *Edsleö,* en namnform som bland ortsbefolkningen icke blott icke användes, utan ej ens är känd annat än af ett litet fåtal. Formen *Edsele* är visserligen, på samma sätt som den på 1700-talet uppkomna formen *Edsleö,* till sitt ursprung en skrifvaretymologi; men formen *Edsele* har, ehuru icke officiell, blifvit så häfdvunnen, att det nu väl ej torde kunna ifrågasättas att reglera namnet vare sig till öfverensstämmelse med den äldre formen *Edsle,* eller till närmast möjliga öfverensstämmelse med det ännu kraftigt fortlefvande dialektuttalet *ǽ̀ʎlǽ* Essle. I alla händelser måste jordeboksnamnet betraktas som oanvändbart. Kartan har också på den nu utkomna delen af Sollefteåbladet i några fall afvikit från jordeboken. Dessa afvikelser gälla i allmänhet endast det rent ortografiska, t. ex. *Västby* för *Vestby, Helgum* för *Hellgum,* men i ett par fall är afvikelsen af mer än ortografisk innebörd. Så skrifver kartan *Forse* för jordebokens *Vesterforsse.* Jordeboken behåller här än i dag det gamla bynamnet, som genom Forse bruks anläggning för något mer än hundra år sedan förlorat tillämplighet på de nuvarande förhållandena och upphört att användas i motsvarande betydelse. En liknande frihet, som den kartan i detta fall visat gent emot jordeboken, har den äfven visat mot det af järnvägsstyrelsen fastställda namnet *Österforsa hållplats,* som på kartan ändrats till *Österforse hpl.,* i öfverensstämmelse med det gamla bynamnet *Österforse.* Likaså har kartan bibehållit konceptkartans form *Grunne,* oaktadt jordeboken har formen *Grunna.* Ortnamnskommittén föreslog *Grundet,* hvarom jämför nedan sid. 225. Jämför äfven om namnet *Kärrsrå* i det följande under III.

Det förekommer alltså namn, vid hvilka det visat sig nödvändigt eller lämpligt att afvika från officiellt fastställda namnformer — och det ofvan anförda namnet *Nordsjö* torde vara ett exempel på att en dylik afvikelse kan ifrågasättas äfven i fall, där den ej företagits på kartan. Där äger för

öfrigt det förhållande rum, att om också namnformen *Nordsjö* är officiellt fastställd för byn, så är den det icke för sjön, och hänsynen till ett jordeboksnamn har således här ledt till att två ortnamn erhållit en onödigt felaktig form. Synnerligen talrika torde likväl icke de fall kunna bli, i hvilka en afvikelse från den officiellt fastställda namnformen är af praktiska skäl oundgänglig, men dess flera äro de namn, för hvilka icke någon vedertagen skriftform, vare sig officiellt fastställd eller ej, finns att rätta sig efter, och med hänsyn till då uppstående namnfrågor torde de förfaringssätt, som kunna ifrågakomma, förtjäna att något diskuteras med särskild tillämpning på norrländska förhållanden.

2. *Om förhållandet mellan de dialektala och de rikssprákliga namnformerna.*

Såväl i fråga om ortnamn som i öfrigt intar de bildades språk, det lokala rikspråket, en något annan ställning i Norrland än i det öfriga Sverige. Den norrländska landsbygden har tills för få årtionden sedan till allra största delen haft jämförelsevis oblandad allmogebefolkning. De ståndspersoner som funnits ha varit för få och för litet skilda från det öfriga folket för att bilda ett så betydande rikspråkstalande befolkningslager, som det öfriga landet i allmänhet under längre tid ägt. Naturligtvis har det funnits ställen, en del bruk, prästgårdar m. m., där det ej talats dialekt, utan ett språk, som mer eller mindre närmat sig till att vara rikspråk. Men man vet också med säkerhet, att det i t. ex. flera prästgårdar talats så godt som ren dialekt ännu för en eller ett par generationer sedan. Och ännu i dag spelar dialekten, naturligtvis ej minst i fråga om ortnamn, en betydande roll äfven hos bildade, som tillhöra inhemska släkter. Man torde i allmänhet kunna förutsätta, att de dialektala namnformerna i Norrland öfver hufvud taget ha en större gångbarhet bland alla samhällsklasser än motsvarande namnformer i andra delar af landet. Under de sista årtiondena ha språkförhållandena undergått en synnerligen hastig utveckling, och därvid har den starka uppblandningen med främmande element i förening med bristen på nog starka inhemska rikspråkstraditioner gjort det icke dialektala språkbruket mycket heterogent och vacklande. I särskildt hög grad framträder detta i namnen, såväl bland allmogen som bland öfverklasspersoner. Mycket

ofta har afsikten att göra en namnform riktigare på grund af missförstånd eller subjektiva hugskott ledt till namnförvanskningar, och likaledes träffar man oupphörligt omedvetna blandningar af dialekt- och rikssprâksformer. Kanske oftare här än annars har man tillfälle att iakttaga hur både allmogemän och andra, som uppgifvit någon dylik mer eller mindre tillfällig namnform, själfva kunna tro denna vara den enda existerande och bestämdt förneka förefintligheten af en annan namnform, som de sedan i oreflekteradt tal befinnas själfva använda, eller som befinnes vara så vanlig i deras omgifning, att de måste ofta ha hört den. Hvilken ett namns normala form är, borde i tvistiga fall aldrig få anses afgjordt genom enskilda personers bestämda försäkringar, hvilka ofta bero på fördomar, som göra sagesmannen jäfvig. Det verkliga förhållandet låter sig i regel, om än med någon tidsutdräkt, utfinna.

Trots all den vacklan, som sålunda förefinnes i norrländska ortnamn, torde man kunna säga, att det ännu existerar ett i det stora hela enhetligt namnskick på ett håll: i dialekten, nämligen där denna är relativt ren. Om också sådana namnförvanskningar, som nyss nämnts, ymnigt förekomma äfven bland allmogen, finns det dock hos denna ett korrektiv däremot i den dialektala språkkänslan, som ger en bättre förståelse af både betydelsen i namnen och af deras formella element, än som hos andra är vanlig eller möjlig. Under dessa förhållanden synes det vara klart, att man vid skrifning af norrländska ortnamn i större utsträckning än i det öfriga landet både kan och bör upptaga dialektformerna. Men för att kunna upptagas i rikssprâket måste dessa ofta undergå någon afslipning och normalisering, betingad däraf att de måste kunna skrifvas med rikssprâksskriftens bokstafstecken och, så vidt möjligt, vara uppfattbara för såväl de rikssprâkstalande som de dialekttalande.

3. *Transformeringsprincipen.*

I fråga om sättet för denna normalisering torde man likaledes vara något olika situerad i Norrland än i det öfriga landet. Den normaliseringsprincip, som under den senare tiden gjort sig mest gällande, har varit den, att dialektens namnform skulle 'transformeras' till en sådan form, som namnet skulle ha haft i rikssprâket, om det utvecklats inom detta i stället för inom dialekten, d. v. s. namnet borde afklädas

sin karaktär af dialektord och i stället iklädas en riksspråksform, som man ur dialektformen och eventuellt äldre skriftformer med större eller mindre säkerhet kunde sluta sig till. I en del fall ger sig en sådan öfverflyttning till riksspråket af sig själf, utan att det därtill behöfs annat, än att man förstår dialektorden. Så blir t. ex. *vójen* Våjen (på konceptkartan skrifvet *Voijen*) till *Vågen*, emedan det endast är bestämda formen af ett dialektord *vạg*, *vọg* som betyder en slags mindre, mera afsöndrad vik af en sjö eller å; *sśṇe* Sønne och *grśṇe* Grønne (i jordeboken *Grunna* [1] jfr ofvan)

[1] Vid sidan af uttalet *grśṇe* förekommer äfven ett annat, gammalmodigare och nu sannolikt sällsyntare uttal: *grśṇa*, liksom i allmänhet i analoga fall ändelse *-e* kan växla med *-a*. Under tecknet *a* innefattas härvid en från ljudet *a* skild vokalvarietet, som jag i primäruppteckningarne provisoriskt betecknat *ɒ*. Ljudintrycket närmar sig lätt till *a*. I Westins Landsmålsalfabet för Jämtland och Härjedalen återgifves denna vokalvarietet i en del fall med *a*, i en del fall med *a*, i en del fall med *a*. Det synes därför mycket väl tänkbart, att dialektuttalet *grśṇɒ* av en riksspråkstalande kan ha uppfattats och skrifvits *Grunna*. Möjligen ligger också denna nu gammalmodiga, i Ångermanland endast inom Graninge socken observerade ändelse *-ɒ* till grund för den i en del angränsande socknar förekommande namnformen på *-vattna* i stället för på *-vattnet*, hvarom jämför i det följande under II 8. På samma sätt som här *a* i landsmålsbeteckningen användes i något vidare betydelse än vanligt, har jag också låtit *ø* innefatta en i delar av Ångermanland och Jämtland ofta förekommande vokalvarietet, som i en mera exakt beteckning ej torde kunna sammanslås med hvad som vanligen menas med *ø*. Man har för att beteckna den utom *ø* användt *θ* och *u*. Skall ett af dessa tecken användas, torde det böra bli *u*, men för min del har jag funnit denna användning af *u*, åtminstone på en del håll, oegentlig och ansett bäst att ha ett nytt tecken. I primäranteckningarna har jag skrifvit *ø*, då jag ansett den omtalade vokalvarieteten i viss mån förhålla sig till *ø* på samma sätt som *ɒ* till *a*. Här torde dock ej vara platsen att närmare ingå på dessa ljuds förekomst och beskaffenhet. — I den grofva beteckningen har *ø* användts som gemensamt tecken för alla mellan öppet ö, öppet u och öppet å liggande vokaler, således vare sig jag i landsmålsanteckningen skrifvit *ø*, *ø*, *u* eller *θ*. — Den i denna uppsats använda grofva beteckningen afser endast att låta läsare, som ej äro förtrogna med landsmålsalfabetet, på lättast möjliga sätt få någon uppfattning om de dialektala formernas lydelse, och den ansluter sig därför så mycket som möjligt till den vanliga skriften. Ur landsmålsalfabetet ha bokstäfver upptagits endast då det behöfts för undvikande af tvetydighet, så t. ex. har jag skrifvit Håssjö, ej Hoʃʃö. Jfr i det följande sid. 234 noten.

blir till *Sundet* och *Grundet*, *mạravịka* Märavika (på konceptkartan skrifvet *Marviken*), blir till *Märrviken*, och *snȣskoḷn̥* Snȣskåll'n blir till *Snödskallen*, emedan *snȣ* är samma ord, som i rikspråket fått formen *snöd* och som ursprungligen haft den betydelse, som det ännu har i detta ortnamn och i dialekten för öfrigt: kal, naken, alltså: berget med den kala skallen, den trädlösa toppen. Skrefves detta namn *Snöskallen*, som en del af mina sagesmän helst ville ha det, skulle det väcka den oriktiga föreställningen, att namnet vore sammansatt med ordet *snö*, och ett däremot svarande uttal. Skrefves det *Snåskallen*, såsom en annan del af mina sagesmän hellre ville ha det, väckte det äfven en oriktig betydelseassociation, emedan det i dialekten finns ett verb *snạ* snå med betydelsen blåsa kallt. Visserligen blir formen *Snödskallen* så olik snȣskåll'n, att den icke torde utan en viss svårighet genast igenkännas af allmogepersoner i allmänhet, men svårigheten är dock icke större, än att sammanhanget så småningom skall kunna begripas, och för den ömsesidiga förståelsen mellan riksspråks- oeh dialekttalande torde denna form vara den minst vilseledande af alla möjligheter, som finnas att välja på. Och om också införandet af en sådan namnform som *Snödskallen* till en början kan möta några betänkligheter hos ortsbefolkningen, så torde det åtminstone ifråga om de förut anförda exemplen *Vågen* o. s. v. kunna allmänt erkännas, att den omtalade transformeringsprincipen ej ledt till större förändringar, än att namnen fortfarande bli utan vidare igenkännliga för hvem som helst. Rikspråksöfverflyttningar af detta slag ha också alltjämt försiggått af sig själfva, fast inkonsekvent och blandade med missförstånd. Det saknas också ej exempel på att dialektnamn på detta sätt fått en naturligt motsvarande rikspråksform både i tal och skrift på orten, men att denna rikspråksform ej trängt igenom, utan på kartor, i jordeboken, i kyrkboken eller i andra handlingar fått vika för en oförmedladt upptagen dialektform, som för öfrigt ofta blifvit olämpligt återgifven eller som genom sin form varit egnad att framkalla en oegentlig uppfattning, stundom i förening med ett oriktigt uttal. Ett exempel på detta sista förhållande erbjuder ett af de nyss anförda namnen: *Sunne*, hvilken form kartan i öfverensstämmelse med jordeboken behållit, men som af personer, hvilka ej i denna skriftform igenkänna rikspråksordet *sundet*, uppfattas i analogi med andra för dem bekanta namn, och till följd däraf uttalas med

annan accent, på samma sätt som t. ex. det jämtländska eller värmländska sockennamnet *Sunne*.

Det är dock långt ifrån alla dialektnamn, som med en så lätt ändring som de nyss anförda kunna transformeras till en rikssprâksform, som i både betydelse och ljudgestalt visar genomskinlig motsvarighet mot dialektformen. Ju mer dialekten aflägsnar sig från det vanliga svenska rikssprâket, och ju mer ortens namnskick antagit en prägel, som skiljer sig från det allmännast vanliga och mest bekanta, dess större bli i allmänhet svårigheterna vid en namntransformering, som åsyftar att utbyta dialektformerna mot sådana rikssprâksformer, som namnen borde ha utvecklat sig till, under förutsättning att de ej varit dialektord, utan rikssprâksord. De namnformer man på detta sätt får fram bli i en mängd fall konstruerade former, som aldrig existerat, och det är på förhand gifvet, att om de ej mycket nära sluta sig till hvad som redan brukas i tal och skrift, komma de att förefalla främmande och få svårt att vinna burskap bland dem, som skola använda namnen. En sådan konstruerande namntransformering har heller aldrig uppställts som en på alla fall tillämplig princip; men den har dock i ej så liten utsträckning tillämpats, äfven där resultatet blifvit nyskapelser, som skarpt afstuckit från de förut existerande namnformerna. Bland de af Ortnamnskommittén på Sollefteåbladet föreslagna namnformerna befinna sig flera sådana nyskapelser, af hvilka dock de flesta ej inkommit på kartan, då de gällt jordeboksnamn.

Det lämpligaste exemplet till belysning af förhållandena i ett sådant fall torde vara bynamnet *Nässjö* i Långsele. Kartan använder, i öfverensstämmelse med jordeboken, formen *Nässjö*, hvilken form äfven på orten i skrift och rikssprâkstal är den kanske mest använda. Men vid sidan däraf användes äfven formen *Nässe*, likaledes både i tal och skrift. Af dessa former är *Nässe* dialektformen *ne`şa*, normalt utvecklad ur en afledningsform af ordet *näs*. *Nässjö* är ursprungligen ett skrifvarförsök att uppsnygga den antagligen som alltför bondsk betraktade formen *Nässe*. Sannolikt har man trott, att dialektordet varit en förvrängning af *Nässjö*, under det att verkliga förhållandet är det motsatta. Vid denna namnförändring kan också den omständigheten ha medverkat, att i grannskapet, på föga mer än en halfmils afstånd, finns en sjö med namnet *Nässjön*. Sjöns namn har dock ingenting att göra med bynamnet *Nässe*, utan kommer af namnet på en annan by: *Näs*,

inom hvars område den ligger. Nu har emellertid formen *Näs-sjö* trängt så igenom, att den är fullt bekant och gängse bland de dialekttalande liksom bland de rikspråkstalande, och det är därför naturligtvis här, som i många andra fall, praktiskt likgiltigt hvilkendera namnformen man använder. *Nässjö* känns, om man tänker på betydelsen, meningslöst såsom namn på byn och har tillika, såsom mindre egenartadt, ej samma individuella prägel som *Nässe*. För öfrigt förekomma stundom förväxlingar mellan bynamnet och sjönamnet[1]. Ortnamnskommittén har för detta namn föreslagit formen *Nässja*. Det sätt, hvarpå denna form är konstruerad, torde kunna med någon popularisering åskådliggöras genom följande konstruerade resonemang: Jämför man den faktiska dialektformen *Nässe* med t. ex. ordet *hässja*, så böra båda, såsom kommande ur kända, analoga gamla ordstammar, ha haft parallell utveckling. Nu befinns också ordet *hässja* heta *hæ̀ʂa* hässe, visserligen ej i Långsele, utan först i öfre Resele och Ådals-Liden, men då man vet, att många andra dialektord förr varit utbredda längre ned, och då det stämmer med kända förhållanden i dialekten, är man berättigad att jämställa Nässe och hässe. Hässe motsvaras i rikspråket af *hässja*; då borde också Nässe, om det utvecklats i rikspråket i stället för i dialekten, ha utvecklats till *Nässja*. Formen *Nässja* existerar visserligen icke, och man vet med säkerhet, att den aldrig har existerat, men den är rikspråksenlig, och när folk känner till förhållandet mellan *hässja* och hässe, böra de också kunna uppfatta förhållandet mellan *Nässja* och Nässe. Man kan dock befara, att denna sistnämnda förutsättning är alltför optimistisk, och man kan fråga: hvarför föredras ej den enklare utvägen, formen *Nässe*? Säkerligen därför att den betraktas som dialektal, och namnen böra skrifvas på rikspråk. Men nu användes *Nässe* i tal och skrift äfven af bildade personer, visserligen mindre ofta än *Nässjö*, men dock i så pass stor utsträckning, att det är allmänt bekant och gångbart. Så finner man i ortstidningarnas annons- och

[1] En sådan synes t. ex. ligga till grund för uppgiften hos Ahlenius, Ångermanälfvens flodområde, sid. 56, att *Nässeforsen* skulle ligga vid Nässjöns utlopp i Faxälfven, omkring 5 km. ofvan Floforsen. I verkligheten finns ingen fors vid Nässjöns utlopp, utan ån är roddbar ända från landsvägsbron strax ofvan Långsele station upp till Forseforsen. *Nässe-* eller *Nässjöforsen* är samma fors som *Floforsen* — den ena stranden tillhör nämligen byn *Flo*, den andra byn *Nässe* eller *Nässjö*. Den ändmorän Ahlenius på annat ställe omtalar såsom öfvertvärad af älfven vid Nässeforsen, går genom Nässe.

notisafdelningar båda formerna. Under sådana omständigheter måste *Nässe* anses redan vara upptaget i riksspråk, d. v. s. det är icke inskränkt till dialekten, utan är användbart och godkännes som sådant inom det lokala riksspråket — ehuru det helt naturligt i dylika fall af tvånamnighet alltid finns personer, som af någon anledning särskildt hålla på det ena namnet och förkasta det andra. Och så snart ett namn vunnit burskap i det lokala riksspråket, så finns i allmänhet ej längre samma hinder för att det skulle kunna användas och godkännas hvar som helst, som medan det var enbart dialektalt.

Bland hela antalet namn i ett sådant namnmaterial som det på Sollefteåbladet förekommande är det ej någon synnerligen stor del, vid hvilken den ofvan (sid. 224) angifna transformeringsprincipen leder till konstruktion af nya namnformer sådana som *Nässja*. Flertalet namn utgöres af sådana, som utan konstruktion låta sig öfversättas till riksspråksformer, såsom *oḇorʃø̱n* Åborrsjön till *Abborsjön*, *svy̱ŋa̱sn̥* Svynås'n till *Svinåsen*, *lı̱bærjɐ* Libärje till *Lidberget* och liknande, hvilka bestå af ord, som finnas i lefvande bruk i riksspråket, och af hvem som helst kännas som direkta motsvarigheter till dialektformerna. Vidare utgöres en stor del namn af sådana, som innehålla dialektord, hvilka ej ha lefvande motsvarigheter i det allmänna riksspråket, men som där skulle ha utvecklat sig till väsentligen samma form, som de ha i dialekten, såsom *grɐḇ-bærjɐ Grubb-berget* af ett dialektord *grɐ̀ḇɐ* grop, lokalt riksspråkligt *grubba*; eller *kvıɫ̱my̱ra Kvisselmyren* af ett i många ortnamn ingående dialektord *kvıɫ̱*, en afledning af ordet *kvist* med betydelsen förgrening, alltså: en myr, som grenar sig eller som är belägen vid en bäck- eller ågrening. Det med *ɫ* betecknade tonlösa l-ljudet förekommer här, liksom i en stor del af det öfriga landet, i regelbunden motsvarighet till ljudförbindelsen -ssl- i riksspråket, t. ex. *bráṉ-náɫ̱* — *brännässla*. Ljudet *ɫ* torde i ett dylikt ord ej kunna återgifvas med riksspråksljud på något sätt, som närmare liknar det, än med -ssl- (-ssel-). Detta har visserligen ej alltid varit tydligt, utan man anträffar stundom namn innehållande detta *kvıɫ̱* skrifna *Kvilt-*, *Qvittsle-* eller på annat dylikt sätt. Någon konstruerad namnform uppstår i regel ej heller, när man återgifver ett dialektnamn på *-kvíɫ̱la* med en form på *kvissel*, ty det lokala riksspråket har alltid, om det upptagit namnet, spontant återgifvit *kvıɫ̱* med *kvissel*.

Men bland de viktigaste ortnamnen, som i allmänhet också äro de äldsta, ställer sig förhållandet något olika mot i namnantalet i det hela. Bland de äldsta namnen utgöres nämligen en väsentlig del af sådana, vid hvilka den nämnda transformeringsprincipen, konsekvent tillämpad, skulle leda till konstruerade namnformer af samma art som *Nässja*, ofta blott mycket mer än detta aflägsnande sig från de faktiskt existerande dialektala och skrifttraditionella namnformerna. De flesta namn, vid hvilka detta förhållande inträffar, torde vara sådana kulturnamn, för hvilka officiellt fastställda namnformer existera, men det inträffar också vid icke så få naturnamn. Så t. ex. tillhör det ofvan (sid. 220) omtalade namnet *Hällsjö* icke blott den nämnda byn i Dals socken, utan äfven den sjö, vid hvilken byn är belägen och som den säkerligen från början fått namn efter. Då nu byns och sjöns namn höra så nära tillsammans, är det naturligt, att samma ursprungligen på oegentlig skrifning beroende traditionella namnform *Hällsjö*, som blifvit rådande i fråga om byn, också har blifvit det i fråga om sjön, så att den nu kallas *Hällsjön* vid sidan af och som det synes oftare än med det dialektala namnet *hoʂøn*, Håssjön. I analogi med andra namnförhållanden kan man förmoda, att det äfven säges *Hällsjösjön*, d. v. s. byn Hällsjös sjö, ehuru jag ej antecknat någon sådan form. Ortnamnskommittén har föreslagit *Helgsjön* för sjön, liksom *Helgsjö* för byn. Kartan har genom att utesluta sjöns namn undvikit svårigheten, och sjönamnet är ju också här, bredvid bynamnet, lätt umbärligt. Men samma namn förekommer också på en skogssjö i Resele (på en ännu ej utkommen del af Sollefteåbladet), och förhållandena äro där alldeles desamma som vid *Hällsjön* i Dal, med den skillnad att det icke existerar någon by eller någonting annat, som kunnat gifva anledning till ett jordeboksnamn, vid sjön i Resele. Denna kallas på konceptkartan *Hällsjön*, på Dahlmans karta öfver Västernorrlands län *Hellsjön*, i dialekten *hoʃøn* Håssjön. Af Ortnamnskommittén har också här föreslagits *Helgsjön*. Ett stöd för denna form finns i skrifningen *Helgesiö tresk* som namn på denna sjö i fogderäkenskaper rörande skatt för fiskevatten i Ångermanland för år 1569, publicerade af J. Nordlander i Norrländska Samlingar I sid. 24. Men denna skrifning kan vara en skrifvaretymologi, och då namnet äfven kan härledas ur annat än *helig sjö*, är skrifningen *Helgsjön* ej säker. Formellt möjlig är den i alla händelser, då i dialekten ljudförbindelsen -älj- (liksom äfven -alj-

och -öɭj-) öfvergår till -åɭj-, och -ɭj- efterföljdt af -s- eller ʃ-ljud sammansmälter med detta till ett långt ʃ-ljud. Men sannolikare är kanske, att första sammansättningsleden i namnet är samma ord, som ingår i namnet på *Hälsjön* på gränsen mellan Helgum och Ragunda, på konceptkartan kallad *Halasjön*, i öfverensstämmelse med jordeboksnamnet *Halasjölandet* på en intill sjön liggande skogstrakt. *Hälsjön* är bildadt av *haɭ̀a*, Häɭa, namnet på den genom sjön flytande ån. Uttalet *haɭʃǿn* Häɭsjön med *ɭ*, är ett afsiktligt tydligare uttal, i dagligt tal sammansmälter *ɭ* med *ʃ*, alltså *haʂǿn* jämte *haʃǿn* Häsjön. Denna form kan komma ur antingen Häɭsjön eller Häɭjsjön. I Ragunda-mål öfvergår nämligen -åɭj- icke till -åɭj- som i ångermanländska. Då detta namn har samma form äfven i Helgumsbornas tal, kan detta, liksom fallet är med ett par andra ortnamn på gränsen, bero på att de upptagit den jämtska formen. På nordöstra sidan om sjön ligger ett berg, hvarpå en så kallad fjällby är byggd, hvilken liksom berget självt heter *haʃøbærje* Häɭsjöbärje. I det nuvarande jordeboksnamnet på dessa gårdar '*Berg* eller *Håsjöberg*' torde man ha rätt att förmoda en kvarlefva af den ångermanländska namnformen Håssjön, ehuru jag ej funnit något spår af denna i folkets minne. Äfven namnformen *Hällesjön* har jag funnit använd om denna sjö på utdrag af en karta från 1760 öfver 'tvistiga rågången mellan Jemtland och Ångermanland från *Kjälsjön* till *Tulltufvan*' (skriffel för *Fulltufvan*). Med afseende på namnets etymologiska sammanhang synes det ligga närmast till hands att sammanställa det med ett i Skorped anträffadt ord *haɭ*, m., använd om stengrund i sjö. Men detta ord står ännu alltför isoleradt och närmar sig för mycket det oklara ordet *har* af besläktad betydelse (jämför Rietz sid. 244, a), för att man skulle kunna med säkerhet bygga på det. En annan förekomst af samma ord är väl ett af Bugge hos Noreen, Dalmålet, sid. 74, not. 1, från öfre Telemarken anfördt *hal*, m. 'bar klippegrund i jordoverfladen paa en ager eller eng'.[1]

[1] Den stamform med *ɭ* + *j* som ett Häɭjsjön synes förutsätta antingen som böjning eller afledning af ett haɭ eller häɭ tycks, så vidt det framgår af dialektordböcker, ej finnas bland skandinaviska dialekters lefvande ordförråd. Däremot kan den innehållas i några svenska och norska ortnamn. Hellquist, Sjönamn, sid. 250, anför ett par sydsvenska sjönamn, för hvilka han söker ursprunget på besläktadt håll: ur synkoperade former af ett adjektiv på *-ig* till substantivet *häll*. För de norrländska namnen synes denna förklaring icke möjlig.

Dessutom blir *Helgsjön*, utom att det är en osäker transformering, alltför olika såväl *Hällsjön* som Håssjön för att med lätthet kunna identifieras med någotdera, och detta namn torde därför kunna anses som ett exempel på sådana, som icke kunna transformeras, och vid hvilka det därför ej finns annat val än att upptaga antingen en låt vara (ursprungligen) felaktig, men i skrift och eventuellt det talade lokala rikspråket förekommande form eller också dialektformen så godt sig göra låter. Att här gå en medelväg och skrifva exempelvis *Håljsjön* torde numera vara föga bättre än *Helgsjön*. Vid valet mellan den nu föreliggande skriftformen och dialektformen är situationen olika vid namnet i Resele och vid namnet i Dal. Vid detta senare namn har, som ofvan sagts, formen *Hällsjön* kommit att ligga öfver i konkurrensen och är till följd däraf nu utan tvifvel användbarare. I Resele synes förhållandet vara tvärtom. Där har jag ej anträffat formen *Hällsjön* annat än på de nämnda kartorna (på ett kartfragment från slutet af 1600-talet finns namnet i formen *Hållsion*), och bland ortsbefolkningen fann jag, att af flera personer, som jag frågade, ingen kände namnet i annan form än *hoſøn*, Håssjön.

Under fortgången af namngranskningen ha också olägenheterna med dylika konstruerade namnformer mer och mer visat sig, och tillämpningen af transformeringsprincipen därför i betydlig grad inskränkts, dels af praktiska hänsyn, dels på grund af den osäkerhet, hvarmed en omkonstruering varit förenad. I fråga om norrländska namn i allmänhet göra sig kanske också båda dessa svårigheter mera kännbara än i fråga om medelsvenska eller sydsvenska namn. Men öfverallt kan det naturligtvis lätt hända, att man inför konsekvent konstruerade rikspråksformer kommer att känna något liknande det, som A. Noreen i afhandlingen *Om språkriktighet* gifvit uttryck åt gent emot de för ett par decennier sedan gängse försvenskningarna af isländska namn som *Sjunkebäck* för *Søkkuabekkr* och dylikt. Nu händer det ibland på samma sätt inför svenska namn, att man 'inte riktigt vet hvar man är hemma'.

Man måste under dessa omständigheter fråga sig om det ej är möjligt att finna någon principiell begränsning af namntransformeringen. I sin mån synas mig de anförda exemplen peka hän mot en sådan. Närmast synas de visa, hvad som kanske a priori säger sig självt, att ju mer en namntransformering

innebär ren konstruktion, dess otjänligare är den, ju mer åter en transformerad namnform anknyter till någonting för språkkänslan lefvande, dess mer är den egnad att fylla sitt ändamål. Tillika synes man med hänvisning till de anförda namnen kunna säga, att det är af relativt underordnad vikt om existerande rikssprâksformer äro till sin användning väsentligen inskränkta till hvad som kan kallas det lokala rikssprâket och om de i sin form bära prägel af ursprunget ur ortsdialekten, liksom det äfven är relativt likgiltigt om deras form genom uppvisbart godtyckligt ingripande eller annars undergått någon förvanskning. Härvid torde dock en inskränkning böra göras för sådana fall, där denna förvanskning ännu föranleder en kännbar slitning mellan den förändrade namnformen och en fortlefvande ursprungligare form. På de inom Sollefteåbladets område upptecknade ortnamnen förefalla dessa synpunkter genomgående tillämpliga, och de torde därför ha en viss allmängiltighet äfven utanför detsamma.

4. *Exempel på namngrupper innehållande dialektord med och utan motsvarighet i det allmänna rikssprâket.*

För att, om möjligt, göra en mera bestämd begränsning måste man ur de förekommande fallen söka få fram hvad som är ändamålet med namntransformeringen. Någon transformering är uppenbart oundgänglig. Att upptaga alla dialektnamn sådana de äro, är både onödigt och omöjligt. Namn sådana som de ofvan, sid. 229, anförda *Abborsjön, Svinåsen, Lidberget* o. s. v. skulle, om de skrefves *Åbborsjòn, Svynåsen, Libärje* o. s. v. bli mindre lätt uppfattade icke blott af de rikssprâkstalande, utan äfven af de dialekttalande. Dessa äro nämligen vana att läsa vanligt rikssprâk, men ovana att se sina egna endast med hörseluppfattningen invanda dialektord i skrift. Det förhåller sig för öfrigt i regel så, att den dialekttalande har mycket lättare att förstå och tillegna sig ett för honom nytt rikssprâksord än hvad den rikssprâkstalande har i förhållande till ett för honom nytt dialektord. Därtill kommer att, om man skulle skrifva alla dialektnamn så vidt möjligt i dialektform, en mängd ortografiska frågor i och med detsamma skulle inställa sig, såsom om man — för att taga nyss anförda exempel — borde skrifva *Åbborsjön, Åbbårsjön* eller *Obborsjön* o. s. v., och att i alla sådana fall genomföra någon konsekvens blefve icke lätt.

En af de ymnigast förekommande grupperna af ortnamn i norrländska skogstrakter är den, som består af med ordet *lada* sammansatta namn, såsom *Laduberget, Ladumyren* o. s. v. Af sådana namn torde det nästan i hvarje socken finnas flera. Tänker man sig dessa namns första sammansättningsled skrifven efter dialektuttalet, så nära som den vanliga skriftens bokstäfver medgifva, skulle de inom Sollefteåbladets område uppträda i formerna *La-, Lö-, Lå-* eller *Lo-*[1]. Utanför Sollefteåbladet inom de jämtländska kartbladsområdena finge man ytterligare skrifningarne *Lodo-* (eller *Ládá-*)[2], *Ludu-, Läde-* (eller *Lädä-*)

[1] Växlingen mellan *Lå-* och *Lo-* beror på om man vill återgifva de öppna å-ljuden med å eller med o, en fråga, hvari ingen enighet råder i praktiken, ehuru man teoretiskt har sökt genomföra normalisering med o som gemensam s. k. grof beteckning för alla de i svenska mål förekommande öppna å-ljuden. Men när man icke, såsom i det Lundellska grofva beteckningssystemet, har att tillgå någon särskild bokstafstyp för vokalen *O* utan måste använda bokstafven o äfven för denna vokal, torde det i allmänhet vara en betydligt större tvetydighet att skrifva sådana för rikspråket nya dialektord, som innehålla någon öppen å-vokal, med o än att skrifva dem med å. Ljudet *O* gäller nämligen som bokstafven o:s namn och egentliga betydelse, i trots af det förhållandet, att bokstafven o det öfvervägande flertalet gånger då den användes i svensk skrift, ej betecknar ljudet *O*, utan ett å-ljud, för det mesta väl ett öppet å-ljud. För öfrigt har det visat sig omöjligt att kunna på en gång rationellt och konsekvent använda o som gemensamt tecken för alla öppna å-vokaler, äfven när man har en särskild bokstafstyp för vokalen *O*. I synnerhet när man är inskränkt till endast det vanliga alfabetets bokstäfver, torde man därför vara tvungen att afstå från tanken på en för hela landet gemensam användning af samma 'grofva' tecken och träffa val af ljudbeteckning för hvarje dialektområde särskildt. Ej ens inom samma dialektområde synes man kunna genomföra någon sträng enhetlighet, utan man måste för särskilda fall och för olika slag af grof beteckning pröfva hvad som där ter sig rationellast. För här ifrågavarande område synes det i allmänhet ställa sig så, att å visar sig användbarast och spontant, d. v. s. oberoende af teoretiskt fattade ståndpunkter, mest valts för l å n g a öppna å-ljud, o för k o r t a, i synnerhet i ändelser och andra svagtoniga stafvelser. En del vokalnyanser, som skulle kunna kallas öppna ö-ljud eller öfvergångsstadier mellan öppet ö- och öppet å-ljud, hvilka i den här använda grofva beteckningen skrifvits med *ȯ*, jämför ofvan sid. 225, noten, ha i den Lundellska grofva beteckningen stundom innefattats under o, men synas för folkets egen uppfattning hellre te sig som ett slags ö-ljud än som något slags å-ljud och därför i spontan skrifning oftast vara återgifna med ö, särskildt framför vissa konsonanter. Detta tecken kan dock ej genomföras konsekvent.

[2] På jämtländskt område synes å i flera fall mindre lämpa sig till tecken för öppna å-ljud än o, i motsats mot förhållandet i Ångermanland.

och sannolikt ännu flera. Dessa skrifningar, af hvilka åtskilliga förekomma, med ytterligare en del på missförstånd beroende varianter, på äldre och yngre kartor och i handlingar, visa kanske bäst, hvilken fördel som ligger i den enkla och gemensamma transformeringen *Ladu-*. De äro icke blott i allmänhet svårare att förstå, utan ofta utgöra de så grofva återgifningar af det verkliga uttalet, att den, som ej på förhand känner detta, lätt gör namnen mer eller mindre oigenkännliga, om han uttalar dem efter bokstafven. Namnet Snøskåll'n utgör tillika ett exempel på hur hvarje möjligt försök att återgifva dialektljudet, på samma gång som det vid utläsning efter bokstafven föranleder ett svårigenkännligt eller oigenkännligt uttal, också framkallar en falsk betydelseassociation. Det transformeringen uträttar vid sådana namn som dessa på *Ladu-* och på *Snöd-*, består tydligen i att den gör namnen lättare att uppfatta och därigenom upprätthåller deras identitet.

Men om ordet *lada* icke existerade i det nu lefvande rikssprået, vore det då också förbundet med någon fördel att konstruera fram ordet och använda det i namntransformeringar? En parallell kan möjligen åskådliggöra hvad det innebure, att ordet *lada* saknades i rikssprået. Det gamla ordet *fähus* är numera i rikssprået ersatt med ordet *lagård*, under det att särskildt norrländska dialekter fortfarande använda en mångfald ur *fähus* utvecklade, mycket olika former såsom fjös, föngs, föjs, fus, fås m. fl., hvilkas samhörighet inbördes och med ursprunget *fähus* blifvit mycket fördunklad eller alldeles utplånad för medvetandet. På samma sätt skulle, om det sammanhållande ordet *lada* ej funnes i rikssprået, de olika dialektformer, som ofvan antydts med skrifningarna *La-*, *Lö-* etc., icke så lätt kännas som samhörande och kunna företrädas af en gemensam ersättare som nu, då hvar och en dialekttalande vid sidan af sitt dialektord känner rikssprået-sordet *lada* och vet, att detta ord och hans dialektord, åtminstone till betydelsen, äro identiska. Om nu denna förutsättning och därmed de gynnsammaste betingelserna för namntransformering saknades, kunde icke en sådan ändå vara att föredra framför upptagande af dialektformerna med de därmed förenade nyss framhållna olägenheterna? Jämför man, under förutsättning att ordet *lada* icke funnes i rikssprået, å ena sidan sådana alternativt tänkbara skrifningar som *Löberget*, *Låberget* och möjligen *Luberget* för ett dialektalt Løbärje och å andra sidan en under samma förutsättning konstruerad skrif-

ning *Laduberget*, så skulle visserligen de förra skrifningarna komma att utläsas på ett sätt, som mycket skilde sig från dialektuttalet. Med bokstäfverna å, ö eller u skulle nämligen följa riksspråksenliga uttal af dessa bokstäfver, och därmed vore namnets igenkännlighet till en början åtminstone i viss mån försvårad eller förstörd. Men med tiden skulle naturligtvis det nya uttalet tränga igenom, och tills detta skett, hade de dialekttalande i skrifningen *Löberget* etc. äfven utrymme för sitt uttal. Förändringen skulle kännas som en förändring af samma ord. Från allmogens synpunkt bestode den i att man så småningom lärde sig att lägga bort ett gammalt bondspråksuttal för att i stället tala 'efter bokstafven'. Från språklig synpunkt kunde den betraktas som en i mycket på falska föreställningar hvilande språkrensningssträfvan, men också som ett framsteg, därför att denna förändring faktiskt underlättar namnets användning på den enklaste väg, som torde stå till buds, låt vara på bekostnad af den regelbundna utvecklingen. Däremot vore införandet af skrifningen *Laduberget* från de dialekttalandes synpunkt väsentligen detsamma som införandet af ett nytt namn, och det kan ej vara tvifvel om att en förändring af samma namn i regel blir lättare införlifvad i det allmänna bruket och kostar mindre anpassningsbesvär än namnets utbyte mot ett nytt. För transformeringar, afsedda till allmänt bruk, kunna ej samma synpunkter göras gällande som vid transskription af dialektord för lexikaliska eller grammatiska ändamål, och äfven i för sådana ändamål afsedd transskription tvinga ofta dialekterna till väsentliga modifikationer i de sedan ett par årtionden vanligen tillämpade transskriptionssynpunkterna.

De olägenheter, som naturligtvis under alla omständigheter bli oskiljaktiga från en sådan upplösning af en gammal namngrupp som den här i fråga om *ladu*-namnen postulerade, te sig lätt i början betydligt mer afskräckande, än de vid närmare efterseende visa sig vara. I verkligheten torde det icke finnas något enda ord med en tillnärmelsevis så ymnig förekomst och mångfaldig formutveckling i dialekterna som ordet *lada*, hvilket icke också inkommit i rikssprâket. Särskildt sådana i ortnamn ofta ingående dialektord, som beteckna olika slag af terränger, för dessa karaktäriserande vegetation, till landtkulturen hörande ting och dylikt, ha vanligen inkommit i handlingar, på äldre kartor m. m. och i det lokala rikssprâket i allmänhet och ha därvid mer eller mindre full-

komligt undergått den afslipning, som behöfves för att de skola kunna skrifvas, samt erhållit åtminstone en begynnelse till en gemensam form. Som exempel kan anföras ett i dialekterna i Norrland allmänt spridt namn på gråalen, alnus incana, som inom Sollefteåbladets område förekommer i formerna *óḏɐr, óḏɐr* (Ångermanland) och *áḏɐr* (Ragunda), hvilka former med vanliga bokstäfver närmast skulle kunna betecknas årdder och ärdder, hvarvid med -rdd- menades det långa tjocka d-ljudet *ḏ* eller *ḏ*. Sådana skrifningar som årdder och ärdder skulle nu utan tvifvel vara obekväma att införa. Såsom hittills icke brukade, skulle de ej så lätt uppfattas, och dessutom strider bokstafsförbindelsen -rdd- mot det normala i svensk ortografi. Konstruerar man upp den form ordet skulle ha haft, om det utvecklats riksspråksenligt, skulle denna bli *ålder* eller *älder*. Det synes tillsvidare omöjligt att säga hvilketdera. Nu förekommer i norrländskt riksspråk mycket allmänt i tal och skrift formen *alder*, som äfven börjat visa sig i det allmänna litteraturspråket (Strindberg, Per Hallström). I tal uppträder den i formerna *áldɐr, áḷdɐr, áḏɐr* m. fl. Upptar man detta *alder* vid riksspråksskrifning af ett dialektalt ortnamn, hvari årdder eller ärdder ingår, uppnås väsentligen samma fördelar som i allmänhet vid återgifvandet af dialektala ortnamn genom i det allmänna riksspråket existerande motsvarande ordformer, om nämligen i den trakt, hvari detta ortnamn med *óḏɐr, óḏɐr, áḏɐr* förekommer, ordet *alder* är lefvande som lokalt riksspråksord. Stundom torde *alder* förekomma i hittills brukliga skrifningar af ortnamn äfven i trakter, där det icke är kändt såsom appellativum, och det torde äfven där vara att föredraga framför såväl årdder eller ärdder som framför *ålder* eller *älder*. Formen *alder* är visserligen från en viss synpunkt endast som grammatiskt undantag tänkbar i riksspråket, men detta utgör icke något hinder för att man vid ortnamnstransskription kan vara bättre betjänt med den än med att välja den af de båda i riksspråket i och för sig möjliga formerna *ålder* och *älder*, som närmast liknar dialektformen. Ortnamnskommittén har också för den på konceptkartan icke namngifna å i Edsele, som i dialekten kallas *oḏɐrɑ̱ŋ*, föreslagit namnformen *Alderån*.

En sådan möjlighet, som nu finns för namn sammansatta med *alder*, existerar emellertid icke alla gånger, och då har ibland redan skett en sådan upplösning af en gammal namngrupp, som ofvan hypotetiskt framställdes för namnen på *lada*.

Det närmast liknande exemplet på ett dylikt förhållande, som förekommer bland de inom Sollefteåbladets område upptecknade ortnamnen, utgöres af namn, sammansatta med ett nu i allmänhet utdödt dialektord *ʁre* (öre), som betecknat samma fisk som riksspråksordet *laxöring*, eller en närstående. Dessa namn uppträda nu inom området i dialektformer som *ʁrsjön*, *ʁrrsjön*, *ʁresjön*, *ʁrasjön*, längre västerut i Jämtland äfven i formen Auresjön. I skrift och på skriften beroende uttal förekomma, utom återgifningar af dessa dialektformer, äfven formerna: *Orrsjön, Åsjön, Öringsjön, Oringsjön, Orringsjön* m. fl. Dessa namns betydelse är nu till stor del fördunklad, och de ha indragits i nya betydelseassociationer, särskildt med ordet *orre*. Detta sammanhänger med att laxöringen nu ofta är sällsynt eller alldeles okänd i de vatten, som uppkallats efter honom. Ordet *(lax)öring* finns ej i dialekterna annat än som riksspråkslån och torde för de flesta vara fullkomligt okändt. Den i trakten vanliga arten forell kallas i de ångermanländska dialekterna stenbit och är enligt en del allmogesagesmän densamma som *öringen* eller *ören* men enligt andra en annan fisksort. Ett par små tjärnar i Ramsele, nära gränsen till Borgvattnet, kallas af Ramseleborna *ste̱ŋbɪt-ʃʂa̱ŋaŋ* Stenbittjärnern, men af folket i Borgvattnet *ø̱rɛʃʂa̱ŋan* Öretjärnan, och dessa namn identifieras inbördes utan svårighet. Så är däremot icke fallet med det på kartan bibehållna namnet *Öringsjön* i Sollefteå i förhållande till det dialektala *ʁṟʃʂa̱ŋa* och det lokalt riksspråkliga *Örrtjärn*, liksom icke heller med det sannolikt ursprungligen genom skriffel ur *Öringsjön* uppkomna *Oringsjön* i Resele[1] i förhållande till det dialektala *ʁṟʃø̱n* Örrsjön. Både namnet *Öringsjön* och namnet *Oringsjön* tyckas på orten vara obekanta för folk i allmänhet, *Öringsjön* äfven bland de riksspråkstalande i Sollefteå. Ortnamnskommittén föreslog för sjön i Sollefteå namnformen *Örtjärn*, som utgör en regelbundet konstruerad motsvarighet till ett ursprungligt *Öretjärn*, och

[1] *Oringsjön* är jordeboksnamn på ett nybygge, som Mo och Höfvens byamän år 1812 gemensamt ansökte om att få anlägga på den då till kronan hörande skogen, men som aldrig blifvit anlagdt, då de sökande fingo tillstånd att i stället för att nyodla på detta ställe göra motsvarande nyodling hemma i sina byar. Enligt ett protokoll öfver 'skatteläggningsberedning af Orringsjö Nybygge' (5:te okt. 1812) fiskas i *Långsjön* ('Oringsjön' nämnes ej) med not och nät mört, abbor och gädda. Man synes ha förtegat den värdefullare öringen, hvilken ännu finns i 'Oringsjön' jämte, enligt uppgift, i två eller tre andra sjöar i Resele.

för sjön i Resele' namnet *Mo-Orrsjön* (i motsats till en annan sjö med samma namn på annat håll i socknen), hvilken namnform valts med hänsyn till den faktiska nuvarande associationen med ordet *orre*. Denna association äger emellertid rum äfven med namnet i Sollefteå hos en del individer, och då det naturligtvis ej lätt framgår hvar en sådan association är mer eller mindre förhärskande, torde det vara säkrare att upptaga dialektformerna sådana de äro. I alla händelser är det uppenbart för sent att i denna namngrupp genomföra någon reglering genom att transformera namnen till en gemensam riksspråksform. De olägenheter, som nu förefinnas till följd af denna namngrupps upplösning, bestå hufvudsakligen i sådana relikter af äldre regleringsförsök som *Öringsjön* och *Oringsjön*, hvilka med lätthet kunna ersättas af ändamålsenliga namnformer, och mot hvilkas afskaffande det ej torde kunna anföras något annat skäl än hänsynen till en tillfällig skrifvartradition, som aldrig blifvit fullt rotfäst i ortens allmänna bruk.

Den grupp dialektnamn inom Sollefteåbladets område, hvari dialektala skiljaktigheter skarpast framträda, utgöres af namn, sammansatta med ett ord, som förekommer i formerna *ʃʂa̱ɭ*, *ʃʂæ̱ɭ*, *ʃʂe̱ɭ*, *ʃʂo̱ɭ*, *ʃʂa̱ɭ*, *ʃʂœ̱ɭ*, *ʃʂø̱ɭ*, *ʃʂa̱ɭ*, i grof beteckning rsp. tjäɭ, tjåɭ, tjöɭ, tjaɭ. Ordets betydelse är mycket varierande: det förekommer som benämning på skog, i synnerhet granskog af något sämre beskaffenhet, men äfven om exempelvis inhägnade, afröjda slåtter i en skog och om myrar. När det användes om skog, ligger ofta den bibetydelsen däri, att marken är vattensjuk; men på andra håll kan ordet beteckna visserligen torrländt, men stenbunden, svårframkomlig eller svårarbetad skogsmark. Som motsats mot *tjällandet* framstår ofta i folkets uppfattning å ena sidan *tallmon* eller *molandet*, å andra sidan stundom också *myrlandet*. På Jämtlandssidan synes ordet mer och mer tendera till att beteckna stora skogsmarker i hela deras utsträckning, hvari då myrar, moar, egentliga berg och annat betraktas ungefär som öar i en sjö. I västra Jämtland, där tjällandet väsentligen motsvaras af fjällterränger, är ordet tjäɭ sällsynt eller obefintligt. På ett par håll förekommer det dock, brukadt om närmast under fjällgränsen belägna, föga kuperade trakter, uppfyllda af låg skog, omväxlande gran och björk, samt af slåttmyrar. Den centrala betydelsen i ordet tycks närma sig till betydelsen af den geologiska termen

moränlid. I alla händelser synes den hänvisa på släktskap med det ord *tel* (tel̥ n. l. m.), som E. Modin anför från Härjedalen och som han anger betyda närmast detsamma som *tockernlandet,* fast *telen* eller *telet* "skiljer sig från detta därigenom att det är fastare, jämnt och magert, alls icke eller svagt beväxt med skog (synnerligast björk)" (Härjedalens ortnamn och bygdesägner, sid. 16). En af mina sagesmän, född i Kalls socken, har också uppgifvit, att "det som vi kallar *ʃʂal̥*, det kallar härjedalingarna *tal̥*". Det härjedalska ordet sammanhänger med det norska *tele,* som af Aasen öfversättes 'skovløs Fjeldmark, en høitliggende nøgen Flade eller Skraaning', och med det fornnorska *þel* grund, botten, kanske särskildt: hård grund.

Det finns inom detta kartblads område ett ortnamn, som kan innehålla en antydan om att de svenska dialektorden *ʃʂal̥* etc. höra etymologiskt tillsammans med hjd. *tel,* no. *tele,* fno. *þel,* nämligen *telɐmarkʃʂaŋɐ Telemarktjärn* i Ragunda. Detta namn förutsätter ett *Telemarken,* som dock nu gått ur bruk och ej var bekant för någon af mina sagesmän. Då *mark* i dialekten är ett vanligt ord för skog och då den skogstrakt, som sträcker sig från *Hälsjön* (på konceptkartan: *Halasjön*) åt detta håll, i jordeboken kallas *'Halasjölandet* eller *Källandet'*, så kan detta numera endast som jordeboksnamn fortlefvande namn *Källandet* ursprungligen ha varit en variant af samma namn som *Telemarken.*

Emellertid uppges i svenska och norska dialekter äfven andra ord: *käl, köl, kyl, kil* och därur utvecklade former med en stor del af samma betydelser, som finnas hos *tjäl* och *tel* icke blott som terrängbeteckningar, utan äfven inom andra betydelseområden, såsom 'Grundstykket i en Plov' (Aasen). Dessa ord hänvisa, försåvidt de ha ursprungligt k och ej blott skriftformer med k (kj) för *ʃʂ* eller *ʃ,* till ett annat ursprung, som för åtminstone en del af dem synes sammanhänga med fjällnamnet *Kölen.* Detta namn förekommer numera i Jämtland, så vidt jag känner, endast som rikspråksord eller rikspråkslån utom i namnet på den fjällkomplex, som i Åre och Kall kallas *ʃʂal̥ahaugan,* i Meraker *ʃʂol̥ohɔugaŋ,* i Værdalen *ʃʂol̥ohɔugan.* På svenska brukar namnet skrifvas *Kälahögarna,* på norska *Kjølhaugene* och *Kjølihaugene.* Det i Meraker och Værdalen använda sammanfattade namnet *ʃʂɨln* på gränsfjällen står under påverkan af skriftbilden, och man kan därför ej med säkerhet räkna med det som med en oberörd dialektform.

Den grundbetydelse, som fjällnamnet närmast synes förutsätta, sammanfaller väsentligen med en af de betydelser som Modin, anf. arb. sid. 15 f. anger för det härjedalska ordet *köl:* "större sammanhängande skogssträckor, socknar eller landskap emellan — så talas om *kölen mot Rätan, kölen mot Dalarne* o. s. v.". Det ofvannämnda jämtländska *ʃʂɑ̄ɭ*, ångermanländska *ʃʂœ̄ɭ ʃʂǭɭ* etc. kan i och för sig tänkas motsvara vare sig ett ursprungligt *käl, köl* eller ett ursprungligt *tjäl.* Hvad de ångermanländska formerna beträffar kunna de nämligen likaväl komma af *tjäl* som af *köl,* då i de ångermanländska dialekter, som ha formerna *ʃʂǭɭ*, (*ʃʂɑ̄ɭ, ʃʂœ̄ɭ*), *ʃʂø̄ɭ, ʃʂɑ̄ɭ* ljudförbindelsen ä + *l* öfvergår till rsp. *ǭɭ*, (*ɑ̄ɭ, œ̄ɭ*), *ø̄ɭ, ɑ̄ɭ*, så att t. ex. presens *stjäl* heter *ʃǭɭ, ʃø̄ɭ, ʃɑ̄ɭ.* Sannolikt har äfven ö + *l* öfvergått till *ǭɭ* etc., ehuru otvetydiga exempel ej finnas. Emellertid synas förhållandena närmast hänvisa på att man åtminstone i Jämtland har att göra både med ett ursprungligt *käl, köl* och med ett ursprungligt *tjäl,* samt att sammanblandning mellan de båda orden i senare tider ägt rum.

För ett af de på Sollefteåbladet förekommande *tjäl*-namnen synes nu föreligga en mycket gammal hemul, som visar ursprunget k-, nämligen skrifningen *Kiærsio ædr Kiolsio* i en gränsurkund från slutet af trettonde århundradet, handskrift från början af fjortonde århundradet, se Norges Gamle Love II sid. 491, ifall detta namn, såsom man antagit, betecknar den sjö på gränsen mellan Ragunda och Helgum, hvilken på konceptkartan kallas *Kälsjön.* Identiteten af *Kiærsio ædr Kiolsio* med *Kälsjön* torde dock ej vara fullt säker. Men samma urkund använder på ett annat ställe otvetydigt det i fjällnamnet *Kölen* förefintliga ordet om gränsskogen mellan Ångermanland och Jämtland från Ramsele ned till Ragunda: *sudr æftir kilenom mellim Rafunda och Anga(r)mannalandz at halfuer Kiolren ligger til huarss rikissens* — [gränsen går] 'åt söder längs kölen (kälen) mellan Ragunda och Ångermanland, så att halfva kölen (kälen) hör till hvardera riket'. Å andra sidan är det möjligt, att det i urkunden förekommande ordet *þælliasen* innehåller samma ord som *Telemarken.*

En uttömmande utredning af dessa ord kan här ej lämnas, men så mycket synes mig tydligt, som att man ej ännu åtminstone, kan påstå, att ett gammalt *käl, köl,* är den enda källan för dialektorden *ʃʂɑ̄ɭ, ʃʂǭɭ* etc. Och då man ej utan vidare kan utgå därifrån, torde man hellre böra skrifva de med detta ord sammansatta ortnamnen genomgående med Tj-

än genomgående med K-. I norrländskt rikksspråk har detta dialektord inkommit och blifvit vanligt i formen tjäl, tjål som skrifves både *tjäl* och *käl*, af hvilka skriftformer den senare förefallit mig vanligast i Jämtland, den förra i Ångermanland. Detta lokala rikksspråksord erbjuder således en möjlighet att återföra de olika dialektala namnformerna till den gemensamma formen *tjäl*. Jag har emellertid i mina transskriptioner ej genomfört denna form, utan låtit dialektformerna stå kvar, då jag i detta fall ej känner mig viss på om det är lämpligt att normalisera. Ortnamnskommittén har i de flesta fall icke upptagit dessa namn till behandling, då af de sjutton upptecknade tjäl-namnen endast tre voro upptagna på konceptkartan, hvilka tre allesammans förekomma på ännu ej utgifna delar af Sollefteåbladet. I de tre på kartan förut upptagna namnen kar kommittén genomfört skrifningen *Käl-*, men sedermera, under granskningen af namnen på Umeåbladet, har kommittén frångått skrifningen *Käl-* och genomfört skrifningen *Tjäl-*.

Med afseende på möjligheten af transformering till en gemensam rikksspråksform synas sålunda namnen på tjäl, tjål etc. vara väsentligen likställda med namnen på *lada*. Men däremot synes det ej alldeles gifvet, att de äro det med afseende på lämpligheten af en dylik transformering. Skriftformerna *tjäl* och *käl* äro ej så invanda som skriftformen *lada* och spela därför ej en lika stor roll för uppfattningen af de skrifna dialektnamnen, helst som *tjäl* etc. ej blir så olikt den dialektala uttalsformen. Men om man nu skrefve sådana dialektnamn som dessa på tjäl, tjål, tjöl, tjal i sina olika former bredvid hvarandra på kartan, till hvilken mängd af växlingar skulle det leda? Just dessa tjäl-namn lämna ett i viss mån representativt svar på den frågan, då de äro den namngrupp inom Sollefteåbladets hela område, som visar den längst gångna formvariationen, om man undantager sådana namngrupper som *ladu*-namnen, hvilka så att säga öfversättа sig själfva till rikksspråk, och de nyssnämnda namnen på *öre-*, hvilka ej längre kunna anses utgöra en och samma namngrupp. *Tjäl*-namnens olika dialektformer fördela sig inom detta område på följande sätt: Formen tjål uppfyller det mesta af Ångermanlandsdelen från kartbladets västra kant till en gräns i öster, som ehuru ej i form af en fix linie går genom Graninge, Sollefteå, Multrå och Eds socknar och längst i norr sammanfaller med sockengränsen mellan Resele och Skorped. Formen

tjö^{l}, som under senare tid synes ha vikit tillbaka för det västerifrån framträngande tjå^{l}, uppfyller ett helt litet område, hufvudsakligen bestående af socknarna Sollefteå och Multrå, men återkommer dessutom nordväst om kartbladets område i Junsele. Sånga och de öfriga ångermanländska socknarna i kartbladets sydöstra hörn ha ordet i formen tjä^{l}, (*ʃɕæ^{l}, ʃɕa^{l}*), ehuru några därmed bildade ortnamn inom detta område tillfälligtvis ej upptecknats. I hela Jämtlandsdelen heter ordet *ʃɕa^{l}*. Slutligen förekommer tja^{l}, *ʃɕa^{l}* inom kartbladets område endast i Skorped, men det sträcker sig sannolikt därjämte öfver en stor del af norra Ångermanland. I grannskapet af hvarandra ligga *ʃɕoʂkuln̩ Tjölskullen* i Multrå, *ʃɕaʂkuln̩ Tjälskullen* i Ed och *ʃɕaʂkuln̩ Tjalskullen* i Skorped, och det vore ur vissa synpunkter bättre att på kartan låta dem behålla de olika former de ha i dialekterna än att skrifva alla tre namnen i formen *Tjälskullen*, ehuru denna redan börjat framträda som lokal rikssprâksform.

Då Sollefteåbladets område synes utmärka sig för mer än vanligt utvecklad dialektklyfning, torde upptagandet af dialektala namnvarianter, åtminstone i allmänhet, ej komma att leda till starkare växlingar, än hvad fallet skulle bli vid dessa *tjäl*-namn. Den viktigaste invändningen mot upptagandet af sådana dialektala dubbelformer af samma namn eller samma ord, torde ej heller ligga i en allmän hänvisning till den variation på kartan eller i rikssprâket, som blir en följd däraf. En invändning af större betydelse föreligger i de fall, då man kan påstå, att det lokala rikssprâket redan intagit en så afgjord ställning, att någon hänsyn till dialektformerna ej längre kan eller behöfver tagas. För min del anser jag ej att detta öfverallt är förhållandet, om man också är ganska nära ett sådant tillstånd. Huruvida det emellertid är så pass rådande i norrländskt rikssprâk i det hela, att det är bäst att genomgående använda formen *tjäl* äfven på de kanske relativt få platser, där hänsynen till endast de rent lokala rikssprâksförhållandena möjligen likaväl tilläte upptagandet af dialektformen — därom har jag ej på grundval af det mig bekanta namnmaterialet kunnat bilda mig en fullt bestämd mening.

Äfven namngrupper, innehållande ord, som i rikssprâket ha mer allmänt spridda och stadgade motsvarigheter än de ofvannämnda orden *tjäl* och *alder*, kunna vara splittrade genom olika behandling på olika håll eller genom vacklande behand-

ling på samma håll. Begynnelser till en sådan splittring torde kunna visa sig i hvilken namngrupp som helst. Så t. ex. finns i den ofvannämnda gruppen namn, sammansatta med *lada,* ett par som i det lokala rikssprâket torde definitivt stadgat sig i från dialekten inlånade former. Mera framträdande är detta förhållande inom en sådan namngrupp som de med *lid* sammansatta namnen. I dialekterna har detta ord genomgående förlorat d:et, och äfven i lokalt rikssprâk är ett uttal utan d, både i ortnamn och när ordet förekommer som appellativum, mycket utbredt, kanske på det hela taget öfvervägande. Sambandet mellan dessa namn och rikssprâksordet är ofta försvagadt eller upphäfdt. I dialekterna händer det att ordet som appellativum är utdödt eller nära utdödt och namnens betydelse därför förbleknad. Ej heller i rikssprâket är *lid* alltid något fullt lefvande ord, och den betydelse en främmande rikssprâkstalande föreställer sig hos detta ord, öfverensstämmer ej alltid med den betydelse ordet har i ortens dialekt eller i ett namn. En betydande del af de detta ord innehållande namnen äro nu i rikssprâk uteslutande brukliga i former utan d. Ett sådant namn finns inom Sollefteåbladets område: bynamnet *Lien* i Ragunda. Byar med samma af gammalt vedertagna skriftform (som väsentligen sammanfaller med namnens dialektala dativform) finnas flerstädes i Jämtland: i Ås, Aspås, Offerdal, Åre, Ström och dessutom finnas sammansatta namn med samma form på flera jämtländska byar och gårdar, däribland det bekanta namnet *Storlien,* under det formen *liden* synes vara mycket ovanlig och kanske ingenstädes ensamt bruklig i sådana namn. I Sollefteåbladets ångermanländska del finner man däremot sockennamnet *Ådals-Liden* och bynamnet *Lidgatu.* Vid naturnamnen, som i regel äro mindre fixerade i skrift och rikssprâkstal och som bättre upprätthålla associationen med ordets appellativa betydelse, förekomma om hvartannat skriftformer med *lid* och med *li,* såväl i Jämtland som i Ångermanland. Att i naturnamn genomföra skriftformen *li* för att vinna öfverensstämmelse med de nyssnämnda jämtska by- och gårdnamnen vore icke lämpligt. I allmänhet torde associationen med det appellativt fattade ordet *lid,* om också mindre hos de dialekttalande än hos de rikssprâkstalande, vara så stark att den kräfver uttryck i skriften, och man finner inom Sollefteåbladets område en del namn som skrifna utan d skulle förlora ganska mycket i tydlighet. Som exempel må anföras *Dallidforsen, Vall-lidberget, Roselidberget.*

Det är för öfrigt en mycket vanlig företeelse, att olika dialektvarianter af samma namn redan blifvit häfdvunna i riksspråk, ej blott i det lokala riksspråket, utan öfver hela landet eller stora delar af landet, såsom t. ex. de mångskiftande namnen på *rud, ryd, röd, red* o. s. v., och man inför därför ej någon för vårt namnskick i det hela ny princip, om man upptager en stor del sådana namnvarianter utan reducering till en gemensam riksspråksform. Tvärtom är en vidsträckt tillämpning af en dylik reducering en ny princip, men en princip, som ej låter sig genomföra utan många undantag, och som ej på förhand kan klart begränsas. Dessutom är en dylik reducering ofta ändamålslös äfven i sådana fall, där den utan svårighet eller ovisshet låter sig göra. Att t. ex. ändra *mɵk̠əɫmyr̥ʃs̠a̠ŋa,* Mɵkkeɫmyrtjärna i Ådals-Liden till *Myckelmyrtjärn,* i öfverensstämmelse med *myk̠aɫa̠sn̥ Myckelåsen* i Dal, i stället för att upptaga det i formen *Möckelmyrtjärn* utan annan förändring än den, som betingas af anpassning till riksspråkets uttal och böjningssätt (jfr i det följande under II 8), kan väl knappast spela någon roll alls som underlättande eller beriktigande uppfattningen af namnet vare sig för de riksspråkstalande eller för de dialekttalande. De vid sådana namnändringar ledande synpunkterna torde också ytterst ej härröra från några praktiska hänsyn, utan från den vid annan transskription af dialektord vanliga metoden, ehuru ortnamnstransskription ej har samma ändamål.

(Forts.)

Smärre bidrag.

12. *Några öknamn, upptecknade af C. J. L. Almquist.*

I en af sina många anteckningar från resor inom Sverige har Almquist under rubriken "Minnen från Adelöf" äfven antecknat en del öknamn från denna östgötasocken. Anteckningarna äro påtagligen gjorda under 1840-talet. Jag anför här manuskriptets ord med uteslutning endast af för öknamnsbildningen betydelselösa namn.

"Öknamn på bönder: *Sudden i Udden*[1] (slarfvig i uttalet), *Lipen i Liarp* (sur i uppsynen, och beklaglig i lynnet), *Gudsman i Himmelrike* (byn Hemrike, mannen salig och gudlig), *Silla i Svartemåsen* (blå i ansigtet, elak, slug, snål), *Rislastommen i Äskebäck* (mycket mager, skranglig), *Nisse i Korpaklangen* (sköt på luder, deraf korpar omkring honom), hustru *Snusa i Ekenäs* (stjäl), *Talletoppen* (auktionsutropare, hvitt & yfvigt hår, lik snö på tallen), *Elefanten* (Elis i Björstorp, mycket stor, talade i näsan, gick och klef), *Grisabenlingen* (smalbent, flyttfågel), *Generalen, Ficke* (Israel i Askabol, svarta, krokiga fingrar, vägt fläsk, sade jemnt "ficke", af Zigenarblod), *Purkel* i Åsen (snål, rufvigt hår), *Kopparslagaren, Kungen, Galten, Plastiasken* (har plats i askan), *Skakefalls Britta* (spann skakefall och var full deraf i håret), *Makîa* (kunde ej tala: "kakkare-ja, kakkare" — stackare jag, stackare); *Vidhorrter* (vingbred i laterne, Vidöppen), *Vipen* (d:o), *Forrveten Hyster* i Ingelsbo (sade: "Hvar och en har sitt vett", brände opp sig i askan — kallade sig sjelf Engeln i Ingelsbo — min far var

[1] gård.

Gudsman), *Pelle Dunk* (talade illa, döf), *Dö'en* (blek i syna), *Rikesammel* och *Dyngesammel* i samma by, vulgo *Tamparne*, *Häcktelöser* (gick utan hängslen), *Nebukadnesar* (skräddare, tjock, gift med *Röda Fribytaren*, en rödbrusig flicka), *Bläsen* (skallig, salpetersjudare, vindögd), *Hjelma* (hjelmig, säges om kor, hvitbrun), *Bockamachin* från Linderås (vallade getter, ville heta "Flickornas Johannes"), *Grana, Hafrapelle, Landtmätaren*, en halt bonde i Skog."

Efter dessa namn följer en lista på originaler i socknen samt några anekdoter i mycket koncentrerad form.

R. G. B.

---

13. *Interrogativet och relativet* ***hvem.***

Hvem anges i språklärorna vara uteslutande substantiviskt och endast nyttjas om personer. Åtskilliga, knappast individuella, undantag finnas likväl. "*Hvem* dödlig fins en högre ära värd" (Kellgren, S. S. III: 302) skulle ju möjligen kunna antas vara dativ, men den möjligheten föreligger inte i "*Hvem* dödlig väl alla mina Undersåtare räkna förmår?" (Almquist, Myrorne, rad. 699), och förbindelsen "hvem dödlig" har väl snarare varit en stående förknippning liksom den liktydiga "hvem människa", som nu är allmänt talspråk i Stockholm och flerstädes i mellersta Öst-Sverige.

Man kan här äfven i tal få höra hvem om saker: "*Vem* å hans böcker ä tryckt där?" (värmländsk uppsaliensare).

Hvem i plural är sällsynt, t. d. "Jag vill alltid tänka på *hvem* de föreställa och inte på *hvem* de äro" (Strindberg, Nya riket 173).

Relativet hvem (anmärkt i Dalins och Sv. Akad. ordlista[7], ej i Lundells och ej i våra språkläror) gör på mig ett främmande intryck. Det finns likväl någon gång: "Linné, hvars lärjunge han blef och med *hvem* han gjorde . . . ." (K. Warburg), "En yngre man, med *hvem* det visst var något galet" (A. Lindkvist, Juldikter 127), "Publik ~ för *hvem* vi

laga till attrapper“ (Geijerstam, Dikter 133). Mycket ofta får 'hvem som' ersätta 'den som' såsom i följande exempel: “*Hvem som* i första hand får lida därutaf är just byggnadsarbetarna i gemen“ (Socialdemokraten $^{8}/_{12}$ 1904).

R. G. B.

14. *Vantmakeri.*

I Sundelius, Norrköpings Minne, Norrköping 1798, träffar man här och där på ofvanstående ord. Så läses t. ex. sid. 95: År 1646 den 3 Febr. meddelte Drottning Christina Privilegium åt Joachim och Petter Danckwardt till inrättande af ett Vantmakeri.

Att man här inte har att göra med det gamla ordet *vante*, framgår redan af den omständigheten, att man i dessa fabriker gjorde kläden och inte vantar. I Danmark inrättades dylika vantmakerier redan på 1300-talet, och när man på danska ser skrifningen *Vandtmageri*, har man uppslaget till ordets förklaring. — Det är väl det tyska ***Wand***, som betydde *kläde*. Vantmakeri betyder således helt enkelt ***klädesfabrik***. Under formen ***Wand*** och i betydelsen ***kläde*** lefver ordet kvar endast i dialekter, men går dock igen i modernt tyskt riksspråk som andra led i sammansättningar, t. ex. *Leinwand*. Att ordet på svensk botten inte skrifvits med *dt* såsom i sammansättningar af typen *handt-*, *landt-*, får väl tillskrifvas styrkan och populariteten hos det inhemska *vante*. Kanske också att en folketymologisk uppfattning i någon mån spelat in vid skrifningen af ordet.

Alfred Stenhagen.

15. *En emfatisk superlativus.*

I Svenska Folkvisor, utgifna af Geijer och Afzelius, Stockholm 1880, läses sid. 301:

“Fru Sölfverlind hon sätter sig på fre-främsta pall.“

Anmärkningarna till dessa folkvisor meddela nu den upplysningen, att tvenne upptecknings från Västergötland ha ordet *fre-främsta*, och att man därför ej velat ändra uttrycket. Utan att våga mig på någon förklaring af en dylik reduplikation, vill jag dock erinra om ett kändt sakförhållande. Om man med särskildt eftertryck vill uttala ett trestafvigt ord, så flyttar man ibland tonen till första stafvelsen t. ex. *omöjlig* blir *ómöjlig*, *absolut* blir *ábsolut*. Skulle nu nämnda reduplikation i det tvåstafviga ordet *främsta* vara en ersättning för denna accentflyttning? Eller är det rytmen, som framkallat den? I sammanhang härmed må emellertid påpekas, att denna reduplikation tyckes tala för den förklaring, enligt hvilken det engelska ordet *tee-total(l)er* är uppkommet af ett reduplicerad *t*, som skulle skänka ordet mera eftertryck.

Alfred Stenhagen.

---

16. *Fågelbit och "gök"*.

I en artikel i denna tidskrift (VI: 95 ff.) har professor Lidén uppvisat, att vårt bekanta uttryck *gök* = "kaffehalfva" är en förkortning af *en sup för göken*. Denna sup plägade män taga för att ej bli "dårad" af denna märkvärdiga fågel, hvilket skulle ske, om man finge höra den på fastande mage. I somliga trakter tog man sig af samma anledning en bit mat, en "fågelbit".

Det är då kanske icke ointressant att konstatera, att sedvänjan att taga sig en fågelbit äfven förekommer hos ett af våra närmaste grannfolk, nämligen lapparne, i en form, som kanske kan bidraga till utredandet af denna samma sedvänjas historia.

I olika trakter är (eller var) bruket något olika. Jag meddelar här de notiser, som varit mig tillgängliga, i geografisk ordning från söder mot norr.

Åsele lappmark: "*Lådde Bitta* [fågelbit] börjar med *Kråkan*, slutas med *Göken*, börjas då den första Vårfogeln

[d. v. s. kråkan] höres, slutas när de hört Göken första gången som är den sista af flyttfoglarne." — — "Låddebitta togs strax de vaknade våren för Wuortj [kråkan], Njuktja [svanen], Gase [vildgåsen], Kurrte [lommen], Myrmäkra [enkel beckasin], Njurgo [svärtan], Sjurjak [ljungpiparen] för att ej bli nedträckad." Ur de Nensenska samlingarna på Upsala Univ. bibl.

Dorotea i samma lappmark: Man tog en Låddebitta för att icke bedåras (paiketowet: beschissen werden) af "myrsnipa", lom, kråka, gök. Nensen.

Lycksele lappmark, Ranbyn: Man blir nedträckad äfven af grodan, då man ej ätit någon fågelbit. Nensen.

Vesterbottens (?) lappmarker: "*Lådde-bitta*, ita appellabatur cibi buccea, quam mane evigilantes olim sumebant Lappones, verno tempore, ne jejunis avium primo vere advenientium audire illis accideret cantus, quod nunquam non malum futurum esse omen crediderunt, præsertim si cuculi exaudissent vocem. Hoc ipsum malum appellabatur *låddist paikatallet* [von vögeln beschissen werden], Svetice *dåras af foglar:* unde Svecos eadem occupatos fuisse superstitione facilis est conclusio. — — — — Lådde-bitta, kallas ock annars en liten matsmula, eller en liten frukost-bit [alltså generaliseradt]." Lindahl et Öhrling, Lex. lapponicum 1780.

Äfven i Gellivare tog man enligt Nensen en fågelbit för att icke bli nedträckad af göken, lommen, kråkan och beckasinen, hvilket skulle vara farligt. Enligt mina egna uppteckningar tager man därsammastädes en *lottē-pihttā* för att inte *kiehkai paihkāhtallat* (vom kuckuck beschissen werden).

Torne (?) lappmark: "Den, der faar høre enkelte Vaarfugle skrige, førend han har spist — eller paa fastende Hjerte, skal blive udsat for noget Ondt. Nogle Lapper, fortæller man, ere saa forsigtige, at de have en Bid Brød under Hovedet paa sit Leie for strax at kunne tage det, idet de vaagne. En saadan Madbid kaldes *lodde-bitta*. Det er dog kun første Gang om Vaaren, naar en saadan Fugl viser sig,

at dens Skrig er ildevarslende, og at man maa tage sig iagt." L. L. Læstadius hos Friis, Lappisk Mythologi s. 119.

Norska Finmarken: "De indbildte sig, at, dersom nogen var fastende, naar han første Gang hørte benævnte Fugl [göken] gale om Foraaret, virkede det hos ham et ondt Hiertelav til sin Næste; den derfor, som samme var hendet, beed i Barken paa et Træ, og gik 3 Gange omkring det imod Solens Gang, forsikrende sig om, at Giøgens Galen, som han fastende havde hørt, ey da skulde giøre ham bemeldte slemme Virkning. De troede, at den, som fastende første Gang hörte Lommen skriige om Foraaret, træffede den Vanlykke, at Melken af hans Qvæg ikke løb sammen (— — — coagulari non posset, sed seri instar consisteret)." Leem, Beskrivelse over Finmarkens Lapper 1767, s. 505; efter honom Fellman, Anteckningar under min vistelse i Lappmarken II, 118, med missförstånd på ett par ställen.

Alltså fullt samma öfvertro som den af Lidén s. 97 f. anförda, ehuru ej blott hänförande sig till göken, utan äfven till andra vårfåglar, ja t. o. m. till grodan.

Att samma föreställning äfven finnes hos finnarne, visas af ett par ställen i Lönnrots stora finsk-svenska ordbok: "*käki hieroi minun* göken dårade (träckade) mig (säger den, som hör göken första gången om våren, utan att hafva förtärt något på den dagen)." Äfven "*käenpaskantama* [vom kuckuck beschissen], gökdårad".

K. B. Wiklund.

---

17. *Samma ord i dubbel funktion.*

En af de syntaktiska regler, som man finner hos grammatici, lyder på följande sätt: "Ord som underförstås bör ha samma satsställning, där det underförstås, som där det utsättes" (Beckman, Sv. språkl. 240). — Liksom så många andra regler synes mig äfven denna vara för strängt formulerad. Af de två felex., som a. a. bifogas regeln, synes mig det första ohyggligt

men det andra fullkomligt bra. För att äfven få namngif auktorers uttryck granskade vill jag här anföra exempel denna företeelse från tre tämligen framstående svenska f fattare, nämligen:

"Denna lilla dam, hvars öde du ej känner, och ej ang dig"; Almquist, Hermitaget, sid. 76 (i uppl. 1 och 2).

"Efter den anmärkning, som Messenius låtit tryc och warit funnen i Riks-Archivo"; Lagerbring, Swea Rik Hist., II: 91.

"Han ~ lägger sig i saker, som han hvarken förs eller angå honom"; Es. Tegnér, Bref till Wingård, sid. 8

R. G. B.

---

18. *Hjälpverbet lär.*

Att ett s. k. hjälpverb styr annan form än infinit supinum eller particip torde höra till sällsyntheterna i svenskan. Det är emellertid fallet med *lär*, som styr preterit i åtminstone såna fraser som dessa, upptecknade ur talspråk och mig fullt naturliga: "kalvsteken lär *kom* igår ändå; l lär *gick* till lasarettet själv; Forsells lär *stog* på listan; lär *sa* ifrån åt chefen?"

R. G. B.